

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

В. І. БОБРИК

**ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО
СУДОЧИНСТВА: МЕТОДОЛОГІЯ,
СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ**

Монографія

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

УДК 347.91/95

Б72

Рецензенти:

Крупчан О. Д. — доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України;

Кармаза О. О. — доктор юридичних наук, професор, член Центральної виборчої комісії;

Чурпіта Г. В. — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
(протокол № 11 від 25 листопада 2020 року)*

Бобрик В. І.

Б72 Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи : монографія / В. І. Бобрик — Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. — 636 с.

ISBN 978-966-992-437-7

Orcid: 0000-0002-2152-9937

Монографія присвячена дослідженню актуальних проблем диференціації цивільного судочинства, що відображає його динамічну сутність, багатогранність і системність. В роботі розкриті теоретичні та методологічні засади диференціації цивільного судочинства, зокрема, його об'єкт, поняття, критерії, межі, передумови і фактори. Детально розглянуті види (процедурна, інстанційна та матеріально-правова) диференціації цивільного судочинства, правова природа та зміст його процедур, а також рівні диференціації позовного провадження.

Для науковців, суддів, адвокатів, інших юристів-практиків, здобувачів вищої юридичної освіти й усіх, хто цікавиться сучасним станом і перспективами цивільного судочинства й розвитку цивільного процесуального права України.

УДК 347.91/95

© В. І. Бобрик, 2020

© Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

НАПрН України, 2020

ISBN 978-966-992-437-7

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ПОДЯКИ	9
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	11
РОЗДІЛ 1	
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	
1.1. Цивільне судочинство як об'єкт диференціації	12
1.2. Реалізація судової влади в цивільному судочинстві як передумова його диференціації	61
1.3. Методологія, методика та методи дослідження диференціації цивільного судочинства	111
РОЗДІЛ 2	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	
2.1. Функції судової влади у цивільному судочинстві як основний фактор його диференціації	162
2.2. Сутність диференціації цивільного судочинства	179
2.3. Призначення, межі та види диференціації цивільного судочинства	206
РОЗДІЛ 3	
СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ВИДІВ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	
3.1. Процедурна диференціація цивільного судочинства	230

3.2. Матеріально-правова диференціація цивільного судочинства	279
3.3. Інстанційна диференціація цивільного судочинства	320
РОЗДІЛ 4	
ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	
4.1. Позовне провадження як основа диференціації цивільного судочинства	369
4.2. Видова диференціація позовного провадження	402
4.3. Взаємозв'язок спеціалізації судів і диференціації позовного провадження	442
4.4. Матеріально-правова диференціація позовного провадження	472
ВИСНОВКИ	506
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	520

ПЕРЕДМОВА

Реформування судової влади завжди пов'язане з потребою наближення судоустрою та судочинства до реалій суспільного життя. Це ставить перед правовою наукою завдання визначити та проаналізувати основні виклики сьогодення, що стоять перед судовою владою, а також обґрунтувати адекватні правові засоби і способи їх вирішення, у т.ч. шляхом внесення змін до процесуального законодавства. Проте такі зміни повинні бути дійсно необхідними, виваженими і послідовними, адже стабільність у сфері судочинства є окремою цінністю та обов'язковою умовою єдності судової практики.

Ефективне та стабільне процесуальне законодавство може й має стати одним із основних рушійних чинників подолання негативних явищ у діяльності судів і підвищення авторитету судової влади в Україні. Проте таким воно буде, якщо в його основі лежатимуть фундаментальні науково обґрунтовані концепції. Однією з них слід визнати концепцію диференціації цивільного судочинства, що дозволяє осягнути його динамічну сутність і багатогранність, системність та розгорнуту внутрішню структуру, яка є результатом законодавчого втілення результатів наукового та політичного пошуку оптимальних судових процедур. Диференціація цивільного судочинства корелюється з поділом норм процесуального права на загальні та спеціальні й обумовлюється змістом цивільної юрисдикції, функціями, що виконує судова влада в цивільному судочинстві, а також системою судоустрою.

Зважаючи на те, що диференціація цивільного судочинства об'єктивується в процесуальному законодавстві, її концепція

дозволяє виявити як системні, так й окремі недоліки і прогалини в цивільному процесуальному законодавстві, у т.ч. його понятійно-термінологічному апараті. Також вона цілком придатна для додаткового обґрунтування існуючих концептуальних положень та отримання нових знань про цивільне судочинство в цілому, його складові, їх правову природу, співвідношення проваджень та особливостей розгляду та вирішення окремих категорій цивільних справ, цивільне процесуальне право та законодавство, взаємозв'язок норм матеріального і процесуального права, судову спеціалізацію тощо. Таким чином, концепція диференціації цивільного судочинства виступає науковим інструментарієм пізнання процесуально-правових явищ.

Проблематика диференціації цивільного судочинства не є новою для юридичної науки. Основи її наукової розробки, що полягають в розумінні правової природи цивільного процесу, його єдності, структури, змісту, були закладені ще в роботах процесуалістів XIX – початку XX століть (Є. В. Васьковський, А. Х. Гольмстен, К. І. Малишев, М. І. Малінін, Є. О. Нефед'єв, В. О. Рязановський, Т. М. Яблочков та інші). В різні роки до загальних і окремих проблем диференціації судочинства, у т.ч. цивільного, зверталися в своїх роботах такі вчені як: М. Г. Авдюков, Т. Є. Абова, І. А. Балюк, О. А. Беляневич, І. Е. Берестова, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, О. Т. Боннер, С. В. Васильєв, М. В. Вербіцька, О. В. Гетманцев, Ю. Ю. Грибанов, Р. Е. Гукасян, М. А. Гурвіч, К. В. Гусаров, Ю. М. Грошевий, В. М. Горшеньов, С. Л. Дегтярьов, С. Ф. Демченко, А. О. Добровольський, С. К. Загайнова, Г. А. Жилін, П. Ф. Єлісейкін, Ю. В. Єфімова, О. О. Кармаза, І. Б. Коліушко, С. О. Короєд, Н. М. Кострова, М. Л. Коханська, В. М. Кравчук, В. А. Кройтор, О. Д. Крупчан, Р. О. Куйбіда, С. А. Курочкін, Е. М. Мурад'ян, О. Г. Лук'янова, Д. Д. Луспенник, Л. М. Ніколенко, Г. Л. Осокіна, В. Г. Перепелюк, Д. Є. Петров, І. Г. Побірченко, Ю. Д. Притика, Н. О. Рассахатська, В. В. Резнікова, І. В. Решетнікова, Ю. В. Романець, Т. В. Сахнова, Р. О. Стефанчук, Є. А. Таликін,

І. Ю. Татулич, В. І. Тертишніков, Г. П. Тимченко, М. К. Треушніков, І. В. Удальцова, Г. Д. Ульотова, С. І. Фурса, Є. І. Фурса, М. Х. Хутиз, Є. А. Царегородцева, А. О. Черникова, Н. А. Чечіна, Д. М. Чечот, Г. В. Чурпіта, Д. М. Шадура, М. С. Шакарян, В. М. Шерстюк, М. Й. Штефан, О. О. Штефан, В. С. Щербина, К. С. Юдельсон, А. В. Юдін, М. К. Юрков, М. М. Ясинок, В. В. Ярков та інші.

Окремо слід виділити численні наукові роботи В. В. Комарова, присвячені проблемам позовного та наказного проваджень, а також концептуальним засадам диференціації цивільного судочинства¹. На монографічному рівні спеціальні дослідження проблем диференціації цивільного судочинства проведені Н. А. Громошиною («Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве», 2010 р.)² і О. В. Слєпченко («Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации», 2011 р.)³. Значну увагу проблемі диференціації цивільної процесуальної форми приділив в своєму дисертаційному дослідженні О. С. Ткачук («Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект», 2016 р.)⁴.

¹ Курс цивільного процесу: Підручник. В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.; Комаров В.В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. Право України. 2012. № 1–2. С. 154–174; Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 22–44; Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: моногр. В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2016. 848 с.; Окреме провадження: моногр. В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 312 с.; Комаров В. В. Гражданский процесс в глобальном контексте. Юрид. наука и образование. 2009. № 2. С. 95–126; Проблеми теорії та практики цивільного судочинства. За заг. ред. В. В. Комарова. Х.: Харків юрид., 2008. 928 с.; Комаров В. В. Лекція професора В. Комарова: вступ до курсу «Цивільний процес». Право України. 2011. № 10. С. 120–152.

² Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Московская государственная юридическая академия им. О. Е. Кутафина. М., 2010. 409 с.

³ Слєпченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации : дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. С.-Петербур. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2012. 484 с.

⁴ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 547 с.

Однак, в переважній більшості робіт сучасні автори розглядають диференціацію цивільного судочинства лише в загальних рисах, в контексті забезпечення його ефективності (оптимізації), через призму правозастосовної діяльності або в аспекті деяких проваджень і процедур цивільного судочинства. Незважаючи на очевидний інтерес багатьох науковців до проблем диференціації цивільного судочинства, вони не ставали предметом спеціального наукового дослідження в Україні. Крім того, багато принципів наукових питань диференціації судових процедур залишаються невіршеними або стосовно них серед процесуалістів триває наукова дискусія. Так, в науковій літературі не сформовано концептуального бачення основних категорій, а також методологічних засад диференціації цивільного судочинства, відсутнє цілісне розуміння її сутності, критеріїв проведення, рівнів і видів, не сформовано єдиного підходу до виділення проваджень і процедур в цивільному судочинстві та їх правової природи, визначення категорій цивільних справ, взаємозв'язку диференціації цивільного судочинства та спеціалізації судової діяльності тощо. Також наразі відсутні роботи, в яких розглядалась би диференціація видів проваджень цивільного судочинства, а також у світлі диференціації розкривалась стадійність цивільного судочинства. Зазначені обставини свідчать про актуальність проблематики цієї роботи, в якій автор спробував сформулювати та розкрити цілісну наукову концепцію диференціації цивільного судочинства. Автор сподівається, що запропоновані в цій праці наукові підходи зацікавлять юридичну спільноту, стануть в нагоді науковцям і практикам, а також ляжуть в основу подальшого удосконалення цивільного процесуального законодавства України.

ПОДЯКИ

Проведення дослідження диференціації цивільного судочинства та написання цієї монографії було б неможливим без моральної, інтелектуальної, організаційної підтримки та заохочення з боку багатьох людей.

Автор щиро вдячний:

доктору юридичних наук, професору, академіку Національної академії правової наук України, Заслуженому юристу України, директору Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України *Крупчану Олександрю Дмитровичу* – за поштовх до проведення наукового пошуку та всебічну підтримку автора під час тривалої дослідницької роботи, а також за рецензування цієї монографії;

доктору юридичних наук, професору *Бичковій Світлані Сергіївні* – за натхнення, наполегливе заохочення, критику та цінні поради, а також постійну підтримку автора впродовж усіх років нашого знайомства;

доктору юридичних наук, професору *Кармазі Олександрі Олександрівні* та доктору юридичних наук, професору *Чурніті Ганні Вікторівні* – за їх зусилля і час, що були витрачені на рецензування цієї праці, а також слухні поради, коментарі та зауваження;

доктору юридичних наук, професору *Махінчуку Віталію Миколайовичу*, доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії правової наук України *Галянтичу*

Миколі Костянтиновичу, доктору юридичних наук, професору Калауру Івану Романовичу, доктору юридичних наук, професору, Заслуженому юристу України Берестовій Ірині Ерїївні, доктору юридичних наук, доценту Штефан Олені Олександрівні, доктору юридичних наук, професору Короєду Сергію Олександровичу, кандидату юридичних наук, старшому науковому співробітнику Короленку Віталію Михайловичу, кандидату юридичних наук, старшому науковому співробітнику Резнік Ганні Олегівні, кандидату юридичних наук, доценту Фенничу Василю Петровичу – за дружні поради і неоціненний інтелектуальний внесок у вигляді цікавих ідей, коментарів і критики текстів автора, що надихали мене на роздуми, а також за організаційну допомогу та моральну підтримку;

всім працівникам Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правової наук України, які підтримували автора, створили належні умови для плідної наукової роботи та сприяли в підготовці й опублікуванні цієї монографії.

Моїм батькам – Івану Степановичу та Ользі Петрівні, дружині Олені, дітям – Тимофію і Матвію, брату Ярославу з великою любов'ю, повагою та вдячністю за терпіння, сприяння та віру в автора присвячую цю книгу.

Також щирі слова подяки всім, хто виявить бажання висловити свої думки, пропозиції та зауваження з приводу викладеної в цій роботі концепції диференціації цивільного судочинства (e-mail: vi.bobryk@gmail.com; адреса для листування: 01042, м. Київ, вул. М. Раєвського, 23-А, НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, до уваги Володимира Бобрика).

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- USAID** – Агентство США з міжнародного розвитку
(анг. U.S. Agency for International Development)
- ZPO** – Цивільний процесуальний кодекс Німеччини
(нім. Zivilprozessordnung) від 30.01.1877
- ABC** – альтернативне врегулювання спорів
- ВС** – Верховний Суд
- ВССУ** – Вищий спеціалізований суд України з розгляду
цивільних і кримінальних справ
- ВСУ** – Верховний Суд України
- ГПК** – Господарський процесуальний кодекс
- ДСАУ** – Державна судова адміністрація України
- ЄДРСР** – Єдиний державний реєстр судових рішень
- ЄС** – Європейський Союз
- ЄСПЛ** – Європейський суд з прав людини
- ЖК** – Житловий кодекс
- ЗК** – Земельний кодекс
- КАС** – Кодекс адміністративного судочинства
- КЗпП** – Кодекс законів про працю
- КСУ** – Конституційний Суд України
- КТС** – Комісія по трудових спорах
- КЦС** – Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду
- МКА** – Міжнародний комерційний арбітраж
- СК** – Сімейний кодекс
- СРСР** – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- УРСР** – Українська Радянська Соціалістична Республіка
- ЦК** – Цивільний кодекс
- ЦПК** – Цивільний процесуальний кодекс

РОЗДІЛ 1

Методологічні засади диференціації цивільного судочинства

1.1. Цивільне судочинство як об'єкт диференціації

Перед розглядом сутності диференціації цивільного судочинства необхідно розглянути те явище, що виступає його об'єктом, тобто цивільне судочинство, а також відмежувати його від суміжних понять. Родовим поняттям для цивільного судочинства є поняття «судочинство». В Словнику української мови (СУМ-11) дається таке означення судочинства: діяльність судових органів, пов'язана з розглядом кримінальних і цивільних справ; судовий процес⁵. Судочинством мовознавці також позначають встановлений законом порядок розгляду та вирішення справ у суді⁶. Отже, в загальній українській лексиці слово «судочинство» має принаймні два значення – діяльність судів з розгляду та вирішення справ і порядок такої діяльності. Етимологія цього слова вказує на те, що його сутнісне значення пов'язане саме із судовою діяльністю.

⁵ Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 9. К. : Наукова думка, 1978. С. 829.

⁶ Ковтун І. І. Походження та розвиток української судової термінології. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2014. Т. 1127, Вип. 71. С. 41–46.

Слово «судочинство» утворилося шляхом поєднання значень слів – «суд» і «чинити»⁷. В його основі лежить слово «суд», яке в сучасній українській мові позначає: орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судове засідання; думка (про когось, про щось)⁸. Слово «суд» має праслов'янське походження (псл. *sǫdъ), проте його загальноприйнята етимологія відсутня⁹. Мовознавці, які проводили відповідні етимологічні розвідки, припускають, що первісне значення псл. *sǫdъ було «обговорення, висловлення думки (про когось)», з якого розвинулося значення «(загальна) думка (про когось), висновок». В узагальненому вигляді в цілому ряді індоєвропейських мов це слово набуло значення «думка», «погляд», «судовий розгляд», «ті, хто судить», «висновок»¹⁰.

Слово «чинити» означає: робити що-небудь, займатися чим-небудь, здійснювати щось // виконувати який-небудь обряд // поводитися певним чином; поступати згідно з якими-небудь принципами, правилами, настановами і т. ін. // спричиняти щось своєю поведінкою, завдавати кому-небудь чогось // бути джерелом чого-небудь, породжувати щось¹¹.

В загальній теорії права поняттю «судочинство» не приділяється особливої уваги. Усталеним підходом до розуміння судочинства як у теорії права, так і в конституційному праві є перерахування його складових (видів): цивільного, кримінального, адміністративного тощо. Теоретиками права судочинство також розглядається або як синонім правосуддя чи процесуальної форми його здійснення,

⁷ Ковтун І. І. Походження та розвиток української судової термінології. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2014. Т. 1127, Вип. 71. С. 42.

⁸ Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 9. К. : Наукова думка, 1978. С. 821.

⁹ Скляренко В. Г. Етимологічні розвідки. 11. Мовознавство. 2011. № 5. С. 3.

¹⁰ Етимологічний словник української мови. За ред. О. С. Мельничука. К., 2006. Т. 5. С. 467; Скляренко В. Г. Етимологічні розвідки. 11. Мовознавство. 2011. № 5. С. 3–4; Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. К., 1984. Ч. 2. С. 264.

¹¹ Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 11. К. : Наукова думка, 1980. С. 325–326.

або ж інтерпретується через призму юридичного процесу, правової процедури, юридичної діяльності або правозастосування¹².

Інколи в юридичній літературі зустрічаються й широкі погляди на судочинство. Так, Я. М. Романюк розглядає його у вузькому та широкому значенні. Він пише, що судочинство – самостійна галузь діяльності держави та багатогранна, специфічна сфера, в якій провідну роль відіграють суди – державні органи, що мають закріплене конституційно (стаття 124 Конституції України¹³) виключне повноваження здійснювати правосуддя в Україні. Загалом судочинство має на меті здійснення правосуддя – відновлення справедливості в законний спосіб шляхом постановлення судом обґрунтованого рішення та його виконання. У той же час змістовне наповнення поняття судочинства в його широкому розумінні не обмежується лише реалізацією судами таких повноважень у процесуальний спосіб, а виходить за формальні рамки процесу як такого та охоплює питання організації судової влади загалом, суддівського самоврядування, побудови судової системи, її функціонування та фінансування, взаємовідносин судів та органів судової влади з органами законодавчої та виконавчої влади, правил призначення суддів, їх кар'єри, поведінки, відповідальності за проступки та звільнення тощо¹⁴. За такого широкого розуміння судочинство фактично ототожнюється із судовою владою. Детальніше про співвідношення судочинства та судової влади буде йтися в цій роботі далі.

¹² Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. С. 398–399; Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Под ред. Проф. М. Н. Марченко. Том 2. Теория права. М.: Издательство «Зерцало», 1998. С. 314–322.

¹³ Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

¹⁴ Романюк Я. Передмова. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. С. 9.

Від поняття «судочинство» слід відрізнити поняття «судівництво». Це поняття постало в сучасній юридичній термінології з виданням Указу Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10.05.2006 № 361/2006. З розділу I зазначеної Концепції слідує, що судівництво є єдиною системою судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд¹⁵.

Незважаючи на новизну зазначеного поняття воно увійшло в українську правничу термінологію щонайменше з часів УНР-ЗУНР (1917-1921 рр.), коли використовувалось переважно як синонім слова «правосуддя»¹⁶. Проте в наші часи з огляду на вищевказану Концепцію поняття «судівництво» використовується для позначення юридичної іпостасі судової влади, яка виявляється у взаємопов'язаних інституційних її характеристиках (судоустрій) та правових формах реалізації судової влади (судочинство)¹⁷. Не зважаючи на критику терміну судівництва з боку вітчизняних науковців (О. Ф. Скакун, О. З. Хотинська-Нор та інших), а також те, що він так і не прижився не лише в науковому середовищі, й не використовується в нормативно-правовій роботі¹⁸, його слід визнати

¹⁵ Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006. Офіційний вісник України від 24.05.2006. 2006. № 19. Ст. 1376.

¹⁶ Слабченко М. Є. Судівництво на Україні XVII-XVIII ст.ст. М. Є. Слабченко. Харків: Вид-во «Союз» Харківського Кредитного Союзу Кооперативів, 1919. С. 9; Словник української мови: В 11 т. За ред. І. К. Білодда. Т. 9. К. : Наук. думка, 1978. С. 826; Падох Я. Історія українського судівництва. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. Т. 2. С. 665-670.

¹⁷ Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку. За ред. І. Б. Усенка. К., Наукова думка, 2014. С. 32-33.

¹⁸ Скакун О. Ф. Судова влада, судова система, судочинство, правосуддя: співвідношення понять. Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку розвитку. За ред. І. Б. Усенка. К., Наукова думка, 2014. С. 17-19; Хотинська-Нор О. З. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів в загальному контексті судової реформи. Судова апеляція. 2016. № 4 (45). С. 8.

таким, що розкриває діалектику та взаємозв'язок судоустрою і судочинства.

Розкривати сутність судочинства не можливо без паралельного з'ясування поняття судового процесу, адже вказані категорії часто вживаються як синоніми. І хоча проблема їх співвідношення наразі дискутується переважно в рамках процесуальних наук, все ж витoki її вирішення, на наше переконання, потрібно шукати саме у загальній теорії права та їх загальному розумінні.

Слово «процес» має кілька значень, зокрема: 1) послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь // сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку; 2) розгляд судової справи; сама судова справа // визначений законом порядок діяльності слідчих і судових органів при розгляді судових справ певного роду¹⁹. Це слово походить від лат. «processus», що в перекладі українською мовою означає, зокрема, «хід», «просування». В свою чергу іменник «processus» походить від лат. дієслова «procedere» («виходити», «просуватися»): pro («вперед, для, за, замість») + sedere («йти, ступати»)²⁰. Отже, лексичне значення слів «судочинство» та «процес» частково перетинаються.

У філософському розумінні «процес» в загальних рисах відображає динаміку, рух. Його можна уявляти як послідовні або непослідовні дії²¹. Процес, як зазнає Огурцов А. П., є категорією філософського дискурсу, що характеризує сукупність незворотних, взаємопов'язаних, тривалих змін, як спонтанних, так і керованих, як самоорганізованих, так і організованих, результатом яких є певна новизна або нововведення (нові морфологічні форми

¹⁹ Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 8. К. : Наукова думка, 1977. С. 343.

²⁰ Латинсько-український словник. Трофимчук М. С., Трофимчук О. П. Львів: Вид-во ЛБА, 2001. С. 462.

²¹ Лолаев Т. П. О «механизме» течения времени. Вопросы философии. 1996. № 1. С. 51–57.

організмів, нові різновиди, соціальні, наукові, культурні та інші інновації). Передумови філософського вчення про процес сформувалися ще в античні часи як визначення текучості та стійкості буття. Проте категорії змін і тим більше процесів стали предметом філософських роздумів лише в європейській думці Нового часу в контексті пошуку інваріантних структур людського досвіду та знання, а також спроб пояснити логіку мислення²².

Процес стосується зміни в часі різних об'єктів: матеріальних (природних або штучних) або ідеальних (поняття, теорія тощо). Відтак саме об'єкт породжує відповідний матеріальний або ідеальний процес. В філософії науки, положення якої стали основою для багатьох прикладних наук, розрізняють дискретні та безперервні процеси. У дискретних процесів стани чітко відмежовані один від одного, і для кожного стану можна визначити попередній та наступний, або тільки один з них. У безперервних процесів між двома будь-якими станами можна завжди виділити проміжні, оскільки сусідніх станів у такому процесі не має (можна говорити тільки про послідовність станів і близькості їх один до одного в часі). Розрізняють також аперіодичні та циклічні процеси (в останніх одні і ті ж стани повторюються в часі в одній і тій самій послідовності), кінцеві (з відомим або невідомим часом протікання) і нескінченні (в деякому абстрактному сенсі), керовані та некеровані, лінійні (односпрямовані) і розгалужені процеси. Ці та інші типи процесів виділяються залежно від завдань, які вирішуються при вивченні або використанні процесів²³. З огляду на наведені вище класифікації процесів, будь-який судовий процес слід визнати аперіодичним, кінцевим з невідомим часом протікання, керованим і розгалуженим.

²² Огурцов А. П. Процесс. Новая философская энциклопедия. В четырех томах. Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин. М., Мысль, 2010, т. III, Н – С, С. 378–379.

²³ Орлов С. А. Теория и практика языков программирования. Учебник для вузов. 2-е изд. Стандарт 3-го поколения. С-Пб.: «Издательский дом «Питер», 2017. С. 570–571.

Не зважаючи на римське походження, термін «processus» в римському праві лише частково наділявся тим значення, яким наділяють цей термін сучасні правознавці. Так, М. Гаррідо вважає, що під процесом римляни розуміли послідовність юридичних актів (дій), яка починалась поданням позову і призводила до судового рішення²⁴. Д. В. Дождєв пише, що у римлян процес – це форма захисту та реалізації права із характерними для нього рівністю та автономією індивідів²⁵. Римські юристи розглядали цивільний процес як складову цивільного права, що визначала систему позовів (actio) та порядок захисту приватних прав. Проте самостійного значення він не мав. Так, у роботах Гая і Юстиніана викладення цивільного права та судочинства є одним цілим. Як зазначає О. В. Салогубова, ймовірно, це пояснюється тим, що римляни не допускали існування окремої науки про права і окремої науки про їх судове здійснення²⁶. І це було характерно не лише римському праву, а й праву пізніших епох. З цього приводу Т. В. Кашаніна пише, що процедура вирішення правових спорів сформувалась уже на ранніх етапах розвитку суспільства, проте формування процесуального права як сукупності правових норм, які регулюють охоронну та юрисдикційну діяльність спеціально уповноважених органів, відбулося на пізніх етапах розвитку суспільства²⁷. Нагадаємо, що перші національні кодифікації процесуального права в європейських країнах, які остаточно законодавчо оформили виділення процесуального права з матеріального й символізували визнання судових процесів як самостійних наукових дисциплін, відмінних від

²⁴ Гарсія Гаррідо М. Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. Перевод с испанского; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. М. : Статут, 2005. С. 163.

²⁵ Дождєв Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов. Под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В. С. Нерсесянца. 2-е изд., изм. и доп. М. : Норма, 2006. С. 185.

²⁶ Салогубова Е. В. Римский гражданский процесс. М. : Юрид. бюро «Городец», 1997. С. 6.

²⁷ Кашанина Т. В. Происхождение государства и права: учеб. пособие. М. : Высшее образование, 2008. С. 298.

матеріального права, були проведені лише у XIX ст. (Франція – 1805 р., Російська імперія – 1864 р., Німеччина – 1877 р., Австрійсько-угорська імперія – 1895 р.).

Сутнісне значення судових процесів і судочинства в сучасній правовій науці розкривається у галузевих процесуальних науках. Проте ще починаючи з XIX ст. окремі дослідники – А. Бауер (A. Bauer), Р. Ієрінг (R. von Ihering), Л. Жуссерандо (L. Jusserandot), М. М. Розін, І. Я. Фойніцький, В. А. Рязановський, І. В. Михайловський, Д. А. Мачеровський, М. М. Полянський, М. С. Строгович, В. М. Савицький, М. Л. Шифман, Е. М. Мурад'ян, І. В. Решетнікова та інші, здійснювали міжгалузеві (міжвидові) наукові розвідки проблеми єдиного судочинства, що отримали назву концепції «судового права». Ця концепція полягає в тому, що всі судові процеси (спочатку цивільний і кримінальний, в подальшому адміністративний, конституційний та інші) є єдиним цілим, так само як єдиною є наука процесу, а окремі процеси є лише окремими галузями єдиної науки судового права²⁸. Серед сучасних українських дослідників концепцію судового права поділяють такі вчені як Ю. В. Баулін, А. О. Селіванов, В. В. Сердюк, А. А. Стрижак, О. В. Щербанюк та інші.

В другій половині XX ст. в результаті розвитку теорії «судового права» виникла й сформувалась концепція «загального юридичного процесу», в рамках якої було обґрунтовано «широке» розуміння процесу, що протиставляється традиційному («вузькому») уявленню про процес як суто судову діяльність. Один із фундаторів цієї теорії – В. М. Горшеньов визначав процес як комплексну систему органічно взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених органів держави, посадових осіб, а також

²⁸ Рязановский В. А. Единство процесса: Учебное пособие. С.: АОА Издательский дом «Городец», 2005. С. 31; Калюжний Р. А. Атаманчук І. В. Розвиток процесуального права України. К. : «МП Леся», 2015. С. 51–53; Щербанюк О. В. Становлення концепції судового права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2015. Випуск 32. Том 1. С. 157–160.

зацікавлених у вирішенні різноманітних юридичних справ інших суб'єктів права, що відображається у здійсненні операцій з нормами права у зв'язку з вирішенням юридичних справ, здійснюється уповноваженими органами держави на користь зацікавлених суб'єктів права, закріплюється у правових актах – офіційних документах, регулюється процедурно-процесуальними нормами, забезпечується відповідними засобами правової техніки²⁹. В монографії «Юридическая процессуальная форма. Теория и практика», за редакцією П. О. Недбайло та В. М. Горшенєва, в якій у найбільш концентрованому вигляді наведене теоретичне обґрунтування концепції загального юридичного процесу, зазначається, що процесуальна форма, яка притаманна юридичному процесу, має місце не тільки в юрисдикційній (правоохоронній) сфері застосування норм права, але й у інших сферах. З цього робився висновок про те, що специфічні процесуальні норми потрібні у фінансовому, трудовому, земельному та інших галузях права³⁰.

Теорія загального юридичного процесу знайшла та продовжує знаходити своїх прибічників серед багатьох теоретиків права³¹. На її основі розвивались знання про динамічні явища, в т.ч. правозастосування, в конституційному, трудовому, фінансовому, земельному та інших матеріальних галузях права. Галузева адаптація

²⁹ Теория юридического процесса. Бенедик И. В., Горшенев В. М., Крупин В. Г., Мельников Ю. И., и др.; Под общ. ред.: Горшенев В. М. Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1985. С. 8.

³⁰ Юридическая процессуальная форма. Теория и практика. Под ред.: Горшенев В. М., Недбайло П. Е. М. : Юрид. лит., 1976. С. 12.

³¹ Рабинович П. М. Упрочнение законности – закономерность социализма. Львов: Львовиздат., 1975. С. 246–247; Юсупов В. А. Правоприменительная деятельность органов управления. М. : Юрид. лит., 1979. – С. 26–27; Лейст О. Э. Теоретические проблемы санкций и ответственности по советскому праву: автореф. дис. ... докт. юрид. наук.: 12.00.01. М., 1978. С. 17; Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. Отв. ред.: Патюлин В. А. М. : Наука, 1979. С. 35–42; Советское государственное право. Авт. кол.: В. С. Основин, М. Г. Кириченко, Е. И. Козлова; Отв. ред. Е. И. Козлова. М. : Юрид. лит., 1983. 496 с.; Ткач А. Н. Юридические процедуры: от теории к практике. Юрист. 2002. № 1. С. 8; Панова И. В. Юридический процесс. Саратов: Святопись, 1998. С. 19; Фатхутдінова О. В. Теоретико-правові проблеми юридичного

теорії загального юридичного процесу в науці адміністративного права призвела до появи широкого розуміння (теорії) адміністративного процесу як діяльності з вирішення органами управління будь-яких індивідуальних справ³². Також ця теорія отримала своє втілення в законодавстві України, про що свідчить вживання таких термінів як виборчий процес (Виборчий кодекс України), бюджетний процес (Бюджетний кодекс України) тощо. Зважаючи на це, поняття юридичного процесу є абстрактним узагальненням форми здійснення юридичної діяльності.

Проте теорія юридичного процесу неодноразово критикувалась теоретиками права (С. С. Алексеев, А. М. Васильев, В. М. Протасов та інші), які в своїх роботах значно звужують зміст юридичного процесу фактично до судочинства³³ і категорично заперечується переважною більшістю «класичних» процесуалістів. Відповідна наукова полеміка в СРСР призвела до поглибленої наукової розробки проблем співвідношення матеріального та процесуального права, підвалини якої були закладені виданням у 1980 році збірника «Проблемы соотношения материального и процессуального права»³⁴.

процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Рукопис. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2000. 201 с.; Сорокин В. Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс. Правоведение. 2000. № 4. С. 34–45; Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М.: Издательство Норма, 2003. 240 с.; Слинко Д. Поняття, зміст та основні ознаки юридичного процесу. Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2016. № 1 Февраль. С. 19–23; Николина К. В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Рукопис. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 201 с.

³² Панова И. В. Курс административно-процессуального права России. Саратов: Научная книга, 2003. С. 22; Административное право. Бахрах Д. Н., Россинский Б. В., Стариков Ю. Н. 3-е изд., пересмотр. и доп. М.: Норма, 2008. С. 596–598; Бандурка О. М. Адміністративний процес: підруч. для вищ. навч. закл. О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. К.: Літера ЛТД, 2002. 287 с.; Махина С. Н. Административный процесс: проблемы теории, перспективы правового регулирования. Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 1999. 232 с.; Особливості судового розгляду справ про адміністративні правопорушення: науково-практичний посібник. М. В. Лошицький, В. І. Бобрик, С. О. Короєд. Керівник авторського колективу М. В. Лошицький. К.: «МП Леся», 2010. 536 с.

³³ Васильев А. М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. М.: Юридическая литература, 1976. 264 с.

³⁴ Проблемы соотношения материального и процессуального права. Труды ВЮЗИ. М. 1980.

Варто наголосити, що, як слушно зазначають Р. А. Калюжний і І. В. Атаманчук, ні теорія судового процесу, ні теорія загального юридичного процесу, не отримали наукового визнання як завершені теорії³⁵. Не вдаючись детально в їх аналіз, а також критику, оскільки вони, як вже вказувалось вище, ґрунтовно висвітлені в літературі, і це явно виходить за межі предмету цієї роботи, наголосимо, що кожна з цих теорій має як свої сильні, так і слабкі місця. Тому подальша їх розробка, на наше переконання, має йти не шляхом взаємного заперечення, а навпаки – шляхом інтеграції сильних, науково виважених і практично виправданих конструкцій кожної з названих теорій з відкиданням їх надмірно теоретичних і суперечливих положень. Також слід розуміти, що поняття і судового права, і юридичного процесу, є не більше ніж теоретичними абстракціями, які дозволяють лише краще пізнати близькі за своєю суттю реальні динамічні правові явища та встановлений законодавством порядок їх здійснення. В цій роботі було частково застосовані положення зазначених теорій в тій частині, що не суперечать концепції даного дослідження.

Слід наголосити, що в літературі висловлювались думки й щодо заперечення поняття процесу. Так, В. К. Колпаков зауважував, що категорія «процес» не існує і не може існувати в реальності; він – тільки узагальнений, абстрактний відбиток юридичних подій минулого, що виконує функцію «кальки» для вирішення конкретних справ. Його ознака – інтегративна категорія, що сформована в результаті взаємодії ознак складових системи, якими є процесуальні частини матеріального права. Ці складові можуть функціонувати як окремо, так і в загальній процесуальній системі, взаємодіяти між собою, оновлюватися та збагачуватися за рахунок один одного і в результаті утворювати

³⁵ Калюжний Р. А. Атаманчук І. В. Розвиток процесуального права України. К. : «МП Леся», 2015. С. 6

якісно нове правове поняття – «юридичний процес». Проте кожна з таких процесуальних частин також не є реально існуючою. Усі вони – результат узагальнення відповідних конкретних напрямів процесуальної діяльності, що знайшли вираз у системі процесуальних галузей, а від поняття «юридичний процес» їх відрізняє ступінь узагальнення. Реально існуючим є тільки конкретне провадження, що зафіксоване в документах і є ґносеологічним відбитком юридичних реалій³⁶. Підґрунтям таких висновків є розмежування вказаним автором моделі правової діяльності, яка являє собою юридичний процес, і власне здійснення такої діяльності у вигляді конкретних дій. Проте таке розмежування жодним чином не заперечує абстрактного існування юридичного процесу як закріпленої у законодавстві конструкції, що визначає порядок здійснення юридичної діяльності у певних справах.

Поняття судочинства й юридичного процесу є близькими до поняття правової процедури. Значення слова «процедура» полягає в тому, що це офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь; розм. ряд яких-небудь дій, хід виконання чого-небудь³⁷. Слова «процедура» і «процес» в розмовній мові часто вживаються як синоніми, що обумовлюється єдністю їх етимології. Проте в правовій доктрині термін «процедура» (правова процедура) за своїм значенням є багатограничним, а сфера його застосування в законодавстві є ширшою за застосування терміну «процес».

На теоретичному рівні системні дослідження природи та змісту юридичної процедури починаючи з 70-х років ХХ ст. проводили такі теоретики права як С. С. Алексєєв, В. М. Горшенєв, Д. А. Керімов,

³⁶ Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія. К. : Юрінком Інтер, 2004. С. 358.

³⁷ Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 8. К. : Наукова думка, 1977. Стор. 343.

А. С. Піголкін, В. М. Протасов, В. О. Тарасова, С. В. Бобровник, С. Д. Гусарев, О. В. Зайчук, А. М. Колодій, В. Г. Лук'янова, К. В. Николєнко, О. О. Серєда, О. Д. Тихомиров, О. В. Фатхутдінова, А. А. Юсупов, О. В. Яковєнко та багато інших³⁸, які висловлювали різні погляди на поняття юридичної процедури. Однак їх детальний розгляд явно виходить за рамки предмету даного дослідження. Для визначення ж співвідношення процесу та процедури в юридичній науці варто звернути увагу на думку В. Н. Протасова про те, у самому загальному вигляді процедуру в праві можна визначити як порядок здійс-

³⁸ Абрамова А. И. Процессуальные вопросы правоприменения. Проблемы совершенствования советского законодательства: труды. М. : Изд-во ВНИИ, 1990. С. 37–47; Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе. М. : Юрид. лит., 1971. 223 с.; Байтин М. И. Теоретические вопросы правовой процедуры. М. И. Байтин, О. В. Яковенко. Журнал российского права. 2000. № 8. С. 93–102; Витрук Н. В. Механизм реализации политических прав и свобод граждан. Советское государство в условиях развитого социалистического общества. М., 1978. С. 93–127; Гойман В. И. Обеспечение реализации закона в современных условиях. Советское государство и право. 1991. № 12. С. 12–14; Горшенев В. М. Процессуальная форма и ее назначение в советском праве. Советское государство и право. 1973. № 12. С. 18–24; Горшенев В. М. Теория юридического процесса. М. : Юрид. лит., 1985. 179 с.; Зайцев И. М., Рассакатская Н. А. Гражданская процессуальная форма: понятие, содержание и значение. Государство и право. 1995. № 2. С. 47–70; Каминская В. И. Место процессуальных норм в системе советского права. Демократические основы советского социалистического правосудия. Под ред. М. С. Строговича. М., 1965. С. 63–129; Конституционный статус личности в СССР. Редкол.: Н. В. Витрук, В. А. Масленников, Б. Н. Топорнин. М. : Юрид. лит., 1980. 256 с.; Копейчиков В. В. Стадии реализации прав и свобод личности. Реализация прав граждан в условиях развитого социализма. М. : Наука, 1983. С. 196–207; Мордовец А. С. Демократия, право, процедура. Теория государства и права. Курс лекций. М. : Юрист, 1997. 776 с.; Панова И. В. Курс административно-процессуального права России. Саратов: Науч. кн., 2003. С. 16; Панова И. В. Юридический процесс. Саратов: Светопись. 1998. 148 с.; Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории. М. : Юрид. лит., 1991. 143 с.; Протасов В. Н. Процессуальный механизм в правовом регулировании социалистических общественных отношений. Советское государство и право. 1973. № 12. С. 120–125; Протасов В. Н. Юридическая процедура. М. : Юрид. лит., 1991. 79 с.; Реализация прав граждан в условиях развитого социализма. Е. В. Аграновская, Н. В. Витрук, Л. Н. Заводская и др. ; отв. ред. Е.А. Лукашева. М. : Наука, 1983. 264 с.; Тарасова В. А. Процессуальная форма деятельности органов социального обеспечения. Советское государство и право. 1973. № 11. С. 111–115; Ткач А. Н. Юридические процедуры: от теории к практике. Юрист. 2002. № 1. С. 5–9; Юридическая процессуальная форма. Теория и практика. Под ред.: Горшенев В. М., Недбайло П. Е. М. : Юрид. лит., 1976. 280 с.; Яковенко О. В. Правовая процедура: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 1999. 21 с.; Николина К. В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. ун-т права. К., 2011. С. 10; Серєда О. О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2008. 20 с.

нення тієї чи іншої юридичної діяльності³⁹. Розвиваючи цю думку К. В. Николина визначає юридичну процедуру як самостійний різновид соціальної процедури, що регламентується відповідними процедурними нормами права, має офіційний правовий характер, складається із певної послідовності дій суб'єктів, в результаті чого досягається певний результат у формі зміни правової дійсності⁴⁰.

Як різновид соціальної процедури розглядають юридичну процедуру більшість дослідників цієї фундаментальної для юридичної науки категорії⁴¹. Прийнято вважати, що процедура як загально-соціальне явище являє собою систему, яка: орієнтована на досягнення конкретного соціального результату; складається з актів поведінки, ступенів діяльності, що послідовно змінюють один одного; створює модель розвитку, руху будь-якого явища, що закріплюється на нормативному рівні; ієрархічно побудована; знаходиться в динаміці, розвитку; має складний характер. Ґрунтуючись на такому підході, О. В. Яковенко виділяє такі характерні риси, властиві юридичній (правовій) процедурі як специфічному правовому явищу: 1) правова процедура – це особлива процедура, яка чітко викладена і закріплена в законах і підзаконних нормативних актах; 2) правовою процедурою є нормативно встановлений порядок здійснення юридичної діяльності; 3) нормативний режим правових процедур припускає їх охорону від порушень правовими санкціями, що представляють собою вид і захід юридичної відповідальності; 4) процедура в праві має орієнтуюче значення для досягнення певної правової мети, тим самим гарантуючи правомірність і результативність юридичної діяльності⁴².

³⁹ Протасов В. Н. О насущной потребности в новой учебной дисциплине. Государство и право. 2003. № 12. С. 56.

⁴⁰ Николина К. В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. ун-т права. К., 2011. С. 10.

⁴¹ Яковенко О. В. Правовая процедура: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1999. 21 с.

⁴² Яковенко, О. В. Правовая процедура: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1999. 21 с.

Дещо глибше до визначення правової процедури підійшла К. В. Николина, яка виокремила такі її ознаки: являє собою особливий різновид правовідносин, що мають процедурний характер та визначають особливості юридичної практичної діяльності; має цілісний характер, оскільки складається із певної послідовності дій суб'єктів юридичної процедури, в результаті чого досягається певний юридично значимий результат; виникає на підставі норм права, тобто має офіційний правовий характер; порядок здійснення юридичної процедури регламентується відповідними процедурними нормами права; має власну націленість, що полягає у зміні правової дійсності; має інтелектуальний та вольовий характер, оскільки залежить від свідомості та волевиявлення суб'єкта юридичної процедури; визначає послідовність дій суб'єктів юридичної процедури; результатом здійснення юридичної процедури є реалізація прав, свобод, законних інтересів суб'єкта права або виконання юридичних обов'язків; виявляється у юридичній діяльності; являє собою сукупність послідовних актів поведінки, кожний з яких викликає відповідні локальні наслідки, що впливає на зміст та результативність всієї юридичної процедури⁴³.

Виходячи з такого розуміння юридичної процедури слід констатувати, що будь-яка правова процедура являє собою будь-який формалізований порядок здійснення певної юридичної діяльності, а відтак є родовим поняттям, що охоплює рівні види правової діяльності, насамперед, правозастосовну діяльність. Саме в контексті правозастосовної діяльності розглядає правові процедури переважна більшість теоретиків права. Так, О. О. Середа визначає правову процедуру як законодавчо встановлений засіб реалізації норм права, що гарантує досягнення цілей правового регулювання

⁴³ Николина К. В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. ун-т права. К., 2011. С. 10.

в сфері суспільних відносин⁴⁴. Більше того, наявність правової процедури (процедур) визначається багатьма дослідниками як конститутивна властивість правозастосовної діяльності. Наприклад, Є. В. Сlepченко визначає правозастосовну діяльність як владну юридичну діяльність, що здійснюється суб'єктами права в рамках певних процедур і спрямована на забезпечення нормальної реалізації права⁴⁵.

В загальній теорії права питання про співвідношення між юридичним процесом і правовою процедурою є дискусійним. З цього приводу в правовій доктрині є такі основні позиції: ці поняття є тотожними, юридичний процес є самостійним різновидом юридичної процедури (широке розуміння), юридична процедура є складовою юридичного процесу (вузьке розуміння)⁴⁶, ці поняття співвідносяться як форма (процес) і зміст (процедура)⁴⁷.

В широкому розумінні процедура є родовим поняттям для всіх видів юридичної діяльності чи порядку її здійснення. Таке розуміння правової процедури сформувалось в рамках зазначеної вище теорії юридичного процесу⁴⁸. Один з прибічників широкого погляду на юридичну процедуру Д.М. Бахрах пише, що юридичний

⁴⁴ Середа О. О. *Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність: 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2008. С. 6.

⁴⁵ Сlepченко Е. В. *Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации*. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2011. С. 16.

⁴⁶ Протасов В. Н. *Юридическая процедура*. М. 1991. С. 29; *Юридическая процессуальная форма. Теория и практика*. Под ред.: Горшенев В. М., Недбайло П. Е. М.: Юрид. лит., 1976. С. 42; Павлушина А. А. *Теория юридического процесса: итоги, проблемы, перспективы развития*. Самара, 2005; Панова И. В. *Административный процесс в РФ: направления реформирования, концепция административно-процессуального кодекса и программы учебного курса*. Сборник научных трудов ВГУ. Вып. 11. Принципы современного российского права. Изд-во Воронежского государственного университета, 1999. С. 125–126.

⁴⁷ Николина К. В. *Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2011. С. 12.

⁴⁸ *Юридическая процессуальная форма. Теория и практика*. Под ред.: Горшенев В. М., Недбайло П. Е. М.: Юрид. лит., 1976. С. 43.

процес – це різновид процедур, причому найдосконаліший. Він виводить наступну ієрархію процедур: процедура (рід), юридична процедура (вид), судова процедура (різновид). При цьому судову процедуру зазначений автор ототожнює з судочинством⁴⁹.

Поділяють широке розуміння процедури й деякі критики теорії юридичного процесу, зокрема, й В. М. Протасов. Зазначений учений доводить існування правової (юридичної) процедури, що має дві гілки: матеріальну процедуру та процес. Це споріднені явища, проте це не означає, що одне може перерости у інше. Матеріальна процедура в праві та процесуальна процедура (юридичний процес) – в той же час і різноякісні явища, які хоч і мають загальний корінь у вигляді правової процедури. Процес (процесуальна процедура) – це різновид юридичної процедури, обсяг і зміст якої визначається тим, що вона слугує реалізації особливого правовідношення – матеріального охоронного правовідношення. Іншим різновидом правореалізуючої процедури є матеріальна процедура (слугує реалізації матеріального регулятивного правовідношення)⁵⁰.

Деякі прибічники юрисдикційної концепції юридичного процесу розуміли під ним врегульований правом порядок юрисдикційної діяльності, а правовою процедурою пропонували називати процес в широкому його розумінні. Таке розуміння передбачає, що в порівнянні з процесом процедура є юридичною діяльністю іншого рівня. Так, С. С. Алексеев стверджував, що не всяка врегульована правом процедура здійснення юридичних дій може називатися юридичним процесом, історично сформованим, прийнятим в законодавстві, на практиці і в науці⁵¹.

⁴⁹ Бахрах Д. Н. Юридический процесс и административное производство. Журнал российского права. 2000. № 9. С. 8–13.

⁵⁰ Протасов В. Н. Юридическая процедура. М. 1991. С. 17.

⁵¹ Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе. М. : Юрид. лит., 1971. С. 122–123.

Зазначений підхід визначає широку сферу застосування юридичних процедур при регулюванні різноманітних суспільних відносин і показує, що судові процедури є одним з їх різновидів. Проте в широкому розумінні поняття правової процедури відображає лише загальні властивості правової діяльності та не дозволяє встановити чітке співвідношення з поняттям юридичного процесу. Більше того, багато прибічників такого розуміння фактично ототожнюють процедуру й процес, доводячи юридичний процес до меж будь-якого правозастосування⁵², що не дозволяє використати їх наукові здобутки для розмежування зазначених понять. З огляду на це, широке розуміння правових процедур слід визнати не придатним до розкриття диференціації цивільного судочинства.

У вузькому ж значенні правова процедура співвідноситься з поняттям юридичного процесу як частина і ціле. Так, А. Н. Ткач характеризує юридичну процедуру як складову частину процесу, яка визначає його обсяг та зміст і служить для реалізації матеріальних правовідносин⁵³. О. О. Серєда вважає, що правові процедури необхідні для впорядкування юридичного процесу. На його думку, юридичний процес містить правові процедури, що виступають «допоміжним» механізмом здійснення юридичного процесу, є його складовими. Сутнісне призначення і процедури, і процесу є однаковим, і полягає в тому, що за їх допомогою законодавець прагне впорядкувати динаміку реалізації певних відносин у межах правового поля. Там, де існують проблемні чи складні питання втілення норм права на практиці в межах процесу, законодавець установлює відповідну процедуру, виконання якої є єдиною можливістю для

⁵² Тарасова А. Г. Юридическая процедура как средство обеспечения реализации прав и свобод человека и гражданина. Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд. 2011. № 2 (15). С. 259–260.

⁵³ Ткач А. Н. Юридические процедуры: от теории к практике. Юрист. 2002. № 1. С. 5–9.

подальшого розвитку процесу⁵⁴. Варто наголосити, що в літературі висловлювались заперечення щодо вказаного підходу до співвідношення правової процедури і правового процесу⁵⁵.

Вузьке розуміння втілено в окремих актах законодавства України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 20 Виборчого кодексу України виборчий процес – це здійснення протягом встановленого цим Кодексом періоду часу суб'єктами, визначеними статтею 22 цього Кодексу, виборчих процедур, пов'язаних із підготовкою і проведенням відповідних виборів, встановленням та офіційним оголошенням (офіційним оприлюдненням) їх результатів. Проте наразі не має підстав для констатації системного сприйняття такого підходу законодавцем, адже з аналізу чинного законодавства України не можна встановити загальне, чітке та послідовне вживання термінів «процедура» та «процес» в різних актах законодавства. Так, відповідно до пункту 9 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства. В цьому ж Кодексі також вживається термін «процедура», але у значенні не складової бюджетного процесу, а особливого порядку розгляду деяких законопроектів, порядку проведення публічної закупівлі тощо. Законодавець наділяє певною специфікою галузеві правові процедури, далеко не завжди об'єднуючи їх в той чи інший процес, а також не завжди послідовно застосовуючи відповідні терміни.

Доволі оригінальний погляд на співвідношення правової процедури і правового процесу викладений в роботах К. В. Николиної,

⁵⁴ Серета О. О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2008. С. 7.

⁵⁵ Тарасова А. Г. Юридическая процедура как средство обеспечения реализации прав и свобод человека и гражданина. Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд. 2011. № 2 (15). С. 259.

зокрема, дисертації «Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій» (2011 рік)⁵⁶, в яких вона визначила спільні та відмінні ознаки юридичної процедури та юридичного процесу. До спільних ознак юридичної процедури та юридичного процесу, які полягають у юридичній природі та сутності, правовій сфері існування, належності до правової дійсності, зазначена авторка віднесла те, що вони здійснюються спеціальними суб'єктами, що мають відповідну освіту та фахові знання; мають інтелектуальний характер, оскільки засновуються на розумовій діяльності суб'єктів юридичної процедури або процесу; мають вольовий характер, що визначається особливим проявом свідомості та волі суб'єктів з метою здійснення повноважень або реалізації прав й законних інтересів; забезпечують реалізацію прав та законних інтересів суб'єктів права; здійснюються у відповідності до чітко встановленого порядку; реалізуються відповідно до системи прийомів, способів та засобів, які мають усталений, практично напрацьований характер. Відмінні ж ознаки юридичної процедури та юридичного процесу, на її думку, можливо уявити у вигляді наступних порівнянь: юридична процедура має організаційну сутність, оскільки націлена на організацію роботи відповідних суб'єктів в сфері права, а юридичний процес має процедурну сутність, оскільки складається з системи послідовних вироблених дій уповноважених суб'єктів; юридична процедура характеризує зміст, а юридичний процес характеризує форму юридичної діяльності; юридична процедура може бути закріплена як за допомогою правових норм, так і традицій і звичаїв, а юридичний процес має правовий характер закріплення; юридична процедура становить певну систему, що складає зміст юридичного процесу, а юридичний процес є цілісним явищем, що складається із системи послідовних

⁵⁶ Николина К. В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2011. 215 с.

стадій; юридична процедура визначає зміст діяльності суб'єктів в сфері права, а юридичний процес забезпечує послідовність діяльності суб'єктів в сфері права. У підсумку аналіз спільних та відмінних ознак дозволив К. В. Николиній зробити висновок про те, що процедура та процес у праві співвідносяться як категорії змісту і послідовності (форми)⁵⁷. Наведені нею відмінні риси правової процедури і юридичного процесу слід вважати доволі умовними та такими, що не дозволяють визначити системні відмінності між вказаними поняттями, особливо якщо спроектувати таку концепцію на сферу судочинства. Більше того, в юридичній науці процедуру неодноразово розглядали як форму регулювання діяльності⁵⁸ чи процесуальну форму⁵⁹.

В процесуальній літературі виокремлюється таке поняття як судова процедура, в яке науковці вкладають розуміння складової судочинства. Так, Т. В. Сахнова наголошує, що постановка проблеми судових процедур можлива в різних аспектах. По-перше, принципівий методологічний аспект: процедура як засіб, що дозволяє в самій тканині процесу досягти оптимуму співвідношення приватного і публічного в методах захисту. По-друге, процедура може бути розглянута як критерій внутрішньої диференціації (і гармонізації) процесу. По-третє, саме процедура здатна виступити робочим інструментарієм зовнішньої гармонізації процесуального права, забезпечуючи майбутнє судового захисту. Зазначена авторка вважає судові процедури найважливішою закономірністю розвитку сучасного цивілістичного процесу. Також вона зазначає, що саме процедура дозволяє, з одного боку, здолати жорсткість систем права, що історично склалися, а з іншого – зробити це коректно і делікатно,

⁵⁷ Николина К. В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2011. С. 11.

⁵⁸ Управленческие процедуры. под ред. Б. М. Лазарева. М. : Наука, 1988. С. 5.

⁵⁹ Тарасова В. А. Процессуальная форма деятельности органов социального обеспечения. Советское государство и право. 1973. № 11. С. 112–113.

не нівелюючи особливостей національного права (одночасно сприяючи універсалізації механізму судового захисту). Саме процедура, з одного боку, здатна стати ефективним критерієм внутрішньої диференціації цивілістичного процесу – без загрози його диверсифікації, а з іншого – відіграти роль «сполучного моста» між різними формами і способами захисту, забезпечення реалізації прав, свобод, законних інтересів⁶⁰. Судова процесуальна процедура, на думку Т. В. Сахнової, – це та, яка підпадає під всі ознаки цивільної процесуальної форми і є окремим випадком її вираження, законодавчо дещо відокремленою. Для конструювання процедури важлива законодавча встановлена послідовність юридично значимих дій, визначених законом суб'єктів для певної правової мети – і в певній правовій формі. Процедура завжди має свій початок і кінець – у певних юридичних фактах-діях⁶¹.

Застосовуючи системний підхід для з'ясування співвідношення між юридичним процесом і процедурою, на наш погляд, слід погодитись з вищевказаним вузьким підходом до поняття процедури. То ж, якщо виходити з теорії юридичного процесу, певна визначена законом сукупність юридичних процедур, яким притаманна єдність правового регулювання і які об'єднані спільною метою (завданням), під впливом правової традиції утворюють складне явище вищого порядку – юридичний процес. Такий підхід, на наш погляд, може бути поширеним на всі галузеві юридичні процеси і процедури, тобто ті, які закріплені в галузевому законодавстві, а тому має бути визнаний загальноправовим.

Кожна галузь права, регламентуючи ту чи іншу діяльність, визначає процедуру її здійснення, тим самим формалізуючи її.

⁶⁰ Сахнова Т. Судебные процедуры (о будущем цивилистического процесса). Арбитражный и гражданский процесс. 2009. № 2. С. 9–14.

⁶¹ Сахнова Т. В. Новые ГПК и АПК РФ: единство процесса? АПК и ГПК 2002 г.: сравнительный анализ и актуальные проблемы правоприменения: материалы Всерос. науч.-практ. конф. (г. Москва, 2–4 апреля 2003 г.). М. : РАП, 2004. С. 26.

Проте ступінь такої формалізації (детальності регулювання) та рівень обов'язковості процедур для суб'єктів відповідних правовідносин у різних галузях права є різним. Історично так склалось, що первісно саме в сфері судочинства з розвитком його правового регулювання і відокремлення процесуальних норм від матеріального права утворилась складна система взаємопов'язаних процедур з високим рівнем обов'язковості, яку переважна науковців визнають юридичним процесом. Саме з таких фундаментальних позицій будемо виходити при подальшому дослідженні цивільного судочинства як об'єкта диференціації.

Автор цієї роботи в цілому поділяє думку переважної більшості процесуалістів щодо ототожнення понять «цивільне судочинство» і «цивільний процес»⁶², що є наслідком ототожнення їх родових понять – судочинства та процесу. Такий підхід наразі визнається традиційним і усталеним в науці цивільного процесуального права⁶³. Однак в процесуальній науці спостерігалась і продовжує спостерігатись певна полеміка з цього приводу. Ще в радянський період виникла дискусія з приводу вузького та широкого розуміння предмету цивільного процесуального права, в межах якої точилась суперечка й з приводу співвідношення понять «цивільного процесу» і «цивільного судочинства». Традиційне «вузьке» розуміння предмету цивільного процесуального права полягає в тому, що його предметом є правовідносини, які виникають при розгляді

⁶² Сучасні проблеми цивільного права та процесу. Навчальний посібник. За редакцією Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків: Право, 2017. С. 701; Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. С. 18; Коршунов Н. М. Мареев Ю. Л. Гражданский процесс. Учебник. 4-е изд. М. : Норма: ИНФРА-М, 2010. С. 25; Чашин А. Н. Гражданский и арбитражный процесс: учебник. М. : Дело и сервис, 2010. С. 17; Тихиня В.Г. Гражданский процесс: учебник. 2-е изд. Минск: ТетраСистемс, 2013. С. 7; Степаненко Т. В. Поняття та значення цивільного процесу (цивільного судочинства). Стадії цивільного судочинства. Сучасні проблеми цивільного права та процесу. Навчальний посібник. За редакцією Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків: «Право», 2017. С. 701.

⁶³ Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. С. 18.

цивільних справ, а область цивільного процесу обмежується тільки діяльністю суду з відправлення правосуддя при розгляді та вирішенні цивільних справ⁶⁴. «Широке» розуміння предмету цивільного процесуального права й цивільного процесу було запропоноване Зейдером М. Б. в опублікованій в 1962 році його статті «Предмет и система советского гражданского процессуального права», в якій він запропонував включити до предмету цивільного процесуального права норми, що визначають не лише порядок діяльності суду, а й арбітражу, товариських судів та інших державних органів і громадських організацій з розгляду та вирішення спорів про право та з примусового здійснення права. На думку вченого, підставою для подібного розширеного підходу до предмету цієї галузі є єдність цілей, а також предмета діяльності органів, які вирішують спір про право⁶⁵. За такого підходу очевидно, як зазначає В. В. Комаров, що поняття цивільного судочинства та цивільного процесу не збігаються і не є тотожними. Цивільний процес є більш узагальнюючим поняттям, який охоплює і цивільне судочинство, й інші юрисдикційні процедури розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту суб'єктивних прав та інтересів учасників цивілістичних правовідносин⁶⁶.

Концепція широкого підходу до предмету цивільного процесуального права та цивільного процесу була підтримана окремими процесуалістами, зокрема, В. Н. Щегловим⁶⁷, І. А. Жеруолісом⁶⁸,

⁶⁴ Юдельсон К. С. Советский гражданский процесс. М., Госюриздат, 1956, стр. 7; А. Ф. Клейнман. Советский гражданский процесс. М., Изд. МГУ, 1954, стр. 7; Абрамов С. Н. Гражданский процесс. М., Госюриздат, 1948, стр. 7; Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс. М., Госюриздат, 1952, стр. 6–7; Советское гражданское процессуальное право. Учебное пособие под ред. проф. М. А. Гурвича. М., Изд. ВЮЗИ, 1957, стр. 37 та ін.

⁶⁵ Зейдер Н. Б. Предмет и система советского гражданского процессуального права. Правоведение. 1962. № 3. С. 69–82.

⁶⁶ Курс цивільного процесу: підручник. За ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. С. 32.

⁶⁷ Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение. М.: Юрид. лит., 1966. С. 148.

⁶⁸ Жеруолис И. А. Сущность советского гражданского процесса. Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. 2006. № 5. С. 474.

Г. Л. Осокіною⁶⁹. Проте загального визнання й подальшої детальної розробки вона не набула, а в процесуальній літературі неодноразово висловлювались аргументи її противників, які обґрунтовано відзначали, що цивільним процесом є лише цивільне судочинство⁷⁰.

У наш час, пише В. В. Комаров, вона практично залишилася поза увагою теоретиків цивільного процесу. Однак, враховуючи об'єктивні чинники, диференціацію процесуальної сфери, виходячи з упровадження спеціалізації судової діяльності та диференціації судових процедур відповідно до судової спеціалізації, виникнення різних форм судочинства, ця проблема як наукова так чи інакше може знову постати. Уявляється, що широкий підхід до теоретичної конструкції цивільного процесу є до кінця недооціненим. Він за своєю суттю був серйозною спробою побудови теорії цивільного процесу на рівні виявлення найбільш загальних закономірностей формування процесуальної сфери та функціонування системи органів цивільної юрисдикції. Дійсно, саме в контексті широкого розуміння цивільного процесу як системи процесуальних процедур, заснованих на інститутах позовного провадження цивільного судочинства, а також альтернативних форм захисту цивільних прав, які забезпечують доступність власне цивільного судочинства і правосуддя у цивільних справах, прослідковується певна гармонізація процесуальної сфери правового регулювання⁷¹.

⁶⁹ Осокіна Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть: Учеб. пособие. Москва: Юристъ, 2003. С. 22–24.

⁷⁰ Шакарян М. С. Соотношение судебной формы (гражданского процесса) с иными формами защиты субъективных прав. Юридические гарантии применения права и режим социалистической законности в СССР. Ярославль, 1997. С. 102; Чечина Н. А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. Избранные труды по гражданскому процессу. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2004. С. 455; Мельников А. А. Советский гражданский процессуальный закон. М., 1973. С. 81; Боннер А. Т. Существует ли «юридический процесс». Труды ВЮЗИ. М., 1980. С. 51–61.

⁷¹ Комаров В. В. Лекція професора В. Комарова: вступ до курсу «Цивільний процес». Право України. 2011. № 10. С. 144.

Деякі процесуалісти, які критикують широке розуміння цивільного процесу, водночас обґрунтовують віднесення до нього господарського (арбітражного) процесів. Так, М. С. Шакарян наголошує, що законодавство про арбітражний суд – це органічна частина цивільного процесуального права і має бути включено до його складу, оскільки спільним є не лише предмет захисту (спори, що виникають із цивільних правовідносин, і в сфері управління), але й правова природа органу захисту, принципи його організації і діяльності, закріплені як в Конституції, так й в процесуальних кодексах⁷². Таку думку поділяють й деякі інші сучасні російські науковці, які наголошують, що під цивільним судочинством розуміється розгляд і вирішення справ як в судах загальної юрисдикції, так і в арбітражних судах. З цього слідує висновок, що поняття «цивільне судочинство» ширше за поняття «цивільний процес», тому що об'єднує в собі і цивільний, і арбітражний процеси⁷³. Обґрунтовуючи таку позицію Н. А. Громошина робить висновок про єдність цивільного судочинства, що включає в себе цивільний і арбітражний процеси, яка визначається тим, що за допомогою обох процесів забезпечується реалізація охоронних правовідносин цивілістичного типу, і обидва процеси мають одну і ту ж головну мету – захист прав і охоронюваних законом інтересів⁷⁴. Як особливу частину цивільного процесу розглядають арбітражний процес О. В. Слепченко⁷⁵ і Т. В. Сахнова⁷⁶.

⁷² Гражданский процесс: Учебник. Под ред. М. С. Шакарян. М. : Юрид. лит., 1993. С. 14–15.

⁷³ Гражданский процесс: учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция». Абушенко Д. Б., Воложанин В. П., Загайданова С. К. и др.; Отв. ред. В. В. Ярков. 5-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2004. 687 с.

⁷⁴ Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Московская государственная юридическая академия им. О. Е. Кутафина. М., 2010. С. 10.

⁷⁵ Слепченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2011. С. 71.

⁷⁶ Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 40; Сахнова Т.В. Цивилистический процесс: онтология судебной защиты. Вестник гражданского процесса. 2011. № 1. С. 57.

А. Д. Бойков відносить арбітражні види проваджень до цивільного судочинства⁷⁷. Зазначена позиція, хоч і не є загально визнаною⁷⁸, притаманна саме для російської правової науки, зважаючи на зміст конституційного та процесуального законодавства Російської Федерації та виокремлення в системі судоустрою цієї країни системи федеральних арбітражних судів.

Українські ж вчені в своїй переважній більшості розмежовують цивільне та господарське судочинство (процес)⁷⁹. Однак в своїх наукових розробках багато вчених, зокрема, Ю. М. Грошевий, В. В. Комаров, С. О. Короєд, В. М. Короленко, Р. О. Куйбіда, М. П. Курило, О. В. Ткачук, Д. М. Шадура, піднімають проблему віднесення господарського судочинства до цивільного в рамках дослідження дуалізму цивільної юрисдикції, що виникла внаслідок утворення та діяльності системи арбітражних, а в подальшому господарських судів, та окремої кодифікації господарського процесуального законодавства, а також уніфікації некримінального (цивілістичного) процесуального законодавства як засобу подолання зазначеного дуалізму⁸⁰. З огляду на чинне законодавство та існуючу нині систему судоустрою в Україні наразі не має достатніх підстав для висновку про те, що господарське судочинство (процес) є складовою цивільного судочинства (процесу). При цьому диференціацію цивільного

⁷⁷ Российская юридическая энциклопедия. М. : ИНФРА-М, 1999. С. 762–763.

⁷⁸ Клеандров М.И. О составляющих понятия «экономическое правосудие». Актуальные проблемы науки и практики коммерческого права. Вып. 5: сб. науч. ст. М. : Волтерс Клувер, 2005. С. 281.

⁷⁹ Гражданский процесс Украины; под ред. Ю. С. Червоного. К. : Истина, 2006. С. 26.

⁸⁰ Грошевий Ю. М. Актуальні проблеми судоустрою та судочинства в Україні. Унів. наук. зап. 2007. № 1. 2007. С. 6–12; Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. Право України. 2012. № 1–2. С. 154–174; Курило М. П. Цивільне процесуальне право України та уніфікація його основи інших процесуальних галузей права: теорія і практика. Суми: Сумський аграрний університет, 2013. 400 с.; Короленко В. М. Доктринальні підходи до уніфікації та диференціації цивілістичних судочинств. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України» (м. Харків, 20–21 листоп. 2013 р.). Х, 2013. С. 403–405; Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи:

та господарського процесів, а також адміністративного судочинства слід визнати історичною закономірністю розвитку судового процесу та процесуального законодавства України⁸¹. Разом з тим наразі є всі передумови для припущення, що продовження уніфікації некримінального судочинства й процесуального законодавства України цілком може призвести до поглинання цивільним судочинством не лише господарського, а й адміністративного судочинства. З огляду на це слід погодитись з авторитетною думкою В. В. Комарова про те, що незважаючи на законодавчу практику впровадження різних форм судочинства (цивільного, господарського, адміністративного), сутнісна їх єдність підтверджує все ж таки можливість існування єдиного цивільного процесуального кодексу, що дозволить оптимізувати процесуальне законодавство в цілому⁸².

В цьому контексті слід згадати ще одне поняття, що є близьким до поняття цивільного судочинства, – «цивілістичний процес». Загально визнано, що це поняття в юридичну термінологію увів В. В. Ярков, на думку якого, крім цивільного процесу, процесуальність стала все більшою мірою притаманна несудовим юрисдикціям. Зважаючи на законодавство та виконавче провадження та нотаріат вчений зазначав, що виконавче провадження

Монографія. К. : Атіка, 2004. 288 с.; Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 369; Шадура Д. М. Принцип спеціалізації судової системи та форми судочинства в Україні. Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України: тези доп. та наук. повідомлень учасн. міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 січ. 2007 р. Харків. М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. С. 282–285; Короєд С. О. Господарське судочинство: історія становлення, вплив на дуалізм цивільної юрисдикції та перспективи розвитку господарсько-процесуальної форми захисту прав юридична наука. 2015. № 6. С. 28–34.

⁸¹ Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України: монографія. За заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. С. 6.

⁸² Комаров В. В. Лекція професора В. Комарова: вступ до курсу «Цивільний процес». Право України. 2011. № 10. С. 144.

перетворюється на розвинену та достатньо складну процедурно-процесуальну діяльність, те ж саме стосується і нотаріату. Зважаючи на зазначене на думку В. В. Яркова цивілістичний процес охоплює цивільний та арбітражний судові процеси, а також діяльність несудових цивільних юрисдикцій – виконавче і нотаріальне провадження, третейський (арбітражний) розгляд⁸³. Зважаючи на таке розуміння поняття цивілістичного процесу тяжіє до широкого розуміння цивільного процесу як предмету цивільного процесуального права, що, як вказувалось вище, було запропоноване М. Б. Зейдером.

Подібний погляд на поняття цивілістичного процесу поділяють деякі українські вчені, зокрема, С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. О. Кармаза, О. М. Нікітюк, Т. М. Кучер, Л. Г. Талан⁸⁴. Так, С. Я. Фурса зазначає, що передумовою об'єднання в цивілістичний процес є характер матеріальних правовідносин, в основі яких знаходяться права та обов'язки, зокрема й на майно, що дає змогу розглядати матеріальні правовідносини комплексно: від їх оформлення в належній формі (нотаріат), вирішення спірних відносин у випадку виникнення правопорушень до їх ліквідації (суд) і відновлення прав (виконавче провадження). Така система об'єднання та кваліфікації інформації заслуговує на увагу, оскільки несудові юрисдикції, зокрема нотаріальний

⁸³ Ярков В. В. Юридические факты в цивилистическом процессе. М. : Инфотропик Медия, 2012. С. 4–5.

⁸⁴ Основні напрями дисертаційних досліджень та наукова новизна у роботах учнів Фурси С. Я. Правова наукова школа Фурси С. Я.; за ред. Фурси С. І., Нікітюк О. М. К. : Алерта, 2016. 224 с.; Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав в цивілістичному процесі: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 2.00.03. К., 2014. 36 с.; Дерій О. О. Аліментні зобов'язання в цивілістичному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. К., 2014. 18 с.; Никитюк Е. Н. Об основаниях возникновения права совместной собственности супругов: некоторые вопросы компетенции суда. Цивилистическая процессуальная мысль: международный сб. научных статей. Вып. 5 (2) Гражданский, хозяйственный (арбитражный) процесс. К. : Алерта, 2016. С. 486–491; Кучер Т. М. Докази, доказування та доведення в цивілістичному процесі. К. : Видавець Позднишев, 2015. 427 с.; Талан Л. Г. Виконавче провадження в структурі цивілістичного процесу. Вісник Академії правових наук України. Х.: Право, 2009. № 2(57). С. 96–102.

та виконавчий процес, являють собою процесуальну діяльність осіб, уповноважених державою на реалізацію юрисдикційної функції відповідно до встановленої законом процедури. Позитивним тут є не лише розширення термінологічної бази процесуальних наук, а й більш широкий погляд на взаємний зв'язок між матеріальними і процесуальними галузями правової науки. Тут мається на увазі можливість послідовно проаналізувати право осіб від моменту його виникнення до моменту його відновлення після порушення та тим самим виявити надійні способи охорони, захисту, відновлення таких прав, які до останнього часу аналізувалися лише у межах окремих галузей правової науки, що значно обмежувало сферу наукових досліджень⁸⁵. Т. М. Кучер під цивілістичним процесом розуміє сукупність близьких за змістом і виконуваною функцією комплексних галузей цивілістичної процесуальної науки, в сукупній основі лежить реалізація, охорона, захист і відновлення прав, свобод та інтересів осіб, заснованих на рівноправному, вільному та самостійному характері їх врегулювання, що і обумовлює необхідність їх системного дослідження на предмет достатності та і надійності гарантованих державною способів розпорядження, володіння та користування правами⁸⁶. А. О. Дика визначає «цивілістичний процес» як єдність досудових, судових та постсудових процедур, зокрема нотаріального, цивільного (судового) та виконавчого процесу, завданням яких є належна та своєчасна охорона, захист і відновлення прав, свобод та інтересів фізичних, юридичних осіб

⁸⁵ Фурса С. Я., Фурса Е. И. Цивилистический процесс в Украине: основные проблемы становления и тенденции развития. Цивилистический процесс: основные проблемы и тенденции развития: сб. материалов международной научнопрактической конференции, посвященной 90-летию со дня рождения доктора юридических наук, профессора, Заслуженного деятеля науки РФ Маргариты Андреевны Викут. Саратов: Издательский центр «Наука», 2012. С. 382–383.

⁸⁶ Кучер Т. М. Докази, доказування та доведення в цивілістичному процесі. К. : Видавець Позднішев, 2015. С. 371.

та держави. На її думку, лише взаємодія певних юрисдикційних органів, які діють в межах самостійних юридичних процесів, що є складовими цивілістичного процесу, взаємопов'язаність законодавчих норм, що регулюють їх діяльність, створить оптимальні процедури охорони, захисту та відновлення прав суб'єктів цивільних відносин та зробить їх ефективними й своєчасними⁸⁷. О. О. Кармаза пропонує використовувати поняття «цивілістичний процес» як узагальнюючу правову категорію, що об'єднує самостійні приватні юридичні процеси (нотаріальний, цивільний, господарський, виконавчий), а також альтернативні недержавні форми захисту осіб, що мають процесуальний характер (медіаційний процес, третейський процес), та які пов'язані спільною метою – забезпечення охорони, захисту та відновлення прав громадян та юридичних осіб. Теоретична модель цивілістичного процесу в контексті забезпечення прав на сьогодні, на її думку, обґрунтовується його процесуально-правовою природою, структурою, взаємозв'язком та взаємодією самостійних приватних юридичних процесів, особливим місцем нотаріального процесу як саморегулятивного механізму забезпечення безспірних прав осіб, забезпечувальним змістом цивільного, господарського та виконавчого процесів щодо захисту та відновлення прав осіб⁸⁸. Отже, прихильники широкого підходу до цивілістичного процесу визначають його як певну єдність судового процесу, нотаріального процесу та виконавчого провадження, а також як міжгалузеву правову науку, що досліджує зазначені процеси.

Проте таке розуміння цивілістичного процесу не стало ustalеним для юридичної науки. Інша група авторів, зокрема,

⁸⁷ Дика А. О. Сутність цивілістичного процесу та його значення для розробки оптимальних процедур, спрямованих на охорону та захист цивільних прав. Часопис Київського університету права. 2016. № 4. С. 220.

⁸⁸ Кармаза О. О. Поняття та зміст цивілістичного юридичного процесу. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. 2017. № 3(15). С. 151.

Д. Б. Абушенко⁸⁹, В. В. Комаров⁹⁰, І. М. Поляков⁹¹, М. А. Рожкова⁹², Т. В. Сахнова⁹³, О. С. Ткачук⁹⁴, Г. В. Чурпіта⁹⁵ та багато інших під цивілістичним процесом розуміють сукупність цивільного, господарського (арбітражного) та адміністративного судочинства (процесів) у тому чи іншому їх поєднанні.

З аналізу робіт науковців, які досліджували категорію цивілістичного процесу (судочинства), можна зробити висновок про те, що, незважаючи на дискусійність змісту цього поняття, всі його дослідники послідовно вкладають в його зміст об'єднання (єдність) в тій чи іншій конфігурації тих видів судочинства, що спрямовані на захист прав, свобод та інтересів осіб у приватних правовідносинах. В законодавстві ж України та й інших країн термін «цивілістичне судочинство» не використовується. Більше того, окремі науковці, зокрема, І. М. Поляков, визнаючи право вказаного терміну «на життя», заперечують можливість його використання в нормативно-правових

⁸⁹ Абушенко Д. Б. Проблемы взаимовлияния судебных актов и юридических фактов материального права в цивилистическом процессе. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Екатеринбург, 2014. 415 с.

⁹⁰ Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Х., 2008. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право. С. 552; Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 22–44.

⁹¹ Поляков И. Н. О цивилистическом процессе и реформе российской судебной системы. (вопросы гармонизации). Арбитражный и гражданский процесс. 2014. № 8. С. 51–56.

⁹² Рожкова М. А. Правовая категория процессуальных правоотношений в российской доктрине цивилистического процесса. Евразийский юридический журнал. 2009. № 9. С. 108–115.

⁹³ Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М. : Волтерс Клувер, 2008. 696 с.; Сахнова Т. Судебные процедуры (о будущем цивилистического процесса). Арбитражный и гражданский процесс. 2009. № 2. С. 9–13; Токарева Е. В. Понятие публичного интереса в цивилистическом процессе. Право и политика. 2011. № 8. С. 1248–1253.

⁹⁴ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 369.

⁹⁵ Чурпіта Г. В. Правове регулювання інституту доказів і доказування у цивілістичних судочинствах: компаративістичний аспект. Криміналістичний вісник. 2014. № 1(21). С. 38–44.

актах⁹⁶. З огляду на зазначене, поняття цивільного цивілістичного судочинства слід визнати суто теоретичним. На наш погляд, його широке застосування в працях процесуалістів XXI ст. стало, насамперед, наслідком наукового обґрунтування штучності дуалізму (плюралізму) цивільної юрисдикції та сутнісної єдності всіх судових процесів некримінального характеру, що обумовлює їх подальший розвиток в напрямку уніфікації. В своїх роботах⁹⁷ і цій праці автор пропонує використовувати термін «цивілістичний процес» як інтегральну теоретичну категорію, що вказує на єдність цивільного, господарського та адміністративного судочинства України.

⁹⁶ Поляков И. Н. О цивилистическом процессе и реформе российской судебной системы (вопросы гармонизации). Арбитражный и гражданский процесс. 2014. № 8. С. 53.

⁹⁷ Бобрик В. І. Теоретичні передумови оптимізації цивілістичного судочинства: монографія. К. : «МП Леся», 2014. 87; Бобрик В. І. Теоретико-правові основи процесуальної оптимізації цивілістичного судочинства. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. XIV Редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 341–346; В. І. Значення мети сучасного цивілістичного процесу для оптимізації цивільного й господарського судочинства в Україні. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2014. № 4 (I). С. 86–93; Бобрик В. І. Оптимізація єдності судової практики цивілістичного судочинства як фактор стабільності цивільного обороту. Митна справа. 2015. № 1 (97). Частина 2. Книга 2. С. 217–224; Бобрик В. І. Європейське наказне провадження як основа для оптимізації цивілістичного судочинства в Україні. Право і суспільство. 2015. № 3. С. 42–48; Бобрик В. І. Спеціалізація судів та диференціація процесуального законодавства: проблеми оптимізації цивілістичного правосуддя. Юридична наука. 2015. № 3. С. 7–13; Бобрик В. І. Ліквідація спору як основна функція цивілістичного судочинства та критерій уніфікації судових процедур. «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. Ч. 1. С. 62–65; Бобрик В. І. Матеріально-правові передумови уніфікації цивілістичного судочинства в Україні. «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 26–27 грудня 2014 року. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2014. С. 43–45; Бобрик В. І. Розуміння змісту сучасного цивілістичного судочинства як основа його оптимізації. «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 06–07 лютого 2015 р. Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2015. С. 19–22; Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України: монографія. за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 192 с.; Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія/ за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 202 с.

Визначивши співвідношення цивільного судочинства з родовими та суміжними правовими категоріями повернемося до розгляду його поняття, яке в науці цивільного процесуального права (цивільного процесу), на перший погляд, є аксіоматичним. Разом з тим, серед процесуалістів вже значний час триває дискусія щодо його сутності та змісту. Зважаючи на те, що поглиблений розгляд генези наукової думки щодо цивільного процесу виходить за межі цієї роботи, а також те, що в процесуальній літературі неодноразово проводився огляд різних поглядів на цивільний процес (судочинство)⁹⁸, вважаємо за необхідне лише окреслити основні концепції щодо його правової природи, а в історичному аспекті звернути увагу на розуміння і співвідношення цивільного судочинства і цивільного процесу в російській процесуальній науці кінця XIX – початку XX століть, а також у радянський час, адже тоді переважна більшість етнічних українських земель знаходилися в складі Російської імперії, а в подальшому Радянського Союзу.

Дореволюційні процесуалісти, зокрема, Є. В. Васьковський⁹⁹, А. Х. Гольмстен¹⁰⁰, К. І. Малишев¹⁰¹, М. І. Малінін¹⁰², Є. О. Нефед'єв¹⁰³, Т. М. Яблочков¹⁰⁴, поняття цивільного процесу та цивільного

⁹⁸ Немеш П. Ф., Фенич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. С. 10–17; Васильєв С. В. Гражданский процесс. Курс лекций. Харьков: Эспада, 2010. С. 103–104; Андрійцьо В. Д. Сутність та структурні елементи цивільного процесу як правового явища. Форум права. 2013. № 1. С. 20–25; Гагарінов А. В. Понятие гражданского процесса. Правоведение. 1988. № 4. С. 96–99.

⁹⁹ Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. МГУ им. М. В. Ломоносова, юрид. фак., каф. граждан. процесса, КубГУ, юрид. фак., каф. граждан. процесса и трудового права. Краснодар: Совет. Кубань, 2003. С. 19–21, 120, 257.

¹⁰⁰ Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. Под ред.: Попова Ю. А., Треушников М. К. Краснодар: Изд-во КГАУ, 2004. 484 с.

¹⁰¹ Малишев К. И. Курс гражданского судопроизводства: в 3 т. Т. 1. 2-е изд., испр. и доп. СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1876. 449 с.

¹⁰² Малинин М. И. Труды по гражданскому процессу. Сборник научных трудов. М.: Статут, 2014. 640 с.

¹⁰³ Нефедьев Е. А. Избранные труды. Краснодар, 2005. С. 9, 13, 30, 228; Нефедьев Е. А. Учебник русского гражданского судопроизводства. Краснодар, 2005. С. 9.

¹⁰⁴ Яблочков Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства. 2-е изд. Ярославль, 1912.

судочинства не розмежовували, а відповідні терміни вживались ними переважно як синонімічні та позначали провадження в цивільних судах у відповідності до Статуту цивільного судочинства 1864 року. Та й взагалі проблема співвідношення цивільного процесу та цивільного судочинства окремо вченими того часу не піднімалась.

Серед вчених-процесуалістів Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття, як пише Н. О. Назарова, не існувало єдиної дефініції цивільного судочинства. Воно розглядалося як: система судових дій; діяльність або сукупність дій; нормативна діяльність його суб'єктів, спрямована на приведення в дію органом державної влади (судом) цивільно-правових норм для захисту огороджених ними інтересів; як юридичні відносини¹⁰⁵.

Так, К. І. Малишев зазначав, що цивільне судочинство є системою судових дій, що мають за мету охорону цивільних прав з приводу порушення чи спору¹⁰⁶. Нефед'єв Є. О. розглядав цивільний процес як нормовану законом діяльність його суб'єктів, спрямовану на приведення в дію органом державної влади (судом) цивільно-правових норм для захисту інтересів, що ними охороняються¹⁰⁷. Він ідентифікував цивільний процес з провадженням (рос. «производством»), прямо вказуючи, що процес є провадженням¹⁰⁸. Зазначений процесуаліст визнавав, що в цивільному процесі виникає юридичне відношення, елементом якого є влада і підпорядкування. Однак він стверджував, що владне відношення

¹⁰⁵ Назарова Н. А. Реформирование и развитие российского гражданского судопроизводства во второй половине XIX – начале XX века: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нижегородская правовая академия. Нижний Новгород, 2007. С. 5.

¹⁰⁶ Мальшев К. И. Курс гражданского судопроизводства: в 3 т. Т. 1. 2-е изд., испр. и доп. СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1876. С. 14.

¹⁰⁷ Нефедьев Е. А. Учебник русского гражданского судопроизводства. Краснодар: Совет. Кубань, 2005. С. 24.

¹⁰⁸ Нефедьев Е. А. Избранные труды по гражданскому процессу; Редкол.: Абова Т. Е., Боннер А. Т., Вилкут М. А., Данильченко Л. Г., Жилин Г. А., Жуйков В. М., Исаенкова О. В., Каллистратова Р. Ф., Коростелева Ю. А., Мантул Г. А., Маняк Н. ., Мартыненко В. И., Носырева Е. И., Попова Ю. А., Сахнова Т. В., Сергиенко А. А., Туманова Л. В., Чернов А. Д., Шакарян М. С., Шерстюк В. М., Ярков В. В. Краснодар: Сов. Кубань, 2005. С. 9.

(рос. «власноотношение») не є сутністю процесу, яка полягає в унормованій законом діяльності його суб'єктів¹⁰⁹.

В культурних державах, писав Васьковський Є. В., перевірка правомірності пред'явлених громадянами один до одного вимог доручається спеціальним органам влади, які іменуються цивільними судами, а для їх діяльності встановлюють певні форми і правила, що утворюють організоване провадження, яке називається цивільним процесом у вузькому значенні слова, а також спірним судочинством – з огляду на те, що воно відбувається у формі спору між громадянами перед судом, або позовним – з огляду на те, що воно розпочинається пред'явленням позову. Зазначений автор виділяв широке і вузьке розуміння цивільного процесу. Цивільний процес в широкому значенні слова, на його думку, охоплює наступні порядки провадження справ в цивільних судах, або види судочинства: 1) позовне провадження (цивільний процес у вузькому значенні); 2) охоронне; 3) конкурсне; 4) судово-межеве. Також вказаний автор звертав увагу на те, що слово «процес» вживається в літературі ще в декількох значеннях, адже ним позначають: 1) кожна конкретну справу, що вирішується судом; 2) процесуальне право; 3) науку процесу¹¹⁰. Зазначений вчений був прибічником ідеї німецького процесуаліста Оскара Бюлова (Oskar Bülow)¹¹¹ про те, що процес є особливими юридичними відносинами між сторонами і судом. Варто визнати, пише Є. В. Васьковський, що цивільний позовний процес, за своєю внутрішньою будовою, є поєднанням двох двосторонніх правовідносин – між позивачем і судом; між судом і відповідачем. Так як одним із суб'єктів у кожному з таких

¹⁰⁹ Гражданский процесс: Хрестоматия. Под ред. М. К. Треушникова. М. Городец, 2005. С. 94.

¹¹⁰ Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. МГУ им. М. В. Ломоносова, юрид. фак., каф. граждан. процесса, КубГУ, юрид. фак., каф. граждан. процесса и трудового права. Краснодар: Совет. Кубань, 2003. С. 19–22.

¹¹¹ Bülow O. Die Lehre von den Prozesseinreden und die Processvoraussetzungen. Giessen, Verlag von E. Roth, 1868. 320 s.

відносин є суд, то обидва відношення об'єднуються тотожністю існуючого елемента і утворюють єдине ціле. Внаслідок цього процес набуває внутрішньої єдності¹¹².

І така ідея, що поширювалась на розуміння не лише цивільного, а й кримінального процесу, поділялась багатьма іншими дореволюційними процесуалістами, адже, як зазначає Є. В. Васьковський, ідея Бюлова зустріла майже загальне співчуття¹¹³. Так, А. Х. Гольмстен, який в своїх працях з цивільного процесу також ототожнював цивільний процес та цивільне судочинство, дав закінчений вираз теорії О. Бюлова про процес як юридичне відношення, характеризуючи через його призму весь рух цивільного процесу¹¹⁴. Таку концепцію розуміння цивільного процесу в літературі називають концепцію процесуальних відносин¹¹⁵.

Переважає більшість процесуалістів того часу притримувалось розуміння цивільного процесу як форми реалізації матеріального права, що було похідним від німецької матеріально-правової теорії позову середини XIX ст.¹¹⁶, а також консервативного вчення французьких процесуалістів щодо процесу як форми реалізації матеріального права¹¹⁷. Така концепція ґрунтувалась на тому, що в римському приватному праві поділ на норми матеріального та

¹¹² Васьковський Е.В. Учебник гражданского процесса. МГУ им. М.В. Ломоносова, юрид. фак., каф. граждан. процесса, КубГУ, юрид. фак., каф. граждан. процесса и трудового права. Краснодар: Совет. Кубань, 2003. С. 220–221.

¹¹³ Там само. С. 221.

¹¹⁴ Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. Под ред.: Попова Ю. А., Треушников М. К. Краснодар: Изд-во КГАУ, 2004. С. 27; Назарова Н. А. Реформирование и развитие российского гражданского судопроизводства во второй половине XIX – начале XX века: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нижегородская правовая академия. Нижний Новгород, 2007. С. 5.

¹¹⁵ Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. С. 12.

¹¹⁶ Windscheid B. Die Actio des Römischen Civilrechts vom Standpunkt des Heutigen Rechts. Düsseldorf, 1856; Bülow O. Klage und Urteil. Eine Grundfrage des Verhältnisses Zwischen Privatrecht und Prozess. Berlin, 1903.

¹¹⁷ Кулакова В. Ю., Мирзоян М. Э., Соловьев А. А. Гражданской процесс зарубежных стран (Франция и Англия) учебное пособие для аспирантом. Отв. Ред. В. Ю. Кулакова. М.: Проспект, 2017. С. 8.

процесуального права не проводився. Прибічник такого підходу Ю. С. Гамбаров визначав цивільний процес як форму судового здійснення норм матеріального цивільного права з метою захисту тих інтересів, які мають на увазі матеріальним правом, але недостатньо їм забезпечуються. Кінцева мета процесу, писав цей вчений, полягає в тому, щоб право не тільки існувало, але і діяло, так як шляхом процесу держава сама призводить право до здійснення. Цивільний процес є порядком примусового здійснення цивільного права і зводиться до сукупності норм, що визначають образ дії як існуючих органів захисту права, так і осіб, що користуються цим захистом, або так чи інакше залучених до нього¹¹⁸.

Проте розуміння цивільного процесу як форми примусового здійснення норм матеріального права не відповідає сучасній правовій методології. Як зазначає з цього приводу Л. Г. Осокіна, в процесі ні об'єктивне, ні суб'єктивне матеріальне право примусово не здійснюється¹¹⁹. Формою здійснення норм матеріального права, пише Т. В. Сахнова, є відповідні матеріальні правовідносини, але не норми іншої за характером галузі права, так само як формою здійснення норм процесуального права є процесуальні правовідносини. Різнопорядкові за своєю сутністю правові феномени не можуть бути співвіднесені через категорії форми і змісту, навіть в силу простої алогічності такого умовиводу. Застосування норм права – не синонім примусового здійснення. У цивілістичному процесі застосування судом норм об'єктивного права є способом усунення деформації матеріального правовідношення, що є предметом процесу, для того, щоб дати можливість праву реалізуватись у нормальному порядку – через матеріальні правовідносини.

¹¹⁸ Гражданский процесс: Курс лекций, читанных проф. Ю. С. Гамбаровым. 1894/95 ак. г. Гражданский процесс. Хрестоматия. Учебное пособие. 3-е издание. Под ред. М. К. Треушникова. М.: Городец, 2015. С. 10.

¹¹⁹ Осокіна Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть: Учебник. 3-е изд., перераб. Москва: Норма: НИЦ Инфра-М, 2013. С. 19.

Застосування – це одна з форм реалізації норм об’єктивного права, яка здійснюється юрисдикційними органами. Цивільний процес не може визначатись як похідне від характеру застосовуваних судом норм¹²⁰. Отже, слід констатувати, що внаслідок розвитку процесуальної науки концепція цивільного процесу як форми здійснення норми матеріального права втратила свою актуальність.

За радянських часів, особливо після активізації в 50-их роках ХХ ст. наукових досліджень проблем цивільного процесу, переважна більшість процесуалістів вважали тотожними терміни «цивільне судочинство» й «цивільний процес» та часто паралельно вживали їх в науковій і навчальній літературі. Радянські процесуалісти, так само як дореволюційні, продовжували вести дискусію про сутність цивільного процесу (цивільного судочинства), розширюючи та додаткового аргументуючи погляди дореволюційних науковців. Не має єдності з даного питання і серед сучасних дослідників. З аналізу праць радянських і сучасних процесуалістів країн пострадянського простору вбачається, що відповідна дискусія стосується, насамперед, визначення того правового явища, яке лежить в основі цивільного процесу, – процесуальної діяльності чи процесуальних відносин.

Проводячи короткий дискурс підходів (концепцій до розуміння цивільного процесу) слід наголосити, що в ХХ–ХХІ ст.ст. не втратила своїх прихильників зазначена вище концепція процесуальних відносин. За радянських часів її прибічники продовжували розглядати цивільний процес як сукупність правовідносин, що виникають при розгляді та вирішенні цивільних справ¹²¹, чи одне складне правовідношення¹²². Так, на думку В. Н. Щеглова, діяльність

¹²⁰ Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Статут, 2014. С. 56.

¹²¹ Авдеенко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. С. 46.

¹²² Мозолин А. П. О гражданско-процессуальном правоотношении. Советское государство и право. 1955. № 6. С. 56.

учасників правовідносин в інших галузях права, на відміну від процесуального, не виділяється як окрема категорія. Не має необхідності виокремлювати її й у процесуальній теорії. У суспільних відносинах, урегульованих нормами права, відокремлення діяльності неминуче веде до її відриву від правової форми і до протиставлення правовій формі, що однаково неприпустимо. На підставі цього зазначений автор робить висновок про тотожність понять цивільного процесу та цивільних процесуальних правовідносин. Цивільний процес, на його думку, є суспільними відносинами, врегульованими цивільним процесуальним правом¹²³. Притримується такого погляду на цивільний процес й деякі сучасні процесуалісти, зокрема, Л. Г. Осокіна¹²⁴.

Проте наразі така концепція втрачає свою актуальність з огляду на те, що в її рамках не можливо обґрунтувати динамічну сутність судочинства, адже правовідносини відображають статичні зв'язки між їх учасниками. В свою чергу в сучасній доктрині процесуального права загальноновизнаним є те, що цивільний процес є явищем динамічним, а не статичним¹²⁵.

З огляду на зазначений недолік концепції процесуальних відносин у процесуалістиці на перший план виходить концепція розуміння цивільного процесу як процесуальної діяльності. Її прихильники розглядають цивільний процес як урегульовану цивільно-процесуальним правом діяльність суду та інших суб'єктів цивільного процесу. Так, ще свого часу К. С. Юдельсон наголошував, що радянський цивільний процес (цивільне судочинство) є урегульованою системою цивільних процесуальних

¹²³ Щеглов В. Н. Гражданские процессуальные отношения. М. : Юрид. лит., 1966. С. 51–52; Щеглов В. Н. Единство гражданского процесса и его объект. Труды ВЮЗИ. Т. 51. М., 1977. С. 26–34.

¹²⁴ Осокіна Г. Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть: Учебное пособие. Томск: Из-во Томского университета, 2002. С. 68.

¹²⁵ Сахнова Т. М. Курс гражданского процесса. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Статут, 2014. С. 63.

норм діяльністю судових органів, що полягає в розгляді та вирішенні цивільних справ¹²⁶. Як особливий різновид державної діяльності, що здійснюється тільки судом і тільки у формі, що встановлюється цивільним процесуальним правом, розглядала цивільне судочинство Н. А. Чечіна¹²⁷. Також в рамках цієї концепції деякі вчені розглядають цивільний процес як певну сукупність процесуальних дій. Так, С. І. Чорнооченко пише, що цивільний процес – це сукупність процесуальних дій суду та інших учасників процесу, яка здійснюється в установленому законом порядку в процесі здійснення правосуддя в цивільних справах¹²⁸. Нерідко до цивільного процесу як діяльності науковці відносять не лише судову діяльність, а й діяльність з примусового виконання судових постанов та інших юрисдикційних актів¹²⁹.

Також процесуалістами було обґрунтовано ще один підхід (комплексний) до розуміння цивільного процесу, який передбачає комбінацію зазначених вище двох концепцій. Його прихильники вважали, що цивільний процес є і діяльністю, і пов'язаними з нею правовідносинами суду та учасників процесу¹³⁰. Так, А. Ф. Клейман визначив цивільний процес (цивільне судочинство) як діяльність суду із здійснення завдань соціалістичного правосуддя, що полягає у розгляді та вирішенні в судових засіданнях цивільних справ, діяльність діючих у справі осіб і сукупність цивільних

¹²⁶ Юдельсон К. С. Советский гражданский процесс. М., 1956. С. 7–8; Гражданский процесс. Под общей редакцией профессора К. С. Юдельсона. М. : «Юридическая литература», 1972. С. 26.

¹²⁷ Чечина Н. А. Избранные труды по гражданскому процессу. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2004. С. 635.

¹²⁸ Чорнооченко С. І. Цивільний процес України: Навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 308 с.

¹²⁹ Тихиня В. Г. Гражданский процесс: учебник. 2-е изд., перераб. Минск: Тетра-Системс, 2013. С. 7; Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. С. 18.

¹³⁰ Советский гражданский процесс. По ред. К. И. Комиссарова, В. М. Семенова. М. 1988. С. 11–12; Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс. Учебник. М. : Госюриздат, 1952 С. 6.

процесуальних відносин між судом і зацікавленими особами, які беруть участь у справі, і органами держави¹³¹. На думку І. В. Решетнікової, цивільний процес – це урегульована цивільним процесуальним правом сукупність процесуальних дій і цивільно-процесуальних правовідносин, що складаються між судом й іншими суб'єктами при розгляді та вирішенні цивільної справи¹³².

Не ставлячи перед собою за мету наукову полеміку щодо зазначених концепцій, оскільки це виходить за межі предмету цього дослідження, слід звернути увагу на співвідношення цивільних процесуальних відносин і цивільної процесуальної діяльності. Як і у будь-якій урегульованій правом сфері, при здійсненні цивільного судочинства між його суб'єктами (судом та учасниками судового процесу) складаються процесуальні правовідносини, які виникають, змінюються та припиняються внаслідок певних юридичних фактів. Такими фактами виступають процесуальні дії відповідних суб'єктів судочинства. Одночасно процесуальні дії виступають формою здійснення суб'єктами їх процесуальних прав та обов'язків. З огляду на це, судочинство об'єктивується саме як взаємопов'язана діяльність його суб'єктів. Процесуальні ж відносини є зв'язками між ними, що складаються в ході здійснення такої діяльності. Вони характеризують процесуальну діяльність лише в певний момент (статично) і детермінуються нею. Саме тому, на наше переконання, в основі судочинства (процесу) лежить саме діяльнісний аспект.

В процесуальній науці обґрунтована ще одна концепція, відповідно до якої цивільний процес є порядком здійснення правосуддя у цивільних справах¹³³ чи розгляду та вирішення судом цивільних

¹³¹ Клейман А. Ф. Советский гражданский процесс. М., Изд-во Моск. ун-та. 1964. С. 8–9.

¹³² Гражданский процесс. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. К. И. Комиссаров и проф. Ю. К. Осипов. Издание 2-е, перер. и доп. М.: Издательство БЕК, 1996. С. 6.

¹³³ Пучинский В. К. Понятие, предмет и источники советского процессуального права. М., 1966. С. 33; Гражданский процесс: Учебник. Под ред. М. К. Треушникова. М., 2003. С. 25; Гражданский процесс: Учебник. Под ред. В.В. Яркова. М., 2004. С. 4.

справ¹³⁴, що регулюється (визначається) нормами цивільного процесуального права. Основний фокус прибічників цієї концепції процесуального порядку зосереджено на дотриманні встановленого процесуальним законом порядку розгляду та вирішення цивільних справ, а саме умов, процедури та строків вчинення або невчинення певної процесуальної поведінки, яка визначена в цивільному процесуальному законодавстві¹³⁵. Така концепція має законодавче підґрунтя, однак в ЦПК України¹³⁶ термін порядок має різне значення. Так, відповідно до ч. 1 ст. 4 ЦПК України «кожна особа має право в *порядку*, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду ...», що вказує на порядок здійснення права на звернення до суду за захистом. В ч. 1 ст. 19 ЦПК України термін «порядок» стосується цивільного судочинства в цілому: «суди розглядають у *порядку* цивільного судочинства справи щодо ..., крім справ, розгляд яких здійснюється в *порядку* іншого судочинства». В ч. 2 цієї статті термін порядок застосовується щодо видів проваджень «цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у *порядку*: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загального або спрощеного); 3) окремого провадження».

Загалом слово «порядок» широко вживається в ЦПК України в контексті в певних правил і дотримання послідовності

¹³⁴ Коршунов Н. М., Мареев Ю. Л. Гражданский процесс: учебник. 4-у изд., пересмотр. М. : Норма: ИНФРА-М, 2010. С. 22; Логінов О. А., Штефан О. О., Логінов О. А. Цивільний процес України: навчальний посібник К. : Юрінком Інтер, 2012. С. 13; Бугаевский А. А. Гражданский процесс в его движении с приложением типичных дел: опыт изучения гражданского процесса для судей, членов коллегий защитников и др. Л.: Военная типография, 1924. С. 5; Штефан М. Й. Цивільний процес: підручник. К. : Ін Юре, 1997. С. 18; Сенік С. В. Леміч Р. Я. Цивільне процесуальне право: навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. С. 18; Андрієнко І. С. Цивільний процес України: навчальний посібник-практикум для практичних занять та самостійної роботи. Одеса, ОДУВС, 2015. С. 18; Курс цивільного процесу: підручник. За ред. В. В. Комарова. Харків: Право. 2011. С. 32–33.

¹³⁵ Немеш П. Ф., Фенніч В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. С. 14.

¹³⁶ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

здійснення як цивільного судочинства в цілому, так і окремих види проваджень, судових процедур чи процесуальних дій. З огляду на це в літературі висловлювались думки про те, що порядок розгляду й вирішення цивільної справи є цивільною процесуальною формою. Так, Н. О. Рассахатська зазначає, що процесуальна форма, будь її змістом сукупність правил, вимог, умов, в кінцевому підсумку регулює послідовність здійснення процесуальних дій, виступаючи в такий спосіб процесуальним порядком, регламентом діяльності щодо розгляду і вирішення цивільних (кримінальних) справ¹³⁷. За твердженням Т. В. Сахнової, процесуальна форма визначає порядок і послідовність здійснення діяльності щодо захисту прав та законних інтересів у суді, є невід'ємною, іманентною ознакою правосуддя¹³⁸. На думку В. В. Комарова, що порядок розгляду і вирішення цивільних справ є формою здійснення правосуддя в цивільних справах і становить цивільний процес (судочинство)¹³⁹. Цивільна процесуальна форма на переконання С. В. Васильєва – це послідовний визначений нормами цивільного процесуального права порядок розгляду й вирішення цивільної справи, який включає певну систему гарантій¹⁴⁰.

Розуміння цивільного процесу як порядку (процесуальної форми), на наш погляд, є одностороннім і не дозволяє розкрити його багатогранну сутність. Разом з тим, процесуальний порядок є важливою характеристикою сутності цивільного судочинства, яку обов'язково слід враховувати при з'ясуванні його сутності. Саме тому ще у радянській процесуальній доктрині сформувалась ще одна комплексна концепція, відповідно до якої цивільний процес

¹³⁷ Рассахатская Н. А. Пределы гражданской процессуальной формы. Правоведение. 1996. № 3 (214). С. 137.

¹³⁸ Сахнова Т. В. Цивилистический процесс: онтология судебной защиты. Вестник гражданского процесса. 2011. № 1. С. 59.

¹³⁹ Курс гражданского процесса: підручник. За ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. С. 33.

¹⁴⁰ Васильев С. В. Гражданский процесс: Учебное пособие. Издание второе, дополненное. Х.: ООО «Одиссей», 2007. С. 24.

є процесуальними діями суду та учасників процесу, які складають зміст цивільних процесуальних правовідносин (процесуальних прав та обов'язків) та здійснюються в порядку, встановленому законом¹⁴¹. Вона стала продовженням і логічним поєднанням двох вказаних вище концепцій. Її прихильники розглядають цивільний процес як складне правове явище, структурними елементами якого є процесуальна діяльність, процесуальні правовідносини та процесуальний порядок (форма)¹⁴². На думку С. Я. Фурси, цивільним процесом є врегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду, що здійснюється у встановленому законом порядку та визначається системою взаємопов'язаних прав, обов'язків і цивільних процесуальних дій суду, органів державного виконання (у передбачених ЦПК випадках) та учасників процесу з їх реалізації¹⁴³.

Європейські юристи, зазвичай, не приділяють значної уваги аналізу й тлумаченню категорій, подібних до цивільного процесу та цивільного судочинства. Не вдаючись в наукову дискусію вони, зазвичай, вживають або одне з цих понять або по різному їх розшифровують¹⁴⁴.

У французькій процесуальній доктрині вважається, що цивільне судочинство (*procédure civile*) має три об'єкти регулювання: судоустрій (*organization judiciaire*), компетенцію (*compétence*),

¹⁴¹ Курс советского гражданского процессуального права: Теоретические основы правосудия по гражданским делам. В 2-х томах. Т. 1. Мельников А. А. (Отв. ред.), М. : Наука, 1981. С. 119; Гагаринов А. В. Понятие гражданского процесса. Правоведение. 1998. № 4. С. 96–99.

¹⁴² Гражданский процесс: учебник. Отв. ред. проф. В. В. Ярков. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2004. С. 5–6; Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. С. 18.

¹⁴³ Цивільний процес України: академічний курс. Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. За ред. С. Я. Фурси. К. : Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2009. С. 56.

¹⁴⁴ Пучинський В. К. Гражданский процесс зарубежных стран. М., Зерцало, 2008. С. 10

провадження в буквальному значенні (*procedure proprement dite*)¹⁴⁵, а в буквальному значенні цивільне судочинство (процес) – це весь хід спору в суді з моменту порушення справи однією стороною до моменту винесення судового рішення, ряд дій, що виконуються в певних формах або сторонами, або самим судом¹⁴⁶.

Тривалий час французькі вчені притримувались консервативного вчення про те, що в цивільному процесі юридичні відносини виникають між позивачем і відповідачем та є приватноправовими. Відповідно до цього вчення цивільний процес є приватною справою, поєдинком, судовим договором, додатком матеріально-правових відносин, а процесуальні відносини є різновидом матеріально-правових відносин¹⁴⁷. Проте в подальшому, у т.ч. під впливом ідей німецьких процесуалістів, у Франції сформувався інша вже публічно-правова концепція, відповідно до якої цивільний процес – це єдине публічно-правове відношення, що включає в себе комплекс правовідносин, урегульованих нормами процесуального права, самостійних за суб'єктом, змісту, об'єкту, але пов'язаних одне з одним і залежних одне від одного відносинами¹⁴⁸. Обґрунтовуючи таку концепцію Жюліо де ля Морандьєр пише, що судова справа є явищем публічного права, адже воно ставить сторони перед судом, який представляє суверенну державу. Дух публічного права пронизує судочинство¹⁴⁹. Також слід зважати, що під цивільним процесом у французькій цивільній процесуальній

¹⁴⁵ Пучинский В. К. Понятие и источники гражданского процессуального права Англии, США, Франции. М., 1988. С. 14.

¹⁴⁶ Аверин Д. Д. Классовая природа и основные институты гражданского процесса Франции. М., 1968. С. 6.

¹⁴⁷ Аверин Д. Д. Классовая природа и основные институты гражданского процесса Франции. М., 1968. С. 21; Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. пособие. Под ред. докт. юрид. наук А. Г. Давтян. М.: Проспект, 2009. С. 83–85.

¹⁴⁸ Кулакова В. Ю., Мирзоян М. Э., Соловьев А. А. Гражданской процесс зарубежных стран (Франция и Англия) учебное пособие для аспирантов. Отв. ред. В. Ю. Кулакова. М.: Проспект, 2017. С. 8.

¹⁴⁹ Морандьєр Л. Жюллио де ла. Гражданское право Франции. В 3-х томах. М.: Иностранная литература, 1958. Т. 1. С. 6

теорії прийнято розуміти як цивільне судочинство, так і цивільне процесуальне право¹⁵⁰.

У німецькій процесуалістиці в узагальненому вигляді судочинство (Verfahren) прийнято розуміти в: 1) організаційному (формальному) аспекті; 2) матеріальному (функціональному) аспекті. У формальному (організаційному) аспекті до судочинства відносяться всі справи, які в силу закону делеговані суду, як органу, що виносить рішення в процесі. Матеріальне (функціональне) ж розуміння судочинства полягає в тому, що судочинство виступає засобом матеріального права, адже слугує реалізації його норм¹⁵¹. Цивільний процес Німеччини відноситься до т.зв. загальної юрисдикції (der ordentlichen Gerichtsbarkeit). Наразі в Німеччині загальновизнано, що цивільний процес (Zivilprozess) – це законодавчо встановлена процедура, згідно з якою працюють цивільні суди; судовий порядок встановлення та забезпечення вимог, передбачених приватним правом законодавством¹⁵².

В процесуальній доктрині Англії такі терміни як «procedure», «trial», «process», не мають однозначного тлумачення з однієї сторони, вони використовуються як синоніми, а з іншої – наповнюються специфічним змістом, що характеризує окремі сторони або етапи проходження справи в суді. При цьому в літературі доволі часто ототожнюється цивільний процес (civil procedure) і цивільне процесуальне право (civil procedural law). Тому серед англійських правників поширеним розумінням цих термінів як певного набору правил, що встановлюють порядок, якому слідують суди, розглядаючи спори приватноправової природи¹⁵³. Також «цивільний

¹⁵⁰ Алімов К. О. Зарубіжний досвід цивільного процесу Німеччини та Франції. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 6. С. 67.

¹⁵¹ Давтян А. Г. Гражданское процессуальное право Германии. М., 2000. С. 17.

¹⁵² Winter E. Zivilprozess. <https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/zivilprozess-48476>

¹⁵³ Кулакова В. Ю., Мирзоян М. Э., Соловьев А. А. Гражданской процесс зарубежных стран (Франция и Англия) учебное пособие для аспирантов. Отв. Ред. В. Ю. Кулакова. М. : Проспект, 2017. С. 134.

процес», «процедура» ототожнюється з механізмом розгляду справ в судах, що в інших правових системах іменується судочинством і включає в себе всю сукупність процесуальних дій, що вчиняються в рамках порушеної цивільної справи. До галузі цивільного процесу в Англії відносять не лише вирішення цивільно-правових спорів, а й питання виконання судових рішень¹⁵⁴.

В США цивільний процес (Civil Procedure) розуміється як сукупність загальних принципів розгляду цивільних спорів в судах і різних процесуальних засобів, що використовуються адвокатами для пред'явлення цивільного позову або, відповідно, для захисту від пред'явленого цивільного позову¹⁵⁵. Цивільний процес в розумінні американських юристів означає також сукупність правил розгляду цивільного позову, які становлять галузь права, що регулює порядок судового розгляду некримінальних справ. Пізнавальним є значення кожного слова, що утворюють словосполучення «Civil Procedure», адже «цивільний» (Civil) має значення «некримінальний», не пов'язаний з розглядом судових справ, що передбачають винесення судом вироків про притягнення до кримінальної відповідальності за злочин, а «процес» (Procedure) в юридичній теорії США означає формалізоване змагання сторін, що здійснюється перед уповноваженим органом юрисдикції, в більшості випадків судом, з метою забезпечення реалізації права, наданого законом¹⁵⁶.

З викладеного вище слід зробити висновок про те, що цивільний процес є багатограним правовим терміном. Традиції застосування відповідного терміну в юридичній літературі вказують на принаймні такі його значення (аспекти):

- 1) як синонім «цивільного судочинства»:

¹⁵⁴ Гладышев С. И. Исполнительное производство Англии. М. : Лекс-Книга», 2002. С. 10.

¹⁵⁵ Friedenthal J. H., Kane M. K., Miller A. R. Civil Procedure. West Publishing, 2005. P. 5.

¹⁵⁶ Stephen N. Suhryn, Margaret Y. K. Woo. Litigating in America: Civil Procedure in context. 2006. P. 2.

– діяльність (дії) суду та його учасників з розгляду та вирішення цивільних справ;

– цивільні процесуальні відносини, що виникають, змінюються та припиняються на підставі процесуальних дій, які вчиняються в рамках судового розгляду та вирішення цивільних справ і регулюються цивільним процесуальним правом;

2) як синонім «цивільного судочинства» та «цивільної процесуальної форми» – встановлений цивільним процесуальним законом порядок судового розгляду та вирішення цивільних справ;

3) як синонім «провадження» – хід розгляду судом конкретної цивільної справи;

4) як синонім «цивільного процесуального права»:

– галузь права, що регулює цивільні процесуальні відносини;
– галузь юридичної науки, що вивчає цивільне судочинство та цивільне процесуальне право;

– навчальна дисципліна, предметом вивчення якої є цивільне процесуальне право.

Зазначені вище значення терміну «цивільний процес», як разом, так і окремо, не слід заперечувати, адже вони взаємно доповнюють одне одного, розкриваючи складну сутність цього поняття. Проте не у всіх вказаних вище значеннях поняття цивільного процесу є тотожним поняттю цивільного судочинства. Саме тому, при вживанні термінів «цивільне судочинство» і «цивільний процес» науковцям потрібно чітко вказувати, який саме аспект розуміння вони в них вкладають.

Не зважаючи на багатогранність поняття цивільного процесу (цивільного судочинства) його онтологічна сутність полягає саме у діях (вчинках) його суб'єктів, і не лише суду, а й всіх інших. Відтак саме їх діяльність слід вважати визначальною характеристикою цивільного судочинства. В свою чергу, цивільне судочинство є значною за своїм обсягом сукупністю процесуальних дій, які здійснюються не довільно, а формалізовано, тобто відповідно до загального

порядку цивільного судочинства, який утворюють численні цивільні процесуальні процедури, встановлені процесуальним законодавством. Таким чином, цивільне судочинство слід визнати складним правовим явищем, а тому, як і будь-яке інше складне явище, воно може бути диференційоване, тобто зведено до сукупності його елементів, що становлять простіші за своїм змістом явища.

1.2. Реалізація судової влади в цивільному судочинстві як передумова його диференціації

Правова природа цивільного судочинства тісно пов'язана із поняттям судової влади та її реалізацією шляхом здійснення правосуддя. Їх онтологічний зв'язок наразі визнається не лише науковцями, а й законодавцем. Так, в ч. 2 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»¹⁵⁷ зазначено, що судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур. Згідно з ч. 1 ст. 5 цього ж Закону правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства.

Отже, з чинного законодавства випливає, що реалізація судової влади передбачає наявність установлених законом процедур судочинства, яким підпорядковується вся діяльність судів зі здійснення правосуддя. Таким чином, для з'ясування сутності диференціації цивільного судочинства необхідно розкрити поняття судової влади та правосуддя. Відправною точкою такого дослідження, на наш погляд, має бути поняття судового захисту, що визначає основну сутність судової діяльності та пов'язується в юридичній

¹⁵⁷ Судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

літературі з такою юридичною категорією, як форма захисту. Так, як слідує з теорії права, захист будь-яких суб'єктивних прав та інтересів здійснюється у певних формах. При цьому форма захисту, як зазначає О. О. Кот за результатами аналізу висловлених в літературі позицій науковців з приводу вказаного поняття, є юридичною категорією, що вказує на суб'єкта, який здійснює захист невизнаного, оспорюваного чи порушеного права, а також на загальний порядок вчинення дій цим суб'єктом щодо здійснення захисту¹⁵⁸. Тим самим, вказаний автор поєднує як суб'єктну, так і процесуальну ознаки форми захисту.

Форми захисту в теорії права та галузевих юридичних науках традиційно поділяються на юрисдикційну та неюрисдикційну. В науковій літературі висловлювались різні думки з приводу критеріїв такого поділу та змісту виділених в його результаті видів. Так, на думку Т. М. Ярової, основне розмежування між вказаними формами полягає в тому, що захист прав і інтересів у юрисдикційній формі здійснюється різними державними й громадськими органами, із властивим кожному з них певним процесуальним порядком діяльності в рамках загального й спеціального провадження, у той час як захист прав та інтересів у неюрисдикційній формі відбувається в рамках матеріальних правовідносин і здійснюється, як правило, самими учасниками правовідносин. В рамках юрисдикційної форми захисту суб'єктивних прав і законних інтересів можна вести мову про загальний порядок захисту прав у судах загальної юрисдикції, господарських і третейських судах, і про спеціальний порядок захисту суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів – адміністративний та нотаріальний порядок захисту¹⁵⁹. Під юрисдикційною

¹⁵⁸ Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К. : Алерта, 2017. С. 239.

¹⁵⁹ Ярова Т. М. Юрисдикційна форма захисту цивільних прав та інтересів. Українське правосуддя: здобутки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 травня 2008 року. Чернівці: Рута, 2008. С. 292.

формою А. П. Сергеев розуміє захист у судовому порядку (загальний порядок) та в адміністративному порядку (спеціальний захист). Неюрисдикційна форма, на його ж думку, охоплює т.зв. «самозахист» цивільних прав, що полягає у самостійних діях особи щодо захисту її цивільних прав та інтересів без звернення за допомогою до державних чи інших компетентних органів¹⁶⁰. На підставі аналізу наукових поглядів на проблеми форм захисту О. О. Кот зазначає, що в більшості випадків науковці виокремлюють схожий набір форм захисту, а вирішення питання щодо віднесення цих форм до юрисдикційних та неюрисдикційних обумовлено різним розумінням категорії «юрисдикція». Якщо виходити із сучасного широкого розуміння юрисдикції, юрисдикційними формами захисту прав можна розглядати як судову, так і альтернативну, адміністративну та нотаріальну форми¹⁶¹.

В теорії права та галузевих матеріально-правових науках судову форму захисту часто ототожнюють з юрисдикційною формою захисту суб'єктивних прав або розглядають як її основний різновид¹⁶². Процесуалісти також визнають судову форму найдосконалішою формою захисту права¹⁶³. Характер судового захисту, на думку С. В. Васильєва, дозволяє вважати його універсальним, а тому найбільш ефективним способом захисту порушених прав і свобод особи. Основною рисою судового захисту є його необмеженість або загальність. Вказаний автор у контексті цивільного

¹⁶⁰ Гражданское право: Учебник в 3-х томах. Под ред. Сергеева А. П., Толстого Ю. К. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Проспект, 2005. Т. 1. С. 337–339.

¹⁶¹ Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К. : Алерта. 2017. С. 244–245.

¹⁶² Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К. : Алерта. 2017. С. 242–245; Федоренко Т. В. Форми та способи захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. Порівняльно-аналітичне право (електронне наукове видання). 2016. № 5. URL: http://www.rap.in.ua/5_2016/42.pdf

¹⁶³ Васильєв С. В. Энциклопедия гражданского процесса. Х.: Харьков юридический, 2009. С. 756–758; Чернооченко С. І. Цивільний процес України: Навчальний посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. С. 10.

судочинства наголошує, що судова форма захисту характеризується наступними перевагами: 1) судовий захист поширюється на необмежене коло осіб; 2) судовому захисту підлягають всі без винятку права і свободи, що належать індивіду, як в силу прямої вказівки Конституції України та інших законів, так і не закріплені нормативного, але не суперечать закону; 3) захист здійснює спеціальний орган – суд, створений тільки для розгляду спорів про право; 4) суд вирішує заявлені вимоги на основі застосування норм цивільного, сімейного, трудового та іншого права в порядку цивільної юрисдикції; 5) обставини справи досліджуються в режимі цивільної процесуальної форми, яка гарантує законність і обґрунтованість вирішення спору; 6) захист здійснюють неупереджені судді; 7) в розгляді справи беруть активну участь сторони спору та інші зацікавлені особи. Таким чином, судова форма захисту найбільш пристосована до вирішення спірних і складних правових питань в силу детального регулювання порядку розгляду справ за участю зацікавлених осіб, наявності всебічних гарантій винесення законного і обґрунтованого рішення¹⁶⁴.

Для процесуальної науки субстанційне значення має процесуальна ознака форми захисту, яка вказує на здійснення правового захисту в певному порядку, т.зв. «процесуальній формі». Деякі науковці навіть ототожнюють поняття «форма захисту» і «процесуальна форма»¹⁶⁵. Як зазначає В. В. Комаров, очевидно, що форми захисту – процесуальні форми, тобто юрисдикційні процедури розгляду цивільних справ, і тому зміст законодавчого визначення форм захисту суб'єктивних прав та інтересів полягає у правовому забезпеченні реалізації цих прав через відповідні механізми

¹⁶⁴ Васильєв С. В. Энциклопедия гражданского процесса. Х.: Харьков юридический, 2009. С. 756–758.

¹⁶⁵ Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. С. 53; Вершинин А. П. Способы защиты гражданских прав в суде: дис. ... докт. юрид. наук в форме науч. докл.: 12.00.03 Санкт-Петербург. ун-т. СПб., 1998. С. 13.

правозастосування, тобто за допомогою відповідних юридичних процедур¹⁶⁶. На думку Т. В. Сахнової, судовий захист є не тільки підсумком процесу (що властиво для матеріально-правового розуміння), але і сам процес. Процес, як діяльність і як система процесуальних відносин, самоцінний, хоча і повинен бути предметним. Бо досягти своєї мети – ефективного захисту права в матеріально-правовому сенсі – неможливо неадекватними (будь-якими) засобами і способами. Судові процедури повинні відображати оптимальне поєднання приватного і публічного в самих методах захисту, які, зазвичай, опосередковано залежні від типу тих відносин, які становлять предмет процесу¹⁶⁷.

Отже, на сьогодні загально визнаним постулатом юридичної науки є те, що судовий захист являється найефективнішою процесуальною формою захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб, а також публічних інтересів. Гарантування здійснення судового захисту в державі визначає її демократичний устрій та її правовий характер. Про це доволі символічно свідчить те, що, як зазначає О. Ф. Скакун, найпоширенішим вираженням уявлень про правову державу, яка визнана нині ідеальною моделлю політичного устрою, є образ богині Правосуддя. Цей образ виражає зміст й ідею не лише справедливого суду як спеціального органу, а й ідею справедливої, правової, державної влади¹⁶⁸.

В римському праві посткласичного періоду був остаточно закріплений принцип, згідно з яким за визнанням і законним ствердженням своїх прав необхідно звертатися до магістратів, які виконували судові функції, а приватним особам були заборонені ті

¹⁶⁶ Курс цивільного процесу: підручник. За ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. С. 35.

¹⁶⁷ Сахнова Т. В. Новые ГПК и АПК РФ: единство процесса. АПК и ГПК 2002 г.: сравнительный анализ и актуальные проблемы правоприменения: Материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Москва, 2–4 апреля 2003 г.). М.: Рос-сийская академия правосудия, 2004. С. 29.

¹⁶⁸ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум; Ун-т внутр. справ, 2000. С. 149.

дії, що можуть офіційно вчинятися через магістратів¹⁶⁹. Тим самим ще за часів Стародавнього Риму в праві утвердився принцип судового захисту прав та інтересів приватних осіб, який в усьому цивілізованому світі залишається незмінним й донині.

Судовий захист здійснюється органами судової влади. Поняття «судової влади» неоднозначно сприймається в юридичній науці, чому сприяє, зокрема, багатогранність її родового явища – влади. Так, на думку П. М. Рабіновича судова влада – це вид публічної влади, що здійснюється державою та її органами, здатність підпорядковувати своїй волі поведінку людей та діяльність об'єднань, які перебувають на її території¹⁷⁰. Владу розглядають у вигляді функції, відносин, управління, примусу, способу нав'язування своєї волі тощо¹⁷¹. Як зазначає білоруський дослідник В. Н. Бібіло, судовій владі притаманні всі атрибути, які лежать в основі будь-якої влади, незалежно від її виду. Але саме в судовій владі найбільш рельєфно проявляються нормативна, поведінкова і соціологічна сторони влади. З нормативної сторони судова влада полягає в наявності компетенції її суб'єкта, з поведінкової – в особливих формах її поведінки, а з соціологічної – в суспільних відносинах, що виникають при її реалізації¹⁷².

Доволі поширеними в юридичній літературі є погляди на судову владу через призму теорії розподілу влад як на гілку державної влади, що утворюють суди як уповноважені державні органи. Так, Ю. М. Грошевий і І. Є. Марочкін визначають судову владу як

¹⁶⁹ Гарсія Гарридо М. Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. Перевод с испанского; Отв. Ред. Л. Л. Кофанов. М. : Статут, 2005. С. 154.

¹⁷⁰ Рабінович П. М. Державна влада. Юридична енциклопедія: в 6 т. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова) та ін. Т. 2. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. С. 86.

¹⁷¹ Тиковенко А. Г. Авторитет власти: прошлое и настоящее. Минск, 1992. С. 10–16; Шемшученко Ю. С. Влада. Юридична енциклопедія.: в 6 т. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова) та ін. Т. 1. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. С. 489.

¹⁷² Бібіло В. Н. Судебная власть в уголовном судопроизводстве. Минск: Издательство «Право и экономика», 2001. С. 26.

специфічну гілку державної влади, що здійснюється уповноваженими на те державними органами – судами – і призначенням якої є розв’язання правових конфліктів та здійснення судового контролю¹⁷³. В своїй іншій роботі Ю. М. Грошевий стверджує, що судова влада – це, з одного боку, система судів, а з другого – система владних повноважень, якими наділено суди¹⁷⁴. Подібне розуміння поділяє й У. А. Мірінович, яка судовою владою вважає специфічну гілку державної влади, що має виключну компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ та здійснення судового контролю і яка здійснюється незалежними та самостійними судами відповідно до нормативно-визначених принципів¹⁷⁵. Судову владу І. Л. Петрухін визначає як самостійну й незалежну гілку державної влади, створену для вирішення на підставі закону соціальних конфліктів між державою й громадянами, самими громадянами, юридичними особами; контролю за конституційністю законів, захисту прав громадян у їх взаємовідносинах з органами виконавчої влади та посадовими особами; контролю за дотриманням прав громадян під час розслідування злочинів і проведення оперативно-розшукової діяльності; встановлення найбільш значущих юридичних фактів і станів¹⁷⁶. Судова влада, на переконання В. Є. Чіркина, є різновидом державної влади, що взаємодіє поряд із законодавчою та виконавчою владою й реалізується засобами діяльності такого спеціалізованого державного механізму, як суди¹⁷⁷.

¹⁷³ Грошевий Ю. М., Марочкін І. Є. Органи судової влади в Україні. К. : Ін Юре, 1997. С. 6.

¹⁷⁴ Грошевой Ю. М. Законодательство о судоустройстве Украины и проблемы его классификации. Правова система України: теорія і практика: тези доп. і наук. повідомлень наук.-практ. конф., 7–8 жовтня 1993 р. Президія Верховної Ради України; АН України. Ін-т держави і права; відп. ред. Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко; укл. М. І. Малишко, В. М. Стретович. К., 1993. С. 355.

¹⁷⁵ Мірінович У. А. Поняття та ознаки судової влади. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2012. Вип. 8. С. 20–23.

¹⁷⁶ Судебная власть. Т. Е. Абова, Е. Б. Абросимова, М. В. Бобровский и др.; под ред. И. Л. Петрухина. М. : ООО «ТК Велби», 2003. С. 81.

¹⁷⁷ Чиркин В. Е. Основы государственной власти. М. : Юриста, 1996. С. 42.

Також багато дослідників фактично ототожнюють судову владу з судовою системою чи системою судових органів. Так, Г. О. Мурашин розглядає судову владу як систему незалежних державних органів – судів, зобов’язаних від імені держави здійснювати правосуддя, вирішувати в судових засіданнях правові спори й конфлікти¹⁷⁸. Ю. А. Дмитрієв та Г. Г. Черемних вважають, що судова влада є публічно-правовим утворенням, яке являє собою систему спеціальних державних і муніципальних органів, наділених передбаченими законом владними повноваженнями, які спрямовані на встановлення істини, відновлення справедливості, вирішення спорів і покарання винних, рішення яких є обов’язковими для виконання всіма особами, яких вони стосуються¹⁷⁹. Різновидом державної влади, яка є системою державних органів, що покликані здійснювати правосуддя, вважають судову владу Н. С. Юзікова, П. О. Іванчишин, В. В. Решота та деякі інші науковці¹⁸⁰.

Також в літературі пропонувалось судовою владою вважати діяльність або повноваження органів судової системи. Так, В. Д. Бринцев розглядає судову владу як законну діяльність усіх ланок судової системи із забезпечення й реалізації конституційного, господарського, кримінального, адміністративного та цивільного правосуддя¹⁸¹. Судовою владою В. Т. Маляренко вважає діяльність усієї судової системи, яка здійснюється завдяки засобам, які притаманні лише їй та закріплені на законодавчому рівні,

¹⁷⁸ Мурашин Г. О. До питання реформування судової влади. *Правова держава*. К., 1997. Вип. 7. С. 68.

¹⁷⁹ Дмитрієв Ю. А., Черемных Г. Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека. *Государство и право*. 1997. № 8. С. 48.

¹⁸⁰ Юзікова Н. С. Судові та правоохоронні органи України. 4-е вид. перероб. і доп. К. : Істина, 2006. С. 29; Іванчишин П. А. Общество. Государство. Власть: учеб. пособие. М. : Граница, 1994. 383 с.; Решота В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Випуск 62. С. 120, 124.

¹⁸¹ Бринцев В. Д. Судебная власть. *Правосудие: пути реформирования в Украине*. Х.: Ксилон, 1998. С. 25–36.

які забезпечують вплив на процеси, які відбуваються в суспільстві та на поведінку людини¹⁸². Виходячи із сучасних уявлень про правосуддя як про вирішення соціально-політичних конфліктів у суспільстві та про суд як орган, що здійснює в специфічній процесуальній формі функцію соціально-політичного арбітражу, на думку В. А. Лазаревої, судову владу можна визначити і як виключне повноваження суду з вирішення соціальних конфліктів правового характеру¹⁸³. Оригінальним є підхід В. С. Смородинського до розуміння судової влади, який пише, що «це судовий вплив на суспільні відносини»¹⁸⁴.

В рамках дослідження реалізації судової влади в цивільному судочинстві України О. С. Ткачук на підставі аналізу висловлених в юридичній літературі поглядів виділяє чотири основних підходи до тлумачення поняття судової влади: організаційний, функціональний, організаційно-функціональний та державно-атрибутивний¹⁸⁵. В узагальненому вигляді ці підходи зводяться до наступного.

Відповідно до організаційного підходу судову владу визначають через сукупність органів¹⁸⁶. З огляду на те, що такий підхід визначає судову владу через суб'єктів, його ще називають суб'єктивним¹⁸⁷ або

¹⁸² Коментар до Закону України «Про судоустрій України». За заг. ред. В. Т. Маляренка. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 8.

¹⁸³ Лазарева В. А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе. Самара: Самарский государственный университет, 1999. С. 27.

¹⁸⁴ Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2001. С. 15.

¹⁸⁵ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 23.

¹⁸⁶ Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. 4-е изд. испр. и доп. СПб.: Тип. М. Меркушева, 1907. С. 40; Дмитриев Ю. А. Черемных Г. Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека. Государство и право. 1997. № 8. С. 48.

¹⁸⁷ Махніцький О. І. Судова влада: сутність, зміст та поняття. Актуальні проблеми держави і права. 2013. № 70. С. 20.

інституційним¹⁸⁸. Проте в літературі вже неодноразово вказували на помилковість такої концепції. Так, на думку К. Ф. Гуценко та М. А. Ковальова, помилково зводити владу до суду як установи, державного органу. Владою треба вважати не орган чи посадову особу, а те, що вони можуть і спроможні зробити. Фактично це повноваження, функція, але не її виконавець¹⁸⁹. Більше того, суд є лише органом, що її опосередковує. Первинним же джерелом будь-якої влади, в т.ч. судової, є народ. Отже, зазначений підхід до визначення судової влади охоплює лише її суб'єктну ознаку. Як зазначає О. З. Хотинська-Нор, владою належить вважати не орган чи посадову особу, а те, що вони можуть зробити¹⁹⁰. Користуючись театральною термінологією, цілком допустимо стверджувати, що це «роль», але не «актор»¹⁹¹. І в цьому аспекті слід звернути увагу на думку В. Г. Гончаренка про те, що поділяється не влада, а функції її здійснення¹⁹².

Прихильники функціонального підходу судову владу визначають через сукупність повноважень суду щодо відправлення правосуддя¹⁹³.

Організаційно-функціональний підхід поєднує два зазначених вище підходи та є найпоширенішим серед сучасних науковців. За такого підходу судову владу визначають як систему створених

¹⁸⁸ Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2007. С. 17–18.

¹⁸⁹ Гуценко К. Ф., Ковалев М. А. Правоохранительные органы. М. : БЕКД, 1995. С. 44.

¹⁹⁰ Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному господарському й адміністративному судочинстві в Україні: монографія. О. А. Беляневич, І. Е. Берестова, С. С. Бичкова та ін.; за заг. ред. В. І. Бобрика, К. : Ред. журн. «Право України», 2013. С. 52.

¹⁹¹ Гуценко К. Ф., Ковалев М. А. Правоохранительные органы Учебник для юридических вузов и факультетов. Под ред. К. Ф. Гуценко. М. : Зерцало, 2007. С. 46.

¹⁹² Гончаренко В. Г. Концептуальні питання правової реформи в Україні. Вісник Академії адвокатури України. 2006. № 5. С. 20–29.

¹⁹³ Басай В. Д. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України: підруч.: у 3-х кн. Коломия: Вік, 2006. С. 17; Нефедьев Е. А. Учебник русского гражданского судопроизводства. Краснодар: Изд-во «Советская Кубань», 2005. С. 60.

згідно із законом органів, наділених повноваженнями щодо здійснення правосуддя (інших форм судової діяльності)¹⁹⁴. Деякі представники організаційно-функціонального підходу ще ширше розглядають категорію судової влади, вважаючи, що вона обіймає правосуддя, всю судову систему, суддівський корпус, апарат судів, будівлі, в яких суди розташовуються, елементи організаційного і ресурсного забезпечення тощо¹⁹⁵. Державно-атрибутивний підхід є удосконаленим проявом організаційно-функціонального підходу, адже його представники, в цілому поділяючи вказаний підхід до сутності судової влади, підкреслюють владні (атрибутивні) ознаки судової влади¹⁹⁶.

В науковій літературі висловлювались й інші, неохоплені зазначеними вище підходами, погляди на судову владу, зокрема, як на суспільні відносини. Так, білоруський дослідник В. М. Бібіло вважає, що судовою владою є система суспільних відносин, які характеризуються здатністю впливати на зміст і напрями діяльності учасників судового процесу шляхом соціально-правових механізмів, свого авторитету, виходячи зі становища, яке займають у суспільстві¹⁹⁷. Так само як суспільні відносини визначає судову владу й М. О. Колоколов: *судова влада – це різновид державної влади, особливі суспільні відносини, виникнення та існування*

¹⁹⁴ Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск: Наука; Сиб. предприятие РАН, 1997. С. 31; Лазарева В. А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе. Самара: Изд-во «Самарский университет», 1999. 38 с.; Судова влада: моногр. І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Х.: Право, 2015. С. 21–22.

¹⁹⁵ Безнасюк А. С., Рустамов Х. У. Судебная власть: Учебник для вузов. М., 2002. С. 30–31; Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. Н. Корецького, 2012. С. 94.

¹⁹⁶ Воскобитова Л. А. Сущностные характеристики судебной власти. Ставрополь: Ставропольсервисшкола, 2003. С. 68–79; Кивалов С. В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды. Одеса: Юрид. літ., 2010. С. 21; Куцин М. М. Функції суду як органу судової влади у кримінальних справах. Часопис Київського університету права. 2006. № 3. С. 145.

¹⁹⁷ Бибило В. Н. Судебная власть в уголовном судопроизводстве. Мн.: Изд-во «Право и экономика», 2001. С. 27–28.

яких обумовлено здатністю соціуму при необхідності генерувати механізм вирішення конфліктів на основі норм права, що забезпечується міццю держави. Вказаний автор головним призначенням судової влади вважає вирішення політичних, соціальних, економічних та інших видів конфліктів¹⁹⁸. Подібні думки висловлювала й С. К. Загайнова, яка пише, що судова влада – це державно-владні відносини, що складаються в процесі здійснення судами діяльності з вирішення правових конфліктів. Зазначена авторка виділяє такі характерні ознаки судової влади, що відрізняють її від інших гілок влади: атрибутивна належність, що характеризує самостійність, автономність і наявність контрольних функцій щодо законодавчої та виконавчої гілок влади; інституційність, що розкриває коло суб'єктів; особлива функціональна спрямованість – здійснення правосуддя. Перша ознака показує родову приналежність, друга – перелік суб'єктів, третя розкриває функціональне призначення судової влади¹⁹⁹. Аналізуючи наведену вище позицію С. К. Загайнової, вбачається, що сформульоване нею визначення судової влади є вужчим за виділені нею ж ознаки цього поняття. Також як праводносини розглядає судову владу О. С. Ткачук, який визначає це поняття як внутрішньодержавну загальноправову модель процесуальних відносин, які виникають між судами й іншими учасниками процесу з метою подолання невизначеності у суб'єктивних правах та обов'язках²⁰⁰. Такий підхід вбачається дещо помилковим, адже він передбачає фактичне ототожнення судової влади з предметом процесуального права.

¹⁹⁸ Колоколов Н. А. Судебная власть как общеправовой феномен: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.01; Владимирский юридический институт ФСИН России. Нижний Новгород, 2006. С. 13–14.

¹⁹⁹ Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2007. С. 28.

²⁰⁰ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 23–25, 51–52.

На підставі аналізу різних наукових концепцій щодо судової влади, можна стверджувати, що це поняття має як інституційне розуміння (сукупність судових органів, судова система), так і функціональне (діяльність судових органів, здійснення їх функцій, повноважень). Таке його комплексне розуміння цілком вписується в рамки зазначеного вище організаційно-функціонального підходу, прихильником якого ми є. Вказівки ж окремих дослідників на атрибутивність судової влади (при державно-атрибутивному підході до її розуміння) лише деталізують її зміст та прояви, не змінюючи суті відповідного явища, а тому такий підхід не можна визнати самодостатнім.

Саме організаційно-функціональний підхід сприйнятий українським законодавцем. Так, у Розділі III Концепції судово-правової реформи в Україні, схваленої постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року № 2296-XII, зазначається, що «під судовою владою слід розуміти систему незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя»²⁰¹. Інші акти законодавства України не містять визначення судової влади. В Конституції України (ст. 6) судова влада розглядається лише як елемент поділу (гілка) державної влади в Україні. Поглиблення цієї ідеї бачимо й в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Однак в цьому Законі конкретизується законодавче розуміння судової влади, адже з ч.ч. 1 і 2 його ст. 1, яка називається «Судова влада», вбачається, що судова влада здійснюється судами, а реалізують її судді та присяжні (у визначених законом випадках) шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур.

Законодавець, так само й як значна частина дослідників судової влади, які функціональну сутність судової влади зводять до здійснення правосуддя, наголошують на єдності правосуддя та судової

²⁰¹ Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. № 2296-XII. Відомості Верховної Ради. 1992. № 30. Ст. 426.

влади чи навіть ототожнюють ці поняття. Проте судова влада і правосуддя, хоч і є пов'язаними поняттями, мають різну сутність і зміст, що впливає з наступного.

Термін «правосуддя» широко застосовується в філософії права, теорії права, галузевих процесуальних науках, а також в юридичній, насамперед судовій, практиці. Однак чинне законодавство України не дає його легального визначення, а в юридичній літературі немає єдності щодо його розуміння. При цьому навіть мовознавці вкладають в нього різне значення. За визначенням В. І. Даля, «правосуддя» – це правий суд, рішення по закону, по совісті, ... правда²⁰². С. І. Ожегов визначив правосуддя більш обмежено як діяльність судових органів²⁰³. У словнику Д. Н. Ушакова під правосуддям розуміється і діяльність судових органів, заснована на законі, і судова діяльність держави (юстиція) взагалі²⁰⁴. У тлумачному словнику української мови (СУМ-11) слово «правосуддя» має кілька значень: 1) суд, судова діяльність держави; юстиція, установи, які здійснюють судову діяльність держави; 2) розгляд судових справ; судочинство; 3) справедливий суд²⁰⁵.

В юридичній літературі висловлювались різні думки з приводу сутності й змісту правосуддя, які зводяться до того, що це форма реалізації (прояву) судової влади, спосіб вирішення цивільних справ, судовий розгляд та вирішення юридичних справ або лише спорів (конфліктів), функція судової влади чи суду, судочинство, державна послуга тощо. Так, В. В. Комаров наголошує на єдності судової влади і правосуддя та робить висновок, що правосуддя – це

²⁰² Даль В. І. Толковый словарь Живого великорусского языка. Т. III. М., 1998. С. 380.

²⁰³ Ожегов С. И. Словарь русского языка: около 57000 слов; под редакцией Н. Ю. Шведовой. 16-е изд., испр. М.: Русский язык, 1984. С. 511.

²⁰⁴ Толковый словарь русского языка: в 4 т. Под ред. Д. Н. Ушакова. Том III: П – Ряшка. Гл. ред. Б. М. Волин, Д. Н. Ушаков; Сост. В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Б. А. Ларин, С. И. Ожегов, Б. В. Томашевский, Д. Н. Ушаков; Под ред. Д. Н. Ушакова. М.: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1939. С. 624.

²⁰⁵ Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 7. К.: Наукова думка, 1976. С. 509.

форма реалізації судової влади. Судова влада, на його погляд, як влада державна, окрім як у правосудді, втілюватися не може і не повинна. І тому винятковість як характерна риса судової влади і є свого роду ключем до розуміння правосуддя у правовій державі і того, що судовий захист – найвища гарантія забезпечення прав та свобод громадян²⁰⁶. Також як форму реалізації судової влади розуміє правосуддя й В. А. Лазарева²⁰⁷, М. В. Пенцов²⁰⁸, Т. О. Савельєва²⁰⁹, В. В. Вандишев і Д. В. Дернова²¹⁰ та інші вчені.

Під правосуддям І. Є. Марочкін розуміє найбільш цивілізований і надійний спосіб вирішення юридичних справ, що виникають у суспільстві, захисту прав і свобод людини й громадянина, інтересів громадського суспільства і держави²¹¹. Правосуддя В. В. Лазарев трактує як одну з різновидів послуг, що надаються державою, та зазначає, що суди повинні вирішувати конкретні справи з урахуванням інтересів сторін спору, зважаючи на їх інтереси, конкретизуючи рамочні норми і т.п., що вимагає зміщення акцентів з матеріального права на право процесуальне²¹².

Серед науковців доволі поширеним є функціональний погляд на правосуддя як на судовий розгляд і вирішення справ відповідно до формальних вимог закону²¹³ чи у відповідних процесуальних

²⁰⁶ Курс цивільного процесу: підручник.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. С. 31.

²⁰⁷ Лазарева В. А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе. Самара: Изд-во «Самарский университет», 1999. С. 32, 39–42.

²⁰⁸ Пенцов М. В. Функції судової влади в Україні та країнах СНД. Форум права. 2014. № 2. С. 358–363. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

²⁰⁹ Савельєва Т. А. Судебная власть в гражданском процессе: автореф. дисс. канд. юрид. 12.00.03. Саратовская гос. академия права. Саратов, 1996. 20 с.

²¹⁰ Вандышев В. В., Дернова Д. В. Гражданский процесс. Конспект лекций. Издание 3-е, доп. и перераб. СПб.: Питер, 2004. С. 11.

²¹¹ Марочкин И. Е. Ценность судебной власти. Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. збірник. Відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2003. Вип. 60. С. 177–182.

²¹² Лазарев В. В. Избранные труды. М., 2010. Т. 1. С. 646.

²¹³ Брынцев В. Д. Судебная власть (правосудие). Итоги реформ 1992–2003 гг. в Украине. Х., 2004. С. 20, 86.

формах²¹⁴. В «Юридичній енциклопедії» В. Т. Маляренко визначає правосуддя як правозастосувальну діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції справ із метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави²¹⁵. Деякі науковці ототожнюють правосуддя та судочинство²¹⁶. Також науковці правосуддя визнають основною чи навіть єдиною функцією судової влади²¹⁷, функцією судів²¹⁸ або основним завданням її органів²¹⁹.

Як наголошує Б. В. Малишев у найзагальнішому плані правосуддя розглядає як справедливе судове вирішення спорів²²⁰. В розширеному вигляді цей автор визначає правосуддя як правозастосувальну діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави²²¹.

²¹⁴ Скомороха В. Окремі питання поділу влади, визначення державної та судової влади, незалежності судової влади. Вісник Верховного Суду України. 2000. № 1. С. 64.

²¹⁵ Маляренко В. Т. Правосуддя. Юридична енциклопедія: в 6 т. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Укр. енцикл., 2001. Т. 5. С. 50.

²¹⁶ Судебная власть. Т. Е. Абова, Е. Б. Абросимова, М. В. Бобровский и др.; под ред. И. Л. Петрухина. М. : ООО «ТК Велби», 2003. С. 24; Российская юридическая энциклопедия. М., 1999. С. 762–763; Пастухова В. И. Назначение и функции судебной власти в Республике Беларусь. Юридический журнал. 2008. № 4. С. 39.

²¹⁷ Конституционное право: Учебник. Отв. ред. А. Е. Козлов. М. : Издательство БЕК, 1997. С. 347; Салищева Н. Г., Хаманева Н. Ю. Исполнительная и судебная ветви власти: соотношение и взаимодействие. Государство и право. 2000. № 1. С. 35–42; Сидоров І. Поняття функцій судів загальної юрисдикції. Вісник прокуратури. 2003. № 1 (19). С. 97–102; Скрипнюк В. М. Методологічні аспекти структурно-функціонального аналізу судової влади. Острозька академія: Наукові записки. Серія «Право». Острого: НАУ «Острозька академія». 2002. С. 75–77.

²¹⁸ Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. К. : Істина, 2006. 944 с.

²¹⁹ Решота В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2016. Випуск 62. С. 124.

²²⁰ Малишев Б. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 1 (5). С. 47.

²²¹ Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. К. : Праксіс, 2008. С. 50.

Подібні думки висловлювали й інші автори, зокрема, І. Сидоров²²², Ю. В. Скорченко²²³, С. Ф. Демченко²²⁴.

У процесуальній літературі зустрічаються думки про те, що до правосуддя відноситься не лише судочинство, а й судовострій або позасудові (альтернативні) форми врегулювання спорів. У зв'язку з цим в науковій літературі інколи вживаються такі терміни, як: економічне правосуддя, сімейне правосуддя, відновлююче правосуддя, реституційне правосуддя, превентивне правосуддя, альтернативне правосуддя, суспільне правосуддя, третейське правосуддя, неформальне правосуддя тощо. Таке широке розуміння правосуддя, хоч і продовжує поширюватись серед науковців, проте справедливо критикується більшістю процесуалістів²²⁵, виходячи з того, що правосуддя здійснюється виключно судами та є цілісним і єдиним поняттям незалежно від того, яких справ воно стосується.

Не вдаючись в детальний аналіз філософсько-теоретичної дискусії з приводу поняття правосуддя, оскільки це виходить за межі предмету цієї роботи і становить предмет окремої

²²² Сидоров І. Поняття функцій судів загальної юрисдикції. Вісник прокуратури. 2003. № 1(19). С. 100.

²²³ Скорченко Ю. В. Деякі проблеми зміцнення судової гілки влади. Вісник Верховного Суду України. 2003. № 2(36). С. 33.

²²⁴ Демченко С. Ф. Про поняття «правосуддя» і «доступність правосуддя». Вісник Академії правових наук України. 2010. № 2. С. 96–102.

²²⁵ Курс цивільного процесу: підручник. За ред. В. В. Комарова. Х., Право, 2011. С. 31–32; Носьрева Е. И. О функциях суда первой инстанции при рассмотрении гражданских дел. Российское правовое государство: Итоги формирования и перспективы развития: в 5 ч. Ч. 2. Гражданское процессуальное и арбитражное процессуальное право. Воронеж, 2004. С. 131–133; Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы. М. : Волтерс Клувер, 2007. С. 155–156; Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2007. С. 40–41; Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса. М., 2008. С. 19–22; Жилин Г. А. Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции. М., 2000. С. 5–8; Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы: монография. М. : Проспект, 2013. С. 10; Семенов В. М. К вопросу о ценности гражданской процессуальной формы и гражданской процессуальной формы. Проблемы совершенствования гражданского процессуального кодекса РСФСР: Научные труды. Свердловск, 1975. Вып. 40. С. 14.

новітнього напрямку філософії права – філософії правосуддя²²⁶, зазначимо, що його сучасне розуміння передбачає, як мінімум, два аспекти: функціональний і змістовний. Як зазначає В. С. Бігун, у функціональному розумінні правосуддя ототожнюється з судочинством, судовим розглядом справ, тобто його суть розкривається через функції та суб'єктний склад відповідної діяльності; змістовне розуміння акцентує на внутрішніх характеристиках судової діяльності, тобто змісті судового процесу та його меті, зокрема справедливості. Невипадково англomовним відповідником терміна правосуддя є термін justice, що також перекладається як справедливість, юстиція, правосуддя. Тому закономірним є розуміння правосуддя як справедливості у значенні мети судочинства як судової діяльності (телеологічний аспект правосуддя)²²⁷.

Змістовний аспект правосуддя, на відміну від судочинства, наповнює це поняття ціннісно-орієнтовним змістом. Судочинством, як зазначає Р. О. Куйбіда, є процесуальна діяльність суду незалежно від результатів розгляду справи, тоді як правосуддям є не всяка діяльність суду, а лише та, яка утверджує верховенство права. Правосуддям можна назвати не всяке судочинство, а тільки те, яке незалежне від будь-яких негативних впливів, позбавлене упередженості й спрямоване на захист прав і свобод людини, на вирішення справи згідно з ідеалами добра і справедливості²²⁸. Проте помилковим є ототожнення категорії «правосуддя»

²²⁶ Бігун В. С. Філософія правосуддя як напрям філософії права. Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 19–26.

²²⁷ Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). Вісник Львівського Університету. Серія юридична. Л.: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. Вип. 48. С. 21–27; Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія. А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стомба; відп. ред. В. С. Бігун. К., 2009. С. 30–36.

²²⁸ Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: Монографія. К.: Атіка, 2004. С. 81.

і «справедливості», як це роблять окремі автори²²⁹, адже категорії «правосуддя» і «справедливість» співвідносяться як діяльність та її властивість. Як зазначає Т. В. Сахнова, правосуддя повинно відповідати вимозі справедливості. І навпаки: справедливість – внутрішня властивість правосуддя, без якої воно немислиме²³⁰.

Науковці розмежовують поняття правосуддя та судочинства й за суб'єктним критерієм. Так, С. Л. Дегтярьов, вважає, що судочинство характеризує саму діяльність зі здійснення правосуддя. Він наголошує, що категорії «судова влада» та «правосуддя» є родовими категоріями щодо категорії «судочинство», оскільки судова влада і правосуддя здійснюються за допомогою видів судочинства: цивільного, адміністративного, кримінального і конституційного²³¹. Натомість Н. А. Громошина зазначає, що процес (судочинство) являє собою складну систему правовідносин, де обов'язковим суб'єктом є суд, який перебуває в правових зв'язках з учасниками процесу (сторонами, третіми особами, представниками, свідками тощо). В рамках цих правовідносин діє не тільки суд, але і учасники справи, і вся ця сукупна діяльність, що регулюється нормами цивільного процесуального права, включається в цивільне судочинство. Однак правосуддя здійснює тільки суд. Тому, не порушуючи законів логіки, неможливо ототожнювати судочинство і правосуддя²³².

В Конституції України вживається і термін «правосуддя», і термін «судочинство». При цьому їх вживання в тексті Основного закону свідчить про те, що законодавець не приділяє істотного значення їх розмежуванню. Також слід звернути увагу на те, що розділ VIII

²²⁹ Фокина М. Система целей доказывания в гражданском и арбитражном процессе. Общие положения. Арбитражный и гражданский процесс. 2006. № 4. С. 26.

²³⁰ Сахнова Т. В. Цивилистический процесс: онтология судебной защиты. Вестник гражданского процесса. 2011. № 1. С. 62.

²³¹ Дегтярев С. Соотношение правовых категорий «правосудие» и «судопроизводство» в гражданском процессе. Арбитражный и гражданский процесс. 2006. № 8. С. 6–7.

²³² Громошина Н.А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: монография. Москва: Проспект, 2010. С. 104.

Конституції України, присвячений судовій владі, називається «Правосуддя» і з приводу чого в юридичній літературі неодноразово наголошувалось на невідповідності назви і змісту цього розділу. Так, Б. Фулей наголошував на необхідності використання терміну «судова влада» для назви Розділу VIII, а не просто описувати функцію судів²³³. Підтримує таку думку А. О. Селіванов, на думку якого в цьому розділі закладені дві форми організації судової влади: судовий лад і судовий устрій, оскільки викликає сумнів віднесення до правосуддя таких суб'єктів, як Вища рада юстиції, кваліфікаційні комісії суддів, органи суддівського самоврядування. Вони вказують на судовий лад і тільки безпосередні суб'єкти судової системи (всі суди) утворюють судовий устрій. Судова влада як самостійний вид державної влади не може обмежитися лише системою загальних і спеціалізованих судів, і тому вона функціонує в двох формах організації: судового ладу і судового устрою. Останній означає правосуддя у власному розумінні його механізму. До судового ладу можуть входити інші суб'єкти, які безпосередньо не здійснюють функції правосуддя. За таких обставин, пропозиція перейменувати розділ VIII Конституції України на «Судова влада», є досі актуальною, оскільки лише в такому випадку логічним буде наявність у ньому засад організації судового ладу, тобто сукупності суб'єктів як носіїв судової влади та їх принципів²³⁴. Варто звернути увагу на те, що в конституціях деяких пострадянських країн (Азербайджану, Казахстану, Киргизії, Узбекистану, Молдова), а також деяких європейських країн (Іспанії, Франції, Чехії, Словаччини тощо) відповідна глава (розділ) щодо організації судової влади та здійснення правосуддя іменується «Судова влада»

²³³ Фудей Б. Становлення правової держави в Україні: 1991–2005. 2-е вид., доп. і переробл. К. : Юрінком Інтер, 2005. С. 48.

²³⁴ Селіванов А. Реформування конституційних засад організації судової влади в Україні. Право України. 2003. № 7. С. 14.

або «Про судову владу»²³⁵. З огляду на зазначене, вищевказана пропозиція щодо перейменування розділу VIII Конституції України не втратила наразі своєї актуальності.

З аналізу конституційних статей, в яких вживається термін «правосуддя», вбачається, що законодавець, не розкриваючи сутності цього поняття, вкладає в нього значення особливого виду діяльності, яку здійснюють суди, судді і в окремих передбачених законом випадках народ в особі присяжних. Конституційна ж сутність правосуддя виводиться з тлумачення КСУ відповідних положень Основного закону. В ряді своїх рішень КСУ вважає правосуддя галуззю державної діяльності, тим самим розкриваючи лише його функціональний зміст. Так, в ухвалі № 44-з від 14 жовтня 1997 року та рішенні № 1-рп/2008 від 10 січня 2008 року КСУ зазначив, що «відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ»²³⁶. Проте в деяких інших рішеннях КСУ розкриває вже інший – змістовний аспект правосуддя, пов'язуючи його з вимогами справедливості та поновленням прав. Так, в рішенні № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 року вказується, що

²³⁵ Бобрик В. І. Єдність і відмінність конституційних основ судового захисту приватних прав в Україні та країнах СНД. Процесуальні форми захисту приватних прав осіб в Україні та СНД: Збірник наукових праць; За ред. О. Д. Крупчана. К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. С. 67.

²³⁶ Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 14 жовтня 1997 року № 44-з, справа № 016/1241-97. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97>; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008, справа № 1-3/2008. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08>

«правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах»²³⁷. Ця ж правова позиція була повторена в рішенні № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року²³⁸. В цьому рішенні КСУ також зазначив, що «суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави». Крім того в цьому ж рішенні, а також в рішенні № 8-рп/2002 від 7 травня 2002 року КСУ надав поглиблене тлумачення правосуддя, зазначивши, що «кожен під час розгляду будь-якої справи ... має право на правосуддя, яке відповідало б вимогам справедливості» та «право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя»²³⁹.

Отже, КСУ, застосовуючи діяльнісний, аксіологічний та телеологічний підходи, так само як і більшість науковців, системно тлумачить правосуддя не лише у функціональному значенні як діяльності суду з розгляду та вирішення юридичних справ, а й змістовному значенні як результат такої діяльності, що визначає її соціальну цінність.

²³⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) 30 січня 2003 року № 3-рп/2003, справа № 1-12/2003. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>

²³⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, справа № 1-33/2004. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>

²³⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) N 8-рп/2002 від 7 травня 2002 року, справа № 1-1/2002. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02>

Легальне значення поняття «правосуддя» також може бути виведене із низки положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які деталізують та доповнюють норми Конституції щодо правосуддя. Вказаний Закон у чинній редакції весь пронизаний ідеєю «здійснення правосуддя» судами всіх інстанцій, суддями, а також, у визначених законом випадках, присяжними, адже у переважній більшості його статей слово «правосуддя» вживається у сполученні з дієсловом «здійснювати» або похідним від нього іменником «здійснення». У тлумачному словнику української мови (СУМ-11) слово «здійснювати» має кілька значень: 1) запроваджувати, втілювати в життя, робити що-небудь дійсним, реальним; 2) виконувати, робити і т. ін. що-небудь. Із аналізу Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вбачається, що законодавець вкладає в поняття «здійснення правосуддя» такі значення: 1) шлях реалізації судової влади (ч. 2 ст. 1); 2) основну діяльність судів, суддів і присяжних (ч. 1 ст. 5, ч. 3 ст. 6, ч. 5 ст. 15, ч. 2 ст. 16); 3) розгляд і вирішення справ (ч. 1 ст. 9, ч. 6 ст. 45, ч.ч. 5-8 ст. 49, ч. 1 ст. 52, ч.ч. 1, 4 ст. 55); 4) основне, проте не єдине повноваження судів і суддів (ч. 1 ст. 22, ч. 1 ст. 23, п. 1 ч. 1 ст. 27, ч. 2 ст. 28, п. 1 ч. 1 ст. 32, ч. 3 ст. 36, п. 1 ч. 2 ст. 38, п. 1 ч. 1 ст. 44). Отже, в цьому Законі законодавець переважно вживає термін «правосуддя» у його функціональному розумінні. І лише в його ст. 2 йдеться про змістовний аспект «правосуддя», що полягає в забезпеченні судом при здійсненні правосуддя права кожному на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод. Тим самим цей Закон імплементує вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права на справедливий суд.

З викладеного вище аналізу наукових і законодавчих джерел, а також практики КСУ вбачається, що загальновизнаним є розуміння «правосуддя» як виключної діяльності судів і суддів, що дозволяє застосувати для з'ясування його сутності діяльнісний підхід і вичленити такі його структурні частини як мету, засоби,

процес і результат. Мета та результат правосуддя обумовлюють його змістовний аспект розуміння, а засоби і процес – функціональну сутність.

В окремих галузевих-правових науках поняття правосуддя набуває особливого розуміння. Так, фахівці у галузі кримінального права розглядають правосуддя у вузькому та широкому значеннях. Вузьке значення правосуддя ґрунтується на буквальному тлумаченні цього терміна як діяльності виключно суду з розгляду та вирішення справ, віднесених до його юрисдикції. Широке значення правосуддя зводиться до того, що об'єктивне, законне та справедливе правосуддя – це діяльність не лише судової влади, а й інших державних інституцій, які готують справи до розгляду у суді та беруть участь у реалізації результатів правосуддя і без взаємодії з якими судова влада не може діяти²⁴⁰. Широке розуміння правосуддя передбачає, що це поняття охоплює не лише діяльність суду з розгляду та вирішення справ, а й діяльність органів досудового слідства, дізнання, а також органів виконання судових рішень²⁴¹. Така галузева особливість розуміння правосуддя пояснюється тим, що в Розділі XVIII Кримінального кодексу України²⁴², який називається «Злочини проти правосуддя», розміщені статті щодо відповідальності за злочини, пов'язані не лише з судовою діяльністю, а й суміжними інституціями – досудовим розслідуванням, прокурорською діяльністю, оперативно-розшуковою діяльністю, діяльністю з надання правової допомоги, відбування покарання, виконання рішень судів тощо. Кримінально-правове розуміння правосуддя

²⁴⁰ Калініченко Ю. В. Родовий та видовий об'єкти завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину / Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню г'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 819–821.

²⁴¹ Шепітько М. Кримінально-правовий підхід до розуміння поняття правосуддя. Вісник Національної академії правових наук України. 2015. № 3 (82). С. 129.

²⁴² Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

як видове поняття є ширшим за родові поняття правосуддя у філософсько-правовому (загально-правовому) розумінні, яке аналізувалось вище. І це є порушенням правил формальної логіки. Крім того, як вже вказувалось, загальноновизнаним постулатом є те, що правосуддя здійснюється виключно судом. Однак слід врахувати, що в кримінальному праві правосуддя виступає лише об'єктом деяких злочинів і кримінально-правової охорони. Субстанціонального (істотного) ж значення поняття правосуддя набуває лише в галузях процесуального права.

В кожній процесуально-правовій галузі правосуддя набуває особливих ознак, обумовлених матеріально-правовим характером справ відповідної юрисдикції й особливостями відповідного судочинства. Відтак в науці цивільного процесуального права предметом досліджень виступає правосуддя в цивільних справах. Проте слід погодитись з думкою Н. А. Громошиної про те, що правосуддя, як і судова влада, єдині. Немає кримінального, цивільного чи конституційного правосуддя як самостійних правових явищ, а є здійснення правосуддя в різних видах судочинства²⁴³.

Деякі процесуалісти до поняття правосуддя в цивільних справах включають не лише діяльність судів загальної юрисдикції, а й арбітражних судів. Так, на думку Г. А. Жиліна, правосуддя в цивільних справах – це діяльність судів загальної та арбітражної юрисдикції з розгляду і вирішення віднесених до їх ведення цивільних справ, що здійснюється відповідно до порядку, встановленого нормами цивільного та арбітражного процесуального права, і забезпечує захист прав, свобод і законних інтересів учасників цивільного обороту²⁴⁴. Подібним чином визначає правосуддя у цивільних справах і С. К. Загайнова, на думку якої це урегульована нормами

²⁴³ Громошина Н.А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: монография. М. : Проспект, 2010. С. 107.

²⁴⁴ Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы: монография. М. : Проспект, 2013. С. 15, 24.

цивільного процесуального і арбітражного процесуального права діяльність судів загальної юрисдикції і арбітражних судів з розгляду та вирішення цивільних справ, спрямована на забезпечення прав, свобод та інтересів учасників цивільного обороту²⁴⁵. Те, що вказані, а також багато інших російських процесуалістів поширюють правосуддя у цивільних справах на розгляд і вирішення не лише власне цивільних справ, а й справ, віднесених до юрисдикції російських арбітражних судів, пояснюється теорією єдності цивільного судочинства (цивілістичного судочинства) в судах загальної юрисдикції і в арбітражних судах, яка є панівною в сучасній доктрині російського цивільного процесу²⁴⁶. Проте, як вже вказувалось вище, в українській процесуальній науці питання про співвідношення цивільного і господарського процесів так однозначно не вирішується.

З аналізу процесуальної літератури вбачається, що поняття правосуддя в цивільних справах є дискусійним і відповідна полеміка стосується, насамперед, його співвідношення з цивільним судочинством. Вище вже розглядалось питання про співвідношення загальних понять правосуддя та судочинства, однак варто зупинитися й на їх галузевих особливостях. За радянських часів вчені, зазвичай, ототожнювали цивільне судочинство та правосуддя. Так, на думку М. Т. Арапова, правосуддя в цивільних справах є

²⁴⁵ Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2007. С. 39.

²⁴⁶ Слепченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2011. С. 102; Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве: автореф. дисс. докт. юрид. наук: 12.00.15. М., 2010. С. 10; Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы: монография. М. : Проспект, 2013. С. 15, 24; Попова Ю. А. Судопроизводство по делам, возникающим из публично-правовых отношений (теоретические проблемы). Монография. Науч. ред.: Филиппова П. М. Краснодар: КГАУ, 2002. С. 53; Сахнова Т. В. Новые ГПК и АПК: еще раз о единстве процесса (заметки по поводу). Ученые записки юридического института Красноярского государственного университета. Красноярск, 2003. Вып. 2. С. 315–323; Правосудие в современном мире: Монография. В. М. Лебедев; Под ред. Т. Я. Хабриевой, В. М. Лебедева. М. : Норма: НИЦ ИНФРА-М, 2014. 720 с.

діяльністю державного суду та осіб, які беруть участь у ньому, із розгляду і вирішення спорів про право цивільне²⁴⁷. Цивільний процес, зазначав В. М. Семенов, разом із кримінальним процесом є видом правосуддя, різновидом судової діяльності²⁴⁸. Подібні думки висловлюються й окремими сучасними науковцями. Так, С. О. Короєд, розглядає поняття «правосуддя в цивільних справах» як діяльність суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ. Вказаний вчений робить висновок, що правосуддя в цивільних справах, так само як й цивільне судочинство, є динамічним поняттям та охоплює процесуальну діяльність щодо розгляду і вирішення цивільних справ судами²⁴⁹.

Проте подібні позиції були піддані критиці сучасними науковцями²⁵⁰. Так, російський процесуаліст А. В. Цихоцький розмежує вказані поняття за суб'єктним критерієм. Вказаний автор підкреслює, що правосуддя у цивільній справі та цивільний процес (судочинство) не є одним і тим же. Якщо суб'єктом правосуддя є суд, то суб'єктом цивільного судочинства, крім суду, є й інші його учасники. Правосуддя, будучи кістяком, несучою конструкцією цивільного судочинства, тільки й може здійснюватися за наявності дій учасників цивільного процесу, проте ці дії не охоплює²⁵¹.

²⁴⁷ Арапов Н. Т. Проблемы теории и практики правосудия по гражданским делам. Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. С. 12.

²⁴⁸ Советский гражданский процесс. Учебник. Воложанин В. П., Воробьев М. К., Земченко Н. А., Кац А. К., и др.; Отв. ред.: Комиссаров К. И., Семенов В. М. М.: Юрид. лит., 1978. С. 7.

²⁴⁹ Короєд С. О. Цивільний процес та цивільне судочинство: концепція уніфікованого розуміння понять. Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Юридичні науки. Випуск 73. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К.: Вид-во «Юридична думка», 2016. С. 255.

²⁵⁰ Малишев Б. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 1 (5). С. 48; Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). Вісник Львівського Університету. Серія юридична. Л.: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. Вип. 48. С. 24; Курс цивільного процесу: підручник. За ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. С. 31–32.

²⁵¹ Цихоцький А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск: Наука, 1997. С. 76.

Трактування правосуддя в цивільних справах сучасними процесуалістами свідчить про те, що вони визнають не лише функціональний, а змістовний аспекти його сутності, а відтак відмежовують його від цивільного судочинства. Так, на переконання В. В. Комарова, правосуддя і цивільний процес – нетотожні поняття. Зміст правосуддя полягає у визначенні виду й обсягу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків персоніфікованих осіб, у вирішенні конкретної цивільної справи судом шляхом ухвалення рішення, яке має законну силу. Правосуддя характеризується і тим, що воно повинно бути побудоване на засадах, які забезпечують можливість реалізації заінтересованою особою права на судовий захист, тобто можливість особисто бути захисником своїх прав у суді, брати участь у вирішенні своєї справи. Саме ця обставина і визначає необхідність встановлення специфічної форми здійснення правосуддя, яка передбачає суворо встановлений порядок розгляду і вирішення цивільної справи. Порядок розгляду і вирішення цивільних справ є формою здійснення правосуддя в цивільних справах і становить, на думку вказаного автора, цивільний процес (судочинство). Якщо правосуддя – це судова діяльність по реалізації судової влади, то цивільний процес – це форма реалізації правосуддя, яка забезпечує і гарантії здійснення правосуддя, і гарантії права громадян на судовий захист. Такий зв'язок правосуддя і цивільного судочинства пояснює їх принципову єдність як змісту і форми (сутності і явища). Поза цивільним судочинством, яке забезпечує гарантії його здійснення, правосуддя неможливе, як і розгляд справи, якщо він не здійснюється судом, не є цивільним процесом²⁵².

Розкриваючи співвідношення понять правосуддя в цивільних справах і цивільного судочинства, не можна обійти увагою питання про те, яку діяльність судів у рамках цивільного процесу слід вважати правосуддям. Представники теорії права, які ототожнюють

²⁵² Курс цивільного процесу: підручник. За ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. С. 31–33.

судочинство і правосуддя, вважають правосуддям всю діяльність суду, яка здійснюється у встановленому законом порядку судочинства²⁵³. Поділяють таку думку й окремі процесуалісти. Так, С. К. Загайнова вважає, що вчинення будь-яких процесуальних дій в рамках певної справи охоплюється процесом здійснення правосуддя, а віднесення одних процесуальних дій суду до механізму здійснення правосуддя, а інших тільки до звичайної процесуальної діяльності суду, підриває саму сутність судової влади. Всі процесуальні дії, що здійснюються судом в рамках провадження у конкретній справі, на її думку, спрямовані на досягнення головної мети правосуддя – відновлення права. Ця мета пронизує всі стадії, всі види судових проваджень²⁵⁴. Думку про те, що правосуддя в цивільних справах здійснюється в усіх провадженнях поділяють й деякі інші вчені (В. І. Тertiшніков, С. В. Васильєв, К. В. Гусаров та інші)²⁵⁵. Так, К. В. Гусаров з посиланням на ст. 124 Конституції України зазначає, що вся діяльність судових органів охоплюється правосуддям²⁵⁶. Відстоюючи думку про галузеву «забарвленість» правосуддя по цивільним справам, зазначений автор розглядає його як діяльність органів судової влади, яка пов'язана не тільки з вирішенням і розглядом спорів про право цивільне і правових конфліктів. Як приклад, зазначений автор вказує, що у справах окремого

²⁵³ Судебная власть. Т. Е. Абова, Е. Б. Абросимова, М. В. Бобровский и др.; под ред. И. Л. Петрухина. М. : ООО «ТК Велби», 2003. С. 23; Мишин А. А. Судебная власть. Общая характеристика. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т.; Тома 1–2. Часть общая. Отв. ред. Б. А. Страшун. М. : БЕК, 2000. С. 41; Переплеснина Е. М. Модернизация судебной власти в контексте взаимодействия конституционного и международного права: моногр. М. : ИНФРА-М, 2013. С. 101.

²⁵⁴ Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2007. С. 47.

²⁵⁵ Тertiшніков В. І. Цивільний процес України (лекції). Х.: Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. С. 172–174; Васильєв С. В. Гражданский процесс. Харьков: Одиссей, 2007. С. 338–339; Гражданский процес. Под ред. М. К. Треушникова. М. : Изд. дом «Городец», 2010. С. 470–472; Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: атореферат дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. С. 12.

²⁵⁶ Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку: моногр. Х.: Право, 2010. С. 82.

провадження в цивільному процесі правосудний характер діяльності суду визначається предметом судового розгляду²⁵⁷. Проте деякими іншими вченими загальна позиція про поширення правосуддя на всю процесуальну діяльність суду в рамках цивільного судочинства не поділяється. Так, Н. А. Громошина вказує на внутрішнє протиріччя вищенаведеної позиції С. К. Загайнової, оскільки діяльність суду може виявитись неправосудною²⁵⁸.

Деякі процесуалісти розглядають питання про здійснення/нездійснення правосуддя окремо для кожного виду провадження (виду цивільного судочинства), що є предметом наукової дискусії про їх правову природу. Так, П. Ф. Єлісейкін вважав, що, оскільки правосуддя являє собою вирішення спорів про право, непозовні провадження, в ході яких спори про право не вирішуються, є цивільним процесом тільки за формою, але не за змістом²⁵⁹, а окреме провадження взагалі за своїм змістом є адміністративною діяльністю, а за формою – різновид цивільного процесу як способу здійснення правосуддя²⁶⁰. А. Т. Бонер, притримуючись в цілому такої ж думки, наголошував, що правосуддя здійснюється лише у справах позовного провадження, а розгляд більшості справ окремого провадження не є здійсненням правосуддя, адже в таких випадках суд не розглядає спір про право і не застосовує норм права²⁶¹. Подібні підходи були розкритиковані А. О. Мельниковим, який наголосив, що розгляд справ окремого провадження в цивільному процесі підпоряд-

²⁵⁷ Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: автореф дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. С. 12.

²⁵⁸ Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: моногр. М. : Проспект, 2010. С. 129.

²⁵⁹ Елисейкин П. Ф. Особенности судебного рассмотрения отдельных категорий гражданских дел: учебное пособие. Ярославль, 1974. С. 32.

²⁶⁰ Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности и компетенция суда в особом производстве по советскому гражданскому процессуальному праву. Ученые записки Дальневосточного государственного университета (юридические науки). Т. 14. 1968. С. 29–30.

²⁶¹ Боннер А. Т. Некоторые проблемы социалистического правосудия. Труды ВЮЗИ. 1971. Т. 17. С. 194.

ковується загальним правилам цивільної процесуальної форми з незначними винятками, що обумовлюються особливостями предмета розгляду, і немає підстав цивільні справи, що розглядаються та вирішуються у відповідно до одних і тих же принципів, поділяти на ті, що належать до правосуддя, і не належать²⁶².

Продовжилась зазначена дискусія і наш час. Так, О. С. Ткачук вважає, що правосуддям є лише діяльність суду при вирішенні справ позовного провадження, яке має обов'язково відбуватись з дотриманням справедливих (належних) судових процедур. Це пов'язано з тим, що правосуддям може бути лише діяльність, пов'язана з вирішенням спору про цивільні права й обов'язки. Процесуальна ж діяльність суду під час розгляду справ у порядку наказного та окремого провадження, про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів тощо, на думку вказаного автора, не є правосуддя, однак здійснюється у порядку цивільного судочинства²⁶³.

Інші автори також обґрунтовували, що правосуддя не здійснюється при вирішенні справ наказного провадження²⁶⁴, окремого

²⁶² Мельников А. А. Правосудие как предмет конституционного регулирования. М., 1972. С. 12.

²⁶³ Ткачук О. С. Реализация судебной власти у гражданском судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 32.

²⁶⁴ Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: моногр. М. : Проспект, 2010. С. 129–130; Гражданское процессуальное право: Учебник. С. А. Алехина, В. В. Блажевиц, Подред. М. С. Шакарян. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. С. 297–298; Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: моногр. В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакарата ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2016. С. 80; Окреме провадження: монографія. В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. С. 11; Судебная власть. Т. Е. Абова, Е. Б. Абросимова, М. В. Бобровский и др.; под ред. И. Л. Петрухина. М. : ООО «ТК Велби», 2003. с. 651, 657; Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М., Волгтерс Клувер, 2008. С. 407; Сахнова Т. В., Шиншарева Т. П. О судебных процедурах в цивилистическом процессе, или к вопросу о дифференциации процессуальной формы. Теоретические и практические проблемы гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства: Сборник научных статей. Краснодар-СПб., 2005. С. 55; Ефимова Ю. В. Специализация гражданского-процессуальной деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 25.

провадження²⁶⁵, справ про оскарження рішення третейського суду та про видачу виконавчого листа про примусове виконання рішення третейського суду²⁶⁶ або справ про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду та про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню²⁶⁷. Відповідні автори наводять різні аргументи на користь своїх думок. Зокрема, І. В. Удальцова в низці своїх робіт та автори монографії «Окреме провадження» зазначають, що при розгляді справ окремого провадження правосуддя не здійснюється, а характер судової діяльності в окремому провадженні з точки зору юрисдикційності визначається тим, що законодавець покладає на суд не притаманну йому функцію установалення тих чи інших обставин без розв'язання спору про право, тобто здійснення, так би мовити, «судового управління»²⁶⁸. Неправосудний характер окремого провадження І. В. Удальцова доводить тим, що воно є адміністративною діяльністю з охорони прав, діяльністю «установчого характеру». Також в літературі неправосудний характер окремого

²⁶⁵ Окреме провадження: монографія. В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. С. 11; Удальцова І. В. Проблема судебного признания гражданина ограниченно дееспособным или недееспособным: учеб. пособ. Х.: Нац. юрид. акад. Украины, 1999. С. 13–14; Громошина Н. А. Судебная власть и правосудие в гражданском судопроизводстве. LEX RUSSICA (РУССКИЙ ЗАКОН). 2008. № 5. С. 1059–1050; Козлова Е. И., Кутафин О. Е. Конституционное право России: учеб. 3-е изд. М.: Юрист, 2004. С. 146.

²⁶⁶ Осокина Г. Л. О сущности производств по делам об оспаривании решений третейских судов и о выдаче исполнительных листов на принудительное исполнение решений третейских судов. Тенденции развития гражданского процессуального права России: сб. науч. статей. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. С. 69–74; Прокудина Л. А. Соотношение понятий «деятельность суда» и «отправление правосудия». Право. 2010. № 3. С. 43–59.

²⁶⁷ Носырева Е. И. О функциях суда первой инстанции при рассмотрении гражданских дел. Новеллы гражданского процессуального права: материалы науч.-практ. конф., посвящ. 80-летию М. С. Шакарян. МГЮА, 30–31 января 2004 г.; отв. ред. Н. А. Громошина. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. С. 129.

²⁶⁸ Окреме провадження: монографія. В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. С. 11, 34; Удальцова І. В. Проблема судебного признания гражданина ограниченно дееспособным или недееспособным: учеб. пособ. Х.: Нац. юрид. акад. Украины, 1999. С. 6–16.

провадження обґрунтовується з огляду на те, що воно є охоронюваною діяльністю²⁶⁹.

На думку Ю. В. Єфімової, в порядку наказного провадження не здійснюється правосуддя, а лише підтверджується право стягувача на основі безспірних документів²⁷⁰. Н. А. Громошина вважає, що судовий наказ виноситься поза рамками цивільної процесуальної форми і тому не є актом правосуддя, а відтак діяльність суду щодо винесення судового наказу не відноситься до правосуддя²⁷¹. При цьому ця ж авторка відносить до здійснення правосуддя діяльність суду з розгляду та вирішення справ окремого провадження, справ про оскарження рішення третейського суду та про видачу виконавчого листа про примусове виконання рішення третейського суду, справ пов'язаних з виконанням судами функцій сприяння третейським судам, справ про визнання і виконання рішень судів іноземних судів і іноземних третейських судів (арбітражів)²⁷². О. І. Носирева виводить за рамки правосуддя провадження, які не пов'язані з розглядом справи по суті, до яких вона відносить провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, провадження у справах про визнання і приведення у виконання рішень іноземних судів та іноземних арбітражних рішень, адже вважає, що правосуддя має місце лише при вирішенні справ по суті. Така позиція обґрунтовується тим, що в таких справах, які зазначена авторка називає «новими категоріями справ», не відбувається розгляд по суті, суд не застосовує норми матеріального права

²⁶⁹ Добровольная (беспорная) юрисдикция в России и за рубежом (Восточная и Западная Европа, Латинская Америка, Китай); под. ред. В. В. Аргунова. М. : Статут, 2014. С. 41.

²⁷⁰ Ефимова Ю. В. Специализация гражданско-процессуальной деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 109–110.

²⁷¹ Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: моногр. М. : Проспект, 2010. С. 123, 130, 245–250.

²⁷² Там само. С. 129–130.

до конкретних правовідносин, а виконує іншу функцію – сприяння і контролю щодо вказаних в законі рішень національних та іноземних органів приватної і публічної юрисдикції²⁷³. Натомість Г. В. Чурпіта доводить, що правосуддя здійснюється як в окремому, так і наказному провадженні²⁷⁴.

Також в процесуальній літературі триває дискусія з приводу того, на яких стадіях цивільного процесу здійснюється правосуддя. Переважна більшість науковців сходяться в тому, що правосуддя здійснюється при розгляді та вирішенні цивільних справ судом першої інстанції, а також при їх перегляді (апеляційному, касаційному та у зв'язку із нововиявленими обставинами)²⁷⁵. Проте в українській процесуальній науці обговорюється питання про те, чи здійснюється правосуддя при перегляді судових рішень ВС, що обумовлено статусом і особливостями провадження з перегляду судових рішень у цивільних справах цим найвищим судовим органом. З цього приводу О. С. Ткачук зазначає, що оскільки з вимог ст.ст. 353–360-7 ЦПК перегляд судових рішень ВСУ не передбачає повторного розгляду, а процесуальні питання, які пов'язані з виконанням рішень у цивільних справах та рішень інших органів,

²⁷³ Носырева, Е. И. О функциях суда первой инстанции при рассмотрении гражданских дел. Новеллы гражданского процессуального права: материалы науч.-практ. конф., посвящ. 80-летию М. С. Шакарян. МГЮА, 30–31 января 2004 г.; отв. ред. Н. А. Громшина. М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. С. 127, 37–141.

²⁷⁴ Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. С. 72.

²⁷⁵ Курс советского гражданского процессуального права. Теоретические основы правосудия по гражданским делам. В 2-х томах. Т. 1. Абова Т. Е., Гуреев П. П., Добровольский А. А., Мельников А. А. и др. М. : Наука, 1981. С. 238; Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2007. С. 47; Громшина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: моногр. М. : Проспект, 2010. С. 130; Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 33–34; Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Національний університет «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х., 2011. 37 с.

не вимагають вчинення процесуальних дій, спрямованих на вирішення спору про суб'єктивні права та обов'язки, така діяльність не є правосудною²⁷⁶. Натомість К. В. Гусаровим підтримується наявність правосудних функцій в діяльності вказаного судового органу, оскільки правосуддя не є діяльністю лише судів першої інстанції по вирішенню цивільно-правових справ, адже до його змісту слід відносити і діяльність судів контролюючих інстанцій по перевірці законності та обґрунтованості судових рішень, а також при формуванні єдності судової практики та дотриманні Україною міжнародно-правових зобов'язань²⁷⁷. Досліджуючи проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві, Я. М. Романюк доводить те, що ВСУ (у подальшому і ВС) здійснюють правосуддя при наданні правового висновку, що є результатом тлумачення правових норм з використанням різних методів і з урахуванням обставин конкретної справи та уособлює в собі результат діяльності суду із правозастосування, яке відбувається у відповідній справі²⁷⁸.

Особливо гостро дискутується в процесуальній науці питання про те, в яких процесуальних діях суду втілюють правосуддя. На думку О. С. Ткачука, не охоплюються цим поняттям процесуальні дії суду (судді), пов'язані із забезпеченням доказів, забезпеченням позову, оскільки вони мають суто процесуальний «забезпечувальний» характер та їх вчинення жодним чином не впливає на вирішення справи по суті²⁷⁹. М. І. Авдеєнко висловлював думку

²⁷⁶ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 34.

²⁷⁷ Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: автореферат дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. С. 24.

²⁷⁸ Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. Київ, 2017. С. 30.

²⁷⁹ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 34.

про те, що до правосуддя можуть відноситись лише процесуальні дії, спрямовані на вирішення справи, а тому дії судді з підготовки справи до судового розгляду, які не є вирішенням спору в справі, не становлять правосуддя²⁸⁰. В процесуальній літературі неодноразово наголошувалось, що правосуддям є лише ухвалення судом рішень, якими вирішується справа по суті, а інша процесуальна діяльність суду правосуддям не являється. Так, В. В. Комаров зазначає, що не всякі дії судді у цивільному процесі належать до складу правосуддя і є діями зі здійснення правосуддя. Правосуддя, правосудна діяльність зводиться до прийняття лише судових актів, які вирішують цивільну справу по суті²⁸¹. Деякі науковці ще вужче підходять до вирішення цієї проблеми. Так, Н. А. Громошина зазначає, що всі ознаки правосуддя поєднуються тільки в одному акті – в тому, який вирішує справу по суті, тобто в рішенні суду, а ухвали суду першої інстанції – це акти, що приймаються в ході здійснення правосуддя, але актами правосуддя неє²⁸². Окремі науковці з аналогічних міркувань оцінюють деякі ухвали. Так, Е. М. Мурад'ян і Н. І. Авдеєнко не визнають ухвали про припинення провадження актами правосуддя, відтак, на їх погляд, судова діяльність, що закінчується їх постановленням, не є правосуддям²⁸³.

Правосуддя доволі часто в літературі (В. В. Городовенко, С. К. Загайнова, А. В. Цихоцький, І. Л. Петрухін, Н. А. Громошина, О. С. Ткачук, Т. О. Савельєва та ін.) визнають функцією судової

²⁸⁰ Авдеєнко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1969. С. 51–52.

²⁸¹ Курс цивільного процесу: підручник. За ред. В. В. Комарова. Х., 2011. С. 33–34.

²⁸² Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: моногр. М.: Проспект, 2010. С. 129.

²⁸³ Судебная власть. Т. Е. Абова, Е. Б. Абросимова, М. В. Бобровский и др.; под ред. И. Л. Петрухина. М.: ООО «ТК Велби», 2003. С. 651; Авдеєнко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1969. С. 57.

влади²⁸⁴, в т.ч. в цивільному судочинстві. Протягом останніх років поглиблене дослідження поняття та змісту функцій судової влади в контексті цивільного судочинства з детальним розглядом різних наукових поглядів було проведено С. К. Загайною²⁸⁵, Н. А. Громозиною²⁸⁶ та О. С. Ткачуком²⁸⁷. Автор цієї роботи в цілому поділяє підходи зазначених та деяких інших науковців до розуміння поняття функцій судової влади як основних напрямів реалізації судової діяльності, що є її передумовою²⁸⁸, а також про необхідність розмежування функцій, мети (завдань) і компетенції судової

²⁸⁴ Городовенко В. Про становище незалежної судової влади. Право України. 2002. № 9. С. 120–123; Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2007. С. 39; Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск: Наука; Сиб. предприятие РАН, 1997. С. 67; Судебная власть. Т. Е. Абова, Е. Б. Абросимова, М. В. Бобровский и др.; под ред. И. Л. Петрухина. М. : ООО «ТК Велби», 2003. С. 87; Савельева Т. А. Судебная власть в гражданском процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Саратовская гос. академия права. Саратов, 1996. 20 с.; Громозина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: моногр. М. : Проспект, 2010. С. 113–130; Ткачук О. С. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 77–96.

²⁸⁵ Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2007. С. 29–57.

²⁸⁶ Громозина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: моногр. М. : Проспект, 2010. С. 113–130.

²⁸⁷ Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Х.: Право, 2016. 600 с.; Ткачук О. С. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 77–96; Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 36–52; Ткачук О. С. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 77–96.

²⁸⁸ Ткачук О. С. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 95; Герасимова А. А. Функции судебной власти в механизме современного российского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Пензенский государственный университет. Саратов, 2012. С. 8, 15; Терехин В. А., Герасимова А. А. Современная реформа в России и развитие функций судебной власти. Российская юстиция. 2011. № 10. С. 43; Чарьев М. Р. Функции судебной власти. Российский судья. 2002. № 3. С. 7.

влади²⁸⁹ та помилковості ототожнення функцій і форм реалізації судової влади²⁹⁰. Функції судової влади в цивільному судочинстві будуть розглянуті в наступному розділі. В цій же частині роботи варто лише звернути увагу на те, що в загальних рисах погляди науковців на функції судової влади зводяться до одного із двох розумінь: 1) монофункціональність, тобто що судова влада виконує лише одну функцію – захист прав, свободи і законних інтересів осіб²⁹¹ або правосуддя²⁹²; 2) поліфункціональність, тобто що судовій владі притаманні декілька функцій. Серед науковців, які вважають, що функції судової влади (суду) не можна зводити лише до відправлення правосуддя, не має єдності, адже вони виокремлюють різну кількість функцій та вкладають в них різну суть. Переважна більшість дослідників виділяють дві функції

²⁸⁹ Ткачук О. С. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 81–82; Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: моногр. М. : Проспект, 2010. С. 113–114; Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории. Москва: Юрид. лит., 1991. С. 27; Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск: Наука. Сиб. Предприятие РАН, 1997. С. 62; Півненко В. Щодо завдань, функцій та незалежності органів судової влади. Вісник прокуратури. 2002. № 2(14). С. 17–21.

²⁹⁰ Сушко Л. П. Місце судового контролю в правовій державі. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2007. № 6. С. 122–124.

²⁹¹ Комаров В. В., Семенец А. І. Форми захисту гражданских прав и концентрация судебной власти. Проблемы держави і права України: Тематичний збірник наукових праць. К. : УМК ВО. 1992. С. 4; Лазарева В. А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе. Самара: Изд-во «Самарский университет», 1999. С. 32; Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск: Наука. Сиб. Предприятие РАН, 1997. С. 47.

²⁹² Бибило В. Н. Судебная власть в уголовном судопроизводстве. Минск: Изд-во «Право и экономика», 2001. С. 60; Смокович М. Судова влада: місце в суспільстві та судовий контроль. Юридична Україна. 2012. № 10. С. 103–106; Фоков А. П. Судебный контроль в России и Франции (сравнительно-правовой аспект): моногр. М. : Российская академия правосудия, 2001. С. 21.

судової влади: здійснення правосуддя та судовий контроль²⁹³. Цей перелік деякі науковці доповнюють функцією управління²⁹⁴, тлумачення²⁹⁵, судового санкціонування і судового нагляду²⁹⁶, сприяння і контролю щодо рішень національних чи іноземних органів приватної або публічної юрисдикції та сприяння примиренню сторін²⁹⁷, участі у формуванні суддівського корпусу і сприяння суддівському самоврядуванню та надання рекомендаційних роз'яснень законодавства з питань судової практики²⁹⁸, творіння права²⁹⁹ тощо. Розширений погляд на функції судової влади висловив М. О. Колоколов, який, не виділяючи загалом функцію правосуддя, поділяє функції судової влади на внутрішні і зовнішні (залежно від того, в середині держави вони здійснюються чи на міжнародній

²⁹³ Абросимова Е. Б. Судебная власть: Конституционно-правовые аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ин-т государства и права. М., 1991. С. 10; Марочкин И. Е. Природа судебной власти. Избранное. Составители: Червякова Е. Б., Марочкин А. И., Мех Ю. В. Харьков: Изд-во «Плеяда», 2015. С. 55; Марочкин И. Е. Органи судебной власти. I. Е. Марочкин. Избранное. Составители: Червякова Е. Б., Марочкин А. И., Мех Ю. В. Харьков: Изд-во «Плеяда», 2015. С. 71; Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск: Наука. Сиб. Предприятие РАН, 1997. С. 32–33, 37; Стефанюк В. С. Судовий контроль у сфері судової влади. Вісник Верховного Суду України. 1999. № 4. С. 2; Бойко В. Проблеми правосуддя в Україні і шляхи їх вирішення. Право України. 2002. № 3. С. 4; Васильева А. С. Соотношение судебного контроля и правосудия. Российский судья. 2006. № 7. С. 17–19.

²⁹⁴ Судова влада: моногр. Я. М. Романюк та ін. ; за заг. ред. І. Є. Марочкина, 2015. С. 17; Куцин М. М. Функції суду як органу судової влади у кримінальних справах. Часопис Київського університету права. 2006. № 1. С. 148–155; Васильева А. С. Соотношение судебного контроля и правосудия. Российский судья. 2006. № 7. С. 17–19; Марочкин И. Е. Судова влада як основний суб'єкт судового права. Право України. 2015. № 3. С. 109–110.

²⁹⁵ Цвік М. В. Про систему юридичних актів. Вісник академії правових наук України. 2002. № 4 (31). С. 24.

²⁹⁶ Брынцев В. Д. Судебная власть (правосудие). Итоги реформ 1992–2003 гг. на Украине. Харьков: Ксилон, 2004. С. 57.

²⁹⁷ Носырева Е. И. О функциях суда первой инстанции при рассмотрении гражданских дел. Российское правовое государство: Итоги формирования и перспективы развития: в 5 ч. Ч. 2. Гражданское процессуальное и арбитражное процессуальное право. Воронеж, 2004. С. 138–140.

²⁹⁸ Француз Т. І. Політико-правові проблеми становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні: автореф. кан. ... юрид. наук: 12.00.13. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2001. С. 12.

²⁹⁹ Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. М. : Статут, 1999. С. 367.

арені). На думку зазначеного автора, перелік функцій в кожній групі співпадає, проте має власний зміст: 1) правоустановча, 2) правозастосовна, 3) правоохоронна, 4) ідеологічна, 5) культурно-виховна, 6) політична, 7) соціальна, 8) економічна, 9) управлінська, 10) контрольна, 11) діагностична, 12) попереджувальна (превентивна, профілактична), 13) захисна, правовідновлювальна³⁰⁰. На думку О. С. Ткачука, правосуддя, що реалізується лише під час розгляду справ позовного провадження й полягає у вирішенні спорів про право, є лише однією з п'яти виділених цим автором функцій судової влади в цивільному судочинстві³⁰¹. С. К. Загайнова функції судової влади поділяє на зовнішню – правосуддя, та внутрішню – судове управління³⁰². В. Д. Бринцев виділяє функції судової системи як напрямки судової діяльності та виокремлює зовнішні (правосуддя та суддівський контроль), внутрішні (судове управління, суддівське самоуправління) та змішані (правотворча, виховна, профілактична) функції³⁰³.

Розмаїття наукових поглядів на поняття правосуддя, в т.ч. в цивільних справах, з одного боку, вказує на його багатогранність, а, з іншого боку, змушує дослідників визначитися з його власним розумінням. При з'ясуванні сутності та змісту правосуддя необхідно не лише спиратися на його науково-філософське розуміння, а й враховувати те значення, яке вкладається в нього законодавцем, адже термін правосуддя широко використовується в законодавстві, у т.ч. Конституції України.

³⁰⁰ Колоколов Н. А. Судебная власть как общеправовой феномен: автореф дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Владимирский юридический институт ФСИН России. Нижний Новгород, 2006. С. 8.

³⁰¹ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 36–52.

³⁰² Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М.: Волтерс Клувер, 2007. С. 34, 46.

³⁰³ Бринцев В. Д. Теория и практика управления судом в правовом государстве. К.: Юрінком Інтер, 2010. С. 129–138.

В основі правосуддя, на наш погляд, лежить його характеристика як діяльності суду з розгляду та вирішення юридичних справ. Така діяльність може бути як належною, так і дійсною. В якості належної діяльності правосуддя виступає вимогою до розгляду та вирішення юридичних справ, тобто суд повинен здійснювати правосуддя у кожній справі. Проте правосуддя не слід ототожнювати з метою судової діяльності, адже в такому разі ототожнюватиметься її зміст та мета. Дійсною діяльністю правосуддя виступає в тому разі, коли розгляд та вирішення конкретної справи відповідатиме всім його ознакам. Будь-яку діяльність суду з розгляду та вирішення юридичних справ апріорі слід вважати правосуддям. Проте судова діяльність, постановлене судові рішення за результаті якої в установленому порядку буде скасоване, не набуває властивостей правосуддя.

Здійснення правосуддя – це єдине призначення судової влади в Україні. Саме тому здійснення правосуддя є повноваженням всіх без винятку органів судової влади. Інші ж повноваження окремих судових органів, такі як аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, інформування про результати узагальнення судової практики інших судів, надання місцевим судам методичної допомоги в застосуванні законодавства, надання висновків щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою, тощо, самостійного значення не мають, оскільки вони виконують лише допоміжну роль – сприяють здійсненню правосуддя. Суди в Україні, на відміну від судів багатьох інших країн, не виконують невластиві судочинству функції, такі як шлюбні урочистості, управління майном недієздатних осіб, підтвердження придбання власності юридичними особами, ведення торгових реєстрів, видача ліценцій на здійснення господарської діяльності, збирання податків і митних зборів, вжиття

заходів щодо власності померлих, складання документів і актів громадянського стану тощо. Зважаючи на це та інтраполюючи здійснення правосуддя на сферу цивільної юрисдикції. слід зробити висновок, що воно є єдиним призначенням судової влади в Україні в сфері цивільної юрисдикції.

Проте правосуддя не слід визнавати функцією судової влади в Україні, адже це поняття охоплює всю діяльність з розгляду та вирішення судами юридичних справ, а функції повинні визначати окремі напрямки такої діяльності. Не можна заперечувати те, що в основі правосуддя лежить ідея справедливості. Це пояснюється тим, що за відсутності формального права у стародавніх народів саме справедливість як моральна чеснота дуже тривалий час була одним із основних критеріїв вирішення спорів. Проте ще у стародавні часи категорія справедливості почала переходити з морально-етичної площини в площину правову і наразі багато моральних вимог набули рис правових норм. Наслідком цього є те, що справедливість набула властивості правильності. В умовах розвинутого законодавства в демократичній державі справедливість знаходить своє широке втілення у писаному праві (законі). Нині презюмується відповідність будь-якого закону вимогам справедливості, незважаючи на те, що в історії людства є чимало прикладів прийняття несправедливих законів. Проте крилатий вираз Цицерона «*Dura lex, sed lex*» не втратив свого значення й понині. В контексті судової діяльності це означає, що суд має завжди правильно застосовувати чинний закон, який підлягає застосуванню до відповідних відносин, і лише за таких умов судові рішення буде і законним, і справедливим. Однак будь-яке писане право характеризується деякою невизначеністю, адже його абстрактний характер не дозволяє охопити всі без винятку життєві обставини. Тому в судовій діяльності завжди було, є і буде місце судовому розсуду, який дозволяє суддям керуватися не лише законом, а й спиратися на природне право й моральні засади суспільства,

в т.ч. справедливість. Крім того, єдність (стабільність) судового правозастосування забезпечується шляхом врахування судами т.зв. «усталеної судової практики», що полягає в однаковому застосуванні судами однієї і тієї ж норми матеріального чи процесуального права в різних справах щодо подібних обставин³⁰⁴. Таким чином, однією з ознак правосуддя є те, що воно як вирішення цивільних справ втілює правильне й справедливе правозастосування. І це ще раз доводить зазначену вище тезу про те, що в узагальненому вигляді будь-який розгляд та вирішення цивільної справи судом певної інстанції не буде вважатися правосудним, якщо постановлене в його результаті судові рішення буде скасовано.

Правосуддя є єдиним, цілісним поняттям, незалежно від виду судочинства, особливостей галузевих судових процедур, матеріально-правового змісту судових справ чи процесуальних особливостей їх розгляду. Тому суд здійснює правосуддя абсолютно у всіх справах, що підпадають під його юрисдикцію. Лише такий підхід до розуміння правосуддя відповідає тому значенню, що вкладає в це поняття законодавець в Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та інших актах законодавства, в яких, зокрема, передбачено, що: здійснення правосуддя є повноваженням судів різних інстанцій, при здійсненні правосуддя суддям/судам гарантується незалежність від будь-якого незаконного впливу та втручання сторонніх осіб; народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних; правосуддя здійснюється на основі законів України та на засадах верховенства права; кожній особі гарантується доступність правосуддя тощо. Виходячи з цього, не можуть бути прийнятними наведені вище думки деяких науковців про те, що правосуддя здійснюється лише при

³⁰⁴ Бобрик В. І. Єдність судової практики як фактор стабільності цивільного обороту. Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення: збірник наукових праць. Беяневич О. А., Берестова І. Е., Бобрик В. І. та ін., за ред. О. А. Беяневич. К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. С. 177–194.

розгляді та/або вирішенні окремих категорій справ чи у окремих видах судочинства (провадженнях), адже в такому випадку розгляд і вирішення судами тих справ, що випадатимуть з поняття правосуддя, буде позбавлене закріплених в законі гарантій його здійснення. Крім варто звернути увагу й на позицію з цього приводу ВСУ, який в своїх роз'ясненнях неодноразово зазначав про те, що у всіх провадженнях цивільного судочинства здійснюється правосуддя в цивільних справах³⁰⁵.

Правосуддя у кожній юрисдикції володіє своїми особливостями, які обумовлюються, насамперед, матеріально-правовою природою відповідних справ. Як впливає з ч. 1 ст. 15 ЦПК України, у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, та інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства. В ч. 2 ст. 15 ЦПК України встановлено, що законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства. Не зважаючи на такий загальний характер цивільної юрисдикції, в порядку цивільного судочинства наразі розглядаються лише справи, що стосуються приватноправових відносин.

Проектуючи на сферу цивільного судочинства зазначену вище тезу про те, що правосуддя поширюється на всі юридичні справи, які вирішуються судами, наголосимо, що правосуддя в цивільних справах не можна трактувати лише як вирішення приватноправових спорів, в рамках якого здійснюється судовий захист прав, свобод та інтересів суб'єктів приватноправових відносин.

³⁰⁵ Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні: узагальнення Верховного Суду України [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/77C139C9DE61E95BC2257B7C0043C062](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/77C139C9DE61E95BC2257B7C0043C062); Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення: узагальнення Верховного Суду України http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VSS00037.html

В багатьох цивільних справах суди в Україні реалізують інші соціальні цілі, пов'язані зі здійсненням прав, свобод та інтересів приватноправового характеру чи виконанням відповідних їм обов'язків, забезпечуючи їх (звертають до примусового виконання безспірні вимоги про стягнення коштів, встановлюють юридичні факти та стани осіб, надають легітимізацію рішенням іноземних судів і органів АВС тощо). Проте вся судова діяльність в рамках цивільного судочинства, незалежно від її мети, охоплюється поняттям «правосуддя». Отже, здійснюючи правосуддя в порядку цивільного судочинства, суди не лише захищають права, свободи та інтереси суб'єктів різних приватних (цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових тощо) правовідносин, а й створюють умови для їх повноцінного здійснення.

Ще однією ознакою правосуддя є те, що воно здійснюється судами не довільно, а в установленому законом порядку відповідного судочинства (відповідній процесуальній формі). В ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється відповідно до визначених законом процедур судочинства. Підпорядкування встановленому законом порядку є спільною рисою правосуддя і судочинства, що визначає їх онтологічний взаємозв'язок. Проте закон регулює не правосуддя, а судочинство. Проте дотримання судом встановленого законом порядку судочинства виступає умовою здійснення правосуддя. Порядок судочинства в цивільних справах визначений законодавством про цивільне судочинство (ст. 3 ЦПК України), а тому дотримання судом порядку судочинства полягає у правильному застосуванні судом норм процесуального права. Порядок судочинства визначає умови всебічного і повного з'ясування судом обставин справи, дослідження доказів і, як наслідок, правильного застосування норм матеріального права. Його суворе та послідовне дотримання судом дозволяє справедливо та ефективно вирішити кожну судову справу. В літературі зазначалось про те, що при здійсненні правосуддя

вимога щодо дотримання процесуальних норм має виконуватись неухильно – будь-яке порушення цих норм тягне недійсність судового рішення³⁰⁶. Проте в цивільному судочинстві недотримання судом зазначеного порядку не завжди є тим чинником, що позбавляє судову діяльність якості правосуддя. Неістотні порушення порядку судочинства (норм процесуального права), що не впливають на правильність вирішення судом справи загалом і не призводять до скасування судового рішення (зокрема, недотримання строків розгляду справи, не роз'яснення судом учасникам процесу їх процесуальних прав і обов'язків, відмова у задоволенні клопотання про оголошення перерви, застосування/незастосування судом заходів процесуального впливу тощо), не позбавляють відповідну судову діяльність якості правосуддя. Це випливає з ч. 2 ст. 376, ст. 410 і ст. 412 ЦПК України, які в узагальненому вигляді передбачають, що порушення норм процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення, лише якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи.

Правосуддя охоплює всю процесуальну діяльність суду з розгляду та вирішення судової справи в її динаміці та усіх її проявах, незалежно від її процесуальних і матеріально-правових наслідків. Тому правосуддя не можна зводити лише до вчинення окремих процесуальних дій чи прийняття окремих судових актів або навпаки виключати із правосуддя певні процесуальні дії чи судові акти. Як вказувалось вище, в літературі традиційно правосуддя пов'язують із вирішенням справи чи ухваленням рішення суду як судового акту, в якому втілюється правосуддя. Проте за такого розуміння ухваленим судом рішенням у справі, що є лише одним із зовнішніх проявів правосуддя, підміняється вся діяльність з розгляду та вирішення справи, тобто правосуддя подається лише як «вершина айсбергу».

³⁰⁶ Ковальський В. С. Охоронна функція права: монографія. К. : Юрінком Інтер, 2010. С. 185.

Такий підхід не дає можливості з'ясувати дійсний зміст правосуддя, а відтак і його сутність. Судові рішення, що набрали законної сили та не були скасовані, є формальним вираженням правосуддя, його зовнішнім втіленням. Однак у разі скасування судового рішення, незалежно від підстав, втілення в ньому правосуддя заперечується³⁰⁷. Варто звернути увагу, що в юридичній літературі та серед суддів триває дискусія з приводу критеріїв розмежування «правосудного» і «неправосудного» судового рішення, насамперед в контексті застосування ст. 375 Кримінального кодексу України³⁰⁸. Проте розгляд цього питання виходить за межі цієї роботи, однак може та повинен стати предметом інших наукових досліджень.

Ще одною конститутивною ознакою правосуддя є те, що його може здійснювати лише незалежний і неупереджений (безсторонній) суд, встановлений законом. Ця ознака втілює одночасно

³⁰⁷ Бичкова С. С., Бобрик В. І. Законна сила судового рішення та віндикація: пошук справедливості. Правовий порядок у підприємницьких відносинах: засоби забезпечення: Збірник матеріалів круглого столу. За заг. ред. О. А. Белянович. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 42–46.

³⁰⁸ Погорецький М. А. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України: проблемні питання матеріального та процесуального права. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 223; Кримінальне право (Особлива частина): підручник. За ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського, Т. 2 Луганськ, 2012 С. 530; Тютюгін В. І. Капліна О. В., Тітко І. А. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України. Вісник Верховного Суду України. 2012 № 2. С. 44; Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.10. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». К. 2004. 187 с.; Лемешко О. М., Овчаренко О. М. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності: окремі проблеми. Вісник Верховного Суду України. 2010. № 7. С. 33-39; Андрушко П. П. Деякі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного рішення в кримінальному провадженні (ст. 375 КК). Вісник Верховного Суду України. 2014. № 8. С. 38–46; Суддівська помилка: критерії розмежування зловживання (свавілля), недбалості та добросовісної поведінки: аналітичний звіт. Київ, 2015. 31 с.; Квасневська Н. Д. Відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально-правове та криминологічне дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Державний науково-дослідний інститут МВС. К., 2009. 186 с.

кілька правових принципів, що впливають з права на справедливий суд, закріпленого в ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. Варто відзначити, що право на справедливий суд широко розроблялось в юридичній літературі³⁰⁹. В основі названої ознаки правосуддя лежить насамперед категорія-принцип «суд, встановлений законом», яка знайшла свою інтерпретацію в багатьох рішеннях Європейського суду з прав людини, зокрема, у справах «Занд проти Австрії» (Zand v. Austria), «Коем та інші проти Бельгії» (Coeme and Others v. Belgium), «Хуліо Боу Жиберт та Ель Хогар і ля Мода проти Іспанії» (Julio Bou Gibert and El Hogar Y La Moda J. A. X. A. v. Spain), справі «Сокурєнко і Стригун проти України» (Sokurenko and Strygun v. Ukraine), «Бускаріні проти Сан-Маріно» (Buscarini v. San Marino), «Посохов проти Росії» (Posokhov v. Russia), «Гуров проти Молдови» (Gurov v. Moldova), «Верітас проти України» (Firma Veritas, TOV v. Ukraine) та інших. «Суд, встановлений законом» є засадою, що визначає організацію судової системи держави та містить дві складові: організаційну (організація судової системи повинна регулюватися законами у їх буквальному значенні) та юрисдикційну (суд повинен діяти у спосіб та відповідно до повноважень, передбачених законом, у межах своєї компетенції)³¹⁰. Одним з його аспектів є те, що правосуддя становить прерогативу державних судів, а діяльність арбітражних установ, третейських судів, медіаторів та інших осіб/органів/установ АВС правосуддям

³⁰⁹ Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-е, випр., доп. К. : Реферат, 2007. 848 с.; Трегубов Е. Л. Право на справедливий суд в практиці європейського суду з прав людини. Форум права. 2010. № 1. С. 358–363. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10telzpl.pdf>; Хотинська-Нор О. З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. Адвокат. 2015. № 1. URL: <http://iadvocate.com.ua/pravo-na-sud-vstanovlenyj-zakonom-yak-strukturnyj-element-prava-na-spravedlyvyj-sud-ukrayinskyj-kontekst/>

³¹⁰ Хотинська-Нор О. З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. Адвокат. 2015. № 1. URL: <http://iadvocate.com.ua/pravo-na-sud-vstanovlenyj-zakonom-yak-strukturnyj-element-prava-na-spravedlyvyj-sud-ukrayinskyj-kontekst/>

не являється. Такий висновок підтверджується практикою КСУ³¹¹. Незалежність і неупередженість суду виступає гарантією правосуддя, адже справедливий і об'єктивний розгляд і вирішення юридичних справ буде можливий лише за умови, якщо здійснюватиметься незаангажованими суддями (присяжними). Незалежність суду, в першу чергу, обумовлюється незалежністю суддів, які, як зазначається в Монреальській універсальній декларації про незалежність правосуддя, є вільними та зобов'язані приймати безсторонні рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права, без будь-яких обмежень, впливів, спонук, примусів, загроз або втручання, прямих або непрямих, з будь-якого боку і з будь-яких причин³¹². Незалежність суду як ознака правосуддя має конституційний характер, адже закріплена в ч. 1 ст. 124, ст. 126, ч.ч. 1 і 2 ст. 127 ч. 1 ст. 129 Конституції України. Положення пар. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини щодо неупередженості суду неодноразово тлумачились ЄСПЛ (*Bulut v. Austria*, рішення від 22 лютого 1996 року, *Thomann v. Switzerland*, рішення від 10 червня 1996 року, *Salov v. Ukraine*, рішення від 6 вересня 2005 року тощо). Неупередженість суду, як зазначає ЄСПЛ у рішенні в справі *Salov v. Ukraine*, має визначатися суб'єктивною оцінкою, на підставі особистих переконань та поведінки конкретного судді у конкретній справі – тобто, жоден з членів суду не має проявляти будь-якої особистої прихильності або упередження, та об'єктивною оцінкою – тобто, чи були у судді достатні гарантії для

³¹¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) № 1–3/2008 від 10 січня 2008 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08>

³¹² Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя. Перша світова конференція по незалежності правосуддя, Монреаль, 1983 р. URL: <http://www.judges.org.ua/d5.htm>

того, щоб виключити будь-які законні сумніви з цього приводу. У межах об'єктивної оцінки має бути визначено, чи наявні факти, що можуть бути перевірені, які породжують сумніви щодо неупередженості судів³¹³.

Отже, *правосуддя в цивільних справах*, на наш погляд, має такі ознаки:

- це діяльність з розгляду та вирішення цивільних справ;
- здійснюється незалежним і неупередженим (безстороннім) судом, встановленим законом;
- втілює правильне й справедливе правозастосування;
- поширюється на всі цивільні справи, що вирішуються судами;
- здійснюється в установленому законом порядку цивільного судочинства;
- втілюється у судових рішеннях, які набрали законної сили.

Підсумовуючи, наголосимо на тому, що дійсна діяльність (судочинство) є правосуддям лише якщо її властивості відповідають всім його ознакам як належної діяльності. Відсутність у відповідній судовій діяльності хоча б однієї з таких ознак не дозволить вважати, що при розгляді та вирішенні відповідної справи здійснювалось правосуддя. А тому з урахуванням зазначених вище міркувань можна сформулювати наступне визначення поняття правосуддя в цивільних справах.

Правосуддям в цивільних справах є законний та справедливий розгляд і вирішення у встановленому законом порядку цивільного судочинства незалежним і неупередженим судом, встановленим законом, юридичних справ, віднесених до цивільної юрисдикції, що втілюється в судових рішеннях.

³¹³ Рішення Європейського суду з прав людини від 6 вересня 2005 року. Справа «Салов проти України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_428/print1452943751448194

1.3. Методологія, методика та методи дослідження диференціації цивільного судочинства

Грунтовне дослідження диференціації цивільного процесу залежить, насамперед, від правильного вибору шляхів дослідження. Саме тому це дослідження, як і будь-яка інша наукова розробка правових явищ, повинно включати розробку методології, адже достовірність результатів наукового пошуку обумовлюється способом їх отримання. Методології правового дослідження присвячена чимала кількість наукових праць, в т.ч. комплексних³¹⁴. Однак, як слушно зазначає Д. Я. Малешін, понятійний апарат і основні категорії методології цивільного процесуального права на даний час є дискусійними³¹⁵. В основі методології цивільного процесуального права лежить загальнонаукова та загальна науково-правова методологія, що обумовлено галузевим характером науки цивільного процесу, а також тим, що методологія процесуальної науки не може суперечити вказаним методологіям як явищам вищого порядку. Саме тому дослідження процесуальних явищ здійснюються не лише за допомогою спеціальних методів, які притаманні процесуальній науці, а й з використанням широкого спектру загальнонаукових і загально-правових методів.

Визначаючи методологію цього дослідження важливо розмежувати поняття «методи», «методика» та «методологія», які доволі часто науковці накладають одне на одне. Як зазначає, М. В. Костицький,

³¹⁴ Методологія в праві: монографія. І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. К. : Грамота, 2017. 658 с.; Керимов Д. А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. 560 с.; Ципеліус Р. Корнут Р. Юридична методологія. Прогр. техн. допомоги Європ. Союзу (Tasic) Україні. К. : Реферат, 2004. 173 с.; Лукич Р. Методологія права. Пер. с серб. М. : Прогресс, 1981. 304 с.

³¹⁵ Малешин Д. Я. Методологія гражданского процессуального права. М. : Статут, 2010. С. 12.

метод (від грец. μέθοδος – шлях до чогось, прослідковування, дослідження) слід розуміти як сукупність прийомів і операцій, з допомогою яких здійснюється пізнання. Метод – це інструмент. Методика – це вчення про сукупність прийомів, способів і організацію застосування методів наукового пізнання. Іншими словами, методика – технологія наукового пізнання, що здійснюється з допомогою певних методів. Методологія – це вчення, цілісна теорія з поняттями й категоріями, світогляд, через призму яких і здійснюється пізнання з допомогою методів у відповідності з технологією їх застосування – методикою. Тобто є метод, методика й методологія. Вони, з одного боку, перебувають в ієрархічному зв'язку, з іншого – можуть існувати доволі автономно³¹⁶.

Проте науковці, зазвичай, співвідносять лише методи і методологію, залишаючи поза увагою методіку. Так, В. М. Сырых пише, що сукупність застосовуваних в процесі конкретних досліджень прийомів і способів пізнання права не є методологією. Зазначений автор розрізняє метод і методологію як якісно різні компоненти правової науки та під методологію розуміє особливу науку, вчення про методи³¹⁷. М. І. Матузов визначає методологію як систему певних принципів, способів, прийомів, методів, правил наукової діяльності, всю сукупність пізнавального інструментарію, а також відповідне вчення³¹⁸. На думку В. М. Шейко застосування методів має здійснюватися на підставі відповідної методології, адже саме методологія: визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; спрямовує дослідника на особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; забезпечує всебічність і повноту отримання інформації,

³¹⁶ Костецький М. В. Деякі питання методології юридичної науки Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 5–6.

³¹⁷ Сырых В. М. Материалистическая теория права: Избранное. М. : РАП, 2011. С. 286.

³¹⁸ Матузов Н. И. О методологической ситуации в российском правоведении. Вестник Саратовской государственной академии права. 2008. № 4. С. 53.

необхідної для пізнання процесу чи явища, що вивчається; сприяє поповненню новою інформацією фонду теорії науки; допомагає в уточненні, збагаченні, систематизації термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання³¹⁹.

Е. Г. Юдін розглядає методологію в якості вчення про структуру, логічну організацію, способи і засоби діяльності³²⁰. Д. Є. Петров вважає, що слід розмежовувати методологію як науковий феномен і методи, що застосовуються в конкретному дослідженні³²¹. Н. М. Оніщенко визначає методологію у вузькому розумінні як вчення про шляхи пізнавальної діяльності. Методологія виробляє загальні підходи і принципи, але не є «рецептурою» і «технологією» отримання нового знання³²².

В цілому слід констатувати дискусійність поглядів на методологію як у філософії, так і в галузевих науках. Проте в прикладному розумінні співвідношення методів, методики і методології можна звести до того, що в кожному окремому дослідженні науковець за певною методикою (методиками) застосовує сукупність методів наукового пізнання відповідно до того чи іншого методологічного вчення (методології). Саме тому не можна погодитися з Д. Я. Малешіним, О. В. Гетманцевим і деякими іншими авторами, які методологію науки цивільного процесуального права розглядають лише як сукупність методів цивільного процесуального дослідження³²³.

³¹⁹ Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. 5-те вид., стер. К. : Знання, 2006. С. 56.

³²⁰ Советский энциклопедический словарь. 3-е изд. М., 1984. С. 795.

³²¹ Петров Д. Е. Дифференциация и интеграция структурных образований системы российского права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Саратовская государственная юридическая академия. Саратов, 2015. С. 33.

³²² Методологія в праві: монографія. І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. К. : Грамота, 2017. С. 78.

³²³ Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. М. : Статут, 2010. С. 14; Гетманцев О. В. Методология науки гражданского процессуального права. Вісник Чернівецького університету. 2011. – Випуск 578. Правознавство. – С. 78.

Слід наголосити й на неоднозначності розуміння науковцями поняття наукового методу. Аналізуючи висловлені різними науковцями погляди на зазначене поняття, Т. І. Тарахонич констатує, що метод розуміють як засіб (прийом), за допомогою якого досягається нове знання чи здійснюється систематизація, оцінка, узагальнення інформації; як спосіб, шлях пізнання та практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів та принципів, що регулює практичну та пізнавальну діяльність суб'єктів; як прийоми та способи виконання наукового завдання; упорядкований та організований спосіб діяльності, спрямований на досягнення певної практичної чи теоретичної мети; сукупність конкретних прийомів та засобів, вибравши які, дослідник розраховує отримати знання про об'єкт вивчення. Вказана авторка доходить висновку, що для методів характерне використання способів, засобів, прийомів, принципів, за допомогою яких досліджується предмет науки; це використання здійснюється через певну послідовність дій, з використанням у процесі пізнання конкретного об'єкта відповідного інструментарію; ця послідовність дій спрямована на досягнення поставленої дослідником мети; зазначені цілі можуть бути різноманітними, починаючи від отримання нового знання до узагальнення, оцінки, систематизації вже існуючого знання; цілі класифікуються на теоретичні (пізнавальні) та практичні³²⁴. Методом науки цивільного процесуального права Д. Я. Малешін вважає сукупність способів, засобів і прийомів пізнання і перетворення цивільного процесуального права³²⁵.

В дореволюційній, радянській і сучасній українській процесуальній науці питання про галузеву методологію та методи не отримали належної розробки, незважаючи на те, що в кожній дисертації

³²⁴ Тарахонич Т. І. Методологічні аспекти дослідження правового регулювання. Держава і право. 2009. Вип. 45. С. 20–26.

³²⁵ Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. М. : Статут, 2010. С. 14–15.

з цивільного процесу приділяється увага питанням методології відповідного дослідження. Більшість робіт українських вчених (М. В. Костицький, В. В. Комаров, О. В. Гетманцев, С. О. Короєд та ін.) щодо методології процесуальної науки стосуються розгляду лише її окремих аспектів, переважно загального розуміння методології цивільної процесуальної науки, окремих методів чи сукупності методів пізнання конкретних процесуальних явищ³²⁶. На пострадянському просторі комплексне дослідження методології та методів цивільного процесуального права було проведене лише російським процесуалістом Д. Я. Малешіним, результати якого висвітлені в монографії «Методология гражданского процессуального права»³²⁷. Також слід звернути увагу на те, що загальні та спеціальні питання методології цивільного процесуального права розглядалися в роботах інших російських науковців, зокрема, В. В. Скитовича, А. В. Цихоцького і М. М. Зубовіча³²⁸.

Як зазначає В. В. Комаров, наука цивільного процесуального права в цілому нині зорієнтована на прикладні проблеми. Не

³²⁶ Костицький М. В. Деякі аспекти філософських і методологічних проблем наук процесуального права. *Право. Науково-інформаційний вісник*. 2013. № 7. С. 12–18; Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Право України*. 2012. С. 154–174; Гетманцев О. В. Системний підхід у науці цивільного процесуального права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Випуск 597. *Правознавство*. С. 69–73; Гетманцев О. В. Методологія науки цивільного процесуального права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Випуск 578. *Правознавство*. С. 76–79; Короєд С. О. Методологічні основи визначення структури цивільної процесуальної діяльності. *Судова апеляція*. 2016. № 4. С. 90–96.

³²⁷ Малешин Д. Я. *Методология гражданского процессуального права*. М. : Статут, 2010. 208 с.

³²⁸ Скитович В. В. Некоторые методологические проблемы исследования гражданского права и процесса. *Методологические проблемы правоведения*. Под ред. М. Н. Марченко. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994. С. 7–25; Цихоцкий А. В. *Методология науки гражданского процесса. Теоретические и прикладные проблемы реформы гражданской юрисдикции: Межвузовский сборник научных трудов*. Екатеринбург, 1998. С. 7–25; Цихоцкий А. В. *Методология науки гражданского процессуального права. Актуальные проблемы правоведения в современный период*. Томск, 1996. С. 90–93; Зубович М. М. *Ценностный аспект методологии гражданской процессуальной науки*. *Сибирский юридический вестник*. 2004. № 3. С. 70–73.

зважаючи на це, питання методології науки (окремих наук) так чи інакше виникатимуть як об'єктивна потреба наукового пошуку. І це закономірно. Оскільки методологічні проблеми пов'язані з теорією пізнання³²⁹. При цьому науковці зауважують, що нечіткість методологічних підходів певним чином нівелює евристичну функцію науки, що відбивається на законотворчій діяльності, судовому правозастосуванню та самому процесі наукового пізнання при формуванні теорій концепцій тощо³³⁰. Науковий статус методології, на думку В. В. Комарова, має визначатися із того, що методологія неможлива без системного знання про той чи інший об'єкт. Тому в аспекті діалектичного зв'язку теорії та методу науки визначальним є те, що не може бути теорії без методу, як і методу без теорії. Крім того, методологія по суті є тією ж теорією, але спрямованою на гносеологічний аспект дослідження закономірностей процесу пізнання в межах певної предметної галузі (сфери)³³¹.

В юридичній літературі зміст методології, зазвичай, розкривають шляхом її абстрактної структуризації. Традиційно в структурі методології науковці виділяють три рівні: філософський; загальнонауковий; спеціально-науковий³³². В літературі висловлювались й інші підходи до визначення рівнів методології дослідження правових явищ³³³. Як зазначає М. С. Кельман, на основі

³²⁹ Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. Право України. 2012. № 1–2. С. 156.

³³⁰ Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави. Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнародної наукової конференції. (Харків, 13–14 груд. 2002 р.). Х., 2003. С. 3–13; Комаров В. В. До питання методології науки цивільного процесуального права. Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнародної наукової конференції, (Харків, 13–14 груд. 2002 р.). Х., 2003. С. 240–243.

³³¹ Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. Право України. 2012. № 1–2. С. 156.

³³² Методологія в праві: монографія. І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. К. : Грамота, 2017. С. 78; Лукич Р. Методология права. М., 1981. С. 59; Сырых В. М. Метод правовой науки (основные элементы, структура). М., 1980. С. 10.

³³³ Методологія в праві: монографія. І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. К. : Грамота, 2017. С. 128–137.

ступеня спільності видів пізнання взагалі й наукового пізнання зокрема (вертикальної структури) методологія правознавства існує на декількох рівнях: світоглядному, на якому визначаються основні напрями і загальні принципи наукового пізнання (цьому рівню відповідає правознавство як вид (форма) світогляду); загальнонауковому (міждисциплінарному, загальному для всіх наук), що використовується у дослідженні об'єктів, які можуть бути предметом методологічного підходу, рівень загальнотеоретичної науки; спеціально-науковому, притаманному юридичним наукам, якщо враховується предметна підстава; спеціально-юридичному – характерному для вивчення певних властивостей об'єкта (предмета) у межах конкретної науки; процедур і методик конкретних юридичних наукових досліджень незалежно від їх дисциплінарної належності. Безумовно, між наведеними рівнями методології правознавства є органічний зв'язок, залежність, підпорядкованість і взаємопроникнення. Зважаючи на взаємозв'язок різних за природою компонентів методології правознавства, її структура може бути відображена й іншою подібною схемою (горизонтальною структурою), що складається з панівного світогляду, типу наукового мислення, філософських та інших підстав, загальнонаукових і спеціально-наукових парадигм, методологічних підходів, теорій та інших наукових знань, потенційно можливих і використовуваних методів, методик конкретних юридичних досліджень³³⁴. Д. Я. Малешін виділяє такі рівні методології цивільного процесуального права: а) загальнонаукові способи; б) засоби окремих неюридичних наук; в) загально правові прийоми; г) способи інших (не цивільно-процесуальних) юридичних наук; д) спеціальні методи дослідження цивільного процесуального права³³⁵.

³³⁴ Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2011. С. 62.

³³⁵ Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. М. : Статут, 2010. С. 15.

Коли йдеться про методологію в юридичній науці, М. В. Костицький пропонує відмовитися від ієрархій (рівнів) філософської, загальнонаукової та конкретно-наукових методологій. На його переконання, методології слід «розташувати» за горизонталлю й використовувати їх може вчений за власним вибором. Не обов'язково зашорювати себе методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів³³⁶. Таке розуміння змісту методологій, на наш погляд, хоч і не відповідає звичним уявленням в правовій науці, проте видається правильшим, оскільки дає дослідникам більше можливостей при проведенні наукового пошуку.

Визначаючи методологію науково-правового дослідження слід розмежувати поняття «методологія правознавства» та «методологія права». З цього приводу М. С. Кельман зазначає, що в основу розмежування цих понять покладено уявлення про правознавство як науку з характерними для неї особливими методами пізнання та право з притаманною йому системою методів правового регулювання, тобто прийомів впливу на поведінку суб'єктів суспільних відносин, а також систематизації нормативного матеріалу, тлумачення юридичних текстів та вчення про них. Вона має істотне значення для ефективного правового регулювання, натомість методологія правознавства необхідна для здійснення ефективної пізнавальної діяльності. І якщо метою застосування методів правового регулювання, систематизації норм права та їх тлумачення є впорядкування суспільних відносин, досягнення правової визначеності, то метою методів пізнання – виявлення нових закономірностей розвитку права та інших правових явищ, формування ефективної

³³⁶ Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 10.

системи правових знань³³⁷. Імперативно-диспозитивний метод, що притаманний галузі цивільного процесуального права, впливає на виникнення та розвиток цивільного процесу, що значною мірою залежить від волі учасників процесу, та одночасно регламентує діяльність суду з розгляду та вирішення цивільних справ, адже суд є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних відносин і від імені держави України здійснює правосуддя та виконує інші судові функції. Таким чином, метод цивільного процесуального права не є методом пізнання.

В літературі висловлювались різні думки з приводу можливості запозичення правознавством методів чи наукових підходів з інших наук. Деякі автори всю сукупність методів, що так чи інакше застосовуються в правознавстві, включають в поняття його методології³³⁸, інші включають їх до поняття єдиного методу правознавства³³⁹. Також висловлювались думки про те, що в юридичній науці в процесі пізнання використовуються дослідні засоби інших наук, але не їх методи в цілому³⁴⁰. Якщо виходити з того, що метод кожної науки визначається її предметом, а отже не може переноситись в рамки предмету іншої науки³⁴¹, то правильніше буде говорити про залучення юридичною наукою не методів інших наук у їх власному розумінні, а їх позитивних даних, категоріального апарату тощо³⁴². Отже, в юридичній науці не лише допускається, а й вітається використання методів чи їх окремих елементів, запозичених з інших

³³⁷ Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Нац. акад. внутр. справ. К., 2013. С. 24.

³³⁸ Керимов Д. А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). 2-е изд. М., 2001. С. 46.

³³⁹ Сырых В. М. Материалистическая теория права: Избранное. М. : РАП, 2011. С. 286.

³⁴⁰ Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки: монография. Екатеринбург: Изд-во Гуманитар. ун-та, 2001. С. 9.

³⁴¹ Лукич Р. Методологія права. М., 1981. С. 36.

³⁴² Тарасов Н. Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа). Правоведение. 2001. № 1. С. 41.

наук. Внаслідок цього юридична наука збагачується новими знаннями про правові явища й розширюється її категоріальний апарат. Однак слід погодитися з думкою С. Д. Гусарєва і О. Д. Тихомирова про те, що проникнення в юридичну науку способів, прийомів та процедур, які притаманні іншим наукам, не є суто формальним механічним процесом, а супроводжується відповідно їхньою перебудовою, трансформацією, пристосуванням до специфіки об'єктів державно-правової дійсності³⁴³.

Проводячи дослідження, науковець не зобов'язаний використовувати всі методи відповідної науки, а лише ті, використання яких обумовлено предметом, метою і завданнями його наукового пошуку. При цьому, зазвичай, лише декілька методів визначають основний інструментарій дослідження, а інші відіграють допоміжну роль.

Методологічні підходи є основним компонентом методології сучасного правознавства, що має визначальний евристичний потенціал. Як зазначає М. М. Тарасов, методологічний підхід у юриспруденції – це бачення певного ракурсу дослідження шляхом сприйняття відповідних засобів мислення або у формі цілісної системи, або у вигляді окремих конструкцій, дослідницьких рамок і принципів для вирішення власне наукових завдань і проблем; спосіб «помислити» об'єкт³⁴⁴. Методологічний підхід С. Д. Гусарєв розкриває як один з основних елементів парадигми та як сукупність різноманітних методів, певних чином пов'язаних між собою, серед яких один або кілька є основними, а всі інші підпорядковуються їм та мають допоміжний характер³⁴⁵. О. Ф. Скакун вважає, що методологічний підхід виявляє себе тоді, коли необхідно залучити в юриспруденцію методологічні засоби як філософського та

³⁴³ Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навчальний посібник. К. : Знання, 2005. С. 64.

³⁴⁴ Тарасов Н. Н. Методогические проблемы юридической науки: монография. Екатеринбург: Изд-во Гуманитар. ун-та, 2001. С. 234.

³⁴⁵ Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навчальний посібник. К. : Знання, 2005. С. 66.

метанаукового рівнів (загальна теорія права, теорія моделювання, загальна теорія діяльності тощо), так й інших наук, які «працюють» на принципову методологічну орієнтацію наукового дослідження³⁴⁶.

Предмет, мета і завдання цієї роботи обумовлюють використання широкого спектру філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання на основі діалектичної методології. Розкриття досліджуваної тематики проводилось із переважним застосуванням діяльнісного та системного підходів, які є найбільш придатними для розкриття проблематики диференціації цивільного судочинства з огляду на її сутність. Крім того, саме ці два методологічні підходи дозволяють розкрити зміст цивільного судочинства в статичній – як певну структуровану систему, та в динамічній – як відповідну процесуальну діяльність.

Загальнонаукові методи мають велике значення в дослідженнях галузевих правових наук, адже дозволяють не тільки вивчати окремі питання конкретної науки, а й розкривати її зміст із загальнонаукових позицій³⁴⁷. Як зазначає Т. В. Сахнова, цивільному судочинству гостро не вистачає «погляду зверху», філософського осмислення процесу і його закономірностей, тенденцій розвитку³⁴⁸. М. М. Зубовіч наголошує, що в сучасній науці цивільного процесу повинна бути сформована сучасна цілісна методологія, що передбачає неприпустимість ігнорування загальнонаукових методів, які активно застосовуються в сучасному науковому пізнанні³⁴⁹.

³⁴⁶ Скакун О. Методологічний підхід і метод у порівняльному правознавстві: їхнє співвідношення. Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Число 4. Правова освіта і наука. Методологія юридичних досліджень. К.: Грамота. 2009. С. 214.

³⁴⁷ Витушко В. А. Общенаучная методология в цивилистике. Журнал российского права. 2000. № 3. С. 54–60.

³⁴⁸ Сахнова Т. В. Наука гражданского процессуального права: традиции и современность. Гражданский процесс: наука и преподавание. Под ред. М. К. Треушников, Е. А. Борисовой. М., 2005. С. 32.

³⁴⁹ Зубович М. М. Ценностный аспект методологии гражданской процессуальной науки. Сибирский Юридический Вестник. 2004. № 3. URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1183299>

Загальнонаукові методи дають можливість визначити взаємозв'язок, місце і роль науки цивільного процесуального права в системі загальних наукових знань. У правознавстві в цілому, і в цивільному процесуальному праві зокрема, ці методи дозволяють уникнути зведення наукових досліджень до коментування законів і практики їх застосування. З їх допомогою проводиться аналіз ефективності правової норми в різних сферах суспільного життя, прогнозування наслідків юридичних перетворень. У цивільному процесі використання таких методів обумовлено також специфікою реалізації судової влади та її місця в суспільстві³⁵⁰.

Загальновизнаною основою загальнонаукових методів в науці цивільного процесуального права визнано діалектику. Тривалий час матеріалістична діалектика в правовій науці визначалась як моністична методологія пізнання правових явищ найбільш загального характеру, що має парадигмальний, всезагальний порядок і тим самим заперечувалось існування специфічних методів окремих наук³⁵¹. Методологічний монізм в науці цивільного процесуального права, як і в юридичній науці в цілому обмежував наукові дослідження догмою права³⁵². Проте на сучасному етапі розвитку української юридичної науки, зокрема, й науки цивільного процесуального права, притаманний філософсько-методологічний плюралізм, який передбачає можливість формування методології виходячи із різних гносеологічних та онтологічних основ³⁵³. Однак

³⁵⁰ Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. М. : Статут, 2010. С. 16.

³⁵¹ Машков А., Дубов Г. Перші кроки становлення методології права у вітчизняній юридичній науці. Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. За ред. проф. І. Безклубого. К. : Грамота, 2009. Ч. IV. С. 318–325.

³⁵² Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. Право України. 2012. № 1–2. С. 157.

³⁵³ Дубов Г. Плюралізм правової методології: зміст, особливості інтерпретацій та умов формування юридичної науки на сучасному етапі розвитку. Часопис Київського університету права. 2011. № 1. С. 50.

методологічний плюралізм веде до нівелювання діалектики як основи методології пізнання правових явищ. На основі ж діалектичних методів норми галузі цивільного процесуального права вивчаються в взаємозв'язку їх виникнення й розвитку, а також з практикою їх застосування³⁵⁴. За допомогою діалектики цивільний процес розглядається в русі, враховуючи протиріччя при його розвитку. Діалектика дає можливість правильно поставити проблему і віднайти шляхи її вирішення³⁵⁵. Цей метод визначає функції та можливості права у вирішенні рушійних протиріч розвитку суспільства, стимулює оптимальні шляхи їх вирішення³⁵⁶.

Діалектика, як і діалектична логіка, включає: загальні категорії, тобто поняття про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства, мислення («зміст», «форма», «сутність», «явище», «причина», «наслідок»); категорії, які відображають специфічні зв'язки в процесі пізнання («матерія» і «свідомість», «емпіричне» та «теоретичне», «абстрактне» та «конкретне», «історичне» та «логічне»); принципи пізнання (єдність історичного та логічного; сходження від абстрактного до конкретного); загальнологічні та загальнонаукові прийоми пізнання (аналіз і синтез; індукція і дедукція; системний і функціональний аналіз; конкретно-соціологічний аналіз)³⁵⁷. Діалектика як загальний метод пізнання, виконуючи світоглядну та методологічну функцію, характеризує державно-правові явища у їх взаємодії та взаємовпливі. Діалектика дає змогу дослідити такі явища з точки зору динамічних змін, що в них відбуваються на основі законів формальної логіки, як: перехід від кількісних змін до якісних перетворень, єдність та

³⁵⁴ Цивільний процес України: академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. За ред. С. Я. Фурси. К. : Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2009. С. 15.

³⁵⁵ Казимирчук В. П. Право и методы его изучения. М. : Юрид. лит., 1965. С. 63.

³⁵⁶ Халфина Р. О. Диалектические противоречия и право. Советское государство и право. 1988. № 1. С. 30.

³⁵⁷ Комаров С. А. Общая теория государства и права: учебник для бакалавриата и магистратуры. 9-е изд., испр. и доп. М. : Изд-во «Юрайт», 2018. С. 20.

боротьба суперечностей між тим, що відживає, та новим, заперечення, з яким пов'язані процеси виникнення, розвитку та вдосконалення зазначених правових явищ³⁵⁸. За допомогою діалектики цивільний процес слід розглядати як з позиції розвитку порядку (форми) його здійснення, так і розвитку судового розгляду кожної окремої цивільної справи.

В цій роботі широко використовувались такі парні методи пізнання (логіки) як аналіз і синтез, індукція та дедукція, що лежать в основі не лише більшості науково-правових досліджень, а й правозастосування. За допомогою аналізу правове регулювання та його механізм характеризується через його складові як елементи складного цілого. У процесі розумового чи фактичного розчленування цілого на частини аналізується структура об'єкта, що вивчається. За допомогою синтезу, в основі якого покладено процес об'єднання частин об'єкта – правового регулювання в єдине ціле, відбувається узагальнення основних ознак, якостей даного об'єкта, формуються його загальні поняття. Аналіз та синтез як логічні прийоми мислення тісно взаємозв'язані з таким логічним прийомом, як абстрагування. У філософській літературі зазначається, що абстрагування – це процес відсторонення (часове) від тих предметів, явищ, зв'язків, які ускладнюють розгляд об'єкта дослідження в «чистому вигляді», необхідне на даному етапі вивчення. Індукція передбачає збір та аналіз окремих фактів, вивчення яких дає змогу виявити загальні та повторювальні риси певних явищ. На основі дедуктивного методу загальні властивості множини переносяться на елементи цієї множини. Тим самим, аналізуючи основні властивості механізму правового регулювання, дослідник переносить ці властивості на елементний склад даного механізму, відбувається пізнання даного об'єкта від загального до особливого,

³⁵⁸ Тарахонич Т. І. Методологічні аспекти дослідження правового регулювання. Держава і право. 2009. Вип. 45. С. 20–26.

від абстрактного до конкретного³⁵⁹. За допомогою зазначених методів досліджувались цивільне судочинство як об'єкт диференціації та його складові.

Особливе значення для цього дослідження має діяльнісний підхід, в основі якого лежить метод (теорія) діяльності. Його використання означає розгляд досліджуваного явища (в нашому випадку цивільного судочинства та його диференціації) як діяльності. Діяльнісний підхід дає можливість з різних сторін розглянути будь-яке явище, що характеризується динамікою. Передумови теорії діяльності були закладені ще у вченнях Аристотеля і Платона, окремі її моменти відображені в роботах І. Канта, І. Г. Фіхте, Г. Ф. Гегеля, К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера та інших філософів. В 20–40 роки представниками психології та соціології були сформульовані основні тези теорії діяльності. В подальшому значний внесок у розробку загальної теорії діяльності внесли Г. П. Щедровицький, Е. Г. Юдін, Б. Ф. Ломов, А. Н. Леонтьєв та інші. На основі цієї теорії сформувався поняття «діяльнісного підходу», в межах якого пояснюється феномен людини та окремих сфер її життя³⁶⁰.

В кожній науці, що оперує діяльнісним підходом, склалося власне його розуміння, а тому напевно чи можна стверджувати про загальне наукове розуміння цього методологічного засобу. В юридичній літературі діяльнісний підхід, як пишуть С. Д. Гусарев і Є. В. Білозьоров, – це гармонійна сукупність установок, прийомів, ансамбль методів, серед яких метод діяльності вважається провідним, а інші стосовно нього виконують обслуговуючу роль. Цей підхід дозволяє сконцентрувати увагу дослідника не тільки на проблемі власне діяльності, а й на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими знаходиться людська діяльність. Головною рисою методу діяльності

³⁵⁹ Тарахонич Т. І. Методологічні аспекти дослідження правового регулювання. Держава і право. 2009. Вип. 45. С. 20–26.

³⁶⁰ Гусарев С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. Альманах права. 2011. Вип. 2. С. 30.

є можливість пізнання явища правової дійсності крізь призму існування такого чинника як людська діяльність. На відміну від методу, діяльнісний підхід дозволяє ставити та вирішувати більш складні науково-пізнавальні завдання, що підтверджується розширенням його пізнавального інструментарію³⁶¹.

Діяльнісний підхід передбачає, що будь-яка діяльність має певну структуру, яка визначається як відносно стійкий спосіб зв'язку елементів системи³⁶². Вперше структуру діяльності описав Г. Гегель, виділивши в ній три елементи: мету, засіб і результат. К. Маркс додав ще два елементи: предмет і характер виконуваних операцій. В подальшому дослідниками висловлювались й інші погляди на структуру діяльності. В сучасній науці найпоширенішим поглядом на структуру діяльності є виділення в ній чотирьох елементів: мети, засобів, процесу і результатів³⁶³. Відповідно, правова діяльність також складається з тих самих чотирьох елементів³⁶⁴. Так, В.В. Молчанов виділяє ці ж елементи в структурі доказової діяльності³⁶⁵.

Відмінною рисою діяльності є наявність взаємозалежних зв'язків між її елементами. Зв'язки виступають такими ж компонентами, як й інші елементи діяльності³⁶⁶. Призначення зв'язків полягає в тому, щоб скріпити, зв'язати, стягнути частини, отримані при

³⁶¹ Методологія в праві: монографія. І. Безклубий. І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. К.: Грамота, 2017. С. 128.

³⁶² Введение в философию: Учеб. пособие для вузов. Авт. колл.: Фролов И. Т. и др. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Республика, 2003. С. 473–483.

³⁶³ Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. М., 1978. С. 269; Щедровицкий Г. П. Педагогика и логика. М., 1993. С. 139–140; Давыдов В. В. Теория деятельности и социальная практика. Вопросы философии. 1996. № 5. С. 52.

³⁶⁴ Малешин Д. Я. Структура гражданской процессуальной деятельности. Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2010. – № 4. – С. 38–39.

³⁶⁵ Молчанов В. В. Собираание доказательств в гражданском процессе. М., 1991. С. 10.

³⁶⁶ Щедровицкий Г. П. Начала системно-структурного исследования взаимоотношений в малых группах: Курс лекций. Из архива Г. П. Щедровицкого. Т. 3. М., 1999. С. 139.

розкладанні³⁶⁷. Навіть структура діяльності може визначатися більше тим, як пов'язані між собою елементи, ніж тим, з яких елементів складається система діяльності³⁶⁸. Характер цих зв'язків проявляється при здійсненні діяльності. Механізм здійснення діяльності, на погляд Д. Я. Малешіна, передбачає співвіднесення мети із засобами, потім за допомогою виділених засобів – створення процесу, і в кінці – отримання результату³⁶⁹. Такий підхід дає можливість по-новому оцінити багато дискусійних питань науки цивільного процесуального права, а також розробити пропозиції теоретичного та практичного характеру.

Основним елементом будь-якої діяльності є мета, адже діяльність, позбавлена мети, є безцільною, безглуздою³⁷⁰. Тому мета наділяє діяльність такою якістю, як доцільність. Мета формується пізнанням для того, щоб пояснити реальний процес функціонування конкретної діяльності, зв'язок діючої системи з середовищем і залежність її внутрішнього устрою від того, навіщо і як вона функціонує.³⁷¹ Існує безліч трактувань поняття мети. Найчастіше метою позначається бажаний майбутній результат діяльності³⁷², тобто ідеальний образ³⁷³. Таке ж трактування мети переважає і в правознавстві³⁷⁴. Проаналізувавши таке визначення мети діяльності, Н. П. Котляр, прийшов до висновку, що воно тотожне

³⁶⁷ Щедровицкий Г. П. Избранные труды. М. : Шк.Культ.Полит., 1995. С. 230.

³⁶⁸ О'Коннор Д., Мак-Дермотт Ян. Искусство системного мышления: Творческий подход к решению проблем и его основные стратегии. Пер. с англ. Киев, 2001. С. 23.

³⁶⁹ Малешин Д. Я. Структура гражданской процессуальной деятельности. Вестник Московского университета. Серия 11. Право. 2010. № 4. С. 38.

³⁷⁰ Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. С. 294.

³⁷¹ Каган М. С. Избранные труды : в 7 томах. Том I. Проблемы методологии – Санкт-Петербург: Петрополис, 2005. С. 103.

³⁷² Кодин В. Н. К проблеме определения понятия «цель». Вестник МГУ. Сер. «Философия». 1968. № 1. С. 30.

³⁷³ Краткий философский словарь. А. П. Алексеев, Г. Г. Васильев и др.; Под ред. А. П. Алексеева. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. С. 356.

³⁷⁴ Иеринг Р. Цель в праве. СПб., 1881. Т. 1. С. 6; Чулюкин Л. Д. Природа и значение цели в советском праве. Л. Д. Чулюкин. Казань, 1984. С. 6–7.

результату діяльності. Тому він запропонував своє розуміння мети як моделі діяльності, моделі, яка управляє діяльністю системи³⁷⁵. Мета виступає як системоутворюючий чинник, то загальне, що об'єднує окремі елементи в цілі.³⁷⁶ За словами А. В. Цихоцького, мета пронизує своєю сутністю всю судову діяльність, виступаючи як своєрідним кістяком³⁷⁷. Таким чином, визначення мети є першочерговим завданням при з'ясуванні структури будь-якої діяльності. Зважаючи на неоднорідність цивільного судочинства як діяльності слід говорити не про його загальну мету, а про його цілі. В сучасному світі прийнято виділяти дві основні мети (цілі) цивільного судочинства: вирішення індивідуальних спорів системою державних судів та реалізацію соціальних цілей, функцій і стратегій³⁷⁸. В чинному цивільному процесуальному законі мета цивільного судочинства розкривається його завданням, що визначене в ч. 1 ст. 2 ЦПК України, що неодноразово викликало критичні зауваження з боку процесуалістів³⁷⁹.

Мета діяльності визначає й інші її елементи, зокрема, засоби. В філософській, психологічній і педагогічній літературі є широке та вузьке розуміння поняття «засобів діяльності». В широкому розумінні – це все, що стоїть між суб'єктом і бажаним продуктом діяльності: матеріальні об'єкти, мова, поняття, а також методи цієї

³⁷⁵ Котляр Н. П. Цель как модель деятельности; МГУ им. М. В. Ломоносова. Кафедра философии гуманитар. фак. Рукопись депонирована в ИНИОН АН СССР. М., 1991. С. 9.

³⁷⁶ Молчанов В. В. Собирание доказательств в гражданском процессе. М., 1991. С. 14.

³⁷⁷ Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск: Наука, 1997. С. 62.

³⁷⁸ Узелач А. Основной доклад. Секция 2. Цели гражданского процесса. Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евразийский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18–21 сентября 2012 г., Москва, Россия: Сборник докладов. Под ред. д.ю.н. Д. Я. Малешина; Международная ассоциация процессуального права. М.: Статут, 2012. С. 143.

³⁷⁹ Захарова О. С. Завдання цивільного судочинства. Деякі теоретичні проблеми. Адвокат. 2009. № 11(110). С. 10–13; Короєд С. О. Захист порушеного права як мета цивільного судочинства: проблемні питання забезпечення ефективності. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 61. С. 135–140.

діяльності і навіть частини її процесу³⁸⁰. У вузькому розумінні «засоби» розкриваються через знаряддя діяльності. Таке розуміння було закладено ще Г. Гегелем та розвинуто К. Марксом. Засобом праці, писав К. Маркс, є річ або комплекс речей, які людина поміщає між собою і предметом праці і які служать для нього як провідник його впливу на цей предмет. Вона користується механічними, фізичними, хімічними властивостями речей для того, щоб у відповідності зі своєю метою застосувати їх як знаряддя впливу на інші речі. Предмет, яким людина оволодіває безпосередньо, ... є не предметом праці, а засобом праці. Так те, що дане самою природою, стає органом її діяльності, органом, який вона приєднує до органів свого тіла, подовжуючи таким чином природні розміри останнього³⁸¹. В теорії діяльності під засобами діяльності розуміють інструменти суб'єкта діяльності, якими він користується, виконуючи ті чи інші дії й операції³⁸². Процесуалісти, які використовували в своїх дослідженнях діяльнісний підхід, зокрема Д. Я. Малешін, засобом цивільного процесу вважають цивільну процесуальну форму³⁸³. Проте таке твердження не претендує на абсолютне сприйняття з огляду на дискусійність поняття цивільної процесуальної форми. Крім того, така форма є лише врегульованим процесуальним законом порядком здійснення цивільного судочинства. З огляду на це, правильніше говорити про те, що засобами цивільного судочинства є встановлені процесуальним законом порядки його здійснення.

Наступним елементом діяльності є процес. Як вже вказувалось, слово «процес» має декілька пов'язаних значень. В словнику

³⁸⁰ Габай Т. В. Педагогическая психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. 4-е изд., стер. М. : Издательский центр «Академия», 2008. 65 с.

³⁸¹ Маркс К., Энгельс Ф., Сочинения, тома 1–39. Издание второе. М. : Издательство политической литературы, 1955–1974 г.г. Т. 23. С. 190.

³⁸² Немов Р. С. Психология: Учебник: В 3 кн. Кн. 1: Общие основы психологии. М., 1995. С. 129.

³⁸³ Малешин Д. Я. Структура гражданской процессуальной деятельности. Вестник Московского университета. Серия 11. Право. 2010. № 4. С. 39.

української мови (СУМ-11) значення цього слова зводиться як послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь; сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку; розгляд судової справи, сама судова справа³⁸⁴. В загальному (методичному) розумінні процес не слід ототожнювати з відповідною діяльністю. Він є тільки частиною діяльності, її складовим елементом. І таке його розуміння не відповідає значенню цього терміну в сучасній правовій, у т.ч. процесуальній, науці, в якій розуміння процесу є ширшим за розуміння діяльності. Процес являє собою послідовну в часі зміну подій (дій), тоді як діяльність, як цілісне явище, є «розмитотою» в часі³⁸⁵. Як пише Д. Я. Малешін, пояснення динамічних явищ реальної дійсності за допомогою лише одного терміна «процес», без урахування інших елементів діяльності, буде недостатньо обґрунтованим³⁸⁶. З цього приводу Г. П. Щедровицький зазначав, якщо сказати представникам традиційних гуманітарних наук, що діяльність не є процесом, – це значить викликати бурю гніву і нерозуміння. Всі звикли до того, що діяльність – це процес. Ми ж говоримо, що діяльність є структурою, що складається з різнорідних елементів, в т.ч. процесу³⁸⁷. Тому при дослідженні будь-якої діяльності, в т.ч. судочинства, крім процесу, слід враховувати ще й інші її елементи.

Результат будь-якої діяльності визначається її метою. В контексті цивільного судочинства результат відповідної діяльності суб'єктів цивільних процесуальних відносин об'єктивується процесуальними документами і судовими рішеннями, які відображають її зміст.

³⁸⁴ Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 8. К. : Наукова думка, 1977. С. 343.

³⁸⁵ Щедровицький Г. П. Избранные труды. М. : Шк.Культ.Полит., 1995. С. 240.

³⁸⁶ Малешин Д. Я. Структура гражданской процессуальной деятельности. Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2010. – № 4. – С. 39.

³⁸⁷ Щедровицький Г. П. Философия. Наука. Методология = Philosophy. Science. Methodology: монографія. Сост., общ. ред. Пископшель А. А. и др. Москва : Шк. культ. политики, 1997. С. 262.

У той же час зазначені елементи стосуються т.зв. «синхронної» структури діяльності, коли діяльність розглядається в її статичному стані. Проте діяльність, як певна система, є об'єднанням дій, що загалом мають цілісний характер. І цілком очевидно, що діяльність здійснюється відповідно до певної стадійності. З цього приводу Д. Я. Малешін зазначає, що постановка мети відбувається на стадії порушення (відкриття) справи. Вибір засобів відбувається при проведенні підготовчих заходів. Процес відповідає, по суті, основній стадії здійснення необхідних дій. В результаті розвиток діяльності завершується на стадії закінчення, на якій відбувається отримання результату. На його погляд, при динамічному розвитку зазначені чотири елементи діяльності відповідають чотирьом стадіям розвитку цивільного процесу: порушенню (відкриттю провадження), підготовці, здійсненню і закінченню³⁸⁸. Проте такий погляд на стадії цивільного процесу дещо не відповідає сталим уявленням про стадійність цивільного процесу та може використовувались лише як методологічна основа дослідження його динаміки з огляду на те, що цивільне судочинство є поліструктурною діяльністю, тобто може складатися з багатьох накладених один на одну структур, кожна з яких, в свою чергу, може складатися з багатьох окремих структур, що знаходяться в ієрархічних відносинах одна з одною³⁸⁹. На думку В. П. Шерстюка, цивільну процесуальну діяльність безумовно слід розглядати як поліструктурне утворення, адже вона об'єднує в собі кілька діяльностей різних рівнів. Кожен рівень є результатом поділу вищого і одночасно основою для формування нижчих рівнів. Такі види діяльності є стадіями цивільного процесу³⁹⁰. Первинним же елементом процесуальної діяльності виступають процесуальні дії.

³⁸⁸ Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. М. : Статут, 2010. 208 с.

³⁸⁹ Щедровицкий Г. П. Избранные труды. М. : Шк.Культ.Полит., 1995. С. 242.

³⁹⁰ Шерстюк В. М. Система советского гражданского процессуального права (вопросы теории). М. Изд-во МГУ, 1989. С. 31.

При використанні діяльнісного підходу в юридичній науці постає проблема співвідношення категорій «діяльність» і «поведінка». Узагальнюючи погляди дослідників на їх співвідношення, С. Д. Гусарев і Є. В. Білозьоров зазначають, що категорія «поведінка» використовується у дослідженнях із застосуванням теорії правової поведінки, де соціальна значущість людської діяльності, окремих вчинків людини оцінюється через їх відповідність праву, змісту правових відносин. Якщо у процесі вивчення діяльності дослідниками все частіше ставляться питання її досконалості, структури, принципів, організаційної, духовної, матеріально-технічної основи, то у дослідженнях поведінки – піднімаються питання її нормативності (мораль, право), усвідомлення, соціальної спрямованості, значення для інших осіб, типізації. Щодо «діяльності» у дослідженнях спостерігається тенденція предметності, а відносно «поведінки» більшою мірою тенденція соціальності³⁹¹.

Перші спроби розгляду цивільного процесу як діяльності зустрічаються в роботах професора Є. А. Нефедьєва ще в кінці XIX ст. Він відзначав, процес є провадженням, іншими словами, що це є діяльність³⁹². У той же час він, по суті, тільки започаткував цей напрямок дослідження цивільного судочинства. Переважна ж більшість процесуалістів того часу під впливом ідей німецьких процесуалістів Т. фон Бетман-Гольвега і О. Бюлова розглядали цивільний процес як особливий вид правовідносин між сторонами і судом, а сукупність дій яких була лише передумовою виникнення процесуальних правовідносин³⁹³.

³⁹¹ Методологія в праві: монографія. І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. К.: Грамота, 2017. С. 127.

³⁹² Нефедьєв Е. А. Избранные труды по гражданскому процессу. Краснодар: Сов. Кубань, 2005. С. 228.

³⁹³ Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. С-Пб.: Тип. В. С. Балашева, 1885. С. 39–40; Бюлов О. Учение о процессуальных возражениях и процессуальные предпосылки. Пер. с нем. Д. С. Ксенофоновой; отв. ред. Д. Х. Валеев. Москва: Статут, 2019. С. 25.

Діяльнісний підхід набув свого визнання та широко застосування в цивілістиці та процесуальній науці тільки наприкінці ХХ ст., хоча в працях з юриспруденції проблематика діяльності була визначена ще в 70-х роках ХХ ст.³⁹⁴. Так, Б. І. Пугінський його використовував при обґрунтуванні теорії цивільно-правових засобів³⁹⁵. Застосував цей метод і В. В. Молчанов при визначенні правової природи збирання доказів в процесі судового доказування³⁹⁶. Діяльнісний підхід Ю. А. Серіков визнав методологічною основою його дослідження правових презумпцій в процесуальній сфері³⁹⁷. Діяльнісний підхід застосовує С. О. Короед при обґрунтуванні пропозиції щодо уточнення мети цивільного судочинства³⁹⁸. Д. Я. Малешін використовував цей підхід при дослідженні правової природи та змісту виконавчого провадження, за результатами чого дійшов висновку про те, що цивільний процес являє собою сукупність двох окремих процесів: вирішення спору і виконання судових постанов³⁹⁹.

Отже, відповідно до діяльнісного підходу цивільне судочинство слід розглядати як певну діяльність суду та учасників процесу, що здійснюється з метою, яка проявляється в його цілях (завданнях), і полягає в послідовних процесуальних діях відповідно до встановленого процесуальним законом порядку його здійснення й об'єктивується процесуальними документами і судовими рішеннями, які відображають її зміст. Проте у цій роботі діяльнісний підхід використовується не лише з огляду на це, а також оскільки, як це

³⁹⁴ Гусарев С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. Альманах права. 2011. Вип. 2. С. 29–33.

³⁹⁵ Пугинский Б. И. Основные проблемы теории гражданско-правовых средств: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. МГУ. М., 1985. С. 24–154.

³⁹⁶ Молчанов В. В. Собирание доказательств в гражданском процессе: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. МГУ. М., 1986. С. 18–94.

³⁹⁷ Сериков Ю. А. Презумпции в гражданском судопроизводстве. М.: Волтерс Клувер, 2006. С. 61–63.

³⁹⁸ Короед С. О. Зміна мети цивільного судочинства як основа його реформування. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2014. Вип. 65. С. 114–120.

³⁹⁹ Малешин Д. Я. Суд в процессе исполнения судебных постановлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. МГУ. М., 2002. 230 с.

доведено в цій роботі, диференціація судочинства може розумітись як процес і як наслідок його розвитку.

Крім діяльнісного підходу в цій роботі широко використовувався *системний підхід*, який ще в літературі називають «системним методом», «методом системності», «системною методологією», «загальною теорією систем», «системним аналізом» тощо. Незважаючи на певну дискусійність поглядів науковців на його природу, цей загальнонауковий методологічний підхід передбачає застосування до пізнання того чи іншого предмета концептуальної системи і понятійного апарату загальної теорії систем, яка будується на визнанні ізоморфізму, тобто властивості, що виражає однаковість будови якихось сукупностей елементів, незалежно від природи цих елементів. Особливо ефективним системний підхід виявляється при аналізі складних динамічних об'єктів, що володіють багатоякісністю, багатомірністю, багатоструктурністю, тобто мають кілька визначень, специфічних ліній і закономірностей розвитку⁴⁰⁰. До таких об'єктів безумовно можна віднести й цивільне судочинство.

Поняття «системний підхід» стало широко вживатися в 1960–1970 рр., хоча саме прагнення до розгляду об'єкта дослідження як цілісної системи виникло ще в античній філософії та науці (Платон, Аристотель). Ідея системної організації знання, що виникла в античні часи, формується в середні століття і отримує найбільший розвиток в німецькій класичній філософії (І. Кант, Ф. Шеллінг). Проте ще до початку ХХ ст. цей методологічний підхід не був розвинутим. Значну роль у формуванні основних принципів загальної теорії систем і системного підходу відіграла розроблена вченим-економістом О. О. Богдановим в 20-х роках ХХ ст. нова методологічно-наукова концепція – тектологія, або «загальнонаукова організаційна наука», основи якої були висвітлені в його роботі

⁴⁰⁰ Каск Л. І. Системный подход в познании государства и права. Правоведение. 1977. № 4. С. 32.

«Общая организационная наука. Тектология»⁴⁰¹, перше видання якої побачило світ в 1913 році. Ця робота ґрунтувалась на працях Г. Спенсера і К. Маркса. Тектологія, як зазначав А. Л. Тахтаджян, стала всеосяжною наукою про універсальні типи і закономірності структурної перебудови будь-яких систем, будови і розвитку різних організаційних форм, загальною теорію організації і дезорганізації⁴⁰².

Продовженням розвитку цього методологічного напрямку стали роботи австрійського біолога Л. фон Берталанфі, якого на Заході вважають «основоположником» системного підходу. Однак ключові положення його праці «General system theory»⁴⁰³ були дивовижно подібні на ідеї тектології О. О. Богданова⁴⁰⁴.

У другій половині ХХ ст. системний підхід займає одне з провідних місць у науковому пізнанні, оскільки у цілому ряді галузей науки центральне місце починають займати проблеми вивчення організації та функціонування складних об'єктів, межі і склад яких не очевидні та вимагають спеціального дослідження в кожному окремому випадку. Системні дослідження проводяться в економічній науці, біології, фізиці та багатьох інших науках, проте сутність системного підходу залишалась дискусійною. Наразі загальновизнаною є думка про те, що системний підхід є напрямом методології досліджень, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто передбачає розгляд об'єкта як моделі системи. Розгорнуте визначення системного підходу полягає в тому, що це підхід,

⁴⁰¹ Богданов А. А. Тектология (Всеобщая организационная наука): в 2-х кн. Кн. 1. М. : Экономика, 1989. 304 с.; Богданов А.А. Тектология. Всеобщая организационная наука: в 2-х кн. Кн. 2. М. : Экономика, 1989. 351 с.

⁴⁰² Тахтаджян А. Л. Слово о тектологии. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука: в 2-х кн. Кн. 2. М. : Экономика, 1989. – С. 348–349.

⁴⁰³ Bertalanffy von L. General System theory: Foundations, Development, Applications. 1st ed. N. Y.: George Braziller, Inc., 1968. 289 p.

⁴⁰⁴ Дорофеев В. Оппонент или Пояснительная записка к речи Н.И. Бухарина на одной из гражданских панихид 1928 г. Литературная газета. 1988. № 49 (7 декабря). С. 13.

при якому будь-яка система (об'єкт) розглядається як сукупність взаємозв'язаних елементів (компонентів), що має вихід (ціль), вхід (ресурси), зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотний зв'язок. Системний підхід є формою накладення теорії пізнання та діалектики з дослідженням процесів, що відбуваються в природі, суспільстві, мисленні. Його суть полягає в реалізації вимог загальної теорії систем, згідно з якою кожен об'єкт у процесі його дослідження повинен розглядатися як велика і складна система і, одночасно, як елемент загальнішої системи. Це визначення системного підходу включає також обов'язковість вивчення і практичного використання таких восьми його аспектів:

- системно-елементного або системно-комплексного, який полягає у виявленні елементів-складових даної системи. У всіх соціальних системах можна виявити речові компоненти (засоби виробництва і предмети споживання), процеси (економічні, соціальні, політичні, духовні, управлінські і т. д.) і ідеї, науково-усвідомлені інтереси людей і їх спільнот;

- системно-структурного, який полягає у з'ясуванні компонентів і елементів, внутрішніх зв'язків і залежностей між елементами даної системи, що дозволяє отримати уявлення про внутрішню організацію (будову) досліджуваної системи;

- системно-функціонального, який потребує виявлення функцій, для виконання яких створені і існують відповідні системи;

- системно-цільового, який означає необхідність наукового визначення завдань і підзавдань системи, їхніх взаємних зв'язків між собою;

- системно-ресурсного, який полягає в ретельному виявленні ресурсів, потрібних для функціонування системи, для вирішення системою тієї або іншої проблеми;

- системно-інтеграційного, який полягає у визначенні сукупності якісних властивостей системи, що забезпечують її цілісність і особливість;

– системно-комунікаційного, який означає необхідність виявлення зовнішніх зв'язків даної системи з іншими, тобто, її зв'язків з навколишнім середовищем;

– системно-історичного, який дозволяє з'ясувати умови в часі, які вплинули на виникнення досліджуваної системи, пройдені нею етапи, сучасний стан, а також можливі перспективи розвитку⁴⁰⁵.

Серед основних положень теорії систем виділяють наступні принципи системного дослідження:

1. Представлення про цілісність системи. Це означає, що цілісність протистоїть зовнішньому оточенню – середовищу і передбачає наявність елементів системи.

2. Цілісність визначається наявністю зв'язків і відносин між елементами. Зв'язки можуть бути різних типів, в тому числі системоутворюючі та зв'язки управління.

3. Сукупність зв'язків і їх типологічна характеристика виражаються в структурі та організації системи.

4. Структура може характеризуватися як за горизонталлю, так і за вертикаллю. Вертикальна структура розкриває рівні системи і ієрархію цих рівнів.

5. Багаторівнева ієрархія регулюється за допомогою управління за рахунок різних за формою і «жорсткості» зв'язків, що забезпечують функціонування системи.

6. Деякі системи є здатними до самоорганізації.

7. Цілісна картина про об'єкт виникає при розгляді механізмів його функціонування та розвитку⁴⁰⁶.

Системний підхід, як пише Т. С. Ківалова, слід розглядати як один із загальних (загальнофілософських) методів наукового

⁴⁰⁵ Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі: підручник для студентів магістратури за спеціальністю «Педагогіка вищої школи». Д.: НГУ, 2014. С. 33–35.

⁴⁰⁶ Петров Д. Е. Дифференциация и интеграция структурных образований системы российского права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Саратовская государственная юридическая академия. Саратов, 2015. С. 38.

дослідження, який на рівні конкретному проявляється, у першу чергу, в методах системно-структурного та структурно-функціонального аналізу⁴⁰⁷. Доцільність використання системного підходу, на переконання Д. А. Керімова, пов'язана з тим, що такий підхід до вивчення складних динамічних утворень дозволяє віднайти внутрішній механізм не тільки дії окремих його компонентів, але й їхньої взаємодії на різних рівнях. Тим самим відкривається можливість відкриття субстанціонально-змістовної та організаційної «багатосаровості» систем, глибокого діалектичного зв'язку і взаємозалежності субстанціонально-змістовних частин, структур та функціонування явищ буття як складних цілісних організмів⁴⁰⁸.

Системний підхід визнаний одним із основних методологічних підходів в праві зважаючи на те, що однією з основних ознак права є системність. Системний підхід дозволяє встановити такі якості права, як цілісність, однорідність і єдність⁴⁰⁹. Даний метод дозволяє представити правове життя не як механічний конгломерат норм, принципів, правовідносин, правоохоронних структур, а як єдине ціле, кожен елемент якого виконує певну роль і займає окреме місце в правовому просторі⁴¹⁰. Його застосування передбачає, по-перше, розгляд кожного структурного елементу системи права окремо, по-друге, виявлення численних зв'язків між цими елементами, по-третє, аналіз характеру інтеграції окремих елементів в систему, по-четверте, вивчення існування елементів системи права в певних умовах зовнішнього середовища, а також її впливу на елементи і, навпаки, їх вплив на зовнішнє середовище⁴¹¹.

⁴⁰⁷ Ківалова Т. С. Діалектичний метод та системний підхід як методологічна основа наукових досліджень у галузі цивільного права (на прикладі деліктних зобов'язань). Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2010. Т. 9. С. 212

⁴⁰⁸ Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). М. : Аванта+, 2000. С. 243.

⁴⁰⁹ Протасов В. Н. Юридическая процедура. М. : Юрид. лит., 1991. С. 15.

⁴¹⁰ Синюков В. Н., Григорьев Ф. А. Правовая система: Вопросы правореализации. Саратов, 1995. С. 10.

⁴¹¹ Макеева Е. М. Система права Российской Федерации (вопросы теории и практики): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. МГУ. М., 2006. С. 12.

Про використання системного підходу вказується в описі методології майже кожної дисертації з юридичної тематики, втім як і представники інших наук і філософи, правники одні і ті ж категорії системного підходу вживають з різним значенням. Саме тому варто визначитися з основними його поняттями, якими є система, елемент, склад, структура, функції, функціонування та мета. Не вдаючись у наукові дискусії з їх приводу, приєднаємось до лаконічних, проте вичерпних визначень цих понять, які були надані В. М. Протасовим:

система – об’єкт, функціонування якого, необхідне і достатнє для досягнення мети, що стоїть перед ним, забезпечується (в певних умовах середовища) сукупністю складових його елементів, що знаходяться в доцільних відносинах один з одним;

елемент – внутрішня вихідна одиниця, функціональна частина системи, власна будова якої не розглядається, а враховуються лише її властивості, необхідні для побудови і функціонування системи. «Елементарність» елемента полягає в тому, що він є межею поділу цієї системи, оскільки його внутрішня будова у цій системі ігнорується, і він виступає в ній як таке явище, що у філософії характеризують як просте. Хоча в ієрархічних системах елемент теж може бути розглянутий як система. А від частини елемент відрізняє те, що слово «частина» вказує лише на внутрішню належність чогось об’єктові, а «елемент» завжди позначає функціональну одиницю. Всякий елемент є частиною, але не всяка частина – елементом;

склад – повна (необхідна і достатня) сукупність елементів системи, взята поза її структурою, тобто набір елементів;

структура – відносини між елементами в системі, необхідні та достатні для того, щоб система досягла мети;

функції – способи досягнення мети, засновані на доцільних властивостях системи;

функціонування – це процес реалізації доцільних властивостей системи, що забезпечує їй досягнення мети;

мета – це те, чого система повинна досягти на основі свого функціонування. Метою може бути певний стан системи або інший продукт її функціонування. Об'єкт виступає як система лише відносно своєї мети. Мета, вимагаючи для свого досягнення певних функцій, обумовлює через них склад і структуру системи⁴¹².

Системний підхід знайшов своє широке визнання серед процесуалістів, адже, як зазначає Т. В. Сахнова, системність є однією з найбільш загальних і очевидних ознак цивільного процесу⁴¹³. В. М. Шерстюк наголошує, що дослідження системи цивільного процесуального права повинно спиратися на методологію системних досліджень, на понятійний і термінологічний апарат загальної теорії систем⁴¹⁴. За словами М. К. Треушнікова, забезпечити високу якість цивільного процесуального закону можна за умов дотримання такої властивості права, як системність⁴¹⁵. Досліджуючи цивільну процесуальну систему, Д. Я. Малешін зазначає, що цивільний процес є самостійною системою і одночасно елементом правової системи, яка, в свою чергу, являє собою частину соціальної системи⁴¹⁶. Як зазначає О. В. Гетманцев, системний підхід в науці цивільного процесуального права може використовуватися в різних напрямках наукового дослідження: стосовно цивільного процесуального права, як галузі права, окремих інститутів (цивільне процесуальне право в системі права; система цивільного процесуального законодавства; предмет цивільного процесуального права та його структурний аналіз; система принципів;

⁴¹² Протасов В. Н. Теория государства и права: учебник и практикум для академического бакалавриата. М. : Издательство Юрайт, 2015. С. 42.

⁴¹³ Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 50.

⁴¹⁴ Шерстюк В. М. Система советского гражданского процессуального права (вопросы теории). М., Изд-во МГУ, 1989. С. 7.

⁴¹⁵ Треушников М. К. Гражданский процесс: теория и практика. М. : Издательский дом «Городец», 2008. С. 275.

⁴¹⁶ Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России. М. : Статут, 2011. С. 25.

система форм (джерел) цивільного процесуального права; система норм цивільного процесуального права; система цивільних процесуальних відносин тощо); стосовно науки цивільного процесуального права (система науки; система знань; система понятійно-категоріального апарату; система методів пізнання тощо); загально-методологічні та філософські питання цивільного процесуального права як галузі та науки⁴¹⁷.

Для розкриття та характеристики системи цивільного судочинства, а також його диференціації необхідно викласти розуміння її елементного складу, характеру взаємозв'язків цих елементів, функцій цієї системи, а також показати значення структури при аналізі судочинства в цілому. Ці завдання можуть бути виконані за допомогою засобів структурного та структурно-функціонального підходів в пізнанні правових явищ. І хоча принципової різниці між системним, структурним і структурно-функціональним підходами не має, застосування двох останніх методологічних засобів і прийомів пов'язано з тим, що далеко не завжди є потреба розглядати цивільний процес як систему. В багатьох випадках для ефективного розуміння та пояснення її складових достатньо використати структурний підхід, який конкретизує діалектичне розуміння співвідношення форми і змісту. В тих же випадках, коли цілісність цивільного процесу варто розглянути через призму його функцій, досліднику достатньо застосовувати структурно-функціональний підхід.

Також в роботі використовувався *аксіологічний (ціннісний) підхід*. Цей світоглядний підхід все частіше знаходить своє широке застосування в різних науках, зокрема, в юриспруденції. Його основою є філософське вчення про цінності – аксіологія, що

⁴¹⁷ Гетманцев О. В. Системний підхід у науці цивільного процесуального права. Науковий вісник Чернівецького університету. 2011. Випуск 597. Правознавство. С. 52.

ґрунтується на ідеї І. Канта про розділення буття та блага⁴¹⁸. В філософії права сформувалось окреме вчення про цінність права – аксіологія права, що безпосередньо пов'язане з праворозумінням. Так, А. Б. Чефранов вважає, що ціннісний підхід передбачає досягнення права як кінцевої мети та рушійної сили поведінки людини. На його думку, предмет правового регулювання, а також соціальні передумови, що викликали появу права, досліджуються аксіологією тільки крізь призму їхньої значущості для обґрунтування духовної цінності права. В межах ціннісного підходу право досліджується як спонукальний мотив для вчинків людини та з позиції принципів і мети людського існування. Завданням ціннісного виміру права є надання визначення права за суттю його змісту, що надає безпосереднє функціональне й інструментальне наповнення правових норм⁴¹⁹. А. І. Пашинський висловив точку зору, що в межах ціннісного підходу право не розглядається як відображення певної соціальної дійсності, в царині якої воно виникло, й не досліджується змістовне наповнення конкретної правової ідеї або закону. Згідно з цією концепцією, ціннісний підхід передбачає розгляд права як частини цілеспрямованої діяльності людини. Право в рамках цього підходу виступає не просто як ідея чи принцип, але й як справжня мета та спонукальний мотив поведінки людини, себто цінність, благо. Не випадково, що одним із фундаментальних питань аксіології права вважають співвідношення людини й права. Застосування ціннісного підходу передбачає розгляд права в своєму ідеальному та об'єктивному вимірі як складової (мети й мотиву) поведінки, свідомої діяльності людини та суспільства в цілому, що передбачає результат і можливі шляхи реалізації правової діяльності

⁴¹⁸ Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. Актуальні проблеми держави і права. 2008. № 40. С. 61

⁴¹⁹ Мартышин О. В. Проблема ценностей в теории государства и права. Государство и право. 2004. № 10. С. 14.

за допомогою певних засобів⁴²⁰. На думку А. О. Фальковського, ціннісний (аксіологічний) підхід в юриспруденції – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності з певними цінностями, що можуть забезпечуватись правом та бути його основою. Вказаний автор вважає, що розгляд права в межах ціннісного підходу, зумовлюється двома найбільш важливими чинниками. По-перше, ціннісний підхід до права має своїм фундаментом певну філософську концепцію цінностей. Від розуміння природи цінностей безпосередньо залежить і визначення ціннісного змісту. По-друге, саме тип праворозуміння безпосередньо впливає на тлумачення зв'язку між цінностями та правом, визнання його цінності для людини та суспільства⁴²¹.

В науці цивільного процесуального права в цілому, та в цій роботі зокрема, за допомогою аксіологічного підходу розкривається зовнішнє значення цивільного процесуального права як регулятора цивільного судочинства, осмислюється судочинство у співвіднесенні з такими соціальними цінностями як правові норми та правосуддя, визначається соціальна цінність правосуддя, співвідношення правосуддя та інтересів учасників процесу тощо.

В цій роботі також широко використовувались деякі неюридичні методи, які дозволили розглянути окремі суміжні аспекти цивільного судочинства та його диференціації. Так, за допомогою методу *економічного аналізу* було розглянуто вплив економічних чинників на цивільне судочинство в цілому, його інстанційність і окремі процедури в суді першої інстанції, доступність правосуддя, оптимізацію судочинства, а також прослідковано взаємозв'язок економіки та цивільного судочинства. Як зазначає з приводу даного

⁴²⁰ Пашинский А. И. Особенности аксиологического и деонтологического подходов к изучению права. Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление. Отв. ред. В. С. Нерсесянц, М., 1996. С. 17.

⁴²¹ Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. Актуальні проблеми держави і права. 2008. № 40. С. 63–64.

методу Д. Я. Малешін, удосконалення структури судової системи, можливість використання різних видів доказів, впровадження «електронного» правосуддя, розвиток виконавчого провадження та багато інших форм вдосконалення цивільної процесуальної діяльності вимагають вкладення додаткових коштів в судову систему. Нерідко таких коштів не вистачає. Тому проведення перетворень в тій чи іншій галузі цивільного процесу в таких випадках припиняється, незважаючи на наявність інших необхідних передумов⁴²². Економічний фактор доволі часто обумовлює розвиток цивільного судочинства, що проявляється у виникненні нових порядків вирішення справ або ліквідації неефективних судових процедур, які ускладнюють досягнення мети судової діяльності або доцільність яких не підтверджується судовою практикою. Крім того, на судочинство істотний вплив здійснює розмір судових витрат, зокрема, судового збору. «Платність» цивільного процесу, з одного боку, обмежує доступ осіб до правосуддя, проте, з іншого боку, виступає певним фільтром для недобросовісної процесуальної діяльності, дозволяє регулювати навантаження судової системи та спонукає учасників матеріальних правовідносин вдаватися до несудових методів вирішення їх спорів, у т.ч. АВС.

Соціокультурний метод дозволив розглянути цивільне судочинство України через призму впливу на нього культури та ментальності українського народу. Соціокультурне дослідження цивільного процесу визначає його розгляд як елемента соціальної системи та одночасно соціальної цінності, призначення якої полягає у вирішенні індивідуальних конфліктів та виконанні певних соціальних функцій. Крім того, застосування такого методу дозволяє визначити національні особливості судочинства та його правового регулювання. Правові явища завжди залежать від культурного

⁴²² Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. М. : Статут, 2010. С. 69.

середовища, що є здобутком суспільства. Саме тому за допомогою соціокультурного методу можна розкрити предмет дослідження як набуток соціальної культури. Пропоновані зміни до чинного процесуального законодавства повинні бути не лише юридично виважені, а й обов'язково враховувати загальні потреби та інтереси суспільства й соціокультурні особливості української нації, адже в іншому випадку такі пропозиції будуть позбавлені сенсу, а відповідні положення процесуального закону, навіть у випадку їх прийняття, будуть містити фактично нечинні або неефективні норми процесуального права.

Застосування методу *політичного аналізу* пов'язано із взаємозв'язком права, в т.ч. процесуального, з політикою. Як зазначив А. Ф. Клейнман, цивільний процес має політичний характер, так як в ньому охорона і захист інтересів особистості, її особистих і майнових прав і інтересів підпорядковані загальнодержавним інтересам⁴²³. Судова влада, в межах здійснення якої реалізується цивільне судочинство, є однією з гілок політичної влади в країні та пов'язана з законодавчою та виконавчою гілками влади низкою важелів стримування і противаги, що також є проявом політики. Також цей метод дозволяє визначити вплив політичної кон'юнктури на судову реформу, в т.ч. й на реформування процесуального законодавства в Україні й цивільної процесуальної системи. Тривалий час судова реформа фактично здійснювалась і продовжує здійснюватися без належного методологічного підґрунтя у вигляді сталого програмного документа, внаслідок чого кожна політична сила, яка після набуття Україною незалежності приходила до влади, прагнула отримати вплив на судову владу та робила це під видом чергового «витку» судової реформи. З огляду на це, реформування судоустрою та судочинства в Україні є переважно політично

⁴²³ Клейнман А. Ф. Гражданский процесс (М., 1936). Клейнман А. Ф. Избранные труды. Т. II. Краснодар: Совет. Кубань, 2009. С. 31.

мотивованим і лише частково обумовлюється об'єктивними правовими знаннями і соціальною доцільністю. І такий стан речей має бути докорінно змінений.

Також при дослідженні диференціації цивільного процесу використовувались такі загальноправові методи, як формально-догматичний, історично-правовий і порівняльно-правовий (компаративістики), а також метод тлумачення (герменевтичний підхід). Ці методи в літературі називають «ядром» будь-якої галузевої юридичної науки⁴²⁴.

Формально-догматичний метод, який ще в літературі називають «формально-логічним», «техніко-догматичним» тощо, є одним з основних спеціальних методів юридичної науки. Свое традиційне застосування формально-логічні засоби знаходять у галузі застосування та тлумачення норми права, отримання відповідної правової інформації тощо, частково й у встановленні прогалин у правовому регулюванні⁴²⁵. Особливість цього методу полягає в логічній обробці правових норм. За допомогою різних логічних операцій окремі правові положення трансформуються в загальні поняття, з яких, у свою чергу, виводяться певні логічні наслідки, здійснюється їхнє логічне тлумачення. На цій основі формується визначення юридичних понять, здійснюється їхня класифікація, поділ на окремі інститути. М. С. Строгович підкреслював, що суть формально-догматичного методу полягає не тільки у вивченні чинних норм права, а й в розгляді їх як замкнутої, самодостатньої, системи, що має прогалин, з якої – і тільки з якої – юрист виводить всі правові положення⁴²⁶.

⁴²⁴ Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург, Издательство гуманитарного университета (УрГЮА), 2001. С. 239.

⁴²⁵ Сурилов А. В., Долгополова Л. Д., Ежова О. Е. Методология социалистического правоведения. К. : УМК ВО, 1988. С. 43–44.

⁴²⁶ Строгович М. С. Философские основы юридической науки. Тезисы докладов и сообщений на межвузовской конференции по теоретическим и методологическим проблемам правовой науки. Кишинев, 1965. С. 24.

Загальновизнаним недоліком застосування формально-догматичного методу є певна його односторонність, адже він не забезпечує необхідної повноти в дослідженні правових явищ, майже не відображає зв'язок держави і права з іншими суспільними явищами. Саме тому цей метод придатний лише для абстрактного правового дослідження. Так, Й. О. Покровський зазначав, що не зраджуючи своїм призначенням пізнати право як деяку сукупність реально діючих норм, догматична юриспруденція не може вийти за межі цієї реальності, не може взятися за будь-які інші питання: самі її методи придатні тільки для її безпосереднього завдання⁴²⁷.

Водночас цінність цього методу полягає в тому, що він дозволяє відображати в коротких дефініціях всю різнобічність і багатство правових явищ, дозволяє позбавитися зайвого опису деталей і створює великі можливості для вільного орієнтування юриста в правовій системі. Формально-догматичний метод передусім використовується для вивчення та пояснення самого права в різних його проявах. При цьому розглядаються і зовнішня, і внутрішня форми права (або ж сама його «догма»). Формальна логіка при застосуванні в контексті права набуває рис одного зі спеціальних методів вивчення правової дійсності. Праву властиві такі риси, як формальна визначеність, логічна послідовність викладу приписів і норм. Це дозволяє формулювати визначення, закріплені в законодавстві, які відповідали б правилам формальної логіки.

В цій роботі формально-догматичний підхід використовувався при обробці норм цивільного процесуального права, класифікації досліджуваних понять, формулюванні авторських визначень й пропозицій до законодавства.

Також у дисертації широко використано *історично-правовий метод*, за допомогою якого науково-правове пізнання спрямовується

⁴²⁷ Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Редкол.: Козлова Н. В., Корнеев С. М., Кулагина Е. В., Панкратов П. А. 3-е изд., стереотип. М.: Статут, 2001. С. 60.

із сучасності в минуле. Це обумовлює його ретроспективний і реконструктивний характер. Історично-правовий метод тісно пов'язаний із загальним історичним методом. Фактично він є його галузево-юридичним різновидом. В його основі лежать вивчення реальної історії в її різноманітті, виявлення історичних фактів і таке відтворення історичного процесу, при якому розкривається логіка, закономірність його розвитку. Історично-правовий метод дає можливість не тільки простежити процес формування права, встановити зміну ролі права в цілому і окремих інститутів в різних суспільствах і в різні епохи, а й простежити динаміку цих змін⁴²⁸.

Суть феномена права як явища, яке виражає вимоги цивілізації, наголошує С. С. Алексеев, не вичерпується тим, що воно, право, позитивне і реалізує ці вимоги. Право в специфічному вигляді відображає життя в його складних проявах, причому надзвичайно широкого діапазону – від головних і глибинних шарів життя до найбільш прозаїчних, життєвих, сімейних, побутових питань. Недарма закони минулих епох є своєрідним віконцем у минулі часи і дозволяють побачити існуючі на той час відносини, людські характери, конфлікти⁴²⁹.

З огляду на гносеологічні можливості історично-правового методу він широко застосовується процесуалістами. Це обумовлено також тим, що цивільне процесуальне право не є сталим явищем, адже постійно розвивається. З цього приводу Д. Я. Малешін зазначає, що стан будь-якого об'єкта не буває однаковим в різні періоди і цивільний процес є яскравим прикладом цієї тези⁴³⁰. Як зазначав К. І. Малишев, цивільне судочинство є явищем

⁴²⁸ Халфина Р. О. Значение историко-правовых исследований для теории права. Методология историко-правовых исследований. М., 1980. С. 30.

⁴²⁹ Алексеев С. С. Философия права: История и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы. М. : НОРМА, 1999. С. 66.

⁴³⁰ Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. М. : Статут, 2010. С. 168.

історичним⁴³¹, а отже зміна історичної епохи породжує, як правило, зміну процедури судового захисту⁴³². А. Ф. Клейнман підкреслював, цивільний процес не представляє собою щось застигле: на різних етапах розвитку класового суспільства він набував різні історичні форми. Вивчення історії цивільного процесу необхідно для глибокого з'ясування характерних рис радянського цивільного процесу, підґрунтя, на якому розвинувся процес, шляхів його розвитку⁴³³. Для кожної людської цивілізації, що історично склалася на певній території в певний історичний проміжок часу, характерні свої особливості здійснення правосуддя. Знання про те, як здійснювалось цивільне судочинство в минулому, яким правилам воно підпорядковувалось, необхідні для того, щоб зрозуміти його сьогоденні реалії та вміти прогнозувати основні тенденції розвитку процесуального законодавства в майбутньому. Нинішнє судочинство й цивільне процесуальне право втілює в собі різносторонні, складні та часом суперечливі тенденції минулого, тим самим заперечуючи віджиле і непридатне в сучасних умовах. Як відзначав К. І. Малишев, історія повинна вказати нам, по-перше, підґрунтя нині існуючого судочинства, по-друге, історичні моменти понять повинні служити нам для більш виразного і глибокого розкриття сучасного процесу, з його засадами і напрямком⁴³⁴. Історично-правовий метод дозволяє визначити правову природу, витоки і характер еволюції того чи іншого правового інституту чи явища. Результати його застосування, як правило, дозволяють уникнути кардинальних змін процесуального законодавства, що не відповідають сутності відповідних процесуальних явищ.

⁴³¹ Мальшев К. Курс гражданского судопроизводства. Т. 1. СПб., 1876. С. 1.

⁴³² Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России. М. : Статут, 2011. С. 7.

⁴³³ Клейнман А. Ф. Гражданский процесс: Учебник для правовых школ и юридических курсов (М., 1936). Клейнман А. Ф. Избранные труды. Т. II. Краснодар, 2009. С. 32, 162.

⁴³⁴ Мальшев К. И. Курс гражданского судопроизводства: в 3 т. Т. 1. 2-е изд., испр. и доп. СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1876. С. 4.

Застосовуючи історично-правовий метод дослідник повинен остерігатися некритичної ідеалізації того чи іншого ступеню історичного розвитку і притаманних йому правових форм⁴³⁵. Використання цього методу, як пише Д. Я. Малешін, нерідко призводить до введення давно застарілих правових норм, що не відповідають сучасному стану суспільства. Автоматичне перенесення процесуальних інститутів, що діяли в іншу історичну епоху, не може забезпечити їх ефективність в сучасний період. Практика показала, що подібне однобоке використання історично-правового методу призводить тільки до ігнорування в суспільстві проведених правових перетворень⁴³⁶. Саме тому, при обґрунтуванні доцільності введення правових інститутів, які існували раніше, варто враховувати не лише історичний досвід їх функціонування, а й їх адекватність сучасним реаліям соціально-економічного життя.

Додатково до історично-правового методу в роботі застосовувався такий новітній методологічний засіб як *історично-правове порівняння* (історично-правовий порівняльний метод), що, на думку М. С. Кельмана, зводиться до процедури зіставлення типових характеристик предметів дослідження, що існували в різних часових просторах, а отже, різних соціально-правових, економічних та політичних умовах, що із плином часу змінювалися, накладали відбиток на стан функціонування окремих правових явищ⁴³⁷. Специфіка історико-правового порівняльного методу, як наголошує Д. А. Шигаль, зумовлена, з одного боку, ретроспективністю історичного пізнання, а з іншого, тим, що це пізнання через аналіз

⁴³⁵ Нерсесянц В. С. История и современность (об укреплении взаимосвязей юридических дисциплин исторического и теоретического профиля). Методология историко-правовых исследований. Академия наук СССР. Институт государства и права. М., 1980. С. 42.

⁴³⁶ Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. М. : Статут, 2010. С. 171.

⁴³⁷ Кельман М. С. Методология сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Нац. акад. внутр. справ. К., 2013. С. 20.

історико-правових джерел націлене саме на виявлення конкретних форм прояву закономірностей державно-правового розвитку. Крім того, пізнавальні функції історико-правового порівняльного методу також включають: виділення в державно-правових об'єктах, що вивчаються, різного порядку ознак, їх співставлення та порівняння, з'ясування історичної послідовності між ними та генетичних зв'язків, узагальнення та побудова типології державно-правових явищ⁴³⁸. Історично-правовий порівняльний метод дозволив з'ясувати генезу поглядів на сутність, зміст і диференціацію цивільного процесу, а також порівняти положення чинного процесуального законодавства з положеннями, що втратили чинність.

Ще одним спеціально-правовим методом, що використовувався в цій роботі, є *порівняльно-правовий (компаративіський) метод*, що є галузево-юридичним різновидом загальнонаукового порівняльного методу. В його основі лежить порівняння як логічний прийом, що полягає в установленні тотожності, схожості або різниці між двома або більше об'єктами у цілому або яких-небудь ознак⁴³⁹. Порівняльно-правовий метод полягає в порівнянні правових норм, інститутів, галузей і систем. Під ним в юридичній науці прийнято розуміти зіставлення як держави і права різних прав у цілому, так і окремих елементів, особливостей правових систем⁴⁴⁰. Порівняльний метод дає змогу бачити в різних правових системах загальне, особливе, індивідуальне (специфічне), принципово протилежне, тобто тотожність та відмінність, що, в свою чергу, дає можливість виявити закономірності та випадковості в процесі розвитку⁴⁴¹. Як зазначає В.М. Сирих, у правовій науці

⁴³⁸ Шигаль Д. А. До питання щодо розмежування понять порівняння, порівняльного. Порівняльно-правового та історично-правового порівняльного методів. Форум права. 2012. № 3. С. 831. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12sdappm.pdf>

⁴³⁹ Там само.

⁴⁴⁰ Перевалов В. Д. Теория государства и права. М., 2005. С. 274-275.

⁴⁴¹ Радько Т. Н. Теория государства и права: учеб. – М., 2009. – С. 34.

порівняльно-правовий метод здебільшого застосовується при вивченні законодавства двох чи більше однотипних або різнотипних держав⁴⁴². Проте це дещо спрощений підхід до розуміння цього методу, адже сутність цього методу полягає в паралельному вивченні права різних народів, результатом якого є визначення загальної формули руху права⁴⁴³.

Ключовим моментом порівняльно-правового дослідження є встановлення змісту іноземного права. При цьому слід мати на увазі, що існує проблема сприйняття іноземного правопорядку через призму національної правосвідомості, в зв'язку з чим не можна вкладати в іноземний юридичний термін звичний для дослідника зміст. Тексти законів і наукова доктрина ніколи в чистому вигляді не втілюються в чинному праві, в зв'язку з чим необхідно ретельно аналізувати практику застосування іноземної норми⁴⁴⁴.

Порівняльно-правовий метод широко використовується в процесуальній науці, адже не використання досвіду регулювання судочинства в інших країнах є, принаймні, нерозумним. Крім того, цей метод дозволяє чи у не найпростіший спосіб (шляхом рецепції) виробити пропозиції до процесуального законодавства та правозастосовної практики. Проте «сліпе» копіювання процесуальних норм інших країн без врахування соціокультурного аспекту може призвести швидше до негативних наслідків, ніж до наповнення цивільного процесу дійсно ефективними процедурами. Іноземний досвід має бути опрацьований за допомогою всього методологічного інструментарію з огляду на особливості кожної окремої країни. Саме тому досліджувати чужий досвід потрібно, проте бездумно копіювати – ні.

⁴⁴² Сырых В. М. Метод правовой науки: (Основные элементы, структура). – М.: Юрид. лит., 1980. – С. 73.

⁴⁴³ Скрипилев Е. А. Историко-сравнительный метод в правоведении России второй половины XIX – начала XX в. Методология историко-правовых исследований. Академия наук СССР. Институт государства и права. М., 1980. С. 24.

⁴⁴⁴ Здрок О. Н. Гражданский процесс зарубежных стран. Курс лекций: Учебное пособие. Мн.: БГУ, 2004. С. 6.

Порівняльне правознавство заохочує запозичення ідей однієї правової системи для збагачення іншої, але вимагає їх ретельного аналізу на сумісність. У зв'язку з цим при виборі правопорядків для порівняльного аналізу слід керуватися наявністю в іноземному праві особливостей, які представляють інтерес для національного правопорядку і брати до уваги ступінь близькості, подібності порівнюваних об'єктів в залежності від їх належності до одного історичного типу права, до однієї правової сім'ї⁴⁴⁵.

Варто наголосити, що порівняльно-правові дослідження в сфері цивільного процесуального права дозволяють не лише визначати переваги і слабкі сторони процесуального законодавства та порядку судочинства в різних країнах, а й розвивають теорію процесуального права, оскільки виявляють загальні закономірності судочинства. В контексті цього дослідження порівняльно-правовий метод застосовувався для визначення можливих напрямків подальшої диференціації цивільного судочинства.

Крім того, гносеологічні можливості порівняльно-правового методу в цьому дослідженні розширюються за рахунок можливості порівняння актів внутрішнього процесуального законодавства, а саме однотипних положень різних процесуальних кодексів – ГПК України, ЦПК України і КАС України, частина з яких, не зважаючи на єдність предмету правового регулювання, має істотні необумовлені об'єктивно відмінності.

Також в дослідженні використовувався *герменевтичний підхід* (метод), який у правовій сфері, як слушно зауважив І. Онищук, ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, а останні можуть мати форму як нормативно-правових, так й інших правових документів, а також наукових монографій та інших письмових праць вчених. Цей підхід

⁴⁴⁵ Здрок О. Н. Гражданский процесс зарубежных стран. Курс лекций: Учебное пособие. Мн.: БГУ, 2004. С. 7.

домінує в аналітичній юриспруденції. Тлумачення права розглядають як посередника між загальною та абстрактною нормами і конкретними життєвими ситуаціями, до яких застосовуються ці норми⁴⁴⁶.

Правова норма є символом, сенс якого повинен бути встановлений. За буквальним змістом завжди ховається інший, контекстуальний, ситуаційний зміст, без адекватного розуміння якого неможливе правильне розуміння значення всієї норми. У англійських юристів є приказка: «У законі присутне тільки одна половина змісту, інша захована, а ідеї знаходяться всередині». І для правильного застосування закону в процесі тлумачення необхідно відшукати цю заховану ідею. Герменевтичне тлумачення правової норми є саме тим інструментом, за допомогою якого може бути вирішена проблема подвійного значення, оскільки герменевтика крім дешифрування буквального значення тексту, що здійснюється лінгвістичного тлумачення, дозволяє розкрити зміст правового контексту⁴⁴⁷.

Герменевтичне тлумачення, на думку І. Шутака, І. Онищука, – це тлумачення у вузькому розумінні, що означає інтерпретацію глибинної семантики, тобто символізму, на рівні ідеї, тексту, промови: 1) символізм на рівні ідеї характерний для герменевтики законотворчості – розуміння ідеї закону та її втілення в законі; 2) символізм на рівні тексту та мови характерний для герменевтики правозастосовної діяльності: а) розуміння тексту закону, тому що правова ідея, реалізована в процесі правотворчості у формі того чи іншого закону, фіксується за допомогою тексту, у вигляді тексту закону доводиться до застосовувача права, який повинен дешифрувати знаковий ряд (текст); б) розуміння промови адвоката,

⁴⁴⁶ Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: монографія. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.

⁴⁴⁷ Харитонов Л. А. Герменевтический подход к толкованию правовых норм. Криминалистъ. С.-Пб.: Изд-во С.-Петербур. юрид. ин-та Академии Ген. прокуратуры РФ. 2011. № 1 (8). С. 114.

судді та інших учасників процесу в суді, де промова виступає носієм правової інформації (наведення аргументів, тлумачення доказів опонента тощо). У судовому процесі, наприклад, спостерігається конфлікт різноманітних інтерпретацій того самого положення закону, оцінки тих самих доказів, кваліфікацій тієї самої події, тобто відбувається вкладання множини змістів у той самий зміст⁴⁴⁸. Використання герменевтичного методу в цій роботі дозволило здійснити тлумачення змісту доктринальних джерел, в яких сформульовані теоретичні здобутки процесуалістів, актів процесуального та матеріального законодавства, а також матеріалів судової практики.

Окрім описаних вище методів в цьому дослідженні використовувались метод правового моделювання та прогностичний метод. *Метод правового моделювання* дозволяє визначити майбутні перспективні шляхи діяльності чи організаційні форми діяльності шляхом вивчення подібних правових та інших явищ і перенесення їх позитивних елементів на наявні об'єкти⁴⁴⁹. Особливе значення набуває цей метод при пошуку ефективних форм регулювання того чи іншого явища, адже моделювання як певний абстрактний прийом дозволяє дослідити ті процеси і явища, що не піддаються безпосередньому вивченню. *Прогностичний метод* полягає в сукупності прийомів, які дають змогу скласти науково обґрунтовані прогнози про майбутній стан правових явищ. На думку А. С. Піголкіна, його використання відкриває шлях взаємодії юридичної науки та практики і дає змогу не лише реалізувати теоретичні положення у формі рекомендацій, але й обґрунтовувати їх надійність на перспективу з урахуванням наступних соціальних явищ⁴⁵⁰. Вказані методи використовувались при

⁴⁴⁸ Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка: навч. посіб. для вищих навч. Закладів. Івано-Франківськ, 2013. С. 433.

⁴⁴⁹ Манжул І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 11. С. 15.

⁴⁵⁰ Общая теория права. Учебник для юридических вузов. Под общей ред. проф. А. С. Пиголкина. 2-е издание, перераб. и доп. М. : Изд-во МГИИ им. Н. Э. Баумана, 1996. С. 25.

виробленні автором пропозицій щодо внесення змін до чинного процесуального законодавства та рекомендацій з приводу удосконалення судової практики.

Також до спеціально-юридичного методологічного інструментарію цієї роботи відноситься *узагальнення судової практики й аналіз судової статистики*. Цей метод не є спеціальним для науки цивільного процесуального права, адже застосовується багатьма галузевими юридичними науками, і не лише процесуальними. Проте його підґрунтям якраз є результати судової діяльності, що виступають емпіричним матеріалом для дослідника. Як вказується в Положення про організацію і методику узагальнення судової практики, затвердженому рішенням зборів суддів ВССУ від 24 червня 2011 року № 8, узагальнення судової практики й аналіз судової статистики – дві взаємодоповнюючі сторони аналітичної роботи, без якої неможливе правильне формування судової практики і належне функціонування судів. За допомогою професійно виконаних узагальнень судової практики та аналізу судової статистики з'ясується реальний стан здійснення правосуддя загальними судами, додержання цими судами вимог Конституції та чинного законодавства України. Правильно організований і проведений аналіз судової практики дозволяє перевірити дотримання норм матеріального та процесуального закону при розгляді справ і виконанні судових рішень; з'ясувати спірні, проблемні питання, які виникають під час розгляду різних категорій цивільних та кримінальних справ, виконання вимог закону щодо виявлення причин злочинів і правопорушень, умов, які сприяли їх вчиненню⁴⁵¹.

Згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» узагальнення судової практики належить до повноважень

⁴⁵¹ Положення про організацію і методику узагальнення судової практики, затверджене рішенням зборів суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24.06.2011 № 8. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/vr008740-11>

апеляційних судів і ВС. Його результати стають підґрунтям для виправлення помилок, допущених при розгляді справ, а також еталоном правильного й однакового застосування судами чинного законодавства. Одержані в ході вивчення та узагальнення судової практики матеріали стають основою для підготовки рекомендацій щодо правильного застосування судами законодавства при вирішенні цивільних справ, усунення порушень норм права в діяльності судів, підвищення кваліфікації суддів, поширення досвіду, підготовки пропозицій про внесення змін і доповнень до постанов пленуму вищого судового органу. В окремих випадках судова практика породжує внесення змін до законодавства, адже дозволяє встановити ефективність правової норми – її досконалість чи недосконалість. Як зазначає Н. І. Авдеєнко, вона є своєрідним критерієм, індикатором необхідності перетворень в тій чи іншій сфері правового регулювання. Аналіз судової практики допомагає законодавцю в виданні та формулюванні таких норм права, які були б гранично точними і ясними⁴⁵².

Цей метод успішно використовують науковці для пояснення тенденцій розвитку процесуальних явищ. Проте в науці судову практику нерідко ототожнюють з судовим прецедентом. З цього приводу варто зазначити, що правова і процесуальна системи України відносяться до системи континентального (романо-германського) права, в якій, на відміну від системи загального права, судовий прецедент формально не визнається джерелом права, хоча й має місце у вигляді т.зв. «усталеної судової практики» (*jurisprudence constante*), за якою низка раніше прийнятих та узгоджених судових рішень розглядається як переконливий доказ правильного застосування правової норми. Отже, раніше прийняті судові рішення розглядаються як додатковий засіб тлумачення положень законодавства, тобто

⁴⁵² Авдеєнко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. С. 10.

судове рішення розширює зміст правової норми, а не підміняє її. Майбутнє застосування норми судами здійснюється через призму її суддівського тлумачення у раніше прийнятих рішеннях з урахуванням обставин справи⁴⁵³. Судова практика в країнах романо-германської правової сім'ї розглядається як неформальне, вторинне джерело права й може надати переконливе обґрунтування для судового рішення.

В юридичній науці поняття судової практики є дискусійним⁴⁵⁴. Так, І. В. Решетнікова розглядає судову практику як сумарний результат розгляду конкретних справ⁴⁵⁵. Н. І. Авдеєнко визначає судову практику як практику застосування процесуальних норм органами правосуддя⁴⁵⁶. М. К. Треушников визначає судову практику як елемент правової системи, що бере участь в правовому регулюванні, але відноситься не до правотворчості, а до застосування права⁴⁵⁷. С. В. Васильєв визначає такі основні ознаки судової практики: (а) судова практика поєднує в собі два елементи: діяльність уповноважених органів і одержаний на основі цієї діяльності результат; (б) судова практика формується на основі чинного законодавства і не повинна йому суперечити; (в) мають існувати межі формування судової практики, щоб не проявлялося судове свавілля;

⁴⁵³ Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 255–272.

⁴⁵⁴ Романюк Я. М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії та практики): монографія. К. : Ін Юре, 2016. С. 415–431; Васильєв С. В. Судова практика: поняття, значення і види. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. 2013. № 1082, вип. 16. С. 191–195; Ярков В. В. Статус судебной практики в России: некоторые вопросы. Юридическая наука и образование. Вып. 1. М., 2008. С. 204–205; Загайнова С. К. Судебный прецедент: проблемы. 3 14 правоприменения. М. : Издательство НОРМА, 2002. 176 с.

⁴⁵⁵ Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Городец, 1999. С. 18.

⁴⁵⁶ Авдеенко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданско-процессуального права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. С. 8.

⁴⁵⁷ Гражданский процесс: Учебник. Под ред. М.К. Треушникова. М. : Городец, 2007. С. 58.

(г) судова практика є формою судової правотворчості, в процесі якої створюються норми адресовані невизначеному колу осіб; (д) судова практика може бути застосована протягом тривалого періоду до однакових ситуацій; (е) судова практика у певних випадках є джерелом правового регулювання, і найважливіші її положення можуть бути покладені в основу судових актів; (є) судова практика підтверджує на досвіді життєвість і доцільність тих чи інших правових норм і є джерелом подальшого розвитку цивільного процесуального права⁴⁵⁸.

Не зважаючи на різноманіття поглядів на судову практику, в цій роботі вона розглядалась як емпіричне підтвердження чи спростування того чи іншого підходу до правозастосування, а також як диференційоване явище, що є похідним від диференціації цивільного судочинства.

Будь-яке правове дослідження ґрунтується на принципах пізнання правових явищ, що також є елементами методології. Ці принципи характеризуються, по-перше, як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації; по-друге, вони є внутрішнім переконанням людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності. Принципам притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності⁴⁵⁹, внаслідок чого вони дозволяють отримувати знання з мінімізованим суб'єктивним наповненням.

⁴⁵⁸ Васильєв С. В. Судова практика: поняття, значення і види. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. 2013. № 1082, вип. 16. С. 194.

⁴⁵⁹ Волошин Ю. О. Принцип. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», Т. 5. 2003. С. 110–111.

В літературі виділялись різні методологічні принципи юридичної науки. Так, А. А. Козловський виділяє близько 200 таких принципів⁴⁶⁰. А. М. Кучук зазначає про існування таких принципів пізнання правових явищ: 1) об'єктивності; 2) всебічності та повноти; 3) правового поліцентризму⁴⁶¹. Н. М. Пархоменко визначає принципи об'єктивності, історизму, єдності історичного і логічного, всебічності дослідження. В «Юридичній енциклопедії» принципами правових досліджень називають принципи обґрунтованості, об'єктивності, історизму, логічності, всебічності дослідження, залучення дослідницьких засобів інших наук (філософської, економічної, соціологічної та історичної наук тощо)⁴⁶². Т. І. Тарахонич принципами дослідження правового регулювання вважає принципи: усебічності, обґрунтованості, об'єктивності, конкретності, комплексності, органічного поєднання теорії та практики⁴⁶³.

З огляду на наявні в літературі погляди на принципи науково-правових досліджень та особливості розробки проблем диференціації цивільного процесу, в якості принципів описаного в цій роботі дослідження слід вважати:

об'єктивність – цивільний процес та його диференціація, хоч є соціальними продуктами, проте існують поза людською свідомістю і незалежно від неї, тобто є об'єктивно існуючими, а тому це дослідження ґрунтує не лише на суб'єктивній думці й переконаннях дослідника, а й на фактичному об'єктивному матеріалі;

⁴⁶⁰ Козловський А. А. Гносеологічні принципи права. Проблеми філософії права. 2005. Т. III. № 1–2. С. 32–44.

⁴⁶¹ Кучук А. М. Принципи пізнання правових явищ як елемент методології. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 4. С. 8–11.

⁴⁶² Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 5. К. : Українська енциклопедія, 1998. С. 110–111.

⁴⁶³ Тарахонич Т. І. Методологічні підходи та принципи дослідження правового регулювання. Часопис Київського університету права. 2009. № 3. С. 15–19.

історизм – обґрунтованість та виваженість диференціації цивільного процесу оцінюється лише при розгляді його генезису в конкретних історичних умовах і зв'язках, що дозволяє простежити логіку змін в розвитку цивільного процесу, а також спрогнозувати його майбутнє, в т.ч. багатоваріативне;

історизм – обґрунтованість та виваженість диференціації цивільного процесу оцінюється лише при розгляді його генезису в конкретних історичних умовах і зв'язках, що дозволяє простежити логіку змін в розвитку цивільного процесу, а також спрогнозувати його майбутнє, в т.ч. багатоваріативне;

всебічність – дослідження диференціації цивільного процесу та окремих її аспектів здійснюється з урахуванням плюралізму існуючих поглядів на відповідні проблеми та із застосуванням всього арсеналу прийнятних методів дослідження.

РОЗДІЛ 2

Теоретичні засади диференціації цивільного судочинства

2.1. Функції судової влади у цивільному судочинстві як основний фактор його диференціації

В попередньому розділі цієї роботи було охарактеризовано правосуддя в цивільних справах, що втілює реалізацію судової влади в цивільному судочинстві, та визначено його поняття. З огляду на таку концепцію спробуємо охарактеризувати функції судової влади в цивільному судочинстві. Нагадаємо, що ми приєднуємось до позиції тих учених, які доводять поліфункціональність судової влади в цивільному судочинстві. Поліфункціональність судової влади загалом визнається й законодавцем, який в ч. 2 ст. 124 Конституції України закріпив, що делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Таким чином, при здійсненні правосуддя суди реалізують різні напрямки судової діяльності. Варто звернути увагу на те, що в наведеній конституційній нормі законодавець ототожнює функції судів та функції судової влади. Проте такий підхід, на наш погляд, вбачається помилковим внаслідок помилковості ототожнення судів і судової влади. Функції судової влади складають основу функцій окремих судових органів, проте вони не збігаються. З цього приводу О. С. Ткачук зазначає, що не можна плутати функції судової

влади та функції судової системи взагалі або її окремих органів, структурних підрозділів. Останні можуть реалізовуватися в галузі організаційного забезпечення функціонування судів, однак жодним чином вони не спрямовані на мету, що стоїть перед судовою владою, тобто не виступають її функціями⁴⁶⁴.

Реалізація судової влади завжди пов'язана із здійсненням правосуддя та спрямована на зовнішнє соціальне середовище, адже, здійснюючи правосуддя, суди вирішують справи, що виникають з відносин, які складаються поза судовою системою. Крім того, судова влада є цілісним поняттям, а її функції визначають загальні напрямки її впливу, а не напрямки діяльності окремих органів, які її реалізують. Також функції судової влади стосуються остаточного вирішення судами справ, а не проміжної судової діяльності окремих судів. Функції ж окремих органів судової системи визначаються їх місцем в судовій системі та роллю, яка відводиться їм у відповідному виді судочинства. Також частина функцій апеляційних і касаційного судів стосується впливу цих судових органів на діяльність інших органів судової системи. Так, здійснення ВС функції забезпечення однакового застосування судами норм права безпосередньо спрямована на правозастосовну діяльність всіх судових органів. Таким чином, функції судів відрізняються від функцій судової влади як за змістом, так і за суттю. Саме тому, на наше переконання, до функцій судової влади слід відносити лише напрямки її зовнішнього впливу, адже вплив в середині судової системи характеризує функції не судової системи, а окремих її органів.

Деякі автори визначають не функції судової влади, а функції правосуддя, виходячи з того, що правосуддям є вся діяльність органів

⁴⁶⁴ Качук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 44–45.

судової влади⁴⁶⁵. Проте функції не можуть бути притаманні діяльності, якою є правосуддя, адже функції визначають таку діяльність. З приводу співвідношення функцій і діяльності А. М. Магомедов пише, що між функціями і діяльністю здійснюється генетичний зв'язок. Функція визначає діяльність. У свою чергу, діяльність уособлює функцію. У цьому сенсі функція передуює власне діяльності. Дійсно, перш ніж працювати, треба знати, в якому напрямку докласти зусилля. Функція дає уявлення про те, що є змістом діяльності. Діяльністю є те, що настало, проявилось, існує реально. Діяльність – це здійснена можливість. На відміну від неї, функція являє собою реальну передумову діяльності. Але вона виступає не тільки як засіб лише причинності. Функція виражає закономірності різних детермінованих, атрибутивних характеристик діяльності⁴⁶⁶. В загальнонауковому плані функціями називають основні напрямки впливу суб'єкта на об'єкт⁴⁶⁷. В юридичній літературі під функцією розуміється напрямок впливу на реальну дійсність, в якому відбивається сутність явища, його призначення та закономірності розвитку⁴⁶⁸. Як зазначає В. М. Карташов, функції – це завжди цілеспрямований, однорідний юридичний вплив на ті чи інші сфери суспільного життя. Тому вони безпосередньо пов'язані із завданнями та цілями, що стоять перед юридичною діяльністю. Завдання обумовлюють наявність та існування тих чи інших функцій, конкретний їх зміст і способи впливу⁴⁶⁹.

⁴⁶⁵ Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: автореферат дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. С. 12; Гусаров К. В. Функції правосуддя у цивільному процесі. Зовнішня торгівля: право та економіка. 2006. № 3. С. 81–83; Правосудие в современном мире: Монография. Под ред. Т. Я. Хабриевой, В. М. Лебедева. М.: Норма: НИЦ ИНФРА-М, 2014. 720 с.

⁴⁶⁶ Магомедов А. М. Философские проблемы о функциях. Ростов н/Д, 1984. С. 54–56.

⁴⁶⁷ Пастухова В. И. Назначение и функции судебной власти в Республике Беларусь. Юридический журнал. 2008. № 4. С. 38.

⁴⁶⁸ Байтин М. И. Сущность и основные функции социалистического государства. Саратов, 1979. С. 197.

⁴⁶⁹ Карташов В. Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. Изд. Саратов. ун-та, 1989. С. 124.

З огляду на те, що функції судової влади, в т.ч. в цивільному процесі, були предметом дослідження в багатьох наукових роботах теоретиків права і процесуалістів, про що вже йшлося вище, а також те, що поглиблений розгляд цього питання в цій роботі виходитиме за межі її предмету, зупинимось лише на питанні про те, чи визначають функції судової влади в цивільному процесі його диференціацію. А це вимагає, насамперед, з'ясування переліку таких функцій. Відправною точкою в цьому є критерій (критерії) виділення зазначених функцій, що дозволяє не лише їх визначити, а й розмежувати між собою. При цьому слід погодитись з І. М. Зайцевим у тому, що судова влада не може реалізовуватися поза межами покладених на неї функцій, тобто функціями має охоплюватися вся предметна сфера її функціонування в цілому⁴⁷⁰. Отже, критерієм виділення функцій судової влади може бути ознака, що дозволяє сформулювати такий перелік функцій, в якому кожна функція не накладатиметься на будь-яку іншу (інші), а в своїй сукупності вони складатимуть цілісну систему, що охоплюватиме всю сферу функціонування судової влади.

В літературі висловлювались різні думки з приводу виділення таких критеріїв. Проте вчені, які досліджували це питання, зазвичай, не пишуть прямо про критерії виділення функцій судової влади, називаючи їх іншими термінами. Так, І. М. Зайцев зазначав про наступні чинники розуміння функцій: а) цільові установки, що реалізуються шляхом функцій; б) процесуальні засоби її досягнення; в) відповідні цивільні процесуальні норми⁴⁷¹. О. О. Герасіна виділяє склад елементів змістовної характеристики функцій судової влади: суб'єкт та учасник здійснення функцій; об'єкт; мета; система дій і операцій; методи та засоби; результати

⁴⁷⁰ Зайцев І. М. Процессуальные функции гражданского судопроизводства. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1990. С. 9.

⁴⁷¹ Там само. С. 8–9.

функціонування⁴⁷². К. В. Гусаров пише, що у кримінальному, адміністративному, цивільному, господарському та конституційному судочинстві функції правосуддя визначаються, насамперед, предметом правового регулювання тієї чи іншої галузі права⁴⁷³.

В якості критеріїв розмежування функцій В. О. Азаров виділяє предмет докладання зусиль суду, мету здійснюваної діяльності та стадію процесу, на якій реалізується конкретна судова функція⁴⁷⁴. О. С. Ткачук вважає, що як критерії виділення функцій судової влади слід використовувати: предметну сферу функціонування судової влади; мету судової діяльності; предмет судової діяльності й процесуальну форму, в якій така діяльність має відбуватися. При цьому, на його думку, випадіння хоча б одного з елементів нівелює значення функції в процесі розвитку правовідносин⁴⁷⁵.

В літературі наводились різні переліки функцій судової влади (правосуддя чи інших подібних явищ) в цивільному судочинстві. Найповніше вони розкриті в роботах К. В. Гусарова та О. С. Ткачука. Так, на думку К. В. Гусарова, функції правосуддя в цивільному процесі полягають у:

1. Розгляді й вирішенні правових спорів у порядку цивільного судочинства, що зводиться до захисту порушених прав чи інтересів суб'єктів матеріальних правовідносин, що охороняються законом.
2. Контролі й перегляді актів у системі цивільної юрисдикції (контрольна функція правосуддя), що складається з двох видів.

⁴⁷² Герасимова А. А. Функции судебной власти в механизме современного российского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратовская государственная юридическая академия. Саратов, 2012. С. 8, 16–17.

⁴⁷³ Гусаров К. В. Функції правосуддя у цивільному процесі. Зовнішня торгівля: право та економіка. 2006. № 3. С. 82.

⁴⁷⁴ Азаров В. А. Функции правосудия и судебного контроля на рубеже XXI столетия. Дайджест. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии. 2001. № 11 (Ч. 3). С. 101–106.

⁴⁷⁵ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 42.

До першого виду належить контроль за актами, діями чи бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції (під якою розуміється взаємопов'язаний механізм, що забезпечує розгляд спорів, захист безспірних прав та інтересів учасників юридичних відносин). Другим видом контрольної функції правосуддя є особлива форма діяльності органів судової влади, яка полягає у перегляді судових актів, що підлягають оскарженню, в перевірці законності й обґрунтованості рішень і ухвал судових органів. Результатом здійснення контрольної функції суду може бути зміна чи скасування акта, що оскаржується, чи підтвердження його законності й обґрунтованості.

3. Встановленні в безспірному порядку фактів і станів, що мають юридичне значення. Ця функція правосуддя не зв'язана з розглядом спору про право і притаманна тільки цивільному процесу.

4. Застосуванні до порушників закону примусових заходів, що виражається у вжитті певних заходів матеріального й особистого характеру, встановлених судом щодо порушника права і пов'язаних із порушенням правових норм (стягнення штрафу, пені, моральної шкоди, зобов'язання особи принести публічні вибачення у справах про захист честі, гідності, ділової репутації, заходів процесуального примусу тощо).

5. Тлумаченні правових норм. Будь-який суд загальної юрисдикції має право на підставі ст. 144 Конституції визнати неконституційними чи такими, що не відповідають законам України, рішення органів місцевого самоврядування, а також на підставі ст. 124 Конституції – акти органів державної виконавчої влади: міністерств, інших центральних відомств, місцевих державних адміністрацій та ін⁴⁷⁶.

⁴⁷⁶ Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: автореферат дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. С. 12; Гусаров К. В. Функції правосуддя у цивільному процесі. Зовнішня торгівля: право та економіка. 2006. № 3. С. 82–83.

Натомість О. С. Ткачук виділяє такі функції судової влади:

– правосуддя – реалізується під час розгляду справ позовного провадження, тобто вирішення спорів про право, що надає можливість подолати невизначеність у суб'єктивних правах. Предметом судової діяльності є вирішення спору про суб'єктивні права й обов'язки або перешкод у здійсненні суб'єктивного права;

– установча – ця функція, на думку зазначеного автора, пов'язана з діяльністю суду під час розгляду справ окремого провадження та при відновленні втраченого судового провадження. Її виконання покладається на суди внаслідок специфічності питань, які вони мають розглянути, та фактів, станів, що мають встановити, а також враховуючи юридичну силу судового рішення. Метою, заради якої запроваджується ця функція, є охорона прав та інтересів, створення умов для майбутнього здійснення особистих немайнових чи майнових прав, що сприяє подоланню невизначеності у суб'єктивних правах і обов'язках;

– забезпечувальна – ця функція проявляється під час видачі судового наказу в порядку наказного провадження, оскільки суд має справу з так званими «безспірними вимогами», а також під час вжиття заходів забезпечення позову («забезпечувальних заходів»), коли суд вживає заходи для забезпечення у майбутньому виконання рішення суду, що буде ухвалене. Також вказаний автор вважає, що певною мірою прояв цієї функції спостерігається під час застосування заходів процесуального примусу, оскільки за їх допомогою забезпечується належне проведення судового розгляду. Її метою є створення умов для реального здійснення суб'єктивних прав у майбутньому та належного виконання процесуальних обов'язків;

– судового контролю – ця функція реалізується у вигляді контролю за рішеннями, діями та бездіяльністю деяких органів. Вона проявляється при розгляді справ про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень

МКА, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень МКА. Суд також здійснює контроль за діяльністю державного виконавця під час примусового виконання судових та інших рішень. Контрольна функція здійснюється судами з метою легітимації рішень та дій окремих несудових органів і судів іноземних держав, а також захисту прав учасників виконавчого провадження;

– єдності (уніфікації) судової практики – виконання цієї функції, на думку О. С. Ткачука, пов'язана з діяльністю ВСУ під час перегляду судових рішень, оскільки остання не охоплюється поняттям правосуддя. Її можна визначити як функцію уніфікації судової практики, що здійснюється з метою забезпечення єдності судової практики та виконання Україною взятих на себе зобов'язань⁴⁷⁷.

Виділення функцій судової влади, на наше переконання, має здійснюватися лише за одним критерієм, адже лише в такому разі одні функції не будуть дублювати чи накладатися на інші. Крім того, це відповідатиме правилу логіки щодо незмінності підстави поділу понять. Проте це не виключає формування багаторівневої системи функцій судової влади, на кожному рівні якої будуть застосовуватись різні критерії (один критерій на кожен рівень).

Система функцій судової влади, на наш погляд, має передбачати їх поділ на найвищому рівні за сферою впливу на загальні та спеціальні. Загальні функції судової влади є тими напрямками її впливу, які характеризують її в цілому й здійснюються у всіх видах судочинства. До них можна віднести виховну, превентивну, правозастосовну, правотворчу тощо. Проте розгляд загальних функцій судової влади виходить за межі предмету цієї роботи.

Спеціальні ж функції судової влади визначають особливості її реалізації при здійсненні правосуддя в окремих видах

⁴⁷⁷ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 45–51.

судочинства. Критерієм визначення спеціальних функцій судової влади в цивільному судочинстві, на наш погляд, мають бути завдання, покладені на судову владу при здійсненні правосуддя в цивільних справах. Такі завдання не є тотожними завданням суду (ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») і завданням цивільного судочинства (ч. 1 ст. 2 ЦПК України), хоча тісно з ними пов'язані. Завдання судової влади в цивільному судочинстві обумовлюються її призначенням, характеризують предметну сферу її функціонування. Вони виявляються при аналізі результатів здійснення правосуддя в різних категоріях цивільних справах. Такі завдання не є однорідними у всіх країнах, адже визначаються особливостями соціокультурного типу кожної держави та політичними чинниками. Проте в будь-якому разі до функцій судової влади, на наш погляд, не можна відносити ті напрямки її діяльності, що мають лише допоміжний (щодо вирішення справи) характер й не відіграють самостійної ролі, як то: забезпечення позову, забезпечення доказів, відновлення втраченого провадження, вжиття заходів процесуального примусу, протидія з боку суду процесуальним зловживанням, відновлення втраченого провадження тощо.

Варто погодитись з думкою О. С. Ткачука про те, що тлумачення норми права не є окремою функцією судової влади, оскільки воно є видом процесуальної діяльності, який вчинюється судом при реалізації всіх функцій⁴⁷⁸. Тлумачення права для судів цивільної юрисдикції не є самоціллю – їх рішення завжди повинні бути спрямовані на практичний ефект. Варто пам'ятати, що суди загальної юрисдикції в Україні не наділені повноваженнями на винесення консультативних висновків щодо законності певної поведінки чи порядку вчинення юридичних дій. Тлумачення ж судами закону

⁴⁷⁸ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 51.

виступає в судочинстві засобом і стадією правозастосування при вирішенні судами конкретних цивільних справ⁴⁷⁹.

З урахуванням зазначеного, виходячи з моделі цивільного судочинства, що передбачена чинним цивільним процесуальним законодавством України, враховуючи перспективи її розвитку й намагаючись узагальнити напрямки судової діяльності, спеціальними функціями судової влади в цивільному судочинстві в Україні за змістовним критерієм слід визнати:

- вирішення індивідуальних юридичних спорів;
- звернення до примусового виконання безспірних грошових вимог;
- підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів;
- забезпечення виконавчого провадження;
- судового контролю;
- екзекватурування рішень іноземних судів і органів АВС;
- підтримка АВС.

Вирішення індивідуальних юридичних спорів є основною функцією судової влади в цивільному судочинстві й вона (її різні варіації) визнається майже всіма дослідниками судової влади. Ця функція полягає у тому, що за зверненнями зацікавлених осіб суди розглядають та вирішують різні за своїм юридичним змістом конфлікти, які виникають між окремими суб'єктами права, тим самим усуваючи їх. Предметне наповнення цієї функції визначається цивільною юрисдикцією. Ця функція реалізується судами в порядку позовного провадження. Здійснюючи цю функцію, суди не обов'язково безпосередньо (своїми рішеннями) вирішують відповідні юридичні спори, а й сприяють примиренню його сторін шляхом вирішення безпосередньо ними існуючих розбіжностей.

⁴⁷⁹ Романюк Я. М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії та практики): монографія. К. : Ін Юре, 2016. С. 204–205.

Вирішуючи справи позовного провадження, суди здійснюють захист переважно приватних інтересів (в їх широкому розумінні, що включає права й свободи), в т.ч. декількох осіб. Проте в силу загального характеру цивільної юрисдикції, суди можуть вирішувати й окремі спори, пов'язані із захистом публічного інтересу (окремих інтересів територіальних громад чи державних інтересів). Питання захисту в цивільному судочинстві публічних інтересів було детально розроблено в роботах І. Е. Берестової⁴⁸⁰.

Разом з тим, повноваження судів у сфері цивільної юрисдикції не поширюються на вирішення будь-яких колективних конфліктів, зокрема, колективних трудових спорів (конфліктів), групових позовів чи позовів в інтересах необмеженого кола осіб. Це пов'язано з тим, що колективні конфлікти стосуються інтересів, які правом не охороняються, та за своїм суб'єктним складом є знеособленими, адже неформалізований колектив не є суб'єктом процесуального права. Крім того, законодавство України встановлює спеціальний порядок вирішення деяких колективних конфліктів. Так, Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» передбачено розгляд колективного трудового спору (конфлікту) примирною комісією, а в разі неприйняття рішення у встановлені в законі строки – трудовим арбітражем. Питання про запровадження в цивільному судочинстві інституту групового, масового, представницького чи подібного позову, а також судового захисту прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб вже давно обговорю-

⁴⁸⁰ Берестова І. Е. Теоретичні засади публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 496 с.; Берестова І. Е. Захист публічних інтересів учасників цивільних відносин: взаємозв'язок цивільного судочинства і конституційного провадження: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02, 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Київ, 2019. 510 с.

ється в юридичній спільноті⁴⁸¹. Більше того, такі правові інститути закріплені в законодавстві США, Швеції, Португалії, Іспанії, Фінляндії, Норвегії, Данії, Франції, Російської Федерації та інших країнах і вже тривалий час успішно застосовуються для захисту прав та інтересів споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище, прав учасників фондового ринку, прав вкладників неплатоспроможного банку тощо. В 2019 році групою народних депутатів було навіть зареєстровано проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо групових позовів про захист прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне

⁴⁸¹ Бичкова С. С. Особливості судового захисту прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб. Судова апеляція. 2013. № 2 (31). URL: <https://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/48705/>; Білоусов Ю. В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. Університетські наукові записки. 2012. № 1 (41). С. 295–309; Борщенко В. В. Групові позови в господарському процесі. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04, НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. Київ, 2015. 190 с.; Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 200 с.; Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2005. 209 с.; Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 20 с. Аболонин Г. О. Групповые иски. М. : Норма, 2001. 256 с.; Островська Л. А. Непрямі (похідні) позови: міжнародний досвід та законодавство України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 20 с.; Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. Вісник Верховного Суду України. 2015. № 3. С. 35–47; Гражданский процесс в межкультурном диалоге: Евразийский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18–21 сентября 2012 г., Москва, Россия: сб. доклад. Под ред. д.ю.н. Д. Я. Малешина; Международная ассоциация процессуального права. М. : Статут, 2012. С. 499–656; Рябенко Ю. Ю. Судовий захист прав споживачів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2008. 208 с.; Романюк Я. М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії та практики): монографія. К. : Ін Юре, 2016. 532 с.; Батаєва Н. С. Судебная защита прав и интересов неопределенного круга лиц: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Моск. гос. юрид. академия. М., 1999. 32 с.; Артамонова Е. М. Защита прокурором прав и законных интересов неопределенного круга лиц в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. НДИ проблем укрепления законности и правопорядка при Генеральной прокуратуре Российской РФ. М., 2004. 198 с.

середовище № 10292 від 15.05.2019⁴⁸², який в подальшому був відкликано. Наразі ця проблема не знаходить свого законодавчого вирішення. Якщо в подальшому подібний інститут з'явиться в цивільному процесуальному праві вищевказана функція судової влади модифікується у вирішення юридичних спорів без конкретизації їх суб'єктного змісту.

Звернення до примусового виконання безспірних грошових вимог полягає в тому, що суди, виходячи з презумпції безспірності певних вимог з грошових зобов'язань, які ґрунтуються на письмових доказах, не з'ясовуючи обставини справи, забезпечують кредиторам можливість примусового стягнення коштів з боржників без тривалого судового розгляду. Ця функція реалізується судами в порядку наказного провадження. Вирішуючи справи наказного провадження, суди, так само як і в справах позовного провадження, усувають юридичний спір. Проте такий спір стосується лише невиконання боржником обов'язку, що ним не оспорується, та не стосується «спору про право»⁴⁸³. Здійснюючи цю функцію, суди сприяють кредитору в задоволенні боржником його вимог, адже судовий наказ може бути пред'явлений до примусового виконання. Попри це, при здійсненні цієї функції суди не підтверджують та не спростовують заявлену кредитором вимогу.

Підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів як окрема функція судової влади в цивільному судочинстві

⁴⁸² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо групових позовів про захист прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище. Проект Закону від 15.05.2019 № 10292. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65935

⁴⁸³ Бобрик В. І. Поняття «спір про право» в наказному провадженні. Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України: Збірник доповідей та тез повідомлень учасників цивільно-правової секції всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 14 листопада 2008 р.). Ред. Кол. С. Г. Кузьменко, О. І. Антонюк. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 66–70; Наказне провадження в цивільному процесі: монографія. За заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПРН України, 2011. С. 159–163.

здійснюється при вирішенні справ окремого провадження. Варто наголосити, що при розгляді всіх цивільних справ суди встановлюють юридичні факти, проте лише в окремому провадженні це набуває самодостатнього значення. Цю функцію не можна визнати цілісною, адже при вирішенні кожної окремої категорії справ окремого провадження суди виконують різні завдання. В переважній більшості таких справ, рішення судів має установче значення, так як саме виступає юридичним фактом і породжує чи змінює певні правовідносини. Проте таке значення рішень судів має похідний характер, адже у відповідній судовій діяльності на першому плані завжди знаходиться саме підтвердження судом наявності чи відсутності певних юридичних фактів (станів, прав), що є умовами здійснення прав і реалізації інтересів приватних осіб або підставами для їх обмеження.

Забезпечення виконавчого провадження як функція судової влади в цивільному процесі полягає в тому, що суди за зверненням учасників виконавчого провадження, а в окремих випадках – за ініціативою самого суду, вирішують окремі передбачені законом питання, що істотно впливають на хід виконавчого провадження, а також на окремі права й інтереси його учасників. Виконання судових рішень не є функцією судової влади, оскільки згідно Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»⁴⁸⁴ покладається в Україні на органи державної виконавчої служби та на приватних виконавців. Тому суди лише у встановлених процесуальним законодавством забезпечують виконавче провадження, що створює додаткові правові гарантії для його учасників. Зазначена функція судової влади має два аспекти. Перший полягає в тому, що суди не

⁴⁸⁴ Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів. Закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>

залишаються осторонь виконання їх рішень, адже оформлюють виконавчі листи, вирішують питання про виправлення в них помилок, визнання виконавчих листів такими, що не підлягають виконанню, визнання мирової угоди, поворот виконання тощо. Другий аспект даної функції полягає в тому, що в порядку цивільного судочинства суди вирішують окремі питання, пов'язані з реалізацією судових рішень, що підлягають примусовому виконанню, а саме: про тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу, про оголошення розшуку боржника або дитини, привід боржника, про примусове проникнення до житла чи іншого володіння особи, про звернення стягнення на нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку, про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України (ст.ст. 433, 437–439, 441, 443 ЦПК України). Виконання цієї функції здійснюється судами за особливими процедурами, що визначаються за загальними правилами здійснення цивільного судочинства з урахуванням спеціальних норм, закріплених у розділі VI ЦПК України.

Функція судової влади щодо здійснення *судового контролю за виконавчим провадженням* в цивільному судочинстві полягає у перевірці судами дотримання державними виконавцями чи іншими посадовими особами органу державної виконавчої служби або приватними виконавцями законодавства при примусовому виконанні судових рішень в цивільних справах у разі оскарження їх рішень, дій або бездіяльності. Ця функція виконується судами за особливою процедурою, урегульованою в розділі VII. Цю функцію суди виконують лише за зверненнями зацікавлених осіб, коло яких визначено процесуальним законом.

Також контрольною є ще одна функція судової влади, яка полягає здійсненні *судового контролю за АВС*. Суди за зверненням уповноважених законом осіб контролюють дотримання законодавства при вирішенні цивільних спорів третейськими судами

і МКА (оскарження рішень органів АВС), без розгляду відповідного спору по суті. Наразі до цивільної юрисдикції віднесені лише питання обмеженого контролю за третейськими судами і МКА, адже відповідно до чинного законодавства України рішення таких незалежних і недержавних органів наділені такої властивістю як обов'язковість, що забезпечується можливістю звернення їх до примусового виконання. У разі наділення такими властивостями рішень інших органів/осіб АВС, функція судового контролю в цивільному судочинстві може бути поширена й на оскарження рішень таких органів/осіб. Суди здійснюють таку функцію відповідно до правил, встановлених у розділі VIII ЦПК України.

Екзекватування рішень іноземних судів і АВС полягає в тому, що суди в Україні в порядку цивільного судочинства надають екзекватуру, тобто дозвіл на виконання або визнання, щодо рішень судів іноземних держав, МКА та третейських судів. Здійснюючи таку функцію, українські суди перевіряють лише відсутність підстав для відмови в задоволенні відповідного клопотання, що встановлені законодавством України, в т.ч. міжнародними актами, які входять до його складу. При цьому сам спір по суті судом не розглядається. Здійснення зазначеної функції врегульовано розділом IX ЦПК України.

Підтримка АВС є новою функцією судової влади в цивільному судочинстві, хоча питання про її запровадження вже давно обговорюється науковцями і практиками⁴⁸⁵. Ця функція полягає

⁴⁸⁵ Видоборець Т. Забезпечення позову при розгляді справи в МКАС: міф чи реальність? *Юридична газета*. 2010. Випуск № 38 (21.09.2010); Цират Г. Обеспечительные меры в международном коммерческом арбитраже: состояние и перспективы регулирования. *Legea si viata*. 2014. № 3. С. 200–203; Прусенко Г. Проблеми та перспективи забезпечення позову в міжнародному комерційному арбітражі за законодавством України. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 3. С. 47–53; Воронов К. М. Концепції взаємодії державних судів і міжнародних комерційних арбітражів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 80–83; Притика Ю. Забезпечувальні заходи в міжнародному комерційному арбітражі. *Право України*. 2011. № 1. С. 139–149. Селивон Н. Ф. Взаимодействие судебной власти с международным коммерческим арбитражем. *Право Украины*. 2011. № 2. С. 138–147. Ятченко Є. О. Забезпечувальні заходи в господарському процесі України та у міжнародному комерційному у арбітражі. *Судова апеляція*. 2016. № 3 (44). С. 84–91.

в тому, що суди в рамках цивільного судочинства за зверненням третейського суду чи МКА або за заявою сторони (учасника) третейського (арбітражного) розгляду вживають забезпечувальних заходів щодо доказів (витребування доказів (ч. 11 ст. 84 ЦПК України), огляд доказів за їх місцезнаходженням (ч. 9 ст. 85 ЦПК України), допит свідка (ст. 94 ЦПК України), забезпечення доказів (ч.ч. 7-8 ст. 116 ЦПК України, ч. 5 ст. 117 ЦПК України, ч. 10 ст. 118) та/або забезпечення позову (глава 10 ЦПК України). Тим самим державні суди в рамках здійснення цивільного судочинства сприяють третейському чи арбітражному розгляду. Запровадження цієї функції розширює можливості зазначених органів АВС, адже вони не наділені повноваженнями забезпечувати докази та/або позов в порядку, який є обов'язковим не лише для учасників відповідних процедур АВС. В ЦПК України передбачається, що вирішення судами питань про забезпечення доказів або позову в якості підтримки третейського чи арбітражного розгляду спору здійснюється у загальному порядку забезпечення доказів або позову в позовному провадженні з урахуванням окремих особливостей, встановлених процесуальним законом. Варто наголосити, що ця функція судової влади може бути поширена на підтримку не лише діяльності третейського суду та МКА, а й інших формалізованих способів АВС у разі наділення законодавством України їх рішень такою властивістю як обов'язковість.

Кожна зазначена вище спеціальна функція судової влади в цивільному судочинстві реалізується судами за особливими процедурами цивільного судочинства, встановленими цивільним процесуальним законом. Відтак множинність спеціальних функцій судової влади в цивільному судочинстві є функціональною передумовою його диференціації.

2.2. Сутність диференціації цивільного судочинства

Як вже неодноразово зазначалось в літературі термін «диференціація» не є суто правовим⁴⁸⁶. Проте вже тривалий час це поняття використовується у філософії та в різних науках (біології, хімії, математиці, етнографії, соціології, лінгвістиці тощо). З огляду на це, при визначенні поняття диференціації цивільного процесу потрібно, насамперед, звернутись до етимології та означення слова «диференціація», а також його філософського значення. Це слово походить від лат. «differentia», що українською мовою перекладається як «різниця», «відмінність», «розбіжність»⁴⁸⁷. В Словнику української мови (СУМ-11) вказується таке означення слова «диференціація» – «поділ, розчленування чого-небудь на окремі різно-рідні елементи»⁴⁸⁸.

У філософії поняття «диференціація» є поліаспектним, адже йому надається кілька значень: 1) поділ, розчленування, розшарування цілого на частини, різноманітні та різні форми і ступені; 2) виникнення нових органів, частин, наділених спеціалізованими функціями, наслідком чого є поступове ускладнення системи (зокрема, організму) при розвитку; 3) послідовне визрівання якісних відмінностей, визначень⁴⁸⁹. Філософи розрізняють функціональну диференціацію, в ході якої розширюється коло функцій, які

⁴⁸⁶ Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: моногр. М. : Проспект, 2010. С. 4–5; Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 72.

⁴⁸⁷ Бойко Н., Миронова В. Українсько-давньогрецько-латинський словник. 2-ге вид., допов. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. С. 37, 177, 178.

⁴⁸⁸ Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 2. К. : Наукова думка, 1971. С. 289.

⁴⁸⁹ Философская энциклопедия: в 5 т. Глав. ред. Ф. В. Константинов. М. : Советская энциклопедия, 1962. Т. 2: Дизъюнкция – комическое. С. 136.

виконуються елементами системи, що розвивається, і структурну, в ході якої в системі виділяються підсистеми, що реалізують ті чи інші функції. Іноді під диференціацією розуміється диференційованість, тобто наявність в цілому сукупності спеціалізованих частин, рівнів, підсистем⁴⁹⁰.

Поняття «диференціація» було введено у філософію та соціальні науки наприкінці XIX ст. англійським філософом і одним із основоположників соціології Г. Спенсером (Herbert Spencer), який запозичив його з природничих наук. Термін «диференціація» використовувався Г. Спенсером для обґрунтування вчення про еволюцію та соціологічних теорій, в т.ч. органічного походження держави. В широкому розумінні Г. Спенсер вважав, що диференціація – це поява з якоїсь однорідності різноманіття; розчленування на форми і ступені; виникнення в організмі в процесі розвитку морфологічних і функціональних відмінностей. Вказане поняття він вживав для позначення антиподу інтеграції – виникнення цілісності, єдності в системі, заснованих на взаємодоповнюваності та взаємозалежності окремих елементів. Зазначений вчений розглядав диференціацію та інтеграцію як основні елементи всезагальної еволюції матерії від простого до складного, в т.ч. на соціальному рівні. У праці «Основи соціології» Г. Спенсер розвинув положення про те, що первинні органічні диференціації відповідають первинним відмінностям у відносному стані частин організму, а саме «знаходженню всередині». Описавши первинну диференціацію, Г. Спенсер сформулював дві закономірності цього процесу. Перша – залежність взаємодії соціальних інституцій від рівня організації суспільства: низький рівень організації характеризується слабкою інтеграцією частин, високий – сильнішу залежність кожної частини від усіх інших. Друга – пояснення механізму

⁴⁹⁰ Философский энциклопедический словарь. Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. М. : Советская энциклопедия, 1983. С. 170.

соціальної диференціації та походження соціальних інституцій як наслідок того, що в індивідуальному, як і в соціальному, процес агрегації постійно супроводжується процесом організації, причому останній підпорядкований в обох випадках одному загальному закону, який полягає в тому, що послідовна диференціація відбувається завжди від більш загального до більш спеціального⁴⁹¹.

Г. Спенсера вважають засновником т.зв. «органічної теорії походження держави», відповідно до якої держава виникла зі світу природи шляхом переходу від органічної до неорганічної еволюції, що пов'язується із перетворенням людини як біологічного виду в людину як члена суспільства. Згідно із вказаною теорією держава подібна живому біологічному організму, в основі функціонування якого лежать процеси диференціації і спеціалізації. Диференціація – розвиток держави з найпростішої політичної реальності до ускладненої, її подальше розростання і загибель. Спеціалізація полягає в об'єднанні індивідів у функціональні групи-органи, що здійснюють визначену, властиву їм функцію. Як наслідок, відбувається формування системи органів держави, що як частини живого організму спеціалізуються на певній функції в загальній цілісній системі⁴⁹².

Грунтуючись на ідеях Г. Спенсера, французький соціолог Е. Дюркгейм (Émile Durkheim) розглядав диференціацію в результаті поділу праці (соціальну диференціацію) як закони природи (природної еволюції) і пов'язував диференціацію функцій в суспільстві зі зростанням щільності населення та інтенсивності міжособистісних і міжгрупових контактів⁴⁹³. Погляди Е. Дюркгейма про соціальну

⁴⁹¹ Галушко К. Ю. Спенсер Герберт. Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2012. Т. 9: С. 742.

⁴⁹² Мірошніченко М. І. Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. Нац. акад. внутр. справ України. К. : Атіка, 2001. 224 с.

⁴⁹³ Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. М. : Канон, 1995. 352 с.

диференціацію стали основою сучасних уявлень про соціальну диференціацію. Також варто звернути увагу на оригінальні погляди на диференціацію в соціумі німецького соціолога М. Вебера (Max Weber), який соціальну диференціацію трактував як наслідок процесу раціоналізації цінностей, норм і відносин між людьми⁴⁹⁴. Проблематику соціальної диференціації в рамках різних соціологічних течій досліджувало багато науковців (С. Норт, Т. Парсонс, Н. Луман, А. Етціоні, С. Ейзенштадт, Ф. Рігс та інші). В узагальненому вигляді їх погляди на соціальну диференціацію полягають в тому, що диференціацією є як наявний стан соціальної структури, так і процес, який веде до виникнення різних видів діяльності, ролей, груп, які спеціалізуються на виконанні окремих функцій, необхідних для самозбереження соціальної системи⁴⁹⁵. Також в соціологічних джерелах є т.зв. таксономічні визначення диференціації, за яких цей термін позначає просто відмінності соціальних ролей, статусів, груп і організацій⁴⁹⁶.

Внаслідок розвитку поглядів Г. Спенсера та інших філософів і соціологів термін «диференціація» набув широкого поширення в метанауці. Однак в переважній більшості загальнонаукових або галузевих, в т.ч. правових, досліджень цей термін використовується як парна категорія разом з категорією «інтеграція». Так, В. К. Сидоренко та П. В. Дмитренко зазначають, що для багатьох наук нині є характерним діалектичне поєднання процесів диференціації та інтеграції наукових знань. Таке поєднання є проявом двох закономірностей людського пізнання: відобразити єдність і цілісність

⁴⁹⁴ Давыдов Ю. Н. История теоретической социологии. Социологические исследования. 2006. № 5. С. 43–44; Громов И. А., Мацкевич А. Ю., Семенов В. А. Западная теоретическая социология. М., 2006. С. 16–20.

⁴⁹⁵ Большая советская энциклопедия. Гл. ред. А.М. Прохоров, 3-е изд. Т. 1–30. М., «Сов. энциклопедия», 1969–78. Т. 8. Дебитор – Евкалипт. М. Советская энциклопедия 1972. С. 64.

⁴⁹⁶ Российская социологическая энциклопедия; ред. Г. В. Осипов. М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. С. 129.

світу, з одного боку, а з другого – виявити закономірності специфічних часткових структур матерії в її багатстві та різноманітності. Перша тенденція характеризує процеси синтезу, інтеграції знань, друга – відображає процеси спеціалізації та диференціації. Тому цілком закономірно, що пізнання йде від вищого (через диференціацію, аналіз) до нижчого, а потім від нижчого (через інтеграцію, синтез) до вищого, до систематизації одержаних знань. Диференціація та інтеграція, як дві взаємно протилежні тенденції в розвитку науки, своєрідно проявляють дію закону єдності та боротьби двох протилежностей у пізнанні. Ці дві тенденції не тільки взаємно виключають, а й передбачають, обумовлюють і збагачують одна одну, становлячи діалектичну єдність⁴⁹⁷.

Із загальнонаукової та методологічної точки зору будь-яка складна система постійно зазнає дії двох зустрічно спрямованих сил – відштовхування та притягання. У філософському розумінні сила відштовхування пов'язана з дробленням елементів структури і ослабленням її цілісності, сила притягання спрямована на укрупнення компонентів системи, посилення її узгодженості й єдності. Діалектичне співвідношення тенденцій відштовхування та притягання у вигляді їх єдності, відмінностей, суперечностей і взаємодії в рамках одного цілого системного утворення виступає основою його прогресу⁴⁹⁸. В цьому проявляється така закономірність діалектичного розвитку як закон єдності та боротьби протилежностей.

Як зазначає А. М. Авер'янов, в діалектичній взаємодії процесів ділення та поєднання закладені передумови не тільки розвитку і вдосконалення, а й самого виникнення системи⁴⁹⁹. Для появи

⁴⁹⁷ Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. Основи наукових досліджень: навчальний посібник для вищих педагогічних закладів освіти. К.: ДІНІТ, 2000. С. 53.

⁴⁹⁸ Петров Д. Е. Дифференциация и интеграция структурных образований системы российского права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Саратовская государственная юридическая академия. Саратов, 2015. С. 98.

⁴⁹⁹ Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. М.: Политиздат, 1985. С. 173.

системи необхідно існування певної сукупності елементів, які, з одного боку, утворені в результаті поділу якоїсь єдності, а з іншого – володіють тотожними властивостями, що дають можливість їх подальшого об'єднання в ціле. І в цьому плані видається правильною в методологічному відношенні висловлена А. М. Авер'яновим думка про те, що диференціація тотожності є необхідною умовою розвитку. Разом з тим, пише зазначений автор, відбувається процес ускладнення зв'язків між елементами, що диференціюються, їх субпідрядність, що і веде до становлення системи як цілого. Іншими словами, одночасно відбувається інтеграція диференційованих елементів⁵⁰⁰.

Поділяючи таке розуміння, Д. Є. Петров зазначає, що за своєю суттю диференційно-інтеграційні процеси, які протікають в системних явищах, є організаційними процесами. Їх завдання – організувати систему таким чином, щоб зробити генетичні, структурні, функціональні зв'язки між елементами (частинами) максимально повними, тобто ускладнити взаємозалежність між ними. Тим самим система стає організованим єдиним цілим⁵⁰¹.

Особливу увагу процесам диференціації та інтеграції в складних системах приділяв один із основоположників системного підходу і науки тектології О. О. Богданов. Він вибудував загальну концепцію системи за допомогою виокремлення та аналізу двох найбільш істотних і універсальних системно-організаційних механізмів: формуючого та регулюючого. Увівши для теоретичного відображення процесів диференціації та інтеграції спеціальні категорії, О. О. Богданов в якості основних процесів і компонентів, які супроводжують формування системного механізму, виділяв кон'югацію (з'єднання комплексів), інгресію (входження посередніх

⁵⁰⁰ Аверьянов А. Н. Категория «система» в диалектическом материализме. М. : Мысль, 1974. С.46.

⁵⁰¹ Петров Д. Е. Дифференциация и интеграция структурных образований системы российского права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Саратовская государственная юридическая академия. Саратов, 2015. С. 99.

ланок для з'єднання комплексів), дезінгресію (розпад комплексів), тектологічний кордон (лінія поділу комплексів), кон'югаційну кризу (розрив кордону між комплексами і початок їх кон'югації) і диз'юнктивну кризу (утворення тектологічного кордону, що породжує з даної системи нові окремі комплекси). В аспекті досліджуваної нами тематики певний інтерес викликає запропоновані О. О. Богдановим поняття розходження та сходження форм, що стосуються вже не окремого комплексу та пов'язаних з ним організаційних процесів, а організаційних закономірностей, які враховують існування двох і більше комплексів. Закон розходження (під назвою «системна диференціація» або «системне розходження») описує зміну системи, що складається з окремих частин і означає організаційний процес, пов'язаний зі зростанням відмінностей між елементами комплексу і появою дезінгресій – розривів внутрішніх зв'язків, в тому числі, під впливом навколишнього середовища, що в результаті призводить або до дезорганізації всього комплексу, або до його кардинальної зміни. Оскільки абсолютно ідентичних комплексів в природі не існує, завжди є тенденція їх розходження за рахунок початкової різниці. Вказаний автор вважає, що початкова різномірність частин системи заздалегідь визначає її нестійкість. Також існує й інша закономірність, що неодмінно супроводжує процес системного розходження, – це універсальність явища кон'югації щодо різних комплексів. Ця закономірність полягає в тому, що системне розходження містить в собі тенденцію розвитку, що породжує утворення додаткових зв'язків. На думку вченого, важливо і те, що чим сильніше розбіжність кон'югуючих комплексів, тим відносно більші повинні бути внутрішні протиріччя кон'югованого цілого, і значить, тим сильніша розтрата активностей, але чим слабкіше розходження, тим менше енергійна перебудова і тим менше вона здатна дати нові організаційні комбінації. Таким чином, саме розходження форм, а потім їх сходження, дають новий матеріал для їх перегрупувань і підбору, що виявляється в структурному

перетворенні системи⁵⁰². Ідея ця, як наголошує І. Г. Тарент, який досліджував наукову спадщину О. О. Богданова, настільки перспективна з точки зору соціальних досліджень і соціальної практики, хоча і вимагає спеціального дослідження в рамках соціально-філософського аналізу, але, тим не менш, цілком доводить свою «природність» еволюцією всіх відомих сучасній науці форм буття, несучи в собі істотні евристичні можливості⁵⁰³.

Таким чином, категорія «диференціації» («розходження», «ділення») в загальній науковій методології розглядається в єдності з його парною категорією – «інтеграцією» («сходженням», «поєднанням»), яким відводиться особливе місце в загальнотеоретичному обґрунтуванні складних систем, в т.ч. соціальних. До таких систем безумовно відноситься і право, і пов'язана з ним діяльність – юридична діяльність, у т.ч. судочинство. Відтак загальнонаукові знання щодо «диференціації», з урахуванням її зв'язку з інтеграцією, і досвід їх застосування цілком придатні для використання в юридичній науці. Однак юридична наука не повинна дублювати чи некритично запозичувати відповідні загальнонаукові чи філософські знання й прийоми, так само як і за допомогою софістичних прийомів намагатися через призму загальнонаукових категорій надати традиційним уявленням про правове буття нового розуміння чи форми. Саме тому категорія «диференціації» в загальноправовій і галузевих правових науках набуває свого особливого значення, що враховує специфіку відповідної сфери правових знань.

В теорії права наразі доволі поширеними є погляди на диференціацію (чи спеціалізацію) права як категорію, що разом з інтеграцією обумовлює таку властивість права як системність, ділення

⁵⁰² Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). В 2-х кн. М. : Экономика, 1989, Кн. 1. 304 с.; Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). В 2-х кн. М. : Экономика, 1989, Кн. 2. 351 с.

⁵⁰³ Тарент И. Г. Историко-философский анализ тектологии А. А. Богданова : дис. ... канд. филос. наук: 09.00.03. М., 2003. С. 5.

права на галузі, а також визначає спеціалізацію права, законодавства та правового регулювання⁵⁰⁴. Разом з тим, науковці вкладають в нього різне значення. Так, С. С. Алексеев спеціалізацію права вважає однією з його властивостей, одним із проявів власне правового розвитку, який втілює і зовнішні чинники, що впливають на право, і внутрішні потреби правової системи. Суть спеціалізації права вчений розкриває через «поділ праці між нормами», в результаті якого ті чи інші норми й їх комплекси все більше зосереджуються на виконанні певних операцій, конкретизується зміст норм і одночасно відбувається інтеграція в регулюванні суспільних

⁵⁰⁴ Оніщенко Н. М. *Правова система: Проблеми теорії*. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 352 с.; Граціанов А. І. *Процес систематизації та уніфікації законодавства і розвиток правової системи України* : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нац. акад. внутр. справ України. К., 2004. 185 с.; Дудник Р. М. *Галузева диференціація українського права: поняття, рівні і тенденції розвитку* : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 209 с.; Слинько Д. В. *Загальнотеоретичні чинники диференціації системи процесуального права*. Вісник Харківського національного університету ім. Каразіна. Серія: Право. 2015. Вип. № 19. № 1151. С. 21–25; Алексеев С. С. *Структура советского права*. М. : Юрид. лит., 1975. С. 53–54; Асадов А. М., Драженберг Т. В. *К вопросу о телеологическом критерии дифференциации системы российского права*. Проблемы права. 2012. № 2. С. 176–181; Асадов А. М., Драженберг Т. В. *К вопросу о системе отраслей права и критерии отраслевой дифференциации*. Актуальные проблемы административного и административно-процессуального права : матер. ежегод. Всерос. научно-практ. конф., посвящ. памяти д.ю.н., проф., заслуж. деятеля науки РФ В. Д. Сорокина (15 марта 2011 г.): в 2 ч. СПб., 2011. С. 34–43; Беликов К. А. *Дифференциация системы права: критика традиционных критериев, выдвижение новых подходов (с позиций субъекта права)*. Юридическая мысль. Научно-практический журнал. 2007. № 3 (41). С. 5–16; Громов С. А. *Соотношение частного и публичного права в российской системе права: тенденции дифференциации и интеграции* : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Северо-западная академия государственной службы. СПб., 2004. 226 с.; Мартышин О. В. *О дифференциации отраслей права*. Труды Московской государственной юридической академии : сб. ст. М., 2002. № 9. С. 32–34; Поленина С. В. *Теоретические проблемы системы советского законодательства*. М., 1979. С. 167–176; Попондопуло В. Ф. *Проблемы единства и дифференциации российского права и законодательства*. Российский юридический журнал. Екатеринбург, 2011. № 1 (76). С. 26–37; Рабец А. М. *Интеграция и дифференциация в праве*. Труды Московской государственной юридической академии : сб. ст. М., 2002. № 9. С. 54–57; Разуваев Н. В. *Правовая система и критерии отраслевой дифференциации права*. Правоведение. 2002. № 3. С. 31–55; Реутов В. П. *Развитие взглядов на отраслевую дифференциацию права*. Проблемы развития российского законодательства : сб. ст. Пермь, 2002. С. 4–18; Сенякин И. Н. *Специализация и унификация российского законодательства*. Под ред. М. И. Байтина. Саратов, 1993. С. 51–60; Черданцев А. Ф. *Специализация и структура норм права*. Правоведение. 1970. № 1. С. 42; Яковлев В. Ф. *Отраслевая дифференциация и межотраслевая интеграция как основы системы законодательства*. Правоведение. 1975. № 1. С. 19.

відносин. Основними, частково перехресними різновидами спеціалізації права С.С. Алексеев називає:

диференціацію (предметну та функціональну), тобто розгалуження нормативного змісту правового регулювання, набуття тієї чи іншою його галуззю все більш специфічних рис;

конкретизацію, тобто деталізацію змісту нормативного регулювання, все більш докладне регулювання окремих сторін і елементів даних суспільних відносин;

інтеграцію, тобто узагальнену регламентацію того єдиного, що збігається, що властиво групам суспільним відносин, їх принципам, засадам і т.д.

У процесі спеціалізації відокремлюються групи норм, що виконують ті або інші функції при здійсненні правового регулювання. Процес спеціалізації обумовлює перетворення нормативної системи в кінці кінців на комплекс головним чином спеціалізованих нормативних положень; звідси – необхідність при аналізі окремої юридичної норми розуміти її спеціалізований характер і враховувати її зв'язки з багатьма іншими нормами-приписами⁵⁰⁵.

Досліджуючи теоретичні основи правової інтеграції, В. Л. Кулапов и Є. Г. Потапенко на основі положень розробленої С. С. Алексеевим конструкції спеціалізації виключають інтеграцію як її форму⁵⁰⁶. Такий підхід в цілому був підданий критиці дослідником диференціації та інтеграції структурних утворень системи права Д. Є. Петровим, який наголошує на тому, що в такому разі ототожнюється змістовна та формальна сторони права. На його переконання категорія «спеціалізація» повинна відображати процес ділення елементів системи законодавства, а поняття «диференціації» має слугувати з'ясуванню процесів поділу в системі права. З огляду

⁵⁰⁵ Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. Т. 2. М. : «Юридическая литература», 1982. С. 37–38.

⁵⁰⁶ Кулапов В. Л., Потапенко Е. Г. Теоретические основы правовой интеграции. С. 12–13.

на це, зазначений автор вважає, що спеціалізація законодавства є однією з форм диференціації в праві, а не навпаки⁵⁰⁷.

З огляду на такі міркування Д. Є. Петров дещо ширше розглядає диференціацію та інтеграцію в системі права, адже вважає їх одночасно тенденціями, процесами і закономірностями її розвитку. Як тенденції вони виражають можливість, свого роду «схильність» структурних утворень системи права розвиватися у відповідних напрямках. Як процеси вони представляють дану можливість, що стала реальним фактом. Диференціація та інтеграція є процесами, що проходили раніше і проходять в системі права на сучасному етапі її розвитку. Як закономірності вони представляють дані реальні факти, набувають статусу необхідності⁵⁰⁸. Вказаний автор зазначає, що стосовно системи права процеси диференціації та інтеграції ведуть до ускладнення структури права, утворення нових структурних елементів: норм, інститутів, галузей, появи нових внутрішніх зв'язків. Найпростіший приклад диференціації – це поява нового різновиду норм права, а інтеграції – це об'єднання ряду норм в єдиний комплекс, в інститут права⁵⁰⁹. Зазначений автор розрізняє два типи диференціації – функціональну, у ході якої розширюється коло функцій, що здійснюються тими ж елементами системи, яка розвивається, та структурну, в ході якої в системі виділяються підсистеми, нові елементи, що реалізують ті чи інші функції. Структурна диференціація виступає різновидом функціональної, проте є глибшою за змістом. Вона пов'язана із створенням однопорядкового елемента на одному рівні системи⁵¹⁰.

⁵⁰⁷ Петров Д. Е. Дифференциация и интеграция структурных образований системы российского права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 Саратов. гос. юрид. академия. Саратов, 2015. С. 110–111.

⁵⁰⁸ Там само. С. 107–108.

⁵⁰⁹ Там само. С. 105.

⁵¹⁰ Там само. С. 145.

Ще один дослідник М. К. Юков під диференціацією розуміє розщеплення, розшарування норм права, розгалуження правового регулювання, в деяких випадках – поділ норм права і появу на цій основі нових з метою детальнішого конкретизованого регулювання, а, відтак, набуття нормами особливих специфічних рис⁵¹¹. О. М. Садіков визначає диференціацію як регламентацію різних суспільних відносин, які є предметом окремих галузей права, за допомогою системи норм і нормативних актів, що враховують особливості цих відносин⁵¹², а також введення спеціальних правових норм в залежності від складу учасників і сутності відносин, що регулюються, наслідком якого є значне збільшення кількості чинних нормативно-правових актів⁵¹³.

Г. Ф. Шершеневич вважав диференційно-інтеграційний процес основним механізмом правотворення. Він писав, що процес правотворення полягає саме в поступовій все більшій диференціації права в сфері правил співжиття, в диференціації, що відбувається всередині права, та в інтеграції норм права, яка виражається в тому, що, незважаючи на постійне зростання числа норм права, відбувається поєднання й координування їх в інститути⁵¹⁴.

В рамках дослідження диференціації цивільного судочинства потрібно не лише усвідомлювати єдність процесів диференціації та інтеграції в праві й їх взаємозв'язок відповідно до діалектичного закону єдності та боротьби протилежностей, а й зосередитись на їх відмінностях, насамперед, на особливостях диференціації. Як зазначає Д. Є. Петров, основні відмінності процесів

⁵¹¹ Юков М. К. Теоретические проблемы системы гражданского процессуального права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Свердловский юридический институт. Свердловск, 1982. 28 с.

⁵¹² Садиков О. Н. Дифференциация и унификация гражданского законодательства. Советское государство и право. М. : Наука, 1969. № 12. С. 36–44.

⁵¹³ Там само. С. 148.

⁵¹⁴ Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1910. С. 508.

диференціації та інтеграції пов'язані з їх метою і спрямуванням обробки правового матеріалу. Правова інтеграція виражається в зближенні та об'єднанні правових приписів, її мета – створення загального уніфікованого в певній сфері суспільних відносин правового режиму. Процес диференціації, навпаки (інакше ці категорії не розглядалися б як діалектичні протилежності), полягає в дробленні та виділенні правових приписів. Мета диференціації в праві – всебічне врегулювання суспільних відносин з урахуванням їх соціально-економічної, політичної, регіональної та іншої специфіки⁵¹⁵.

Слово «диференціація», хоч доволі обмежено і застосовується в українському законодавстві, однак не номінує якомось усталеного терміну. В різних нормативних актах законодавець вкладає в нього спеціальне значення, позначаючи систему, поділ, градацію певних правових і неправових явищ, наділення їх певними особливими властивостями. Слово «диференціація» та похідні від нього прикметники вживається, зокрема, в таких законах:

Законі України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року № 156-VIII⁵¹⁶, в ч. 2 ст. 6 йдеться про «територіальну диференціацію»;

Законі України «Про оплату праці» 24 березня 1995 року № 108/95-ВР⁵¹⁷, в ч. 3 ст. 6 якого вказується про «диференціацію розмірів заробітної плати»;

Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 року

⁵¹⁵ Петров Д. Е. Дифференциация и интеграция структурных образований системы российского права : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Саратов. гос. юрид. академия. Саратов, 2015. С. 106.

⁵¹⁶ Про засади державної регіональної політики. Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

⁵¹⁷ Про оплату праці. Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>

№ 1533-III⁵¹⁸, ст. 2 якого передбачає «диференціацію розмірів виплати допомоги по безробіттю»;

Законі України «Про відходи» від 5 березня 1998 року № 187/98-ВР⁵¹⁹, в ст. 38 якого вказується про «диференціацію ставок екологічного податку»;

Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року № 4452-VI⁵²⁰, який встановлює «диференційовані збори» та передбачає «диференціацію адміністративно-господарських санкцій та їх розмірів»;

Законі України «Про ринок електричної енергії» 13 квітня 2017 року № 2019-VIII, в п.п. 86, 87 ч. 1 ст. 1 якого йдеться про диференціацію ставки плати за нестандартне приєднання потужності за певними показниками та диференціацію стандартного приєднання за ступенем потужності відповідно;

Податковому кодексі України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI⁵²¹, в пп. 19-1.1.7 п. 19-1.1 ст. 19-1 якого визначена така функція контролюючих органів як проведення «диференціації платників податків»;

Кримінально-виконавчому кодексі України від 11 липня 2003 року № 1129-IV⁵²², в ст. 5 якого одним із принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань визначено «диференціацію та індивідуалізацію виконання покарань», а в ч.ч. 4 і 5 ст. 123 вказується про диференційований виховний вплив на засуджених.

⁵¹⁸ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття. Закон України від 2 березня 2000 року № 1533-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text>

⁵¹⁹ Про відходи. Закон України від 5 березня 1998 року № 187/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#Text>

⁵²⁰ Про систему гарантування вкладів фізичних осіб. Закон України від 23 лютого 2012 року № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>

⁵²¹ Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

⁵²² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року N 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

В актах процесуального законодавства України це слово не вживається.

Слово диференціація вже давно і впевнено увійшло не лише в теорію права, а й у галузеві правові науки. Так, у матеріально-правових науках диференціація виступає інструментом дослідження окремих складних правових явищ. Наприклад, у трудовому праві розглядається т.зв. диференціація правового регулювання праці як встановлені у трудовому законодавстві відмінності у змісті та обсязі прав і обов'язків суб'єктів трудових відносин на певних підставах⁵²³. У науці кримінального права розробляється теорія диференціації кримінальної відповідальності, під якою розуміють зміну передбаченого кримінальним законом виду, розміру і характеру відповідальності залежно від зміни суспільної небезпеки діяння і особи, яка його вчинила, а також з урахуванням принципу гуманізму та інших обставин та кримінального покарання⁵²⁴. В цивілістиці окремі науковці оперують терміном «диференціація» при розгляді обсягу дієздатності фізичної особи за віком⁵²⁵, розкритті внутрішньої структури системи особистих немайнових прав⁵²⁶ тощо.

В процесуальних науках термін «диференціація» увійшов в наукову термінологію відносно недавно. В теорії права проблеми диференціації судочинства (процесуального права, системи

⁵²³ Коляда Т. А. Поняття диференціації правового регулювання праці. Право і безпека. 2003. Т. 2. № 3. С. 93–97; Рабинович-Захарин С. Л. К вопросу о дифференциации советского трудового права. Вопросы советского гражданского и трудового права. Ч. 1. М.: Издательство Академии наук СССР, 1952. С. 95–110; Трудовое право. Энциклопедический словарь. М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1979. 832 с.; Скачкова Г. С. Расширение сферы действия трудового права и дифференциация его норм. Монография М.: МГИУ, 2003. 316 с. Штивельберг Ф. В. Основания и пределы дифференциации в трудовом праве России: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2004. 200 с.

⁵²⁴ Хавронюк М. Диференціація кримінальної відповідальності: чи кримінальна безвідповідальність? Підприємництво, господарство і право. 2009. № 8. С. 3–7.

⁵²⁵ Харитонов С. О., Старцев О. В. Цивільне право України: підручник. Вид. 2, перероб. і доп. К.: Істина, 2007. 816 с.

⁵²⁶ Стефанчук Р. О. Система особистих немайнових прав у сфері авторства. Університетські наукові записки. 2005. № 3 (15). С. 65.

процесуальних правовідносин) розглядались прибічниками теорії судового права, зокрема, О. Г. Лук'яною⁵²⁷, Р. А. Калюжним і І. В. Атаманчук⁵²⁸. Як слушно зазначає О. Г. Лук'янова, диференціація правового регулювання є однією з основних тенденцій розвитку системи процесуального права, що особливо чітко простежується в останні десятиліття⁵²⁹. Доповнюючи цю тезу, слід сказати, що така диференціація є не лише тенденцією у певний період часу, а постійним вектором розвитку права, адже навіть поява процесуального права, як вказувалось у попередньому розділі, шляхом виділення з матеріального права стала результатом відповідної диференціації.

Як зазначає, В. В. Хомінець, в юридичній процесуальній літературі відсутня чітка дефініція цього поняття, воно сприймається як загальновідома терміносистема, що призводить до дискусії про необхідність, допустимість і межі диференціації. Слід погодитись з вказаним автором про те, що правильне використання понятійного апарату надає якісну визначеність правовому науково-теоретичному мисленню, фіксує структуру знань про право та логіку їх розвитку, має самостійне пізнавальне значення, тому що сприяє поглибленому вивченню права, виключає можливі неточності та вдосконалює процесуальну мову⁵³⁰.

В рамках процесуальних наук диференціація судочинства, вірніше процесуальної форми, як наукова проблема вперше почала розроблятися в науці кримінального процесуального права

⁵²⁷ Лук'янова Е. Г. Теория процессуального права. М. : Издательство НОРМА, 2003. С. 146–147.

⁵²⁸ Калюжный Р. А., Атаманчук И. В. Развитие процессуального права Украины. К. : «МП Леся», 2015. 188 с.

⁵²⁹ Лук'янова Е. Г. Теория процессуального права. М. : Издательство НОРМА, 2003. С. 138.

⁵³⁰ Хомінець В. В. Сутність диференціації кримінально-процесуальної форми. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2007. № 37. С. 40–47.

починаючи ще з 70-ків ХХ ст.⁵³¹. Наразі рівень її наукової розробки фахівцями з кримінального процесу⁵³² слід визнати найґрунтовнішим серед всіх процесуальних наук. Про те, що в науці кримінального процесу диференціація кримінальної процесуальної форми з предмету наукової полеміки стала усталеною науковою категорією, свідчить, зокрема, розкриття її сутності в підручниках⁵³³ та включення про неї матеріалу в силабуси з курсу кримінального судочинства (процесу) багатьох закладів вищої освіти України⁵³⁴.

В рамках цивілістичної процесуалістики в Україні та країнах пострадянського простору проблеми власне диференціації відповідних видів судочинства до кінця 90-х років ХХ ст. практично не піднімались. Однак протягом двох останніх десятиліть ця проблематика привернула увагу дослідників адміністративного, господарського та цивільного процесу.

⁵³¹ Арсеньев В. Д. О едином порядке производства по уголовным делам и пределах его дифференциации. Вопросы борьбы с преступностью. Иркутск, 1970. С. 69; Маршев С. А. О дифференциации форм уголовного судопроизводства. Развитие и совершенствование уголовно-процессуальной формы. Воронеж. 1979. С. 141–147; Якуб М. Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. М., 1981. С. 79; Якимович Ю. К. Структура советского уголовного процесса: система стадий и система производств. Основные и дополнительные производства. Томск : Изд-во Том. ун-та. 1991. 138 с.

⁵³² Мельник С. М. Процессуальная форма в кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001. 22 с.; Трофименко В. Диференціація процесуальної форми як пріоритетний напрямок реформування кримінального судочинства. Питання боротьби зі злочинністю. 2012. № 3 (70). С. 242–250; Трофименко В. М. Процессуальная форма: сутність і значення у кримінальному судочинстві. Проблеми законності. 2012. № 120. С. 202–208; Хомінець В. В. Сутність диференціації кримінально-процесуальної форми. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2007. № 37. С. 40–47; Шило О. До питання щодо диференціації кримінальнопроцесуальної форми. Право України. 2010. № 9. С. 180–187; Орлова Т. В. Дифференциация форм судебного разбирательства в уголовном процессе: монография. М. : Изд-во «Проспект», 2014. 117 с.; Цыганенко С. С. Общий и дифференцированный порядки уголовного производства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. СПбГУ, СПб., 2004. 498 с.

⁵³³ Кримінальний процес : підручник. Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман та ін. За ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Пр; 2013. С. 15, 573; Кримінальний процес : підручник Р. І. Благута, Ю. В. Гупуляк, О. М. Дуфенюк та ін. За заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцка. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. С. 32–33.

⁵³⁴ Силабус курсу «Теоретичні проблеми кримінального судочинства» Ступінь вищої освіти – магістр. Тернопільський національний економічний університет. https://www.wunu.edu.ua/opp/uf/pravoohoronna_diyalist/pravoohoronna_dialnist_magistr/t%d0%b5%d0%beretuchni_problemu_kruminalnogo_sudochunstva/syllabus.pdf

Так, з адміністративного процесу в 2017 році була захищена Черниковою А. О. кандидатська дисертація на тему «Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України»⁵³⁵. В рамках науки господарського процесуального права комплексне дослідження диференціації господарського процесу (господарської процесуальної форми) не проводилось. Лише в загальних рисах ця проблематика розглядалась в окремих публікаціях, зокрема, таких науковців як О. А. Беляневич, І. А. Бутирська, А. О. Згама, С. О. Короєд, В. В. Резнікова, Є. А. Таликін, В. С. Щербина⁵³⁶ та інших.

В науці цивільного процесу проблема диференціації цивільного судочинства концентровано розглядалась в публікаціях і докторських дисертаціях Н. А. Громошиної⁵³⁷, О. В. Слепченко⁵³⁸,

⁵³⁵ Черникова А. О. Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Держ. НДІ М-ва внутр. справ України, Київ, міжнар. ун-т. Київ, 2017. 21 с.; Черникова А. О. Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Київський міжнародний університет. Київ, 2016. 220 с.

⁵³⁶ Беляневич О. А. Про уніфікацію і спеціалізацію процесуального права. Університетські наукові записки. Хмельницький: Хмельницький ун-т управ. та права, 2012. № 1 (41). С. 95–105; Щербина В. С., Резнікова В. В. Диференціація та спеціалізація як тенденція розвитку сучасного господарського процесу. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали Міжнародної наукової конференції (Чернівці, 26–27 жовтня 2017 р.). Чернівці: Технодрук, 2017. С. 175–181; Таликін Є. А. Диференціація господарської процесуальної форми як засіб досягнення її адекватності характеру господарських конфліктів. Часопис Київського університету права. 2012. № 3. С. 251–256; Таликін Є. А. Теоретико-правові проблеми господарської процесуальної форми : монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. 419 с.; Бутирська І. А. Диференціація господарської процесуальної форми. Актуальні проблеми господарського права і господарського процесу : матеріали круглого столу (м. Київ, 9 листопада 2018 р.). К. : Видавництво Ліра-К, 2018. С. 195–199; Короєд С. О. Оптимізація механізму судового розгляду окремих категорій справ у господарському судочинстві України. Судова апеляція. 2016. № 1 (42). С. 68–75; Згама А. О. Апеляційний перегляд судових актів за цивільним, господарським та адміністративним процесуальним законодавством: питання уніфікації та диференціації. Юридичний науковий електронний журна. 2015. № 1. С. 67–70. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/18.pdf

⁵³⁷ Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Москов. гос. юрид. академия им. О. Е. Кутафина. М., 2010. 409 с.; Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве : монография. М. : Проспект, 2010. 264 с.

⁵³⁸ Слепченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. С.-Петербур. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2012. 484 с.; Слепченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2011. 499 с.

С. К. Загайнової⁵³⁹, О. С. Ткачука⁵⁴⁰, Г. В. Чурпіти⁵⁴¹. В українській процесуалістиці фундатором наукових розвідок диференціації цивільного судочинства є академік В. В. Комаров, який в своїх численних роботах окреслив її основний зміст, а також розкрив структуру та елементи цивільного процесу⁵⁴². Також окремі аспекти диференціації судочинства в цивільних справах були розглянуті в колективних монографіях «Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні» (2013 р.)⁵⁴³, «Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного

⁵³⁹ Загайнова С. К. Судебные акты в гражданском и арбитражном процессе: теоретические и прикладные проблемы : дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2008. 485 с.; Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М. : «Волтерс Клувер», 2007. 400 с.

⁵⁴⁰ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 547 с.

⁵⁴¹ Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку неповідомного цивільного судочинства : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. внут. справ. Київ, 2016. 479 с.

⁵⁴² Курс цивільного процесу : підручник. В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.; Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. Право України. 2012. № 1–2. С. 154–174; Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. За заг. ред. Н. С. Кузнецової. Х., 2008. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право. С. 552; Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 22–44; Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : моногр. В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2016. 848 с.; Окреме провадження: моногр. В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 312 с.; Комаров В. В. Гражданский процесс в глобальном контексте. Юрид. наука и образование. 2009. № 2. С. 95–126; Проблеми теорії та практики цивільного судочинства. За заг. ред. В. В. Комарова. Х. : Харків юрид., 2008. 928 с.; Комаров В. В. Лекція професора В. Комарова: вступ до курсу «Цивільний процес». Право України. 2011. № 10. С. 120–152 с.

⁵⁴³ Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному господарському й адміністративному судочинстві в Україні : монографія. О. А. Беляневич, І. Е. Берестова, С. С. Бичкова та ін. За заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Ред. журн. «Право України», 2013. 172 с.

процесуального законодавства України» (2013 р.)⁵⁴⁴, «Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства» (2014 р.)⁵⁴⁵. Диференціація цивільного процесу як наукова проблема привертала увагу С. О. Короєда, В. М. Короленка, М. Л. Коханської, Т. В. Сахнової, І. Ю. Татулич та інших науковців, результати яких опубліковані в численних статтях і тезах виступів на наукових заходах⁵⁴⁶.

Підходячи до власне розкриття сутності диференціації цивільного судочинства варто погодитись з Є. А. Таликіним у тому, що сама основа процесу в різних галузях є подібною у значній мірі, заснованою на спільних логічних, розумових та правозастосовних засадах. Тому досить корисним і можливим є використання

⁵⁴⁴ Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України : монографія. За заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 192 с.

⁵⁴⁵ Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства : монографія. За заг. ред. В. І. Бобрика. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 202 с.

⁵⁴⁶ Sakhnova T. V. (2020). Development of simplified procedures in civilistic process in the context of legislative reforms. J. Sib. Fed. Univ. Humanit. Soc. Sci., 13(1), 103–115; Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 40; Сахнова Т. В. Цивилистический процесс: онтология судебной защиты. Вестник гражданского процесса. 2011. № 1. С. 57; Коханська М. Л. Диференціація судових процедур у цивільному судочинстві та її значення для ефективного судового захисту. Право і суспільство. 2018. № 4. Частина 2. С. 71–76; Коханська М. Л. Ефективність цивільного судочинства та диференціація судових процедур. Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.): у двох томах. Т. 2. гол. ред.: О. М. Тогочинський. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПТС, 2020. С. 115–118; Короєд С. О. Пропорційність – нова засада цивільного судочинства: аналіз положень проекту нової редакції Цивільного процесуального кодексу України. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 649–651; Короленко В. Уніфікація і диференціація судових форм захисту права на працю в контексті вимог Європейської конвенції з прав людини. Вісник Академії адвокатури України. 2012. Число 3. С. 193–196; Короленко В. М. Доктринальні підходи до уніфікації та диференціації цивілістичних судочинств. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятого. моногр. «Правова доктрина України» (м. Харків, 20–21 листоп. 2013 р.). Х., 2013. С. 403–405; Татулич І. Ю. Процедури в цивільному судочинстві. European Reforms Bulletin: scientific peer-reviewed journal. Люксембург. 2015. № 2. С. 62–66.

позитивних напрацювань інших процесуальних галузей⁵⁴⁷. Отже, з огляду на спільні онтологічні корені всієї процесуальної діяльності при дослідженні диференціації цивільного судочинства варто спиратись на загальні результати попередніх наукових розробок диференціації не лише цивільного судочинства, а й судочинства загалом (в контексті теорії судового права), а також інших видів судочинства, якщо вони не суперечать сутності цивільного процесу.

З аналізу літератури вбачається, що різні дослідники по різному підходять не лише до розуміння диференціації судочинства, а й до її об'єкта. Зважаючи на багатоаспектність поняття цивільного судочинства (процесу), про що вже вказувалось вище, в літературі наголошується на диференціації процесуального регулювання / процесуального права, процесуальних правовідносин, процесуальної форми, процесуальної діяльності, судових процедур. Незважаючи на термінологічні та змістові відмінності, які вкладають різні автори в поняття диференціації цивільного судочинства, всі вони з різних боків підходять до одного і того ж явища – поділу цивільного процесу на окремі елементи, що в цілому утворюють його процесуальну систему. Слід відзначити, що власне термін «диференціація» увійшов в сучасну процесуалістику в контексті саме різноманітного поділу судочинства на різних рівнях або виділення його видів. Наразі будь-який вид судочинства не підпорядкований єдиній процедурі, а являє собою сукупність різних процедур зі специфічним процесуальним правовим регулюванням. Крім того, процесуальні Кодекси альтернативні процедури розгляду та вирішення одних і тих самих категорій справ. Так, відповідно до ЦПК України особа, яка звертається до суду з вимогою, за якою може бути видано судовий наказ, може звернутись з цією ж вимогою у позовному провадженні (ч. 2 ст. 161 ЦПК України).

⁵⁴⁷ Таликін Є. А. Окремі аспекти визначення меж диференціації господарської процесуальної форми. Університетські наукові записки. 2012. № 4. С. 249–255.

Диференціація судочинства не є усталеною для процесуалістики категорією. Тому зважаючи на складність і багаторівневість системи цивільного судочинства науковці можуть вкладати в це поняття різний зміст. В літературі зустрічаються й доволі оригінальні позиції. Так, на думку Т. В. Орлової, диференціація – це спосіб організації судочинства, застосування якого зумовлено необхідністю вираження специфічних умов правозастосовної діяльності, що веде до створення поряд із загальним порядком судочинства, інших процесуальних порядків (проваджень), завдання яких, у кінцевому рахунку, співпадають із призначенням процесу⁵⁴⁸. М. Л. Коханська розглядає диференціацію судових процедур як один із засобів управління судовим часом та засобом, направленим на виконання завдання своєчасності розгляду та вирішення цивільних справ, що реалізує вимоги процесуальної економії, концентрації доказового матеріалу та направлено на досягнення ефективності судочинства⁵⁴⁹.

Переважає ж більшість науковців поняття диференціації судочинства, зазвичай, розкривають як: а) тенденцію його розвитку, б) процес його розвитку; в) закономірності судочинства, в тій чи іншій їх варіації. Так, О. Г. Лук'янова розглядає диференціацію судочинства через категорію диференціації процесуального регулювання, вважаючи, що це нормальний, природний процес розвитку законодавства, причинами якого є, по-перше, розвиток суспільних відносин, по-друге, необхідність встановлення додаткових гарантій права громадян і організацій на захист своїх прав і свобод, в тому числі і в самому юридичному процесі, раціоналізація і оптимізація

⁵⁴⁸ Орлова Т. В. Дифференциация форм судебного разбирательства в уголовном процессе : монография. М. : Изд-во «Проспект», 2014. С. 42.

⁵⁴⁹ Коханська М. Л. Ефективність цивільного судочинства та диференціація судових процедур. Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.): у двох томах. Т. 2. гол. ред.: О. М. Тогочинський. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПТС, 2020. С. 116.

процесу⁵⁵⁰. На думку Є. А. Таликіна, диференціація – це тенденція до розвитку процесуальної форми, викликана вимогою її удосконалення, що полягає в формуванні в межах єдиної процесуальної форми кількох алгоритмів процедури розгляду спорів⁵⁵¹. Як вектор розвитку процесуальної форми оцінює диференціацію О. А. Черникова та вважає, що та спрямована на оптимізацію судочинства⁵⁵². Загальною тенденцією розвитку цивільного процесу вважає його диференціацію й О. М. Здрок, наголошуючи на тому, що в обох системах (континентального і загального права) існують особливості розгляду справ різними ланками судової системи, окремих категорій справ, спрощені процедури, спеціалізовані суди⁵⁵³. Як напрям оптимізації судочинства розглядає диференціацію судових процедур С. О. Короєд⁵⁵⁴.

Значна частина науковців розглядають диференціацію цивільного судочинства як процес. Так, О. А. Черникова під диференціацією процесуальної форми судочинства розуміє процес зміни порядку судочинства, зумовлений волею законодавця і рішенням суду, спрямований на застосування під час вирішення правового конфлікту процесуальної процедури, відмінної (виокремленої) від загальної, яка має специфічні риси, породжені категорією справи, її складністю, суб'єктом звернення, при дотриманні основних засад

⁵⁵⁰ Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М. : Издательство НОРМА, 2003. С. 149.

⁵⁵¹ Таликин Е. А. Дифференциация господарської процесуальної форми як засіб досягнення її адекватності характеру господарських конфліктів. Часопис Київського університету права. 2012. № 3. С. 255.

⁵⁵² Черникова А. О. Дифференциация процесуальної форми адміністративного судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07: Київський міжнародний університет. Київ, 2016. С. 184–185.

⁵⁵³ Здрок О. Н. Гражданский процесс зарубежных стран. Курс лекций : учебное пособие. Мн. : БГУ, 2004. С. 19.

⁵⁵⁴ Короєд С. О. Пропорційність – нова засада цивільного судочинства: аналіз положень проекту нової редакції Цивільного процесуального кодексу України. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. Відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 649.

судочинства і умов реалізації його завдань. На її думку, диференціація є динамічним процесом, внаслідок якого виділяються якісно різні елементи, що разом становлять єдине ціле⁵⁵⁵. О. Є. Міщенко доводить, що диференціація процесуального права – це процес, спрямований на виокремлення із системи процесуальних норм спеціальної групи, які регулюють необхідні процесуальні правовідносини, пов'язані із відповідними особливостями справи або залученого до цих відносин суб'єкта, з метою формування нової процесуальної форми⁵⁵⁶. Категорією «диференціація», на переконання О. С. Ткачука, необхідно позначати процес, у результаті якого відбувається розподіл цілого на частини. Останні, в свою чергу, функціонують всередині цілого, відтворюючи його структуру. Цей процес викликається причинами, які мають зовнішній характер, тобто існують за межами цілого, але безпосередньо на нього впливають. Так, ускладнення матеріальних правовідносин, об'єктивна необхідність у забезпеченні ефективного захисту різноманітних за своєю природою суб'єктивних прав, свобод та інтересів викликає потребу диференціації цивільної процесуальної форми з метою максимальної її «гнучкості» й адаптованості до специфіки різних об'єктів захисту⁵⁵⁷.

Також в юридичній літературі висловлювались думки щодо диференціації судочинства як закономірності чи стану судочинства. Так, Ю. К. Якимович під диференціацією судочинства розуміє наявність в рамках єдиного процесу проваджень, що якісно розрізняються між собою за ступенем складності процесуальних

⁵⁵⁵ Черникова А. О. Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київський міжнародний університет. Київ, 2016. С. 184–185.

⁵⁵⁶ Міщенко О. Є. Правове регулювання здійснення адміністративного судочинства в умовах реформування та економічних перетворень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Відкр. міжнарод. ун-т розв. людини «Україна». К. : Відкр. міжнарод. ун-т розв. людини «Україна», 2011. С. 11.

⁵⁵⁷ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 72–73.

форм⁵⁵⁸. В пізніших працях цей же автор під диференціацією процесуальної форми розуміє існування самостійних проваджень, які характеризуються наявністю певної матеріально-правової бази, що об'єктивно потребує відмінностей у законодавчому регулюванні, комплексністю та наявністю суттєвих відмінностей порівняно зі звичайним порядком провадження, що призводять у кінцевому підсумку до зміни форм діяльності у таких справах⁵⁵⁹. За визначенням О. В. Смирнова та К. Б. Калиновського, диференціація процесуальної форми являє собою таку будову судочинства, при якій поряд із звичайним порядком мають місце процесуальні форми, які передбачають як спрощення процедури у нескладних справах, так і її ускладнення⁵⁶⁰. Як встановлену законом систему спеціальних проваджень в рамках єдиної процесуальної форми, які суттєво відрізняються від звичайного провадження й застосовуються для підвищення ефективності судочинства по окремих категоріям справ, визначає диференціацію процесуальної форми В. В. Хомінець⁵⁶¹. Натомість В. М. Трофименко вважає, що найбільшій мірі відповідає сутності диференціації процесуальної форми підхід до її розуміння як способу процесуальної організації, відповідно до якого в системі процесу автономізуються окремі процесуальні провадження і встановлюються загальний та диференційовані процесуальні порядки їх здійснення⁵⁶².

⁵⁵⁸ Якимович Ю. К. Структура советского уголовного процесса: система стадий и система производств. Основные и дополнительные производства. Томск: Изд-во Том. ун-та. 1991. С. 35.

⁵⁵⁹ Якимович Ю. К., Ленский А. В., Трубникова Т. В. Дифференциация уголовного процесса. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2001. С. 15.

⁵⁶⁰ Смирнов А. В. Калиновский К. Б. Уголовный процесс : учеб. для вузов. СПб. : Питер, 2004. С. 645.

⁵⁶¹ Хомінець В. В. Сутність диференціації кримінально-процесуальної форми. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2007. № 37. С. 46.

⁵⁶² Трофименко В. М. Щодо питання диференціації кримінальної процесуальної форми. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер., присвяч. до 70-річчя д. ю. н., професора Ю. П. Алєніна (21 квітня 2017 р., м. Одеса). За ред. Г. О. Ульянової, І. В. Гловок ; відп. за вип. І. В. Гловок ; уклад. В. А. Завтур ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Юрид. л-ра, 2017. С. 74–77.

Узагальнюючи позиції різних вчених щодо диференціації процесуальної форми О. А. Черникова наголошує, що це поняття розкривається і через об'єктивну наявну категорію (провадження), і через процес (організації судочинства, розвитку його форми)⁵⁶³.

Цю думку, на наш погляд, слід поглибити, адже більшість дослідників диференціації судочинства, обґрунтовуючи власне бачення того чи іншого аспекту зазначеного поняття, не оспорюють інші аспекти його розуміння. Більше того, в літературі відзначалась багатоплановість проявів диференціації судочинства⁵⁶⁴. Отже, у процесуальній науці відсутня активна дискусія з приводу сутності даного поняття. Розкриваючи сутність вказаного поняття, слід виходити з того, що диференціація цивільного судочинства стосується появи у відповідному процесі нової процедури / провадження (як за вертикаллю, так і за горизонталлю) або запровадження варіативності вже існуючої. Така нова процедура (провадження) має бути, з одного боку, підпорядкована загальним правилам судочинства, а з іншого – володіти особливими рисами її здійснення, що відокремлюють її від інших процедур (проваджень). Виходячи з цього, диференціацію цивільного судочинства слід розглядати і як тенденцію, і як процес його розвитку, і як його закономірність. Як тенденція вона виражає свого роду можливість і здатність системи судочинства до відповідного структурного поділу. В такому аспекті диференціація проявляється в процесуальній науці при пошуку структурних і функціональних способів оптимізації цивільного судочинства, а також у правовій політиці щодо здійснення правосуддя. Як процес диференціація проявляється у формуванні в рамках певного виду провадження та закріпленні в процесуальному законі нових

⁵⁶³ Черникова А. О. Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київський міжнародний університет. К., 2016. С. 33.

⁵⁶⁴ Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве : моногр. М. : Проспект, 2010. С. 7.

процедур (проваджень) чи поділу існуючих. Цей аспект вказує на законотворчу роботу з удосконалення цивільного процесуального законодавства. Як закономірність диференціація полягає в поділі, розчленуванні судочинства на окремі елементи та їх групи, що на певний відрізок часу утворюють його систему. В такому аспекті диференціація цивільного судочинства має значення, насамперед, для застосування норм процесуального права, тобто для судової практики, не втрачаючи при цьому властивості предмету наукового дослідження.

Диференціація цивільного судочинства як його закономірність за своєю сутністю є його поділом, а кожен поділ повинен мати певну наукову або практичну мету. Крім того, при з'ясуванні змісту диференціації судочинства слід враховувати загальні правила поділу, як то:

1. Поділ має бути сумірним – обсяг членів поділу, разом узятих, мав дорівнювати обсягу поділюваного поняття.

2. Поділ має відбуватися на одній основі – під час поділу не можна одну основу підміняти другою, тобто поділяти поняття таким чином, щоб одні члени поділу були виділені за однією ознакою, а другі – за другою.

3. Члени поділу мають виключати один одного – поділ має бути таким, щоб кожен окремий предмет, мислимий у родовому понятті, входив до обсягу тільки одного члена поділу.

4. Поділ має бути безперервним – в процесі поділу необхідно переходити до найближчих видів, не перескакуючи через них.

5. Основа поділу має бути виразною – ознака, за якою поняття поділяється на види, має бути досить точною і виразною (ясною), щоб її не можна було розуміти по-різному⁵⁶⁵.

⁵⁶⁵ Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид., стер. К. : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 56–58.

2.3. Призначення, межі та види диференціації цивільного судочинства

Розглянувши сутність диференціації цивільного судочинства перейдемо до з'ясування її призначення (мети). І відправною точкою в цьому має стати відповідь на питання, чи може існувати в цивільному процесі єдина уніфікована процесуальна форма для різних категорій цивільних справ. Важко ствердно відповісти на це питання, адже такий підхід не відповідав би сучасному процесуальному законодавству та реаліям цивільного судочинства не лише в Україні, а у цілому світі. Так, цивільне судочинство в іноземних країнах характеризується диференціацією судових процедур, адже, окрім основного порядку вирішення справ, яким є позовне провадження, існують і спрощені процедури (субпровадження) ухвалення судом рішень, обов'язкових до виконання, які здійснюються без судового розгляду або зі значно скороченим (спрощеним) судовим розглядом⁵⁶⁶. Також це б не відповідало фундаментальним підходам до удосконалення цивільного судочинства в процесі створення оптимальної моделі цивільного судочинства.

Американські дослідники з цього приводу пишуть про т. зв. «процесуальний плюралізм» чи «допустиме» вирішення спорів, яке передбачає, що не всі питання можуть бути предметом однакового ставлення – один і той самий формат судового розгляду підходить не для всіх справ. Різні види і кількість сторін спору, структура спору та різні питання права можуть обумовити різні формати розгляду спору⁵⁶⁷. І хоча в американській юридичній

⁵⁶⁶ Бобрик В. Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід і перспективи в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 6. С. 4–5.

⁵⁶⁷ Menkel-Meadow Carrie, Dispute Processing and Conflict Resolution: Theory, Practice and Police. By Carrie Menkel-Meadow. Farnham : Ashgate Press. 2003. 544 p.

доктрині панує погляд на те, що кожний юридичний процес, у т.ч. судовий розгляд, має власну цілісність, що складається з власних правових норм, етичних правил і способів вирішення рішень⁵⁶⁸, ще з 70-х років ХХ ст. перед американським ідеалом єдиного процесу виникло питання про його трансформацію⁵⁶⁹ і переходу від технократичного розподілу справ до ефективнішого та зручнішого судочинства. Внаслідок цього дослідники піднімають питання про необхідність різних видів проваджень для забезпечення ефективного правосуддя в різних ситуаціях, а також розширення АВС⁵⁷⁰.

Ю. Ю. Грибанов обґрунтовано пише, що існування, по суті, єдиної, складної та розгорнутої правової процедури для розгляду і вирішення більшості справ є не чим іншим, як ігноруванням наявних об'єктивних особливостей останніх, які не можуть не впливати на порядок захисту прав і видозмінювати його. Прагнення вирішувати всі справи за однаковою процедурою без урахування їх специфічних особливостей здатне породити дисфункцію між кінцевою метою судочинства та методами її досягнення⁵⁷¹. На думку О. С. Ткачука, ускладнення матеріальних правовідносин, об'єктивна необхідність у забезпеченні ефективного захисту різноманітних за своєю природою суб'єктивних прав, свобод та інтересів викликає потребу диференціації цивільної процесуальної форми

⁵⁶⁸ The principles of social order. Selected Essays of Lon L. Fuller, edited with an Introduction by Kenneth I. Winston. Duke University Press, Durham, N.C., 1981. 313 p.

⁵⁶⁹ Stephen N. Sabrin, The Limitation of Transsubstantive Procedure: An Essay on Adjusting the One Size Fits All Assumption. 87 Denver University L. Rev. 377. 2010.

⁵⁷⁰ Менкель-Мидоу К. Американский национальный доклад. Неформальное, формальное и «полуформальное» правосудие в США. Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евразийский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права. 18–21 сентября 2012 г., Москва, Россия : Сборник докладов. Под ред. Д. Я. Малешина. М. : Статут, 2012. С. 114–116.

⁵⁷¹ Грибанов Ю. Ю. Рассмотрение дел в порядке упрощенного производства в гражданском и арбитражном процессе: Сравнительное исследование правовых систем России и Германии : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Томский государственный университет. Томск, 2007. С. 1.

з метою максимальної її «гнучкості» й адаптованості до специфіки різних об'єктів захисту⁵⁷². В такому ж контексті С. О. Короед зазначає, що диференціація судових процедур покликана підвищити ефективність цивільного судочинства з огляду на матеріально-правові та процесуальні особливості певних категорій справ. А відтак, цивільний процес має бути гнучким, тобто передбачати найбільш оптимальні шляхи досягнення завдання цивільного судочинства, зокрема за рахунок встановлення особливих (спрощених) порядків розгляду і вирішення певних категорій цивільних справ, для яких застосування загального позовного порядку є недоцільним⁵⁷³. Академік В. В. Комаров зауважує, що концептуальний розвиток процесуальних процедур слід пов'язувати з диференціацією процесуальної форми як базової конструкції цивільного процесу, яка має забезпечити ефективність судового процесу та його основоположну цінність – право на справедливий судовий розгляд⁵⁷⁴. Диференціація процесуальної форми, на думку О. А. Черникової, є засобом оптимізації судочинства, придатним у тій мірі, в якій він є адекватним існуючим проблемам і поставленим завданням, а її метою є оптимізувати судочинство (забезпечити найефективніший варіант його здійснення, який би призвів до виконання поставлених завдань)⁵⁷⁵. На думку М. Л. Коханської, диференціація судових процедур у рамках цивільного судочинства

⁵⁷² Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 72–73.

⁵⁷³ Короед С. О. Пропорційність – нова засада цивільного судочинства: аналіз положень проекту нової редакції Цивільного процесуального кодексу України. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. Відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 649–650.

⁵⁷⁴ Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 30.

⁵⁷⁵ Черникова О. А. Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Київський міжнародний університет. Київ, 2016. С. 39, 44.

має логічний поділ, що має на меті оптимізацію розгляду та вирішення цивільних справ⁵⁷⁶.

Отже, науковці загалом поділяють погляд на те, що диференціація цивільного судочинства безпосередньо пов'язана з його ефективністю, а її призначення полягає в його оптимізації. Разом з тим, категорія оптимізації цивільного судочинства не однозначно сприймається процесуалістами, не зважаючи на те, що проблеми оптимізації судочинства вже тривалий час розробляються юридичною наукою. Науковці, зазвичай, свої погляди зосереджували в основному на конкретних напрямках, способах, шляхах, засобах, методах оптимізації розгляду та вирішення цивільних справ. Також багато науковців декларують необхідність оптимізації судочинства (процесу, процесуального законодавства, процесуальної форми тощо), не розкриваючи його змісту. При цьому саме поняття оптимізації судочинства, як опорна, вихідна точка наукових пошуків, в основному залишалось осторонь наукових роздумів, дискусій і полемік⁵⁷⁷. З огляду на це., в рамках цієї роботи слід розкрити це поняття та з'ясувати чи спроможне воно змістовно розкрити призначення диференціації цивільного судочинства.

Категорія оптимізації цивільного судочинства співвідноситься з пошуком ідеального правосуддя, що є одним із споконвічних прагнень людства. Але реалії судочинства вказували, вказують і, найвірогідніше, будуть і у найближчу перспективу вказувати на проблеми правозастосування та недоліки процесуального права,

⁵⁷⁶ Коханська М. Л. Ефективність цивільного судочинства та диференціація судових процедур. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020»: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.): у двох томах. Т. 2. гол. ред.: О. М. Тогочинський. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2020. С. 116.

⁵⁷⁷ Бобрик В. І., Рязанцева Н. О. До проблеми визначення поняття «оптимізація судочинства». Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 4-5 червня 2010 року. Уклад. Вознюк Н. І., Климчук Т. Д., Крисюк Ю. П., Старко О. Л., Старчук О. В., Шевчук І. М., Чупринський Б. О. Луцьк, Волинська обласна друкарня, 2010. С. 338.

що виявляються при здійсненні судочинства у конкретних справах. І це, безумно, є цілком нормальним явищем, зважаючи на суб'єктивність судочинства, а також те, що прагнення людини до ідеалу, в т.ч. ідеального правосуддя, є безмежним. Разом з тим, як зазначає академік О. Д. Крупчан, без створення механізму ефективного судочинства, який зможе забезпечити реальний і своєчасний захист прав, свобод та інтересів суб'єктів правовідносин, не можна створити ні громадське суспільство, ні правову державу⁵⁷⁸.

Онтологічну сутність поняття оптимізації цивільного судочинства визначає семантичне значення слова «оптимізація» (рос. «оптимизация», англ. «optimisation», нім. «Optimierung»), що позначає процесом надання будь-чому найвигідніших характеристик, співвідношень. В основі цього слова лежить корінь «оптїмум» (лат. «Optimum» – найкращий), що позначає сукупність найбільш сприятливих умов⁵⁷⁹.

В енциклопедичній літературі вказується, що оптимізація – це процес вибору найкращого (оптимального) варіанта з безлічі можливих. Найбільш надійним способом знаходження найкращого варіанту є порівняльна оцінка всіх можливих варіантів (альтернатив). Щоб серед великої кількості варіантів знайти оптимальний, по-перше, потрібна інформація про перевагу різних сполучень значень показників, що характеризують варіанти. По-друге, порівнюючи варіанти, необхідно враховувати різні невизначеності, наприклад, невизначеність умов, в яких буде реалізований той або інший варіант⁵⁸⁰.

⁵⁷⁸ Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи: Збірник наукових матеріалів круглого столу (с. Залізний Порт, Херсонська обл., 28–29 травня 2010 р.). За заг. ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. С. 6.

⁵⁷⁹ Локшина С. М. Краткий словарь иностранных слов. Издание 6-е, стер. М. : Русский язык, 1979. С. 190.

⁵⁸⁰ Большая советская энциклопедия. Гл. ред. А.М. Прохоров, 3-е изд. Т. 1–30. 1969–78. Т. 18. Никко – Отолиты. М., «Сов. энциклопедия», 1974. С. 450.

Під оптимізацією також розуміють перехід від одного – несприятливого або малосприятливого стану до іншого – бажаного, сприятливого, кращого в якомусь конкретному відношенні, такого, що відповідає цілям або (і) адаптивним нормам і програмами у керуванні матеріальних та ідеальних системах різного роду⁵⁸¹.

У сучасній процесуальній науці немає усталеного визначення оптимізації судочинства. Разом з тим, варто зауважити, що терміни «оптимізація», «оптимальний» досить часто використовувались і використовуються в науковій і навчальній літературі з цивільного процесу.

Деякі науковці робили спроби прямо або побічно визначити поняття оптимізації процесу. Так, В. В. Ярков, досліджуючи проблему раціональності й оптимізації в правосудді, розглядає форми прискорення та спрощення цивільного процесу: одноосібне розгляд цивільних справ, судовий наказ, заочне рішення, розгляд справи за відсутності відповідача⁵⁸². Отже, вказаний автор під оптимізацією судочинства розуміє, перш за все, прискорення і спрощення процедури розгляду справ. На думку І. В. Решетникової, один із проявів оптимальності судочинства полягає у виборі найкращого варіанту застосування права, що дозволяє швидко і якісно розглянути справу⁵⁸³. Пацація М. Ш. розглядає оптимізацію як напрям забезпечення ефективності судочинства⁵⁸⁴. Окремі автори застосують термін «оптимізація» для характеристики окремих інститутів процесуального права. Так, А. Г. Коваленко,

⁵⁸¹ Разумовский О. С. Закономерности оптимизации в науке и практике. Новосибирск: Наука, 1990. С. 71.

⁵⁸² Решетникова И. В., Ярков В. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. М., Екатеринбург: Норма, 1999. С. 180–190.

⁵⁸³ Арбитражный процесс. Под ред. Яркова В. В. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2006. 193 с.

⁵⁸⁴ Пацация М.Ш. Проблемы эффективности судопроизводства в свете новых АПК и ГПК РФ. АПК и ГПК 2002 г.: сравнительный анализ и актуальные проблемы правоприменения. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. М.: РАП, 2004. С. 60–68.

О. Ю. Сергеева вказують на необхідність оптимізації процесу доказування⁵⁸⁵. На думку Є. А. Царегородцевої, основу оптимізації судочинства повинні складати вимоги своєчасності та якості розгляду і вирішення справи. Зазначена авторка запропонувала таке визначення: оптимізація цивільного процесу – це механізм розгляду та вирішення цивільної справи, що надає вибір найкращого шляху досягнення цілей і завдань правосуддя. Вона обґрунтовує широкий та вузький аспект диференціації цивільного судочинства. Широкий підхід оптимізації не вичерпується процесуальними засобами і включає в себе також організаційно-правові аспекти. Вузьке ж розуміння передбачає удосконалення інститутів і норм процесуального законодавства і правозастосовної практики, що дозволяють найкращим чином досягнути виконання завдань судочинства⁵⁸⁶.

Слід звернути увагу й на запропоноване Ю. В. Дерішевим поняття оптимізації досудового провадження у кримінальному процесі як приведення системи досудового провадження в оптимальний (загальновигідний) стан, з раціональними і ресурсозберігаючими процедурами, що дозволяють поряд з вирішенням завдань судочинства, всемірно і неухильно забезпечувати гарантії прав та інтересів усіх суб'єктів, які залучаються в кримінальний процес⁵⁸⁷. Таке визначення відображає основну загальну сутність процесуальної оптимізації, тісний зв'язок з раціоналізацією та процесуальної економії, а тому може бути використане для характеристики оптимізації судочинства у цивільних справах.

⁵⁸⁵ Коваленко А. Г., Сергеева О. Ю. Значение принципа состязательности в судебном доказывании. Правоведение. 1998. № 1. С. 160–161.

⁵⁸⁶ Царегородцева Е. А. Способы оптимизации гражданского судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2006. С. 8.

⁵⁸⁷ Дерішев Ю. В. Оптимизация досудебного производства в уголовном процессе России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Омский юридический институт. Омск, 1998. С. 6.

Оптимізація цивільного судочинства стосується не лише розгляду та вирішення судами цивільних справ, а й інших, допоміжних процедур. Саме тому одним із проявів процедури в цивільному судочинстві стала поява процедури врегулювання спору за участю судді (глава 4 розділу III ЦПК України), що передбачає проведення переговорів щодо мирного врегулювання спору приватно-правового характеру за участі судді як посередника.

Виходячи зі свого лексичного значення, оптимізація судочинства має передбачати створення такої системи судочинства, що дозволяє ефективно досягати завдань судочинства, забезпечуючи його оперативність і належну якість. Як зауважив академік О. Д. Крупчан, розгляд і вирішення кожної цивільної справи має здійснюватися судом при мінімально допустимих витратах процесуальних засобів і у найкоротші, але, разом з тим, розумні строк. Відтак, у конкретній справі особливого значення набуває проблема вибору оптимального шляху розвитку цивільного процесу, що має забезпечити право кожної особи на отримання судового захисту її прав і свобод⁵⁸⁸.

Виходячи з викладеного вище, зважаючи на надзвичайну широту поняття «оптимізація цивільного судочинства», надання багатьма дослідниками йому оціночного та емоційного забарвлення, відсутність усталеного розуміння в літературі, а також те, що дефініція має бути чіткою і однозначною, пропонується призначення диференціації цивільного судочинства розкривати не через зазначену категорію, а через її зміст. Відтак, призначення диференціації цивільного судочинства, на наш погляд, полягає у:

– створенні передумов для ефективної реалізації загального завдання цивільного судочинства та функцій судової влади в цивільному судочинстві,

⁵⁸⁸ Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи : збірник наукових матеріалів круглого столу (с. Залізний Порт, Херсонська обл., 28–29 травня 2010 р.). За заг. ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. С. 6.

- забезпеченні економії процесуальних засобів і раціоналізації розгляду конкретних цивільних справ,
- сприянні мирному врегулюванню спорів приватноправового характеру.

Зазначені аспекти характеризують практичний аспект диференціації цивільного судочинства. З точки зору процесуальної теорії призначення диференціації цивільного судочинства полягає в тому, що вона виступає науковим інструментарієм пізнання як окремих процесуально-правових явищ, так і фундаментальних засад цивільного судочинства – його системи і структури в цілому, його складових і елементів, їх взаємозв'язків і правової природи.

Диференціація цивільного судочинства тісно пов'язана з таким принципом цивільного процесуального права як диспозитивність. Як зазначає, В. А. Кройтор, диспозитивність виявляється як єдність волі та волевиявлення матеріально заінтересованої особи, здійсненої безпосередньо чи опосередковано через представника, вільно обирати варіанти поведінки, засоби судового захисту в силу юридичної природи цивільних правовідносин. Втім, така свобода заінтересованих осіб має певні межі, обумовлені метою цивільного судочинства. Тому дотримання цивільної процесуальної форми суб'єктами цивільного процесу та необхідність виконання його завдань визначають наявність публічно-правового інтересу в цивільному процесі: процесуальної активності суду, яка також є невіддільною умовою розвитку процесу⁵⁸⁹. На думку В. Д. Великого, диференціація судочинства присутня в будь-якому випадку, коли процесуальна норма носить диспозитивний характер⁵⁹⁰. Однак, з такою думкою не погоджується Є. А. Таликін,

⁵⁸⁹ Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2020. С 461.

⁵⁹⁰ Великий Д. П. Единство и дифференциация уголовно-процессуальной формы: история, современность, перспективы : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Моск. гос. юрид. академия. М., 2001. С. 48.

наголошуючи, що між диференціацію та диспозитивністю правового регулювання є певна межа. На його погляд, визначальною рисою є те, що диспозитивність правового регулювання охоплює випадки, в яких вибір варіанта поведінки залежить від бажання учасників розгляду справи. Якщо ж певний варіант поведінки прописаний законом, йдеться про диференціацію процесуальної форми. На такій підставі зазначений автор робить висновок про те, що певна міра диспозитивності в правовому регулюванні процесуальних правовідносин не пов'язана з особливостями процесуальної форми. В такому ж контексті зазначений автор наголошує, що процесуальний порядок вирішення того чи іншого конфлікту обирається не сторонами і не судом, він визначається суто законом⁵⁹¹.

На наш погляд, Є. А. Таликін не зовсім коректно підійшов до розгляду питання про взаємозв'язок диспозитивності та диференціації в цивільному процесі, адже фактично розглядає закріплення в законі певної моделі поведінки як критерій відмежування диференціації судочинства від прояву диспозитивності. Проте диспозитивність цивільного судочинства характеризує лише можливості учасника справи впливати на власний розсуд впливати на хід судочинства. В будь-якому випадку такий учасник може реалізувати свої відповідні процесуальні права лише у порядку та спосіб, визначений процесуальним законодавством. Таким чином, диференціація цивільного процесу виступає лише передумовою обрання учасником справи варіанту відповідної процесуальної поведінки. Сама ж диспозитивність не визначає диференціацію цивільного судочинства та не є чинником, що її породжує.

Диференціацію цивільного судочинства не слід розглядати як основну тенденцію його розвитку, а значення диференціації як закономірності цивільного судочинства не варто переоцінювати, адже

⁵⁹¹ Таликін Є. А. Диференціація господарської процесуальної форми як засіб досягнення її адекватності характеру господарських конфліктів. Часопис Київського університету права. 2012. № 3. С. 252–253.

цивільне судочинство повинно зберігати свою єдність (онтологічну цілісність) та не бути надмірно ускладненим в процесі правозастосування. З огляду на це, виникає питання про межі диференціації цивільного судочинства чи межі її допустимості. Наукові положення про такі межі розроблені переважно в науці кримінального процесуального права, однак їх більша частина цілком придатні для визначення меж диференціації цивільного судочинства.

В правовій доктрині сформований підхід до виділення зовнішніх і внутрішніх меж диференціації процесуальної форми. Так, О. В. Мищенко зовнішніми межами диференціації вважає загальну форму та особливості правового регулювання, а внутрішніми – специфічні правовідносини і механізм їх правового регулювання⁵⁹². Також межі допустимості диференціації процесуальної форми деякими науковцями визначаються забезпеченням гарантій суб'єктів процесуальних правовідносин⁵⁹³. Розширюючи цю думку, в літературі наголошується, що, вирішуючи питання про межі диференціації процесуальної форми, з одного боку, недопустимо виходити за межі розумного її ускладнення, за якими виникають не виправдані перепони ефективного і швидкого встановлення обставин провадження, а з іншого – спрощення процесуальної форми не повинно зачіпати фундаментальну систему процесуальних гарантій прав особи⁵⁹⁴.

Н. С. Манова пропонує до системи вихідних положень, на яких повинна будуватись диференціація, включити: забезпечення вільного доступу осіб до правосуддя; демократичність процесуальних форм, відправлення правосуддя без затяжних і обтяжливих

⁵⁹² Мищенко Е. В. Дифференциация и унификация уголовно-процессуальных форм производств по отдельным категориям уголовных дел : монография. М., 2014. С. 22.

⁵⁹³ Трофименко В. Кримінальна процесуальна форма як соціально-правова цінність. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 4 (79). С. 154–164.

⁵⁹⁴ Кримінальний процес: підручник. За заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. С. 32–33.

процедур; об'єктивний розгляд справи незалежним судом із дотриманням змагальності і рівності гарантій прав кожної сторони процесу; забезпечення заінтересованим особам права на оскарження рішення суду⁵⁹⁵. На думку В. Г. Перепелюка, доцільність упровадження спеціальних правил із розгляду певних категорій адміністративних справ варто оцінювати на основі того, чи забезпечують чинні процесуальні положення: 1) ефективне дослідження обставини справи; 2) на час судового розгляду справи нейтралізацію наслідків імовірного «управлінського» правопорушення; 3) якомога повніше поновлення права особи-позивача як юридично, так і фактично⁵⁹⁶.

Як зазначає А. О. Черникова щодо меж диференціації, важливим чинником є дотримання балансу між загальною процесуальною формою і тими особливостями судового провадження, для яких необхідна диференціація. Реалізація таких положень дозволяє забезпечити економічність і доцільність форм процесуальних проваджень, коли відповідні функціональні завдання вирішуються з найменшими затратами засобів і часу, а також їх наукову обґрунтованість, тобто відповідність досягнень теоретичних розробок і сучасного рівня суспільних відносин правовій регламентації. Також диференціація повинна відповідати потребам суспільства і загальновизнаним положенням теорії процесуального права⁵⁹⁷.

Визначаючи межі диференціації цивільного судочинства слід виходити з того, що універсальність права та єдність процесуальної форми в багатьох випадках дозволяють не диференціювати

⁵⁹⁵ Манова Н. С. Теоретические проблемы уголовно-процессуальных производств и дифференциация их форм : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2005. – С. 44.

⁵⁹⁶ Перепелюк В. Г. Диференціація процесуального права: погляд крізь призму адміністративного судочинства. Публічне право. 2013. № 2 (10). С. 30–35.

⁵⁹⁷ Черникова А. О. Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київський міжнародний університет. Київ, 2016. С. 32–24.

правове регулювання процесу та процесуальну форму шляхом уведення нового порядку (процедури) розгляду певних категорій справ, а удосконалювати та поглиблювати застосування універсальних норм процесуального права задля того, що розгляд і вирішення таких справ здійснювався в рамках існуючих проваджень (процедур). Диференціація ж має здійснюватись виключно з огляду на об'єктивні чинники, що вказують на необхідність створення додаткових гарантій для учасників справи, непридатність існуючих складових цивільного судочинства забезпечити ефективне вирішення цивільних справ (їх окремих категорій) або доцільність і можливість у простіший спосіб досягнути завдань цивільного судочинства. При цьому в будь-якому разі диференціація судочинства не повинна породжувати процедури, що виходять за загальні рамки цивільної процесуальної форми, у т.ч. не відповідають завданню і принципам цивільного судочинства.

Таким чином, межі будь-якої диференціації цивільного судочинства визначаються, з одного боку, загальним порядком (формою) розгляду та вирішення цивільних справ, а з іншого – критерієм (підставою, ознакою) відповідної диференціації. Також межі диференціації судочинства визначаються дотриманням загальнологічних правил поділу понять при проведенні відповідної диференціації.

З'ясувавши сутність, призначення і межі диференціації цивільного судочинства слід визначити її складові, які доволі часто в літературі ще називають її проявами, рівнями чи видами. З аналізу літератури вбачається, що, не зважаючи на різні підходи до визначення складових диференціації та відмінності застосовуваного понятійного апарату, більшість науковців у цьому питанні проявляють певну солідарність. Так, Великий Д. П. наголошує, що в рамках окремої галузі процесуального права диференціація правового регулювання виявляється на рівні стадій процесу, на рівні етапів

процесу та на рівні процесуальних дій⁵⁹⁸. Поглиблює цю думку О. Г. Лук'янова, яка пише, що у процесуальному праві процеси диференціації охоплюють як його систему в цілому, так і окремі її елементи: галузі, підгалузі та інститути. Диференціація можлива і на самому нижчому щаблі системи права – на рівні правової норми (диспозитивні і альтернативні правові приписи). Причому вищий рівень диференціації процесуального регулювання завжди охоплює нижчий. Диференціація правового регулювання на рівні стадій, етапів процесу і процесуальних дій може проводитися за різними підставами: залежно від сутності регламентованих процесуальних відносин, специфіки спірних матеріальних правовідносин, суспільно-політичного чи громадського значення справ тієї чи іншої категорії, за суб'єктним ознакою тощо. Як правило, рівнева диференціація в процесуальному законодавстві в конкретних випадках поєднує кілька зазначених підстав. Регламентація порядку розгляду окремих справ окремого провадження в цивільному процесуальному законодавстві являє, приклад, розглянутої рівневої диференціації процесуального законодавства. У галузевих рамках можлива крім рівневої й структурна диференціація – диференціація проваджень⁵⁹⁹. Така загальна думка в галузевих процесуальних науках набуває своєї специфіки. Так, дослідники кримінального процесу його структурною диференціацією вважають існування різних проваджень, що за низкою критеріїв є відмінними і пристосовані для розгляду та вирішення справ різних категорій⁶⁰⁰.

Оригінальний підхід до визначення сутності диференціації процесуальної форми запропонував Трофименко В. М. На його

⁵⁹⁸ Великий Д. П. Единство и дифференциация уголовно-процессуальной формы: история, современность, перспективы : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Моск. гос. юрид. академия. М., 2001. С. 22.

⁵⁹⁹ Лук'янова Е. Г. Теория процессуального права. М. : Издательство НОРМА, 2003. С. 146–147.

⁶⁰⁰ Смирнова И. С. Критерии дифференциации основных уголовно-процессуальных производств. Вестник Омской юридической академии. 2015. № 1(26). С. 66.

думку, вона є певною формою спеціалізації, що являє собою розгалуження, набуття тією чи іншою гілкою все більше специфічних ознак у механізмі законодавчого впорядкування певних груп суспільних відносин. Вказаний автор виділяє два види диференціації кримінальної процесуальної форми – функціональну (поділ системи кримінального процесу на окремі процесуальні провадження) та структурну (наявність у межах окремих процесуальних проваджень різних порядків здійснення кримінальної процесуальної діяльності)⁶⁰¹ та характеризує її як функціонально-структурну. Зазначений автор наголошує, що структурна диференціація кримінальної процесуальної форми нібито поглиблює функціональну диференціацію, і виступає певною складовою останньої⁶⁰².

Натомість О. С. Ткачук заперечує окреслення поділу судочинства за допомогою терміна «структурна диференціація», оскільки власне категорія диференціація передбачає кристалізацію певної структури, тобто не відображає рівень її проведення⁶⁰³. Проте така думка вказаного автора не є однозначною, оскільки у цій же роботі він пише про структурну диференціацію цивільної процесуальної форми по вертикалі на судові провадження і судові процедури та по горизонталі на правозастосовні цикли, які поділяються на процесуальні стадії⁶⁰⁴. Слід наголосити на тому, що кристалізація

⁶⁰¹ Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. С. 14.

⁶⁰² Трофименко В. М. Щодо питання диференціації кримінальної процесуальної форми. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер., присвяч. до 70-річчя д. ю. н., професора Ю. П. Аленіна (21 квітня 2017 р., м. Одеса). За ред. Г. О. Ульянової, І. В. Гловюк ; відп. за вип. І. В. Гловюк ; уклад. В. А. Завтур ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Юрид. л-ра, 2017. С. 76–77.

⁶⁰³ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 80.

⁶⁰⁴ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 12, 93.

структури судочинства відображає лише такий аспект розуміння його диференціації як закономірність. Підтримує структурний поділ процесу на провадження (вертикально) і на стадії (горизонтально) А. О. Черникова⁶⁰⁵ і М. Л. Коханська⁶⁰⁶.

Н. А. Громошина умовно виділяє динамічну та статичну складові диференціації. На її думку, диференціація в динаміці – це і відповідні правові дослідження, і правова політика держави, і діяльність законодавця, що призводить до поділу і структурування цивільного судочинства. При цьому всі вказані динамічні складові переплетені, взаємопов'язані та взаємообумовлені. Статична складова – це результат діяльності законодавця, тобто стан і структура цивільного процесуального законодавства і, як наслідок, цивільного судочинства. Також зазначена авторка пише, що при розгляді цивільного процесуального законодавства і цивільного судочинства крізь призму диференціації виявляється необхідність відмежування їх, по-перше, від однопорядкових, тобто однорівневих правових явищ, наприклад, від адміністративного судочинства. Іншими словами, вказує дослідниця, потрібно чітко позначити межі розглянутих явищ, провести диференціацію «зовні». По-друге, виявляється і внутрішній поділ цивільного судочинства, яке розчленовується як за вертикаллю (стадії процесу), так і за горизонталлю (розрізняються провадження на рівні першої інстанції). Друге, на погляд Н. А. Громошиної, є внутрішньою структурною організацією елементів судочинства

⁶⁰⁵ Черникова А. О. Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 ; Київський міжнародний університет. Київ, 2016. С. 19.

⁶⁰⁶ Коханська М. Л. Диференціація судових процедур у цивільному судочинстві та її значення для ефективного судового захисту. Право і суспільство. 2018. № 4. Частина 2. С. 71–76; Коханська М. Л. Ефективність цивільного судочинства та диференціація судових процедур. Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 23–24 квіт. 2020 р.): у двох томах. Т. 2. гол. ред.: О. М. Тогочинський. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернівці : Академія ДПтС, 2020. С. 115.

як системи, включаючи позначення (виділення) елементів (проваджень) і їх взаємозв'язку⁶⁰⁷.

Є. А. Таликін зазначає, що внаслідок диференціації виділяються окремі частини, що не можуть взаємно перекриватися, є взаємно виключними, інакше втрачається її суть, і тому слід вести мову про певні рівні диференціації. Цей автор виділяє внутрішній і зовнішній аспект диференціації судочинства. На його думку, зовнішній аспект диференціації пов'язаний із поділом проваджень на види, внутрішній – із розвитком судових процедур у межах видів проваджень та стадій процесу⁶⁰⁸. Такий самий погляд висловили Т. В. Сахнова⁶⁰⁹ та І. Ю. Татулич⁶¹⁰. Натомість Н. А. Громошина виносить зовнішній вид диференціації на рівень галузей процесуального права, вважаючи, що його метою якої є виявлення і формування нових галузей права⁶¹¹. В такому разі внутрішня диференціація відбувається у межах окремої процесуальної галузі права з метою упорядкування процесуальних дій та відносин на рівні стадій, етапів процесу й процесуальних дій⁶¹².

Досліджуючи диференціацію судових процедур, В. В. Комаров пов'яже концептуальний розвиток процесуальних процедур з диференціацією цивільної процесуальної форми як базової конструкції цивільного процесу, наголошуючи, що проблематика

⁶⁰⁷ Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве : моногр. М. : Проспект, 2010. С. 7–8.

⁶⁰⁸ Таликін Є. А. Диференціація господарської процесуальної форми як засіб досягнення її адекватності характеру господарських конфліктів. Часопис Київського університету права. 2012. № 3. С. 251–256.

⁶⁰⁹ Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 55.

⁶¹⁰ Татулич І. Ю. Цивільна процесуальна форма в суді першої інстанції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2012. С. 10.

⁶¹¹ Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве : моногр. М. : Проспект, 2010. С. 8.

⁶¹² Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М. : Изд-во «НОРМА», 2003. С. 146–147.

диференціації цивільного судочинства в контексті розвитку онтологічних підстав підвищення його ефективності визначається диверсифікацією процесуальних проваджень⁶¹³. Також зазначений учений, досліджуючи структуру цивільного судочинства, підкреслює, що виходячи з інстанційності судової системи і процесуальних функцій судів різних інстанцій, крім проваджень у суді першої інстанції (позовного, наказного та окремого, провадження у справі до судового розгляду), структурно цивільне судочинство як система складається з апеляційного, касаційного проваджень та провадження справ у ВСУ. Також ЦПК передбачає такі специфічні провадження цивільного судочинства, як перегляд судових рішень, ухвал та постанов за нововиявленими обставинами, провадження у справах про скасування рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, відновлення втраченого судового провадження, провадження у справах за участю іноземних осіб⁶¹⁴.

Узагальнивши зазначені вище наукові підходи до складових (видів, рівнів) диференціації, слід погодитись з тим, що диференціація цивільного судочинства (як закономірність) проводиться як за горизонталлю, так і за вертикаллю, що слід визнати її основними видами (рівнями). Проте це лише верхні рівні диференціації, адже кожна зазначена складова має свою кількарівневу внутрішню диференціацію. Відтак диференціація цивільного судочинства загалом є розгорнутою (багаторівневою).

Вертикальна диференціація цивільного судочинства є поділом судочинства на стадії, чи, як ще називають в літературі, правозастосовні цикли, інстанційні періоди, та обумовлюється, насамперед, інстанційністю судової системи України. Нагадаємо, що під

⁶¹³ Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 29–32.

⁶¹⁴ Комаров В. В. Лекція професора В. Комарова: вступ до курсу «Цивільний процес». Право України. 2011. № 10. С. 134.

інстанційністю системи судів цивільної юрисдикції в процесуальній науці, зазвичай, розуміють таку їх побудову, за якою створюється можливість реалізації права на справедливий судовий захист та перегляд судового рішення у цивільній справі з метою забезпечення законності й обґрунтованості прийнятих рішень та усунення порушень закону, що допускаються судами⁶¹⁵. З огляду на це пропонуємо вертикальну диференціацію цивільного судочинства називати інстанційною. В свою чергу, кожен елемент інстанційної диференціації судочинства також диференціюється на етапи (стадії правозастосовних циклів, підстадії), складовими яких є окремі процесуальні дії суб'єктів судочинства, що виступають найменшим елементом структури цивільного судочинства.

Сучасні науковці, зазвичай, окремо не зупиняються на понятті процесуальних дій та їх детальній характеристиці. Проте ще Є. В. Васьковський свого часу писав, що як суд, так і інші суб'єкти цивільного процесу здійснюють, у силу приналежних їм процесуальних прав, різні дії (суд, наприклад, читає змагальні папери, видає постанови тощо). Усі такі дії суб'єктів процесу заслуговують назви процесуальних. На його думку, під процесуальними діями в точному значенні слова потрібно розуміти дії суб'єктів процесу, що вчиняються ними з метою здійснення своїх процесуальних прав. Далі вчений наголосив, що права суду є разом з тим і його обов'язками. При цьому суд здійснює свої процесуальні права й обов'язки двояким способом: або висловлюючи судження (у тому числі визнає позов доведеним або недоведеним), або здійснюючи ті або інші фактичні дії⁶¹⁶. Така концепція стала загальновизнаною як

⁶¹⁵ Попов О. І. Інстанційна система судів цивільної юрисдикції. Університетські наукові записки. 2012. № 3 (43) С. 146; Куйбіда Р. О. Спеціалізація, територіальність та інстанційність в організації системи судів України. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2005. № 9. С. 82-91; Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи. Монографія. К.: Атіка, 2004. С. 39.

⁶¹⁶ Васьковський Е. В. Учебник гражданского процесса; с предисл. и под ред. В. А. Томсинова. М.: Зерцало, 2003. С. 184, 186.

у галузевих науках процесуального права, так і в теорії юридичного процесу. Так, В. М. Горшенев також визначав базовим елементом у структурі юридичного процесу процесуальні дії. На його думку, вони не існують автономно, відокремлено одна від одної, а об'єднані в динамічну систему, тобто становлять певну сукупність дій, що згруповані з використанням різних системоутворюючих показників⁶¹⁷. Аналогічний погляд на елементну складову процесу поділяє й фахівець з кримінального процесу В. С. Зелецький⁶¹⁸. О. С. Ткачук в якості первинного елементу цивільної процесуальної форми вважає процесуальні дії суду й інших учасників процесу, які об'єднуються за певними критеріями, утворюючи складові цивільної процесуальної форми і відображаючи її диференціацію⁶¹⁹. С. А. Курочкин вважає дії як юридичні факти неподільними елементами цивільного судочинства, розглядаючи її при цьому в якості різновиду правозастосовної діяльності. Він пише, що дії, з якими норми процесуального права пов'язують юридичні наслідки у вигляді виникнення, зміни чи припинення правовідносин (юридичні факти), утворюють множину, в рамках якої кожна з процесуальних дій (елементів) пов'язана прямо чи опосередковано з кожною іншою дією, а дві будь-яких підмножини (стадії, цикли) цієї множини не є незалежними. Всі ці елементи і множини, підсумовує вказаний автор, утворюють систему цивільного процесу – повністю пов'язану і формалізовану множину, яку неможливо розкласти на непов'язані підмножини⁶²⁰. Слід звернути увагу й на

⁶¹⁷ Теория юридического процесса. Бенедик И. В., Горшенев В. М., Крупин В. Г., Мельников Ю. И., и др.; Под общ. ред.: Горшенев В. М. Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1985. С. 77–81.

⁶¹⁸ Зеленецкий В. С. Структура советского уголовного процесса. Проблемы правоведения : республик. междувед. науч. сб. К. : Вища школа, 1981. Вып. 42. С. 100–107.

⁶¹⁹ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 81.

⁶²⁰ Курочкин С. А. Частые и публичные начала в цивилистическом процессе. Науч. ред. В. В. Ярков. М. : Инфотропик Медиа, 2012. С. 72–73.

думку М. Й. Штефана про те, що процесуальні дії є засобом реалізації суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин своєї волі – прав та обов'язків⁶²¹.

З такими думками слід беззастережно погодитись і визнати, що елементом цивільного судочинства є процесуальні дії, якими слід визнати вчинки суб'єктів цивільного судочинства, що залежать від їх волі, пов'язані з реалізацією їх цивільного процесуального статусу та обумовлюють виникнення, зміну чи припинення цивільних процесуальних правовідносин. І в цьому контексті термін «дія» слід розуміти в широкому значенні як діяння, адже процесуальна дія може носити як характер активної поведінки, наприклад, подання позову, так і пасивної – відмови від певної дії в її прямому значенні, наприклад, неподання відповідачем у встановлений строк відзиву на позов.

Горизонтальна ж диференціація цивільного судочинства обумовлюється, насамперед, системою спеціальних функцій судової влади в цивільному судочинстві. На найвищому рівні вона, як буде вказано у наступному розділі, проявляється у виділенні проваджень (позовного, наказного та окремого) та особливих процедур, не пов'язаних безпосередньо з вирішенням справ по суті (вирішення окремих процесуальних питань, пов'язаних з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб); оскарження рішення, дії або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця; оскарження рішення третейського суду, оспорування рішення МКА; визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню; визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню; визнання та

⁶²¹ Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К. : Вид. дім «Ін Юре», 2005. С. 95.

надання дозволу на виконання рішення МКА, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів). В свою чергу, кожне провадження, зазвичай, також є складним утворенням, адже до його складу входять кілька відносно самостійних (субсидіарних) процедур (заочний розгляд, розгляд заяви про скасування судового наказу, скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи тощо). Також кожен вид провадження та особливих процедур може бути диференційований за категоріями цивільних справ, що підлягають розгляду у відповідному порядку, адже кожна така категорія має свої особливості розгляду та вирішення, що обумовлені суб'єктивним складом сторін, предметом судового розгляду, особливостями доказів і доказування та іншими обставинами. З огляду на викладені вище міркування, а також те, що провадження за своєю правовою природою також є процедурами, пропонуємо всю багаторівневу диференціацію цивільного судочинства за горизонталлю називати процедурною. В свою чергу, диференціацію цивільного судочинства з огляду на особливості розгляду окремих категорій цивільних справ пропонуємо називати матеріально-правовою диференціацію судочинства, оскільки вона визначається матеріально-правовим характером предмету судового розгляду.

Зазначена вище розгорнута диференціація цивільного судочинства в загальних рисах визначає матричну (вертикально-горизонтальну) структуру цивільного судочинства.

Дослідивши складові диференціації цивільного судочинства не можна обійти питання про його основу, підстави, чи, як їх ще називають в літературі, критерії. Критеріями диференціації цивільного судочинства є ознаки, за якою цивільне судочинство (або певний його рівень) розподіляється на види (провадження, процедури, стадії тощо). При визначенні таких критеріїв слід виходити, насамперед, з того, що оскільки диференціація за своєю суттю є поділом, то при її будь-якому здійсненні слід враховувати, що поділ має

відбуватися на одній основі. З огляду на це, при диференціації цивільного судочинства найбільша складність полягає в правильному виборі відповідного критерію. При цьому також слід керуватись таким філософсько-науковим принципом як «Бритва Оккама». Цей принцип, названий на честь англійського монаха-францисканця і філософа XIII–XIV ст.ст. Уільяма Оккама, спрощено формулюють таким чином: «Не слід множити сутності без необхідності». Цей принцип виведено з сформульованого ще Арістотилем принципу достатньої підстави, сутність якого полягає в тому, що у випадку будь-якого твердження необхідно наводити достатні підстави, в силу яких воно приймається і вважається істинним⁶²². Відтак, будь-яка диференціація цивільного судочинства має ґрунтуватись на належному критерії, що не повинен призводити до довільного та несистемного множення судових процедур без об'єктивної необхідності. В свою чергу, принцип «Бритви Оккама» слід використовувати як при моделюванні нових судових процедур, так і при дослідженні існуючої системи цивільного судочинства, з метою виявлення неефективних, незатребуваних практикою процедур. Саме «Бритвою Оккама» можна «зголоти» все те зайве, що є, чи може бути, внесене у вітчизняну правову систему⁶²³.

На перший погляд, в основу диференціації цивільного судочинства можна покласти такий критерій як процесуальні особливості певних цивільних справ, що обумовлені їх матеріально-правовим змістом. Однак з цього виникає питання, чи всяка особливість розгляду певних категорій цивільних справ свідчитиме про диференціацію цивільного судочинства. Навряд чи, адже у такому випадку диференціація цивільного процесу буде безкінечною, що

⁶²² Эпштейн М. Философия возможного. Модальности в мышлении и культуре. СПб, Алетейя, 2001, С. 126–138.

⁶²³ Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Ред. журн. «Право України», 2013. С. 94.

не можливо буде врахувати в процесуальному законодавстві. Крім того, такий підхід фактично нівелюватиме універсальність правового регулювання та загальну єдність цивільної процесуальної форми. Зважаючи на це, відповідні особливості мають бути не довільними, а системними, тобто бути притаманними відносно значній кількості категорій цивільних справ та відображати закономірності їх розгляду та вирішення судом.

Зважаючи на багатоплановість диференціації цивільного процесу, навряд чи можливо визначити її єдиний критерій. Принаймні такий критерій був би доволі загальним і неконкретним. Відтак, науковий пошук слід вести у напрямку визначення таких критеріїв окремо для різних видів (рівнів) диференціації. З огляду на це, відповідні критерії будуть розкриті далі при розгляді окремих видів диференціації цивільного судочинства.

РОЗДІЛ 3

Сутність і зміст видів диференціації цивільного судочинства

3.1. Процедурна диференціація цивільного судочинства

Будь-який судовий процес, як зазначав В. М. Горшенев, є похідним від матеріального права і покликаний забезпечувати потреби реалізації його норм, вирішення конкретних матеріально-правових конфліктів та інших юридичних справ⁶²⁴. Такий погляд на співвідношення галузей матеріального та процесуального права є поширеним і серед сучасних науковців. Так, І. Е. Берестова пише, що кожна процесуальна галузь права тісно пов'язана, насамперед, зі своєю матеріальною галуззю. Цей зв'язок є визначальним з позиції виявлення природи процесуальних процедур, призначених для обслуговування основних матеріальних правовідносин⁶²⁵. З огляду на зазначене, зміст цивільного судочинства визначається тими галузями матеріального права, які регулюють правовідносини, справи щодо яких становлять предметну цивільну юрисдикцію.

⁶²⁴ Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М. : Юрид. лит., 1972. С. 128.

⁶²⁵ Берестова І. Е. Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільного судочинстві та конституційному провадженні : монографія. К. : ФОРМ МАСЛАКОВ, 2018. С. 216.

Цивільне судочинство характеризується широкою предметною юрисдикцією, яка відповідно до ст. 19 ЦПК України поширюється на:

1) справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин;

2) справи щодо інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства;

3) інші справи, розгляд яких за правилами цивільного судочинства передбачено законом, зокрема, про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень МКА, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень іноземного суду і МКА⁶²⁶.

Зважаючи на те, що вказаний у процесуальному законодавстві перелік справ, що підпадають під цивільну юрисдикцію, не є вичерпним, прийнято визнавати цивільну юрисдикцію загальною, тобто всеохоплюючою, адже якщо справа не віднесена до юрисдикції інших (адміністративних чи господарських) судів, вона підлягає розгляду загальним (цивільним) судом⁶²⁷.

Як зазначає С. С. Бичкова, цивільні справи за своїм характером доволі різноманітні, мають суттєві правові відмінності (наприклад, неоднаковий склад учасників відповідних правовідносин, різні предмети вимог, що ними пред'являються, тощо). Тому певний порядок, який застосовується для розгляду та вирішення однієї

⁶²⁶ Бобрик В. І. Цивільна юрисдикція через призму частини третьої статті 124 Конституції України. Приватне право і підприємництво. 2017. Вип. 17. С. 52–56.

⁶²⁷ Кібенко О., Уркевич В. Підходи Великої Палати Верховного Суду до визначення юрисдикційності спорів. Судебно-юридическая газета. 2020. 24 березня. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/164290-pidkhodi-velikoyi-palati-verkhovnogo-sudu-doviznachennya-yurisdiktsiynosti-sporiv?fbclid=IwAR2FbIrsVFSL64rP4-xNA4JkNcYLPb-An5uojKhAGru4fWHkZS9zzF4upck>

категорії цивільних справ, не може повною мірою використовуватись для провадження в інших⁶²⁸.

Широкий спектр справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства, їх істотні матеріально-правові відмінності, а також відмінності процесуального порядку розгляду та вирішення окремих з них вказують на те, що в цивільному судочинстві судова влада виконує різні спеціальні функції, кожній з яких притаманна своя процедура. Всі такі процедури в своїй сукупності утворюють загальний зміст цивільного процесу. Кожна така процедура відрізняється своєю метою та порядком здійснення, що ускладнює їх узагальнення в межах єдиного цивільного процесу. Отже, цивільному судочинству притаманна процедурна диференціація. Вона дозволяє з'ясувати обсяг його поняття та його складові. Проводячи таку диференціацію слід пам'ятати, як правильно вказує В. Г. Афанасьєв, що поділ цілого – не самоціль, а лише засіб, допоміжне знаряддя, що дозволяє проникнути у внутрішню природу цілого, виявити ту основу, фундамент, на якому тримається вся цілісна система, всі її часто дивовижні переплетіння найрізноманітніших відносин, взаємозв'язків⁶²⁹.

Ще дореволюційні процесуалісти виділяли як складові цивільного судочинства порядки провадження справ у цивільних судах. Так, Є. В. Васьковський писав, що цивільний процес у широкому значенні слова обіймає три порядки провадження справ в цивільних судах, або три види судочинства: 1) позовне (цивільний процес у вузькому значенні слова), 2) виконавче 3) охоронне⁶³⁰. В іншій

⁶²⁸ Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія. К. : Атіка, 2011. С. 17; Цивільне процесуальне право України : підручник; за заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2009. С. 54.

⁶²⁹ Афанасьєв В. Г. Общество: системность, познание и управление. М., 1981. С. 133.

⁶³⁰ Васьковський Е. В. Курс гражданского процесса. М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1913. Т. 1: Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. XI, 691 с.; Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса: Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. М. : Статут, 2016. С. 39–40.

роботі цей же автор вже виділяв вже чотири види проваджень: 1) позовне; 2) охоронне; 3) конкурсне; 4) судово-межове⁶³¹.

Наразі диференціація цивільного судочинства підтримується переважною більшістю процесуалістів та є традиційним поглядом на його зміст. Разом з тим, серед науковців відсутня єдність поглядів на виокремлення видів цивільного судочинства чи проваджень, що багато в чому обумовлюється чинним на момент проведення відповідного поділу процесуальним законодавством, формування якого здійснюється не лише під впливом юридичної науки, а й існуючої на відповідний час політичної кон'юнктури. Тож актуальність і практичне значення досліджень даної проблеми зі зміною підходів законодавця до функцій судової влади в цивільному судочинстві зменшується. Зважаючи на це, глибокий історичний аналіз наукових концепцій диференціації цивільного судочинства (виділення його видів) не матиме особливого значення для мети цієї роботи. Крім того, внаслідок цього подальший огляд думок науковців про види цивільного судочинства (проваджень) буде здійснюватися з огляду на цивільне процесуальне законодавство, чинне у період проведення ними відповідних досліджень.

В цивільному процесуальному законодавстві України не закріплювалось і не закріплюється визначення видів цивільного судочинства (проваджень). Разом з тим, у закріпленому в ч. 1 ст. 293 ЦПК України законодавчому визначенні поняття окреме провадження воно визначається як вид непозовного цивільного судочинства. Таким чином, законодавець оперує терміном «вид цивільного судочинства». Разом з тим, в ст. 20 ЦПК України вживається термін «види судочинства». Однак він позначає не внутрішню, а зовнішню диференціацію судочинства, що підтверджується

⁶³¹ Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. 2-е изд., перераб. М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1917. 429 с.

судовою практикою⁶³². В постанові Великої Палати ВС від 26 червня 2019 р. у справі № 612/579/16-ц прямо вказується, що вищевказаний припис унеможливує розгляд в одному провадженні вимог, які за предметом належать до юрисдикції різних судів⁶³³.

Термін «вид цивільного судочинства» чи «вид провадження» має також доктринальне, навчальне і практичне значення. З цього приводу в літературі наголошувалось, що правильний вибір виду судочинства відповідає інтересам захисту прав осіб, які звернулись до суду, а також дозволяє розглянути справу в процесуальному порядку, який найбільше відповідає характеру наявного спору чи іншого юридичного конфлікту, забезпечивши оптимальний баланс співвідношення інтересів сторін⁶³⁴.

Проблематика поділу цивільного судочинства на види (провадження) була предметом жвавої наукової дискусії в 50–70 роках ХХ ст.⁶³⁵, результати якої були відображені в процесуальному законодавстві того часу та лягли в основу сучасної процесуальної доктрини. В Основах цивільного судочинства СРСР 1961 р.⁶³⁶, а в подальшому і ЦПК УРСР 1963 р.⁶³⁷ законодавець не закріплював поділ цивільного судочинства на види (провадження). Разом з тим, зазначені законодавчі акти, закріпивши загальні правила цивільного судочинства, встановлювали можливість передбачити

⁶³² Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 вересня 2020 р. у справі № 755/10683/17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C014823?an=3>; Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2020 р. у справі № 461/6662/17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C012297?an=&ed=&dtm=>

⁶³³ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 р. у справі № 612/579/16-ц. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C009937?an=&ed=&dtm=>

⁶³⁴ Юдин А. В. Правильный выбор вида гражданского судопроизводства: самоцель или способ оптимизации судебной защиты прав? Российский судья. 2009. № 2. С. 21–23.

⁶³⁵ Курс советского гражданского процессуального права. М., 1981. Т. 1. С. 121–127.

⁶³⁶ Основы гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 08.12.1961. Ведомости Верховного Совета СССР, 1961, № 50, ст. 526.

⁶³⁷ Цивільний процесуальний кодекс Української РСР, затверджений Законом від 18.07.1963. ВВР. 1963. № 30. Ст. 464.

в законодавстві окремі винятки при розгляді справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, і справ окремого провадження (ст. 2 Основ цивільного судочинства СРСР 1961, ч. 2 ст. 1 ЦПК УРСР 1963 р.). З огляду на це, в літературі була запропонована концепція трьох видів проваджень (позовного, окремого і справ, що виникають з адміністративно-правових відносин)⁶³⁸. На підтвердження цієї концепції її прихильники наголошували, що в будь-якій науковій класифікації поєднуються як загальні родові ознаки, так і видові відмінності. Наявність зазначених родових ознак не говорить про тотожність явищ, що класифікуються. Класифікація ж здійснюється на підставі видових відмінностей⁶³⁹. Однак така концепція була розкритикована рядом авторів. Так, ще М. А. Гурвіч стверджував, що немає підстав ділити судочинство на види, а слід говорити про процесуальні особливості розгляду та вирішення тих чи інших категорій справ. З огляду на це він пропонував передбачити в структурі ЦПК розділи про загальні та спеціальні положення розгляду та вирішення цивільних справ⁶⁴⁰. П. І. Бардін наголошував, що відповідна норма Основ цивільного судочинства СРСР означає не встановлення трьох видів проваджень, а існування трьох категорій справ⁶⁴¹. Звертаючись до загальних правил логіки про співвідношення родового поняття і видів, М. Х. Хутиз зазначав, що вид визначається всіма ознаками роду з додаванням видових ознак. Тим часом, так звані «непозовні провадження» відрізняються від

⁶³⁸ Велівис С. И. Об оставлении судом гражданских дел без рассмотрения. Вестник Московского университета. Серия: Право. 1969. № 5. С. 62; Сущность советского гражданского процесса. Жеруолис И.; Редкол.: Булота А., Вансявичюс С., Жеруолис И., Жюрлис А. (Отв. ред.), Пальскис Е. Вильнюс : Минтис, 1969. С. 65.

⁶³⁹ Велівис С. И. Об оставлении судом гражданских дел без рассмотрения. Вестник Московского университета. Серия: Право. 1969. № 5. С. 62.

⁶⁴⁰ Гурвич М. А. Об экономии процессуальных средств в советском гражданском судопроизводстве. Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства. Саратов, 1962. С. 189.

⁶⁴¹ Бардин П. И. Об Основах гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Советское государство и право. 1962. № 1. С. 12–23.

позовного не додавання ознак (специфічної відмінності), а винятком ряду ознак, що замінюються іншими. Виходячи з цього, зазначений автор робить висновок, що цивільне процесуальне законодавство в дійсності регулює не замкнуті види проваджень, а категорії справ, що підкоряються загальним правилам судочинства, і категорії справ, що підкоряються загальним правилам, за винятками, встановленими законом⁶⁴². Цю думку розвинув В. І. Сапунков, який писав, що логічно кожен окремий вид судочинства становить окреме замкнуте провадження, що володіє всіма властивостями цивільного судочинства в цілому як родового поняття, і поряд з цим має деякі специфічні (що відрізняють один вид провадження від іншого) властивості. Насправді ніяких окремих замкнутих видів проваджень в цивільному процесі не існує. Розглянути і вирішити справу, що виникла з адміністративних правовідносин, і справу окремого провадження, керуючись лише цими процесуальними нормами без застосування загальних правил судочинства, неможливо. Позовне провадження можна було б вважати самостійним видом судочинства, оскільки воно містить сукупність зазначених норм, тобто по суті є самостійним провадженням. Однак, як відомо, в правилах позовного провадження законодавець зосередив регламент всього процесу в суді першої інстанції, який поширюється і на обидва інших провадження. Тому ті автори, які розглядають провадження у справах, що виникають з адміністративних відносин, і окреме провадження як самостійний вид цивільного судочинства, на думку В. І. Сапункова, допускають логічну помилку, оскільки замість виду предмета або явища береться частина цього предмета або явища, тобто зазначені провадження виділяються в окремі види процесу, тоді як фактично ці провадження є частиною єдиного судочинства⁶⁴³.

⁶⁴² Хутыз М. Х. Общие положения гражданского процесса. Историко-правовое исследование. М. : Юрид. лит., 1979. С. 26–27.

⁶⁴³ Сапунков В. И. К вопросу о структуре гражданского процессуального кодекса. Труды ВЮЗИ. Т. 51. М., 1977. С. 101–102.

Подібний підхід підтримують й деякі сучасні науковці⁶⁴⁴. В літературі наголошується, що прагнення обґрунтувати наявність у цивільному процесі окремих видів проваджень не відповідає законодавству та суперечить закріпленому в ньому положенню про єдність цивільної процесуальної форми. Цивільний процесуальний закон, встановивши для усіх цивільних справ єдину процесуальну форму їх розгляду і допускаючи в окремих випадках винятки із загальних правил, виходить з того, що цивільний процес є загальною формою захисту прав і охоронюваних законом інтересів, а ті або інші особливості розгляду цивільних справ не можуть створити самостійного порядку їх розгляду⁶⁴⁵. Н. А. Громошина на основі аналізу різних класифікацій цивільного судочинства також дійшла висновку, що видів цивільного судочинства в логічно строгому сенсі слова в дійсності не має. Однак ця ж авторка вказує про безумовне об'єктивне існування диференціації всередині цивільного судочинства та в рамках його диференціації за горизонталлю виділяє різні провадження на рівні першої інстанції⁶⁴⁶. Останній підхід, що передбачає і заперечення поділу цивільного судочинства на види, і одночасне ствердження його диференціації на провадження вказує на те, що цивільне судочинство і провадження є категоріями різними рівня. З таким поглядом слід погодитись, адже будь-який поділ передбачає виділення таких членів поділу, які мають як загальні властивості поділюваного поняття, так і видові особливості. Крім того, члени поділу в своїй сукупності мають становити поділюване поняття в цілому. Концепція ж видів цивільного судочинства, як це буде доведено нижче, не демонструє дотримання цих правил поділу.

⁶⁴⁴ Гражданское процессуальное право : учебник. Алехина С. А., Блажеев В. В., Боннер А. Т. и др.; под ред. М. С. Шакарян. М. : Велби: проспект, 2004. С. 23–24.

⁶⁴⁵ Цивільне процесуальне право України : підруч. За ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 1999. С. 16–17.

⁶⁴⁶ Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве : монография. М. : Проспект, 2010. С. 145–146.

Ще одним важливим аспектом відповідної наукової дискусії в 50–70 рр. було розуміння окремого провадження. В цей термін вкладалось єдине збірне значення – «провадження, відмінні від позовного». З огляду на це, як пише Н. А. Чудиновська, в процесуальній науці того часу виділяли лише два самостійних види провадження: позовне і окреме, вважаючи, що провадження у справах з публічних правовідносин являє собою різновид позовного провадження⁶⁴⁷. Започаткував виділення саме трьох видів проваджень М. Г. Авдюков, який зважаючи на те, що звернення громадян за захистом може бути трьох видів (позовна вимога, скарга на дії адміністративних органів і посадових осіб, заява про встановлення обставин, що мають юридичне значення), запропонував виділяти три види проваджень за предметом судового розгляду: позовне провадження, провадження за скаргами на дії адміністративних органів і посадових осіб і провадження за заявами про встановлення обставин, що мають юридичне значення⁶⁴⁸.

В радянські часи в процесуальній науці сформувався більш-менш сталий теоретичний підхід до визначення поняття «вид цивільного судочинства», що, як вказувалось вище, ще доволі часто іменується «видом провадження». Вперше це поняття визначив Д. М. Чечот як порядок розгляду передбачених в законі та об'єднаних в певні групи цивільних справ у суді першої інстанції, що обумовлюється матеріально-правовою природою справ, які входять в групу, і характеризується самостійними засобами і способами захисту прав та інтересів, а також особливостями судової процедури, що з цього витікають⁶⁴⁹. А. О. Мельніков не погоджувався із

⁶⁴⁷ Чудиновская Н. А. Установление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе. М., Волтерс Клувер. 2008. С. 47.

⁶⁴⁸ Авдюков М. Г. Виды судопроизводства в советском гражданско-процессуальном праве. Вестник МГУ. Сер. Экономика, философия, право. 1956. № 2. С. 112–113.

⁶⁴⁹ Чечот Д. М. Проблема защиты субъективных прав и интересов в порядке неисковых производств советского гражданского процесса : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 712. Л., 1969. С. 18; Чечот Д. М. Неисковые производства. М., 1973. С. 2–20.

запропонованим визначенням поняття «вид провадження», зважаючи на відсутність чіткого розмежування між поняттями «вид провадження» і «категорії справ позовного провадження». При цьому він доводив поділ цивільного судочинства на види і під його видом розумів урегульований нормами цивільного процесуального права порядок здійснення правосуддя у цивільних справах, подібних за своєю матеріально-правовою природою, що зумовлює певні процесуальні особливості їх розгляду та вирішення⁶⁵⁰.

А. О. Добровольський і С. О. Іванова під видом провадження розуміли регламентовану нормами процесуального права процедуру, порядок розгляду і вирішення справ, подібних за своєю матеріально-правовою природою, що характеризується особливостями судового розгляду та вирішення цих справ, а також процесуальними засобами, які використовуються для правового захисту⁶⁵¹. Поділяли таку думку й деякі інші науковці⁶⁵². Натомість П. Ф. Єлісейкін визначав вид цивільного судочинства як процесуальний порядок розгляду окремої категорії справ, в основі якого лежать обумовлені предметом судової діяльності особливі мета та метод виконання завдань щодо захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, який разом з тим підпорядкований загальним правилам цивільного судочинства⁶⁵³. Цю думку поділяє й О. Т. Боннер⁶⁵⁴. Таким чином, зазначені автори спробували узгодити диференціацію та єдність цивільного судочинства.

⁶⁵⁰ Мельников А. А. Особое производство в советском гражданском процессе. М., 1964. С. 6.

⁶⁵¹ Добровольский А. А., Иванова С. А. Основные проблемы исковой формы защиты права. М., МГУ, 1979. С. 134–145.

⁶⁵² Тараненко В. Ф., Блажеев В. В. О видах гражданского судопроизводства в советском гражданском процессуальном праве. Актуальные проблемы теории и практики: правосудие по гражданским делам : сборник научных трудов. М. : ВЮЗИ, 1990. С. 17.

⁶⁵³ Єлісейкін П. Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение. М., 1973. С. 34.

⁶⁵⁴ Боннер А. Т. Некоторые проблемы социалистического правосудия. Труды. ВЮЗИ. Т. 17: Вопросы гражданского процессуального права. М., ВЮЗИ, 1971. С. 194.

Проблема визначення виду судочинства та критеріїв його виділення й нині визнається однією з найскладніших в теорії процесуального права, адже з цієї проблеми в літературі висловлені різні думки, але будь-якої єдності не досягнуто⁶⁵⁵. Більшість сучасних авторів підтримує концепцію поділу цивільного судочинства на види та в цілому поділяє вказані вище наукові підходи до поняття виду цивільного судочинства⁶⁵⁶. Разом з тим, науковці, зазвичай, з огляду на різні ознаки пропонують авторські визначення цього поняття. Так, М. К. Треушніков під видом цивільного судочинства розуміє процесуальний порядок порушення, розгляду, вирішення певних груп цивільних справ, що визначається характером і специфікою матеріального права або охоронюваного законом інтересу⁶⁵⁷. Д. А. Фурсов вважає, що вид судочинства – це обумовлений матеріально-правовою природою особливий порядок розгляду окремих категорій цивільних справ, що породжує відмінності в процедурі розгляду і процесуальних засобах захисту суб'єктивних прав і охоронюваних інтересів осіб, які беруть в ній участь⁶⁵⁸. С. С. Бичкова пише, що вид цивільного судочинства – це порядок відкриття провадження, розгляду та вирішення певної категорії цивільних справ⁶⁵⁹. М. М. Коршунов і Ю. Л. Мареев вважають, що видом

⁶⁵⁵ Види гражданского судопроизводства: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» и специальности «Юриспруденция». Под ред. О. В. Баулина и Е. И. Носыревой. М.: Infotropic media, 2012. С. 7; Актуальные проблемы унификации гражданского процессуального и арбитражного процессуального законодательства: монография; под. общ. ред. М. А. Рожковой. М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: ИНФРА-М, 2017. С. 189.

⁶⁵⁶ Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2008. С. 36.

⁶⁵⁷ Гражданский процесс: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Под ред. М. К. Треушникова. М.: Городец, 2007. С. 30.

⁶⁵⁸ Фурсов Д. А. Виды гражданского и арбитражного судопроизводства: учеб. пособие. М.: ЦМИПКС, 1998. С. 35.

⁶⁵⁹ Цивільне процесуальне право України: підручник; за заг. ред. С. С. Бичкової. К.: Атіка, 2009. С. 55.

цивільного судочинства є процесуальний порядок порушення, розгляду та вирішення певних груп цивільних справ у суді першої інстанції, що обумовлений характером і специфікою матеріального права або охоронюваного законом інтересу, що підлягає захисту⁶⁶⁰. Ю. В. Єфімова визначає вид цивільного судочинства як урегульований нормами цивільного процесуального права порядок здійснення правосуддя у цивільних справах, подібних за своєю матеріально-правовою природою, що зумовлює певні процесуальні особливості їх судового розгляду і вирішення⁶⁶¹. Г. В. Чурпіта під видом цивільного судочинства розуміє регламентований цивільним процесуальним законодавством порядок розгляду і вирішення певних категорій цивільних справ, що обумовлюється їх матеріально-правовою природою, характеризується застосуванням самостійних засобів та способів захисту прав та інтересів, а також відрізняється специфікою процесуальної форми⁶⁶². І. М. Поляков визначає вид цивільного судочинства як зумовлений предметом судового розгляду та передбачений ЦПК особливий процесуальний порядок розгляду певних категорій цивільних справ, який здійснюється судом першої інстанції, з метою оптимального захисту матеріальних прав та інтересів юридично зацікавлених осіб, які звернулися до суду. На його думку всі види цивільного судочинства характеризуються тим, що вони: 1) зумовлені особливою групою матеріальних правовідносин, які є предметом судового розгляду; 2) складаються з сукупності цивільно-процесуальних норм, спеціально пристосованих для розгляду відповідних категорій

⁶⁶⁰ Коршунов Н.М. Мареев Ю. Л. Гражданский процесс : учебник. 4-е изд., пересмотр. М. : ИНФРА-М, 2010. С. 31.

⁶⁶¹ Ефімова Ю. В. Специализация гражданско-процессуальной деятельности : дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 42.

⁶⁶² Чурпіта Г. В. Щодо поняття «вид цивільного судочинства». Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015, № 15, том 2. С. 70; Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : моногр. К. : Алерта, 2016. С. 31.

цивільних справ; 3) вказані в розділі (главі) ЦПК; 4) є особливою процесуальною формою розгляду і вирішення цивільних справ; 5) здійснюються судом першої інстанції; 6) мають на меті найкраще забезпечити судовий захист матеріальних прав та інтересів, що є предметом судового розгляду⁶⁶³.

Г. А. Жилин визначає поняття виду не цивільного, а цивілістичного судочинства як обумовленого характером і специфікою права, що захищається, особливий нормативно-процесуальний порядок розгляду та вирішення певної групи цивільних справ⁶⁶⁴.

Доволі часто в літературі, у т.ч. вищевказаними авторами, як вже вказувалось вище, вживається поняття «вид провадження» (рос. мовою «производства»), який очевидно є синонімом терміну «провадження»⁶⁶⁵. Так, Л. М. Пчелінцева відзначає, що вид провадження слід розуміти як обумовлений характером і специфікою права або охоронюваного законом інтересу, що захищаються, нормативно-процесуальний порядок розгляду та вирішення певної категорії цивільних справ в суді першої інстанції⁶⁶⁶. На думку Д. А. Фурсова, вид провадження – це обумовлений матеріально-правовою природою особливий порядок розгляду окремих категорій цивільних справ, який породжує відмінності в процедурі розгляду справ і процесуальних засобах захисту суб'єктивних прав і охоронюваних інтересів, які беруть в них участь⁶⁶⁷. В літературі

⁶⁶³ Поляков И. Н. Доступность и эффективность гражданского судопроизводства: насущные проблемы и пути их решения. Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве : материалы Всероссийской научно-практической конференции, 31 января – 1 февраля 2001 г. Москва, 2001. URL: http://www.legist.ru/conf/_Polyakov.htm

⁶⁶⁴ Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы : монография. М. : Проспект, 2010. С. 54.

⁶⁶⁵ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 81 .

⁶⁶⁶ Правосудие в современном мире : монография. В. М. Лебедев, Т. Я. Хабриева, А. С. Автономов и др. ; под ред. В. М. Лебедева, Т. Я. Хабриевой. 2-е изд., доп. и перераб. М. : Норма, 2017. С. 592–606.

⁶⁶⁷ Фурсов Д. А. Виды арбитражного и гражданского судопроизводства : учеб. пособие. М. : ЦМИПКС, 1998. С. 35.

також вказувалось, що провадження цивільного процесу – це специфічна конструкція, морфологічна модель розгляду цивільної справи, що відбиває предметну характеристику цивільного судочинства з точки зору матеріально-правової природи справ, що розглядаються, специфіку доказування фактів як юридико-фактологічної основи справи та результатів розгляду справи, які відбиваються у процесуальних актах-документах⁶⁶⁸. Також під видом провадження в цивільному судочинстві науковці пропонують розуміти особливий порядок (процедуру) розгляду окремих категорій юридичних справ; врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження у цивільних справах, який визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав та обов'язків і цивільних процесуальних дій, якими вони реалізуються суб'єктами – судом і учасниками процесу; визначений характером і специфікою матеріального права або охоронюваного законом інтересу, які підлягають захисту, процесуальний порядок порушення, розгляду, вирішення певної групи цивільних справ⁶⁶⁹. П. Ф. Немеш і В. П. Феннич вважають, що під видом провадженням в цивільному процесі слід розуміти окремий порядок розгляду певних категорій цивільних справ (справ позовного, наказного провадження і т.д.)⁶⁷⁰. Подібну думку висловила й Н. А. Чудиновська, яка з огляду на розуміння в сучасній процесуальній науці цивільного судочинства як порядку провадження, способу здійснення правосуддя у цивільних справах, вважає, що вид провадження логічно визначати так само, як порядок провадження з певних категорій справ⁶⁷¹. І. Ю. Татулич визначає

⁶⁶⁸ Курс цивільного процесу : підручник. За ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. С. 44.

⁶⁶⁹ Цивільний процес України: підручник. За загальною ред. М. М. Ясинка. К. : Алерта, 2014. С. 24.

⁶⁷⁰ Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород : Вид-во РІК-У. С. 36.

⁶⁷¹ Чудиновская Н.А. Установление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 12.

процесуальне провадження як сукупність послідовно здійснюваних процесуальних дій суду та учасників процесу, здійснення яких залежить від предметної характеристики справи⁶⁷².

Підсумовуючи викладені вище та інші думки науковців з приводу понять «вид цивільного судочинства» і «вид провадження» («провадження») слід зазначити, що всі вони вкладають в них одну й ту саму сутність – встановлений цивільним процесуальним законодавством процесуальний порядок судового розгляду та вирішення певного виду цивільних справ. Внаслідок цього в процесуальній науці поняття «види судочинства» та «провадження» досить часто ототожнюють чи вживають як однопорядкові явища, про що наголошувалось в літературі⁶⁷³. Проте таке ототожнення, на нашу думку, не є методологічно вивіреном. І не лише з огляду на невідповідність поділу цивільного судочинства на види правилам формальної логіки щодо поділу понять, а й на лексичне значення терміну «провадження».

Сутність та зміст поняття «провадження» варто виводити з теорії юридичного процесу, яка лежить в основі всіх судових процесів в Україні та країнах пострадянського простору. Так, В. М. Горшенюв «провадження» визначав як основний елемент будь-якого юридичного процесу, в тому числі судового. Вказаний автор вважає, за своїм змістом провадження – це комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених процесуальних дій, які: 1) становлять певну сукупність процесуальних правовідносин, що відрізняється предметною характеристикою та зв'язаністю з

⁶⁷² Татулич І. Ю., Пацурківський П. С. Структура цивільної процесуальної форми. Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Правознавство. Вип. 461. Чернівці: Рута, 2008. С. 55.

⁶⁷³ Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства : монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 42; Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород : Вид-во РІК-У. С. 38.

відповідними матеріальними правовідносинами; 2) виникають у зв'язку з потребою встановлення, доведення, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних юридичної справи, яка розглядається; 3) зумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних процесуальних актах-документах⁶⁷⁴. Поділяє таку думку й В. В. Комаров, який наголошує, що власне кажучи, процесуальне провадження в сукупності своїх ознак відбиває предметну характеристику судового процесу⁶⁷⁵. П. П. Ланг запропонував увести в юридичну термінологію категорію т.зв. «процесуального провадження», яке він визначив основним компонентом юридичного процесу (в широкій інтерпретації), що представляє собою складне системне явище, комплекс пов'язаних між собою і взаємообумовлених процесуальних правових процедур, і характеризується однорідністю процесуальних відносин, яким властива певна предметна спрямованість, й охоплює одну або декілька процесуальних стадій, націлений на правовий результат. Структурно процесуальне провадження, на його думку, включає в себе процесуальні правовідносини; правові процедури, які регулюють конкретні правовідносини; процесуальні акти, документи; стадії процесу; особливий суб'єктний склад, сукупність правових процедур, які застосовуються на кожній з цих стадій⁶⁷⁶. Фактично, запропонований П. П. Лангом термін процесуального провадження істотно не відрізняється від загально-теоретичного поняття провадження.

Широке теоретичне розуміння поняття «провадження» призвело до того, що в цивільному судочинстві відповідний термін набув

⁶⁷⁴ Теория юридического процесса. Под общ. ред. проф. В. М. Горшенева. Х. : Вища школа, 1985. С. 131.

⁶⁷⁵ Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 31.

⁶⁷⁶ Ланг П. П. Особые производства в юридическом процессе: теоретико-правовое исследование : автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Казанский (Приволжский) гос. ун-т. Казань, 2017. С. 16.

універсального значення. З аналізу ЦПК України та Закону України «Про виконавче провадження»⁶⁷⁷ вбачається, що цим терміном вітчизняний законодавець позначає різні процесуальні категорії: зокрема, цивільне судочинство (наприклад, «відкриття провадження у справі»), судовий розгляд (наприклад, «письмове провадження»), види цивільного судочинства (наприклад, «наказне провадження»), його стадії (наприклад, «апеляційне провадження»), етапи окремих стадій («підготовче провадження»), цивільну справу («втрачене судове провадження»), примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) («виконавче провадження») тощо.

Широке розуміння провадження наразі втілено не лише в ЦПК України, а й в інших процесуальних Кодексах та інших актах законодавства. Деякі з них навіть містять визначення того чи іншого виду провадження. Так, відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України⁶⁷⁸ судове провадження – це кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами. Таке визначення не розкриває відповідне поняття, адже вказує не на його характерні ознаки, а на родові ознаки, а також склад. В Положенні про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженому рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30, в п. 43 розділі II закріплено таке визначення: судове провадження – сукупність процесуальних дій, що мають на меті збір фактичних даних по справі, оформлення їх у відповідних процесуальних документах, вчинення

⁶⁷⁷ Про виконавче провадження. Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

⁶⁷⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

правозастосовних дій, що завершуються прийняттям судових рішень⁶⁷⁹. Таке поняття не містить всіх істотних ознак відповідної діяльності, а тому не може бути визнане загальноприйнятним.

Значення юридичного терміну «провадження» не відповідає значенню цього слова в українській мові. В Словнику української мови (СУМ-11) дається таке означення слова «провадження» – «дія за значенням провадити 7. Провадження робіт»⁶⁸⁰. В юридичному ж мовленні це слово набуло геть іншого значення внаслідок скалькованого перекладу з російської мови слова «производство». В російсько-українському словнику в сфері професійного спілкування наводиться такий український переклад російського слова «производств|о»: «1. виробництво; (действие – еще) продукування; общественное п. суспільне в.; п. и воспроизводство ж. в. і відтворення; орудия – а знаряддя виробництва; способ -а ж. спосіб виробництва; средства -а ж. засоби виробництва; п. товаров в. товарів; работать на -е працювати на виробництві; 2. (ведение) провадження, проведення; п. дела в суде провадження справи в суді; п. работ провадження робіт; 3. (кого в кого-что – возведение в звание, чин) підвищування, підвищення (кого в кого-що), надавання, надання (кому-чого); ◇ судебное п. судочинство»⁶⁸¹. Наголосимо, що в цьому словнику за знаком «◇» даються слововживання, що безпосередньо не витікають з приведених у відповідній статті значень і/або перекладених відповідностей. Таким чином, російське слово «производство» у значенні «судебное производство» / «судопроизводство» перекладається українською мовою як «судочинство».

⁶⁷⁹ Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвержене рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text>

⁶⁸⁰ Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 8. К. : Наукова думка, 1977. С. 127.

⁶⁸¹ Українська мова в професійній діяльності : навч. посіб. В. В. Жайворонок, В. М. Бріцин, О. О. Тараненко. К. : Вища шк 2006. С. 308.

В російській юридичній мові слово «производство» утворилось внаслідок скорочення словосполучення слова «судопроизводство», що з позиції мовознавства є цілком виправдано, адже замість слова з 6 складів вживається слово з 4. Однак в українській мові слово «судочинство» не скорочується. Отже, з позиції лінгвістики адекватним перекладом з російської мови правового терміну «производство» мало би бути «судочинство», а не «провадження», адже останнє характеризує виробничі, а не судові процеси. Про таку лінгвістичну невідповідність неодноразово наголошували не лише мовознавці⁶⁸², а й науковці-юристи. Так, в коментарі ЦПК України З. В. Ромовська зазначила, що «слово «провадження» має в Кодексі такий термінологічний супровід: «наказне», «позовне», «судове», «відкриття», «зупинення», «закриття», «окреме», «апеляційне», «касаційне», «у зв'язку з нововиявленими обставинами», «відновлення втраченого», «у справах за участю іноземних осіб», «строк зберігання». Російське законодавство (закони Російської імперії, Цивільний процесуальний кодекс РФСР 1929 р.) віддавна послуговувалося терміном «судопроизводство». Оскільки «производство» – це виробництво, діяльність щодо продукування чогось, то «судопроизводством» було чомусь названо діяльність суду»⁶⁸³. В цій же роботі наголошується про тому, що термін «провадження» є канцеляритом⁶⁸⁴. О. Б. Верба-Сидор, на основі порівняння стадій та проваджень в цивільному судочинстві, дійшла висновку, що теоретично правильно для позначення процедури виконання рішень юрисдикційних органів вживати термін «стадія», а не «провадження»,

⁶⁸² Караванський С. Й. Бережим мовне багатство України! (Продовження. До уваги міністерства юстиції України). URL: <https://varta.kharkov.ua/blogs/karavanskyi/1105815>; Натрапив у юридичній літературі на зворот прийняти справу до провадження. Що він означає? URL: http://movakrapka.blogspot.com/2015/10/blog-post_14.html?m=0

⁶⁸³ Цивільний процесуальний кодекс : науково-практичний аналіз. 2-ге вид. К. : ВД «Дакор», 2014. С. 13.

⁶⁸⁴ Там само. С. 58.

останній же застосовується внаслідок так званої термінологічної інерції законодавця⁶⁸⁵.

Широке вживання терміну «провадження» в ЦПК України та інших актах законодавства, а також в українській юридичній літературі свідчить про те, що, незважаючи на свої лексично-семантичні недоліки, поняття «провадження» стало категорією цивільного процесу та невід'ємною частиною понятійного апарату процесуалістики. Більше того, в сучасній процесуальній доктрині воно визнається основною складовою цивільного судочинства. Так, В. В. Комаров з цього приводу пише, що базову структуру цивільного процесу, його «матерію» складають судові провадження як первинні елементи судочинства. Структурно провадження мають вертикально інтегруючий характер і визначають, так би мовити, інстанційні періоди здійснення правосуддя при розгляді цивільних справ цивільними судами різних інстанцій, а також фронтальну інтеграцію цивільного процесу, яка відбиває процедури цивільного судочинства в межах відповідного інстанційного періоду (перегляд за нововиявленими обставинами, відновлення втраченого судового провадження може здійснюватися судами різних інстанцій) або, навпаки, відбиває абсолютну лінійність тих чи інших проваджень (те чи інше провадження в суді першої інстанції, виконавче провадження) поза межами інстанційних періодів⁶⁸⁶. Таке розуміння провадження дало підставу зазначеному вченому визнати, що провадження є опорними елементами цивільного процесу⁶⁸⁷.

Необхідно звернути увагу на те, що в літературі висловлювались різні думки щодо сутності та змісту провадження. Так,

⁶⁸⁵ Навроцька Ю. В., Верба-Сидор О.Б., Воробель У. Б. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. (у схемах і таблицях). За заг. ред. Ю. В. Навроцької. Львів : ЛДУВС, 2013. С. 22.

⁶⁸⁶ Комаров В. В. Лекція професора В. Комарова: вступ до курсу «Цивільний процес». Право України. 2011. № 10. С. 134-135.

⁶⁸⁷ Комаров В.В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 31.

С. Я. Фурса, Є. І. Фурса та О. В. Гетманцев під провадженням розуміють специфічний процесуальний порядок розгляду справ, які об'єднані у певні групи, що визначається залежно від правової природи спору та вимог заявника чи позивача⁶⁸⁸. Такий підхід слід визнати найпоширенішим. Натомість О. І. Носирева вважає, що провадження є встановленою законом чітко визначеною послідовністю процесуальних дій щодо розгляду судом першої інстанції тієї чи тієї сукупності цивільних справ⁶⁸⁹. В. І. Тertiшніков визначає провадження як систему цивільних процесуальних дій, об'єднаних кінцевою процесуальною метою (розгляд і вирішення цивільної справи)⁶⁹⁰. Подібної думки притримується й В. А. Кройтор⁶⁹¹. О. В. Ткачук вважає, що під провадженням необхідно розуміти сукупність процесуальних дій, спрямованих на реалізацію певної функції судової влади, що здійснюються з дотриманням вимог цивільної процесуальної форми із деякими особливостями, що проявляються або в спрощенні, або в ускладненні порядку розгляду та вирішення справ⁶⁹².

В літературі висловлювалась думка про те, що структурно цивільне судочинство формує асиметричну систему проваджень, до яких окрім позовного, наказного та окремого провадження включаються провадження у справі до судового розгляду, апеляційне провадження, касаційне провадження тощо⁶⁹³. Таке розуміння поняття провадження слід визнати розширеним.

⁶⁸⁸ Цивільний процес України: академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. За ред. С. Я. Фурси. К. : Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2009. С. 56–57.

⁶⁸⁹ Носирева Е. И. Виды современного гражданского судопроизводства и их классификация. Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. Под ред. М. К. Треушников. М. : Городец, 2004. С. 93.

⁶⁹⁰ Тertiшніков В. І. Цивільний процес України (курс лекцій) : навч.-практ. посіб. Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. С. 11; Тertiшніков В. І. Цивільний процес України : навч.-практ. посіб. 4-е вид., доп. і перероб. Х. : Видавництво «Юрайт», 2012. С. 12.

⁶⁹¹ Гражданский процесс : учеб. пособ. 5-е изд., перераб. и доп.; под ред. В. А. Кройтора. Х. : Эспада, 2010. С. 12.

⁶⁹² Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 87.

⁶⁹³ Курс цивільного процесу : підручник. В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. С. 36–38.

Питання про співвідношення виду цивільного судочинства та провадження вже неодноразово ставало предметом розгляду в процесуальній науці. Так, Г. В. Чурпіта, зазначає, що, по-перше, з точки зору юридичної техніки термін «провадження» є ширшим за термін «вид судочинства», адже використовується законодавцем для позначення й інших правових інститутів; по-друге, якщо проаналізувати співвідношення досліджуваних правових категорій за критерієм змісту, видається, що і провадження, і вид судочинства є певною сукупністю процесуальних дій, що характеризуються специфікою процесуальної форми. Відповідний дуалізм застосування указаних законодавчих термінів видається обґрунтованим, адже законодавець використовує один і той самий термін для позначення різних за обсягом, проте тотожних за змістом правових категорій. При цьому, зазначена авторка робить висновок, що вид цивільного судочинства завжди є провадженням, проте провадження не завжди є видом цивільного судочинства⁶⁹⁴. Таким чином, розуміння поняття провадження Г. В. Чурпітою тяжіє до концепції його широкого розуміння, про що було вказано вище.

Широке трактування поняття провадження передбачає, що воно включає в себе і власне види проваджень, і його стадії. І хоча таке розуміння слова «провадження» відповідає термінології чинного ЦПК України, слід погодитись з вченими, які переконані, що не варто змішувати такі поняття, як «стадія цивільного судочинства» та «вид провадження»⁶⁹⁵, та вважають таку ситуацію методологічно неприпустимою, оскільки недбале використання термінології законодавцем призводить до необхідності «пристосування» науки до цього, об'єднання під назвою «провадження» різних за своєю

⁶⁹⁴ Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : моногр. К. : Алерта, 2016. С. 30–31.

⁶⁹⁵ Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород : Вид-во РІК-У. С. 36.

природою процесуальних дій і негативно позначається на ефективності судового захисту⁶⁹⁶.

Широкий погляд на поняття провадження передбачає поділ неоднорідних процесуальних явищ за різними ознаками, що однозначно не відповідає загальним правилам поділу, встановленим у формальній логіці. З огляду на викладене вище цілком обґрунтовано виникає питання чи взагалі відповідає термін «провадження» вимогам до юридичного терміну, якими в літературі називають: відповідність змісту юридичного терміна правовому поняттю; однозначність юридичного терміна; функціональна стійкість; мовна правильність тощо⁶⁹⁷. Проаналізувавши застосування терміну «провадження» в ЦПК України, слід зробити висновок, що він не відповідає деяким з таких вимог. Так, цей термін, як вже вказувалось вище, з лінгвістичного погляду є неправильним і не є однозначним, адже вказує на різнопорядкові поняття. Ще однією з вимог-правил, яким має підпорядковуватися використання юридичних термінів, є усталеність, стабільність у вживанні юридичної термінології. Вона означає, що рекомендується не відмовлятися від традиційних, звичних термінів, і не вводити замість них нові. Надмірне використання неологізмів погіршує мову законодавства, ускладнює розуміння правових актів. Разом з тим, найкращим часом для заміни одного терміна іншим є період кодифікаційних робіт у законодавстві, коли відбувається оновлення нормативно-правової бази, що є сприятливою умовою для того, щоб звільнитися від застарілих, зрусифікованих, неоднозначних юридичних термінів, ввести до

⁶⁹⁶ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 84–85.

⁶⁹⁷ Оніщук І. І. Термінологія та законодавчі дефініції у нормативно-правових актах. Науково-інформаційний вісник. Право. 2012. № 6. С. 154; Грегуль Г. Вимоги до юридичних термінів. Проблеми Української термінології. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. Політехніка», 2008. С. 294–297.

нових нормативно-правових актів нову українську юридичну термінологію⁶⁹⁸.

Зважаючи на викладене, широкий підхід до розуміння поняття «провадження», у т.ч. застосування відповідного терміну в чинному процесуальному законодавстві України, лінгвістично та методологічно помилковий. З огляду на це, а також зважаючи на усталеність терміну «провадження» в актах процесуального законодавства України та процесуальній доктрині, на наш погляд, поняття, яке воно позначає, має бути звужене виключно до позовного, наказного і окремого проваджень. У всіх інших словосполученнях термін «провадження» слід або взагалі виключити, якщо це можливо без втрати суті відповідного поняття, або замінити на українські відповідники, такі як «судочинство», «розгляд», «перегляд», «справа» тощо. Зважаючи на те, що термін «провадження» широко вживається не лише в ЦПК України, а й інших процесуальних Кодексах і багатьох законах, відповідні зміни слід вносити в процесуально законодавство лише комплексно, бажано в рамках відповідної процесуальної рекодифікації. Проте нагальної потреби в приведенні термінологічного апарату процесуального законодавства у відповідність до мовних норм наразі не має, адже застосування термін «провадження» в чинному процесуальному законодавстві України істотно не впливає на застосування норм процесуального права.

В літературі висловлювались думки про доцільність заміни терміну «провадження» терміном «процедура». Так, Дегтярев С. Л., досліджуючи види проваджень, а також співвідношення термінів порядок і судочинство, з подібних до наведених вище міркувань

⁶⁹⁸ Красницька А. В., Чулінда Л. І. Вимоги до вживання юридичних термінів у нормативно-правових актах. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 29 листоп. 2018 р.): у 2 ч. Редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 1. 100–104.

дійшов висновку про невідповідність терміну провадження відповідному поняттю, адже термін «провадження» в загальноживаючому сенсі пов'язаний з дієсловом «провадити» (рос. «производить»), а суд в процесі розгляду та вирішення цивільних справ нічого, окрім судових актів, не провадить. З огляду на це, він запропонував для усунення плутанини з термінами провадження та судочинства вживати категорію «судова процедура» замість терміну «вид провадження»⁶⁹⁹. Така думка свідчить про те, що вказаний автор фактично ототожнює процедуру та провадження.

В літературі висловлювались й інші погляди на співвідношення понять «провадження» й «процедура». Узагальнивши різноманітні думки щодо цього, Ю. М. Грошевий наголошує, що одні автори вважають, що процес включає процедуру, інші – навпаки, стверджують, що провадження є елементом процедури, а треті не розмежовують ці поняття⁷⁰⁰. В цілому на загальнотеоретичному рівні слід погодитись як з ототожненням понять провадження і процедура, так і з пропозицією С. Л. Дегтярева щодо заміни першого на друге. При цьому слід звернути увагу, що саме слова «процедура» і «судочинство», а не «провадження», є адекватним перекладом слів нім. «Verfahren», фр. «procédure», англ. «procedure», що вживаються в процесуальному законодавстві інших країн на позначення судочинства та його складових.

Однак в цивільному процесі України співвідношення понять «провадження» та «процедура» набуло дещо інакшого характеру. Як зазначає В. В. Комаров, цивільний процес – це перш за все асиметрична система різних судових проваджень. Така асиметричність судових проваджень цивільного судочинства означає реальну

⁶⁹⁹ Дегтярев С. Л. Судебные процедуры в современном гражданском процессе. Арбитражный и гражданский процесс. 2004. № 10. С. 12–14; Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы. М. : Волтерс Клувер, 2007. 364 с.

⁷⁰⁰ Грошевий Ю. М. Проблеми спеціалізації процесуальних процедур. Вибрані праці. Х. : Право, 2011. С. 541–544.

диференціацію судових процедур, тобто певну гнучкість цивільного судочинства, адаптовану до здійснення завдань цивільного судочинства, а самі судові провадження як структурні компоненти цивільного процесу мають системоутворюючий та субстанціональний характер⁷⁰¹. Також зазначений науковець наголошує, що поняття «процесуальне провадження» і «судова процедура», хоч і взаємозв'язані, проте не є тотожними, оскільки не всяка, а лише окрема і автономна судова процедура субстанціонально може бути процесуальним провадженням і складовою частиною процесуальної форми⁷⁰². Таким чином, В. В. Комаров вважає, що провадження є різновидом судових процедур в цивільному судочинстві, так би мовити, їх «вищим рівнем».

О. В. Ткачук виділяє в цивільному судочинстві поряд із провадженнями (позовним, окремим і наказним), у межах яких відбувається реалізація матеріальних охоронюваних правовідносин або які безпосередньо тим чи іншим чином пов'язані з матеріальними правовідносинами, певні судові процедури, тобто сукупність процесуальних дій, спрямованих на вирішення суто процесуальних питань⁷⁰³. Подібний погляд висловила й І. Ю. Татулич⁷⁰⁴. В цілому з таким новітнім концептом диференціації цивільного судочинства, який передбачає виокремлення і проваджень, і процедур цивільного судочинства, слід погодитись, але з певними уточненнями, які будуть висловлені далі. Нагадаємо, що сутність і зміст процедур, складна та взаємопов'язана система яких утворює юридичних процес, вже розглядалися в першому та другому розділах цієї роботи.

⁷⁰¹ Курс цивільного процесу : підруч. За ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. С. 38.

⁷⁰² Комаров В.В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 31.

⁷⁰³ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 84–86.

⁷⁰⁴ Татулич І. Ю. Цивільна процесуальна форма в суді першої інстанції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2012. С. 10–11.

В юридичній літературі термін «провадження» доволі часто вживається паралельно з терміном «процедура». Однак на відміну від «провадження» термін «процедура» доволі обмежено використовується законодавцем у цивільному процесуальному законодавстві. Стосовно безпосередньо цивільного процесу він вживається лише в ч. 1 ст. 202 ЦПК України у словосполученні «процедура врегулювання спору за участю судді».

В процесуальній науці висловлювались різні погляди на критерій (основу, ознаку, підставу) поділу проваджень і процедур цивільного судочинства. Таким критерієм науковці вважали як окремі ознаки, так їх сукупність (комплексний критерій), зокрема:

- поділ права на приватне та публічне, відсутність спору про право, активність суду на окремих стадіях розвитку правового конфлікту і його урегулювання⁷⁰⁵;

- особливості матеріальних правовідносин, які є предметом судового розгляду, і обумовлені ними процесуальні особливості судового розгляду цих справ⁷⁰⁶;

- особлива юридична природа певної групи цивільних справ (спеціальний предмет правового регулювання або спеціальний предмет судового захисту), наявність спеціального процесуального порядку розгляду (спеціальної процедури), застосування особливих способів судового захисту прав та інтересів⁷⁰⁷;

- матеріально-правова природа цивільних справ, які розглядаються та вирішуються в суді, особливості їх процесуального

⁷⁰⁵ Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2008. С. 37–38.

⁷⁰⁶ Мельников А. А. Особое производство в советском гражданском процессе. М., 1964. С. 6; Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть. М. : Юрист 2003. С. 83; Гражданский процесс: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп.; Под ред. М. К. Треушников. М. : Городец, 2007 С. 30; Валеев Д. Х. Виды гражданских судопроизводств и исполнительное производство. Новеллы гражданского процессуального права : материалы Всероссийской научно-практической конференции (30–31 января 2004 г. МГЮА). М., 2004. С. 136.

⁷⁰⁷ Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: моногр. К. : Алерта, 2016. С. 349.

порядку розгляду та вирішення, завдання, які виконуються судом при їх розгляді та вирішенні⁷⁰⁸;

– матеріально-правові особливості справ та (або) специфічна мета судової діяльності⁷⁰⁹;

– система взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав та обов'язків, цивільних процесуальних дій, які реалізуються їх суб'єктами (судом і учасниками процесу)⁷¹⁰;

– об'єкт, суб'єкт та зміст цивільних процесуальних відносин⁷¹¹;

– предмет судової діяльності в кожному виді судочинства та загальні правила юрисдикції⁷¹²;

– предмет судового захисту, мета судової діяльності та спосіб захисту⁷¹³;

– цілі процесуальних норм і способи їх досягнення⁷¹⁴;

– процедурний елемент у матеріально-правовому сенсі (характер зв'язку суб'єктів матеріального правовідношення, що виступає предметом судового захисту) та у власне процедурно-процесуальному сенсі⁷¹⁵;

⁷⁰⁸ Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві. Харків, 2007. Ст. 16.

⁷⁰⁹ Шадура Д. М. Цивільна юрисдикція : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 7–8.

⁷¹⁰ Теория юридического процесса. Под общ. ред. проф. В. М. Горшенева. Х. : Вища школа, 1985. С. 85–90; Курс советского гражданского процессуального права. М., 1981. Т. 1. С. 126–127.

⁷¹¹ Штефан М. Й. Цивільний процес. К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2001. С. 19, 34.

⁷¹² Гражданский процесс Украины. Учебное пособие. Под ред. Ю. С. Червонного. Х. : Одиссей, 2003. С. 8.

⁷¹³ Гражданский процесс России : учеб. Афанасьев С. Ф., Бахарева О. А., Вукот М. А. и др.; под ред. М. А. Вукот. М. : Юрист, 2004. С. 32; Исаенкова О. В., Демичев А. А., Соловьёва Т. В., Ткачева Н. Н. Иск в гражданском судопроизводстве : сб.; под ред. О. В. Исаенковой. М. : Волтерс Клувер, 2009. С. 186.

⁷¹⁴ Елисейкин П. Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение. М. : Юрид. лит., 1972. С. 34.

⁷¹⁵ Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 62; Сахнова Т. В., Шиммарева Т. П. О судебных процедурах в цивилистическом процессе, или к вопросу о дифференциации процессуальной формы. Теоретические и практические проблемы гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства. Сборник научных статей. С.-Пб., Краснодар : Юрид. центр Пресс, 2005. С. 53–62.

- функції норм права⁷¹⁶;
- наявність групи норм, що дають змогу зробити висновок про приналежність права позивачеві; особливий процесуальний порядок розгляду справ для захисту прав та інтересів, передбачених групою норм⁷¹⁷;
- класифікація процесуальних відносин і предмет правового регулювання⁷¹⁸;
- безспірність предмету судової діяльності або об'єктивна неможливість здійснення неоспоруваного права або безспірна одностороння процесуальна форма⁷¹⁹
- спір про право⁷²⁰, класифікація процесуальних правовідносин⁷²¹;
- наявність особливих причин формування, власного, притаманного лише даному виду способу захисту, наявність спільних процесуальних особливостей і особливостей розгляду окремих категорій справ⁷²²;
- специфікою предмета спору та складністю справи⁷²³;

⁷¹⁶ Юков М. К. О критериях выделения институтов в гражданском процессуальном праве. Проблемы действия и совершенствования советского гражданского процессуального законодательства. Свердловск, 1982. С. 54–55.

⁷¹⁷ Вербіцька М. В. Наказне провадження у цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львівський національний університет ім. І. Франка. Л., 2011. С. 33.

⁷¹⁸ Шерстюк В. М. Система советского гражданского процессуального права (вопросы теории). М., 1989. С. 14–15; Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. С. 15.

⁷¹⁹ Жеруолис И. А. Сущность советского гражданского процесса. Вильнюс : Минтис, 1969. С. 179–183.

⁷²⁰ Чечот Д. М. Избранные труды по гражданскому процессу. СПб. Изд. дом С.-Петербург. гос. ун-та, 2004. С. 439–440.

⁷²¹ Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. С. 15.

⁷²² Виды гражданского судопроизводства : учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» и специальности «Юриспруденция». О. В. Баулин и др.; под общ. ред. О. В. Баулина, Е. И. М. : Infotropic media, 2012. С. 8.

⁷²³ Короєд С. О. Теоретико-правові основи підвищення ефективності правосуддя в цивільних справах : монографія. К. : «МП Леся», 2013. С. 171.

- характер, правова природа правовідносин, які є предметом судового розгляду, а в ряді випадків – спеціальна мета судочинства⁷²⁴;
- функція суду першої інстанції, розгляд справи по суті (функція, яка реалізується судом)⁷²⁵.

Таким чином, проблема визначення критеріїв розмежування проваджень (видів цивільного судочинства) не знаходить єдиного розуміння серед процесуалістів. Детальну та конструктивну критику основним висловленим в літературі критеріям поділу проваджень (видів цивільного судочинства) надали в своїх роботах С. Л. Дегтярев і Н. А. Громошина. Так, на думку Дегтярева С. Л., у більшості випадків виділені науковцями критерії не витримують серйозної критики, тому що не дозволяють встановити дійсні критерії розмежування самої процесуальної діяльності та її особливості, інакше для кожної категорії спорів була б потрібна своя процедура їх розгляду – хоча б за галузями права (адміністративні, сімейні, житлові, трудові і тощо)⁷²⁶. Н. А. Громошина в підсумку зазначає, що критерій для поділу проваджень на види в цивільному судочинстві, що відповідав би законам формальної логіки і праву, на сьогоднішній день не знайдено і пошук такого критерію не має істотного значення і практичного сенсу. В рамках структури ЦПК наявні диференційовані процедури (порядки) розгляду певних груп, категорій справ, закріплені шляхом визначення загальних правил і фіксації винятків і доповнень. При

⁷²⁴ Клейн Н. И. Сравнительный анализ норм ГПК РФ и АПК РФ о производстве по делам, возникающим из административных и иных правоотношений. Вестник гражданского процесса. 2013. № 3. С. 8–18.

⁷²⁵ Носырева Е. И. О функциях суда первой инстанции при рассмотрении гражданских дел. Российское правовое государство: итоги формирования и перспективы развития: Ч. 2: Гражданское право, гражданское процессуальное и арбитражное процессуальное право; Под ред. Ю. Н. Старилова. Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2004. С. 131–141; Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 87.

⁷²⁶ Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве (теоретикоприкладные проблемы) : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.15. Екатеринбург, 2008. 51 с.

цьому Н. А. Громошина вважає, що наукову думку слід направити на оцінку розумності та доцільності цієї структури і, відповідно, закріпленої в процесуальному законі диференціації проваджень, виходячи з цілей правосуддя в цивільному судочинстві⁷²⁷.

Однак з позицією Громошиної Н. А. щодо відсутності критерію поділу проваджень на види не можна погодитись, адже диференціація, що за свою суттю є поділом, не можлива без відповідного критерію (підстави поділу). З огляду на це, а також на результати дослідження функцій судової влади в цивільному судочинстві, викладеного в першому і другому розділі цієї роботи, слід частково погодитись з вищевказаною думкою О. І. Носиревої та О. С. Ткачука про те, що в якості підстави поділу цивільної процесуальної форми на різні провадження слід використовувати функцію, що реалізується судом⁷²⁸, з деякими уточненнями, що будуть надані нижче.

Зважаючи на різні підходи науковців до виділення критеріїв диференціації цивільного судочинства (проваджень), в науці не має й єдності поглядів щодо виділення видів проваджень. Детальний огляд наукових публікацій з цього наведений, зокрема, в монографічних роботах Н. А. Чудіновської⁷²⁹, Н. А. Громошиної⁷³⁰, Г. В. Чурпіти⁷³¹, в навчальній літературі⁷³², та численних наукових

⁷²⁷ Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве : монография. М. : Проспект, 2010. С. 135–148.

⁷²⁸ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 87.

⁷²⁹ Чудиновская Н. А. Установление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2008. 192 с.

⁷³⁰ Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве : монография. М. : Проспект, 2010. С. 134–148.

⁷³¹ Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : моногр. К. : Алерта, 2016. С. 24–61.

⁷³² Виды гражданского судопроизводства : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» и специальности «Юриспруденция». Под ред. О. В. Баулина и Е. И. Носыревой. М. : Infotronic media, 2012. 280 с.; Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород : Вид-во РІКУ. С. 35–44.

статтях. З їх аналізу вбачається, що науковці виділяють від 2 до 8 проваджень цивільного судочинства (чи їх груп). Крім того, новітній концепт диференціації цивільного судочинства, запропонований низкою авторів, зокрема, В. В. Комаровим, С. О. Короедом Т. В. Сахновою, О. В. Ткачуком, І. В. Татулич, передбачає виділення не лише проваджень, а й процедур (судових процедур, процесуальних процедур) цивільного судочинства.

Традиційно науковці в цивільному судочинстві України, з якого виділено адміністративне, що, на наш погляд, наразі становить окремий вид цивілістичного судочинства⁷³³, виокремлюють три види проваджень (видів цивільного судочинства): позовне, наказне і окреме⁷³⁴. Такий підхід поділяють й судді КЦС. Так, суддя КЦС Н. Ю. Сакара, в огляді проблемних та практичних аспектів новел цивільного процесу визначила таку структуру цивільного судочинства (ч.ч. 2-5, 7 ст. 19 ЦПК України):

- Наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначеного розміру, щодо яких відсутній спір про право або про його наявність заявнику невідомо (стаття 161 ЦПК України).
- Позовне провадження:
 - загальне (призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні);
 - спрощене (призначене для розгляду: малозначних справ; справ, що виникають з трудових правовідносин; справ про надання

⁷³³ Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Ред. журн. «Право України», 2013. С. 8.

⁷³⁴ Цивільне процесуальне право України : підручник. За заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2009. С. 54; Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : моногр. К. : Алерта, 2016. С. 31; Бессараб Н. М. Юрисдикція та підсудність цивільних справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса, 2015. 19 с.; Цивільний процесуальний кодекс : науково-практичний аналіз. 2-ге вид. К. : ВД «Дакор», 2014. С. 55; Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. За заг. ред. М. М. Ясинка. К. : Алерта, 2018. С. 43.

судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи).

- Окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають юридичне значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорованих прав (стаття 293 ЦПК України)⁷³⁵.

В літературі неодноразово висловлювались думки про те, що наказне провадження є не видом цивільного судочинства (провадження), а спрощеною процесуальною (правовою, судовою) процедурою, оскільки в наказному провадженні правосуддя не здійснюється, вирішення цивільної справи відбувається без судового розгляду, воно здійснюється поза межами цивільної процесуальної форми із дотриманням певної, встановленої законом процедури⁷³⁶. Однак з такою думкою погодитись не можна погодитись, адже, як вже вказувалось вище, вся процесуальна діяльність суду за належних умов є правосуддям. Крім того, розгляд справи не обов'язково передбачає проведення судового засідання, адже в багатьох випадках може здійснюватися без виклику сторін у письмовому порядку. Саме така письмова процедура і втілена законодавцем у моделі наказного провадження.

⁷³⁵ Сакара Н. Новели цивільного процесу. Проблемні та практичні аспекти. Огляд від 15.10.2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_Sakara.pdf

⁷³⁶ Татулич І. Ю. Процедури в цивільному судочинстві. European Reforms Bulletin: scientific peer-reviewed journal. Люксембург. 2015. № 2. С. 65; Аргунов А. В., Аргунов В. В. О «единстве» российского гражданского процесса (на примере приказного производства). Цивилистическая процессуальная мысль. Международный сборник научных статей. Под. общ. ред. д.ю.н., проф. С. Я. Фурсы, Киев: Алерта, 2014. С. 21–31.

Деякі російські та білоруські науковці, окрім цих видів провадження, зважаючи на цивільне процесуальне законодавство Російської Федерації та Республіки Білорусь, виділяли ще одне традиційне провадження – провадження у справах, що виникають з публічних (адміністративно-правових) правовідносин⁷³⁷. Однак з прийняттям Кодексу адміністративного судочинства Російської Федерації⁷³⁸ ця позиція втратила свою актуальність. Для системи українського цивільного судочинства таке провадження не є характерним ще з часу прийняття в 2005 році КАС України⁷³⁹.

Також визнаним в літературі є розширений підхід до диференціації проваджень (цивільного судочинства), відповідно якого додатково до традиційних видів проваджень слід виділяти провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, і провадження у справах про визнання і приведення у виконання рішень іноземних судів та іноземних третейських судів⁷⁴⁰.

Його прихильники відзначають, якщо стверджувати, що такі процедури не утворюють самостійні види провадження, можна дійти висновку про те, що вказані правові явища знаходяться за межами цивільного судочинства або входять в один з традиційних

⁷³⁷ Тихиня В. Г. Гражданский процесс: учебник. 2-е изд., переаб. Минск: ТетраСистем, 2013. С. 18–21; Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть. М., 2003. С. 73–89.

⁷³⁸ Кодекс административного судопроизводства Российской Федерации от 08.03.2015 N 21-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102380990&rdk=25>

⁷³⁹ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

⁷⁴⁰ Чудиновская Н. А. Установление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 15; Носырева Е. И. Виды современного гражданского судопроизводства и их классификация. Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. Под ред. М. К. Треушников. М. : Городец, 2004. С. 96; Гражданский процессуальный кодекс РФ в схемах с комментариями: научно-практ. пособие. 4-е изд., перераб. и доп. Отв. ред. Г.Д. Улетова. СПб., 2011. С. 12–13; Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 62; Зайцев Р. В. Признание и приведение в исполнение в России иностранных судебных актов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2005. С. 14.

видів провадження. Обидва ці висновки вбачаються безпідставними, адже процедура розгляду цих категорій справ, очевидно, не відповідає істотним характеристикам ні одного з традиційних видів провадження, хоча в літературі й висловлювались пропозиції про віднесення таких справ до позовного провадження⁷⁴¹. Проте в таких справах не вирішується спір про право, не має позову, що є основними ознаками позовного провадження. Відсутність безспірності виключає можливість включення їх у сферу окремого провадження⁷⁴². Крім того, в таких справах предметом судового розгляду не є спір, що виникає з матеріально-правових відносин, і суд не встановлює юридичний факт. Їх предметом судового розгляду є встановлення судом певних умов та наслідки юридичного факту, яким є рішення третейського суду, іноземного суду чи міжнародного арбітражу. З аналізу розділів VIII і IX України можна зробити висновок, що закріплені в них норми передбачають особливі процедури розгляду відповідних категорій справ, в основу яких в Україні доволі сумнівно покладене спрощене позовне провадження.

Подібний погляд поділяють також М. К. Треушніков⁷⁴³, Г. А. Жілін⁷⁴⁴, О. А. Рузакова⁷⁴⁵. Зазначені науковці, а також низка інших дослідників також пропонували виокремлювати ще й провадження, пов'язане з виконанням судових постанов і постанов інших органів⁷⁴⁶, або провадження у справах, що виникають з виконавчих

⁷⁴¹ Юдин А. В. Особое производство в арбитражном процессе. Самара, 2003. С. 47.

⁷⁴² Чудиновська Н. А. Установление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе. Под ред. В. В. Яркова. М. : Волгтерс Клувер, 2008. С. 17.

⁷⁴³ Гражданский процесс: Учебник. Под ред. М. К. Треушникова. М., 2006. С. 31–32; Треушников М. К. Развитие гражданского процессуального права России. Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. Под ред. М. К. Треушникова. М., 2004. С. 88.

⁷⁴⁴ Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам. Актуальные вопросы. Монография. М. : Издательство «Проспект», 2013. С. 96–97.

⁷⁴⁵ Постатейный комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РФ. Под ред. П. В. Крашенинникова. М., 2003. С. 658.

⁷⁴⁶ Виды гражданского судопроизводства: учеб. Пособие. Трещева Е. А., Дерюшкина Т. А., Юдин А. В. и др.; отв. ред. Трещева Е. А.; Самар. Гос. Ун-т. Самара: Самар. Ун-т, 2007. С. 3–5.

правовідносин⁷⁴⁷. Критику віднесення провадження, пов'язаного з виконанням, до самостійного виду цивільного судочинства надали О. І. Носирева і Н. А. Чудіновська, які вважають, що оскільки воно не спрямоване на вирішення будь-якої визначеної категорії справ, йому не притаманна наявність послідовних процесуальних дій, його слід розуміти як стадію цивільного судочинства, а тому виконавче провадження не може одночасно виступати самостійним видом провадження⁷⁴⁸. Окремі автори пропонували в якості окремих видів проваджень виокремлювати провадження, пов'язане з участю в цивільних справах іноземних осіб⁷⁴⁹, врегулювання спору за участю судді⁷⁵⁰, заочне провадження⁷⁵¹, відновлення втраченого судового провадження⁷⁵² тощо. Проте такі пропозиції належним чином не обґрунтовані та не враховують відмінність правової природи процедур і проваджень, а тому щодо них в літературі були

⁷⁴⁷ Валеєв Д. Х. Виды гражданских судопроизводств и исполнительное производство. Новеллы гражданского процессуального права: Материалы Всероссийской научно-практической конференции (30–31 января 2004 г., МГЮА). М., 2004. С. 136–137; Исаенкова О. В. Виды гражданского судопроизводства в новом процессуальном законодательстве. Новеллы гражданского процессуального права: материалы науч.-практ. конф., посвящ. 80-летию М. С. Шакарян. МГЮА, 30–31 января 2004 г.; отв. ред. Н. А. Громшина. М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. С. 130–134.

⁷⁴⁸ Носирева Е. И. Виды современного гражданского судопроизводства и их классификация. Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. Под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2004. С. 94; Чудиновская Н. А. Установление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 16.

⁷⁴⁹ Виды гражданского судопроизводства: учеб. Пособие. Трещева Е. А., Дерюшкина Т. А., Юдин А. В. и др.; отв. Ред. Трещева Е. А.; Самар. гос. ун-т. Самара: Самар. ун-т, 2007. С. 3–5.

⁷⁵⁰ Лесько А. О. Врегулювання спору за участю судді: проблеми і перспективи. Правова держава. 2019. № 34. С. 54.

⁷⁵¹ Гражданский процесс: учеб.; отв. ред. В. В. Ярков. 7-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2009. С. 11.

⁷⁵² Балмолдина З. Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: учебник. Том. 2. Алматы: КазГЮА, 2001 С. 352; Шадура Д. М. Цивільна юрисдикція: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 8; Шиманович О. М. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2011. Т. 24 (63). № 1. С. 90.

висловлені слухні зауваження. Так, Т. Є. Абова пише, що не можна погодитись з твердженням, що в цивільному процесі немає виду провадження з назвою «провадження у справах за участю іноземних осіб», а є глава, в якій відображені особливості розгляду справ за участю іноземних осіб⁷⁵³. Н. А. Чудіновська та Г. А. Жилін обґрунтовано критикують виокремлення заочного розгляду справи як самостійного виду провадження, адже воно не має ні самостійного предмета (за правилами заочного провадження можуть бути розглянуті будь-які позовні справи), ні самостійної процедури розгляду справ. Єдиною його особливістю є відсутність в процесі відповідача, належним чином повідомленого про час і місце розгляду справи. Таким чином, зазначені автори вважають заочне провадження підвидом (різновидом) позовного провадження⁷⁵⁴, що спрямований на ефективніший захист прав позивача при ухиленні відповідача від явки в суд і виконання своїх процесуальних обов'язків з доведення заперечень проти позову⁷⁵⁵. Є. В. Лейба, заперечуючи концепцію відновлення втраченого судового провадження як виду цивільного судочинства, обґрунтовано зазначив, що у межах процедури відновлення втраченого судового провадження не має спеціальної категорії цивільних справ, зі своєю матеріально-правовою природою, яка б впливала на цілі та завдання цивільного судочинства, специфіку процесуальних засобів захисту (охорони) матеріального права та процедуру їх розгляду⁷⁵⁶.

З огляду на ч. 8 ст. 19 ЦПК України українські науковці, окрім традиційних, виділяють ще й провадження, що не вимагають від

⁷⁵³ Абова Т. Е. Виды производств в арбитражном процессе. АПК и ГПК 2002 г.: сравнительный анализ и актуальные проблемы правоприменения. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. М., 2004. С. 80.

⁷⁵⁴ Чудіновская Н. А. Установление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе. М., Волтерс Клувер. 2008. С. 46.

⁷⁵⁵ Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы: Монография. М. : Проспект, 2010. С. 78.

⁷⁵⁶ Лейба Є. В. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі: монографія. К. : Алерта, 2016. С. 60–68.

суду розглядати справу по суті, оскільки її розглянув інший юрисдикційний орган, до яких слід відносити провадження, зокрема, у справах про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень МКА, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень МКА, іноземного суду, що передбачені в ЦПК України⁷⁵⁷.

Багато авторів не лише виділяють види проваджень, а й поділяють їх на групи. Так, ще за радянських часів поширеним був поділ проваджень на позовне (позовні) та непозовні⁷⁵⁸. При цьому деякі автори, які поділяли такий підхід, зокрема, П. Ф. Єлисейкін, вважали, що оскільки правосуддя є вирішенням спорів про право, непозовні провадження, в ході яких спори про право не вирішуються, є цивільним процесом тільки за формою, але не за змістом. На думку вказаного автора, окреме провадження – це за змістом адміністративна діяльність, а за формою різновид цивільного процесу як способу здійснення правосуддя. З огляду на це, він виділяв загальне (позовне) та додаткові провадження⁷⁵⁹. На думку М. Х. Хутиза, непозовні провадження відрізняються від позовних не додаванням ознак (специфічних відмінностей), а навпаки виключенням ряду ознак, що замінюються іншими. Тому, вказаний автор робить висновок, що цивільне процесуальне законодавство виділяє

⁷⁵⁷ Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У. С. 41–42.

⁷⁵⁸ Чечот Д. М. Неисковые производства. М., 1973. С. 8; Елисейкин П. Ф. Особенности судебного рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. Ярославль, 1974. С. 32; Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности и компетенция суда в особом производстве по советскому гражданскому процессуальному праву. Ученые записки Дальневосточного государственного университета (юридические науки). Т. 14. 1968. С. 29–30; Боннер А. Т. Некоторые проблемы социалистического правосудия. Труды ВЮЗИ. 1971. Т. 17. С. 194.

⁷⁵⁹ Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности и компетенция суда в особом производстве по советскому гражданскому процессуальному праву. Ученые записки Дальневосточного государственного университета (юридические науки). Т. 14. 1968. С. 29–30; Елисейкин П. Ф. Особенности судебного рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. Ярославль, 1974. С. 32.

категорії справ, які підпорядковуються загальним правилам здійснення судочинства, та категорії справ, які підпорядковуються загальним правилам, за винятками, встановленими законом⁷⁶⁰.

Поділ на позовне та непозовні види проваджень визнають і деякі сучасні науковці. Так, Г. В. Чурпіта в своїх роботах, дослідивши непозовне цивільне судочинство, сформулювала єдиний концептуальний підхід до його розуміння як особливого виду цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються цивільні справи з метою захисту охоронюваних законом (законних) інтересів та (або) безспірних суб'єктивних прав, що впливають зі змісту чітко регламентованих процесуальним та (або) матеріальним законом правовідносин. Зазначена авторка відносить до нього окреме та наказне провадження⁷⁶¹.

Натомість в літературі висловлена думка про те, що до непозовних видів проваджень слід відносити всі провадження, відмінні від позовного, а тому до них відносяться не лише окреме та наказне, а й так звані «нові» види проваджень: провадження у справах про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, провадження у справах про оскарження рішень третейських судів; провадження, провадження у справах про визнання і приведення у виконання рішень іноземних судів та іноземних третейських судів⁷⁶².

Виходячи зі структури ЦПК і предмета проваджень, В. І. Тертишніков пропонує всі провадження в цивільному процесі розділити на основні й допоміжні. До основних, на думку зазначеного вченого, слід відносити наказне, позовне, окреме, апеляційне,

⁷⁶⁰ Хутыз М. Х. Общие положения гражданского процесса (историко-правовое исследование). М. : Юрид. лит., 1979. С. 26–27.

⁷⁶¹ Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. НАВС. К., 2016. С. 11.

⁷⁶² Гражданский процесс: учебник. Под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2003. С. 30–31.

касаційне, провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами, провадження по судовому контролю за виконанням рішень, у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішення МКА відповідно до міжнародного договору України та/або Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», якщо місце арбітражу знаходиться на території України. До допоміжних (забезпечувальних) проваджень, на його думку, належать провадження із забезпечення позовів і доказів, зі з'ясування можливості врегулювання спорів до судового розгляду, забезпечення правильного й швидкого розгляду справи тощо⁷⁶³. Така розлога система проваджень передбачає об'єднання за доволі розмитим критерієм правових явищ різної правової природи. Саме тому, В. В. Комаров справедливо зазначив, що науковці в основному змішують стадії з провадженнями цивільного судочинства. У структурі цивільного судочинства як комплексної системи провадження цивільного судочинства та стадії мають самостійне значення і їх не можна ототожнювати⁷⁶⁴. Детальніше питання про розмежування проваджень і стадій буде розкрито в третьому підрозділі цього розділу.

О. І. Носирева виділяє дві групи проваджень: а) основні або класичні, до яких відносить ті, що пов'язані з розглядом справи по суті (позовне, окреме, наказне провадження та провадження у справах, що виникають з публічних правовідносин), б) додаткові або спеціальні, до яких зазначена авторка відносить провадження, що не пов'язані з розглядом по суті (провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, і провадження

⁷⁶³ Тертишников В. І. Цивільний процес України: навч.- практ. посіб. 4-е вид., доп. і перероб. Х.: Видавництво «Юрайт», 2012. 424 с.

⁷⁶⁴ Комаров В. В. Лекція професора В. Комарова: вступ до курсу «Цивільний процес». Право України. 2011. № 10. С. 134.

у справах про визнання і приведення у виконання рішень іноземних судів та іноземних третейських судів)⁷⁶⁵. Таку класифікацію піддано критиці Н. А. Громошиною і С. А. Курочкіним з огляду на те, що вказана О. І. Носиревою підстава зазначеного поділу – функції суду першої інстанції фактично замінена на іншу – розгляд справи по суті, який є непостійним, змінним за своїм змістом, а тому не може бути надійною підставою поділу⁷⁶⁶. Однак критичні зауваження вказаних авторів навряд чи слід назвати цілком обґрунтованими і виваженими, оскільки запропонована О. І. Носиревою класифікація є дворівневою і на кожному рівні вона передбачає окремий критерій поділу, а тому, на наш погляд, є цілком виваженою. З такою концепцією погоджуються й інші науковці⁷⁶⁷.

Ще одна класифікація була запропонована Т. В. Сахною, яка застосовуючи в якості критерію процедурний елемент, видимий як в предметі захисту (процедура в матеріально-правовому сенсі), так і в методах захисту (процедура в процесуальному сенсі), диференціює цивілістичний процес на: традиційні види проваджень – позовне, з публічних правовідносин, окреме, що виділяються як за матеріально-правовим, так і процедурно-процесуальному

⁷⁶⁵ Носырева Е. И. Виды современного гражданского судопроизводства и их классификация. Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве: сборник. Под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2004. С. 96; Носырева Е. И. О функциях суда первой инстанции при рассмотрении гражданских дел. Российское правовое государство: итоги формирования и перспективы развития: Ч. 2: Гражданское право, гражданское процессуальное и арбитражное процессуальное право. Под ред. Ю. Н. Старилова. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2004. С. 131–141.

⁷⁶⁶ Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: монография. М. : Проспект, 2010. С. 141–144; Курочкин С. А. Процессуальные формы участия судов в отношениях, возникающих в связи с рассмотрением дел в третейских судах и международных коммерческих арбитражах. Развитие процессуального законодательства: к пятилетию действия АПК РФ, ГПК РФ и Федерального закона РФ «О третейских судах в Российской Федерации»: материалы международной научно-практической конференции, посвященной юбилею профессора Т. Е. Абовой. Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2008. С. 527–528.

⁷⁶⁷ Лейба С. В. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі: монографія. К. : Алерта, 2016. С. 67; Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У. С. 42–43.

критеріями; інші види проваджень – оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, і провадження у справах про визнання і приведення у виконання рішень іноземних судів та арбітражів, які відокремлюються за процедурним критерієм⁷⁶⁸. З такою класифікацією цілком обґрунтовано не погоджується Н. А. Громошина, вважаючи, що в ній порушено правило логіки про поділ – один і той самий поділ необхідно проводити за одним і тим самим критерієм, а Т. В. Сахнова щодо традиційних видів виділяє два таких критерії⁷⁶⁹.

Не зважаючи на це, вищевказана позиція Т. В. Сахнової про судові процедури, а також її думка про внутрішній аспект диференціації цивільної процесуальної форми, що полягає у виділенні судових процедур у межах виду провадження і в межах тієї чи іншої стадії процесу⁷⁷⁰, стали основою для становлення й розвитку новітнього концепту диференціації цивільного судочинства, який передбачає виділення в цивільному судочинстві не лише проваджень, а й процедур. Так, В. В. Комаров, заперечуючи тотожність понять «процесуальне провадження» і «судова процедура», та наділяючи окремі та автономні судові процедури статусом «процесуального провадження» і складовою частиною процесуальної форми, за результатами аналізу структури ЦПК Франції, Австрії, Італії та Правил цивільного судочинства Англії, прийшов до висновку, що диверсифікація цивільного процесу – результат певної модифікації позовного провадження як опорної конструкції цивільного

⁷⁶⁸ Сахнова Т. В., Шишмарева Т. П. О судебных процедурах в цивилистическом процессе, или к вопросу о дифференциации процессуальной формы. Теоретические и практические проблемы гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства: сб. науч. ст. Краснодар, СПб., 2005. С. 54–55.

⁷⁶⁹ Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве: монография. М. : Проспект, 2010. С. 144–145.

⁷⁷⁰ Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 55.

судочинства. Конструювання інших процесуальних проваджень можливе з урахуванням різних чинників: матеріально-правових особливостей тих або інших категорій справ, прискорення термінів розгляду справ, необхідності урівноваження процесуальних прав сторін з метою запобігання зловживанню ними, введення спрощених судових процедур тощо. Таким чином, на його думку, проблематика диференціації цивільного судочинства в контексті розвитку онтологічних підстав підвищення його ефективності визначаються диверсифікацією процесуальних проваджень, які за своєю суттю виступають у полі цивільного процесуального законодавства як автономні процесуальні процедури, що мають субсидіарний характер по відношенню до класичної процедури позовного провадження. Що ж до процедур, що існують в рамках того або іншого процесуального провадження, то, оскільки вони не мають субстанціального характеру в структурі цивільного процесу, ці окремі процедури в межах відповідних процесуальних проваджень не є і не можуть бути опорними елементами процесуального механізму регулювання цивільних процесуальних відносин⁷⁷¹.

На основі сприйняття вищевказаних позицій Т. В. Сахнової і В. В. Комарова, І. Ю. Татулич розрізняє види проваджень у цивільному процесі, що об'єднуються за предметом і методом судового захисту, та інші судові процедури, що знаходяться в середині як видів проваджень, так і стадій цивільного процесу. Авторка стверджує, що сучасному цивільному процесу цілком притаманні судові процедури, які містяться в конкретному виді провадження та в середині стадій цивільного процесу (зокрема, процедура попереднього судового засідання на стадії провадження у справі до судового розгляду), і віддзеркалюють систему методів процесуальної діяльності суду та учасників цивільного процесу, тобто інструментальний арсенал

⁷⁷¹ Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 31–32.

цивільного судочинства. Вона виділяє судові процедури, що можуть існувати як в межах, так і поза цивільною процесуальною формою, та судові процесуальні процедури, та судові процесуальні процедури, які завжди існують в межах цивільної процесуальної форми. І. Ю. Татулич дає визначення поняття процесуальної процедури як встановленого нормами ЦПК порядку діяльності суду, пов'язаного з вирішенням вимог процесуального характеру, з метою захисту прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, та задоволенням клопотань в процесі розгляду і вирішення цивільної справи, що впливають на рух процесу. Також нею обґрунтовується, що процесуальними процедурами є видача судового наказу та вирішення окремих питань у цивільному судочинстві (заочне провадження, мирова угода, забезпечення позову, забезпечення доказів, судові доручення та ін.)⁷⁷².

Розвиває вищевказаний концепт диференціації цивільного судочинства О. В. Ткачук, який виділяє в цивільному судочинстві поряд із провадженнями (позовним, окремим і наказним), у межах яких відбувається реалізація матеріальних охоронюваних правовідносин або які безпосередньо тим чи іншим чином пов'язані з матеріальними правовідносинами, певні судові процедури, тобто сукупність процесуальних дій, спрямованих на вирішення суто процесуальних питань. Вони, на його думку, мають напівавтономний характер, оскільки, з одного боку, можливість їх функціонування апріорі прямо закріплена у нормах цивільного процесуального права, вони становлять відокремлений від інших процесуальних дій блок дій, проведення чи не проведення яких жодним чином не впливає на кінцевий результат розгляду справи. Їх функціонування породжується лише ініціативою заінтересованих

⁷⁷² Татулич І. Ю. Процедури в цивільному судочинстві. *European Reforms Bulletin: scientific peer-reviewed journal*. Люксембург. 2015. № 2. С. 64-65; Татулич І. Ю. Цивільна процесуальна форма в суді першої інстанції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. К., 2012. С. 5, 10–11.

осіб. На практиці це призводить до того, що вони можуть бути наявні або, навпаки, відсутні під час розгляду конкретної справи. З другого боку, судові процедури залежні від «основного» юрисдикційного процесу. Так, вони можуть виникати як у межах вже існуючої системи цивільних процесуальних правовідносин у справі й сприяти досягненню загальної мети цивільного судочинства (забезпечення позову, забезпечення доказів тощо), або становити зміст нових цивільних процесуальних правовідносин, які виникають лише заради вчинення таких дій (справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, вирішення процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб) тощо). Вони мають допоміжний характер, оскільки сприяють досягненню мети, поставленої перед «основним» юрисдикційним процесом. Кожна судова процедура має лише притаманну їй мету, коло суб'єктів, законодавчо визначену послідовність як вчинення процесуальних дій, так і їх процесуального оформлення, встановлені вимоги щодо дій, які її розпочинають та закінчують, що мають відповідати цивільній процесуальній формі. Їх особливістю є те, що вони жодним чином не пов'язані з матеріальними охоронюваними правовідносинами. Вони можуть проводитися як у суді першої, так і вищестоящих інстанцій. Залежно від часу їх застосування О. С. Ткачук поділяє судові процедури на ті, які передують «основному» процесу (забезпечення доказів, забезпечення позову), відбуваються в його межах (забезпечення доказів, забезпечення позову, судові доручення, попереднє судове засідання, укладення та затвердження мирової угоди тощо), мають місце після «основного» юрисдикційного процесу (відновлення втраченого судового провадження; розгляд справ про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень МКА, а також

про визнання та надання дозволу на виконання рішень МКА; вирішення процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб) тощо). Залежно від функцій судової влади, які реалізуються під час проведення судової процедури, вказаний автор поділяє їх на установчі, забезпечувальні та контрольні⁷⁷³.

В запропонованій О. С. Ткачуком системі проваджень і судових процедур всі відмінні від проваджень процедури є фактично однорівневими, адже зазначений автор наділяє їх властивістю напівавтономності. Проте це не відповідає змісту тих процедур, які закріплені в розділах VI–IX ЦПК України, окрім звернення судового рішення до виконання. Такі процедури мають окремий предмет судового розгляду та особливий зміст, що охоплює розгляд відповідної справи з відкриття провадження до ухвалення відповідного рішення. Крім того, як вже вказувалось в попередньому розділі, за такими процедурами реалізуються окремі спеціальні функції судової влади в цивільному судочинстві. Зважаючи на це, вказані процедури слід виділити окремо й позначити їх в сукупності окремим терміном.

Продовжуючи огляд думок науковців щодо диференціації процедур цивільного судочинства слід звернути на науковий доробок С. О. Короєда. Зазначений автор визначає судові процедури як зумовлені предметом судового розгляду і закріплені в ЦПК особливі процесуальні правила, які діють з урахуванням загальних правил того чи іншого виду цивільного судочинства, що визначають матеріально-правові та процесуальні особливості порушення та розгляду певних категорій справ судом першої інстанції з метою правильного розгляду справи й оптимального захисту матеріальних прав та інтересів заінтересованих осіб. Такі процедури,

⁷⁷³ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 84–86.

на його переконання, підвищують ефективність цивільної процесуальної діяльності, спрямовані на забезпечення повного з'ясування обставин справи, врахування думки всіх заінтересованих осіб, визначення в рішенні порядку і способу його виконання, виходячи з матеріально-правових характеристик тієї чи іншої категорії справ. Такі судові процедури, доводить вказаний автор, мають реалізовуватися з урахуванням загальних правил того чи іншого виду цивільного судочинства; на них має поширюватися дія більшості процесуальних принципів і основних процесуальних інститутів; мають передбачатися рівні процесуальні права і обов'язки учасників процесу; мають включати єдині стадії під час провадження в суді першої інстанції. В якості прикладів судових процедур С. О. Короєд наводить процедури розгляду судом різних категорій справ окремого провадження, заочний розгляд, провадження у справах за участю іноземних осіб, особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування, процедури, що визначають особливості доказування у справах про дискримінацію та у справах щодо застосування керівником або роботодавцем чи створення ним загрози застосування негативних заходів впливу до позивача⁷⁷⁴. Слід відзначити, що запропонована С. О. Короєдом концепція судових процедур має незавершений вигляд, оскільки він, на відміну від інших зазначених вище дослідників, не формує їх цілісної системи.

В цілому слід зазначити, що диференціація судових процедур має як позитивну, так і негативну сторони. З однієї сторони, вона спрямована на найефективніший захист прав, свобод і законних інтересів особи, яка звернулася за судовим захистом, з іншої – множинність різних проваджень ускладнює для заявника вибір належного і може перешкодити реалізації конституційного права на доступ до

⁷⁷⁴ Короєд С. О. Судові процедури в різних видах цивільного судочинства. Судова апеляція. 2016. № 3. С. 69–77.

правосуддя⁷⁷⁵. Зважаючи на це, виокремлення в межах процедурної диференціації цивільного судочинства нових процедур має здійснюватися дуже обережно та виважено і лише тоді, коли судова влада буде в установленому порядку наділена новою функцією, що не може бути ефективно реалізована в межах наявних проваджень і процедур. В цьому контексті слід погодитись В. Ф. Яковлевим в тому, що будь-які зміни процесуального законодавства повинні прораховуватись подвійно, оскільки в даній області стабільність і певний консерватизм правового регулювання представляють самостійну цінність⁷⁷⁶.

Підводячи підсумок викладеному вище слід зробити такі висновки. За горизонталлю слід диференціювати не цивільне судочинство, яке є хоч і складним, проте цілісним правовим утворенням, а його процедури, що складають його систему. При такій диференціації виокремлені процедури володіють як загальними, так і спеціальними властивостями процедури в цивільному судочинстві, що вказує на дотримання правила логіки про незмінність критерію поділу. Загальну диференціацію процедур цивільного судочинства, на нашу думку, слід називати процедурною. Процедури цивільного судочинства в залежності від їх призначення та спрямування слід поділяти на основні – ті, що спрямовані на вирішення справи, та допоміжні – ті, що спрямовані на вирішення окремих суто процесуальних питань. Останні – це процедури, пов'язані з рухом справи, а також вирішенням клопотань та заяв осіб, які беруть участь у справі. Визначальними ознаками цих процедур те, що вони включають процесуальні дії суду, а також можуть включати процесуальні дії інших учасників процесу, що спрямовані на досягнення певної процесуальної цілі, а також завжди закінчуються постановленням

⁷⁷⁵ Приходько И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы: С.-Пб, Издательство юридического факультета Государственного С.-Петербургского университета, 2005. С. 152.

⁷⁷⁶ Оптимизация гражданского правосудия России. С. Л. Детярев и др.; Предисловие В. Ф. Яковлева; Под ред. В. В. Яркова. М. : Волтерс Клувер, 2007. С. IV.

судом ухвали. Допоміжні процедури, в залежно від того, якими нормами процесуального права вони закріплюються (загальними чи спеціальними), відповідно поділяються на загальні та спеціальні. Загальні допоміжні процедури застосовуються при розгляді справ будь-якого виду провадження (особливої процедури), а також на всіх стадіях цивільного судочинства. До таких процедур можна віднести процедуру відводу судді. Спеціальні ж судові процедури застосовуються тільки в межах певного виду чи кількох видів провадження (особливої процедури) або однієї чи кількох стадій цивільного судочинства. Прикладом такої допоміжної процедури є, зокрема, забезпечення позову тощо. Детальний розгляд допоміжних процедур виходить за рамки предмету цієї роботи, однак може та повинен стати напрямком подальшого розвитку знань про цивільне судочинство.

Загальним критерієм поділу основних процедур цивільного судочинства є спеціальні функції судової влади в цивільному судочинстві, що виокремлюються залежно від завдань судової влади при здійсненні правосуддя у цивільній юрисдикції, до яких відносяться: вирішення індивідуальних юридичних спорів; звернення до примусового виконання безспірних грошових вимог; підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів; забезпечення виконавчого провадження; судового контролю за виконавчим провадженням; судового контролю за АВС; екзекватування рішень іноземних судів і органів АВС. Основні процедури цивільного судочинства залежно від предмету судового розгляду слід поділяти на провадження, предмет розгляду яких полягає у вирішенні вимог матеріально-правового характеру, та особливі процедури, в яких суд вирішує інші вимоги. Такий поділ основних процедур є додатковим до зазначеної вище класифікації їх групуванням, обумовленим, в першу чергу, тим, що традиційно цивільний процес передбачав вирішення лише справ по суті, а відповідні судові процедури називались саме «провадженнями».

Основні процедури (провадження та особливі процедури) цивільного судочинства можуть бути диференційовані на окремі

види, в залежності від різних критеріїв. Так, наприклад, позовне провадження за змістом поділяється на: а) загальне, б) спрощене. Особлива процедура визнання та виконання рішень іноземних судів, МКА в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів за предметом судового розгляду поділяється на процедури: а) визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню; б) визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню; в) визнання та надання дозволу на виконання рішення МКА. Проте остання класифікація є проявом не процедурної, а матеріально-правової диференціації цивільного судочинства.

Також в рамках кожного провадження та особливої процедури можуть бути виділені субсидіарні процедури, спрямовані на вирішення справи по суті. Такі субсидіарні процедури не носять самостійного характеру, а є лише додатковими і необов'язковими частинами відповідного провадження, а тому не охоплюють всю його лінійність. На відміну від загального порядку відповідного провадження вони застосовуються лише за певних умов, встановлених процесуальним законодавством, що пов'язані з процесуальною поведінкою учасників справи, та мають особливий порядок здійснення. Такими процедурами в позовному провадженні є заочний розгляд справи (глава 11 розділу III ЦПК України) та врегулювання спору за участю судді (глава 4 розділу III ЦПК України).

3.2. Матеріально-правова диференціація цивільного судочинства

Вплив матеріального права на диференціацію цивільного судочинства не обмежується визначенням його проваджень і процедур, тобто процедурною диференціацією. З цього приводу С. О. Боровиков

вказує, що норми матеріального права визначають суб'єктний склад відповідних справ, предмет пізнавальної діяльності, допустимість засобів доказування тощо⁷⁷⁷. Свого часу Р. Є. Гукасян зазначав, що вплив матеріального права на елементи процесуальної форми обмежується 4 напрямками:

а) матеріальні правовідносини здійснюють вплив на визначення предмету і підстав позову;

б) за моделлю матеріальних правовідносин формується склад осіб, які беруть участь у справі, які мають матеріально-правовий інтерес у справі;

в) з урахуванням матеріальних правовідносин визначається предмет доказування в цивільній справі, а також допустимість доказів для окремих видів правовідносин;

г) з урахуванням норм матеріального права визначають способи захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних прав.

Все інше, зазначає вказаний автор, – це специфічні процесуальні явища, що володіють відносною самостійністю та не пов'язаністю з матеріальними правовідносинами⁷⁷⁸.

З такою думкою частково не погоджується Д. Б. Абушенко, який вважає, що вплив матеріального права на цивільний процес є істотнішим, а ігнорування того факту, що ціла низка основних процесуальних інститутів імпліцитно пов'язана і навіть залежить від відомих матеріально-правових конструкцій, призведе не просто до малозрозумілої галузевої ізоляції, але й створить підґрунтя для спроб підмінити матеріально-правову основу чимось надуманим,

⁷⁷⁷ Боровиков С. А. Влияние норм материального права на нормы арбитражного процессуального права: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 37; Особенности рассмотрения и разрешения отдельных категорий гражданских дел (исковое производство); под ред. И. К. Пискарева. М.: Издательский дом «Городец», 2005. С. 7.

⁷⁷⁸ Гукасян Р. Е. Влияние материально-правовых отношений на форму процесса в исковом производстве. Вопросы теории и практики гражданского процесса. Межвузовский научный сборник. Вып. 1. Саратов: Издательство Саратовского университета, 1976. С. 31.

штучним⁷⁷⁹. Зазначений науковець виділяє такі системні напрямки впливу матеріального права на цивілістичний процес, що пронизують базові засади і низку основних інститутів цивілістичного процесу:

1 Виділення видів проваджень.

2 Визначення підстав наділення певних суб'єктів статусом осіб, які беруть участь у справі, а також визначення деяких базових конструкцій, вироблених процесуальною наукою для цієї групи суб'єктів (неналежний відповідач, процесуальна співучасть, процесуальне правонаступництво тощо).

3 Визначення елементів і видів позовів та звернень у неповідомлених провадженнях.

4 Визначення компетентного суду (підвідомчості та підсудності).

5 Визначення низки категорій інституту доказування (предмет доказування, належність доказів, обов'язок доказування тощо).

6 Здійснення судового представництва.

7 Укладення угод в цивільному судочинстві (мирової угоди, угоди з фактичних обставин, пророгаційної угоди, угоди про підсудність тощо).

8 Формування структури та змісту судового рішення.

9 Визначення підстав для скасування та зміни судового рішення в перевірючих інстанціях⁷⁸⁰.

Обидва вказаних вище автора вважають очевидним вплив матеріального права на визначення особливостей розгляду окремих категорій справ. Так, на думку Д. Б. Абушенка, матеріально-правова природа найочевидніше вбачається у випадках, коли законодавець передбачає особливі процесуальні правила для розгляду певних

⁷⁷⁹ Абушенко Д. Б. Проблемы взаимовлияния судебных актов и юридических фактов материального права в гражданском процессе: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Уральский государственный юридический университет. Екатеринбург, 2014. С. 48.

⁷⁸⁰ Там само. С. 39–45.

категорій справ⁷⁸¹. Р. Є. Гукасян, досліджуючи елементи структури форми захисту права, виділив кілька рівнів взаємозв'язку матеріального і процесуального:

по-перше, рівень, на якому взаємозв'язок проявляється у формі процесуальних особливостей розгляду окремих категорій правових спорів,

по-друге, вид судочинства⁷⁸².

Зважаючи на те, що предметом розгляду в цивільному судочинстві є не лише спори, а й безспірні вимоги, вищевказану думку Р. Є. Гукасяна слід поширити на всі цивільні справи, а з огляду на обґрунтовану в попередньому підрозділі концепцію процедурної диференціації – то й на всі провадження та особливі процедури цивільного судочинства.

В межах кожного виду судочинства, на думку Н. А. Чечіної, розглядаються спори, що впливають з різних правовідносин (тобто різні категорії справ), для виконання загального завдання правосуддя суд зобов'язаний виконати вужче завдання регулювання певних відносин. Для цього уведені спеціальні процесуальні правила, які в сукупності складають процесуальні особливості різних категорій справ⁷⁸³.

В цьому контексті слід зупинитись на розгляді таких базових категорій цивільного судочинства як «категорія цивільних справ» та його основоположних понять «справа» («цивільна справа», «судова справа») та «спір» («спір про право»). Не зважаючи на широке використання терміну «справа» в ЦПК України, так само

⁷⁸¹ Абушенко Д. Б. Проблемы взаимовлияния судебных актов и юридических фактов материального права в цивилистическом процессе: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Уральский государственный юридический университет. Екатеринбург, 2014. С. 41.

⁷⁸² Гукасян Р. Е. Соотношение материального и процессуального права – важнейшая проблема юридической науки на современном этапе. Избранные труды по гражданскому процессу. М.: Проспект, 2008. С. 360.

⁷⁸³ Чечина Н. А. Особенности судопроизводства по отдельным категориям гражданских дел. Проблемы применения норм гражданского процессуального права: Межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1986. С. 31–32.

як і в ГПК України, зазначені Кодекси не закріплюють його визначення. Натомість в КАС України термін «адміністративна справа» визначено як переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір (п. 1 ч. 1 ст. 4). Варто звернути увагу на те, що у всіх цивілістичних процесуальних Кодексах України термін «справа» в багатьох статтях фактично ототожнюється з терміном «спір». Також непоодиноким є їх вживання в одному словосполученні «справи у спорах» (наприклад, ч. 4 ст. 257 КАС України, ч. 1 ст. 20 ГПК України, ч. 4 ст. 274 ЦПК України), що очевидно є тавтологією з огляду на їх співвідношення як видового і родового поняття, що буде доведено далі.

Легальне визначення поняття «судова справа» закріплене в пп. 42 п. 1 розділу II Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженому рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30: «судова справа – це сукупність матеріалів та документів, що мають значення для конкретного судового процесу та об'єднані набором спільних реквізитів. До судової справи в тому числі входять: процесуальні документи, докази, матеріали кримінального провадження, судові рішення, інші документи та матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками або виготовлені судом»⁷⁸⁴. Подібний погляд на поняття цивільної справи можна зустріти і в літературі. Так, Чашин О. М. визначає цивільну справу як сукупність документів, що стосуються до одного цивільно-правового спору, що розміщені в окрему обгортку⁷⁸⁵. Проте таке розуміння судової справи не можна визнати загальним, оскільки воно має спеціальне значення суто для потреб судового діловодства. В ЦПК України таке поняття позначається терміном

⁷⁸⁴ Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвержене рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text>

⁷⁸⁵ Чашин А. Н. Гражданский и арбитражный процессы: учебник. М. : Дело и Сервис, 2010. С. 12.

«матеріали справи» (ч. 2 ст. 8, ч. 9 ст. 14, ч. 7 ст. 33 тощо), який точніше відображає його сутність.

В літературі висловлювались різні думки з приводу поняття цивільної справи. Частина науковців не дають його визначення, а лише вказують на його збірний характер. Так, М. К. Толчеев вважає, що цивільні справи – це справи, пов’язані з вирішенням судом різноманітних конфліктів, що виникають з широкого спектру правовідносин (цивільних, публічних, трудових, сімейних, житлових земельних тощо)⁷⁸⁶. Такого роду дефініції містять в собі коло, адже визначальне поняття («справи, пов’язані») не визначає зміст визначуваного («цивільні справи»). Традиційний погляд на поняття цивільні справи, на думку М. С. Шакарян, полягає в тому, що такі справи охоплюють значну кількість правових конфліктів, що вирішуються судом, які виникають з різних правовідносин, а також справи окремого провадження, метою яких є захист законних інтересів шляхом встановлення юридичних фактів, правового статусу громадянина або майна⁷⁸⁷. Однак і таке визначення містить таку ж саму логічну помилку (частково містить коло), а також є неконкретним з огляду на вживання оціночний понять «значна кількість» і «різні правовідносин».

З огляду на значення рішень ЄСПЛ для української правової системи концепт поняття «справа» слід виводити з прецедентної практики ЄСПЛ щодо застосування ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁷⁸⁸, в якій закріплено концепт права на справедливий суд. В контексті досліджуваної в цій роботі проблеми цікавими є два аспекти цього конвенційного права: 1) суд розглядає справи, 2) суд вирішує спори щодо прав та обов’язків

⁷⁸⁶ Настольная книга судьи по гражданским делам. 2-е изд., перераб. и доп. Под ред. Н. К. Толчеева. М. ТК Велби, Проспект. 2008. С. 3.

⁷⁸⁷ Гражданское процессуальное право. Под ред. М. С. Шакарян. М. : Проспект, 2004. С. 8.

⁷⁸⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

цивільного характеру. І якщо перший аспект в юридичній науці є аксіоматичний і не потребує додаткового тлумачення, то з приводу другого аспекту маємо широку практику ЄСПЛ, пов'язану із застосуванням ч. 1 ст. 6 Конвенції. Так, ЄСПЛ вважає, що можливості застосування цієї статті до цивільних правовідносин, перш за все, залежать від наявності «спору». По-друге, спір має стосуватися «прав та обов'язків», які хоча б навіть суперечливо, але мають визнаватися національним законодавством. І нарешті, по третє, ці «права та обов'язки» мають бути «цивільними» згідно із Конвенцією, хоча ст. 6 не передбачається їх особливий зміст у законодавстві держав-учасників Конвенції⁷⁸⁹. Серед дослідників немає єдності думок з приводу поширення ч. 1 ст. 6 Конвенції на сферу цивільної юрисдикції. Так, Н. Ю. Сакара зазначає, що всі справи, які вирішуються в межах цивільного судочинства, стосуються прав, свобод та інтересів, які підпадають під визначення «цивільні» в контексті ч. 1 ст. 6 Конвенції. Однак, враховуючи зміст норм ЦПК, що унеможливають наявність спору про право в справах наказного та окремого провадження, можна стверджувати, пише вказана авторка, що гарантії, закріплені в п. 1 ст. 6 Конвенції, розповсюджуються лише на справи позовного провадження⁷⁹⁰. Інша ж дослідниця цього питання Т. А. Цувіна, поділяючи позицію тих науковців, які відстоюють відсутність спору про право у межах наказного та окремого провадження⁷⁹¹, доводить, що ця стаття має поширюватися не тільки на процедуру позовного провадження, але і на процедури наказного та окремого проваджень, а також на добровільний арбітраж такою мірою, якою це не суперечать їх сутності⁷⁹². Загалом

⁷⁸⁹ Посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина). Рада Європи / Європейський Суд з прав людини, 2013. С. 5-14. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf

⁷⁹⁰ Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві: навч. посіб. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. С. 15.

⁷⁹¹ Окреме провадження: монографія. За ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 312 с.

⁷⁹² Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві. Форум права. 2012. № 4. С. 990–999.

слід відзначити, що практика ЄСПЛ з цього приводу передбачає доволі широке тлумачення «цивільних прав і обов'язків», а тому поширюється й на справи, які в Україні розглядаються в порядку окремого провадження (справа «Горбатюк проти України»⁷⁹³; справа «Наталія Михайленко проти України»⁷⁹⁴ та інші).

Поняття «цивільна справа» чи «справа» в цивільному судочинстві слід визначати також з огляду на конституційну засаду, закріплену в ч. 3 ст. 124 Конституції України, відповідно до якої юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. З такого конституційного положення вбачається, що законодавець до родового поняття «справа», окрім кримінальних обвинувачень проти особи, що не стосується предмету цієї роботи, включає: а) будь-які спори щодо прав та обов'язків особи; б) інші справи у передбачених законом випадках. Таким чином, поняття «спір» є видовим щодо родового поняття «справа»⁷⁹⁵, яке охоплює також інші передбачені законом справи, до яких можуть бути віднесені справи окремого провадження, а також особливих процедур цивільного судочинства.

Для глибшого розуміння понять «справа» і «спір щодо прав та обов'язків» та їх співвідношення згідно ч. 3 ст. 124 Конституції України слід звернути увагу на те, що в чинній редакції це конституційне положення викладене Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 № 1401-VIII⁷⁹⁶. При підготовці відповідного законопроекту первісно

⁷⁹³ Рішення ЄСПЛ від 07.11.2019. Справа «Горбатюк проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e60#Text

⁷⁹⁴ Judgment The European Court of Human Rights 30.05.2013. Case of Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22appno%22:%2249069/11%22>

⁷⁹⁵ Бобрик В. І. Цивільна юрисдикція через призму частини третьої статті 124 Конституції України. Приватне право і підприємництво. 2017. Вип. 17. С. 52–56.

⁷⁹⁶ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 28. ст. 532. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6>

передбачалась інша редакція цього положення, адже його розробники прагнули обмежити звернення до суду лише тими справами, у яких є «спірні правовідносини», за винятком справ, передбачених законом. З цього приводу Венеціанська комісія у п. 15 Проміжного висновку CDL-PI(2015)016 від 24.07.2015 зазначила, що, хоча зменшення зайвого навантаження на українські суди є законною метою, важливо, щоб право на доступ до суду не обмежувалося. Таке формулювання, як «всі спірні правовідносини, а у передбачених законом випадках, – на інші правовідносини» – є доволі нечітким. Можливість передбачити, що «юрисдикція судів поширюється на спори щодо прав та обов'язків особи чи будь-якого висунутого проти неї кримінального обвинувачення», надає кращу гарантію дотримання ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Положення про те, що «суди також повинні розглядати інші питання у випадках, передбачених законом», надаватиме змогу охоплювати винятки. Можливим є й альтернативне формулювання: «У правовому спорі кожен має право вирішення свого питання органом судової влади/судом, установленим законом». При цьому Венеціанська комісія взагалі поставила під сумнів необхідність існування спеціального конституційного положення про юрисдикцію судів⁷⁹⁷.

У Висновку CDL-AD(2015)027 щодо проекту змін до Конституції України в частині правосуддя, затвердженого Конституційною комісією 04.09.2015, Венеціанська комісія вказала, що було повністю враховано зазначену в Проміжному висновку рекомендацію уточнити обмеження можливості звернення до суду лише тими справами, у яких є справжній «спір», та забезпечити право на доступ до суду. Положення ч. 3 ст. 124 Конституції України охоплює питання доступу до правосуддя в галузі цивільного, кримінального

⁷⁹⁷ Проміжний висновок Венеціанської комісії CDL-PI(2015)016. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3)

та адміністративного права. Наступне речення («у передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи») дозволяє охопити й винятки⁷⁹⁸. З викладеного вище можна зробити висновок, що формулювання ч. 3 ст. 124 Конституції України склалися під впливом ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також вищевказаних рекомендацій Венеціанської комісії.

Цивільна юрисдикція згідно з ч. 1 ст. 19 ЦПК України, так само як і згідно з Конституцією України, поширюється, насамперед, на спір про права та обов'язки, що є видом цивільної справи. В юридичній літературі та процесуальному законодавстві спір про права та обов'язки, зазвичай, іменують «спором про право»⁷⁹⁹. Не зважаючи на те, що термін «спір про право» застосовується в ЦПК України (ч. 4 ст. 294, ч. 4 ст. 315), з приводу його правової природи, сутності та змісту серед процесуалістів триває наукова дискусія. Деякі автори вважають, що спір про право є категорією матеріально-правовою⁸⁰⁰, інші – процесуальною⁸⁰¹. Крім цих поглядів на юридичну природу правового спору, висловлювались думки про те, що спір про право є явищем, що розвивається, тобто перетворюється

⁷⁹⁸ Висновок Венеціанської комісії CDL-AD(2015)027. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/\\$FILE/Висновок_Венеціанської_комісії_CDЛ-AD\(2015\)027.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/$FILE/Висновок_Венеціанської_комісії_CDЛ-AD(2015)027.pdf)

⁷⁹⁹ Лузан Т. Спір про право як критерій розмежування справ цивільної юрисдикції. Юридичний вісник. 2014. № 3. С. 372-376; Ненашев М. М. Спор о праве и его место в гражданском процессе: автореферат дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2011. 30 с.; Нижний А. В. Спір про право у цивільному процесуальному законодавстві та судовій практиці. Вісник Верховного Суду України. 2015. № 3(175). С. 26–34; Бобрик В. І. Поняття «спір про право» в наказному провадженні. Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України: зб. доп. та тез повідомл. учасників цивільно-прав. секції всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 14 листопада 2008 р.); Ред. Кол. С. Г. Кузьменко, О. І. Антонюк. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 66–70.

⁸⁰⁰ Ванеева Л. А. Судебное познание в советском гражданском процессе: Учеб. пособ.; под ред. проф. Н. А. Чечинной. Владивосток, 1972. С. 11; Побирченко И. Г. Хозяйственные споры и формы их разрешения: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 1.2.719. Киевский ордена Ленина государственный университет имени Т. Г. Шевченко. К., 1971. С. 31 с.

⁸⁰¹ Зайцев И. М. Сущность хозяйственных споров. Саратов, 1974. С. 21.

з матеріально-правового в процесуальне⁸⁰², а також про існування двох аспектів розуміння поняття спору про право – процесуального та матеріально-правового⁸⁰³. Саме останній підхід, на наш погляд, найповніше розкриває правову природу спору про право, адже він зароджується та існує в матеріально-правовій площині, проте при зверненні до суду за його вирішенням відповідний спір він набуває ще й процесуальних властивостей, не втрачаючи своєї матеріально-правової сутності та змісту.

З аналізу правової літератури вбачається, що поняття «спір про право» означає наявність розбіжностей (суперечностей) між суб'єктами правовідносин з приводу їх взаємних прав і обов'язків, що вказує на його широке розуміння. В процесуальному ж аспекті спір про право визначається наявністю перешкод на шляху здійснення особою права, які можуть бути усунуті за допомогою рішення суду. Такі перешкоди бувають різноманітними, зокрема, пов'язаними з тим, що зобов'язана особа в добровільному порядку не виконує своїх обов'язків, а тому реалізація відповідного суб'єктивного права уповноваженої особи буде можливою лише у примусовому порядку або у разі отримання офіційного підтвердження судом певних юридичних фактів чи стану фізичної особи. З цього приводу М. Д. Матієвський зазначає, що поняттям «правовий спір» охоплюється два види спорів, вирішення яких віднесене до відання суду. Ними є спори про право та спори про юридичні факти. Спори про право в цивільному процесі вирішуються в позовному провадженні, спори про юридичні факти – в окремому провадженні⁸⁰⁴. Такий підхід до розуміння спір

⁸⁰² Жероулис И. А. . Сущность советского гражданского процесса. Вильнюс, 1969. С. 93.

⁸⁰³ Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Л., 1974. С. 13.

⁸⁰⁴ Матиевский М. Д. Спор о праве и гражданское дело. Правоведение. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. № 2. С. 107; Матиевский М. Д. Спор о праве в советском гражданском процессе: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1978. С. 8.

про право є широким, адже передбачає, що такий спір присутній у всіх цивільних справах⁸⁰⁵.

Як зазначає А. В. Нижний, прослідковується неоднозначне розуміння цього поняття законодавцем та судами, які залежно від виду провадження у цивільному процесі під спором про право розуміють:

у позовному провадженні – заявлену до суду вимогу особи, яка вважає, що її права, свободи або інтереси були порушені, не визнані або оспорені, про захист таких прав, свобод або інтересів;

у наказному провадженні – недостатню обґрунтованість заявленої до суду вимоги про захист порушених прав заявника внаслідок недостатності доказів порушення його прав або виникнення у нього права вимоги, заперечень боржника проти існування обов'язку перед заявником (кредитором), обґрунтованості таких заперечень тощо;

в окремому провадженні – конфлікт інтересів заявника та хоча б однієї із заінтересованих осіб внаслідок заперечення такої особи проти задоволення заяви про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів або неоспорюваних прав, а також можливість виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків у третіх осіб внаслідок задоволення відповідної заяви⁸⁰⁶.

З огляду на це вказаний автор робить висновок про те, що у всіх трьох видах провадження в цивільному процесі спору про право надають різні характеристики. Оскільки спір про право розглядається виключно у позовному провадженні та в силу цього є критерієм для розмежування справ позовного, наказного та окремого

⁸⁰⁵ Бобрик В. І. Поняття «спір про право» в наказному провадженні. Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України: зб. доп. та тез повідомл. учасників цивільно-прав. секції всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 14 листопада 2008 р.); Ред. Кол. С. Г. Кузьменко, О. І. Антоноук. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 66–70.

⁸⁰⁶ Нижний А. В. Спір про право у цивільному процесуальному законодавстві та судовій практиці. Вісник Верховного Суду України. 2015. № 3(175). С. 31.

проваджень, зазначений автор вважає, що загальну концепцію спору про право слід будувати виходячи саме із його розуміння у позовному провадженні. Грунтуючись на такому концепті, А. В. Нижний під поняттям «спір про право» пропонує розуміти спірність певного права та обумовленого ним обов'язку, яка виникає в момент висловлення однією із сторін правовідношення незгоди із виконанням обумовленого її правом обов'язку іншою стороною шляхом звернення з вимогою до цієї сторони або до суду чи до іншого органу, уповноваженого вирішити спір, про захист свого права⁸⁰⁷.

Ненашев М. М. ототожнює поняття спору про право та судової справи та визначає спір про право як об'єктивну виражену суперечку двох сторін, яка складається з юридичної вимоги однієї сторони (адресанта), якому протистоїть правове положення другої сторони (адресата), тобто факт-стан особи як суб'єкта права, за яким застосування примусу до нього можливе тільки з санкції державних органів⁸⁰⁸.

Досліджуючи співвідношення судової справи та спору про право, В.Г. Перепелюк зазначає, що судова справа – це не просто спір про право, а спір переданий до суду і прийнятий судом до розгляду. Тому справою слід вважати ті елементи спору (сторони, предмет і підстави спору), які визнані судом. Цей автор визначає поняття судової справи (для цивільністичних видів судового процесу) як правове питання, яке виникло з певного виду матеріальних правовідносин і передане на розгляд суду цивільної, господарської чи адміністративної юрисдикції. І в цьому контексті під правовим питанням, на думку В. Г. Перепелюка, слід розуміти будь-яке

⁸⁰⁷ Нижний А. В. Спір про право у цивільному процесуальному законодавстві та судовій практиці. Вісник Верховного Суду України. 2015. № 3(175). С. 31.

⁸⁰⁸ Ненашев М. М. Спор о праве и его место в гражданском процессе: автореферат дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2011. С. 8.

клопотання про сприяння (в тому числі захист) у реалізації прав, свобод, інтересів приватних осіб, інтересів держави та суспільства. Також цей автор вважає такі міркування щодо співвідношення спору про право та судової справи справедливими і для співвідношення безконфліктного (безспірного) правового питання та судової справи з деякими відмінностями, що обумовлені правовою природою безспірних правових питань (відсутність сторін, відсутність спору)⁸⁰⁹.

Таким чином, в цивільному процесуальному законодавстві та науці спостерігається семантична невизначеність з приводу того, що ж саме розглядають і вирішують суди цивільної юрисдикції – спір, справу чи провадження. Цілком підтримуючи вищевказану думку В. Г. Перепелюка, слід наголосити на тому, що в цивільному судочинстві, на відміну від адміністративного та господарського, з огляду на загальну цивільну юрисдикцію розглядають як спори про право, так і безспірні правові питання, які є як передумовою, так і змістом цивільної справи. При цьому цивільна справа виникає лише у разі передачі особою відповідного правового питання (позову чи заяви) на вирішення суду за встановленою законодавством процедурою та існує лише в межах її розгляду судом. Спір же про право як правовий конфлікт може існувати поза судовою справою (судочинством), як до її відкриття, так і після її припинення.

З'ясувавши поняття «справа» та «спір про право» перейдемо до розгляду поняття «категорія справ». Цей аксіоматичний термін широко використовується законодавцем в законодавстві, у т.ч. в ЦПК України (ст.ст. 3, 33, 34, 274, 369, 389, 445), Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (ст.ст. 17, 18, 22, 26, 31, 37, 42, 46, 128),

⁸⁰⁹ Уніфікація та диференціація загальних положень цивільного процесуального законодавства України: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. С. 9–13.

а також судами і науковцями. Проте ні в ЦПК України, ні в інших законах цей термін не визначений. Не розкривають зміст цього поняття й судові органи й науковці.

Загальний характер цивільної юрисдикції передбачає, що в цивільному судочинстві розглядається величезна кількість різноманітних справ. І для відмежування їх від справ, що підпадають під іншу юрисдикцію, а також для потреб організації судочинства, в т.ч. діловодства, розподілу справ між суддями, визначення їх навантаження, судової спеціалізації, узагальнення судової практики, забезпечення єдності судової практики, ведення судової статистичної звітності, а також визначення процесуальних особливостей їх розгляду чи вирішення окремих процесуальних дій необхідна науково обґрунтована та практично виважена класифікація цивільних справ. Результати класифікації судових справ, вірніше виділені внаслідок неї види, отримали вже традиційну в законодавстві, судовій практиці та процесуальній науці назву «категорії справ». Отже, в узагальненому вигляді види справ і категорії справ є синонімами, проте не кожна класифікація судових справ є виділенням саме їх категорій⁸¹⁰. Так, В. Г. Перепелюк класифікує справи: за спірністю – на спірні та безспірні; за очевидністю фактів, які лежать в основі спору чи безспірного питання, – на справи з очевидними фактами та справи із неочевидними фактами; за характером інтересів, на захист яких подається позов, – на справи за особистими позовами, справи за груповими позовами, справи на захист невизначеного кола осіб, справи за похідними (непрямими) позовами, справи за превентивними позовами; відповідно до дихотомічного поділу системи права на приватне та публічне – на рід справ, які виникають із публічно-правових відносин, та рід справ,

⁸¹⁰ Бобрик В. І. Категорії цивільних і господарських справ. Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування): матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.). К. : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 117–122.

які виникають із приватноправових відносин⁸¹¹. Отже, «вид справ» є ширшим поняттям за «категорію справ».

В основу класифікації справ у кожному виді судочинства можуть бути покладені різні ознаки (критерії) – вид провадження, в порядку якого вирішується справа, дихотомічність поділу права, наявність/ відсутність спору, підстава спору, предмет спору, правовий статус сторін тощо. Класифікація судових справ може бути як простою (однорівневою), так і складною (багаторівневою). Потреби сучасного цивільного судочинства обумовлюють те, що будь-яка однорівнева класифікація судових справ не дозволить адекватно досягнути тих завдань, заради досягнення яких вона проводиться. А тому більш придатною для практичного застосування вбачається розгорнута багаторівнева класифікація цивільних справ. При цьому специфіка цивільного судочинства, його проваджень і особливих процедур, а також справ, що віднесені до відповідної юрисдикції, обумовлюють особливості їх класифікації. Кожен рівень такої класифікації по суті є окремим поділом, що визначає можливість застосування різних ознак на різних рівнях такої класифікації. Однак будь-який поділ цивільних справ в межах одного рівня має ґрунтуватись на одному критерії (ознаці). Крім того такий поділ має здійснюватися з дотриманням інших правил формальної логіки щодо поділу поняття, адже лише за таких умов можна запобігти потраплянню однотипних справ до декількох видів одного рівня класифікації⁸¹².

В. Г. Перелюк в своїх роботах доводить, що незважаючи на різні підходи до поділу судових справ (за галузями права), основний

⁸¹¹ Уніфікація та диференціація загальних положень цивільного процесуального законодавства України: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. С. 16–24.

⁸¹² Бобрик В. І. Категорії цивільних і господарських справ. Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування): матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.). К. : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 117–122.

критерій виділення їх видів становить зміст (характер, природа) правовідносин, що є предметом судової діяльності. І цей критерій придатний для розмежування не тільки видів судових справ, а й груп судових справ нижчого порядку узагальнення (підвидів судових справ, категорій судових справ)⁸¹³. Про те, що зміст (характер) матеріальних правовідносин є базовим критерієм при виділенні категорій судових справ, зазначали свого часу А. О. Добровольський і С. А. Іванова⁸¹⁴. Водночас, в літературі виділяють ще два інших критерії: суб'єкт правовідносин⁸¹⁵ і зміст вимоги⁸¹⁶. Всі ці критерії дозволяють виокремлювати різні за обсягом категорії справ, тобто проводити різнорівневу класифікацію справ. Зміст (характер, природу) матеріальних правовідносин як критерій виділення груп судових справ традиційно розкривають через такі елементи: предмет правовідносин, суб'єктний склад, об'єкт захисту тощо⁸¹⁷.

Усі три критерії, на думку В. Г. Перепелюка, мають властивість виділяти різні за масштабом (ступенем узагальнення) категорії судових справ⁸¹⁸. Прикладом різнорівневої класифікації із застосуванням різних з вказаних вище критеріїв може бути:

на вищому рівні (за критерієм змісту матеріальних правовідносин) – справи, що виникають з трудових відносин (п. 2 ч. 4 ст. 19

⁸¹³ Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 24–25.

⁸¹⁴ Добровольский А. А., Иванова С. А. Основные проблемы исковой формы защиты права. М., МГУ, 1979. С. 31.

⁸¹⁵ Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М. : НОРМА, 2003. С. 146.

⁸¹⁶ Теньков С. Тлумачення змісту правочину як окрема категорія судових спорів (огляд судової практики). Вісник господарського судочинства. 2007. № 3. С. 71–75.

⁸¹⁷ Ефимова Ю. В. Специализация гражданско-процессуальной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 44.

⁸¹⁸ Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 28.

ЦПК України), справи у спорах що виникають з сімейних відносин (п. 1 ч. 4 ст. 274 ЦПК України);

на нижчому рівні (за критерієм змісту вимог) – справи про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку (п. 1 ч. 1 ст. 161 ЦПК України); справи у спорах про стягнення аліментів (п. 1 ч. 4 ст. 274 ЦПК України).

В ЦПК України за суб'єктом виділені, зокрема, такі категорії цивільних справ: справи за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами (ст. 29 ЦПК України); справи за участю іноземних осіб (розділ XI ЦПК України); справи, що виникають з відносин, у яких особисто беруть участь неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 47 ЦПК України).

Закріплені в ЦПК України положення про окремі категорії цивільних справ встановлюють особливі правила їх розгляду. Наприклад, відповідно до ч. 7 ст. 240 ЦПК України у справі про розірвання шлюбу суд може зупинити розгляд справи і призначити подружжю строк для примирення, який не може перевищувати шести місяців. Згідно з абз. 2 ч. 4 ст. 294 ЦПК України справа про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, може бути розглянута судом за участю представника такої особи. Ч. 8 цієї ж статті встановлює, що в рішенні суду про розірвання шлюбу зазначається про вибір прізвища тим з подружжя, який змінив прізвище під час державної реєстрації шлюбу, що розривається. Відповідно до ч. 2 ст. 81 ЦПК України у справах про дискримінацію позивач зобов'язаний навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація мала місце.

В літературі цілком слушно відзначалось, що основні відмінності процедури розгляду певної категорії справ виникають саме

у суді першої інстанції⁸¹⁹. Дійсно, з аналізу ЦПК України вбачається, що переважна більшість таких правил стосується діяльності суду першої інстанції. Разом з тим, в ст. 369 ЦПК України встановлені особливості розгляду в апеляційному порядку окремих категорій справ. Це підтверджує думку В. Г. Перепелюка про те, що через системність предмету процесуальних галузей права особливості розгляду певних категорій справ проявляються також і наступних стадіях судового процесу⁸²⁰. З таких міркувань не можна повністю погодитись з тим, що диференціація цивільного судочинства властива лише для провадження у цивільних справах у суді першої інстанції, адже на наступних стадіях цивільного процесу відсутня зумовлена матеріальною природою справ відповідна специфіка процесуальної форми. Крім того, матеріально-правова диференціація притаманна діяльності суду на стадії виконавчого провадження при вирішенні деяких процесуальних питань, встановлених у Розділі VI ЦПК України, адже розгляд та вирішення кожного такого процесуального питання здійснюється з урахуванням особливостей, встановлених у відповідних спеціальних процесуальних нормах.

Законодавче встановлення особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ дає науковцям підстави поділяти норми процесуального права за предметом регулювання на: а) загальні – норми процесуального права, що виникають за всіма справами органів, що здійснюють правосуддя; б) спеціальні –

⁸¹⁹ Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: моногр. К. : Алерта, 2016. С. 349; Зайвий Т. В. Співвідношення понять «вид цивільного судочинства», «вид провадження» та «порядок розгляду певних категорій цивільних справ». Південноукраїнський правничий часопис. 2011. №: 3. С. 121–123.

⁸²⁰ Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 36.

норми тієї ж галузі процесуального права, але які встановлюють правила розгляду окремих категорій справ⁸²¹.

Разом з тим, норми, що закріплюють особливості розгляду окремих категорій цивільних справ встановлені не лише в актах процесуального законодавства, а й в багатьох актах матеріального законодавства. Такі норми, на відміну від класичний норм матеріального права, спрямовані не на регулювання відносин матеріально-правового характеру, а визначають ту чи іншу процесуальну особливість розгляду судом певної категорії (категорій) цивільних справ. Так, відповідно до ч. 4 ст. 19 СК України при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою. Відповідно до ч. 1 ст. 75 ЦК України суд, якщо він призначив опікуна чи піклувальника, або орган опіки та піклування за заявою особи звільняє її від повноважень опікуна або піклувальника. Ця заява розглядається судом або органом опіки та піклування протягом одного місяця.

Правова природа таких норм, по суті процесуальних, а по формі матеріально-правових, є предметом наукової дискусії. З цього приводу в літературі було висловлено три основні думки: процесуальні норми, включені в систему матеріального законодавства є структурною частиною матеріального права⁸²²; такі норми

⁸²¹ Ніколенко Л. М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві. Наше право. 2013. № 10. С. 150.

⁸²² Тихомиров Ю. А. О концепции развития административного права и процесса. Государство и право. 1998. № 2. С. 7–11.

відносяться до процесуального права⁸²³; такі правові норми належать не до однієї, а до двох або декількох галузей права, тобто мають «подвійну прописку»⁸²⁴. Окремі прибічники останнього підходу, зокрема, Л. М. Ніколенко, вважають, що процесуальні норми, включені до складу матеріального законодавства, одночасно входять у систему матеріального і процесуального права, при цьому їх правова природа не змінюється – це норми процесуального права⁸²⁵. Загалом це питання є складовою окремої наукової дискусії про співвідношення норм матеріального і процесуального права, що вже триває з часу виділення процесуального права з лона матеріального права, яка стала предметом досліджень багатьох науковців⁸²⁶. І хоча

⁸²³ Лесницкая Л. Ф. Система законодательства о гражданском судопроизводстве. Система советского законодательства. М., 1980. С. 321.

⁸²⁴ Алексеев С. С. Проблемы теории права. М., 1965. Т. 1. С. 144.

⁸²⁵ Ніколенко Л. М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві. Наше право. 2013. № 10. С. 150.

⁸²⁶ Абушенко Д. Б. Проблемы взаимовлияния судебных актов и юридических фактов материального права в цивилистическом процессе: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Уральский государственный юридический университет. Екатеринбург, 2014. 415 с.; Ніколенко Л. М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві. Наше право. 2013. № 10. С. 148–154; Берестова І. Е. Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні: монографія. Київ: ФОРМ, 2018. С. 214–236; Уксусова Е. Е. Взаимосвязи гражданского процессуального права с правом материальным: проблемы теории и практики (окончание). Актуальные проблемы российского права. 2017. № 4. С. 80–88; Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича. Чернівці. 2007. С. 79–90; Коваль В. М. Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві: монографія. Одеса: Юридична література, 2011. 528 с.; Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Приватне і публічне право та деякі аспекти теорії правовідносин. Проблеми законності. 2002. Вип. 53. С. 142–149; Гукасян Р. Е. Соотношение материального и процессуального права, норм и правоотношений. Труды ВЮЗИ. Проблемы соотношения материального и процессуального права. М.; 1980 С. 14–19; Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 22–44; Левицька Н. О. Матеріальні та процесуальні нормативно-правові інститути. Митна справа. 2013. № 2. Ч. 2. Кн. 2. С. 28–34. 6.; Сидоренко О. О., Уварова О. О. Матеріальне і процесуальне право: питання функціонального співвідношення. Юрист України. 2012. № 4(21). С. 19–24; Уварова О. О. Норми матеріального і процесуального права: функціональне співвідношення. Юридична осінь 2012 року: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів (м. Харків, 13 листопада 2012 р.). За заг. ред. А. П. Гетьмана. Х.: НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. С. 3–5; Романюк Я. М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії та практики): монографія. К.: ІнЮре, 2016. 536 с.

в доктрині до цього часу не вироблене єдиного концепту з цього приводу, це питання явно виходить за рамки предмету цієї роботи, а тому в ній розглядатись не буде. Зазначимо лише, що автор поділяє думку про наявність в деяких актах матеріального законодавства спеціальних процесуальних норм, спрямованих на регулювання не стільки відносин між суб'єктами відповідного матеріального права, скільки на встановлення особливостей судочинства в окремих категорія судових справ.

Переважна більшість закріплених в актах матеріального законодавства норм про особливості розгляду окремих категорій цивільних справ стосуються справ позовного провадження, з огляду на що тематика матеріально-правової диференціації цивільного судочинства набуває особливого значення саме в контексті дослідження цього виду провадження. Тому це питання буде детально розглянуте в наступному розділі при розкритті диференціації позовного провадження.

В літературі за місцем закріплення процесуальних норм виокремлюють: а) загальні – норми, що містяться в процесуальному законодавстві; б) спеціальні – процесуальні норми матеріального права⁸²⁷. З наведеною класифікацією навряд чи можна беззаперечно погодитись, адже, як вказувалось вище, значна кількість спеціальних процесуальних норм, що визначають особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, закріплені в процесуальному законодавстві України. Тому процесуальні норми, що містяться і в актах процесуального законодавства, і в актах матеріального законодавства, не завжди співвідносяться між собою як загальні та спеціальні.

⁸²⁷ Юдельсон К. С. Соотношение гражданских процессуальных норм, сосредоточенных в гражданских процессуальных кодексах и кодексах материального права. Проблемы применения Гражданского процессуального кодекса РСФСР. Калинин, 1974. С. 20–21; Ніколенко Л. М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві. Наше право. 2013. № 10. С. 150.

Закріплення процесуальних за своєю суттю норм в актах матеріального законодавства не суперечить ЦПК України, в ч. 1 ст. 3 якого вказано, що цивільне судочинство здійснюється відповідно до, зокрема, законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ.

Таким чином, розгляд конкретних цивільних справ підпорядковується не лише загальним правилам відповідного провадження, а й особливим правилам розгляду окремих категорій справ, що закріплюються в актах процесуального та матеріального законодавства. Варто звернути на думку про те, що, як вважає С. В. Васильєв, такі норми також можуть міститися також у судовій практиці та науковій доктрині⁸²⁸. Подібні міркування ще раніше висловив і О. В. Баулін, який розділяє спеціальні норми, що регулюють процес доказування, на дві групи: 1) правила, що обмежують дію загальних процесуальних норм або містять додаткові положення (доказові презумпції, норми про допустимість доказів); 2) правозастосовні положення, в яких наводяться орієнтовні переліки доказів, типові предмети доказування з окремих категорій справ. Правозастосовні положення, на його думку містяться в керівних роз'ясненнях ВС, судовій практиці, науковій та довідковій літературі⁸²⁹. Не можна заперечувати те, що судова практика та процесуальна доктрина дійсно здійснюють значний вплив на цивільне судочинство при розгляді окремих категорій справ. Особливо це стосується рішень ВС в Україні, висновки яких щодо питань застосування норм права мають винятковий вплив не лише на формування судової практики вирішення відповідних категорій справ, а й на процедури їх вирішення. Разом з тим, судова практика і наукова доктрина не

⁸²⁸ Васильєв С. В. Деликтное судопроизводство (судопроизводство о возмещении вреда): учеб. пособие. Х.: Одиссей, 2005. С. 37, 40.

⁸²⁹ Баулин О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве. Воронеж, 1997. С. 67–68; Баулин О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. М., 1995. С. 6.

містять процесуальних норм та не являються в Україні джерелами права. Вони лише впливають на судове правозастосування. Тому з вказаною вище думкою О. В. Бауліна і С. В. Васильєва в частині закріплення спеціальних норм в доктрині та судовій практиці погодитись не можна. Однак, якщо її слід інтерпретувати через призму правозастосування, судову практику та доктрину слід розглядати як фактори, що впливають на застосування судами загальних і спеціальних норм процесуального права. Тому слід погодитись думкою Я. М. Романюка про те, що роз'яснення та рішення судових органів об'єктивуються в системі континентального права у своєрідних прецедентах судового тлумачення і усуненні прогалин. Відмінність таких прецедентів від судового прецеденту в системі загального права полягає в тому, що останній містить нову прецедентну норму права, яка обов'язково застосовується при вирішенні схожих справ, тоді як прецеденти тлумачення і усунення прогалин права полягають у виробленні судовою практикою взірців застосування існуючого права при вирішенні схожих справ⁸³⁰.

Отже, кожен вид провадження і особливих процедур може бути диференційований за категоріями цивільних справ, що підлягають розгляду у відповідному порядку, адже кожна така категорія має свої особливості розгляду та вирішення, обумовлені змістом матеріальних правовідносин. Такі особливості можуть стосуватись підсудності, складу учасників справи та їх процесуального статусу, процесуальних строків, судових витрат, предмету та підстави позову чи іншої вимоги, забезпечення позову, забезпечення доказів, предмету доказування, здійснення доказування, змісту судового рішення та порядку його виконання. Зважаючи на викладене вище, диференціацію цивільного судочинства за категоріями цивільних справ, як вже вказувалось вище, на наш погляд, слід називати

⁸³⁰ Романюк Я. М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії та практики): монографія. К. : Ін Юре, 2016. С. 428.

матеріально-правовою. Така диференціація частково накладається на процедурну диференціацію з огляду на те, що на найвищому рівні категорії цивільних справ визначаються за видами проваджень і особливих процедур (справи позовного провадження, справи наказного провадження тощо). Це вказує на те, що матеріально-правова диференціація поглиблює процедурну диференціацію, глибше розкриває зміст судочинства за горизонталлю. На рівні матеріально-правової диференціації слід виділяти окремі неструктуровані порядки судочинства в окремих категоріях цивільних справ.

Отже, постає питання про співвідношення понять провадження (окремої процедури) та судочинства у справах певної категорії. Як зазначає В. Г. Перепелюк, вид провадження є породженням властивостей роду судових справ, а не категорій судових справ. Саме родові властивості дозволяють виокремлювати наказне, скорочене чи окреме провадження, визначають специфіку цих проваджень⁸³¹. Науковці, які заперечували поділ судочинства на види (М. А. Гурвіч, П. І. Бардін, М. Х. Хутиз та інші), зазначали про процесуальні особливості розгляду та вирішення тих чи інших категорій справ⁸³², виділяючи серед них ті, що підкоряються загальним правилам судочинства, і ті, що підкоряються загальним правилам, за винятками, встановленими законом⁸³³. Близьким до цього є погляд Н. А. Чудиновської на те, що вид провадження логічно визначати так само, як

⁸³¹ Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 29–30.

⁸³² Гурвич М. А. Об экономии процессуальных средств в советском гражданском судопроизводстве. Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства. Саратов, 1962. С. 189; Бардин П. И. Об основах гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Советское государство и право. 1962. № 1. С. 12–23; Хутиз М. Х. Общие положения гражданского процесса. Историко-правовое исследование. М. : Юрид. лит., 1979. С. 26–27.

⁸³³ Хутиз М. Х. Общие положения гражданского процесса. Историко-правовое исследование. М. : Юрид. лит., 1979. С. 27.

і порядок провадження в окремих категоріях справ⁸³⁴. Варто звернути увагу і на думку О. І. Угриновської про те, що кожен вид судового провадження являє собою певний порядок розгляду окремого кола справ, які характеризуються відносно однаковою матеріально-правовою природою⁸³⁵. Слід погодитись з В. Г. Перепелюком, який вважає такі думки хибними, адже в порядку певного виду провадження можуть розглядатися різні за матеріально-правовим змістом і природою справи. Наприклад, у порядку наказного провадження розглядаються справи про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, про присудження аліментів на дитину тощо. Що ж до поняття «провадження у справах певної категорії», то вказаний автор пропонує позначати ним спеціальний порядок розгляду певної категорії судових справ, який, однак, не пов'язаний із певним видом провадження⁸³⁶. Подібний підхід наявний і в роботах Ю. А. Попової⁸³⁷.

Законодавець обмежено вживає термін «категорія справ» в ЦПК України та інших процесуальних Кодексах. Так, в ЦПК України він згадується в:

ч. 1 ст. 3 «цивільне судочинство здійснюється відповідно до ... законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ...»,

ч. 11 ст. 34 «питання про розгляд справи колегією ... вирішується колегією суддів ... до початку розгляду справи, з урахуванням категорії ... справи ...»,

⁸³⁴ Чудиновская Н. А. Установление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе. Под ред. В. В. Яркова. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 9.

⁸³⁵ Угриновська О. І., Рабінович С. П. Судове провадження у справах, які виникають з публічно-правових відносин; Академія правових наук України. НДІ держ. буд-ва та місцевого самоврядування. Львів: Астрон, 2004. С. 31.

⁸³⁶ Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 30.

⁸³⁷ Попова Ю. А. Судопроизводство по делам, возникающим из публично-правовых отношений (теоретические проблемы). Краснодар, КГАУ, 2002. С. 11.

ч. 3 ст. 274 «при вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження суд враховує ... 4) категорію та складність справи...»,

назві ст. 369 «особливості розгляду в апеляційному порядку окремих категорій справ»,

ч. 3 ст. 389 «не підлягають касаційному оскарженню ... судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо ... суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково»,

назві ст. 445 «особливості повороту виконання в окремих категоріях справ».

Натомість в ч. 4 ст. 203 ЦПК України, що визначає порядок проведення врегулювання спору за участю судді, вказується про «категорію спору». Зважаючи на те, що, як вказувалось вище, спір є різновидом справи, введення законодавцем додаткового терміну «категорія спору», на наш погляд, є зайвим.

Наразі для потреб судової діяльності категорії цивільних справ визначені в Загальному класифікаторі спеціалізацій суддів та категорій справ, затвердженому наказом ДСАУ від 21.12.2018 № 622⁸³⁸ (далі «Класифікатор»). Цей Класифікатор є довідником (каталогом) судових справ, призначеним для використання в автоматизованій системі документообігу суду задля реєстрації судової справи, формування її єдиного унікального номера, визначення спеціалізації суддів, розрахунку коефіцієнту фактичного навантаження на суддів, а також для здійснення автоматизованого розподілу судових справ між судьями з урахуванням їх спеціалізації⁸³⁹, а також

⁸³⁸ Про затвердження Загального класифікатора спеціалізацій суддів та категорій справ. Наказ Державної судової адміністрації від 21.12.2018 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0622750-18#n23>

⁸³⁹ Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвержене рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10>

ведення Єдиного державного реєстру судових рішень⁸⁴⁰. Цей Класифікатор передбачає виділення цивільних справ на різних рівнях, яких загалом може бути до 4, наприклад:

Код з	Спеціалізація	Категорії справ
300000000	Цивільне судочинство	Справи позовного провадження
306000000		Справи у спорах про захист немайнових прав фізичних осіб, з них
306010000		про захист честі, гідності та ділової репутації, з них:
306010100		до засобів масової інформації

З наведеної класифікаційної гілки вбачається, що спеціалізація визначається за видом судочинства (цивільне судочинство), а на нижчих рівнях класифікації справ застосовуються різні критеріїв – вид провадження (позовне провадження), характер матеріально-правових відносин, що є предметом судового захисту (немайнові права фізичних осіб), зміст вимоги (захист честі, гідності та ділової репутації) і суб'єкта (відповідач – засіб масової інформації).

Зазначений Класифікатор використовується і для потреб ЄДРСР, в якому категорія справи є одним із реквізитів доступу до його інформаційно-пошукової системи. Наразі параметр «Категорія справи» на сайті ЄДРСР (<http://reyestr.court.gov.ua/>) реалізований у вигляді довідника з розгалуженою ієрархічною багаторівневою структурою, в якій кожний наступний рівень стає доступним для вибору тільки після вибору категорії попереднього рівня підпорядкованості.

⁸⁴⁰ Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затверджений рішенням Вищої ради правосуддя від 19.04.2018 № 1200/0/15-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18#Text>

З порівняльного аналізу вищевказаного Класифікатора та ЦПК України вбачається, що не всі виділені законодавцем в зазначеному Кодексі категорії цивільних справ відображені в Класифікатора. Так, в ч. 5 ст. 30 ЦПК України встановлено виключну підсудність справ про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги. Проте такої категорії справи Класифікатор не передбачає. Таким чином, ЦПК України і Класифікатор на разі не є синхронізованими. Проте така повна синхронізація є важливим чинником врахування судом процесуальних особливостей розгляду відповідних категорій цивільних справ.

Нині триває розробка Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, що має діяти в Україні відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ГПК України, КАС України, ЦПК України, Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закону України «Про виконавче провадження», Закону України «Про доступ до судових рішень» та інших нормативно-правових актів. Проект такого Положення передбачає визначення терміну «загальний класифікатор спеціалізацій суддів та категорій справ» («єдиний класифікатор») як переліку, що містить в тому числі результат поділу всієї сукупності судових справ на категорії та підкатегорії. Цим Положенням передбачається встановити, що виключно єдиний класифікатор застосовується судами для визначення спеціалізацій суддів та палат, розподілу справ між суддями, звітності судів, систематизації та узагальнення судової практики, визначення навантаження на суддів та складності справ тощо. Класифікація справ по категоріях (підкатегоріях) здійснюється за юридичним змістом спірних відносин та (за необхідності) за додатковими класифікаційними ознаками (юрисдикція, правові інститути, предмет оскарження, сторона спору, предмет захисту, тощо) з рівнем їх деталізації, необхідним для виключення віднесення справ певного виду одночасно до декількох категорій

(підкатегорій) одного рівня класифікації. Узагальнення та систематизація судової практики за категоріями (підкатегоріями), не зазначеними в єдиному класифікаторі не допускається. Єдиний класифікатор затверджується ДСАУ та переглядається не рідше одного разу на календарний рік⁸⁴¹. Таким чином, передбачається, що загальний класифікатор спеціалізацій суддів та категорій справ стане основою не лише для організаційної роботи суду, як це є зараз, а й для узагальнення та систематизації судової практики, що однозначно позитивно вплине на формування сталої судової практики з окремих категорій цивільних справ.

Розкритий вище законодавчий підхід до проведення класифікації цивільних справ та напрямки практичного застосування класифікатора підтверджує думку Ю. В. Єфімовою стосовно того, що особливості розгляду окремих категорій справ слід визнати процесуальним проявом спеціалізації судової діяльності, що є гарантією досягнення завдань судочинства⁸⁴².

Дослідивши поняття «категорії справ» слід визначитись з тим, які обставини (чинники, фактори) впливають на виділення тих чи інших видів цивільних справ як їх категорій, а також встановлення в актах процесуального та матеріального законодавства особливостей їх розгляду судами. З цього приводу О. Г. Лук'янова наголошує, що такими факторами є, по-перше, необхідність забезпечення учасникам матеріальних відносин належних процесуальних гарантій, а по-друге, – політична доцільність⁸⁴³. Процесуальні гарантії в цивільному судочинстві, як зазначає О. С. Захарова, – це система засобів забезпечення прав, обов'язків, відповідальності

⁸⁴¹ Проект Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, розроблений Вищою радою правосуддя станом на 05 серпня 2020. URL: <https://hcj.gov.ua/page/yesits>

⁸⁴² Єфімова Ю. В. Специализация гражданско-процессуальной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 3.

⁸⁴³ Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М. : НОРМА, 2003. С. 147.

учасників цивільного процесу та суду⁸⁴⁴. Така система встановлена процесуальним законодавством, а тому процесуальні гарантії слід визнати явищем об'єктивного характеру. Політична ж доцільність лежить в площині правової політики та обумовлюється як об'єктивними, так і переважно суб'єктивними чинниками. Прикладом впливу політичної доцільності на цивільний процес стало закріплення в ЦПК України численних особливостей позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (ч. 3 ст. 26, абз. 2 ст. 34, абз. 2 ч. 2 ст. 8, ч. 4, ст. 89, ч. 4 ст. 116, п. 1-1 ч. 1 ст. 150, ч. 3 ст. 151, ч. 5 ст. 153, абз. 2 ч. 8 ст. 272, глава 12 розділу III, абз. 2 ч. 1 ст. 351), а також віднесення таких справ до підсудності Вищого антикорупційного суду (ст.ст. 23 і 24). Баулін О. В. наголошував, що спеціальні правила, у тому числі щодо підсудності, звільнення від сплати судового збору, негайного виконання судових рішень, формуються у зв'язку із пріоритетами соціальної політики держави (особливо увагою держави до захисту деяких трудових, сімейних, майнових тощо прав особи), а також законодавчими традиціями⁸⁴⁵, що слід визнати і процесуальними гарантіями, і впливом політичної доцільності. В будь-якому разі політична доцільність не може суперечити процесуальним гарантіям, адже, як слушно підкреслює В. Г. Перепелюк з огляду на Рішення Конституційного Суду України від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010⁸⁴⁶, правильне визначення (з урахуванням

⁸⁴⁴ Захарова О. Система процесуальних гарантій у цивільному процесі. *National law journal: theory and practice*. 2015. № 3. С. 53–56; Захарова О. Процесуальні гарантії в цивільному процесі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. Випуск № 83. 2010. С. 32–34.

⁸⁴⁵ Баулін О. В. *Специальные нормы в гражданском процессуальном праве*: автор. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. М., 1995. С. 5.

⁸⁴⁶ Рішення Конституційного Суду України від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами». *Офіційний вісник України*. 2010. № 72. Ст. 2582.

конституційного принципу спеціалізації) певної судової процедури для вирішення відповідної категорії спорів є гарантією права учасників спору на належний судовий розгляд⁸⁴⁷.

Загалом погоджуючись з вищевказаною думкою О. Г. Лук'янової слід наголосити, що вказані нею фактори не можуть вважатись виключними чинниками встановлення особливих правил судочинства в окремих категоріях цивільних справ. В силу різноманітності справ, віднесених до цивільної юрисдикції, уніфікований порядок їх вирішення не можливий навіть апіорі, адже різна матеріально-правова природа цивільних справ і різні спеціальні функції судової влади обумовлюють множинність процедур цивільного судочинства та відмінності їх здійснення. Крім того, досвід регулювання цивільного судочинства в Україні та світі, наукові розробки, а також сучасні реалії правотворчості вказують на те, що законодавець прагне досягнути оптимальної моделі цивільного судочинства не лише шляхом його процедурної диференціації, що передбачає встановлення декількох внутрішньо уніфікованих моделей розгляду певних груп категорій цивільних справ, а й особливих порядків розгляду окремих категорій цивільних справ. Такий підхід є цілком виваженим і з позицій судової практики. Отже, саме пошук шляхів оптимізації цивільного судочинства вимагає відходу від загальних правил відповідного провадження (особливої процедури), якщо це дозволить ефективніше розглядати окремі категорії цивільних справ. В основі такого пошуку лежать об'єктивні суспільні потреби. Проте такі потреби не обмежуються забезпеченням процесуальних гарантій учасників справи, а й стосуються судової системи, адже за їх допомогою можна уникнути зайвого навантаження на суддів,

⁸⁴⁷ Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 29.

забезпечити належну організацію роботи судів, надати суддям простіші та/або зрозумілі процесуальні засоби.

Визначальним фактором, що впливає на встановлення особливостей судочинства в окремих категоріях цивільних справ, слід визнати ту ж саму обставину, що лежить в основі їх класифікації, – матеріально-правовий характер відносин, що становлять предмет судового розгляду, а також визначають особливості їх правового захисту. Цей чинник також об'єктивно обумовлює особливий характер і специфіку процедури судового захисту цивільних (в широкому розумінні) прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Проте поява в законодавстві норм, що закріплюють особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, є наслідком впливу суб'єктивних факторів, і не лише політичної доцільності, а й певної наукової думки чи визначеної судовою практикою потреби удосконалити чи запровадити новий порядок розгляду окремої категорії цивільних справ. Так, в літературі неодноразово висловлювались думки про встановлення особливостей судового розгляду окремих категорій цивільних справ. Наприклад, Л. О. Грось зазначає, що матеріально-правовий характер спорів, пов'язаних із укладенням, зміною чи розірванням договорів, вимагає скорочення строків розгляду цих спорів та строків на їх апеляційний перегляд⁸⁴⁸. Н. М. Кострова наголошує, що зростання імперативності та публічно-правового регулювання у сімейному праві зумовлює посилення публічності в регулюванні судових процедур розгляду сімейних спорів⁸⁴⁹. Наочним прикладом можливого й доволі ймовірного запровадження в цивільному судочинстві під впливом

⁸⁴⁸ Грось Л. А. Влияние норм материального права на гражданское процессуальное право (научно-практические проблемы). дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. М., 1999. С. 92.

⁸⁴⁹ Кострова Н. М. Развитие процессуальных правил разбирательства семейных дел. Журнал российского права. 2001. № 7. С. 25.

наукової думки є інститут групового позову, про доцільність якого неодноразово наголошували дослідники⁸⁵⁰.

Характер матеріальних правовідносин, що визначається їх суб'єктом, об'єктом та змістом, є тим чинником, що визначає зміст спеціальних процесуальних норм, що встановлюють особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. При цьому він, як зазначає Р. Є. Гукасян, впливає на всі процесуальні інститути при розгляді певної категорії судової справи⁸⁵¹. В силу існування загального порядку розгляду певних видів цивільних справ, яким є провадження, потреба встановлення окремих особливостей розгляду справи певної категорії актуалізується лише щодо окремих процесуальних інститутів. При цьому відповідні особливості визначаються не лише загальним характером матеріальних правовідносин, а його окремими властивостями. Так, як зазначає Р. О. Халфіна, об'єкт матеріальних правовідносин може визначати спеціальні способи захисту прав їх учасників⁸⁵². Також об'єкт правовідносин обумовлює встановлення спеціальних правил підсудності (наприклад, згідно з ч. 2 ст. 30 ЦПК України позови про зняття арешту з майна пред'являються за місцезнаходженням цього

⁸⁵⁰ Берестова І. Е. Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільного судочинства та конституційному провадженні: монографія. К. : ФОРМ Маслаков, 2018. С. 279–305; Білоусов Ю. В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. Університетські наукові записки. 2012. № 1 (41). С. 295–309; Гадомський Д. Інститут групових (класових) позовів як інструмент захисту порушених або оспорюваних прав. Юридичний журнал. 2006. № 10. С. 107–110; Губська А. В., Києвець О. В. Групові позови в цивільному процесі: монографія. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2015. 180 с.; Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 200 с.; Трач Ю. Ю. Деякі аспекти порівняння групового позову та позову на захист невизначеного кола осіб. Держава і право. 2009. № 43. С. 334–339; Трач Ю. Ю. Передумови формування інституту групового позову в цивільному процесі України. Судова апеляція. 2009. № 1. С. 98–103; Романюк Я. М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії та практики): монографія. К. : Ін Юре, 2016. С. 493.

⁸⁵¹ Гукасян Р. Е. Влияние материально-правовых отношений на форму процесса в исковом производстве. Вопросы теории и практики гражданского процесса: Межвуз. науч. сб. Саратов, 1976. Вып. 1. С. 31.

⁸⁵² Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 180.

майна або основної його частини), представництва (наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 60 ЦПК України під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 61 цього Кодексу), особливих вимог до змісту резолютивної частини судового рішення у певних категоріях судових справ (наприклад, відповідно до ч. 8 ст. 294 ЦПК України у рішенні суду про розірвання шлюбу зазначається про вибір прізвища тим з подружжя, який змінив прізвище під час державної реєстрації шлюбу, що розривається) тощо.

Зміст матеріального правовідношення, що є предметом судової справи, впливає на тривалість та/або обчислення процесуальних строків, а також темпоральний порядок вчинення певних процесуальних дій. Так, відповідно до ч. 5 ст. 153 ЦПК України заява про забезпечення позову шляхом накладення арешту на активи, які є предметом спору у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, чи на інші активи відповідача, які відповідають вартості оспорюваних активів, розглядається судом не пізніше трьох днів з дня її надходження у судовому засіданні з повідомленням сторін, тоді як за загальним правилом така заява розглядається не пізніше двох днів з дня її надходження.

Суб'єкти матеріальних правовідносин, що є предметом судового розгляду, визначають спеціальні правила підсудності. Так, відповідно до ч. 13 ст. 28 ЦПК України позови Міністерства юстиції України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрованого місця проживання чи перебування, можуть також пред'являтися за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів. Також суб'єктна властивість матеріальних правовідносин впливає на представництво. Так, ч. 3 ст. 60 ЦПК України органи або інших осіб, яким законом надано право звертатися

до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. Щодо впливу суб'єктної характеристики матеріальних правовідносин на судочинство в окремих категоріях цивільних справ в літературі висловлювались протилежні думки. Одні автори пропонують встановлювати у матеріальному законі переліки осіб, які мають право звернутися із певною вимогою до суду⁸⁵³, тоді як інші наголошують на тому, що коло осіб, які мають матеріально-правовий інтерес, заздалегідь визначити неможливо⁸⁵⁴. Проте, як пише В. Г. Перепелюк, в окремих випадках, коли йдеться про відносини, в яких втілено явну заінтересованість суспільства, у законі може визначатися коло осіб, яка мають право у своїх вимогах втілити цей суспільний інтерес. Як приклад зазначений автор наводить перелік осіб, які згідно ст. 165 СК України мають право подати позов про позбавлення батьківських прав⁸⁵⁵. Також спеціальні норми можуть встановлювати особливі правила визначення не лише позивачів (заявників), а кола інших учасників справи. Так, у справах окремого провадження про видачу обмежувального припису заінтересованими особами є особи, стосовно яких подано заяву про видачу обмежувального припису, а також ними можуть бути інші фізичні особи, прав та інтересів яких стосується заява про видачу обмежувального припису, а також органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах

⁸⁵³ Цал-Цалко Ю. Ю. Процесуальні особливості розгляду спорів щодо поділу спільного майна подружжя: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Одеська нац. юрид. акад. Одеса, 2010. С. 16.

⁸⁵⁴ Грось Л. А. Влияние норм материального права на гражданское процессуальное право (научно-практические проблемы). дис. ... докт. юрид. наук. Московская государственная юридическая академия М., 1999. С. 23–24.

⁸⁵⁵ Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 38.

їх компетенції (ст. 350-3 ЦПК України). Відповідно до ч. 2 ст. 313 ЦПК України суд розглядає справу про усиновлення повнолітньої особи з обов'язковою участю заявника (заявників), усиновлюваної особи, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати.

Законодавче регулювання особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ може бути пов'язане, як зазначає В. Г. Перепелюк, з усуненням (попередженням) неоднозначності процесуального регулювання. Як, приклад, він наводить ч. 2 ст. 110 СК України, в якій встановлена заборона пред'явлення позову про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення, щодо другого з подружжя або дитини, та п. 5 ч. 4 ст. 185 ЦПК України (в чинній нині редакції), який містить спеціальне положення на випадок, якщо згаданий позов все ж таки буде пред'явлений: позов про розірвання шлюбу, поданий під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, встановлених СК України, підлягає поверненню. Наведене положення усуває неоднозначність судової практики при вирішенні питання про прийняття згаданої категорії позовів⁸⁵⁶. Аналогічний підхід спостерігається й у взаємозв'язку ст. 111 СК України, відповідно до якої суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства, та ч. 7 ст. 240 ЦПК України, що передбачає повноваження суду зупинити розгляд справи про розірвання шлюбу і призначити подружжю строк для примирення, який не може перевищувати шести місяців. Подібний зв'язок норм матеріального і процесуального права свідчить про те, що процесуальні норми встановлюють конкретні процесуальні

⁸⁵⁶ Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 31.

засоби застосування судом відповідних норм матеріального права, тобто є конкретизуючими.

Процесуальні особливості розгляду окремих категорій цивільних справ закріплюються в спеціальних процесуальних нормах. В літературі вказувалось, що за змістом такі норми є двох видів: 1) виключні (тобто ті, що виключають певні процесуальні відносини з під дії загальної норми); 2) додаткові (тобто ті, що встановлюють нове положення, на додачу до загального правила)⁸⁵⁷. Н. А. Чечіна вказувала, що в межах кожного виду судочинства процесуальні особливості розгляду окремої категорії справ утворюються доповненням загальних процесуальних правил і вилученням з них, а також введенням правил, розрахованих на одну або кілька категорій цивільних справ⁸⁵⁸. Вказаний поділ в цілому є слушним і відображає механізм дії спеціальної процесуальної норми. Однак вище вказувалось про наявність конкретизуючих процесуальних норм. З огляду на це вважаємо, що спеціальні процесуальні норми за характером взаємодії із загальними процесуальними нормами поділяються на такі, що виключають, конкретизують чи доповнюють загальні процесуальні норми, закріплені в ЦПК України.

Спеціальними нормами, які виключають застосування загальних норм, є, зокрема, норми, що закріплюють доказові презумпції. Такі норми виключають застосування ч. 1 ст. 81 ЦПК України, відповідно до якої кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Доказові презумпції закріплені в багатьох актах

⁸⁵⁷ Уніфікація та диференціація загальних положень цивільного процесуального законодавства України: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. С. 33; Гражданский процесс: Учебник; под ред. М.К. Треушникова. М. : Городец, 2005. С. 154.

⁸⁵⁸ Чечина Н. А. Особенности судопроизводства по отдельным категориям гражданских дел. Проблемы применения норм гражданского процессуального права: Межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1986. С. 31–32.

матеріального законодавства. Так, в ч. 2 ст. 173 СК України передбачено, що при вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків, якщо інше не встановлено судом. Як вказує В. П. Феннич, здійснюючи функцію перерозподілу обов'язків доказування між сторонами, доказові презумпції стають, таким чином, спеціальним правилом доказового процесу, яке застосовується всупереч загальному⁸⁵⁹.

Прикладом спеціальної процесуальної норми, що доповнює загальні процесуальні норми, є положення ч. 9 ст. 43 КЗпП України, відповідно до якої суд зупиняє провадження по справі, якщо розірвання трудового договору з працівником проведено власником або уповноваженим ним органом без звернення до виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника), до одержання згоди або відмови такого органу на звільнення працівника. Така підстава зупинення провадження у цивільній справі не передбачена в ст.ст. 251-252 ЦПК України, а тому зазначена норма, що закріплена в КЗпП України, є доповнюючою. Як вказує О. В. Баулін, на відміну від виключних, норми, які доповнюють, містять такі нові правила поведінки (або умови реалізації загальної норми), які не суперечать правилам, сформульованим у загальній нормі. Загальна і доповнюючі норми не суперечать одна одній, при регулюванні однорідних суспільних відносин вони застосовуються разом⁸⁶⁰.

Конкретизуюче значення має норма, закріплена в ч. 3 ст. 156 СК України, що передбачає надання неповнолітнім батькам у суді безоплатної правничої допомоги. В даному разі конкретизується загальне правило ч. 3 ст. 15 ЦПК України про те, що безоплатна

⁸⁵⁹ Феннич В. П. Доказові презумпції в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПРН України. Київ, 2009. С. 69.

⁸⁶⁰ Баулін О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве: автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. Москва, 1995. С. 11.

правнича допомога надається в порядку, встановленому законом. Конкретизуюча спеціальна процесуальна норма, на відміну від виключних і доповнюючих норм, не встановлює нове правило поведінки, а лише уточнює зміст загальної норми чи умови її застосування. Стосовно конкретизуючих норм слід підтримати думку О. В. Бауліна про те, що за загальним правилом об'єктивні причини для формування конкретизуючих норм, що встановлюють особливості розгляду окремих категорій справ, відсутні. Об'єктивно потребують конкретизації лише загальні відсилочні норми, зокрема норма, що передбачає право органів державної влади вступати в судовий процес для надання висновку⁸⁶¹.

Встановлені спеціальними процесуальними нормами особливості розгляду окремих видів цивільних справ можуть бути системними та істотно впливати на порядок їх розгляду, що буде підставою для виділення особливого порядку розгляду відповідної категорії цивільних справ і проявом матеріально-правової диференціації цивільного судочинства, а також несистемними (одиничними), що не впливають на матеріально-правову диференціацію судочинства. Несистемною особливістю є, наприклад, встановлення особливих правил підсудності справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами (ст. 29 ЦПК України), адже така особливість впливає тільки на визначення підсудності та в подальшому не впливає на розгляд відповідних справ судом.

Варто звернути увагу на розміщення в ЦПК України спеціальних норми, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ. Так, спеціальні норми, що стосуються особливостей розгляду окремих категорій справ позовного провадження розпорошені по різних статтях переважно у розділах І і ІІІ частин ЦПК України. В багатьох випадках відповідні спеціальні норми розміщуються в тих його

⁸⁶¹ Баулин О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. М., 1995. С. 8.

структурних частинах, що закріплюють той інститут процесуального права, загальні правила якого вони доповнюють чи виключають їх дію. Однак спостерігається й хаотичне розміщення окремих спеціальних норм. Так, норма про те, що у справі про розірвання шлюбу суд може зупинити розгляд справи і призначити подружжю строк для примирення, який не може перевищувати шести місяців, закріплена в ч. 7 ст. 240 ЦПК України, в якій міститься загальна норма про відкладення розгляду справи та оголошення перерви в судовому засіданні. Якою логікою керувався законодавець при такому розміщенні вказаного положення не зрозуміло. Певна системність розміщення спеціальних норм спостерігається лише щодо особливостей позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, що концентровано закріплені в главі 12 розділу III ЦПК України. Однак норми щодо особливостей складу суду, інстанційної підсудності, забезпечення доказів, забезпечення позову, оцінки доказів, надсилання копії судового рішення, неможливості розгляду цієї категорії справ у спрощеному позовному провадженні закріплені в статтях інших структурних частинах ЦПК України. З огляду на це слід констатувати, що особливості розгляду окремих категорій справ позовного провадження концентровано не закріплені в процесуальному законодавстві. Натомість структура окремого провадження ґрунтується саме на матеріально-правовій диференціації, проявом чого є навіть структура розділу IV ЦПК України, кожна глава якого, за винятком глави 1 «Загальні положення», присвячена особливостям судового розгляду окремої категорії справ окремого провадження. Також з огляду на предмет судового розгляду обмежена матеріально-правова диференціація притаманна особливим процедурам оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень МКА, визнання та виконання рішень іноземних судів, МКА в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів. Фактично кожний вид також процедури є

Для наказного провадження та особливої процедури судового контролю матеріально-правова диференціація взагалі не є приманною, адже процесуальне законодавство прямо не встановлює особливості розгляду окремих категорій таких справ. Однак слід розуміти, що справи наказного провадження розглядаються за загальними правилами підсудності, частина яких встановлюється спеціальними нормами. Так, підсудність справи за вимогою про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку буде визначатись не лише за місцем проживання або місцезнаходженням відповідача (відповідно до 27 ЦПК України, в якій закріплені загальні норми), а за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача (відповідно до ч. 28 ЦПК України, в якій закріплена спеціальна норма). Слід розуміти, що на підставі встановленого в ст. 161 ЦПК України виключного переліку вимог, за якими може бути видано судовий наказ, можна виділити відповідні категорії справ наказного провадження, що й відображено в Загальному класифікаторі спеціалізацій суддів та категорій справ, затвердженого наказом ДСАУ від 21.12.2018 № 622⁸⁶².

3.3. Інстанційна диференціація цивільного судочинства

Як вказувалось в попередньому розділі цієї роботи одним з рівнів диференціації цивільного судочинства є т.зв. інстанційна (вертикальна) диференціація, яка полягає в його поділі на стадії.

⁸⁶² Про затвердження Загального класифікатора спеціалізацій суддів та категорій справ. Наказ Державної судової адміністрації від 21.12.2018 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0622750-18#n23>

Термін «стадія» в науці цивільного процесу набув категоріального значення. Однак доволі часто в літературі деякі вчені замість терміну «стадія процесу» використовують терміни «фаза процесу», «етап процесу», «момент процесу», «цикл процесу» тощо⁸⁶³. Це вимагає звернення до етимології та семантики слова «стадія». Як зазначається в словниках, слово «стадія» походить від грец. στάδιον («стадій»), яке у стародавніх греків мало два значення: 1) одиниця довжини, яка ввійшла в обіг з атлетичної практики і прирівнювалась до 240 кроків; 2) продовгувата площа, призначена для змагань з бігу, а пізніше і для інших видів змагань⁸⁶⁴. В сучасній українській мові слово «стадія» позначає певний момент, період, етап у житті, розвитку кого-, чого-небудь, які мають свої якісні особливості, свою власну внутрішню зв'язність; циклічність⁸⁶⁵. З цього випливає, що «фаза», «етап», «момент», «цикл» є його синонімами. Але в юриспруденції, для якої чітке значення спеціальної юридичної термінології має особливу вагу, ототожнення термінів «фаза процесу», «етап процесу», «момент процесу» тощо зі «стадією процесу» є не лише не бажаним, а й неприпустимим.

Стадійність є загальноновизнаною властивістю та закономірністю не лише цивільного судочинства, а й будь-якого іншого судового процесу, у т.ч. цивілістичного, що впливає з його діяльнісної природи та обумовлюється, насамперед, інстанційністю судової системи України. Як стверджує О. В. Кіріак, здійснення судочинства у цивільних, господарських та адміністративних справах характеризується ознакою стадійності, що сприяє посиленню значення

⁸⁶³ Осипов, Ю. К. Элементы и стадии применения норм советского гражданского процессуального права. Проблемы применения норм гражданского процессуального права: межвуз. сб. Уральский гос. ун-т им. А. М. Горького; отв. ред. К. И. Комиссаров. Свердловск: Свердловский юрид. ин-т, 1976. С. 30–44.

⁸⁶⁴ Стадий. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1900. Т. XXXI. С. 398.

⁸⁶⁵ Словник української мови: в 11 томах. Том 9, 1978. С. 635; Стадія. Юридична енциклопедія: у 6 т.; ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5: С. 736.

суду першої інстанції, як компетентної ланки судової системи, що розглядає справу по суті, спонукає сторони до відповідальної реалізації ними своїх процесуальних прав та обов'язків, у результаті призводить до ефективного відправлення судочинства в цілому⁸⁶⁶.

Разом з тим, поділ цивільного судочинства на стадії є характерним лише для континентальної (європейської) правової системи. Англійська та американська процесуальна наука не проводять розділення судочинства у цивільних справах на стадії⁸⁶⁷. Це обумовлюється тим, що судочинство в країнах із системою загального права не здійснюється за суворою процесуальною процедурою, яка визначає всю сукупність процесуальних дій при провадженні в суді. Спираючись на доктрину судового прецеденту та широке застосування судового розсуду, законодавство залишає поза рамками правового регулювання багато процедурних питань, що виникають в сфері судочинства, для дозволу суддям здійснювати правосуддя в кожній конкретній справі⁸⁶⁸. Порядок розгляду конкретних спорів достатньо гнучкий і визначається безпосередньо судом з урахуванням думок осіб, які беруть участь у справі⁸⁶⁹.

Проблематика стадій цивільного судочинства належить до традиційних питань науки цивільного процесуального права України та є доволі розробленою, адже їй приділяли багато уваги значна частина процесуалістів. Водночас в сучасній процесуальній науці не припиняється дискусія з приводу багатьох теоретичних і практичних питань стосовно стадій цивільного судочинства, зокрема, їх поняття, змісту, критеріїв виділення, кількості стадій

⁸⁶⁶ Цивільне процесуальне право України: Підручник; За заг. ред. д.ю.н., професора М. М. Ясинка. К. : Алерта, 2016. С. 234–235.

⁸⁶⁷ Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. К. : Алерта, 2015. С. 174.

⁸⁶⁸ Папкова О. А. Усмотрение суда. М. Статут, 2005. С. 19.

⁸⁶⁹ Кулакова В. Ю., Мирзоян М. Э., Соловьев А. А. Гражданский процесс зарубежных стран (Франция и Англия): учебное пособие для аспирантов. Отв. ред. В. Ю. Кулакова. Москва: Проспект, 2017. С. 137.

тощо. Детальний розгляд змісту стадій цивільного судочинства виходить за рамки цієї роботи. З огляду на це стадійність цивільного судочинства буде далі розглянута лише через призму диференціації цивільного судочинства.

Теоретичною основою знань про стадії цивільного судочинства мали б стати положення теорії права про стадії юридичного процесу. Проте теоретиками права не розроблено загальновизнане його поняття. Як зазнає Б. В. Дрейшев, широко користуючись терміном «стадія», автори у кращому випадку лише повторюють визначення поняття стадії, запропоновані процесуалістами. Тому нерідко спостерігається механічне перенесення існуючих уявлень про стадійність з галузевих юридичних наук в загальну теорію права і навпаки⁸⁷⁰.

В теорії права поширений погляд на стадії юридичного процесу як відносно самостійну частину діяльності, необхідну для досягнення загального результату. Цей структурний елемент, пише Д. М. Бахрах, має низку особливостей, а саме: одна стадія починається, коли закінчена інша стадія, можливий перетин стадій (наприклад, розгляд в апеляційній інстанції справи за правилами першої інстанції); для окремих стадій характерний свій суб'єктний склад, кожна стадія має свою мету; як правило, для переходу від однієї стадії до іншої необхідна відповідна процесуальна підстава (постанова, ухвала, рішення і т.п.). Розподіл юридичного процесу на стадії, їх зв'язок між собою відображає послідовність процесуальних дій⁸⁷¹. О. В. Скакун вважає, що юридичний процес складається з процесуальних стадій – сукупності процесуальних дій, пов'язаних найближчою метою, і це, на її думку, є однією з його основних

⁸⁷⁰ Дрейшев Б. В. Правотворческие отношения в советском государственном управлении. Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. С. 67.

⁸⁷¹ Бахрах Д. Н. Юридический процесс: понятие, особенности и виды. Государство и право. 2009. N 7. С. 82–86.

рис⁸⁷². Дещо ґрунтовніше підійшов до розгляду стадій юридичного процесу В. М. Горшенев, який визначає стадію юридичного процесу як динамічну та замкнуту сукупність закріплених чинним законодавством способів, методів, форм, що виражають або зумовлюють суворе й неухильне здійснення процедурно-процесуальних вимог, які відбивають просторово-часові аспекти процесуальної діяльності та забезпечують логіко-функціональну послідовність здійснення конкретних дій, спрямованих на досягнення кінцевого, матеріально обумовленого правового процесуального результату⁸⁷³.

Серед процесуалістів також відсутня єдність розуміння ознак і поняття стадії цивільного судочинства. Переважна більшість процесуалістів, так само як і теоретики права, розглядають стадії як складові (частини) цивільного судочинства, зміст яких полягає в сукупності процесуальних дій⁸⁷⁴. Разом з тим, відповідні авторські визначення мають незначні термінологічні відмінності та включають додаткові ознаки. Так, К. С. Юдельсон пише, що цивільний процес як діяльність судових органів проходить певні стадії, під якими розуміється сукупність процесуальних дій, що здійснюються послідовно та об'єднані найближчою процесуальною метою⁸⁷⁵. Н. І. Масленнікова вважає, що стадія – це якісно відокремлена

⁸⁷² Скакун О. Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс): підруч. 2-е вид., перероб. і доп. Х.: Еспада, 2009. С. 710.

⁸⁷³ Теория юридического процесса. Под общ. ред. проф. В. М. Горшенева. Х.: Вища школа, 1985. С. 130.

⁸⁷⁴ Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У. С. 27; Коршунов Н. М., Мареев Ю. Л. Гражданский процесс: учебник. 4-е изд., пересм. М.: Норма: ИНФРА-М, 2010. С. 29; Чашин А. Н. Гражданский и арбитражный процессы: учебник. М.: Дело и сервис, 2010. С. 20; Гражданский процесс: Учебник. Под ред. М. К. Треушников. 6-е изд., перераб. и доп. М.: Издательский Дом «Городец», 2018. С. 267; Гражданский процесс: Учебник. Под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, А. М. Чечота. М.: Проспект (ТК Велби), 2000. С. 6–7; Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник. За заг. ред. С. С. Бичкової. К.: Атіка, 2006. С. 27; Цивільне процесуальне право України: Підручник; За заг. ред. С. С. Бичкової. К.: Атіка, 2009. С. 56.

⁸⁷⁵ Гражданский процесс: Учебник. Вукот М. А., Воронков Г. В., Гукасян Р. Е. и др. М.: «Юридическая литература». 1972. С. 24.

частина єдиного процесу або система послідовно вчинюваних процесуальних дій, що розраховані у комплексі на вирішення самостійного процесуального завдання⁸⁷⁶. Таку саму позицію поділяє й В. Ф. Борисова⁸⁷⁷.

На думку Г. О. Жиліна, при характеристиці системи судочинства в цивільних справах процесуальна наука розглядає в якості її вихідного системоутворюючого елементу певну частину процесу – стадію, тобто сукупність процесуальних дій, пов'язаних найближчою спільною метою, що відображає послідовність розвитку судочинства, на кожному з етапів якого судом вчиняється певна сукупність процесуальних дій, які призводять до якісного перетворення цивільної справи, до переходу його на нову сходинку єдиного процесу⁸⁷⁸. Г. М. Москалевич визначає стадію цивільного процесу як відокремлену частину процесу, що характеризується самостійною метою, завданнями і групою процесуальних дій, спрямованих на досягнення цілей і завдань стадії, а також можливістю завершення процесу в межах стадії⁸⁷⁹. Д. Я. Малешін відстоює позицію про те, що стадія – це відокремлена у часі, наділена якісною своєрідністю змісту та скерована на виконання самостійної мети сукупність цивільних процесуальних дій⁸⁸⁰. На думку С. А. Курочкина, стадія – це самостійна підсистема єдиного цивільного судочинства, що утворює структуру останнього як системи. Окрім цього, автор розуміє стадію як систему обумовлених єдиною метою, пов'язаних

⁸⁷⁶ Масленникова Н. И. Понятие стадии гражданского процесса. Проблемы действия и совершенствования советского гражданско-процессуального законодательства. Свердловск, 1982. С. 42.

⁸⁷⁷ Гражданское процессуальное право России: учебник для бакалавров; под редакцией С. Ф. Афанасьева. Москва: Издательство Юрайт, 2013. С. 44.

⁸⁷⁸ Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы: монография. М. : Проспект, 2010. С. 57.

⁸⁷⁹ Москалевич Г. Н. Основные подходы к определению стадий гражданского судопроизводства. ВЕСТНИК-ЭКОНОМИСТ ЗАБГУ. 2015. № 10 (электронный научный журнал). URL: https://vseup.ru/static/articles/Moskalevich_1.pdf

⁸⁸⁰ Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. М. : Статут, 2010. С. 60.

між собою і вчинюваних у встановленій законом послідовності процесуальних дій, що в сукупності набувають нової інтегративної якості, яка не притаманна її складовим елементам, взятим окремо⁸⁸¹. На думку В. В. Комарова, стадія цивільного процесу відбиває логіко-часові (просторові) характеристики судової діяльності, сукупність процесуальних дій суду, учасників процесу, спрямованих на певну процесуальну мету⁸⁸².

Однак не всі науковці поділяють зазначений діяльнісний підхід. Так, Перунова О. М. і Леонтєва Л. В. стадію цивільного судочинства розглядають як складову цивільної процесуальної форми. Вони пропонують стадію визначити як частину цивільного судочинства, процесуальної форми, в межах якої вирішуються самостійні процесуальні завдання, які характеризують особливості процесуального регулювання порядку розгляду і вирішення цивільних справ, перегляду судових рішень, вирішення окремих процесуальних питань, що постають перед судом у межах цивільної процесуальної форми⁸⁸³. Дещо подібним, хоча термінологічно відмінним, є погляд на стадії цивільного судочинства М. Дегучі та М. Сторм, які наголошують, що процесуально-правова процедура має бути поділена на загальні стадії, якими є теоретичні моделі того, якою має бути відповідна стадія на практиці⁸⁸⁴. Зазначені автори під згаданою теоретичною моделлю розуміють традиційну для процесуальної науки України цивільну процесуальну форму.

⁸⁸¹ Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе. М.: Инфотопик Медия, 2012. С. 83.

⁸⁸² Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Х.: Право, 2012. С. 47.

⁸⁸³ Перунова О. М., Леонтєва Л. В. Поняття, значення та складники процесуальної форми цивільного судочинства. Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph. Part 2. Miskolc, Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. P. 870–871.

⁸⁸⁴ Deguchi M., Storme M. The Reception and Transmission of Civil Procedural Law in the Global Society: Legislative and Legal Educational Assistance to Other Countries in Procedural Law. Garant, 2008. P. 346.

В. Г. Тихиня, під стадіями цивільного процесу розуміє сукупність процесуальних відносин, об'єднаних однією процесуальною метою⁸⁸⁵.

Поширеною в процесуалістиці є думка про включення в зміст стадій цивільного судочинства і процесуальних дій, і процесуальних правовідносин. Так, М. А. Гурвіч стадію цивільного судочинства визначає як його певну частину, об'єднану сукупністю процесуальних дій, спрямованих на досягнення самостійної (остаточної) цілі, що відповідає етапу судочинства, в якому спір або скарга повинні бути розглянуті по суті⁸⁸⁶. Також зазначений автор вважає, що стадія є можливо-належною процесуальною діяльністю, що охоплюється комплексним правовідношенням⁸⁸⁷. М. Й. Штефан зазначає, що цивільне судочинство складається з окремих частин або стадій, які характеризуються сукупністю процесуальних правовідносин і дій, об'єднаних найближчою метою⁸⁸⁸. Подібну позицію відстоюють І. В. Решетнікова⁸⁸⁹ і С. І. Чернооченко⁸⁹⁰. В розуміння стадії І. Ю. Татулич вкладає складову частину процесуального провадження, що поєднує процесуальні права, обов'язки й процесуальні дії суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які реалізуються для досягнення мети та завдань цивільного судочинства, а також

⁸⁸⁵ Тихиня В. Г. Гражданский процесс: учебник. 2-е изд, переаб. Минск: ТетраСистем, 2013. С. 16.

⁸⁸⁶ Советский гражданский процесс. Учебник. Воробьев М. К., Гурвич М. А., Курьев С. В., Марышева Н. И., и др.; Под ред.: Гурвич М. А. М.: Высш. шк., 1967. С. 9–10.

⁸⁸⁷ Гурвич М. А. Рецензия на книгу Пучинского В.К. «Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству». Правоведение. 1964. № 3. С. 135.

⁸⁸⁸ Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс; Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. С. 18.

⁸⁸⁹ Гражданский процесс. Учебник для вузов. Отв. ред. К. И. Комисаров. Ю. К. Осипов. Издание второе, перераб. и доп. М.: Издательство БЕ, 1996. С. 8; Гражданский процесс: учеб.; отв. ред. В. В. Ярков. 7-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2009. С. 11.

⁸⁹⁰ Чернооченко С. І. Цивільний процес: Навчальний посібник. Вид 2-ге, перероб. та доп. К.: Центр навчальної літератури, 2005. С. 10.

виконання учасниками процесу своїх функцій⁸⁹¹. На думку С. А. Ташназарова, стадія цивільного процесу – складова й необхідна частина єдиного цивільного процесу, що має найближчу мету та завдання, яке складається з: а) комплексу цивільних правовідносин, об'єднаних в їх систему; б) порядку їх виникнення, розвитку або припинення; в) вияву діяльності суду (судді) у спеціальному процесуальному акті, прийнятому для подальшого руху справи; г) специфіки умов здійснення процесуальної діяльності учасників процесу⁸⁹².

Переважна більшість авторів, досліджуючи стадії цивільного судочинства, не узагальнюють їх ознаки, а лише наголошують на деяких з них. О. С. Ткачук, узагальнивши думки більшості науковців щодо визначення сутності стадії, наголосив на таких її ознаках: стадії, як і судові процедури, і судові провадження, є частиною цивільної процесуальної форми, тобто становлять сукупність процесуальних дій, які мають бути спрямовані на досягнення найближчої процесуальної мети, характеризуватися специфічним колом суб'єктів, мати власний зміст, а також оформлюватися відповідним чином за допомогою судових рішень⁸⁹³. Деякі автори вважають, що ознаками стадії цивільного судочинства є: 1) наявність часових і просторових меж; 2) наявність самостійної мети і завдань; 3) існування комплексу цивільних процесуальних відносин; 4) відображення результатів у спеціальних процесуальних актах; 5) особлива процедура виникнення і розвитку; 6) наявність особливостей процесуального

⁸⁹¹ Татулич І. Ю. Стадії в цивільному судочинстві. Підприємництво, господарство і право. 2008. № 9. С. 101; 624. Татулич І. Ю. Цивільна процесуальна форма в суді першої інстанції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. К., 2012. 20 с.

⁸⁹² Ташназаров С. А. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Ташкент, 1988. С. 26.

⁸⁹³ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 90.

становища суб'єктів процесу; 7) специфіка реалізації принципів цивільного процесу⁸⁹⁴.

З наведених вище та інших наявних в літературі вище думок вбачається, що переважна більшість науковців одноставно вважають стадії цивільного судочинства його складовими, однак їх зміст залежить від того, яке правове явище вкладається кожним дослідником в зміст цивільного судочинства. Зважаючи на те, що, як вказується в розділі першому цієї роботи, автор з даного питання поділяє діяльнісний підхід, зміст стадій цивільного судочинства також має полягати у процесуальній діяльності (сукупності процесуальних дій). На наш погляд, зміст стадій цивільного судочинства не можуть складати процесуальні правовідносини зважаючи те, що вони мають статичний характер, а стадійність притаманна лише динамічним правовим явищам.

Процесуальна діяльність є лише змістовним наповненням стадій цивільного судочинства, що не може розглядатись окремо від її суб'єктів. Більше того, склад і цивільний процесуальний статус, у т.ч. процесуальні інтереси, суб'єктів судочинства на різних його стадіях мають певні відмінності. Так, на різних стадіях судочинства такий обов'язковий суб'єкт як суд представлений судовими органами різних інстанцій, які наділені різними повноваженнями. Також не є однаковим цивільний процесуальний статус, зокрема, позивача на стадії розгляду справи в суді першої інстанції та на стадії апеляційного перегляду. Зважаючи на це, невід'ємною ознакою стадій цивільного судочинства є їх суб'єкти, насамперед, суд. Також важливою ознакою стадій цивільного судочинства є їх темпоральність, встановлена процесуальним законодавством

⁸⁹⁴ Цивільний процес України: підручник; за заг. ред. М. М. Ясинка. К. : Правова єдність: Алерта, 2014. С. 28; Перунова О. М., Леонтьева Л. В. Поняття, значення та складники процесуальної форми цивільного судочинства. Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph. Part 2. Miskolc, Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. P. 870–871.

і судом, що визначає як часову сутність, так і послідовність відповідної процесуальної поведінки.

Майже всі вказані вище, а також багато інших авторів як критерій поділу цивільного судочинства на стадії називають процесуальну мету (найближчу процесуальну мету) або цілі, наголошуючи, що досягнення найближчої цілі обумовлює завершення однієї стадії цивільного процесу та створює умови для переходу справи в іншу стадію⁸⁹⁵. Проте такий критерій не є загально визнаним, адже в літературі пропонувались й інші підстави виокремлення стадій цивільного судочинства: характер процесуальної діяльності, її правові наслідки, судові рішення, що вказують на завершення стадії, цивільні процесуальні правовідносини, особливості суб'єктного складу⁸⁹⁶, структура діяльності⁸⁹⁷, логіка правозастосування⁸⁹⁸ тощо. Крім того, деякі науковці, зокрема, О. В. Дем'янова, заперечують застосування найближчої мети (сталих цільових настанов) в якості критерію поділу процесу на стадії, вважаючи її лише однією з характеристик стадій та наголошуючи на тому, що найближча мета притаманна кожній процесуальній дії, процедурі тощо⁸⁹⁹.

Викладене вище характеризує традиційне знання про стадії цивільного судочинства в науці цивільного процесу. В теорії

⁸⁹⁵ Ковин В. Ф. Подготовка гражданского дела к судебному разбирательству: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1971. С. 7, 8; Логинов П. В. Предварительная подготовка гражданских дел к слушанию в судебном заседании. М., 1960. С. 9; Москалевич Г. Н. Основные подходы к определению стадий гражданского судопроизводства. ВЕСТНИК-ЭКОНОМИСТ ЗАБГУ. 2015. №10 (электронный научный журнал). URL: https://vseup.ru/static/articles/Moskalevich_1.pdf

⁸⁹⁶ Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У. С. 23–27.

⁸⁹⁷ Малешин Д. Я. Структура гражданского процессуальной деятельности. Вестник Московского университета. Серия 11. Право. 2010. № 4. С. 48–56.

⁸⁹⁸ Осипов Ю. К. Элементы и стадии применения норм советского гражданского процессуального права. Проблемы применения норм гражданского 466 процессуального права. Научные труды Свердловского юридического института. Вып. 48. Свердловск, 1978. С. 29–45.

⁸⁹⁹ Дем'янова О. В. Чинники формування стадійної структури цивільного судочинства. Право і суспільство. 2018. № 5. С. 78.

ж юридичного процесу при дослідженні стадійності застосовуються дещо інші методологічні позиції. Так, В. М. Горшенев запропонував комплексний підхід до дослідження стадійності юридичного процесу, що передбачає такі дві позиції: по-перше, загальнологічну характеристику здійснення всіх процедурно-процесуальних дій; по-друге, розгляд функціонального прояву всієї процесуальної діяльності, тобто обліку таких етапів, які представляють собою послідовний процес комплексу дій, що закріплюються в різноманітних процесуальних актах і мають на меті досягнення необхідного результату, передбаченого відповідною нормою матеріального права. На підставі такого методологічного підходу він розробив систему критеріїв (конститутивних і факультативних), що визначають самостійність кожної з стадій. Конститутивними критеріями виступають: конкретні завдання і функції, властиві тільки одній стадії; певне коло спонукальних причин, система юридичних фактів, що безпосередньо забезпечують перехід з однієї стадії в іншу; специфічність правового положення, статусу учасників процесу; специфічність здійснюваних операцій і характер юридичних наслідків; особливості закріплених у відповідному процесуальному акті (документі) кінцевих матеріально-правових результатів. В якості факультативних критеріїв В. М. Горшеневим виділені ознаки, що підкреслюють автономність процесуальних стадій та їх специфічний прояв щодо різновидів юридичного процесу. Для тієї чи іншої стадії юридичного процесу може бути характерним своєрідний прояв і специфічне здійснення закладених у відповідній галузі права принципів. Кожна зі стадій юридичного процесу може в певних випадках бути перевіркою щодо попередніх стадій⁹⁰⁰.

Деякі вчені, які аналізувати запропонований В. М. Горшеневим перелік критеріїв розмежування стадій юридичного процесу,

⁹⁰⁰ Теория юридического процесса. Под общ. ред. проф. В. М. Горшенева. Х.: Вища школа, 1985. С. 127–128.

вважають, що його не слід визнавати вичерпним, але за його допомогою можна встановити межі, кордони кожної окремої стадії та їх правильне їх виокремлення⁹⁰¹. Однак, на наш погляд, такий перелік включає в себе не лише ознаки, що дозволяють розмежувати стадії судочинства, а й властивості та особливості процесуальної діяльності на кожній стадії. Крім того, зазначений підхід теоретиків права до визначення критеріїв поділу юридичного процесу слід вважати універсальним, адже він розроблявся як такий, що може бути застосований для поділу будь-якого виду юридичного процесу. Зважаючи на це, він становить теоретичну основу для визначення критеріїв виокремлення стадій в цивільному судочинстві, але його не слід механічно переносити в науку цивільного процесу, в якій сформувались свої знання про стадійність судочинства.

З огляду на наведені вище думки, розгляд мети (цілей) як критерію диференціації цивільного судочинства на стадії вбачається доволі спрощеним підходом до вирішення даного питання. Крім того, суб'єкти цивільних процесуальних відносин в силу відмінності їх процесуальних інтересів на різних стадіях судочинства, зазвичай, переслідують різну процесуальну мету. Так, особа, яка подає апеляційну чи касаційну скаргу, прагне, що б за результатами відповідного перегляду оскаржуване рішення було змінено або скасовано, тоді як інша сторона – що б воно було залишене без змін. Метою ж діяльності суду на таких стадіях, як зазначає К. В. Гусаров, буде виявлення необґрунтованості та виправлення судової помилки у застосуванні норм матеріального та процесуального права⁹⁰². Таким чином, діяльність всіх суб'єктів цивільного процесу на тій чи іншій стадії не об'єднана однією метою (ціллю). Зважаючи на

⁹⁰¹ Москалевич Г. Н. Основные подходы к определению стадий гражданского судопроизводства. ВЕСТНИК-ЭКОНОМИСТ ЗАБГУ. 2015. № 10 (эл. науч. журнал). URL: https://vseup.ru/static/articles/Moskalevich_1.pdf

⁹⁰² Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках: монографія. Х.: Право, 2010. С. 4.

це, критерієм поділу судочинства на стадії може бути не загальна мета процесуальної діяльності, а мета діяльності суду, що обумовлюються, зокрема, інстанційністю судоустрою. Зважаючи на це, на наш погляд, в основі поділу цивільного судочинства на стадії лежить інстанційність. Це визначає науковий інтерес до цієї категорії.

Термін «інстанційність» походить від слова «інстанція» (лат. *instantia* – безпосередньо, близькість), що означає кожну з послідовних ланок, ступенів (щаблів, рівнів) системи органів держави, у т.ч. суду⁹⁰³. Інстанційність є загальновизнаним у світі принципом судоустрою, у т.ч. України (ч. 1 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Інстанційна організація судів, зазначає К. В. Гусаров, має забезпечити правосудність рішення. Особі має бути гарантовано право на перегляд її справи судом апеляційної інстанції з огляду на правильність установлення фактів і застосування права. Виходячи з необхідності однакового застосування права на всій території України учасник судового процесу після апеляційного перегляду справи має бути наділений правом оскаржити судові рішення першої та апеляційної інстанцій до суду касаційної інстанції (відповідного вищого суду), крім випадків, установлених законом, щодо правильності застосування права. Для цього кожен суд має виконувати функції лише однієї інстанції⁹⁰⁴. Подібні погляди поділяють В. І. Шишкін⁹⁰⁵, І. Є. Марочкін⁹⁰⁶ та багато інших як теоретиків права, так і процесуалістів.

Натомість Н. В. Сібільова зазначає, що судова інстанція – це поняття категоріального значення, яке є одним із визначальних чинників

⁹⁰³ Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. С. 33; Організація судової влади в Україні: Навч. посіб. За ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. С. 180.

⁹⁰⁴ Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку: монографія. Х.: Право, 2010. С. 92–93.

⁹⁰⁵ Шишкін В. І. Судові системи країн світу: навч. посіб.: у 3 кн.. К.: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 2001. С. 6.

⁹⁰⁶ Організація судової влади в Україні: Навч. посіб.; За ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. С. С. 101.

побудови судової системи. Під судовою інстанцією зазначена авторка пропонує розуміти судовий орган в цілому або його структурний підрозділ, що виконує певну процесуальну функцію зі здійснення правосуддя. Судові інстанції відрізняються колом процесуальних повноважень по розгляду справи і прийняттю судових рішень. Кожна наступна інстанція є вищестоящим судом відносно судової інстанції, що раніше постановила рішення по справі. Також Н. В. Сібільова визначає інстанційність як поняття процесуальне, що означає обсяг процесуальних повноважень суду по вирішенню судової справи⁹⁰⁷.

ЦПК України передбачає, що розгляд цивільної справи здійснюється у трьох судових інстанціях: першій, апеляційній та касаційній, що повністю відповідає Рекомендаціям Комітету Міністрів Ради Європи щодо введення в дію та покращання функціонування систем та процедур оскарження у цивільних та торгових справах від 7 лютого 1995 р. № R (95) 5⁹⁰⁸. Отже, якщо покласти в основу диференціації цивільного судочинства інстанційність та відмовитись від вживання терміну «провадження», можна припустити, що стадіями цивільного судочинства є: розгляд справи в суді першої інстанції, перегляд справи апеляційному суді, перегляд справи в касаційному суді. Проте такий поділ частково не відповідає доктринальним положенням процесуальної науки про стадії цивільного судочинства, а також не узгоджується з терміносистемою чинного ЦПК України, в якому термін «стадія» вживається на позначення різнорівневих процесуальних явищ. Тому зазначена теза має бути далі або додатково доведена або спростована.

В літературі пропонувалось виокремлювати від двох до дев'яти стадій цивільного судочинства. За наявності розмаїття наукових

⁹⁰⁷ Організація судової влади в Україні: Навч. посіб.; За ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. С. 47–48.

⁹⁰⁸ Рекомендація R (95) 5 Комітета міністрів госуларствам-членам относительно введения в действие и улучшения функционирования систем и процедур обжалования по гражданским и торговым делам от 7 февраля 1995 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_153#Text

поглядів на критерії не можна виключати виокремлення ще більшої кількості стадій. Детальний аналіз всіх стадійних складових цивільного судочинства, що виділялись в літературі, виходить за рамки предмету цієї роботи, проте може стати предметом спеціальних наукових досліджень. Зважаючи на це спробуємо узагальнити відповідні знання про виділення стадій цивільного судочинства, що має стати теоретичною основою для підтвердження вищевказаної тези про інстанційний поділ цивільного судочинства.

Кожна наукова позиція щодо виділення стадій цивільного судочинства визначається такими основними чинниками:

закріпленою в чинному процесуальному законодавстві або обґрунтованою відповідним автором системою перегляду судових рішень (внутрішнього судового контролю в системі цивільної юрисдикції);

авторським розумінням складових (елементів) стадій цивільного судочинства, особливо розгляду справи в суді першої інстанції;

віднесенням чи ні до стадій цивільного судочинства виконання судових рішень (виконавчого провадження, звернення судового рішення до виконання).

З огляду на зазначені чинники, далі охарактеризуємо основні наукові підходи до поділу цивільного судочинства на стадії спочатку без врахування виконавчого провадження (звернення рішення до виконання), оскільки питання про його віднесення до стадій цивільного процесу потребує окремої уваги.

Найменшу кількість (дві) стадій в цивільному судочинстві виділяв В. М. Шерстюк: 1) провадження у суді першої інстанції, 2) провадження з перегляду судових актів. Зазначений автор вважає, що вказані стадії обумовлюють диференціацію цивільного процесуального права на дві відповідні підгалузі⁹⁰⁹.

⁹⁰⁹ Шерстюк В. М. Система советского гражданского процессуального права. М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1989. С. 21, 29–31, 114, 115; Шерстюк В. М. Основные проблемы системы советского гражданского процессуального права: автореф. ... докт. Юр. Наук: 12.00.03. М., 1989. С. 14–15.

Підтримали в цілому таку ідею й інші науковці, зокрема, М. Г. Юркевич⁹¹⁰ і М. Й. Штефан. Так, М. Й. Штефан виявляє в цивільному судочинстві дві частини або стадії: 1) розгляд і вирішення справи по суті; 2) перевірка законності та обґрунтованості постановленого по ній рішення (завдання і мета якої реалізується чотирма способами: апеляційним провадженням, касаційним провадженням, переглядом рішень у зв'язку з нововиявленими і винятковими обставинами)⁹¹¹.

Деякі автори, які подібним чином визначаючи стадії цивільного судочинства, виділяють як окремі стадії види перегляду судових рішень. З огляду на це та залежно від розуміння порядків перегляду судових рішень, вони, спираючись на терміносистему чинного у відповідний час процесуального законодавства, виокремлюють чотири стадії: 1) провадження (розгляд справи по суті) в суді першої інстанції; 2) провадження в суді другої інстанції (апеляційному суді; оскарження і перегляд рішень та ухвал, які не набрали законної сили); 3) провадження в порядку нагляду (в касаційному суді; перегляд рішень, ухвал та постанов у порядку нагляду); 4) провадження щодо перегляду рішень, ухвал та постанов за нововиявленими, винятковими або виключними обставинами⁹¹².

⁹¹⁰ Юркевич Н. Г. О структуре и некоторых направлениях совершенствования ГПК. Тенденции и перспективы развития права и укрепления социалистической законности. Вып. 4. Минск. 1990. С. 140.

⁹¹¹ Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс; Підруч. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. С. 18–19.

⁹¹² Советский гражданский процесс: учеб. Отв. ред. М. С. Шакарян. М. С.: Юридическая литература, 1985. С. 11; Гражданский процесс. М., «Юридическая литература», 1972. С. 24; Гражданское процессуальное право: учебник; под ред. М.С. Шакарян. М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. С. 24; Осокина Л. К. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть: Учебное пособие. Томск: Изд-во Том. Ун-та, 2002. С. 80–84; Советский гражданский процесс. Под ред. М. А. Гурвича. М., 1967. С. 9–10; Гурвич М. А. Рецензия на книгу Пучинского В. К. «Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству». Правоведение. 1964. № 3. С. 131–135; Гражданское процессуальное право России: Учебник для вузов / Под ред. М. С. Шакарян. М., 2002. С. 47–48.

Поділяючи в цілому такий підхід, С. С. Бичкова, крім того, виокремлює ще одну стадію цивільного судочинства – відновлення втраченого судового провадження⁹¹³. Подібну ідею також висловили О. В. Підлубна, яка вважає його обов'язковим етапом цивільного судочинства⁹¹⁴, а також Д. А. Козачук (в контексті адміністративного судочинства), яка наголошує на тому, що стадія відновлення втраченого судового провадження є факультативною та не прив'язана до руху справи по судових інстанціях⁹¹⁵. Така концепція аргументовано піддана критиці Є. В. Лейбою з огляду на те, що відновлення втраченого судового провадження потенційно можливе на кожній стадії цивільного процесу на рівні будь-якої інстанції, де відбулося завершення провадження з цивільної справи⁹¹⁶.

Ще одна широко представлена в літературі концепція виокремлення стадій цивільного судочинства (розгорнута) полягає у тому, що, окрім стадій з перегляду судових рішень, цивільне судочинство включає не стадію розгляду справи в суді першої інстанції, а три чи чотири окремі стадії: 1) відкриття (порушення) провадження у справі (справи); 2) підготовка справи до судового розгляду (провадження по підготовці справи до судового розгляду); 3) судовий розгляд 4) прийняття постанови по

⁹¹³ Цивільне процесуальне право України: підруч.; Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2009. С. 58; Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 138.

⁹¹⁴ Підлубна О. Відновлення втраченого судового провадження. Підприємство, господарство і право. 2010. № 4. С. 83.

⁹¹⁵ Козачук Д. А. Відновлення втраченого провадження як особлива стадія адміністративного судочинства. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 1. С. 182.

⁹¹⁶ Лейба Є. В. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі: монографія. К. : Алерта, 2016. С. 58–60.

суті (останні дві, зазвичай, розглядаються як одна)⁹¹⁷. Більше того, таку концепцію поділяють й судові органи. Так, в постанові від 12.06.2009 № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» Пленум Верховного Суду України в п.п. 1 та 7 наголошує, що провадження у справі до судового розгляду є самостійною і важливою стадією процесу⁹¹⁸.

Деякі науковці, які підтримують розгорнуту концепцію, пропонують виділяти обов'язкові (порушення цивільної справи, підготовка цивільної справи до судового розгляду, судовий розгляд цивільної справи) та необов'язкові (касаційне оскарження судових актів, що не набрали законної сили, перегляд у порядку нагляду судових актів, які набрали законної сили, перегляд судових актів, які набрали законної сили за нововиявленими обставинами) стадії цивільного судочинства⁹¹⁹. В цілому поділяючи такий підхід, О. В. Слепченко запропонувала згрупувати всі види перегляду

⁹¹⁷ Тихиня В. Г. Гражданский процесс: учебник. 2-е изд, переаб. Минск: Тетра-Систем, 2013. С. 16–17; С. 29–30; Коршунов Н. М., Мареев Ю. Л. Гражданский процесс: учебник. 4-е изд., пересм. М. : Норма: ИНФРА-М, 2010. С. 29–31; Гражданский процесс. Учебник для вузов. Отв. ред. К. И. Комиссаров и Ю. К. Осипов. Изд. 2-е, перераб. и доп. М. : Изд-во во БЕК, 1996. С. 8; Советский гражданский процес; под ред. А. А. Добровольского. М. : Юрид. лит., 1979. С. 14–15; Чернооченко С. И. Цивільний процес: Навчальний посібник. Вид 2-ге, перероб. та доп. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. С. 26–27; Цивільне процесуальне право України. За ред. проф. Комарова В. В. Х.: «Право», 1999. С. 17; Пучинский В. К.. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству. М. : Госюриздат, 1962. 89 с.; Гражданский процесс: Учебник. Под ред. М. К. Треушников. М., 2000. С. 267; Осипов Ю.К. Подведомственность юридических дел. Свердловск, 1973. С. 77; Гражданский процесс: Учебник. Под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, А. М. Чечота. М. : Проспект (ТК Велби), 2000. С. 6–7; Курс советского гражданского процессуального права. Отв. ред. А. А. Мельников. Том первый. Теоретические основы правосудия по гражданским делам. М., 1981. С. 120–121; Викут М. А., Зайцев И. М. Гражданский процесс России. М., 1999. С. 11; Рассахатская Н. А. Гражданская процессуальная форма. Саратов, 1998. С. 29–30; Советское гражданское процессуальное право Под. ред. К. С. Юдельсона. М., 1965. С. 24.

⁹¹⁸ Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09#Text>

⁹¹⁹ Советское гражданское процессуальное право Под. ред. К. С. Юдельсона. М., 1965. С. 24; Гражданский процесс: Учебник. Под ред. Н.А. Чечиной, А.М. Чечота. М., 1968. С. 27.

судових актів в одну стадію – перегляд судових актів у цивільних справах⁹²⁰. Деякі сучасні автори з огляду на закріплення в ЦПК України врегулювання спору за участю судді (глава 4 розділу III) додатково виділяють ще й стадію врегулювання спору за участі судді⁹²¹, що суперечить обґрунтованій у науці його правовій природі як відокремленої судової процедури в позовному провадженні⁹²².

Вищевказаний розгорнутий підхід до визначення стадійності цивільного судочинства було піддано обґрунтованій критиці в літературі. Так, свого часу ще М. А. Гурвіч вказував, що кожна стадія процесуальної діяльності відповідає певному процесуальному правовідношенню, що характеризується його завданням, – або вирішити спір по суті (в суді першої інстанції), або розглянути скаргу (або протест) на рішення або ухвалу, яке не набрало законної сили, і т.д.; кожна стадія процесу відображає тим самим право і обов'язок суду з правосуддя на тому чи іншому його етапі. Також М. А. Гурвіч звертає увагу на те, що при вищевказаному поділі процесу, по-перше, його стадії відриваються від процесуальних відносин і, по-друге, втрачається єдина основа поділу⁹²³. Також критичні зауваження щодо розгорнутого поділу стадій цивільного судочинства висловив О. Т. Боннер, який заперечує зайве подрібнення стадій цивільного судочинства, адже те, що деякі автори називають «найближчою ціллю» «дрібних» стадій процесу, які вони виділяють (порушення справи, підготовка

⁹²⁰ Слєпченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2011. С. 174–175.

⁹²¹ Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У. С. 27.

⁹²² Прущак В. Є. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України: дис. ... доктора філософії: 081. Одеса, НУ «Одеська юридична академія, 2020. С. 7; Тиханський О. Функції і призначення інституту врегулювання цивільного спору за участю судді. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 4. Том 1. С. 107.

⁹²³ Гурвич М. А. Рецензия на книгу В. К. Пучинского «Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству». М., Госюриздат, 1962. 89 с. Правоведение. 1964. № 3.

справи до судового розгляду і судового розгляду), навряд чи може мати самостійне значення⁹²⁴.

Підтримує критику розгорнутого підходу й М. Й. Штефан, який зазначає, що перші три стадії (відкриття провадження у справі; провадження по підготовці справи до судового розгляду; судовий розгляд) охоплюють провадження у суді першої інстанції, а кожна наступна (апеляційне оскарження, касаційне оскарження, провадження у справах у зв'язку з винятковими обставинами; перегляд рішень, ухвал, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами) – єдине провадження у вищестоящому суді. При такому поділі процесу його стадії відриваються від процесуальних правовідносин, а підстави поділу процесу на стадії позбавлені єдиного змісту. Отже, одна й та сама підстава виявилася придатною для визначення стадії як усього провадження в суді першої інстанції, так і частини такого провадження – стадій відкриття справи у суді, підготовки справи до розгляду, судового розгляду. Але останні властиві й для наступних стадій – апеляційного та касаційного оскарження і перевірки судових рішень, перегляду їх у зв'язку з винятковими і нововиявленими обставинами. Поділ судочинства на п'ять, сім і вісім стадій, наголошує зазначений учений, залишає поза стадіями виділене в діяльності суду першої інстанції провадження щодо виправлення описок та арифметичних помилок, винесення додаткового рішення, роз'яснення рішень судом, який його постановив⁹²⁵.

Такий підхід підтримує більшість сучасних науковців⁹²⁶, з огляду на що його слід визнати традиційним. Однак серед сучасних

⁹²⁴ Гражданский процесс. Учебник для бакалавров. Отв. ред. Блажеев В. В., Уксусова Е. Е. М. : Издательство «Проспект», 2015. С. 44–45.

⁹²⁵ Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс; Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. С. 18.

⁹²⁶ Гражданское процессуальное право: учебник; под ред. М.С. Шакарян. М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. С. 25; Гражданское процессуальное право России: учебник для бакалавров; под редакцией С. Ф. Афанасьева. Москва: Издательство Юрайт, 2013. С. 46-47.

процесуалістів є й такі, що не погоджуються з виокремленням тільки однієї стадії в межах всієї діяльності суду першої інстанції та продовжують відстоювати розширений підхід до виділення стадій цивільного судочинства. Так, П. Ф. Немеш і В. П. Феннич наголошують, що такий підхід не бере до уваги структуровану діяльність суду першої інстанції, яка в жодному разі не може бути охоплена тільки однією стадією, оскільки в такому разі мета цивільного процесу та мета стадії «провадження у суді першої інстанції» співпадають⁹²⁷. Однак такі заперечення, на погляд, не спростовують аргументи М. А. Гурвіча, М. Й. Штефана та інших науковців, що виступили проти виокремлення як стадій цивільного судочинства етапів розгляду справи в суді першої інстанції. Зважаючи на викладене, на наш погляд, не доцільно виділяти в якості окремих стадій цивільного складові розгляду справи в суді першої інстанції.

Це, в свою чергу, обумовлює науковий інтерес до внутрішньої будови (складових) стадій цивільного судочинства. З аналізу літератури вбачається, що науковці, які підтримують концепцію існування єдиної стадії розгляду справи в суді першої інстанції, незважаючи на застосування різних термінів, майже однотайні у виділенні складових стадій судочинства. Так, В. М. Іванкін, поділяючи вищевказану позицію М. А. Гурвіча, пише, що поділ цивільного процесу на стадії, що відповідають процесуальним правовідносинам, не виключає можливості розрізняти в межах стадій окремі частини, групи дій, які направлені на вирішення окремих завдань, що не мають самостійного значення в процесі відправлення правосуддя, і слугують поступовому вирішенню загального завдання цієї стадії⁹²⁸. На думку М. Й. Штефана, кожна стадія має три фази (підстадії) розвитку, що послідовно змінюються одна одною:

⁹²⁷ Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У. С. 24–25.

⁹²⁸ Ивакин В. Н. Юридическая природа возбуждения гражданского дела в суде общей юрисдикции. Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. 2017. № 3. С. 62.

відкриття провадження – щодо розгляду і вирішення справи; перевірки законності і обґрунтованості постановленого по ній рішення;

підготовка: до розгляду справи та її вирішення; перевірки законності та обґрунтованості постановленого по ній рішення;

вирішення по суті – розгляд і вирішення справи, перевірка законності і обґрунтованості рішення⁹²⁹.

Аналогічну позицію висловила й С. І. Чернооченко⁹³⁰. Досліджуючи питання про складові стадій цивільного судочинства, С. С. Бичкова пише, що за загальним правилом, кожна із зазначених стадій цивільного судочинства складається з трьох підстадій: 1) відкриття провадження; 2) провадження у справі до її розгляду (розгляду окремого процесуального питання) чи перегляду; 3) розгляд і вирішення справи (окремого процесуального питання)⁹³¹. К. В. Гусаров в аспекті апеляційного провадження зазначає, що воно складається з таких етапів: порушення справи, підготовка до розгляду та розгляд справи в суді апеляційної інстанції⁹³².

Дещо відрізняється від зазначених вище концепцій ідея С. Я. Фурси та Є. І. Фурси про виділення таких стадій цивільного процесу: подання заяв до суду; відкриття провадження у справі; провадження у справі до судового розгляду, яке поділяється на дві підстадії: попереднє судове засідання, підготовка справи до судового розгляду; судовий розгляд, яким закінчується ухвалення

⁹²⁹ Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс; Підруч. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. С. 18–19.

⁹³⁰ Чернооченко С. І. Цивільний процес: Навчальний посібник. Вид 2-ге, перероб. та доп. К. : Центр навчальної літератури, 2005. С. 10.

⁹³¹ Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 140.

⁹³² Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку: монографія. Х.: Право, 2010. С. 163.

судового рішення⁹³³. Певним недоліком останнього підходу слід визнати виділення стадії «подання заяви до суду», адже, як слушно наголошують П. П. Немеш і В. П. Феннич, стадія цивільного процесу не може вичерпуватися тільки однією процесуальною дією, їх завжди має група⁹³⁴.

Проводячи огляд наукових концепцій стадійності цивільного судочинства не можна оминати концепцію правозастосовних циклів (циклічно-стадійний підхід), що була запропонована в середині ХХ століття Ю. К. Осіповим. Як вказує даний автор, застосування норм цивільного процесуального права, як і будь-якої іншої галузі, з точки зору внутрішньої логіки цієї діяльності включає три основних елементи: встановлення фактичних обставин конкретної процесуальної ситуації, що дають підставу застосувати ту чи іншу норму цивільного процесуального права; вибір і аналіз норми права, що підлягає застосуванню; владне вирішення процесуального питання, виражене в акті застосування відповідної процесуальної норми. Від зазначених основних елементів застосування норм цивільного процесуального права Ю. К. Осіпов відрізняє стадії їх використання, що характеризують правозастосовну діяльність суду із зовнішньої, формальної сторони. Аналізуючи причини розбіжностей концепцій поділу цивільного судочинства на 5 і 7 стадій з позицій загальної теорії права в області дослідження правозастосування, Ю. К. Осіпов звертається до поглядів І. Я. Дюрягіна, який вважає, що в структурі правозастосування необхідно розрізнити правозастосовний акт, правозастосовний цикл і правозастосовний процес⁹³⁵. Зважаючи на це Ю. К. Осіпов наголошує, що розбіжність у поглядах на систему

⁹³³ Цивільний процес України. Академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. За заг. ред. Фурси С.Я. К. : Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2009. С. 58.

⁹³⁴ Немеш П.Ф. Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У. С. 25.

⁹³⁵ Дюрягин И. Я. Применение норм советского права и социальное (государственное) управление. Теоретические проблемы: автореф. дис ... докт. юрид. наук. Свердловский юрид. ин-т. Свердловск, 1975. С. 20–21.

цивільного процесу пояснюється змішуванням різнопорядкових структурних підрозділів правозастосовчого процесу: стадій правозастосування та правозастосовних циклів. Характеризуючи стадії застосування права, зазначений автор наголошує, що ці стадії, на відміну від основних елементів правозастосування, являють собою етапи розвитку процесуальних (правозастосовних) відносин, що по черзі змінюють один одного, – від порушення діяльності з використання норм права до прийняття відповідного правозастосовного акту. Вони показують послідовне розгортання правозастосовної діяльності в часі. Будь-правозастосовний акт (в сенсі окремо взятої правозастосовної дії) передбачає існування принаймні трьох стадій: порушення діяльності із застосування права; підготовки і здійснення правозастосовного акту (дії). В своїй сукупності вони утворюють правозастосовний цикл. Зазначені міркування дозволили Ю. К. Осіпову зробити висновок про те, що аналіз цивільного процесу дозволяє поділити його на п'ять частин: провадження в суді першої інстанції; провадження в суді другої інстанції; перевірка законності і обґрунтованості судових актів в порядку судового нагляду; перегляд судових рішень, ухвал і постанов у зв'язку з нововиявленими обставинами. Однак, на відміну від М. А. Гурвича, Ю. К. Осіпов розглядає такі частини не як стадії цивільного процесу, а як самостійні, завершені правозастосовні цикли. Стадіями ж він іменує ті три частини, з яких складається правозастосовний цикл: порушення діяльності із застосування права, підготовка і здійснення правозастосовного акту. При цьому відповідно мова йде не про стадії цивільного процесу, а про стадії застосування права як про етапи правозастосовної діяльності в межах правозастосовного циклу, під якими (стадіями) він пропонує розуміти відокремлені в часі його частини, що послідовно змінюють одна одну⁹³⁶.

⁹³⁶ Осіпов Ю. К. Элементы и стадии применения норм советского гражданского процессуального права. Проблемы применения норм гражданского процессуального права. Научные труды Свердловского юридического института. Вып. 48. Свердловск, 1978. С. 42–44.

До позиції Ю. К. Осипова приєднується Г. А. Жилін, який, не зважаючи на усталеність терміну «стадія судочинства» в процесуальних правових науках і в теорії юридичного процесу, пропонує іменувати провадження як складові частини цивільного процесу не стадіями процесу, а правозастосовними циклами. Фактично Г. А. Жилін виділяє в цивільному процесі як складній системі два рівні: перший – це провадження як етапи процесуальної діяльності, кожне з яких складається, в свою чергу, зі стадій: порушення справи (провадження), її підготовки і судового розгляду. При поділі цивільного судочинства на правозастосовні цикли Г. А. Жилін виходить з того, що основним і головним суб'єктом процесуальної діяльності на всіх її етапах є суд, який застосовує норми права⁹³⁷.

Ідея правозастосовних циклів знайшла подальший розвиток в роботах В. В. Яркова⁹³⁸, С. А. Курочкіна⁹³⁹, О. С. Ткачука⁹⁴⁰, С. О. Якимчук⁹⁴¹ та інших науковців. Так, С. А. Курочкін на основі праць Ю. К. Осипова та Г. А. Жиліна, застосовуючи системний підхід, робить висновок про те, що подільними частинами (підсистемами) цивільного процесу є комплекси процесуальних дій і правовідносин, що поєднані єдиною процесуальною метою, – правозастосовні цикли та стадії, які є підсистемами циклів⁹⁴². Також цей автор виділяє елементи стадій, якими, на його думку, є юридичні факти,

⁹³⁷ Жилін Г. А. Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Ур. гос. юрид. акад. М., 2000. С. 48, 127.

⁹³⁸ Ярков В. В. Юридические факты в цивилистическом процессе. Монография. М.: Инфотропик Медиа, 2012. С. 7.

⁹³⁹ Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе; науч. ред. В. В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. С. 80–86.

⁹⁴⁰ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 90–93.

⁹⁴¹ Якимчук С. О. Виконання судових рішень як частина судового розгляду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 13.

⁹⁴² Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе; науч. ред. В. В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. С. 28–30, 80–81.

об'єднані в юридичні склади, а зв'язки між ними складають процесуальні правовідносини⁹⁴³.

Досліджуючи реалізацію судової влади в цивільному судочинстві України, О. С. Ткачук висловив такі аргументи на користь циклічно-стадійного поділу цивільного судочинства:

стадії відображають горизонтальну диференціацію цивільної процесуальної форми у межах відповідного судового провадження або судової процедури, та є часовими характеристиками цивільного судочинства;

стадії за своєю сутністю становлять сукупність процесуальних дій, які, в свою чергу, є частиною змісту цивільних процесуальних правовідносин, а тому їх можна виділяти лише протягом періоду існування цивільних процесуальних правовідносин, який можна визначити як правозастосовний цикл;

кожен правозастосовний цикл охоплює три стадії: відкриття провадження у справі, підготовку справи до розгляду та безпосередньо судовий розгляд;

кожна стадія має свою структуру, що відображає її сутність як правозастосовної діяльності, й складається із таких етапів: встановлення фактичних обставин; вибір і аналіз відповідної норми матеріального чи процесуального права; застосування норми до встановлених обставин, вирішення поставленого питання й ухвалення відповідного судового рішення, в якому завжди відображається констатація досягнення найближчої мети відповідної стадії.

З огляду на це, автор зробив висновок про те, що диференціацію цивільної процесуальної форми за логіко-часовим критерієм доречно визначати як горизонтальну, а не стадійну. За її допомогою відбувається виділення правозастосовних циклів, під якими слід розуміти сукупність процесуальних дій, спрямованих на

⁹⁴³ Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе; науч. ред. В. В. Ярков. М. : Инфотопик Медия, 2012. С. 83.

досягнення мети, заради якої особа звернулася до суду, а також суд та інші учасники процесу здійснювали свою діяльність, що закінчується ухваленням судового рішення, в якому справа вирішується по суті або розгляд справи припиняється без ухвалення рішення⁹⁴⁴.

Концепція правозастосовних циклів у цивільному судочинстві була піддана в літературі обґрунтованій критиці. Так, В. М. Івакін зазначає, що при оцінці подібних поглядів необхідно враховувати, що поняття «цивільний процес» і «правозастосовний процес» не тотожні, оскільки застосування права є лише однією з ознак, що характеризують цивільний процес, зміст якого, по суті, є ширшим. Відповідно, пише зазначений автор, необґрунтованою є здійснена Ю. К. Осіповим і Г. А. Жиліним заміна поняття «стадія цивільного процесу» поняттям «правозастосовний цикл», а поняття «етап стадії цивільного процесу» поняттям «стадія застосування права»⁹⁴⁵.

Також багато вчених, які відстоюють концепцію вертикального поділу судочинства на провадження, розглядають стадії складовими поняття вищого рівня – провадження. Фактично цим поняттям вони замінюють традиційне поняття «стадія цивільного судочинства». Так, Т. В. Сахнова називає провадження в суді першої інстанції комплексною стадією, що включає стадії порушення цивільної справи, підготовку справи до судового розгляду, судовий розгляд та ухвалення судового рішення або інше закінчення справи в суді першої інстанції⁹⁴⁶. О. В. Дем'янова наголошує, що поняття «стадія» варто вживати на позначення етапів процесуальної діяльності в межах провадження в одній інстанції⁹⁴⁷. Подібну думку

⁹⁴⁴ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 90–93.

⁹⁴⁵ Івакін В. Н. Юридическая природа возбуждения гражданского дела в суде общей юрисдикции. Вестник Университета имени О. Е. Кутафина. 2017. № 3. С. 59–71.

⁹⁴⁶ Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 64.

⁹⁴⁷ Дем'янова О. В. Чинники формування стадійної структури цивільного судочинства. Право і суспільство. 2018. № 5. С. 77.

висловив і В. І. Тертишніков, який називає провадження та стадії ознаками цивільної процесуальної форми та визначає їх таким чином: провадження – система цивільних процесуальних дій, об'єднаних кінцевою процесуальною метою (розгляд і вирішення цивільної справи); стадія – це система цивільних процесуальних дій, об'єднаних найближчою процесуальною метою⁹⁴⁸. З огляду на термінологію ЦПК України, в якому стадії з оскарження судових рішень розміщені в окремих главах і в їх назвах вживається термін «провадження», в літературі наголошувалось, що слід виділяти не стадії цивільного процесу в цілому, а стадії окремих видів проваджень за інстанційною ознакою⁹⁴⁹.

Проте такий підхід піддано обґрунтованій критиці в літературі. Так, В. В. Комаров підкреслює, що цивільний процес характеризується у структурному плані як через стадії цивільного процесу, так і через судові провадження, однак їх не слід ототожнювати, при цьому провадження цивільного процесу він розглядає як специфічну конструкцію, морфологічну модель розгляду цивільної справи⁹⁵⁰. Підтримуючи таку думку, слід наголосити на тому, що терміносистеми цивільного процесуального законодавства багатьох пострадянських країн, у т.ч. чинного ЦПК України, дійсно дають підстави для подібних висновків з огляду на багаторазове вживання термінів на кшталт «апеляційне провадження», «касаційне провадження», «провадження за нововиявленими або виключними обставинами» тощо з огляду на це, багато науковців фактично ототожнюють терміни «стадія» та «провадження». Проте з теоретичних міркувань з такою позицією, а також з визнанням

⁹⁴⁸ Тертишніков В. І. Цивільний процес України (лекції): навч. посіб. Харків: Видавець Вапнярчук Н. М., 2006. С. 9; Тертишніков В. І. Основи цивільного судочинства: навч.-практ. посіб. Вид 3-є, доп. і перероб. Харків: «ФІНН», 2011. С. 12.

⁹⁴⁹ Цивільний процес України: підручник; за заг. ред. М. М. Ясинка. К. : Правова єдність: Алерта, 2014. С. 26.

⁹⁵⁰ Курс цивільного процесу: підручник. За ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. С. 44-4.

стадій складовими проваджень не можна погодитись, оскільки, як вказувалось раніше в цьому розділі, провадження та стадії цивільного судочинства мають різну правову природу. Варто розуміти, що зміст процесуальних категорій, у т.ч. вищевказаних, повинен визначатись процесуальною доктриною та закріплюватись в законодавстві, а не навпаки.

Також слід звернути увагу на позицію В. М. Горшенєва, який при дослідженні юридичного процесу виокремлює два великі рівні стадій: стадії функціонального призначення та стадії логічної послідовності. Функціональні стадії процесу обумовлюють видом процесуальної діяльності, яка виникає у початковий момент та протікає у встановленому порядку. Кожна така стадія має лише притаманні їй просторово-часові межі й має бути розпочата та закінчена протягом певного проміжку часу. Стадії ж логічної послідовності є операціями-діями в середині та в межах однієї стадії. До них належать встановлення фактичних обставин справи, вибір та аналіз норми, рішення справи, виражене в акті застосування права. При цьому цей автор зазначає, що термінологічне визначення операцій дій всередині й у рамках однієї стадії доцільно називати не «етапами» і «фазами», а стадіями логічної послідовності, так як вони складають безпосередній зміст кожної із стадій функціонального призначення та систематично повторюються при здійсненні відповідних операцій⁹⁵¹. Таким чином, зазначений автор одним і тим самим терміном «стадія» позначає різнорівневі процесуальні явища, розмежовуючи їх похідними словами «функціонального призначення» (вищий рівень) та «логічної послідовності» (нижчий рівень).

Стосовно цивільного судочинства подібну думку висловив І. М. Колядко, на думку якого, в цивільному процесі потрібно

⁹⁵¹ Теория юридического процесса. Под общ. ред. проф. В. М. Горшенева. Х.: Вища школа, 1985. С. 125–150.

розрізняти стадії вирішення справа або провадження (їх п'ять), а в кожній з них – стадії порушення справи, підготовки до розгляду, розгляду в судовому засіданні, винесення постанови⁹⁵². Подібні погляди висловлювали й науковці, які досліджували окремі стадії судочинства. Так, М. Ш. Пацація окремими стадіями апеляційного перегляду судового рішення вважає стадії порушення провадження, підготовки справи до розгляду та розгляду апеляційної скарги та ухвалення судового акту⁹⁵³. На думку Г. П. Тимченка, підготовку справи до судового розгляду можна вважати стадією, але не самого процесу як такого, а його циклу (провадження)⁹⁵⁴. Загалом, зважаючи на зазначені ідеї науковців, можна припустити, що стадії вищого рівня складаються зі стадій нижчого рівня (рівнів). Саме такий підхід втілений в чинному ЦПК України, в якому термін «стадія» позначає різні рівні ієрархічної складності процесуальної діяльності, зокрема:

- стадія судового процесу (ч. 1 ст. 33);
- стадія розгляду справи (ч.ч. 3. 4 ст. 8, ч. 3 ст. 210);
- стадія розгляду (ч. 2 ст. 56);
- стадія розгляду справи по суті (ч. 12 ст. 33);
- стадія провадження (ч. 1 ст. 206);
- стадія підготовчого провадження (ч. 12 ст. 33);
- стадія відкриття провадження у справі (ч. 6 ст. 277);
- стадія перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку (ч. 2 ст. 142);
- стадія підготовчого засідання (ч. 6 ст. 198);
- стадія розгляду клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (ч. 1 ст. 466);

⁹⁵² Гражданский процесс. Общая часть: Учебник; Под общ. ред.: Белова Т. А., Колядко И. Н., Юркевич Н. Г. Минск: Амалфея, 2000. С. 31.

⁹⁵³ Пацація, М. Ш. Процессуальная деятельность проверочных инстанций арбитражного суда. Проблемы эффективности. М. : ИПЦ Маска, 2008. С. 73.

⁹⁵⁴ Тимченко Г. П. Підготовка справи до судового розгляду: витоки та сучасний стан. Часопис Київського університету права. 2010. № 3. С. 142–146.

стадія розгляду заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення МКА (ч. 3 ст. 477), тощо.

З наведеного вище огляду наукових думок і аналізу використання слова «стадія» в терміносистемі чинного ЦПК України вбачається, що науковці та законодавець позначають ним навіть не два, а більшу кількість рівнів процесуальної діяльності. З наведених вище прикладів застосування в ЦПК України терміну «стадія» вбачається, що воно тяжіє не до спеціального юридичного, а до загального лексичного значення як етапу, періоду різних динамічних явищ. Однак, на відміну від звичайного життя юридичній сфері притаманні когнітивні лінгвістичні прийоми і принципи законодавчої техніки, порушення яких внаслідок непослідовного застосування термінології в законах може призвести не лише до юридичних колізій, а й розмиття фундаментальних правових категорій. Зрештою, це негативно впливає на судову практику, адже суди в своїх рішеннях з огляду на процесуальне законодавство, відносять до окремих стадій цивільного судочинства етапи розгляду справи в суді першої інстанції. Так, Велика Палата Верховного Суду в постанові від 28.11.2018 у справі № 401/169/16-ц зазначила, що визначення юрисдикції, у порядку якої має розглядатися спір, вирішується судом першої інстанції на такій стадії цивільного процесу, як відкриття провадження у справі, яка включає в себе дві взаємопов'язані дії: пред'явлення позову та прийняття його судом до свого провадження⁹⁵⁵.

Зважаючи на це, слід закріпити в ЦПК України визначення «стадії цивільного судочинства» та відмовитись від широкого застосування слова «стадія». Варто звернути увагу й на те, що деякі вищевказані словосполучення зі словом «стадія», що зустрічаються в ЦПК України, є тавтологічними, наприклад, «стадія перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку». В подібних словосполученнях

⁹⁵⁵ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.11.2018 у справі № 401/169/16-ц, URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78376918>

слово «стадія» фактично не несе смислового навантаження, а лише підкреслює стадійність цивільного судочинства.

Викладене вище свідчить про те, що стадія цивільного судочинства має охоплювати всю процедуру розгляду та вирішення справи в суді певної інстанції. Це підтверджує висловлену раніше тезу про те, що критерієм поділу цивільного судочинства на стадії є інстанційність, однак і не спростовує такий загальноновизнаний в літературі критерій як мета (ціль, завдання) процесуальної діяльності. Зважаючи на це, а також висловлені нами вище критичні зауваження щодо застосування мети процесуальної діяльності як критерію поділу судочинства на стадії, можна зробити висновок про те, що критерієм поділу цивільного судочинства на стадії має бути мета не абстрактної процесуальної діяльності, а діяльності саме суду певної інстанції.

Такий концепції інстанційної диференціації цивільного судочинства, на перший погляд, не відповідає перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, адже відповідно до ст. 425 ЦПК України цей перегляд можуть здійснювати суди різних інстанцій. Отже, для цієї стадії не характерна суворості інстанційна юрисдикція. Разом з тим, суд при розгляді заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами вирішує не окреме процесуальне питання, а розглядає та вирішує відповідну справу по суті з урахуванням заявленої нововиявленої або виключної обставини за загальними правилами, що діють для суду відповідної інстанції. Лише в суді першої інстанції справа незалежно від її категорії розглядається у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи (ч. 2 ст. 429 ЦПК України). Істотною відмінністю такого перегляду є те, що судові рішення, ухвалені за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, крім рішень Верховного Суду, може бути самостійним об'єктом апеляційного та касаційного перегляду як вказується в ч. 7 ст. 429 ЦПК України – «переглянуте на загальних підставах». Таким чином,

рішення чи ухвала суду, постановлене за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, за наявності відповідних умов і належної реалізації права на оскарження може бути переглянуте в апеляційному та касаційному порядку, тобто йому притаманна стадійність. З огляду на це, розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами тяжіє до окремої процедури цивільного судочинства. Це дає підстави деяким ученим, зокрема, В. І. Тертишнікову визначати його як один з обов'язкових видів провадження в цивільній справі⁹⁵⁶. Також в літературі висловлювались думки про те, що перегляд судового рішення в зв'язку із новоявленими обставинами є окремою процесуальною формою цивільного процесу⁹⁵⁷.

Однак традиційно в літературі перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами розглядають як самостійну стадію цивільного судочинства⁹⁵⁸. Слід підтримати

⁹⁵⁶ Тертишніков В. І. Цивільний процес України: навч.-практ. посіб. 4-е вид., доп. і перероб. Х.: Видавництво «Юрайт», 2012. 424 с.

⁹⁵⁷ Курс цивільного процесу: підручник. За ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. С. 932–939, 1160–1162, 1195–1196.

⁹⁵⁸ Ахмач Г. М. Цивільне процесуальне законодавство в аспекті перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами в апеляційній інстанції. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 5. С. 63–66. Тимченко С. Г. П. Проблеми реалізації принципів судочинства на стадії перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. Держава і право. 2010. № 47. С. 312–318; Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 171; Колесник Р.М. Підстави перегляду рішень господарських судів за нововиявленими обставинами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Київ, 2018. 203 с.; Алиев Т. Т. Производство по пересмотру судебных постановлений ввиду вновь открывшихся обстоятельств в гражданском судопроизводстве: Теоретические и практические аспекты, перспективы развития: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Саратовский государственный социально-экономический университет. Саратов, 2005. 444 с.; Забрамная Н. Ю. Пересмотр судебных постановлений по вновь открывшимся или новым обстоятельствам в гражданском процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. М., 2016. С. 30; Резуненко А. Н. Пересмотр судебных актов, вступивших в законную силу, по вновь открывшимся обстоятельствам как стадия гражданского процесса: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Волгоградская академия МВД России. Волгоград, 2001. 157 с.; Колобродова О. В. Місце та значення перегляду судових актів у зв'язку з нововиявленими обставинами в цивільному процесі. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 3 (7). С. 60–71.

саме останню наукову позицію, адже перегляд судового рішення у зв'язку із нововиявленими або виключними обставинами стосується цивільної справи, що вже розглядалась принаймні судом першої інстанції. Від інших видів перегляду судових рішень ця стадія відрізняється спеціальною метою, яку переслідує суд, що полягає в перевірці законності та обґрунтованості судового рішення з огляду на обставину, про існування якої стало відомо після ухвалення судового рішення (нововиявлену або виключну). Крім того, така стадія має особливий порядок розгляду (процедуру), адже на ній переглядається не справа в цілому, а лише вплив нововиявленої або виключної обставини на судові рішення.

Концепція інстанційної диференціації цивільного судочинства, на перший погляд, виводить за рамки цивільного судочинства виконавче провадження, адже у виконавчому провадженні, на відміну від вищевказаних стадій судочинства, відсутній такий обов'язковий суб'єкт як суд. Обов'язковими суб'єктами правовідносин у виконавчому провадженні є органи та особи, які здійснюють примусове виконання рішень. Крім того, сучасне виконавче провадження відповідно до його визначення, закріпленого в ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження», стосується примусового виконання не лише судових рішень, а й рішень інших органів (посадових осіб), що визначає його комплексний характер. Разом з тим, зміст виконавчого провадження полягає в сукупності дій органів і осіб, вказаних у Законі України Про виконавче провадження», спрямованих на примусове виконання рішень, у т.ч. судових. Зважаючи на це, виконавче провадження має як деякі ознаки стадії судочинства, так і відмінні риси.

В законодавстві та судовій практиці виконавче провадження в частині виконання судового рішення традиційно відноситься до стадій судочинства, є його завершальною стадією. Так, в ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження» вказується, що виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження.

Ґрунтуючись на такій закріпленій в законодавстві дефініції ВС неодноразово у своїх рішеннях, ухвалених в різних видах цивільного судочинства, неодноразово наголошував на тому, що виконавче провадження є стадією судочинства. Так, колегія суддів Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду в постанові від 31.10.2018 у справі № 2-а-3494/11 зазначила, що у контексті наведених положень Закону України «Про виконавче провадження» виконавче провадження, як завершальна стадія судового провадження, представляє собою процес, який починається з моменту набрання судовим рішенням законної сили і завершується настанням відповідних обставин, передбачених статтею 39 цього Закону. Заміна сторони чи третьої особи у відносинах, щодо яких виник спір, (процесуальне правонаступництво) можлива на будь-якій стадії адміністративного процесу, як на стадії розгляду справи так і на стадії виконання судового рішення, яке набрало законної, зокрема, і до видання виконавчого листа, і відбувається виключно за відповідним рішенням суду⁹⁵⁹. Подібну позицію ВС щодо правової природи виконавчого провадження слід визнати усталеною, адже вона відображена не лише в його постановках, а й навіть в назві його Дайджесту від 01.08.2019 «Дайджест судової практики ВС у спорах, що виникають на стадії виконання судових рішень»⁹⁶⁰.

Останнім часом значний вплив на розуміння правової природи виконання судових рішень в правовій науці та в судовій практиці України здійснює прецедентна практика ЄСПЛ у справах щодо порушення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Українські суди і науковці, обґрунтовуючи те, що виконання судового рішення є частиною судочинства, все частіше посилаються

⁹⁵⁹ Постанова Касаційного адміністративного суду від 31 жовтня 2018 року у справі N 2-а-3494/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77586424/>

⁹⁶⁰ Дайджест судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають на стадії виконання судових рішень від 01.08.2019 URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_VP_11_2019_1.pdf

на низку рішень ЄСПЛ. Так, у справі «Горнсбі проти Греції» ЄСПЛ зазначив, що виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватись як складова частина судового розгляду. Здійснення права на звернення до суду з позовом стосовно його прав та обов'язків цивільного характеру було б ілюзорним, якби внутрішня правова система допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося б на шкоду одній зі сторін⁹⁶¹. Це рішення стало прецедентним для багатьох рішень ЄСПЛ у інших справах щодо неналежного виконання судових рішень, зокрема, проти України. Так, у справі «Ромашов проти України» ЄСПЛ вказав, що виконавче провадження становить невід'ємну частину судового розгляду справи, який у випадку заявника був замінений провадженням у КТС. Крім того, ЄСПЛ вкотре нагадав, що ч.1 ст. 6 Конвенції гарантує кожному право на судовий розгляд при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків. Це положення становить собою «право на суд», у якому право на доступ до правосуддя є одним із аспектів цього права. Однак дане право було б ілюзорним, якщо національні правові системи Договірних Сторін допускали б невиконання остаточних судових рішень, які набули чинності. Немислимо, щоб ч. 1 ст. 6 Конвенції детально описувала процесуальні гарантії сторін у справі – справедливість, публічність, розумність строку у провадженні, – але водночас не гарантувала б виконання судового рішення. Тлумачення ч. 1 ст. 6 Конвенції як такої, що пов'язана лише із доступом до правосуддя і порядком судового розгляду, могло б привести до ситуації, яка не відповідатиме принципу верховенства права, який Договірні Сторони зобов'язались поважати, ратифікуючи Конвенцію. Виконання рішення, ухваленого будь-яким судом повинно розглядатися як невід'ємна частина «судового розгляду» – для досягнення цілей статті 6 Конвенції⁹⁶².

⁹⁶¹ Hornsby v. Greece, no. 18357/91. Judgment 19 March 1997. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020>

⁹⁶² Romashov v. Ukraine, no. 67534/01, Judgment 27 July 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61946>

Посилаючись на зазначені вище та деякі інші рішення ЄСПЛ щодо порушення статті 6 Конвенції⁹⁶³, деякі науковці роблять висновок про те, що виконавче провадження (виконання рішення суду) є обов'язковою стадією (правозастосовним циклом) цивільного судочинства⁹⁶⁴. Проте такий висновок не є абсолютно релевантним відповідним рішенням ЄСПЛ. Як зазначають П. Пушкар і Р. Бабанли, зміст діяльності ЄСПЛ, якщо підійти до цього питання просто, полягає у тому, щоб перевірити, чи за певних обставин, наведених заявником, держава діяла в межах своїх обов'язків відповідно до Конвенції та не допустила її порушення. Таким чином, цей суд тлумачить положення Конвенції, розвиваючи їх до конкретних обставин, які є предметом розгляду відповідної справи⁹⁶⁵. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює право на справедливий суд, закріплюючи принципи верховенства права та належного здійснення правосуддя. З прецедентної практики ЄСПЛ вбачається, що воно стосується інституційних і організаційних засад, а також особливостей здійснення окремих

⁹⁶³ Рішення ЄСПЛ від 11.01.2005. Справа «Дубенко проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_251#Text; Рішення ЄСПЛ від 28.07.1999. Справа «Імобільяре Саффі» проти Італії». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_075#Text; Рішення ЄСПЛ від 07.05.2002. Справа «Бурдов проти Росії». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_045; Рішення ЄСПЛ від 22.02.2004. Справа «Шаренок проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_235; Рішення ЄСПЛ від 10.12.2009. Справа «Васильчук проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_532

⁹⁶⁴ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 92; Лимарь І. В. Дискусійні питання місця виконавчого провадження в системі права України. Інформація і право. 2019. № 2(29). С. 186–193; Гетманцев О. В. Звернення судових рішень до виконання в системі цивільного судочинства. Науковий вісник Чернівецького університету. 2013. Випуск 660. Правознавство. С. 78; Притуляк В. М. Процесуальна природа виконавчого провадження крізь призму практики європейського суду з прав людини практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права. Матеріали круглого столу, м. Одеса, 5 квітня 2016 року. Одеса: «Юридична література», 2016. С. 68–72.

⁹⁶⁵ Пушкар П., Бабанли Р. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. «Судебно-юридическая газета». 2 травня 2019 року. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi?fbclid=IwAR2m3m2PqB01gYSQFyFkgLbk2IVPTvbDJOVa-GNRYOupOocFjBuMKmLgBgB>

судових, квазісудових і адміністративних процедур, пов'язаних з вирішенням спорів чи інших юридичних справ. Зважаючи на важливе місце зазначеного права у системі глобальних цінностей демократичного суспільства, ЄСПЛ у своїй практиці тлумачить його досить широко, про що свідчать, зокрема, такі його рішення.

У згадуваній справі «Ромашов проти України» ЄСПЛ поширив право на справедливий суд не лише на судовий розгляд, а й на провадження у КТС⁹⁶⁶. Таким чином, ЄСПЛ під «судом» розуміє не лише власне суд, а й квазісудові органи, рішення яких підлягають примусовому виконанню.

У справі «Странніков проти України» ЄСПЛ, розглядаючи тривалість т.зв. «внутрішнього процесу», що почався зі звернення заявника з позовом до місцевого суду та закінчився виплатою заявнику заборгованості, включає в нього 4 інстанції, включаючи інстанцію виконання⁹⁶⁷. Таким чином, ЄСПЛ розглядає всю процедуру захисту прав заявника, що включає і розгляд справи, і перегляд судових рішень, і їх виконання, як єдиний процес у різних інстанціях.

У справі «Імобільяре Саффі» проти Італії», розглядаючи скаргу стосовно порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод внаслідок невиправданої затримки виконання рішення магістрату про виселення орендаря в силу відстрочок отримання поліцейної допомоги та відмови начальника поліції м. Ліворно надати відповідну поліцейну допомогу, ЄСПЛ поширив принципи права на справедливий суд на адміністративну діяльність. Відповідно до ст.ст. 608 та 513 Цивільно-процесуального кодексу Італії, завдання судового виконавця при виконанні таких рішень полягає у тому, щоб зажадати від орендаря звільнити приміщення, і з цією метою він може клопотати про

⁹⁶⁶ Romashov v. Ukraine, no. 67534/01, Judgment 27 July 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61946>

⁹⁶⁷ Рішення ЄСПЛ від 03.05.2005. Справа «Странніков проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_389#Text

надання поліційної допомоги «у разі необхідності». Судовий виконавець поновлює власника в його правах і повертає йому ключі. Поліція при цьому виступає органом, що діє від імені суду. ЄСПЛ у зазначеній справі визнав, що італійська процедура примусового виконання судових наказів про виселення в деяких аспектах відрізняється від провадження з виконання судового наказу в строгому сенсі слова. Розглядаючи це питання раніше у справі «Сколло проти Італії», ЄСПЛ дійшов висновку, що «навіть якщо, як це має місце в даній справі, не можна говорити про провадження з виконання судового наказу в строгому сенсі, ... пункт 1 статті 6 застосовується за умови, що мета цього провадження полягала у вирішенні спору між заявником і його орендарем»⁹⁶⁸ (п. 44). В справі «Імобільяре Саффі» проти Італії» ЄСПЛ констатував, що оскільки дата виселення відстрочувалася через відмову орендаря звільнити приміщення в добровільному порядку, що становило фактичне продовження оренди і подальше обмеження права власності компанії-заявниці, ця ситуація й далі залишалася «спором» (contestation – вирішенням спірного питання) у розумінні статті 6. Також ЄСПЛ в цьому рішенні, посилаючись на рішення у справі «Горнсбі проти Греції», наголосив, що виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має розглядатись як невід’ємна частина «судового процесу» для цілей статті 6⁹⁶⁹. Таким чином, у цій справі ЄСПЛ поширив принципи ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на адміністративну діяльність поліції при виконанні рішень суду.

Зважаючи на наведену практику ЄСПЛ можна зробити висновок про те, що виконання рішення суду в цивільній справі є невід’ємною частиною не стільки судочинства, скільки загального процесу чи правового механізму захисту порушеного, оспорюваного чи

⁹⁶⁸ Scollo v. Italy. no. 19133/91. Judgment 28 September 1995 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57936>

⁹⁶⁹ Рішення ЄСПЛ від 28.07.1999. Справа «Імобільяре Саффі» проти Італії». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_075#Text

невизнаного права, свободи чи інтересу особи. І з цим слід беззаперечно погодитись. Однак в силу широкого тлумачення принципів права на справедливий суд вищевказану прецедентну практику ЄСПЛ не слід вважати безспірним підґрунтям для визнання виконання судових рішень (виконавчого провадження) саме стадією цивільного судочинства, адже змістовно це не так.

Наразі в юридичній літературі України відсутня єдина точка зору щодо терміну, який позначає діяльність з виконання судового рішення. Окрім законодавчо закріплених термінів «виконання судових рішень» (ЦПК України) та «виконавче провадження» (Закон України «Про виконавче провадження») доволі часто в літературі вживається такий термін як «виконавчий процес»⁹⁷⁰, під яким пропонується розуміти врегульовану нормами законодавства про виконавче провадження діяльність органів державної виконавчої служби й інших суб'єктів виконавчого процесу, здійснювану в особливій процесуальній формі й спрямовану на забезпечення примусового виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів, а також реальне поновлення прав фізичних та юридичних осіб шляхом застосування заходів примусового виконання⁹⁷¹. З такого визначення видно, що введенням терміну «виконавчий процес» науковці намагаються підкреслити єдність засад і загальної процедури виконання не лише судових рішень, а й рішень інших

⁹⁷⁰ Щербак С. В. Зміст виконавчого процесу. Правовий вісник УАБС. 2011. № 2 (5). С. 15–19; Щербак С. В. Судові та виконавчі процедури в цивілістичному процесі. Часопис Київського університету права. 2014. № 1. С. 187–191; Чумак О. О. Виконавче провадження та виконавчий процес: сучасний стан та перспективи. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2013. № 27. С. 582–588; Гук Б. М. Проблеми дефініції поняття виконавчого провадження. Університетські наукові записки. 2009. № 1 (29). С. 101–106; Щербак С. В. Суб'єкти виконавчого процесу. Вісник Української академії банківської справи. 2012. № 6. С. 35–38; Сергієнко Н. А. Виконавчий процес (як діяльність): поняття та ознаки. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. № 4. Том 31 (70). С. 50–55; Сібільов Д. М. Генетичні ознаки виконавчого провадження в системі цивільної юрисдикції. Юрист України. 2011. Вип. 2. С. 34–38.

⁹⁷¹ Щербак С. В. Зміст виконавчого процесу. Правовий вісник УАБС. 2011. № 2 (5). С. 15.

органів, тим самим обґрунтувати відмежування процедури виконання рішень від судочинства.

Така концепція є продовженням започаткованої в 20-ті роки ХХ ст. дискусії про правову природу та місце правових норм, які регулюють виконання судового рішення. Так, ще в 1924 році В. А. Краснокутський при дослідженні виконавчого провадження наголосив, що право на судові рішення – це одна форма захисту права, а примусове виконання – інша. І хоча в цій самій роботі автор вказує, що виконання рішень є останньою стадією цивільного судочинства, вказану вище думку підтримав і розвив М. К. Юков, який піддав критиці традиційне на той час визнання в науці та законодавстві виконання судових рішень стадією цивільного судочинства. Цей автор вважає, що виконавче провадження – це комплексна і самостійна галузь права, до предмета якої входять як процесуальні, так і матеріально-правові відносини, неоднорідні за своїм змістом та галузевою належністю. На цій теоретичній основі ним була обґрунтована ідея про виділення самостійної галузі права – виконавчого права⁹⁷². В подальшому ідею галузевого виокремлення виконавчого права розвинули інші вчені, зокрема, В. М. Шерстюк та В. В. Ярков. Вказані автори наголошують на непроцесуальному характері виконавчого провадження, а також розмежовують відносини, що виникають при виконанні рішень різних юрисдикційних органів, та цивільні процесуальні відносини⁹⁷³. Прибічники цієї позиції Ю. В. Білоусов, В. І. Тертишніков і О. В. Шутенко пропонували назвати виділену нову галузь права та назвати її цивільним

⁹⁷² Юков М. К. Самостоятельность норм, регулирующих исполнительное производство. Проблемы совершенствования ГПК РСФСР. Свердловск, 1975. С. 91–97.

⁹⁷³ Шерстюк В. М. Система советского гражданского процессуального права. Москва: Изд-во МГУ, 1989. С. 133; Ярков В. В. Проблемы реализации судебных актов. Проблемы совершенствования правосудия по гражданским делам. Ярославль: Изд-во Ярославского ун-та, 1991. С. 80–81.

виконавчим правом⁹⁷⁴. Поза цивільним процесом розглядають виконавче провадження й багато інших науковців, зокрема, М. А. Вікут, О. В. Гетманцев, О. В. Ісаєнкова, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак та інші, які також підтримують думку про самостійність галузі виконавчого права, обґрунтовують наявність адміністративно-виконавчого права, або відносять виконавче провадження до адміністративного процесу⁹⁷⁵. Такі підходи піддані в літературі критиці, а виокремлення виконавчого провадження в самостійну галузь визнано передчасним⁹⁷⁶. Не вдаючись в дану дискусію, оскільки вона безпосередньо не стосується диференціації цивільного судочинства, наголосимо, що концепція окремої галузі виконавчого права жодним чином не впливає на визнання чи невизнання виконання судових рішень стадією цивільного судочинства.

Також варто звернути увагу на думку деяких вчених про те, що стадією цивільного судочинства є вирішення процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних

⁹⁷⁴ Білоусов Ю. Цивільне виконавче право як самостійна галузь права. Закон і Бізнес. 2001. № 5 (3–9 лютого); Тертышников В. И., Шутенко О. В. Основы исполнительного производства. Х.: Консум, 2004. С. 5.

⁹⁷⁵ Исаенкова О. В. Проблемы исполнительного права в гражданской юрисдикции: автореф. дис. ... докт. юрид. наук:12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2003. 17 с. 11; Щербак С. В. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2002. 17 с.; Ігонін Р. В. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів виконавчого провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національна академія держ. податкової служби України. Ірпінь, 2007. 211 с.; Лівар Ю. О. Про виконавчі провадження в адміністративному праві. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2015. Вип. 19. С. 198–202; Цивільний процес України: академічний курс / за ред. С. Я. Фурси та ін. Київ: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2009. 848 с.; Фурса С. Я. Формування теоретичних основ виконавчих процесуальних правовідносин: сутність, система, ознаки та класифікація. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Київ, 2013. Вип. 95. С. 12–16; Вікут М. А. Еще раз о правовой природе исполнительного производства. Актуальные проблемы процессуальной цивилистической науки. Материалы, посвященные 80-летию профессора М. А. Вікут. Саратов. 2003. С. 50–53; Гетманцев О. В. Звернення судових рішень до виконання в системі цивільного судочинства. Науковий вісник Чернівецького університету. 2013. Випуск 660. Правознавство. С. 75–80.

⁹⁷⁶ Лимарь І. В. Дискусійні питання місця виконавчого провадження в системі права України. Інформація і право. 2019. № 2(29). С. 189–190.

справах та рішень інших органів (посадових осіб), а також здійснення судового контролю за виконанням судових рішень⁹⁷⁷. У другому розділі цієї роботи автор виділив, зокрема, такі дві спеціальні функції судової влади в цивільному судочинстві як забезпечення виконавчого провадження і судовий контроль за виконавчим провадженням. З огляду на це в попередньому підрозділі обґрунтовано, що ці функції здійснюють за особливими процедурами і характеризують не стадійність вирішення основного спору, а вирішення окремих питань, пов'язаних з виконанням судового рішення. Окрім того, судові рішення, ухвалені судом першої інстанції в таких процедурах, можуть переглядатись в загальному порядку. З огляду на викладене, вирішення процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб), а також здійснення судового контролю за виконанням судових рішень є проявом не інстанційної, а процедурної диференціації цивільного судочинства, незважаючи на те, що вони безпосередньо обумовлені та впливають з виконання судових рішень.

Для вирішення питання про віднесення до стадій цивільного судочинства діяльності з виконання судового рішення потрібно, насамперед, розмежувати поняття «виконавчого провадження» та «виконання судових рішень», які, на наш погляд, співвідносяться як ціле та частина. Зважаючи на це в цивільному процесі релевантним буде саме термін «виконання судових рішень», а не «виконавче провадження». Однак виконання судових рішень є не лише частиною виконавчого провадження, а й відповідного судочинства. Такий висновок є цілком виваженим з огляду на те, що судочинство – це не тільки розгляд і вирішення судом справ, а це,

⁹⁷⁷ Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія. за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 138; Цивільне процесуальне право України: Підручник; За заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2009. С. 58.

насамперед, реальний правовий захист прав, свобод та інтересів, що немислимо без виконання судового рішення, незалежно від того, які органи чи особи наділені компетенцією щодо його здійснення. Крім того, як випливає з рішення ЄСПЛ у справі «Імобільяре Саффі проти Італії», до реального виконання рішення суду відповідне спірне питання вважається невирішеним. Виконання судового рішення, хоч і не здійснюється судовою інстанцією, проте, як вказувалось вище, є всі підстави вважати орган (особу), який виконує судові рішення, інстанцією (щаблем) цивільного судочинства, особливо з огляду на мету останнього згідно ч. 1 ст. 2 ЦПК України. Зазначені тези становлять квінтесенцію правових позицій ЄСПЛ у наведеній вище прецедентній практиці. Зважаючи на викладене, інстанційна диференціація цивільного судочинства передбачає, що виконання судового рішення є його завершальною стадією і це вже стало доктринальним положенням у науці цивільного процесу⁹⁷⁸. Проте наразі такий висновок не відповідає ч. 1 ст. 3 ЦПК України, в якій не вказані закони України, що регулюють виконання судових рішень. З огляду на це, пропонується викласти це положення в такій редакції: *«1. Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, Закону*

⁹⁷⁸ Лимарь І. В. Дискусійні питання місця виконавчого провадження в системі права України. Інформація і право. 2019. № 2(29). С. 189–190; Притуляк В. М. Процесуальна природа виконавчого провадження крізь призму практики Європейського суду з прав людини. Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права. Матеріали круглого столу, м. Одеса, 5 квітня 2016 року. Одеса: «Юридична література», 2016. С. 68–72; Курс цивільного процесу: підручник. За ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 37; Васильєв С. В. Цивільний процес: навч. Посібник. Х.: Одісей, 2007. С. 22; Кройтор В. А., Фролов М. М., Ясинок Н. М. Исполнительное производство. 2-е вид., доб. і доп. Х: Еспада, 2005. С. 9; Талан Л. Виконавче провадження в структурі цивільного процесу. Вісник Академії правових наук України. 2009. № 2. С. 102; Цивільне процесуальне право України: підручник; За ред. С. С. Бичкової. К.: Атіка, 2006. с. 28; Гетманцев О. В. Звернення судових рішень до виконання в системі цивільного судочинства. Науковий вісник Чернівецького університету. 2013. Випуск 660. Правознавство. С. 80; Цивільний процес: навч. посібн.; за ред. Ю. В. Білоусова. К.: Прецедент, 2006. С. 18; Цивільний процес: інтерактивний курс. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2007. С. 13; Гражданский процесс: Учебник. Под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, А. М. Чечота. М.: Проспект (ТК Велби), 2000. С. 370.

України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ і виконання судових рішень, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

Зважаючи на викладене вище та застосовуючи в якості критерія поділу мету діяльності суду певної інстанції та органів (осіб), які виконують судові рішення, вважаємо за можливе виділити такі стадії цивільного судочинства:

Стадії	Інстанція	Мета
Розгляд справи	Суд першої інстанції	Розгляд та вирішення справи по суті
Апеляційний перегляд	– Апеляційний суд – Верховний Суд – Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду	Перевірка законності та обґрунтованості судового рішення
Касаційний перегляд	Касаційний суд	Перевірка законності судового рішення
Перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами	– Суд, який ухвалив судове рішення – Суд тієї інстанції, яким змінено або ухвалено нове судове рішення – Верховний Суд у складі Великої Палати	Перевірка законності та обґрунтованості судового рішення з огляду на обставину, про існування якої стало відомо після ухвалення судового рішення
Виконання судового рішення	– Орган державної виконавчої служби (державні виконавці); – Приватні виконавці	Забезпечення фактичного виконання судового рішення

Грунтовний аналіз кожної такої стадії виходитиме за рамки предмету цієї роботи. Тим більше з огляду на те, що зазначені стадії розглядались в рамках спеціальних досліджень, у т.ч. на

дисертаційному рівні⁹⁷⁹, а також їм приділялось багато уваги в інших наукових роботах⁹⁸⁰ і вони розкриті в усіх підручниках з цивільного процесу. Ґрунтовне дослідження теоретичних засад та практичних аспектів здійснення судочинства на різних стадіях може стати предметом окремих наукових досліджень.

Виділена вище стадійність цивільного судочинства є загальною. Крім того, перехід судочинства з однієї стадії в іншу здійснюється лише на підставі вчинення різними суб'єктами певних юридичних дій відповідно до встановлених законом умов, наприклад, апеляційний перегляд судових рішень здійснюється лише в разі подання учасником справи апеляційної скарги та постановлення судом ухвали про відкриття апеляційного провадження. Окремі види

⁹⁷⁹ Помазанов А. В. Касаційний перегляд судових рішень у цивільному процесі України: дис. ... доктора філософії: 081 (Право). К., НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 252 с.; Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 431 с.; Колотілова І. О. Законність та обґрунтованість рішень суду в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 190 с.; Войтовський В. С. Касаційне оскарження у цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 208 с.; Лліопол І. М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 250 с.; Батрин О. В. Право апеляційного оскарження рішення в цивільному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2014. 202 с.; Фролова О. В. Апеляційне оскарження ухвал суду першої інстанції у цивільному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Київ, 2017. 254 с.; Дузінкевич Т. І. Повноваження суду першої інстанції цивільної юрисдикції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2015. 279 с.; Колесник Р. М. Підстави перегляду рішень господарських судів за нововиявленими обставинами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Київ, 2018. 203 с.; Бондар І. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2009. 211 с.; Цихоня Д. Ю. Оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад». Одеса, 2015. 216 с.; Якимчук С. О. Виконання судових рішень як частина судового розгляду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.

⁹⁸⁰ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016.

проваджень та судочинство в окремих категоріях цивільних справ мають спрощену стадійність. Так, в справах, рішення у яких підлягають перегляду в апеляційному порядку ВС, касаційний перегляд не здійснюється (п. 1 ч. 3 ст. 389 ЦПК України). Не підлягає апеляційному, а тим більше касаційному оскарженню судовий наказ. Виконання судового рішення не є стадією окремого провадження, адже судові рішення, ухвалені в такому порядку, не підлягають примусовому виконанню.

Стадійність притаманна не лише загальній процедурі вирішення тієї матеріально-правової вимоги, з якою особа звернулася до суду, а й допоміжним процедурам з розгляду та вирішення окремих процесуальних питань. Це пов'язано з тим, що ЦПК України (ст.ст. 353, п.п. 2 і 3 ч. 1 ст. 389) передбачає можливість апеляційного та касаційного оскарження окремо від рішення суду не лише ухвал, що стосуються припинення провадження і унеможливають подальший розгляд справи, а й ухвал щодо вирішення окремих процесуальних питань, наприклад, про забезпечення позову, заміну заходу забезпечення позову, заміну сторони тощо. Проте апеляційний і касаційний перегляд таких ухвал здійснюється в рамках однієї цивільної справи, а до суду апеляційної або касаційної інстанції відповідно до пп. 15.10 пп. 15 п. 1 розділу XIII ЦПК України передаються лише копії матеріалів, необхідних для розгляду скарги на таку відповідну ухвалу.

Необхідно погодитись з вищевказаною широко підтримуваною процесуалістами думкою про поділ кожної стадії на послідовні етапи процесуальної діяльності, до яких, за загальним правилом, відносяться відкриття провадження у справі, підготовка справи до розгляду та безпосередньо судовий розгляд. Проте така етапність також має загальний характер. Певним стадіям притаманна інша етапність. Так, касаційний перегляд має складну внутрішню будову, адже касаційна скарга може бути залишена без задоволення ще на етапі попереднього розгляду справи. Крім того, справа

в касаційному суді може розглядатись не лише колегію суддів КЦС, а бути передана на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати ВС, що також вказує на можливе процесуальне ускладнення касаційного перегляду. Такі процесуальні укладення на будь-якій стадії цивільного судочинства слід визнати додатковими її етапами. Також особливості етапності мають стадії залежно від виду провадження. Наприклад, етапність розгляду судом першої інстанції справи в порядку наказного провадження істотно відрізняється від етапності розгляду справи в порядку позовного чи окремого провадження.

Етапи стадії цивільного судочинства в свою чергу також мають певний зміст, що визначає їх внутрішню будову. Такий зміст полягає у процесуальних діях, що можуть бути згруповані в підетапи. Етапність стадій цивільного судочинства характеризує не вертикальну (інстанційну) диференціацію цивільного судочинства, а поступальну лінійну діяльність з розгляду справи в одній інстанції. Тому поділ стадій судочинства на етапи за своєю суттю є не вертикальним, а горизонтальним.

З огляду на викладене вище, під інстанційною диференціацією цивільного судочинства слід розуміти його поділ на стадії, які є структурно та темпорально відокремленими його частинами, зміст яких становить процесуальна діяльність, спрямована на досягнення мети відповідних інстанцій – суду чи органів (осіб), які здійснюють примусове виконання рішень).

РОЗДІЛ 4

Диференціація позовного провадження

4.1. Позовне провадження як основа диференціації цивільного судочинства

Позовне провадження цивільного судочинства є іманентним і основним провадженням, що визначає його основну сутність і спрямованість. Це характерно не тільки для України, а й для всього цивілізованого світу вже більше двох тисяч років. Як зазначає К. С. Юдельсон, позовне провадження в загальній системі захисту суб'єктивних цивільних прав займає центральне місце, що історично склалося протягом віків⁹⁸¹. Т. В. Сахнова визначає позов і позовне провадження центральними категоріями всього цивілістичного процесу. Вона пише, що судовий захист і саме суб'єктивне цивільне право «народились» і «виросли» разом з позовом. «Мати позов – значить мати право – ця формула вироблена римським правом «*actio habere – ius habere*». Також зазначена авторка наголошує, що позовне провадження складає стрижень усього цивільного процесу, адже закономірності цивільної процесуальної форми породжені позовною формою захисту і найбільш повно проявляються в ній⁹⁸².

⁹⁸¹ Юдельсон К. С. Исковое производство в составе гражданской юрисдикции. Вопросы теории и практики гражданского процесса. Вып. 1. Саратов, 1976. С. 3.

⁹⁸² Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 59, 264.

В літературі позов і позовне провадження традиційно вважається універсальною формою захисту права⁹⁸³ чи формою судового процесу⁹⁸⁴. Також процесуалісти відзначають, що позовне провадження являє собою квінтесенцію судових принципів і процедур, досконалий засіб захисту права, що прийшов на заміну самообороні, самозахисту, самоуправству⁹⁸⁵. І подібних епітетів позовного провадження в літературних джерелах можна знайти безліч. Всі вони свідчать про те, що позовне провадження є основою цивільного судочинства.

Незважаючи на процедурну диференціацію цивільного судочинства та загальносвітову тенденцію до її розширення позовне провадження було та залишається його базовою процедурою. З цього приводу В. В. Комаров наголошує, що диверсифікація цивільного процесу – це результат певної модифікації позовного провадження як опорної конструкції цивільного судочинства. Проблематика диференціації цивільного судочинства в контексті розвитку онтологічних підстав підвищення його ефективності, на думку зазначеного автора, визначається диверсифікацією процесуальних проваджень, які за своєю суттю виступають у полі цивільного процесуального законодавства як автономні процесуальні процедури, що мають субсидіарний характер по відношенню до класичної процедури позовного провадження⁹⁸⁶. Таким чином,

⁹⁸³ Потапенко С. В. О сходстве и различиях иска в гражданском и административном судопроизводстве. Актуальные проблемы гражданского и административного судопроизводства. Материалы межвузовской научно-практической конференции. Под редакцией С. В. Потапенко. Краснодар: Кубанский государственный университет, 2019. С. 3–10.

⁹⁸⁴ Курило М. П. Позовне провадження як універсальна форма судових процесів у різних галузях процесуального права. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 3. С. 64–73. Ярков В. В. Гражданский процесс: учебник. 5-е изд., перераб. и доп. М. : Волтер Клувер, 2004. С. 255.

⁹⁸⁵ Иск и исковая форма защиты в гражданском процессе. О. В. Исаенкова, О. В. Николайченко, Т. В. Соловьева, Н. Н. Ткачева; под ред. О. В. Исаенковой. М. : Юрайт, 2019. С. 4–5.

⁹⁸⁶ Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 32.

В. В. Комаров визначає позовне провадження як класичну процедуру та опорну конструкцію цивільного судочинства. З такою думкою необхідно беззаперечно погодитись, адже в порядку позовного провадження розглядається не лише найбільша кількість цивільних справ, а й найбільша кількість їх категорій. Крім того, цивільне судочинство на відміну від інших видів судочинства не містить загального порядку розгляду та вирішення справ, що пов'язано з особливостями його процедурної диференціації. Тому саме правила позовного провадження виступають загальними правилами цивільного судочинства, а всі інші види проваджень і особливі процедури будуються на основі його моделі з відповідними винятками чи доповненнями.

Не зважаючи на традиційність позовного провадження в цивільному судочинстві в процесуалістиці не має єдності розуміння його правової природи. Представлені в літературі думки з цього приводу можна згрупувати в дві основні концепції, що є похідними від загальних концепцій поділу цивільного судочинства на види чи провадження, які були розглянуті в попередньому розділі. Відповідно до першої концепції, яку притримується переважна більшість науковців, позовне провадження є одним з видів провадження в цивільному судочинстві (видом цивільного судочинства)⁹⁸⁷. Згідно з другою концепцією, прихильники якої заперечують виділення видів проваджень (видів цивільного судочинства), позовне провадження наділене властивостями загального порядку

⁹⁸⁷ Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник. За заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ: Атіка, 2007. С. 25; Тихиня В. Г. Гражданский процесс: учебник. 2-е изд., перераб. Минск: ТетраСистемс, 2013. С. 18; Курс цивільного процесу: підручни. В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 36; Позовне, наказне та окреме провадження у цивільному процесі України. Практикум: навч. посібник для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів. Притика Ю. Д., Васирина Н. В., Грабовська О. О. та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Притики Ю. Д.; відповід. ред. Ізарова І. О. К.: ВД «Дакор», 2014. С. 17; Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У. С. 38.

цивільного судочинства. Так, О. В. Слепченко вважає, що позовне провадження – це загальні (родові) правила цивільного судочинства, за якими мають розглядатися всі цивільні справи⁹⁸⁸. Деякі автори, зокрема П. Ф. Єлісейкін, взагалі ототожнюють позовне провадження з усім цивільним судочинством⁹⁸⁹. Таким чином, наразі в науці цивільного процесу позовне провадження розглядається як вид провадження (цивільного судочинства) або як самостійний порядок розгляду цивільних справ. Причому в останньому випадку вважається, що позовне провадження виступає або самостійним порядком розгляду певної категорії цивільних справ, що існує поряд з іншими провадженнями цивільного процесу, або позовне провадження складається із загальних (родових) правил, за якими розглядаються всі категорії цивільних справ, з певними винятками для окремих категорій справ.

Сутність позовного провадження розкривають його ознаки, які вказують на його властивості та дають змогу здійснити всебічну його характеристику. Науковці висловлювали різні думки з приводу виділення ознак позовного провадження. Так, В. В. Комаров вказує на такі ознаки позовного провадження: спір про право як предмет судового розгляду, специфічний об'єкт судового захисту – суб'єктивне право або охоронюваний законом інтерес, рівноправність суб'єктів спору і відсутність, як правило, між ними відносин влади та підпорядкування, здійснення процесуальної діяльності з метою розгляду та вирішення спору про право у спосіб, передбачений законом, а також доступність⁹⁹⁰. О. В. Ісаєнкова виділяє такі ознаки позовного провадження: наявність спору про право; рівність суб'єктів спору; предметом захисту виступає вірогідно порушене

⁹⁸⁸ Слепченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации. Санкт-Петербург, 2011. – С. 146.

⁹⁸⁹ Елисейкин П. Ф. Особенности судебного рассмотрения отдельных категорий гражданских дел: учеб. пособие. – Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 1974. С. 33–34.

⁹⁹⁰ Позовне провадження: монографія. В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, П. І. Радченко та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 7, 9.

або оспорене суб'єктивне право чи охоронюваний законом інтерес; порушення здійснюється шляхом подачі до суду позовної заяви; метою є захист порушеного чи оспореного права передбаченим у законі способом, а не розгляд та вирішення цивільних справ судом першої інстанції⁹⁹¹. О. В. Гетманцев визначає такі характерні риси позовного провадження: наявність двох сторін (позивача і відповідача) з протилежними інтересами, які займають рівне становище в процесі; наявність спору, що виник з матеріальних правовідносин; звернення до суду з позовною заявою; детальна регламентація нормами ЦПК; дія всіх принципів процесуального права; захисту підлягає порушене, оспорене, невизнане суб'єктивне право чи інтерес⁹⁹². Дещо ширше підходить до визначення ознак позовного провадження С. С. Бичкова⁹⁹³. Отже, більшість виділених науковцями ознак позовного провадження збігаються. Проте, не всі вказані вище ознаки позовного провадження є спеціальними і характеризують саме його. Так, об'єкт судового захисту у вигляді суб'єктивного права⁹⁹⁴ характерний також для наказного провадження, а вигляді охоронюваного законом інтересу – окремому провадженню⁹⁹⁵. Рівність суб'єктів спору присутня й у наказному провадженні⁹⁹⁶. Доступність у контексті спрощених процедур, зменшення

⁹⁹¹ Исаенкова О. В. Иск в гражданском судопроизводстве: сборник. О. В. Исаенкова, А. А. Демичев, Т. В. Соловьева, Н. Н. Ткачева; под ред. О. В. Исаенковой. Москва: Волтерс Клувер, 2009. С. 188–189.

⁹⁹² Цивільне процесуальне право України: Підручник. М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріак, Ю. В. Білоусов та ін.; За заг. ред. д.ю.н., професора М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2016. С. 49.

⁹⁹³ Цивільне процесуальне право України: Підручник; За заг. ред. С. С. Бичкової. Київ: Атіка, 2009. С. 55.

⁹⁹⁴ Тертишніков В. І. Цивільний процес України (лекції): навч. посіб. Харків: Видавця СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. С. 113; Штефан М. Й. Цивільний процес. Підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. Київ: Ін Юре, 1997. С. 410.

⁹⁹⁵ Окреме провадження: монографія. В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 27.

⁹⁹⁶ Валуева Н. Понятіе и особенности приказного производства как вида гражданского судопроизводства в Украине. LEGEA SI VIATA. 2014. № 12/2. С. 18; Логінов О. А., Штефан О. О. Цивільний процес України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2012. С. 188.

судових витрат та скорочення часу на розгляд цивільної справи більше характеризує наказне, а не позовне провадження.

Ознаки позовного провадження повинні всебічно характеризувати відповідне поняття. Загальними ознаками позовного провадження слід визнати те, що це є різновид процедури цивільного судочинства, предмет розгляду якого полягає у вирішенні вимог матеріально-правового характеру. При визначенні спеціальних ознак позовного провадження в контексті дослідження диференціації цивільного судочинства слід враховувати, що вони повинні визначати не лише його особливі риси, а й відмежовувати його від інших проваджень/процедур, а також враховувати його структуру. З огляду на це та на результати аналізу літератури, на наш погляд, слід виділити такі ознаки позовного провадження.

Позовне провадження відображає історико-правові традиції розвитку цивільного судочинства. Одним з правових інститутів, еволюція якого сягає глибокої давнини, є інститут позову, норми якого детермінують позовне провадження. Ще в римському приватному праві були визначені такі риси цивільного процесу, що притаманні й сучасному цивільному судочинству, як двосторонність, диспозитивність, змагальність, усність, позов як засіб порушення розгляду справи, можливість заочного вирішення справи тощо. Однак в римлян були й істотні винятки стосовно гласності, оцінки судових доказів тощо⁹⁹⁷. Римське право, як зазначає О. В. Салогубова, створило сучасну модель позовного провадження⁹⁹⁸, адже всі базові категорії позовного провадження (сторони, змагальність тощо), так само як і поняття та система позовів були

⁹⁹⁷ Основи римського приватного права: Підручник. В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків: Право, 2008. С. 66–68.

⁹⁹⁸ Салогубова Е. В. Римский гражданский процесс. Москва: Юридическое бюро «Городец», 1997. С. 74.

розроблені саме римськими юристами⁹⁹⁹. І хоча римлянам не було відомо поняття судового процесу в його сучасному розумінні загалом під процесом вони розуміли послідовність юридичних дій, що починалися з поданням позову та завершувалися винесеним рішенням¹⁰⁰⁰. Внаслідок рецепції римського права, спеціальна термінологія та судові процедури римського процесу лягли в основу судочинства більшості країн світу.

По-друге, в позовному провадженні діють всі принципи цивільного процесу. Будучи основними ідеями, засадами, які характеризують цивільний процес в цілому, та впливаючи на процесуальну поведінку суду та учасників процесу, принципи цивільного процесу повинні були б мати однаковий вплив на всі види проваджень і процедур цивільного судочинства. Але це не так, адже засадничі уявлення про цивільне судочинство та його базові конструкції з'явилося набагато раніше до появи непозовних проваджень і процедур у їх сучасному розумінні. Тому в основі принципів цивільного процесу лежать основні засади саме позовного провадження: незалежності суддів, безпосередності, змагальності, рівноправності сторін, усності, гласності, диспозитивності. У справах позовного провадження найбільше проявляються принципи цивільного судочинства, отже, саме в них найбільшою мірою реалізується процесуальна форма розгляду цивільних справ¹⁰⁰¹. Слід погодитись з думкою М. Е. Мурад'ян, що ядром судових процедур виступає позовне провадження, в якому діють всі без винятку принципи цивільного процесуального права¹⁰⁰². Вищевказані принципи, які в літературі

⁹⁹⁹ Ярошенко І. С. Актуальні питання римського цивільного процесу. Правове регулювання економіки. 2012. № 11–12. С. 280–281.

¹⁰⁰⁰ Гарсія Гаррідо М. Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты; перевод с испанского; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. Москва: Статут, 2005. С. 163.

¹⁰⁰¹ Бобрик В. І. Позовне провадження як основа внутрішньої матеріально-правової диференціації судових процедур у цивільному і господарському судочинстві. Судова апеляція. 2014. № 4 (37). С. 83–90.

¹⁰⁰² Мурад'ян М. Э. Судебное право (в контексте трёх процессуальных кодексов): монография. М. : ТК Велби; Изд-во «Проспект», 2003. С. 23.

називають функціональними¹⁰⁰³, обумовили формування сучасного концепту цивільного судочинства та більшість його сучасних рис. Однак частина цих принципів не діє або обмежено діють у позовних провадженнях і особливих процедурах. Так, у окремому провадженні не застосуються принцип змагальності та лише частково діє принцип диспозитивності (ч. 3 ст. 294 ЦПК України). В наказному провадженні, яке є документарним, взагалі не застосується принцип усності, а принципи гласності та змагальності мають усічений характер. Це пов'язано з тим, що, як вже вказувалось, позовні провадження формувались як винятки з правил позовного провадження, а тому й їх підпорядкування принципам цивільного процесу обумовлюється відповідними винятками, а також функцією, що реалізує суд у тому чи іншому провадженні (особливій процедурі).

Позовне провадження є самостійною процедурою, що спрямована на врегулювання спору про право. Ця ознака є аксіоматичною в науці цивільного процесу¹⁰⁰⁴. Спір про право виступає індивідуальним юридичним конфліктом між суб'єктами, зіткненням їх інтересів та бажань. В такому спорі його учасники один одному протистоять, але в силу їх рівноправного становища, цей конфлікт не може бути вирішений волею та бажанням однієї сторони. Тому, вони або спільно шукають шляхи виходу, або звертаються до суду в порядку позовного провадження¹⁰⁰⁵. Для цивільних процесуальних правовідносин, які формуються в рамках позовного провадження, спір про право виступає єдиним об'єктом, навколо якого вони розвиваються і на вирішення якого вони направлені. Саме завдяки йому, зазначає М. М. Ненашев, всі

¹⁰⁰³ Цивільний процес України: академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.; за ред. С. Я. Фурси. Київ: КНТ, 2009. С. 69.

¹⁰⁰⁴ Логінов О. А., Штефан О. О. Цивільний процес України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2012. С. 21.

¹⁰⁰⁵ Васильєв С. В. Деликтное судопроизводство (Судопроизводство о возмещении вреда): Учебное пособие. Издание второе. Харьков: ООО «Одиссей», 2006. С. 8.

процесуальні відносини в позовному провадженні утворюють єдину систему¹⁰⁰⁶.

Разом з тим, деякі автори стверджують про те, що окремі справи позовного провадження можуть бути безспірними. Так, російська науковиця І. В. Решетнікова відзначає, що позовне провадження, у виняткових випадках, може стосуватися вирішення безспірних справ, наприклад, коли суд розриває шлюб за спільним позовом подружжя, яке має неповнолітніх дітей¹⁰⁰⁷. Але така думка не відповідає ЦПК України, відповідно до ч. 3 ст. 293 якого така категорія цивільних справ вирішується в порядку окремого провадження. О. В. Аргунов вважає, що позовне провадження може бути безспірним у ситуації визнання позову відповідачем. Спір про право виступає динамічною категорією, наявність чи відсутність якого визначається залежно від різних стадій процесу. В кінцевому результаті цей автор робить висновок, що спір про право не може бути критерієм розмежування позовного та окремого провадження, оскільки наперед тільки припускається існування такого спору чи його відсутність. Тому таким критерієм має стати презумпція спірності чи безспірності вимог¹⁰⁰⁸.

В дійсності наявність чи відсутність спору про право не має істотного значення для позовного провадження, яке в силу свого загального характеру придатне для вирішення як спірних, так і фактично безспірних справ, що стосуються прав та інтересів матеріально-правового характеру. Прикладом таких безспірних справ можуть бути справи про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, в переважній більшості яких відсутній спір

¹⁰⁰⁶ Ненашев М. М. Спор о праве и его место в гражданском процессе: автореф. дисс... канд. юрид. наук. Саратов, 2011. С. 8–9.

¹⁰⁰⁷ Гражданский процесс: учебник. Отв. ред. проф. В. В. Ярков. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2004. – С. 8.

¹⁰⁰⁸ Аргунов А. В. Особое производство в гражданском процессуальном праве России и Франции. – Москва: Проспект, 2013. С. 144–146.

про право, а рішення суду є лише необхідним фактом для реалізації спадкоємцем права на спадщину¹⁰⁰⁹.

В порядку позовного провадження фактично безспірні справи вирішуються лише якщо процесуальне законодавство не встановило інший судовий порядок їх розгляду та вирішення, а також якщо наявний предмет спору про право. Саме тому не підлягають розгляду в порядку позовного провадження справи, віднесені до категорій справ окремого провадження. Однак наразі в ЦПК України не вказано, як має діяти суд, якщо в порядку позовного провадження заявлено вимогу, що підлягає вирішенню в порядку окремого провадження. В судовій практиці ця прогалина в цивільному процесуальному праві вирішується за аналогією закону, а також відповідно до керівних роз'яснень вищих судів. Так, Пленум Верховного Суду України у п. 8 постанови № 3 від 28.03.1972 «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» звернув увагу судів на те, що оскільки від вирішення питання щодо дієздатності громадянина залежить можливість його участі у розв'язанні інших цивільних справ, заяви про визнання громадянина недієздатним підлягають розглядові окремо від інших вимог у порядку, передбаченому статтями 256–260 ЦПК (1963 р.; в чинній редакції ЦПК України це ст.ст. 295–300). Одночасно зі спором про право цивільне питання про недієздатність громадянина може вирішуватись судом лише в тому разі, коли спір виник після смерті цього громадянина¹⁰¹⁰.

Підтверджується така позиція і судовою практикою Так, в ухвалі ВСУ від 31.05.2006, якою було скасовано ухвалу апеляційного суду Івано-Франківської області від 11.05.2004 і залишено в силі рішення

¹⁰⁰⁹ Постанова Верховного суду (Касаційний цивільний суд) від 13.03.2020 у справі № 314/2550/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88232349>

¹⁰¹⁰ Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.1972 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-72#Text>

Калуського міського суду від 24.12.2003, вказується, що скасовуючи рішення суду першої інстанції, який обґрунтовано виходив із наявності підстав для визначення Ф. недієздатною, та залишаючи заяву прокурора без розгляду на підставі ч. 3 ст. 255 ЦПК, апеляційний суд виходив із наявності спору про цивільне право, при вирішенні якого повинна бути розглянута заява прокурора. Проте зазначений висновок суперечить вимогам ст.ст. 256–260 ЦПК 1963 р. та роз'ясненням, викладеним у п. 8 постанови Пленуму ВСУ від 28.03.1972 р. № 3 «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним», відповідно до яких правила ч. 3 ст. 255 ЦПК 1963 р. не поширюються на справи про визнання громадянина недієздатним, оскільки від вирішення питання щодо дієздатності громадянина залежить можливість його участі у вирішенні інших цивільних справ, а тому такі заяви підлягають розглядові окремо від інших вимог у порядку окремого провадження¹⁰¹¹.

Також у цьому контексті слід звернути увагу й на ухвалу Голосіївського районного суду м. Києва від 27.11.2015 у справі № 752/16722/13-ц за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, заінтересована особа – Орган опіки та піклування Голосіївської районної в м. Києві державної адміністрації, про визнання фізичної особи обмежено дієздатною та за зустрічним позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1, третя особа: Орган опіки та піклування Голосіївської районної в м. Києві державної адміністрації, про визнання фізичної особи недієздатною, якою провадження в справі було закрито на підставі п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України. Мотивуючи таке судове рішення суд наголосив, що як в первісному позові, так і в зустрічній позовній заяві не заявлено вимог позовного характеру, у даних позовах відсутній спір про право цивільне, в той же час заявлено лише про визнання фізичної особи обмежено дієздатною та про визнання фізичної особи

¹⁰¹¹ Ухвала Верховного Суду України від 31.05.2006. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VS06310?an=4>

недієздатною відповідно. При цьому, дотримання визначених розділом IV ЦПК України вимог щодо особливостей розгляду справ про визнання фізичної особи обмежено дієздатною чи недієздатною є важливою гарантією захисту прав і законних інтересів таких осіб. Так, згідно ч. 4 ст. 234 ЦПК України, розгляд справ проводиться судом у складі одного судді і двох народних засідателів. Проте, неможливим є формування для розгляду даної справи повноважного складу суду у відповідності з ч. 4 ст. 234 ЦПК України у складі одного судді та двох народних засідателів, що стверджується складеною в даній справі керівником апарату Голосіївського районного суду м. Києва довідкою, згідно якої комп'ютерною системою документообігу суду «Д-3» не передбачено можливості визначення народних засідателів у зв'язку з реєстрацією даної справи в порядку позовного провадження. ЦПК України не передбачено можливості переходу при розгляді справи з позовного провадження до порядку окремого провадження. Розгляд даної справи в порядку позовного провадження суперечить вимогам ст. 234, ст. 235 ЦПК України, та призводить до порушення прав учасників судового розгляду справи, пов'язаного, зокрема, із недопустимістю застосування при розгляді справ окремого провадження положень позовного провадження щодо змагальності та меж судового розгляду (ч. 3 ст. 235 ЦПК України), з неможливістю дотримання інших особливостей розгляду справ окремого провадження, встановлених розділом IV ЦПК України. Відповідно, продовження розгляду даної справи в порядку позовного провадження веде до подальших порушень процесуального законодавства, пов'язаних із неможливістю дотримання правил цивільно-процесуального закону, визначених для справ окремого провадження¹⁰¹².

Особливо слід звернути увагу на висновок суду в цій справі щодо підстави для закриття провадження. В зазначеній ухвалі суд

¹⁰¹² Ухвала Голосіївського районний суд м. Києва від 27.11.2015 у справі № 752/16722/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53844732>

наголосив, що відповідно п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України (до викладення в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017) суд своєю ухвалою закриває провадження в справі, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. ЦПК України не передбачає спеціально можливості закриття провадження в справі у зв'язку із порушенням особою порядку звернення до суду з питань, визначених ст. 234 ЦПК України. В даному випадку суд, закриваючи провадження в справі на підставі п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України, вважає за можливе застосувати аналогію закону, скільки відповідно до ч. 8 ст. 8 ЦПК України, якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права)¹⁰¹³.

Такі висновки суду цілком можна поширити не лише на справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, а й на інші справи окремого провадження, в яких суд встановлює правовий статус фізичної особи, адже в таких справах спір про право апріорі не можливий. Особливо це стосується справ, вказаних у п.п. 1, 3, 4, 9, 10 ч. 2 ст. 293 ЦПК України, адже відповідно до ч. 4 цієї статті розгляд таких справ проводиться судом у складі одного судді і двох присяжних.

Зважаючи на викладене вище та з метою подолання вищевказаної правової колізії пропонуємо доповнити:

ч. 1 ст. 255 ЦПК України п. 9 у такій редакції *«9) позивачем заявлені позовні вимоги, вказані у пунктах 1-4, 9, 10 частини другої статті 293 цього Кодексу»*.

ч. 1 ст. 186 ЦПК України п. 7 у такій редакції:

¹⁰¹³ Ухвала Голосіївського районний суд м. Києва від 27.11.2015 у справі № 752/16722/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53844732>

«7) позивачем заявлені позовні вимоги, вказані у пунктах 1-4, 9, 10 частини другої статті 293 цього Кодексу».

Є і зворотня сторона цієї проблеми, що спостерігається при вирішенні судами деяких справ окремого провадження, особливо справ про видачу обмежувального припису. Так, непоодинокими є випадки, коли заявники в таких справах звертаються до суду не із заявами про видачу обмежувального припису (ст. 350-4 ЦПК України), а позовними заявами, тобто не у встановленій процесуальним законодавством формі. Наразі щодо таких випадків з огляду на прецедентну практику ЄСПЛ про недопустимість надмірного формалізму в українських судах склалася усталена практика відкриття провадження та розгляду таких заяв саме в порядку окремого провадження, якщо вони відповідають вимогам до змісту заяв про видачу обмежувального припису (ст. 350-4 ЦПК України).

Так, в рішенні Київського районного суду м. Одеси від 21.03.2019 у справі 520/5439/19 вказується, що до суду звернувся ОСОБА_1 із заявою про визнання потерпілими від домашнього насильства з боку ОСОБА_2 самого заявника та неповнолітніх дітей ОСОБА_3 та ОСОБА_4 та видачі строком на два місяці обмежувального припису у вигляді заборони ОСОБА_2 вести листування, телефонні переговори та контактувати з заявником через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб, а також заборони перебування в місці спільного проживання з заявником та дітьми за адресою: АДРЕСА_1. При розгляді питання про відкриття провадження та розгляду справи суд враховував, що подана ОСОБА_1 заява у вигляді позовної заяви не відповідає вимогам заяви, у відповідності до положень ст. 350-1 ЦПК України по формі, однак враховуючи, що за змістом заява відповідає вимогам ст. 350-4 ЦПК України: наявне найменування суду, до якого подана заява; зазначені ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) заявника та заінтересованої особи, їх місце проживання чи перебування, поштовий індекс, відомі номери засобів зв'язку, процесуальне становище особи, яка подала заяву,

із зазначенням її імені (прізвища, імені та по батькові), місця проживання чи перебування, поштового індексу, відомих номерів засобів зв'язку, а також імена дітей, в інтересах яких також подається заява, місце її проживання, а також вказані обставини, що, на думку заявника, свідчать про необхідність видачі судом обмежувального припису, та докази, що їх підтверджують судом прийняти дана заява для розгляду по суті. При розгляді даного питання також суд враховував, що надмірний формалізм під час вирішення питання про відкриття провадження у справі суперечить принципу верховенства права, завданням цивільного судочинства та порушує, гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, право на доступ до суду. Надмірний формалізм у трактуванні національного процесуального законодавства, згідно усталеної практики ЄСПЛ, визнається ним неправомірним обмеженням права на доступ до суду (як елементу права на справедливий суд згідно зі ст. 6 Конвенції). Так, у справі «*Delcourt v. Belgium*» ЄСПЛ зазначив, що у демократичному суспільстві у світі розуміння Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, право на справедливий суд посідає настільки значне місце, що обмежувальне тлумачення статті 6 не відповідало меті та призначенню цього положення. Водночас у справі «*Bellet v. France*» ЄСПЛ зазначив, що стаття 6 параграфу 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу до суду наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективний, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права. Згідно висновків, викладених в рішеннях ЄСПЛ, суворе трактування національним законодавством процесуального правила (надмірний формалізм) можуть позбавити заявників права звертатись до суду («*Perez de Raela Cavaniles v. Spain*», «*Beles and others*

v. the Czech Republic», «RTBF v. Belgium»). Також згідно рішення ЄСПЛ не повинно бути занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, оскільки доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним але і реальним (Рішення суду з прав людини Жофр де ля Прадель проти Франції)¹⁰¹⁴.

Зазвичай, безспірні за своєю суттю справи, що стосуються прав та інтересів матеріально-правового характеру, можуть бути вирішені їх сторонами у позасудовому порядку, наприклад, шляхом звернення до уповноваженого державного органу, органу місцевого самоврядування, шляхом вчинення нотаріальної дії тощо. Але в силу різних чинників суб'єктивного чи об'єктивного характеру учасник чи учасники матеріальних правовідносин надають перевагу саме зверненню з позовом до суду. Такими чинниками можуть бути: менша вартість вирішення безспірного питання, адже ціна позову, на відміну від плати за вчинення нотаріальних дій, має верхній ліміт (для позовної заяви майнового характеру, що подана фізичною особою, – не більше 5 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб); відсутність оригіналів необхідних документів; можливість безпосереднього звернення судового рішення, у т.ч. ухвали про затвердження мирової угоди, до примусового виконання тощо.

Разом з тим, для вирішення безспірної справи в порядку позовного провадження її учасники повинні «імітувати» наявність між ними спору про право, тобто об'єктувати формальні підстави його існування (підготувати і подати до суду позовну заяву, в якій буде вказані позивач і відповідач, предмет і підстава позову). Це пов'язано з тим, що відсутність предмету спору є підставою для закриття провадження у справі, що розглядається в порядку позовного провадження (п. 2 ч. 1 ст. 255 ЦПК України).

¹⁰¹⁴ Рішення Київського районного суду м. Одеси від 21.03.2019 у справі 520/5439/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80605055>

Українські суди наразі доволі широко підходять до тлумачення поняття «спору», адже, як зазначив ВС в одній із правових позицій, поняття «юридичного спору» має тлумачитися широко, виходячи з підходу Європейського суду з прав людини до тлумачення поняття «спір про право» (пункт 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Зокрема, Європейський суд з прав людини зазначає, що відповідно до духу Конвенції поняття «спору про право» має розглядатися не суто технічно, йому слід надавати сутнісного, а не формального значення¹⁰¹⁵.

Багато вчених вважають, що наявність спору про право є критерієм розмежування позовного, наказного і окремого проваджень¹⁰¹⁶. Щодо розмежування позовного і наказного провадження така думка наразі не відповідає чинному ЦПК України, який не детермінує розгляд справи у наказному провадженні наявністю чи відсутністю в такій справі спору про право. Однак навіть коли в п. 2 ч. 3 ст. 100 ЦПК України (до викладення в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017) була передбачена така підстава для відмови суду в прийнятті заяви про видачу судового наказу як «із заяви і поданих документів вбачається спір про право», в процесуальній науці та судовій практиці з огляду на документарний характер наказного провадження було вироблено позицію про специфічне вузьке розуміння «спору про право», що виводилось через парну категорію безспірності не вимог, а підстав і доказів, на яких такі вимоги ґрунтуються¹⁰¹⁷. Крім того, в судовій практиці була чітко вироблена презумпція наявності такого спору у випадку пропуску

¹⁰¹⁵ Постанова Верховного Суду (Касаційний цивільний суд) від 03.05.2018 у справі № 404/251/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73868460>

¹⁰¹⁶ Чечот Д. М. Избранные труды по гражданскому процессу; Сост.: Новиков Е. Ю.; Сост., предисл. и коммент: Ференс-Сороцкий А. А. – С.-Пб.: Изд. Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. С. 439–440.

¹⁰¹⁷ Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.; За заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. К.: Атіка, 2010. С. 253; Вербіцька М. В. Наказне провадження в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Львів, 2011. С. 13, 38;

строку позовної давності (п. 9 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 грудня 2011 року № 14 «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження»)¹⁰¹⁸, що стало підґрунтям для закріплення в чинній редакції ЦПК України такої підстави для відмови у видачі судового наказу як «з моменту виникнення права вимоги пройшов строк, який перевищує позовну давність, встановлену законом для такої вимоги, або пройшов строк, встановлений законом для пред'явлення позову в суд за такою вимогою» (п. 5 ч. 1 ст. 165).

Щодо наукових підходів до розмежування за зазначеним критерієм позовного та окремого провадження¹⁰¹⁹ слід звернути увагу на слушну думку Г. В. Чурпіти про те, що джерелом указаних підходів був сам закон, який протиставляв ці два види цивільного судочинства. Власне протиставлення у законодавстві справ позовного та окремого провадження стало теоретичним обґрунтуванням того, що окреме провадження охоплює такі справи, які не мають ознак позовних, оскільки в них не має сторін і спору про право¹⁰²⁰. Подібного підходу дотримуються й деякі сучасні автори. Так, С. В. Васильєв однією з ознак, що відрізняє окреме провадження від позовного, називає безспірність розгляду справ, віднесених до окремого провадження¹⁰²¹.

Бобрик В. І. Поняття «спір про право» в наказному провадженні. Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України: зб. доп. та тез повідомл. учасників цивільно-прав. секції всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 14 листопада 2008 р.); Ред. Кол. С. Г. Кузьменко, О. І. Антонюк. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 66–70; Наказне провадження в цивільному процесі: монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. К: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. С. 159–163.

¹⁰¹⁸ Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11#Text>

¹⁰¹⁹ Гражданское процессуальное право Украинской ССР: учеб. пособие для юрид. спец. вузов. Штефан М. И., Дрижчаная Е. Г., Радзиевская Л. К. и др. К.: Выща шк., 1989. С. 231.

¹⁰²⁰ Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судоучинства: моногр. К.: Алерта, 2016. С. 35.

¹⁰²¹ Васильєв С. В. Гражданский процесс. Х., 2007. С. 338–339; Гражданский процесс. Под ред. М. К. Треушников. М., 2010. С. 470–472.

В літературі неодноразово наголошувалось, що спір про право не слід розглядати як критерій розмежування між позовним і окремим провадженнями¹⁰²². В межах позовного провадження суд захищає порушені або оспоруванні права шляхом встановлення (констатації) наявності або відсутності між заінтересованими особами матеріального правовідношення певного змісту. Водночас у межах окремого провадження суд не констатує наявності або відсутності правовідношення, а встановлює факти, що мають юридичне значення для заінтересованої особи, або робить висновок про певний правовий статус осіб або речей. І хоча в межах цього провадження можливі спори про юридичні факти, ці спори стосуються осіб, не пов'язаних між собою правовідношенням, зміст якого може змінюватися залежно від встановлення судом тих чи інших юридичних фактів¹⁰²³.

Позовне провадження є фундаментальним провадженням цивільного судочинства. Цей фундаментальний характер полягає в тому, що його модель є загальною в цивільному судочинстві. Як слушно наголошує В. В. Комаров, у позовному провадженні відбивається морфологічна структура цивільного судочинства в цілому як форми захисту та процесуальної форми, оскільки воно характеризує родову ознаку цивільного судочинства як процедури з розгляду спорів у сфері приватних правовідносин¹⁰²⁴.

Фундаментальна ознака позовного провадження полягає, насамперед, в тому, що його правила застосовуються як субсидіарні в інших видах проваджень. З цього приводу А. В. Усталова стверджує, що правила позовного провадження доволі універсальні та пристосовані в якості загальних правил судочинства для розгляду всіх

¹⁰²² Грабовська О. Специфіка формування предмета доказування в цивільному процесі. Підприємство, господарство і право. 2016. № 3. С. 16.

¹⁰²³ Голиченко М. М., Жильцова Н. А. О спорности в делах особого производства. Арбитражный и гражданский процесс. 2006. № 8. С. 10–14.

¹⁰²⁴ Курс цивільного процесу: підручник; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 39.

цивільних справ¹⁰²⁵. Також процесуалісти зазначають, що правила позовного провадження є, зазвичай, загальними, тобто вони застосовуються для розгляду і вирішення всіх цивільних справ¹⁰²⁶.

Субсидіарність правил позовного провадження проявляється тоді, коли за відсутності регламентації певного процесуального питання в окремому чи наказному провадженні, а також особливих процедурах застосовуються ті правила позовного провадження, що не суперечать сутності та призначенню відповідного виду провадження чи процедури. Разом з тим, в ЦПК України позовне провадження прямо не визначене загальними правилами розгляду цивільних справ. Відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК України справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду; інші особливості розгляду цих справ встановлені розділом IV ЦПК України. Згідно з ч. 5 ст. 457 і ч. 3 ст. 493 ЦПК України розгляд справ про оскарження рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, а також заява про відновлення втраченого судового провадження здійснюється за правилами спрощеного позовного провадження з урахуванням особливостей, передбачених відповідними розділами ЦПК України. Застосування правил позовного провадження при розгляді справ в наказному провадженні ЦПК України взагалі прямо не передбачає. Таким чином, український законодавець неоднозначно підходить до питання про загальні правила розгляду цивільних справ. В деяких країнах застосування правил позовного провадження до непозовних проваджень прямо встановлено законом. Так, в ч. 1 ст. 263 ЦПК РФ вказується, що справи окремого

¹⁰²⁵ Усталова А. В. Виды гражданского судопроизводства: соотношение общих и специальных правил. Вопросы развития теории гражданского процессуального права. Под ред.: Иванова С. А., Треушников М. К. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. С. 146–147.

¹⁰²⁶ Цивільне процесуальне право України: Підручник. Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін.; За заг. ред. С. С. Бичкової. Київ: Атіка, 2009. С. 55.

провадження розглядаються і вирішуються судом за загальними правилами позовного провадження, з особливостями, встановлені відповідною главою¹⁰²⁷. Аналогічні положення закріплені в ЦПК Республіки Казахстан (ч. 1 ст. 290)¹⁰²⁸, ЦПК Республіки Молдова (ч. 1 ст. 280)¹⁰²⁹, ЦПК Республіки Білорусь (ч. 1 ст. 362)¹⁰³⁰.

За відсутності в Україні подібної норми виникає питання про процесуальну аналогію. ЦПК України не передбачає та не виключає застосування норм процесуального права за аналогію. Науковці, які досліджували процесуальну аналогію, зокрема М. І. Балюк, О. Т. Боннер, О. Г. Братель, Д. Д. Луспенник, Т. М. Карнаух, О. В. Колотова, В. М. Кравчук, С. Я. Фурса та інші¹⁰³¹, висловлювали три

¹⁰²⁷ Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации: федеральный закон Российской Федерации от 14.11.2002 №138-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39570/364556ad9d938ff4e92168304bd596d2bbcb4216/

¹⁰²⁸ Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан: закон Республики Казахстан от 13.07.1999 №412-1 URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053

¹⁰²⁹ Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова: закон Республики Молдова от 30.05.2003 №225 URL: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=286229>

¹⁰³⁰ Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь: закон Республики Беларусь от 11.01.1999 №238-3 URL: <http://kodeksy.by/grazhdanskiy-processualnyy-kodeks>

¹⁰³¹ Луспенник Д. Д. Процесуальна аналогія в цивільному судочинстві: де-юре та де-факто (постановка проблеми). Адвокат. 2006. № 2. С. 12–17; Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях): Коментарії, рекомендації, пропозиції. М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. Х.: Харьков юрид., 2008. 708 с; Карнаух Т.М. Проблеми застосування правової аналогії у цивільному судочинстві України. Наук. зап. НаУКМА. Сер. Юрид. науки. 2010. Т. 103. С. 106–109; Братель О. «Процесуальна аналогія» як об'єктивна дійсність сучасного цивільного судочинства України. Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 27 трав. 2016 р. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. цивіл. права та процесу, Каф. охорони інтелектуал. власності, цивіл.-прав. дисциплін; Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». – Харків: ХНУВС, 2016. С. 323–326; Колотова О. В. Допустимість застосування аналогії у галузях права. Держава і право. 2009. Вип. 44. С. 60–66; Боннер А. Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе. М. : Юрид. лит., 1980. 416 с.; Балашов А. Н., Мишутина Э. И. Вопросы применения аналогии закона и аналогии права в гражданском судопроизводстве. Российская юстиция. 2009. № 10. С. 59–62; Косаренко О. І. Проблеми аналогії в контексті реформування цивільного судочинства. Вісник Академії адвокатури України. 2010. № 18. С. 183–186; Фурса С. Я. Академічний курс: підручник. К. : Видавель С. Я. Фурса ; КНТ, 2009. 848 с.; Калашник О. Аналогія як спосіб подолання прогалин у цивільному судочинстві. Юридичний вісник. 2014. № 6. С. 334–341; Кравчук В. М., Утриновська О.І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. К. : Істина, 2006. 834 с.;

погляди на існування (допустимість) застосування правової аналогії у цивільному процесуальному праві. Одні з них виступають за існування інституту аналогії цивільного процесуального закону і права, яка, на їх думку, не суперечить інтересам законності. Інші вважають цей інститут непотрібним, таким, що призводить до порушення жорсткої процесуальної форми та ігнорування принципу законності. Треті, не заперечуючи можливості існування інституту процесуальної аналогії, стверджують можливість застосування за аналогією лише цивільного процесуального закону, а не права¹⁰³². Більшість науковців наразі визнають фактичне існування процесуальної аналогії цивільному судочинстві та наполягають на необхідності закріплення даного процесуального явища в цивільному процесуальному законодавстві¹⁰³³. Проте за відсутності законодавчих норм про процесуальну аналогію її практичний концепт виводиться судами як усталена судова практика при вирішенні окремих категорій справ¹⁰³⁴, а також в рамках узагальнень судової практики та керівних роз'ясненнях вищих судів¹⁰³⁵. Застосовуючи

¹⁰³² Колотова О. В. Допустимість застосування аналогії у галузях права. Держава і право. 2009. Вип. 44. С. 60–66.

¹⁰³³ Братель О. «Процесуальна аналогія» як об'єктивна дійсність сучасного цивільного судочинства України. Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 27 трав. 2016 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. цивіл. права та процесу, Каф. охорони інтелектуал. власності, цивіл.-прав. дисциплін ; Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2016. С. 323–326.

¹⁰³⁴ Лісецька К. Ю. До питання про застосування аналогії процесуального закону (за матеріалами практики верховного суду). Право і громадянське суспільство. 2017. № 3–4. С. 103–112.

¹⁰³⁵ Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 р. №14. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11>; Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. №5 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>; Узагальнення практики розгляду судами деяких питань, пов'язаних із відновленням втраченого судового провадження, у тому числі на тимчасово окупованій території і в зоні АТО. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Лист від 01.01.2017. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VRR00219?an=1>

аналогію закону при вирішенні конкретних цивільних справ, суди інколи посилаються на ч. 8 ст. 8 ЦПК України (до викладення в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017), відповідно до якої якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права)¹⁰³⁶. В чинній редакції ЦПК України така норма закріплена в ч. 9 ст. 10. І хоча ВССУ свій час визнав таку практику судів із застосуванням аналогії допустимою¹⁰³⁷, з формальної позиції вона є доволі суперечливою, адже зазначена норма процесуального права стосується застосування за аналогією не процесуального закону, а закону, відповідно до якого суд вирішує справи, тобто матеріального права.

Автор цієї роботи підтримує думку про можливість і доцільність застосування процесуальної аналогії в цивільному судочинстві, зокрема, при розгляді справ наказного провадження¹⁰³⁸, оскільки це розширює арсенал процесуальних засобів. Проте звернення судів до процесуальної аналогії має бути дуже обмеженим і обережним, адже помилкове її застосування може призвести не лише до порушення належної процедури й істотного порушення норм процесуального права, а й до звуження процесуальних прав і гарантії учасників процесу, а також стати підставою для скасування судових рішень

¹⁰³⁶ Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 27.11.2015 у справі 752/16722/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53844732>

¹⁰³⁷ Узагальнення практики розгляду судами деяких питань, пов'язаних із відновленням втраченого судового провадження, у тому числі на тимчасово окупованій території і в зоні АТО. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Лист від 01.01.2017. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VRR00219?an=1>

¹⁰³⁸ Цивільне процесуальне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2009. С. 493; Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., допов. і переробл. К. : Атіка, 2010. С. 235; Наказне провадження в цивільному процесі: монографія. За заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 203 с.

у разі їх апеляційного чи касаційного перегляді. Так, в одному із узагальнень судової практики ВСУ вказує, що мають місце поодинокі випадки, коли суди помилково здійснюють розгляд справ у наказному провадженні аналогічно до позовного, що є зайвим, оскільки суперечить природі спрощеного судочинства¹⁰³⁹.

З огляду на викладене в ЦПК України слід встановити правило про те, що правила позовного провадження є загальними при розгляді справ непозовних проваджень і окремих судових процедур. Однак позовне провадження поділяється на два види – загальне й скорочене, а тому виникає питання, яке з цих порядків має стати такими «загальними правилами». Враховуючи складність загального позовного провадження визнання за ним такого статусу було б помилковим. Не даремно ж законодавець в ч. 5 ст. 457 ЦПК України встановив, що справа про оскарження рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу «розглядається судом за правилами, встановленими для розгляду справи ... у порядку спрощеного позовного провадження, з особливостями, встановленими цим розділом». Аналогічну норму, на наш погляд, слід передбачити в розділах ЦПК України щодо непозовних проваджень та інших особливих процедур або ж, що навіть краще, встановити відповідну загальну норму в ст. 19 ЦПК України.

Таке законодавче положення дало б суддям змогу творчо підходити до усунення прогалин у законодавстві при розгляді справ непозовного характеру, а також закріпило б аксіоматичну в процесуальній доктрині позицію про фундаментальний характер позовного провадження. Разом з тим, фундаментальність позовного провадження не означає, що воно є єдиним порядком для всіх категорій цивільних справ. Як вказано вище, воно є окремим видом

¹⁰³⁹ Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні (показники за I півріччя 2006 р.): узагальнення, підготовлене Верховним Судом України. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/77C139C9DE61E95BC2257B7C0043C062](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/77C139C9DE61E95BC2257B7C0043C062)

провадження в цивільному судочинстві на одному рівні з іншими провадженнями і особливими процедурами. Те, що при розгляді справ за правилами таких проваджень і процедур субсидіарно застосовуються правила позовного провадження, не перетворює позовне провадження на єдину та універсальну процедуру, за якою вирішуються будь-які категорії цивільних справ. Не зважаючи на наявність в літературі протилежних думок¹⁰⁴⁰, єдиного порядку розгляду цивільних справ наразі не має.

В порядку позовного провадження суди розглядають цивільні справи, перелік категорій яких законодавчо не визначений, що впливає з двох його попередніх ознак. Цивільні справи позовного провадження різноманітні за своєю матеріально-правовою природою, що не дає можливості передбачити їх вичерпний перелік, на відміну від справ наказного провадження. Саме тому в Загальному класифікаторі спеціалізацій суддів та категорій справ є така категорія як 314000000 «Інші справи позовного провадження»¹⁰⁴¹. До речі така ж категорія передбачена і для справ окремого провадження 331600000 «Інші справи окремого провадження», що додатково вказує на те, що їх перелік, зазначений в ч.ч. 2-3 ст. 293 ЦПК України, не є вичерпним. З огляду на відсутність переліку справ позовного провадження, вони визначаються виходячи із системного тлумачення ст. 19 та інших положень ЦПК України, а також з урахуванням судової практики. Таким чином, справами позовного провадження слід визнати ті спори про право (згідно з п. 2 ч. 1 ст. 255 ЦПК України), що підлягають розгляду в порядку

¹⁰⁴⁰ Цивільне процесуальне право України: підруч. В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, Є. Г. Пушкар та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 1999. С. 16–17; Салунков В. І. К вопросу о структуре гражданского процессуального кодекса. Вопросы науки советского гражданского процессуального права: Труды ВЮЗИ / отв. ред. М. С. Шакарян. Москва: ВЮЗИ, 1977. Т. 51. С. 100–108.

¹⁰⁴¹ Наказ Державної судової адміністрації від 21.12.2018 № 622 «Про затвердження Загального класифікатора спеціалізацій суддів та категорій справ». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0622750-18#n23>

цивільного судочинства, тобто відповідають ознакам, вказаним в ч. 1 ст. 19 ЦПК України, за винятком справ, вирішення яких здійснюється в порядку окремого провадження та за особливими процедурами цивільного судочинства, а також вимог, що не підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства. До таких вимог судова практика відноситься, зокрема, вимоги про визнання протиправними дій прокурора щодо утримання матеріалів кримінального провадження та використання ним цих матеріалів на власний розсуд із затримуванням розгляду справ за скаргами, поданими в порядку статті 303 КПК України, та про відшкодування моральної шкоди, завданої цими діями прокурора (Постанова Великої палати ВС від 13.06.2018 у справі № 454/143/17-ц); про оскарження акта про порушення правил користування електричною енергією (Постанова Великої палати ВС від 06.02.2019 у справі № 522/12901/17-ц); про визнання незаконними пов'язаних з розглядом судової справи дій/бездіяльності суду (судді чи посадових осіб суду), а також вимоги про зобов'язання суду (судді) до вчинення певних процесуальних дій (Постанова від 21.11.2018 у справі № 757/43355/16-ц, від 20.03.2019 у справі № 295/7631/17); про зобов'язання усунути особу від прав на передбачені статтею 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» пільги для члена сім'ї загиблого військовослужбовця (Постанова Великої палати ВС від 13.03.2019 у справі № 331/6927/16-ц); до уповноваженої особи Фонду на ліквідацію банку та Фонду про визнання правочину позивача з третьою особою дійсним (Постанова Великої палати ВС від 18.09.2019 у справі № 638/17850/17); вимоги щодо визнання незаконною нотаріальної дії з видачі свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (Постанова Великої палати ВС від 07.07.2020 у справа № 438/610/14-ц) тощо¹⁰⁴².

¹⁰⁴² Сакара Н. Новели цивільного процесу. Проблемні та практичні аспекти. Огляд від 15.10.2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_Sakara.pdf

Позовне провадження характеризується детальною регламентацією процедури розгляду цивільної справи. Жодне інше провадження в цивільному судочинстві не має такого деталізованого «каталогу» правил вчинення процесуальних дій. Таке детальне регулювання позовного провадження спрямоване, з однієї сторони, на забезпечення обґрунтованого і законного вирішення цивільної справи, а з іншої сторони, на забезпечення процесуальних гарантій для учасників справи. Таким чином, така детальна регламентація процедури позовного провадження відповідає як завданням судочинства, так й інтересам учасників справи.

Позовне провадження характеризується наявністю спеціальних допоміжних (попереднє судове засідання, забезпечення позову тощо), а також субсидіарних процедур (заочний розгляд справи, врегулювання спору за участі судді), що притаманні тільки цьому виду провадження і за його межами вони не можливі. Це доводить і судова практика. Так, ВСУ в листі від 01.01.2012 «Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення» зазначив, що суди першої інстанції помилково розглядають цю категорію справ заочно. Заочний розгляд справ передбачено лише для позовного провадження у разі неявки у судове засідання відповідача¹⁰⁴³. Аналогічні роз'яснення надав Апеляційний суд Кіровоградської області в Узагальненні судової практики розгляду судами Кіровоградської області справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, за 2010 рік¹⁰⁴⁴. Наявність у позовному провадженні допоміжних і субсидіарних процедур обумовлюється його широким змістом. Такі процедури дозволяють згрупувати лінійні процесуальні дії суб'єктів, що

¹⁰⁴³ Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Лист Верховного Суду України від 01.01.2012. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00037?an=1>

¹⁰⁴⁴ Узагальнення судової практики розгляду судами Кіровоградської області справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Апеляційний суд Кіровоградської області. URL: <https://kra.court.gov.ua/sud1190/150/1533>

спрямовані на досягнення судом однієї процесуальної цілі. Така ознака позовного провадження визначає його розгалужену, а отже складну структуру.

Зазначені вище ознаки позовного провадження в цивільному судочинстві розкривають його сутність, відображають його характерні властивості, а також дозволяють відмежувати його від неპозовних проваджень.

Виходячи з вищенаведеного **позовне провадження** слід визначити як традиційну та детально урегульовану процесуальним законодавством структурно складну процедуру, призначену для вирішення спірних цивільних справ матеріально-правового характеру, при здійсненні якої проявляються всі принципи цивільного процесу, і правила якої є загальними при розгляді справ у інших видах проваджень і за особливими процедурами цивільного судочинства.

В літературі позовне провадження, так само як і інші види проваджень, зазвичай, розглядають як процедуру розгляду справи судом першої інстанції¹⁰⁴⁵. Так, Г. В. Чурпіта пише, що диференціація цивільного судочинства властива лише для провадження у цивільних справах у суді першої інстанції, адже на наступних стадіях цивільного процесу відсутня зумовлена матеріальною природою справ відповідна специфіка процесуальної форми¹⁰⁴⁶.

¹⁰⁴⁵ Шерстюк В. М. Основные проблемы системы гражданского процессуального права: автореф. дисс. ...докт. юрид. наук: 12.00.03. МГУ им. Ломоносова. М., 1989. С. 15; Баймолдина З. Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: В двух томах. Т. 1. Общая часть (Темы 1–15). Учебник. Алматы: КазГЮА, 2001. С. 58; Васильев С. В. Цивільний процес: навчальний посібник. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. С. 21; Гражданский процесс: Учебник. Под ред. д.ю.н., проф. А. Г. Коваленко, д.ю.н., проф. А. А. Мохова, д.ю.н., проф. М. Н. Филиппова. М. : Юридическая фирма «КОНТРАКТ», «ИНФРА-М», 2008. С. 12; Курс цивільного процесу: підручник. В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 36; Чечот Д. М. Проблема защиты субъективных прав и интересов в порядке неисковых производств советского гражданского процесса: автореф. дисс. ...докт. юрид. наук. ЛГУ. Ленинград, 1969. С. 18.

¹⁰⁴⁶ Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: моногр. К. : Алерта, 2016. С. 31.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», окрім місцевих судів, функції суду першої інстанції при розгляді цивільних справ можуть виконувати апеляційні суди (ч. 1 ст. 26) та ВС (ч. 2 ст. 36). Чинна редакція ЦПК України не передбачає розгляд такими судами у першій інстанції цивільних справ позовного провадження. Але не можна виключати це в майбутньому і якщо це станеться, то беззаперечно апеляційні суди та ВС діятимуть за правилами позовного провадження. Однак чи поширюються правила позовного провадження на перегляд такими судами судових рішень? Відповідь на це питання знаходимо в процесуальному законодавстві. Так, відповідно до ч. 1 ст. 368 ЦПК України справа розглядається судом апеляційної інстанції за правилами, встановленими для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, з особливостями, встановленими главою 1 розділу V цього Кодексу. Згідно ж ч. 1 ст. 402 ЦПК України суді касаційної інстанції скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи з урахуванням статті 400 цього Кодексу. У разі необхідності учасники справи можуть бути викликані для надання пояснень у справі.

Отже, апеляційний та касаційний перегляд здійснюється за правилами спрощеного позовного провадження, що є видом позовного провадження, з деякими винятками. Таким чином, правила спрощеного позовного провадження є загальними для вказаних стадій цивільного судочинства. Подібний підхід законодавця навряд чи можна визнати вдалим, оскільки він не враховує відмінність правової природи позовного провадження, в порядку якого справа вирішується по суті, і переглядів судових рішень, що призначені для виявлення необґрунтованості та виправлення судової помилки у застосуванні норм матеріального та процесуального права¹⁰⁴⁷. ЦПК України (до викладення в редакції Закону № 2147-VIII

¹⁰⁴⁷ Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку: монографія. Х.: Право, 2010. С. 4

від 03.10.2017) закріплював порядок апеляційного і касаційного перегляду справ як самостійні процедури, для яких правила позовного провадження були не загальними, а застосовувались лише судсидіарно. Якщо не звертати увагу на вказані вище норми, які для науково-правового дослідження є лише одним із поглядів на досліджувану проблему, щоправда, й доволі авторитетним і на який можна легко посилалися, з аналізу чинної редакції ЦПК України можна встановити, що передбачені нею моделі апеляційного та касаційного перегляду також передбачають відповідну розгорнуту спеціальну процедуру, яка істотно відрізняється від правил позовного провадження. З огляду на це, їх слід вважати саме самостійними інстанційними процедурами, а не «деформованим» варіантом усіченого виду позовного провадження, яким є спрощене провадження. Разом з тим, суто формально доводиться констатувати, що позовне провадження наразі притаманно не лише діяльності суду першої інстанції, так і апеляційним і касаційному судам. Таким чином, позовне провадження здійснюється всіма судовими інстанціями, а тому його слід визнати основою і процедурної, і інстанційної диференціації цивільного судочинства.

Позовне провадження не є однорідним. Воно підлягає матеріально-правовій диференціації. Крім того, воно підлягає видовій диференціації. Наразі законодавець закріпив у ЦПК України його дихотомічний поділ на загальне та спрощене позовні провадження. Виділення видів позовного провадження передбачає, що за своїм змістом кожен з них повинен охоплювати процесуальні дії, пов'язані з розглядом цивільної справи з відкриття провадження та до його завершення. Видом позовного провадження не можна вважати субсидіарні процедури, які охоплюють лише частину процесуальних дій, спрямованих на вирішення цивільної справи.

Проводячи видову диференціацію позовного провадження, крім загальних правил поділу понять в логіці, слід дотримуватись ще

й такого важливого правила щодо змісту – кожен вид позовного провадження має передбачати або спрощення, або ускладнення загального позовного провадження. Подібну думку висловив О. С. Ткачук стосовно поняття провадження, під яким, на його думку, необхідно розуміти сукупність процесуальних дій, спрямованих на реалізацію певної функції судової влади, що здійснюються з дотриманням вимог цивільної процесуальної форми із деякими особливостями, що проявляються або в спрощенні, або в ускладненні порядку розгляду та вирішення справ¹⁰⁴⁸.

З огляду на викладені підходи до видової диференціації цивільного судочинства слід констатувати, що не можна розглядати заочний розгляд справи (заочне провадження) як вид позовного провадження, адже ця процедура не передбачає повний цикл розгляду цивільної справи. Вона виникає лише під час розгляду справи по суті, тоді як відкриття провадження та підготовка справи до розгляду здійснюються у звичайному порядку. Це ще раз доводить висловлену вище тезу про те, що заочний розгляд справи є субсидіарною процедурою позовного провадження. Разом з тим, це єдина субсидіарна процедура в позовному провадженні при розгляді справи по суті. Саме тому вона протиставляється загальному порядку позовного провадження. Проте змістовно це не так. У разі запровадження в цивільне судочинство України інших субсидіарних процедур на кшталт прискореного провадження в США (fast track)¹⁰⁴⁹, термінової процедури у фіксований день у Франції (la procédure d'urgence à jour fixe)¹⁰⁵⁰, сумарного провадження

¹⁰⁴⁸ Ткачук О. С. Реалізація судової влади в цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Х., 2016. С. 87.

¹⁰⁴⁹ Гражданский процесс зарубежных стран (Франция и Англия): учебное пособие для аспирантов. Отв. ред. В.Ю. Кулакова. Москва: Проспект, 2017. С. С. 225.

¹⁰⁵⁰ Там само. С. 85.

в Англії (summary proceeding)¹⁰⁵¹ тощо¹⁰⁵², такому протиставленню не буде відповідних законодавчих підстав.

В літературі висловлювались різні думки з приводу того, чи є заочне провадження (заочний розгляд справи) спрощеною чи ускладненою процедурою. Переважна більшість науковців вважає його спрощеним, оскільки в судовому засіданні за відсутності відповідача не вчиняються процесуальні дії, пов'язані з його особою (не має виступу відповідача в дебатах, він не бере участь в допиті свідків, судових експертів тощо)¹⁰⁵³. Однозначно спрощеною є модель заочного провадження в цивільному судочинстві країн англо-американської правовій сім'ї, адже така процедура не передбачає дослідження доказів, а рішення виноситься судом на користь сторони, яка з'явилася в судове засідання¹⁰⁵⁴.

З аналізу процедури заочного розгляду справи в цивільному судочинстві України вбачається, що вона є не спрощеною, а навпаки ускладненою внаслідок того, що, по-перше, необхідною умовою проведення заочного розгляду справи є повторна неявка в судове засідання відповідача, повідомленого належним чином (ч. 4 ст. 223 ЦПК України), і, по-друге, ця процедура передбачає спеціальний порядок перегляду заочного рішення судом, який його ухвалив. У разі такого

¹⁰⁵¹ Крымский Д.И. Упрощенные производства в гражданском процессе зарубежных стран: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. М., 2011. С. 17.

¹⁰⁵² Васильев С. В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. К. : Алерта, 2015. С. 164–233.

¹⁰⁵³ Дамбаева И. Некоторые проблемы заочного производства в гражданском процессе Российской Федерации. Арбитражный и гражданский процесс. 2006. № 10. С. 18–20; Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. Москва: Волтерс Клувер, 2007. С. 240–258, 268; Решетникова И. В. Перспективы развития гражданского процессуального законодательства. Журнал российского права. 2004. № 11. С. 20; Хвостов Е. А. О некоторых проблемах совершенствования работы арбитражных судов. Арбитражные споры. 2007. № 4. URL: <http://ppt.ru/news/53060>; Царегородцева Е. А. Способы оптимизации гражданского судопроизводства: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2006. С. 18; Гусаров К. В. Функціональні повноваження суду в стадії розгляду цивільної справи та проблема заочного рішення. Українське право. № 1. Київ, 2004. С. 136–142.

¹⁰⁵⁴ Уткина И. В. Заочное решение в гражданском процессе. Москва: ООО «Городец-издат», 2003. С. 66–67.

перегляду розгляд та вирішення справи затягується, адже для відповідача опротестування судового рішення можливе лише в такий спосіб. Варто звернути увагу на те, що відповідно до процесуального законодавства України скасування заочного рішення судом, що його виніс, можливе за двох умов: процесуальній і матеріальній, які відповідно передбачають, що відповідач не з'явився в судове засідання та (або) не повідомив про причини неявки, а також не подав відзив на позовну заяву з поважних причин, і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи (ч. 1 ст. 288 ЦПК України). В англійському та американському цивільному судочинстві для відміни заочного рішення достатньо лише вищевказаної процесуальної умови. В цих країнах суд при скасуванні заочного рішення не приймає до уваги матеріальну умову, оскільки при його ухваленні суд не досліджував докази. Легкість, з якою виносяться заочні рішення в англійському та американському цивільному процесі, зумовлює делегування функцій з їх ухвалення помічникам суддів¹⁰⁵⁵. Таким чином, обов'язкова формальність та додаткові процесуальні дії, що можуть породити затягування розгляду та вирішення справи, наочно доводять, що втілена в цивільному судочинстві України модель заочного провадження є ускладненою субсидіарною процедурою позовного провадження, що протирічить ідеї спрощення судочинства, якою супроводжувалось його запровадження. На наш погляд, задля його спрощення необхідно встановити, що перегляд заочного рішення здійснюється в загальному порядку апеляційного перегляду судових рішень. Заочний розгляд справи може здійснюватися як в загальному, так і спрощеному позовному провадженні (ч. 2 ст. 281 ЦПК України). Це також підкреслює внутрішній характер заочного провадження, а також додатково аргументує думку про те, що його не можна розглядати як вид позовного провадження.

¹⁰⁵⁵ Сивак Н. В. Упрощенное производство в арбитражном процессе: монография. Москва: «Проспект», 2011. – 87 с.

4.2. Видова диференціація позовного провадження

Позовне провадження в цивільному процесі не є однорідним. Як вже вказувалось раніше в цій роботі, видом позовного провадження є така процедура, яка охоплює собою розгляд цивільної справи від самого початку до її кінця. Саме це відрізняє вид позовного провадження від внутрішніх, несамостійних процедур, передбачених процесуальним законом.

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 19 ЦПК України позовне провадження за своїм змістом диференціюється на два види: загальне позовне провадження та спрощене позовне провадження. Уже з їх назви вбачається, що перше втілює загальну модель судочинства у справах позовного характеру, а друге – особливу, яка характеризується усиченістю процедури розгляду та вирішення позовних справ певної категорії, порівняно із загальним позовним провадженням. Спрощене позовне провадження відрізняється від загального позовного провадження за такими основними ознаками: скорочені строки розгляду справи; скорочені строки подання окремих заяв по суті справи; підготовче засідання не проводиться; розгляд справи можливий у письмовому провадженні без проведення судового засідання; судові дебати не проводяться. Як зазначає Шакир'янов Р. В., спрощене позовне провадження націлене на вилучення із загальної моделі позовного провадження всіх зайвих процедур і всіх вимог, які не є істотно необхідними, але ускладнюють процес і можуть бути замінені більш економними процесуальними засобами¹⁰⁵⁶.

В науці висловлена думка про те, що допуск диференціації можливий лише при введенні у судочинство ряду додаткових

¹⁰⁵⁶ Шакир'янов Р. В. Действие принципа процессуальной экономии в гражданском процессе. Вестник гражданского процесса. 2012. № 4. URL. <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=3&art=3784>

гарантій¹⁰⁵⁷. Проте диференціація позовного провадження на загальне та спрощене не передбачає необхідності введення додаткових гарантій для учасників справи, що розглядається в порядку спрощеного судочинства. Спрощене провадження, як і загальне позовне провадження, спрямоване на всебічний, повний та об'єктивний розгляд справи з дослідженням всіх наданих сторонами доказів, вивченням всіх заяв сторін по суті справи. Отже, відповідач не позбавлений можливості викласти свої доводи, аргументи, міркування, заперечення у письмових заявах по суті справи, не позбавлений можливості надавати суду свої докази на спростування вимог позивача у строки, визначені судом або законом, та повною мірою користується правами, передбаченими ЦПК України. Усі наявні у відповідача докази на спростування вимог позивача, безперешкодно можуть бути надані ним суду в межах розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. Така позиція підтверджується й судовою практикою¹⁰⁵⁸.

Для належного розгляду видів позовного провадження, на наш погляд, слід провести зіставлення загальних та особливих правил відповідних видів позовного провадження, ґрунтуючись на характеристиці загального позовного провадження та звертаючи увагу на ті загальні правила, яких у спрощеному позовному провадженні не має взагалі, з яких є певні винятки, чи щодо яких процесуальним законом встановлена специфіка реалізації. Це дозволить визначити співвідношення загального та спрощеного проваджень, а також окремі аспекти існуючої моделі спрощеного позовного провадження, дотримання процесуальних гарантій для учасників справи і перспективи вдосконалення обох видів позовного провадження.

¹⁰⁵⁷ Черникова А. О. Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Київський міжнародний університет. Київ, 2016. С. 54.

¹⁰⁵⁸ Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 03.08.2020 у справі № 753/6871/20. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90824169>

В цій роботі ми оминаємо деякі наукові термінологічні дискусії, на кшталт визначення терміну, яким слід позначати спрощену судову процедуру («спрощене провадження», «прискорене провадження», «скорочене провадження» тощо¹⁰⁵⁹), оскільки термін «спрощене позовне провадження» вже закріплено в ЦПК України, його підтримують переважна більшість дослідників, а також зважаючи на те, що зазначені дискусії не стосується суті відповідного явища, а відтак їх не можна визнати продуктивними.

Розпочинати відповідний дискурс слід з того, на які стадії цивільного судочинства поширюється процедура загального та/або спрощеного позовного провадження. Відповідно до ЦПК України загальне позовне провадження притаманно виключно розгляду справи судом першої інстанції, в той час як у порядку спрощеного позовного провадження справи розглядають (переглядаються) всіма судовими інстанціями (першою, апеляційною та касаційною), що прямо вказано в п. 4 ч. 2 ст. 187, ч. 1 ст. 368, ч. 1 ст. 402 ЦПК України. Крім того, відповідно до чинного ЦПК України за правилами спрощеного позовного провадження, з певними встановленими процесуальним законом винятками, здійснюється перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами судом першої інстанції (ч. 1 ст. 429), розгляд справ про оскарження рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу (ч. 5 ст. 457), а також заяви про відновлення втраченого судового провадження здійснюється за правилами с (ч. 3 ст. 493). Такий підхід до співвідношення загального і спрощеного позовного провадження, на наш погляд, слід визнати методологічно неправильним.

Диференціація позовного провадження на рівні суду першої інстанції зумовлена необхідністю уникнення перенавантаження

¹⁰⁵⁹ Зуб О. Ю. Спрощене провадження як модель цивільного судочинства. Проблеми законності: зб. наук. пр. 2015. Вип. 131. С. 64.

суддів цих судів, формування доступнішої процедури розгляду справи за рахунок мінімізації процесуальних дій при її розгляді, а також скорочення строків судового розгляду в цілому та вчинення окремих процесуальних дій зокрема. Суд першої інстанції виступає тим судовим органом, на діяльність якого припадає найбільший обсяг процесуальної діяльності при вирішенні цивільних справ. Тому цілком природно, що, шукаючи найоптимальніші алгоритми процедур для досягнення завдань цивільного судочинства, законодавець диференціює порядок розгляду справ судом першої інстанції. І таке завдання стоїть не тільки перед українським законодавцем. Останнім часом проблемам спрощення судочинства приділяється значна увага не лише в окремих країнах, а й на міжнародному рівні, в т.ч. в рамках ЄС. В ЄС вже тривалий час обговорюється необхідність реформування процесуального законодавства країн-учасниць. Ця дискусія призвела до закріплення спрощених судових процедур як на рівні права окремих країн-учасниць ЄС, так і на рівні законодавства ЄС. При цьому деякі такі процедури мають характер транснаціональних, адже призначені для вирішення справ між резидентами різних країн-учасниць ЄС. В умовах активної європеїзації в Україні та продовження реформування української судової влади питання уніфікації та гармонізації процесуального законодавства держав-учасниць ЄС і відповідність цим процесам процесуального законодавства України набувають для нашої держави особливої актуальності¹⁰⁶⁰.

Суди ж апеляційної та касаційної інстанції в рамках виконання контрольної функції розглядають цивільні справи тільки у разі, якщо їх учасники вирішать скористатися правом на оскарження судових рішень. Це відбувається далеко не у кожній справі, а тому кількість цивільних справ, які переглядають апеляційними

¹⁰⁶⁰ Бобрік В. Перспективи спрощення в Україні судового розгляду цивільних і господарських справ із невеликою ціною позову в контексті європейського досвіду. Підприємство, господарство і право. 2016. № 12. С. 4.

та касаційним судами, звичайно, є меншою, ніж розглядає суд першої інстанції. Причому, чим вища інстанція, тим меншу кількість цивільних справ їй приходится розглядати. Особливо з урахуванням встановлення у чинному процесуальному законодавстві т.зв. «процесуальних фільтрів», які обмежують доступ до касаційного перегляду. Отже, об'єктивних причин для диференціації процедур позовного провадження при апеляційному та касаційному перегляді справ не має. Звідси виникає слушне запитання, чому суди апеляційної та касаційної інстанції відповідно до ЦПК України повинні здійснювати свою діяльність у порядку спрощеного позовного провадження, відповідь на яке не є очевидним.

Спробуємо в цьому розібратись. Слід враховувати, що, по-перше, спрощене позовне провадження апріорі має бути винятком із загального позовного провадження. Проте, як вже вказувалось вище, в судах апеляційної та касаційної інстанцій розгляд справи відповідно до чинного ЦПК України повинен здійснюватися в порядку спрощеного позовного провадження з винятками, встановленими у відповідних главах, що регламентують діяльність вказаних судових інстанцій. Таким чином, законодавець передбачив винятки із винятків.

По-друге, законодавець в ст.ст. 19, 161 і 274 ЦПК України визначає критерії, за якими суд першої інстанції повинен обирати у якому порядку розглядати справу позовного провадження. На рівні апеляційної та касаційної інстанції такі критерії вже не мають значення, оскільки оскарження судового рішення у справі вже саме по собі вказує на ускладнення її вирішення і законодавець імперативно визначив за якою процедурою має здійснюватися відповідний перегляд – спрощеним позовним провадженням. Але, діяльність вищестоящих інстанцій, особливо апеляційної, не відповідає сутності та правовій природі спрощеного позовного провадження. Порядок розгляду цивільної справи у вищестоящих інстанціях жодним чином не асоціюється із оперативною та доступною

процедурою, якою має бути спрощене провадження. Також варто звернути увагу на те, що ставки судового збору за подання апеляційної та касаційної скарг є значно вищими за ставки, встановлені за подання позовних заяв. Відтак, для учасників справи розгляд справи кожною вищестоящими судовими інстанціями обходиться дорожче, ніж судом першої інстанції. Крім того, правова природа апеляційного та касаційного перегляду абсолютно не співпадає із правовою природою спрощеного позовного провадження.

По-третє, недоцільність поширення процедури спрощеного позовного провадження на діяльність суду касаційної інстанції пов'язана з тим, що цей суд не розглядає цивільну справу по суті. Мало того, наразі ВС – це єдиний орган касаційної інстанції для різних видів судових юрисдикцій. Закономірно, що у всіх юрисдикціях він повинен діяти за єдиними правилами касаційного перегляду судових справ позовного провадження, враховуючи вид (категорію) відповідної судової справи, а не вид позовного провадження, за якою вона розглядалась судом першої інстанції.

По-четверте, в ч. 4 ст. 274 ЦПК України встановлено перелік справ, що не можуть розглядатись в порядку спрощеного позовного провадження. З огляду на це виникає питання, чи може апеляційний суд розглядати справу не в порядку спрощеного позовного провадження з огляду на ч. 1 ст. 368 ЦПК України, відповідно до якої справа розглядається судом апеляційної інстанції за правилами, встановленими для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, з особливостями, встановленими відповідною главою ЦПК України. З цієї норми вбачається, що очевидно всі справи в апеляційному суді розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження. Однак з цим не погоджується ВС, який сформував зовсім іншу правову позицію. Так, постановою ВС від 11.07.2018 у справі № 643/6628/16-ц скасовано постанову Апеляційного суду Харківської області від 11.07.2018 та направлено справу на новий апеляційний розгляд тому, що в постанові апеляційного

суду було зазначено про розгляд відповідної справи в порядку спрощеного провадження, хоча п. 2 ч. 4 ст. 274 ЦПК України не передбачена можливість розгляду справ про спадкування в порядку спрощеного позовного провадження¹⁰⁶¹.

Таким чином, спрощене позовне провадження в цивільному судочинстві, на наш погляд, має бути притаманним тільки для розгляду справи судом першої інстанції. З такого висновку слідує, що апеляційний і касаційний перегляд справ позовного провадження мають здійснюватися в порядку загального позовного провадження з певними законодавчими винятками, обумовленими їх завданнями. Особливо це стосується апеляційного перегляду, зважаючи на те, що в цивільному судочинстві України він тяжіє до моделі повної апеляції. Однак, з чинного ЦПК України та практики ВС вбачається, що касаційний перегляд здійснюється за доволі самостійною процедурою, в межах якої цей суд перевіряє законність судових рішень у цивільних справах. Тому поширювати на його діяльність правила позовного провадження взагалі не доцільно.

Такий підхід до вирішення зазначеної проблеми дозволяє конкретизувати призначення та правову природу спрощеного позовного провадження, а також усунути встановлення в процесуальному законі винятків з винятків. Також за такого підходу спроститься застосування процесуальних норм, адже за критерієм об'єму правового регулювання їх буде вже не три види – загальні, спеціальні та виключні, як це є наразі, а тільки два – загальні та спеціальні. І головне, при такому підході не буде парадоксу, коли загальне позовне провадження виступає і загальною, і винятковою процедурою при розгляді справи в суді першої інстанції, а спрощене позовне провадження фактично є універсальною процедурою, що характеризує діяльність всіх судових інстанцій.

¹⁰⁶¹ Постанова Верховного Суду від 11.07.2018 у справі № 643/6628/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75447754>

Зіставляючи загальне та спрощене позовне провадження, не можна оминати проблему визначення критерію їх розмежування. Це настільки важливе методологічне питання, що має не тільки теоретичне, але і практичне значення та характер, оскільки показує, для яких категорій справ позовного характеру передбачені винятки із загальної позовної моделі розгляду та вирішення правових спорів.

Відповідно до ч. 4 ст. 19 ЦПК України у порядку спрощеного позовного провадження розглядаються:

- 1) малозначні справи,
- 2) справи, що виникають з трудових відносин,
- 3) справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд,
- 4) справи незначної складності та інші справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

Відповідно до ч. 6 цієї ж статті у малозначними справами є:

- 1) справи, у яких ціна позову не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 3) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплати додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);
- 4) справи про розірвання шлюбу;

5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Вказаний у ч. 4 ст. 19 ЦПК України перелік справ спрощеного провадження є дещо ширшим за перелік, наведений у ч. 1 ст. 274 ЦПК України, в якому вказані:

1) малозначні справи;

2) справи, що виникають з трудових відносин;

3) справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд.

Варто звернути увагу на те, що в ст. 274 ЦПК взагалі не йдеться про справи незначної складності. Однак, зважаючи на ч. 2 ст. 274 ЦПК України, за якою в порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка інша справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у ч. 4 цієї статті, переліки справ спрощеного позовного провадження, закріплені як у ч. 1 цієї статті, так і в ч. 4 ст. 19 ЦПК України, не є виключними. Тому прямої юридичної колізії між ч. 1 ст. 274 і ч. 4 ст. 19 ЦПК України не має, а їх неузгодженість не впливає на правозастосування.

За предметним критерієм до справ спрощеного позовного провадження законодавець чітко відносить трудові спори і справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України. Інші ж справи, вказані у вищевказаних переліках, – «малозначні справи», «справи незначної складності», «справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи», сформульовані із застосуванням оціночних понять і непередметних критеріїв (ціни позову, складності справи). Крім того, нечіткість відповідних понять призводить до того, що фактично законодавець в ст. 19 ЦПК України справи незначної складності відносить і до

окремого виду справ спрощеного позовного провадження (ч. 4) і до малозначних справ (ч. 6), що вказує на недосконалість законодавчої техніки.

Також за предметним критерієм до справ спрощеного позовного провадження законодавець відносить справи з вимогами, за якими може бути видано судовий наказ (ч. 1 ст. 161 ЦПК України). Це впливає з того, що законодавець передбачив альтернативність вирішення таких вимог в порядку наказного провадження і в спрощеному позовному провадженні на вибір заявника/позивача (ч. 2 ст. 161 ЦПК України). Проте процесуальне законодавство не передбачає зворотності, адже ним не передбачено можливості пред'явлення вимог, справи за якими віднесені до справ спрощеного позовного, за процедурою наказного провадження, якщо вони не підпадають під вказаний у ч. 1 ст. 161 ЦПК України виключний перелік справ наказного провадження.

В чинному ЦПК України, на наш погляд, закладена колізія щодо мети (призначення) спрощеного позовного провадження. Так, з ч. 4 ст. 19 ЦПК України впливає, що спрощене позовне провадження призначене для розгляду певних категорій справ, а також інших справ, для яких пріоритетним є їх швидке вирішення. Водночас з огляду на невичерпність законодавчо визначеного переліку справ спрощеного позовного провадження суто формально в порядку такої процедури можуть бути розглянуті й справи, швидкий розгляд яких не є пріоритетним і які прямо не вказані в ч. 1 ст. 274 ЦПК України. І хоча така колізія не впливає на застосування норм процесуального права, для її усунення запропоновано виключити з ЦПК України вказівку про пріоритетність швидкого вирішення справ у порядку спрощеного провадження.

В літературі висловлювалась думка про те, що справи, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження, можна диференціювати залежно від того, чи повинні і чи можуть вони

розглядатися за такими правилами, на: 1) справи, які суд обов'язково розглядає в порядку спрощеного позовного провадження; 2) справи, щодо яких суд за власним розсудом за наявності відповідного клопотання позивача вирішує питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження¹⁰⁶².

З урахуванням викладеного вище, справи спрощеного позовного провадження можна поділити на:

1) обов'язкові – ті, що суд зобов'язаний розглядати в такому порядку, до яких відносяться справи, вказані в ч. 1 ст. 274 ЦПК України і справи позовного провадження з вимогами, за якими може бути видано судовий наказ, ціна позову яких не перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) факультативні – ті справи, які суд може, проте не повинен розглядати в порядку спрощеного позовного провадження, до яких відносяться будь-які інші справи, окрім тих, що не можуть бути розглянуті в такому порядку (частина 4 ст. 272 ЦПК України). У факультативних справах суд вирішує питання про розгляд їх в порядку спрощеного позовного провадження виключно за відповідним клопотанням позивача. Вирішення цього питання є дискреційним повноваженням суду.

Законодавство прямо не наділяє суд повноваженням за власною ініціативою (без відповідного клопотання позивача) вирішувати питання про розгляд в порядку спрощеного позовного провадження факультативних справ. Однак суд відповідно до п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України наділений дискреційними повноваженнями визнавати справи незначної складності малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження. Тим самим, суд на власний розсуд може вирішити питання про розгляд у порядку спрощеного позовного провадження

¹⁰⁶² Угриновська О., Гембара Г. Спрощене позовне провадження: законодавча регламентація та проблеми судової практики. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 12. С. 86.

справи з ціною позову в межах від 100 до 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, про що має вказати в ухвалі про відкриття провадження у справі. Натомість зазначені в п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України справи є малозначними в силу притаманних їм властивостей, виходячи з ціни пред'явленого позову та його предмета, і не передбачають ухвалення окремого судового рішення щодо їх віднесення до відповідної категорії.

Якщо суду факультативних справах без відповідного клопотання позивача вирішить розглядати справу в порядку спрощеного позовного провадження, рішення в такій справі при його апеляційному оскарженні підлягає обов'язковому скасуванню на підставі п. 7 ч. 3 ст. 376 ЦПК України та ухвалення нового рішення. Однак розгляд обов'язкової справи в порядку загального позовного провадження, хоч і є порушенням норм процесуального права, не є обов'язковою підставою для скасування чи зміни відповідного рішення суду.

В ч. 4 ст. 274 ЦПК України закріплене застереження про справи, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, шляхом визначення чіткого переліку категорій справ (спорів): сімейні спори, окрім крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя; спори щодо спадкування; спори щодо приватизації державного житлового фонду; спори щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування; спори, в яких ціна позову перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; інші спори, які об'єднані з вищевказаними вимогами. Зазначені справи повинні розглядатися виключно за правилами загального позовного провадження.

Незрозуміло чим керувався законодавець при визначенні категорій справ, які підлягають розгляду лише за правилами

загального позовного провадження, та чому застосував при формуванні такого переліку і предметний (категорія справи), і вартісний (ціна позову) критерії. Так, справи про спадкування можуть мати будь-яку ціну позову, у т.ч. меншу за 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, і незначну складність. З огляду на це, вони цілком придатні для розгляду за спрощеною процедурою. З огляду на це, на наш погляд, варто було б дозволити розглядати справи, вказані в ч. 4 ст. 274 ЦПК України, за правилами спрощеного позовного провадження за наявності відповідного клопотання позивача та відсутності заперечень з цього приводу у відповідача.

Фактично в ст.ст. 19 і 274 ЦПК України закріплені різні підходи до ролі спрощеного позовного провадження. Так, зі ст. 19 ЦПК України вбачається, що спрощене позовне провадження є спеціальним щодо загального позовного провадження. Але ж в ч. 2 ст. 274 ЦПК України закріплюється її загальний характер за деякими винятками. Порівняльний аналіз статей 19 і 274 ЦПК України породжує закономірне риторичне питання – для чого взагалі в різних структурних частинах одного і того ж Кодексу дублювати одну й ту ж правову норму, та й ще так недолуго, адже зміст же вказаних статей вказує на недосконалість застосованого в них понятійного апарату.

Якщо підсумувати аналіз статей ЦПК України, що визначають категорії справ спрощеного позовного провадження, можна зробити невтішні висновки щодо низького рівня юридичної техніки при їх конструюванні. Нагадаємо, що одним із елементів такого фундаментального принципу як принципу верховенства права, закріпленого в ст. 8 Конституції України, є юридична визначеність. Відповідно до неї правові норми мають бути чіткими, зрозумілими та однозначними, щоби їх зміст був доступний для всіх зацікавлених осіб, а суд міг точно застосувати правові норми, не виходячи за їх межі. Відповідну вимогу до конструювання

правових норм висловлював КСУ у ряді своїх рішень¹⁰⁶³, а також ЄСПЛ¹⁰⁶⁴.

Отже, слід змінити підхід до співвідношення загального та спрощеного позовних проваджень, а також до критеріїв їх розмежування. Насамперед, при визначенні змісту справ спрощеного позовного провадження варто відмовитись від використання таких оціночних і неконкретних понять як «малозначність», «незначність», «невелика ціна». Однак такі поняття цілком придатні для позначення відповідного виду справ (наприклад, «малозначні справи») за умови чіткого визначення критерію їх виділення. Також важливо законодавчо закріпити або перелік справ, що не можуть бути розглянуті в спрощеному провадженні, або ж, навпаки, – перелік справ, вирішення яких має здійснюватися виключно в спрощеному провадженні¹⁰⁶⁵.

З огляду на загальний низький рівень правової культури, а також значний рівень недовіри в українському суспільстві до судів, наразі, на нашу думку, в Україні слід встановити виключний перелік категорій справ спрощеного позовного провадження (аналогічно до переліку справ наказного провадження). Такий перелік має бути чітким і не містити оціночних понять. Це дозволить і суддям, і позивачу легко визначати вид позовного провадження, в порядку якого має розглядатись цивільна справа. Також такий підхід цілком відповідає принципу правової визначеності. Як правильно вказують С. Женетль та Н. Чучунова, аналізуючи

¹⁰⁶³ Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р., судова справа №5–рп/2005. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>; Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 р., судова справа №17–рп/2010. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10>; Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 р., судова справа №10–рп/2011. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11>

¹⁰⁶⁴ Рішення ЄСПЛ від 11.07. 2013 р. Судова справа «Веренцов проти України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_945

¹⁰⁶⁵ Бобрик В. І. Перспективи спрощення в Україні судового розгляду цивільних і господарських справ з невеликою ціною позову в контексті європейського досвіду. Підприємство, господарство і право. 2015. № 3. С. 7–8.

норми статей, які регламентують спрощене провадження, законодавцю слід визначитися у цих питаннях та внести чіткість, оскільки особі, які здійснює правозастосування, потрібна конкретність, а не сумніви, здогадки та різноманітні трактування закону¹⁰⁶⁶.

Після того, як спрощене позовне провадження пройде певну апробацію у судовій практиці, у суддів сформується належний рівень розуміння спрощеної процедури, можна буде повернутися до першого із запропонованих вище варіанту визначення критеріїв віднесення справ до цього виду позовного провадження – закріплення загального критерію малозначної справи та переліку справ, які не можуть розглядатись у спрощеному провадженні. В стратегічному плані другий підхід, на нашу думку, є набагато кращим, оскільки дає можливість гнучко підходити до вибору процедури розгляду певної категорії цивільної справи.

Обираючи категорії справ, які повинні розглядатися за правилами спрощеного позовного провадження, не слід забувати тезу Є. В. Васьковського про те, що порядок судочинства має бути таким, що б громадянин, який потребує захисту свого права, міг швидко та легко отримати його, і в той же час, щоб суд, до якого звернувся громадянин, був у змозі без зайвих витрат праці задовольнити його вимоги¹⁰⁶⁷.

Визначення конкретного та виключного переліку справ спрощеного позовного провадження є не легким завданням, вирішення якого потребує публічного обговорення із залученням представників суддів, адвокатів і прокурорів з урахуванням установленості практики вирішення певних категорій справ. Разом з тим, спробуємо висловити власне бачення вирішення цього питання. Всі справи, що можуть бути розглянуті в порядку спрощеного

¹⁰⁶⁶ Женетль С., Чучунова Н. Некоторые проблемы упрощенного производства. Арбитражный и гражданский процесс. 2005. № 12. С. 9–13.

¹⁰⁶⁷ Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса; под ред. и с пред. В. А. Томсинова. М. : Издательство «Зерцало», 2003. С. 95.

позовного провадження, повинні ділитися на дві групи: 1) справи з невеликою ціною позову (малозначні справи) без конкретизації предмету позову; 2) нескладні справи, перелік яких має бути виключний і не прив'язаний до ціни позову, тобто ціна позову в таких справах може бути більшою за ціну позову в малозначних справах. Перша категорія справ визначається за критерієм ціни позову, а друга – за передбачуваною простотою її вирішення, що підтверджується численною судовою практикою та усталеними правовими позиціями ВС. Зважаючи на те, що перелік нескладних справ має бути виключним, будь-яка його зміна можлива лише шляхом внесення змін до процесуального законодавства. Для усунення проблем з визначенням малозначних справ на практиці, варто чітко вказати ціну позову в таких справах. Однак при визначенні такої ціни, необхідно справедливо підійти до обрання відповідного фінансового критерію.

Як вже вказувалось, в чинному ЦПК України не вживається термін «справи з невеликою ціною позову». Натомість використовується термін «малозначні справи», ціна позову яких не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, та «справи незначної складності», визнані судом малозначними, де ціна позову не повинна перевищувати 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Прожитковий мінімум для визначення ціни позову відповідно до ч. 9 ст. 19 ЦПК України визначається станом на 1 січня календарного року. На 01 січня 2020 року він встановлений у розмірі 2 027,00 грн¹⁰⁶⁸. Таким чином, у 2020 році в обов'язковому порядку в спрощеному позовному провадженні підлягають розгляду малозначні справи з ціною позову до 202 700,00 грн, а також можуть бути розглянуті справи, ціна позову в яких не перевищуватиме 506 750,00 грн.

¹⁰⁶⁸ Про Державний бюджет України на 2020 рік. Закон України від 14 листопада 2019 року № 294-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2020. № 5. Ст. 31.

З таким підходом законодавця до визначення ціни позову в малозначних справах важко погодитись, зважаючи на загальний низький рівень доходів в Україні. Так, у червні 2020 року розмір мінімальної заробітної плати в Україні складав 4 723,00 грн, а середньої заробітної плати – 11 579,00 грн.¹⁰⁶⁹ Очевидно, що навіть встановлений у процесуальному законодавстві максимальний ліміт ціни позову в малозначних справах більш ніж в 17,5 разів перевищує показник середньомісячної заробітної плати в Україні (на червень 2020 року) і становить майже 1,5 середньої річної заробітної плати. Ліміт же ціни позову т.зв. «справ незначної складності» більш ніж у 43,75 разів перевищує місячний дохід середньостатистичного українця, становлячи його сукупний заробіток більш як за 3,5 роки. Навряд чи вказані цифри дають підставу середньостатистичному українцю вважати малозначними справи з вказаною ціною позову. Крім того, віднесення законодавцем до справ спрощеного позовного провадження цивільних справ з неоднаковою ціною позову (до 100 та до 250 прожиткових мінімумів на працездатну особу) не обумовлено об'єктивними чинниками.

Як правило, диференціація проваджень за ціною позову може призводити не тільки до спрощення загальної судової процедури і виділення однієї чи декількох спрощених процедур, але й до спеціалізації судів, у т.ч. створення спеціалізованих судів для розгляду дрібних цивільних справ. Так, у Франції існує три ланки судів першої інстанції, підсудність яких визначається залежно від ціни позову: міські суди, трибунали малої інстанції та трибунали великої інстанції. Перші розглядають цивільні справи з ціною позову до 4 000 євро, другі – від 4 000 до 10 000 євро, а треті – від 10 000 євро¹⁰⁷⁰.

¹⁰⁶⁹ Середня заробітна плата за регіонами за місяць у 2020 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/reg_zp_m/reg_zpm_u/arh_zpm_u.htm

¹⁰⁷⁰ Гражданский процесс зарубежных стран (Франция и Англия): учебное пособие для аспирантов. Отв. ред. В. Ю. Кулакова. Москва: Проспект, 2017. С. 53.

В Німеччині місцеві суди (Amtsgerichten) розглядають цивільні справи з ціною позову до 5 000 євро, а суди земель (Landgerichten) – понад 5 000 євро¹⁰⁷¹. Провадження у місцевих судах (Amtsgerichten) відноситься до спрощених процедур¹⁰⁷². В Італії мирові суди розглядають дрібні позови з ціною до 5 000 євро¹⁰⁷³. У Великобританії відсутні спеціалізовані суди для розгляду дрібних спорів, проте спрощується судовий розгляд справи, ціна позову якої не перевищує 5 000 фунтів стерлінгів, але в ряді випадків (наприклад, за вимогами наймачів до власників житла) вона не повинна перевищувати 1 000 фунтів стерлінгів (ст. 26.6 Правил цивільного судочинства)¹⁰⁷⁴. При цьому статистичні дані свідчать про те, що після сплати всіх податків та соціальних виплат середньомісячна заробітна плата в Німеччині становить 2 414,66 євро, у Великобританії – 2 259,40 євро, у Франції – 2 071,98 євро, в Італії – 1 432,37 євро¹⁰⁷⁵.

Отже, розуміння справ з невеликою ціною (малозначних справ) у країнах Західної Європи та Україні значно відрізняються. Справи, ціна позову в яких є більшою за ціну малозначних позовів, у Західній Європі розглядаються за ординарною позовною процедурою з усіма процесуальними гарантіями для сторін справи. Очевидно, що в Україні при розгляді у спрощеному позовному провадженні справ за позовами з ціною трохи менше за 17 000 євро, можливі зловживання з боку учасників справи, адже у такому виді

¹⁰⁷¹ Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. Пособие; под ред. д-ра юрид. наук А. Г. Давтян. Москва: Проспект, 2009. С. 53–54.

¹⁰⁷² Грибанов Ю. Ю. Рассмотрение дел в порядке упрощенного производства в гражданском и арбитражном процессе: сравнительное исследование правовых систем России и Германии: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Томский государственный университет. Томск, 2007. С. 8.

¹⁰⁷³ Сильвестрі Е. Процедура дрібних позовів: міркування та ідеї з Європи й Італії для українських реформ. Право України. 2017. № 8. С. 150.

¹⁰⁷⁴ Сивак Н. В. Упрощенное производство в арбитражном процессе: монография. М. : «Проспект», 2011. С. 36.

¹⁰⁷⁵ Europe: Rankings by Country of Average Monthly Net Salary (After Tax) (Salaries And Financing). Numbeo.com. URL: https://www.numbeo.com/cost-of-living/country_price_rankings?itemId=105®ion=150&displayCurrency=EUR

позовного провадження рівень процесуальних гарантій для учасників справи є дещо нижчим.

Наостанок щодо визначення ліміту малозначних позовів слід звернути увагу на загальноєвропейську процедуру розгляду позовів з невеликою ціною (European Small Claims Procedure), запроваджену Регламентом № 861/2007 від 11.07.2007, що діє з 01.01.2009¹⁰⁷⁶. Така процедура передбачає вирішення цивільних і господарських позовів міжнародного характеру, ціна яких не перевищує 2 000 євро (за виключенням відсотків за користування грошима, судових та інших витрат). З вказаного Регламенту випливає, що процедура розгляду позовів з невеликою ціною може застосовуватись у разі вирішення будь-яких цивільних і господарських (комерційних) спорів міжнародного характеру, які відповідають вказаному цензу, за деякими чіткими винятками. Так, у такому порядку не можуть розглядатися справи щодо: статусу або дієздатності фізичних осіб; права власності, що випливає зі шлюбних відносин, аліментних зобов'язань, заповітів і спадкування; банкрутства, процедур, пов'язаних із припиненням діяльності неплатоспроможних компаній або інших юридичних осіб, судових домовленостей, мирової угоди та аналогічних процедур; соціального забезпечення; арбітражу; трудового права; володіння нерухомим майном, за винятком грошових позовів, або порушення недоторканності приватного життя і прав, пов'язаних з особистістю, в тому числі дифамації¹⁰⁷⁷.

Європейські дослідники вказують, що Україні не варто відкидати ідею впровадження процедури дрібних позовів у ЦПК, але після ретельної оцінки верхньої межі суми, відшкодування якої

¹⁰⁷⁶ EC Regulation № 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure. Official Journal of the European Union. 2007. L. 199/1.

¹⁰⁷⁷ Бобрик В. Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід і перспективи в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 12. С. 4–9; Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. Київ: Алерта, 2015. С. 226.

сторона може вимагати»¹⁰⁷⁸. Причому звертається увага на мирові суди Італії, функція яких не обмежується тільки дрібними позовами, оскільки вони можуть розглядати вимоги по відшкодуванні збитків, завданих ДТП, якщо вони не перевищують 20 000 євро¹⁰⁷⁹.

З огляду на викладені вище міркування, з двох установлених наразі законодавцем лімітів ціни позову в справах спрощеного позовного провадження (100 і 250 прожиткових мінімумів на працездатну особу) пропонується залишити лише менший.

Слід відзначити, що в Рекомендаціях R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя наголошується на тому, що для спорів за позовними вимогам на незначну суму має бути встановлена процедура, що дозволяє сторонам звернутися до суду, не несучи витрат, неспівмірних з грошовою сумою, що є предметом спору. Із цією метою можна було би передбачити спрощене судочинство, уникати непотрібних судових засідань і обмежити право оскарження¹⁰⁸⁰.

У Рекомендаціях R (84) 5 щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи, Комітет міністрів Ради Європи відзначив необхідність закріплення правил, що прискорюють вирішення спору у випадках, пов'язаних з неоспорюваним правом і позовами на невеликі суми. Так, принципом 8 встановлено, що повинні бути передбачені конкретні правила або звід правил, що прискорюють вирішення спору:

- a) у випадках, що не терплять зволікання;
- b) у випадках, пов'язаних з незаперечним правом, заздалегідь оціненим збитком, а також у випадках, пов'язаних з позовами на невеликі суми;

¹⁰⁷⁸ Сильвестрі Е. Процедура дрібних позовів: міркування та ідеї з Європи й Італії для українських реформ. Право України. 2017. № 8. С. 150.

¹⁰⁷⁹ Там само.

¹⁰⁸⁰ Рекомендація R (81) 7 Комітета міністрів Совета Европы государствам-членам относительно путей облегчения доступа к правосудию от 14 мая 1981 года. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_133

с) у зв'язку з дорожньо-транспортними пригодами, трудовими спорами, питаннями, що стосуються відносин між орендодавцем та орендарем житла, і деякими питаннями сімейного права, зокрема встановленням і переглядом розміру аліментів¹⁰⁸¹.

Зазначені європейські стандарти судочинства є актуальними й для цивільного судочинства України, адже, як вказувалось вище, велика кількість судових справ характеризується позовами з невеликою ціною та є простими за своїм правовим змістом.

Зважаючи на викладене вище, на результати аналізу судової практики вирішення справ в порядку спрощеного позовного провадження, а також на власний практичний досвід автора, пропонуємо віднести до справ спрощеного позовного провадження справи за позовами:

- ціна яких не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, за деякими винятками;
- про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);
- про розірвання шлюбу;
- у спорах, що виникають з трудових відносин;
- про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд;
- про оскарження дій чи бездіяльності нотаріусів;

¹⁰⁸¹ Рекомендація R (84) 5 Комітета міністрів Совета Европы государствам-членам относительно принципов гражданского судопроизводства, направленных на совершенствование судебной системы от 28 февраля 1984 года URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_126

- про звернення стягнення на предмет застави, крім іпотеки;
- у спорах, пов'язаних з орендою житла;
- у спорах, пов'язаних із захистом прав споживачів;
- про стягнення шкоди, завданої дорожньо-транспортною пригодою у разі притягнення особи до адміністративної відповідальності постановою суду в справі про адміністративне правопорушення;
 - про стягнення шкоди, завданої злочином, у разі притягнення особи до кримінальної відповідальності вироком суду;
 - з вимогами, за якими може бути видано судовий наказ, у разі скасування відповідного судового наказу, якщо вони не охоплюються вищевказаними категоріями справ.

При цьому слід зазначити, що автор не претендує на повноту зазначеного переліку, однак вкотре наголошує на тому, що такий перелік має бути вичерпним.

Наступним питанням, якому слід приділити увагу при зіставлення загального та спрощеного позовного провадження, є їх альтернативність.

Відповідно до чинного ЦПК України, у т.ч закріпленому в ньому принципу диспозитивності (ст. 13), при зверненні особи до суду за захистом для вирішення спору матеріально-правового характеру їй належить право вибору виду позовного провадження. Це впливає з ч. 2 ст. 184 та ст. 276 ЦПК України, відповідно до яких позивач має право при поданні позову заявити клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження. Проте таке право вибору є в позивача лише, якщо справа за його позовом відповідає встановленим в законі критеріям справ спрощеного позовного провадження. Отже, справи спрощеного позовного провадження можна розглядати як в такому порядку, так і за правилами загального позовного провадження. В той час як справи, що не відносять до справ спрощеного позовного провадження, можуть розглядатись виключно у порядку загального позовного провадження.

Законодавець наділив відповідача правом подати в суд заперечення щодо розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. Залежно від обґрунтованості такої заяви суд може відмовити в її задоволенні, так і задовольнити та продовжити розгляд справи в порядку загального позовного провадження (ч. 4 ст. 277 ЦПК України), крім випадків, коли справа підлягає розгляду тільки в порядку спрощеного провадження (ч. 7 ст. 277 ЦПК України). Звідси можна зробити попередній висновок про те, що законодавець сконструював модель спрощеного позовного провадження таким чином, що певні категорії справ спрощеного позовного провадження повинні розглядатись в такому порядку на безальтернативній основі. Зазначене підтверджує і судова практика у трудових спорах та малозначних справах¹⁰⁸². Але подібних застережень у статті, що регламентує пред'явлення позову (ст. 184), або у статті, що регламентує підстави відмови у відкритті провадження у справі (ст. 186), ЦПК України не містить. Крім того, невичерпність переліку справ спрощеного позовного провадження не дозволяє визначити справи, що мають бути розглянуті виключно в порядку спрощеного позовного провадження.

Зважаючи на альтернативність розгляду переважної більшості справ у порядку загального чи спрощеного позовних проваджень, а також альтернативність вирішення вимог, за якими може бути видано судовий наказ (ч. 2 ст. 161 ЦПК України), у наказному провадженні чи в порядку спрощеного позовного провадження, можна зробити висновок, що спрощене позовне провадження виступає переважно альтернативною процедурою, яку можна обирати, якщо вимога може бути розглянута за правилами загального позовного провадження чи правилами наказного провадження.

¹⁰⁸² Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 16 січня 2018 р. в цивільній справі №344/17038/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71634932>

З цього напрошується питання про те, чи варто особі надавати право вибору між спрощеною та звичайною процедурами, відповідь на яке є не настільки однозначна, як може здатися на перший погляд. І в цьому контексті варто звернутись до досвіду деяких інших країн. Так, в Німеччині місцевий суд (Amtsgericht) за власною ініціативою визначає спрощений порядок розгляду справ, якщо ціна позову не перевищує 600 євро (§ 495a ZPO)¹⁰⁸³. Натомість у Франції право вибору процедури вирішення справи надається позивачу. Якщо його вимога підпадає під юрисдикцію міського суду позивач може обрати звернення до міського суду, який розглядатиме відповідну справу за спрощеною процедурою, чи до трибуналу малої інстанції¹⁰⁸⁴. У Великобританії суд може винести т.зв. «сумарне рішення» в справі в цілому або з окремого питання, якщо він вважає, що позивач не має реальних шансів на успіх у справі чи з даного питання, або відповідач не має реальних шансів на успішний захист у всій справі або з даного питання (ст. 24.2 Правил цивільного судочинства). При цьому ініціатором винесення сумарного рішення проти іншої сторони може бути як позивач, так і відповідач¹⁰⁸⁵. Проте англійський суд не виносить сумарне рішення в справі, якщо жодна із сторін не проявить відповідної ініціативи¹⁰⁸⁶. З наведеного вбачається, що вибір процедури позовного провадження може належати суду, позивачу або будь-якій із сторін.

Закріплена в процесуальному законодавстві України альтернативність спрощеного позовного провадження (в одних справах

¹⁰⁸³ Гражданское процессуальное уложение Германии = Deutsche Zivilprozessordnung mit Einfuehrungsgesetz: Ввод. закон к Гражд. процессуальному уложению: пер. с нем. В. Бергманн, введ., сост. М. : Wolters Kluwer Russia, 2006. С. 155.

¹⁰⁸⁴ Васильев С. В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. – Київ: Алерта, 2015. – С. 225.

¹⁰⁸⁵ Нил Эндрю Система гражданского процесса Англии: судеб. разбирательство, медиация и арбитраж; пер. с англ.; под ред. Р.М. Ходыкина; Кембриджский ун-т. – Москва: Инфотропик Медиа, 2012. – С. 114.

¹⁰⁸⁶ Civil Procedure Rules, 1998. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukxi/1998/3132/article/26.7/made>

загальному позовному провадженню, а в інших наказному провадженню), на наше переконання недоцільна. Це впливає з наступного.

Наказне провадження та спрощене позовне провадження розглядаються в літературі як спрощені процедури в цивільному судочинстві України¹⁰⁸⁷, що вірогідно вказує на наявність в них спільних рис. Але в структурі цивільного судочинства наказне провадження та спрощене позовне провадження є процедурами різного рівня – наказне є видом провадження, а спрощене позовне – видом позовного провадження. Крім того, наказне провадження – це провадження за безспірними вимогами, а спрощене позовне провадження завжди націлене на вирішення спору про право. Наказне провадження характеризується, зокрема, абсолютною відсутністю судових засідань, документарним характером, оперативністю, особливим судовим рішенням у вигляді судового наказу, неможливістю його оскарження в апеляційному порядку. Описуючи принцип спрощення, Н. А. Громошина вказує, що спрощувати явище можна до будь-яких меж, але при обов'язковому збереженні сутності явища, яке спрощується. Якщо при спрощенні втрачаються тотожні риси явища, можна говорити про виникнення нового, іншого об'єкту, а не того ж, але спрощеного¹⁰⁸⁸. Цілком подляючи таку логіку та з огляду на викладене вище, можна зробити висновок про те, що особливості наказного провадження роблять його оригінальним та самостійним видом провадження, а не спрощеним різновидом позовного провадження. Крім того, справи наказного провадження не завжди підпадають під категорію малозначних справ. Наприклад, ціна позову про стягнення заборгованості з оплати

¹⁰⁸⁷ Бозя Я. О., Воронов М. П., Дяченко С. В. Поняття наказного провадження. Сучасні питання економіки і права. 2014. С. 117–119; Колос А. Теоретичні проблеми спрощеного провадження у цивільному процесі. Цивільне право і процес. 2019. С. 32–35; Труфанова Ю., Голова В. Наказне провадження як спрощена форма розгляду цивільних справ. Актуальні проблеми правознавства. 2020. № 2 (22). С. 120.

¹⁰⁸⁸ Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Москов. гос. юрид. академия им. О. Е. Кутафина. М., 2010. С. 278–279.

житлово-комунальних послуг може перевищувати 100 розмірів прожиткового мінімуму на працездатну особу.

Зважаючи на викладене вище, альтернативність розгляду окремих вимог в порядку наказного провадження або спрощеного позовного провадження не можна визнати вдалим підходом, оскільки при цьому нехтується правова природа відповідних справ і судочинство насправді ускладнюється, а не спрощується. Тому зазначену альтернативність спрощеного позовного і наказного проваджень пропонується скасувати.

Також слід висловити заперечення і щодо альтернативності загального і спрощеного позовних проваджень. Це впливає з того, що в переважній більшості позивачі взагалі не задумуються про те, в якому порядку буде розглядатись справа за їх позовом, та не подають клопотання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження. Для суддів спрощене провадження є ж більш привабливим порядком розгляду справи з огляду на його усіченість. Тому застосування цієї процедури наразі є більше заслугою суддів, чим волею позивача або обох сторін. Судова статистика за 2018–2020 роки¹⁰⁸⁹ свідчить про сталу тенденцію до збільшення питомої ваги цивільних справ, розглянутих в порядку спрощеного позовного провадження:

Період	Загальна кількість розглянутих позовних заяв, од.	Кількість справ, розглянутих у порядку спрощеного провадження, од.	Питома вага справ, розглянутих у спрощеному провадженні, %
2018 рік	611 496	120 212	19,66
2019 рік	567 245	161 928	28,55
3 квартали 2020 року	303 741	121 449	39,98

¹⁰⁸⁹ Судова влада України. Судова статистика.URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

Спрощене позовне провадження, на наш погляд, має застосовуватись на безальтернативній основі в разі відповідності позову встановленим процесуальним законодавством критеріям справ спрощеного провадження. Навіть подання відповідачем заперечень проти проведення спрощеного провадження не може бути підставою для «переходу» до звичайного позовного провадження¹⁰⁹⁰.

Таким чином, спрощене позовне провадження повинно бути обов'язковою процедурою розгляду та вирішення судами певних вимог, а процесуальне законодавство не повинно передбачати альтернативу їх розгляду в порядку наказного провадження або загального позовного провадження. Безальтернативність спрощеного позовного провадження повинна виключати можливість позивача подати до суду ті ж самі вимоги в порядку загального позовного провадження. Такий підхід дозволить встановити чітку ієрахію та співвідношення як видів позовного провадження, так і його провадження, що спростить загальний порядок цивільного судочинства. Як зазначає з цього приводу А. Зуб, існує паритетність проваджень у суді першої інстанції, відповідно до якої презюмується, що була використана ефективна та надійна процедура захисту прав та інтересів¹⁰⁹¹.

Спрощене позовне провадження належить до спрощених процедур цивільного судочинства, насамперед, з огляду на скорочені строки розгляду в такому порядку цивільної справи, порівняно із загальним позовним провадженням. Так, відповідно до ст. 275 ЦПК України суд розглядає справи у порядку спрощеного позовного провадження протягом розумного строку, але не більше 60 днів з дня відкриття провадження у справі. Відповідно ж до ч.ч. 1-2 ст. 210 ЦПК України справа у порядку загального позовного провадження має бути розглянута

¹⁰⁹⁰ Бобрик В. І. Перспективи спрощення в Україні судового розгляду цивільних і господарських справ з невеликою ціною позову в контексті європейського досвіду. Підприємництво, господарство і право. 2015. № 3. С. 8.

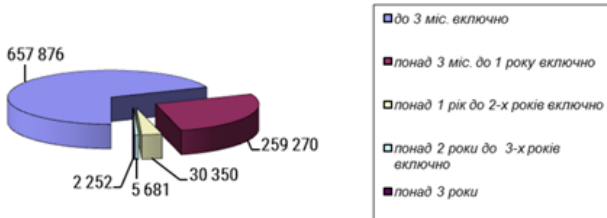
¹⁰⁹¹ Зуб А. Дифференциация гражданской процессуальной формы сквозь призму синергетики и теоретического моделирования. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2015. № 6 (16). С. 142.

не більше ніж через 90 днів – з дня відкриття провадження у справі встановлюється 60 днів для проведення підготовчого засідання, а саму справу по суті суд має розглянути протягом 30 днів.

Зазначені процесуальні строки розгляду справ позовного провадження є лише ідеалом. І це обумовлюється не лише тими можливостями, якими наділяє законодавець учасників справи для затягування судового розгляду (продовження строків проведення підготовчого засідання, зупинення провадження у разі призначення експертизи чи проведення врегулювання спору за участі судді тощо), а й реаліями судової практики. Так, в 2018 році загальна тривалість розгляду цивільних справ за кількістю закінчених провадженням справ становила:

- до 3 місяців включно – 657,9 тис;
- від 3 місяців до 1 року включно – 259,3 тис;
- від 1-го року до 2-х років включно – 30,3 тис;
- від 2-х років до 3-х років включно – 5,7 тис;
- понад 3 роки – 2,2 тис (графік 1)¹⁰⁹².

Загальна тривалість розгляду судових справ місцевими загальними судами за 2018 рік

Графік 1

¹⁰⁹² Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді цивільних справ у 2018 році. Верховний Суд, Київ 2019. С. 3–4. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_KCS_2018_1.pdf

Очевидно, що строки розгляду цивільних справ залежать від того, як реалізують свої процесуальні права учасники справи. Відповідно до встановленої чинним цивільним процесуальним законодавством України моделі спрощеного позовного провадження учасники справи, що розглядається в такому порядку, мають ті ж самі процесуальні права, що й при розгляді справи в порядку загального позовного провадження, адже в спрощеному провадженні не виключається збільшення чи зменшення позовних вимог, зміна предмету чи підстави позову, призначення експертизи, допит свідків тощо. З одного боку, це свідчить про загальний обсяг процесуальних гарантій учасників справи у диференційованому позовному провадженні, однак, з іншого боку, це не виключає затягування ними судового розгляду в справах, що за своїм характером можуть і повинні розглядатись простіше та без процедурних ускладнень. Зважаючи на це, розвиток правового регулювання спрощеного позовного провадження, на наш погляд, має рухатись в напрямку поглиблення його спрощеності за рахунок виключення застосування тих процедур, що можуть істотно його ускладнити, наприклад, призначення експертизи, зміни предмету чи підстави позову тощо. Однак, які саме процедури позовного провадження мають виключатись в порядку спрощеного позовного провадження має вирішуватись в результаті широкого обговорення із залученням професійних спільнот суддів і адвокатів.

Законодавець не передбачив проведення в спрощеному позовному провадженні, зокрема, підготовчого засідання (ч. 3 ст. 279), судових дебатів (ч. 8 ст. 279), а також встановив, що за загальним правилом суд розглядає справу без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами (ч. 5 ст. 279 ЦПК України), тобто без проведення судового засідання. Слід звернути увагу на те, що письмовий розгляд справ з невеликою ціною позову передбачений законодавством деяких іноземних країн. Так, у Німеччині суд може не проводити усний розгляд справи, ціна позову якої не перебільшує

600 євро. Лише за клопотанням однієї із сторін розгляд справи буде здійснюватися усно¹⁰⁹³.

Можливість проведення письмового розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження зближує його з наказним провадженням, що проводиться без судового засідання навіть при розгляді заяви про скасування судового наказу (ст. 171 ЦПК України). Однак спрощене позовне провадження не є суто письмовим, адже процесуальне законодавство передбачає можливість проведення судового засідання за клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду (ч. 5 ст. 279 ЦПК України).

З цього можна зробити висновок, що за ознакою порядку здійснення спрощене позовне провадження диференціюється на:

письмове – здійснюється без повідомлення (виклику) учасників справи та без проведення судового засідання у порядку т.зв. «письмового провадження»;

усне – здійснюється з повідомленням (викликом) учасників справи та з проведенням судового засідання (засідань).

Як вже вказувалось вище, за замовчуванням спрощене позовне провадження є письмовим. Законодавець в ч. 6 ст. 279 ЦПК України встановив процесуальний «фільтр» розгляду справи в судовому засіданні, який виражений сукупністю таких умов:

- 1) предметом позову є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 2) характер спірних правовідносин та предмет доказування у справі не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи.

З аналізу цих критеріїв вбачається, що критерій першої умови є об'єктивним, то друга умова встановлюється виключно на розсуд

¹⁰⁹³ Гражданское процессуальное уложение Германии (Deutsche Zivilprozessordnung mit Einfuehrungsgesetz): Ввод. закон к Гражд. процессуальному уложению: пер. с нем. / [В. Бергманн, введ., сост.]. М. : Волтерс Клувер, 2006. С. 155.

суду. Отже, застосування спрощеного позовного провадження залежить від судової дискреції, що за відсутності усталеної судової практики та низького рівня суспільної довіри до судової влади варто визнати швидше недоліком процесуального законодавства, ніж його перевагою.

Письмове провадження не слід розглядати в якості окремого виду позовного провадження в цивільному судочинстві. Уведене в цивілістичне судочинство з прийняттям в 2005 році КАС України, письмове провадження в 2017 році внаслідок уніфікації цивілістичного процесуального законодавства було поширено на господарський і цивільний процеси. Так, відповідно до ч. 13 ст. 7 ЦПК України розгляд справи здійснюється в порядку письмового провадження за наявними у справі матеріалами, якщо цим Кодексом не передбачено повідомлення учасників справи. У такому випадку судові засідання не проводяться.

Письмове провадження в цивільному судочинстві є не лише однією з форм розгляду та вирішення справ в порядку спрощеного позовного провадження, а й єдиною формою здійснення наказного провадження, вирішення судами окремих процесуальних питань, наприклад, визначення підсудності справ, у яких однією зі сторін є суд або суддя, вирішення питань про відвід судді, про забезпечення доказів, розгляд заяв про поновлення процесуального строку тощо. Також відповідно до ЦПК України в письмовому провадженні розглядаються апеляційні скарги на деякі ухвали суду, а також на рішення суду в справах з ціною позову менше 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім тих, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження (ч.ч. 1 і 2 ст. 369 ЦПК України), а також проводиться попередній розгляд (ч. 1 ст. 401) і, за загальним правилом, сам розгляд справи у касаційному суді (ч. 1 ст. 402).

Отже, письмове провадження є формою розгляду і вирішення цивільних справ судами всіх інстанцій без виклику учасників

справи та без проведення судового засідання на основі наявних у суду матеріалів, що проводиться виключно у встановлених процесуальним законодавством випадках.

Широке застосування письмового провадження в цивільному судочинстві є цілком виправданим, адже, як свідчить судова практика до 2017 року, навіть в нескладних справах, або у апеляційному чи касаційному провадженні, сторони у справі в більшості випадків намагалися брати в ній участь, навіть якщо в цьому немає об'єктивної необхідності. Крім того, в більшості нескладних або безспірних справах приватного характеру, де вимоги ґрунтуються на письмових доказах, забезпечувати усний судовий розгляд недоцільно з точки зору процесуальної економії та оперативності судового захисту¹⁰⁹⁴.

Одним з недоліків процесуального регулювання спрощеного позовного провадження, на наш погляд, слід визнати те, що чинне законодавство не обмежує кількість судових засідань при розгляді справ у такому порядку. В ЦПК України прямо передбачене лише одна підстава відкладення розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження – за клопотанням сторони з метою надання додаткового часу для подання відповіді на відзив та (або) заперечення, якщо вони не подані до першого судового засідання з поважних причин (ч. 4 ст. 279). Не зважаючи на це, суди доволі часто відкладають судові засідання на загальних підставах, встановлених у ч. 2 ст. 223 ЦПК України, адже процесуальне законодавство не встановлює винятків із загальних правил відкладення розгляду справи. Якщо виходити з такої логіки, то підстав для відкладення судового засідання в спрощеному позовному провадженні навіть більше, ніж в загальному. Розгляд справи в спрощеному позовному провадженні, на наш погляд, повинен здійснюватися за одне судове

¹⁰⁹⁴ Бобрик В. І. Письмове провадження як форма оптимізації цивільного і господарського судочинства України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 11(2). – С. 5.

засідання, а відкладення розгляду справи можливо лише у випадку, встановленому в ч. 4 ст. 279 ЦПК України, а також за неявки в судове засідання учасника справи, щодо якого відсутні відомості про вручення йому повідомлення про дату, час і місце судового засідання (п. 1 ч. 2 ст. 223 ЦПК України). Інші ж підстави для відкладення розгляду справи, що встановлені в ч. 2 ст. 223 ЦПК України, або взагалі не повинні застосовуватись судом при розгляді справи в порядку спрощеного позовного провадження або визнаватись підставою для розгляду справи за правилами загального позовного провадження. Такий підхід цілком би узгоджувався з усіченим порядком спрощеного провадження.

Відповідно до ч. 1 ст. 279 ЦПК України розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження підпорядковується правилам розгляду справи в порядку загального позовного провадження, з урахуванням особливостей спрощеного позовного провадження, що вказані в главі 10 розділу III ЦПК України. Проте в цій главі не встановлені особливості вчинення деяких процесуальних дій, що, зазвичай, призводять до ускладнення процесу, зокрема, заявлення відводу, зміна розміру позовних вимог, зміна предмету або підстав позову, залучення співвідповідача, вступ у справу (залучення до участі в справі) третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, заміни неналежного відповідача на належного, подання позову третьою особою, виклик свідка, письмового опитування учасників справи як свідків, подання зустрічного позову, складання повного рішення (постанови) суду тощо. Такі особливості закріплені в статтях розділів I і III ЦПК України (ст.ст. 39, 49, 51-53, 188, 193, 259 тощо), і полягають переважно у скороченому строку реалізації деяких процесуальних прав учасниками справи – відповідне клопотання має бути подано учасником справи до початку першого судового засідання або до початку розгляду справи по суті. Зазначена розпорошеність процесуальних норм про особливості спрощеного позовного

провадження негативно впливає на правозастосування, а тому з огляду на ч. 1 ст. 279 ЦПК України пропонується всі положення, в яких закріплені особливості здійснення спрощеного позовного провадження, концентровано закріпити в главі 10 розділу III ЦПК України.

Щодо об'єднання справ у спрощеному провадженні необхідно відзначити, що законодавець в ч. 3 ст. 188 ЦПК України прямо передбачив таку можливість. Проте на відміну від загального позовного провадження об'єднання справ у спрощеному провадженні обмежується не лише загальними правилами, встановленими в ч.ч. 1 і 2 зазначеної статті, а й загальною ціною позовів у такій справі, яка не може перевищувати ліміти, встановлені для справ спрощеного позовного провадження (ч. 6 ст. 19 ЦПК України), а також заборону розгляду в такому порядку в одній справі декількох вимог, хоча б одна з яких не підпадає під критерії справ спрощеного позовного провадження (п. 6 ч. 4 ст. 274 ЦПК України).

Також подібним чином процесуальне законодавство обмежує збільшення розміру позовних вимог та зміну предмета позову, адже відповідно до ч. 5 ст. 274 ЦПК України справа не підлягає розгляду за правилами спрощеного позовного провадження, якщо після прийняття судом до розгляду заяви позивача про збільшення розміру позовних вимог або зміни предмета позову відповідна справа не відповідатиме критеріям справ спрощеного позовного провадження.

Подання зустрічного позову взагалі виключає можливість розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження (ч. 4 ст. 193 ЦПК України). Подібне правило загалом є цілком виправданим, оскільки розгляд зустрічного позову ускладнює розгляд справи. Тим не менше, в деяких іноземних країнах, зокрема, в Німеччині під час розгляду справ з невеликою ціною допускається подання зустрічного позову, якщо він також може розглядатись

за такою ж процедурою (§ 506 ZPO)¹⁰⁹⁵. Такий підхід слід визнати обґрунтованим, особливо у випадках, коли за однорідними вимогами первісного та зустрічного позову може бути проведено взаємозалік. Проте в будь-якому випадку розгляд зустрічного позову за правилами спрощеного позовного провадження буде прийнятним у разі відповідності зустрічного позову критеріям справ спрощеного провадження.

Отже, оперативність розгляду справ спрощеного позовного провадження залежить не тільки від скорочених строків її розгляду та скорочених строків учинення певних процесуальних дій судом і учасниками справи, а й від простоти самої процедури, що обумовлюється розглядом в такому порядку саме нескладних цивільних справ.

Ще одним фактором, який слід враховувати при розгляді диференціації позовного провадження, є судові витрати. Чинне законодавство не наділяє спрощене позовне провадження фінансовими перевагами над загальним провадженням, адже для обох видів позовного провадження застосовуються однакові ставки судового збору. Проте з огляду на нескладність справ, що розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження, а також на зазначені вище його процедурні особливості витрати процесуальних засобів і часу всіх процесуальних суб'єктів в спрощеному позовному провадженні апріорі є меншими, ніж в загальному позовному провадженні. Зважаючи на це, відсутність диференціації ставок судового збору залежно від виду позовного провадження можна вважати упущенням українського законодавця, а тому пропонується зменшити (наприклад, на 1/3) ставки судового збору за подання позовної заяви, яка буде вирішуватись в порядку спрощеного позовного провадження. Для порівняння зазначимо, що

¹⁰⁹⁵ Гражданское процессуальное уложение Германии = Deutsche Zivilprozessordnung mit Einfuehrungsgesetz: Ввод. закон к Гражд. процессуальному уложению: пер. с нем. В. Бергманн, введ., сост. М. : Wolters Kluwer Russia, 2006. С. 156.

в США не лише простота процедури, а й знижені ставки державного мита зумовили велику популярність серед фізичних і юридичних осіб процедури розгляду дрібних позовів. Державне мито за такою процедурою становить від 15 до 20 доларів США, в той час як при звичайній позовній процедурі – не менше 45 доларів США¹⁰⁹⁶.

Запровадження спрощеного судового розгляду так чи інакше передбачає здешевлення процесу, в тому числі й щодо витрат на правову допомогу¹⁰⁹⁷. Такий підхід було втілено в ЦПК України, адже простота спрощеного позовного провадження не передбачає потреби учасників відповідних справ у отриманні професійної правничої допомоги. Законодавець передбачив для деяких справ спрощеного позовного провадження (спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах) можливість представництва учасників справи будь-якою особою, яка досягла 18 років і має цивільну процесуальну дієздатність, крім загальних винятків (ч. 2 ст. 60 ЦПК України), тоді як у всіх справах загального позовного провадження представником може бути тільки адвокат, за виключенням законного представництва.

Відсутність обов'язкового представництва адвокатами у спрощених процедурах є загальнопоширеною світовою практикою. Наприклад, процесуальне законодавство Франції передбачає загальне правило про ведення цивільних справ через адвокатів, однак містить виняток, що при розгляді справ у міському суді з ціною позову до 4000 євро та в трибуналі малої інстанції з ціною позову від 4000 до 10000 євро можливе ведення справи без адвоката самостійно або представником з числа подружжя, родичів, свояків тощо (ст.ст. 827-828 ЦПК Франції)¹⁰⁹⁸. Так само,

¹⁰⁹⁶ Сивак Н. В. Упрощенные судебные производства, основанные на малозначительности заявленных требований. Российская юстиция. 2009. № 10. С. 43.

¹⁰⁹⁷ Бобрик В. Перспективи спрощення в Україні судового розгляду цивільних і господарських справ із невеликою ціною позову в контексті європейського досвіду. Підприємство, господарство і право. 2016. № 12. С. 8.

¹⁰⁹⁸ Новый гражданский процессуальный кодекс Франции. Пер. с франц. В. Захватаев; предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев; Отв. ред. А. Довгерт. Киев: Истина, 2004. С. 194.

в цивільному судочинстві Німеччини, на зважаючи на загальну адвокатську монополію, в місцевих судах (Amtsgerichten), діяльність яких здійснюється за спрощеною процедурою, учасники справи можуть самостійно представляти себе у справах з ціною позову до 5 000 євро¹⁰⁹⁹. Необов'язковість участі адвоката, зазвичай, не забороняє будь-якому з учасників справи його залучити до участі в справі. Проте в світі є випадки прямої заборони використання адвокатського представництва під час розгляду дрібних позовів. Так, у США в штатах Каліфорнія та Вірджинія для забезпечення процесуальної рівності одній із сторін заборонено користуватись послугами адвоката, якщо інша сторона не виявить намір звернутись за юридичними послугами до адвоката¹¹⁰⁰.

Для того, що б сторони могли успішно самостійно вести свої справи у спрощеному порядку, важливе значення має процесуальна активність суду (судове керівництво), яка, на думку В. В. Яркова, полягає в тому, що суд забезпечує керівництво рухом судового засідання, дотримання порядку, сприяє сторонам у здійсненні їхніх прав і виконанні обов'язків. Зазначений принцип, на думку вказаного науковця, включає такі повноваження суду: 1) керівництво рухом процесу, слідкування за дотриманням процесуального регламенту; 2) забезпечення порядку в судовому засіданні, виконання обов'язків перед судом; 3) сприяння сторонам у витребуванні доказів, які вони не можуть здобути самостійно, вказівка на недослідженість фактичних обставин справи та пропозиція надати докази; 4) роз'яснення учасникам процесу їхні процесуальні права і обов'язки, попередження про наслідки їх неналежного виконання та відмови від їх здійснення. Принцип суддівського керівництва більше відповідає змагальній моделі процесу, оскільки принцип

¹⁰⁹⁹ Сивак Н. В. Упрощенное производство в арбитражном процессе: монография. М. : «Проспект», 2011. С. 38.

¹¹⁰⁰ Сивак Н. В. Упрощенные судебные производства, основанные на малозначительности заявленных требований. Российская юстиция. 2009. № 10. С. 45.

процесуальної активності суду відображає слідче начало в судочинстві. За великим рахунком, змагальний процес має ґрунтуватися на суддівському керівництві та доповнюватися залежно від характеру спору суддівською активністю¹¹⁰¹. Разом з тим, як наголошує Г. П. Тимченко, розглядати судочинства в їх чистому вигляді тільки як змагальні чи слідчі немає ніякої необхідності і навіть практично недоцільно, а втім і як називати їх змішаними. Будь-який тип судочинства в сучасних умовах – це змагальна система, котра «збагачена» не тільки елементами розшуку, але й необхідними повноваженнями суду з метою створення ним умов для належної реалізації учасниками процесу своїх прав¹¹⁰².

Процесуальне законодавство України прямо не наділяє суд процесуальною активністю, однак і не виключає її, а судова практика показує схильність переважної більшості суддів загальних судів до неформальної практики процесуальної активності (суддівського керівництва). Однак слід підкреслити, що в Україні суддя за власною ініціативою не має права збирати судові докази, крім витребування доказів у випадку, коли суд має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК України), а також з метою з'ясування обставин при розгляді справ в порядку окремого провадження (ч. 2 ст. 294 ЦПК України). І хоча нині типологія цивільного процесу за критерієм активності суду і сторін на змагальний і слідчий практично не застосовується, адже, як зазначає Д. Я. Малешін, не відображає сучасний стан цивільного процесуального права¹¹⁰³, можна зробити висновок про те,

¹¹⁰¹ Арбитражный процесс: учебник: для вузов по специальности 021100 «Юриспруденция»; А. В. Абсалямов и др.; отв. ред. В. В. Ярков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2006. 875 с.

¹¹⁰² Тимченко Г. П. Принципи судочинства України: методологія дослідження. Права держава. 2010. Вип. 21. С. 314.

¹¹⁰³ Малешин Д.Я. Гражданская процессуальная система России. М. : Статут, 2011. С. 61–62.

що спрощене позовне провадження в цивільному судочинстві тяжіє до слідчого (інквізиційного) типу і це також відрізняє його від загального позовного провадження. Зважаючи на те, що в спрощеному позовному провадженні розгляд справ може відбуватись без судових засідань та без обов'язкової участі адвоката, природно, що суд буде проявляти активність у керуванні справою. І не лише при її розгляді по суті, а й на всіх етапах її розгляду, зокрема, при поданні заяв по суті справи, в процесі збору доказів тощо. Процесуальна активність суду може і має стати запорукою оперативного вирішення справ у порядку спрощеного позовного провадження. Проте при її здійсненні суддя не повинен перебирати на себе функцію адвоката, а також повинен зберігати неупередженість і об'єктивність. Чинне процесуальне законодавство України не містить положень про процесуальну активність при розгляді справ позовного провадження, хоча в літературі вже давно пропонувалось доповнити ЦПК України статтею, в якій чітко сформулювати засади судового (суддівського) керівництва¹¹⁰⁴. Тому кожний суддя при розгляді окремої цивільної справи на власний розсуд визначає рівень своєї процесуальної активності в межах, встановлених процесуальним законодавством.

Ще одним чинником ефективного здійснення спрощеного позовного провадження могло б стати запровадження простих за своїм змістом уніфікованих бланків (форм, формулярів) всіх необхідних процесуальних документів. Такі формуляри, правила їх заповнення, а також загальна інформація про спрощене провадження (процедуру, строки, наслідки тощо) мають бути широко доступні, у т.ч. розміщені на дошках в судах, на веб-порталі судової влади тощо. Крім того, європейський досвід показує необхідність проведення широкої роз'яснювальної роботи задля доведення до

¹¹⁰⁴ Короєд С. О. Судове керівництво: принцип чи функція цивільного судочинства? Держава і право. 2012. Випуск 56. С. 280–284.

громадян можливостей і переваг спрощеного порядку розгляду судових справ¹¹⁰⁵.

З аналізу чинного ЦПК України вбачається, що модель спрощеного позовного провадження передбачає переважне використання в якості засобів доказування письмових доказів. Так, при письмовому розгляді справи суд може досліджувати тільки письмові докази та заяви по суті справи. Природно, що це обмежує принцип безпосередності цивільного процесу¹¹⁰⁶. Однак варто наголосити, що ЦПК України загалом не обмежує учасників справи, що розглядається в порядку спрощеного провадження, у виборі засобів доказування. Проте подання клопотання про призначення експертизи чи виклик свідків свідчатиме про ускладнення процесу, а тому це може стати підставою для переходу до розгляду справи в загальному позовному провадженні.

Проаналізувавши співвідношення між спрощеним і загальним позовним провадженням у цивільному процесі, порівнявши спрощене позовне провадження з іншими спрощеними процедурами в цивільному судочинстві України та зарубіжних країн, можна зробити висновки, що нормативна модель спрощеного позовного провадження, яка закріплена в ЦПК України, далека від досконалості. Чинний ЦПК України передбачає, що спрощене позовне провадження є видом позовного провадження, в порядку якого за усіченою процедурою з викликом чи без виклику учасників справи суди першої інстанції за власною ініціативою або за клопотанням позивача розглядають та вирішують переважно на підставі письмових доказів малозначні та/або нескладні спори або безспірні справи, перелік яких є невичерпним, а апеляційні та касаційний

¹¹⁰⁵ Бобрик В. Перспективи спрощення в Україні судового розгляду цивільних і господарських справ із невеликою ціною позову в контексті європейського досвіду. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 12. С. 8.

¹¹⁰⁶ Зуб О. Ю. Спрощене провадження як модель цивільного судочинства. Проблеми законності: зб. наук. пр. 2015. Вип. 131. С. 67.

суди переглядають судові рішення у всіх цивільних справах. Однак, на нашу думку, його слід визнати безальтернативним видом позовного провадження з простою та доступною процедурою, в порядку якого в суді першої інстанції швидко розглядають виключний перелік малозначних і нескладних спорів на підставі поданих учасниками справи письмових доказів з викликом, так і без виклику сторін за активного процесуального сприяння з боку суду.

4.3. Взаємозв'язок спеціалізації судів і диференціації позовного провадження

В Конституції України (ст. 125) і в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 18) закріплено таку засаду організації судової системи та здійснення правосуддя як спеціалізація судів. Оскільки правосуддя здійснюється відповідно до встановлених процесуальним законодавством судових процедур, спеціалізація судової діяльності цілком закономірно позначається на їх диференціації. Саме тому в рамках цієї роботи слід з'ясувати юридичну природу та сутність такого правового явища як «спеціалізація судової діяльності» та визначити його взаємозв'язок з диференціацією цивільного судочинства загалом та в рамках позовного провадження зокрема.

В цій роботі автор звертається до цієї проблематики в контексті розгляду саме позовного провадження з огляду на таке. Чинним законодавством, зокрема, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», прямо не передбачено визначення спеціалізації суддів судів першої інстанції з розгляду окремих категорій цивільних справ. Зважаючи на значну завантаженість в судах першої та апеляційної інстанцій спеціалізація відбувається лише на рівні видів судочинства. Проте слід погодитись з суддею КЦС у складі ВС В. І. Кратом

з приводу того, що для судді та колегії суддів набагато зручніше розглядати справи однієї спеціалізації, напрацьовувати у цій сфері висновки щодо застосування відповідних норм права, а не «перемикатися» постійно з однієї сфери на іншу. Тому очевидним є те, що спеціалізація допомогла б оперативніше розглядати справи¹¹⁰⁷. Як зазначає С. Ф. Демченко, спеціалізація судів створює необхідні передумови для більш кваліфікованого і своєчасного вирішення відповідних спорів, формування єдиних підходів, єдиної правової політики щодо їх розгляду¹¹⁰⁸.

Запровадження спеціалізації суддів з розгляду окремих категорій цивільних справ, на думку автора, є одним із перспективних інтенсивних напрямків підвищення ефективності позовного провадження, в порядку якого в судах першої інстанції розглядається близько 2/3 цивільних справ і такий вид провадження має найдовші строки судового розгляду справ.

В юридичній науці правове поняття «спеціалізація» не має однакового змістовного навантаження. Воно залежить від того, з якою метою досліджують дане правове явище та у якій системі координат. Так, Ю. В. Єфімова, розглядаючи спеціалізацію з правових позицій, вказує, що в юридичній науці спеціалізація з однієї сторони означає диференціацію законодавства, а з іншої – диференціацію права; це більш глибока категорія, яка не повинна стосуватися тільки діяльності судових органів¹¹⁰⁹. Погляди даного автора впливають з теоретичних положень Н. О. Рассахатської, яка виділяла два рівні спеціалізації цивільно-процесуальної діяльності: зовнішню

¹¹⁰⁷ Суддя Касаційного цивільного суду у складі ВС Василь Крат: «Довіра суспільства до судової влади втрачається швидко, а здобувається важко». Закон і бізнес. №26 (1480) 27.06–03.07.2020. URL: https://zib.com.ua/ua/print/143235-dovira_suspilstva_do_sudovoi_vladi_vtrachaetsya_shvidko_a_zd.html

¹¹⁰⁸ Демченко С. Проблеми підвищення ефективності господарського судочинства. Вісник Національної академії прокуратури України. 2010. № 1. С. 20–24

¹¹⁰⁹ Єфімова Ю. В. Специализация гражданско-процессуальной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 16, 19.

та внутрішню. Зовнішня спеціалізація розглядається в аспекті диференціації системи права і видів процесуальної діяльності та направлена на виявлення і формування нових процесуальних галузей права. Внутрішня спеціалізація стосується системи цивільного процесуального права та системи цивільного судочинства і стосується виділення окремих видів процесуальних проваджень: позовного, окремого тощо¹¹¹⁰. Проте Ю. В. Єфімова зовнішню спеціалізацію цивільно-процесуальної діяльності зводила не тільки до диференціації процесуального права на галузі, але і поділу судової системи, в рамках якої формуються спеціалізовані суди. Внутрішню спеціалізацію вона пов'язує з виділенням видів проваджень у цивільному судочинстві та й виокремленням стадій цивільного процесу¹¹¹¹. Обидві вчені погоджуються в тому, що внутрішня спеціалізація цивільно-процесуальної діяльності також стосується диференціації окремого виду провадження в рамках розгляду певних категорій цивільних справ. Такий прояв внутрішньої спеціалізації Н. О. Рассахатська називала «детальна (дробна) спеціалізація», яка надає специфічні риси процесуальній формі розгляду окремих категорій цивільних справ¹¹¹².

На нашу думку, подібний погляд на «спеціалізацію» є не зовсім коректним, оскільки диференціація права на загальні та спеціальні норми (інститути, галузі) і диференціація процесуальної діяльності на загальну та спеціальну (провадження, процедури) є не

¹¹¹⁰ Рассахатская Н. А. Проблемы специализации гражданско-процессуальной деятельности. Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском производстве: материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Москва, 31 января – 1 февраля 2001 г.). М. : Лиджист, 2001. С. 212–213.

¹¹¹¹ Ефимова Ю. В. Специализация гражданско-процессуальной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 34, 39–40.

¹¹¹² Рассахатская Н. А. Проблемы специализации гражданско-процессуальной деятельности. Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском производстве: материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Москва, 31 января – 1 февраля 2001 г.). М. : Лиджист, 2001. С. 213.

однопорядковими явищами. Спеціалізація в праві направлена на формування диференційованих правових норм, їх комплексів, конкретизацію їх змісту та інтеграцію правового регулювання¹¹¹³. Право являє собою складну функціональну систему загальнообов'язкових норм. Воно складається з найрізноманітніших норм, між якими існує певний «розподіл праці», спеціалізація. Ця спеціалізація і заснована на ній диференціація правових норм є не тільки галузевою, але й функціональною. Норми права поділяються не тільки в залежності від предмета правового регулювання, але і від того, яку роль вони відіграють у регулюванні суспільних відносин, яким способом їх регулюють. Одні правові норми (регулятивні) регулюють суспільні відносини шляхом визначення прав і обов'язків суб'єктів цих відносин, інші (охоронні) – за допомогою встановлення примусових заходів до правопорушників, а треті – не мають прямої вказівки ні на те, ні на інше. До останніх відносяться норми-дефініції, оперативні норми, за допомогою яких вводяться в дію нормативні акти, припиняється або розширюється їх дія, й інші спеціальні норми¹¹¹⁴.

Отже, спеціалізація в праві конкретизує правове регулювання шляхом більш чіткої регламентації суспільних відносин, диференціює правове регулювання шляхом розгалуження правової регламентації та інтегрує правове регулювання шляхом узагальнення окремих аспектів, які повторюються в однорідних відносин. Таким чином, можна сказати, що спеціалізація в праві упорядковує правові норми та зв'язки між ними за функціональним призначенням.

Спеціалізація у сфері судоустрою та судочинства, у тому числі й цивільного, має зовсім інакше призначення. Спеціалізація судової

¹¹¹³ Алексеев С. С. Структура советского права. Москва: Юрид. лит., 1975. С. 52.

¹¹¹⁴ Черданцев А. Ф. Специализация и структура норм права. Правоведение. 1970. № 1. С. 44.

системи та судочинства повинна мати нормативне закріплення, інакше неможливо відповідним чином упорядкувати діяльність судових органів. Проте нормативне закріплення спеціалізації в судовій сфері не слід ототожнювати зі спеціалізацією у праві.

Спеціалізація судів в юридичній літературі розглядається як принцип, засада, що впливає як на судоустрій, так і на судочинство. Тому за своєю суттю спеціалізація в судах цивільної юрисдикції та цивільному процесі є організаційно-функціональним принципом, що носить конституційний та міжгалузевий характер. Так, Н. В. Сибільова чітко вказує, що спеціалізація як принцип побудови судової системи, означає, що конкретний суд, як елемент цієї системи, наділений повноваженнями розглядати і вирішувати судові справи, що впливають з певного виду правовідносин (зовнішня спеціалізація). Спеціалізація, як принцип організації роботи певної судової установи означає, що в ній визначаються конкретні судді, які спеціалізуються на розгляді судових справ, що також впливають з певного виду правовідносин (так звана внутрішня спеціалізація)¹¹¹⁵. Проте окремі науковці відстоюють виключно організаційний характер принципу спеціалізації, виключаючи його вплив на судочинство. Зокрема, О. О. Гаркуша, аналізуючи принципи організації судової влади та здійснення правосуддя у сфері цивільної юрисдикції, виокремлює такі групи принципів загальні, організаційні та функціональні, та відносить спеціалізацію до другої групи¹¹¹⁶. З останньою думкою важко погодитися, оскільки спеціалізація в судочинстві може проявитися, наприклад, в диференціації позовного провадження в цивільному процесі при розгляді окремих категорій цивільних справ позовного характеру. Зокрема, Н. М. Кострова аналізуючи спеціалізацію провадження, пропонує під нею

¹¹¹⁵ Сибільова Н. В. Порядок організації та діяльність судової влади. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar2-2.htm>

¹¹¹⁶ Гаркуша О. О. Організація і діяльність судів цивільної юрисдикції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Акад. адвокатури України. Київ, 2009. С. 18.

розуміти доповнення комплексу загальних процесуальних норм спеціальними правилами для розгляду та вирішення конкретних категорій юридичних справ із урахуванням специфіки матеріальних правовідносин, які треба захистити, а також соціального значення справи, що вирішується судом¹¹¹⁷. Наприклад, глава 12 розділу III ЦПК України, яка регламентує особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування, наочно демонструє спеціалізацію на рівні процесуальної діяльності, оскільки показує особливі процесуальні дії з розгляду та вирішення цієї категорії справ.

В літературі змістовне навантаження принципу спеціалізації чітко визначається щодо організації та функціонуванні судової системи. Так, Е. Є. Сілантьєва вказує, що принцип спеціалізації в судовій системі України характеризується як вихідне положення організації й функціонування судів, що полягає в розподілі праці між органами й посадовими особами судової влади і спрямоване на підвищення компетентності й оперативності вирішення правових спорів, віднесених до компетенції судів¹¹¹⁸. Така позиція ґрунтується на загальному розумінні того, що теоретичним підґрунтям спеціалізації є суспільний поділ праці, коли діяльність особи зосереджується на вузьких напрямках, внаслідок чого вона набуває спеціальних знань, досвіду та підвищується її професійний рівень¹¹¹⁹.

Зміст принципу спеціалізації судів в Україні закріплено нормативно. Так, в статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» принцип спеціалізації розкривається як спеціалізація

¹¹¹⁷ Кострова Н. М. Специализация судопроизводства по ГПК РФ и АПК РФ: проблемы правотворчества и правоприменения. АПК и ГПК 2002 г.: сравнительный анализ и актуальные проблемы правоприменения: Материалы Всерос. науч.-практ. конф. (г. Москва, 2–4 апреля 2003 г.). М. : РАП, 2004. С. 97.

¹¹¹⁸ Сілантьєва Е. Є. Організаційно-правові проблеми принципу спеціалізації судів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого Харків, 2014. С. 6.

¹¹¹⁹ Барихин А. Б. Большой юридический энциклопедический словарь. Москва: Книжный мир, 2000. С. 594.

судів по розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (ч. 1). У ч. 2 цієї ж статті вказується, що у судах може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ. Вона може бути передбачена законодавцем або зборами суддів певного суду. Отже, вітчизняний законодавець розрізняє такі способи спеціалізації судової діяльності, як спеціалізацію судів, що є принципом побудови системи судів, та спеціалізацію суддів¹¹²⁰.

Реалізація принципу спеціалізації допомагає забезпечити доступність і ефективність правосуддя. Доступність правосуддя при спеціалізації обумовлена тим, що існує можливість створити суди для малозначних справ (наприклад, у сфері цивільного судочинства це можуть бути суди, що розглядають справи з незначною ціною позову або нескладні справи), які будуть більш наближені до населення, менш затратні по витратах і процедура розгляду справ у яких буде позбавлена складності. Вплив спеціалізації суддів на ефективність судочинства зумовлений тим, що розгляд судових справ, у тому числі й цивільних, може проводитися тими суддями, які виступають вузькоспеціалізованими спеціалістами у певній категорії цивільних справ.

Сутність принципу спеціалізації найкраще можна усвідомити, проаналізувавши форми або види спеціалізації. Аналізуючи світові тенденції спеціалізації в різноманітних судових системах світу, О. С. Ткачук вказує, що загалом спеціалізація судової діяльності може відбуватися у двох сферах: інституційній та процесуальній. В інституційній сфері вона проявляється на різних системних рівнях: «макрорівні» та «мікрорівні». Спеціалізація на «макрорівні», тобто на рівні усієї судової системи, пов'язана зі створенням

¹¹²⁰ Бобрик В. І. Спеціалізація судів та диференціація процесуального законодавства: проблеми оптимізації цивілістичного правосуддя. Юридична наука. 2015. № 3. С. 7.

підсистем спеціалізованих судів. На «мікрорівні» спеціалізація відбувається у межах конкретної судової установи шляхом розподілу повноважень щодо розгляду окремих категорій справ між суддями. У процесуальній сфері спеціалізація пов'язана з диференціацією форм судочинства (конституційне, кримінальне, цивільне, господарське, адміністративне тощо) і диференціацію судових процедур у межах єдиної цивільної процесуальної форми (наказне, окреме провадження, пришвидшені процедури тощо)¹¹²¹.

Загалом з таким баченням слід погодитися. Однак, на наш погляд, необхідно дещо уточнити підходи до інституційної спеціалізації на «макрорівні» та процесуальної спеціалізації. По-перше, спеціалізація на «макрорівні» не завжди приводить до утворення підсистеми спеціалізованих судів, оскільки навіть у межах однієї юрисдикції можуть створюватися спеціалізовані суди, представлені тільки одним судовим органом (наприклад, Вищий антикорупційний суд у сфері цивільної юрисдикції, який розглядає справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (ч. 4 ст. 23 ЦПК України); Вищий суд з питань інтелектуальної власності в сфері господарської юрисдикції). По-друге, спеціалізація в процесуальній сфері не тільки пов'язана із диференціацією видів (форм) судочинства. Процесуальна спеціалізація також буде проявлятися у процедурній диференціації одного виду судочинства. Наприклад, поділ позовного провадження на загальне та спрощене вказує на процесуальну спеціалізацію.

Поширеною в юридичній літературі є класифікація спеціалізації на зовнішню та внутрішню. Таку класифікацію варто визнати неоднозначною, оскільки межі кожної форми чи виду спеціалізації науковці визначають по-різному. В одному випадку цю

¹¹²¹ Ткачук О. С. Реалізація судової влади в цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Х., 2016. С. 57–58.

класифікацію обмежують виключно засадами судоустрою¹¹²², тобто інституційною площиною, в другому випадку її охоплюють як інституційною, так і процесуальною складовою¹¹²³, а в третьому ця класифікація, окрім двох вищевказаних складових, пов'язується із спеціалізацією в системі права¹¹²⁴. Вважаємо, що терміни «зовнішня спеціалізація» та «внутрішня спеціалізація» придатні для характеристики спеціалізації судів, адже такий підхід є традиційними серед науковців, які займаються проблемами судоустрою. Таким чином, коли йдеться про зовнішню чи внутрішню судову спеціалізацію, мова йде про зовнішню інституційну чи внутрішню інституційну спеціалізацію.

Між інституційною та процесуальною спеціалізацією, на наш погляд, існує закономірний взаємозв'язок, що залежить від того, про яку форму спеціалізації йде мова. Відповідна закономірність полягає в тому, що при створенні гілки спеціалізованих судів (спеціалізованого суду) або спеціалізованого підрозділу в структурі одного суду слід визначити правила розгляду ним справ його предметної юрисдикції. І це можуть бути як загальні правила, так і спеціалізовані, тобто пристосовані до особливостей справ, що становлять предмет діяльності спеціалізованого суду (спеціалізованого підрозділу суду).

¹¹²² Конституція України: науково-практичний коментар; В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. Харків: Видавництво «Право»; Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 615–619; Сибільова Н. В. Порядок організації та діяльність судової влади. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar2-2.htm>; Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підруч. 2-е вид. перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 411–412; Шаповал К. В. Принцип спеціалізація як концептуальна передумова створення земельних судів в Україні. Вісник Академії адвокатури України. 2011. Число 3(22). С. 161–162.

¹¹²³ Городовенко В. В. Принципи судової влади: монографія. Харків: Право, 2012. С. 80.

¹¹²⁴ Ефимова Ю. В. Специализация гражданско-процессуальной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 34, 39–40; Рассихатская Н. А. Проблемы специализации гражданско-процессуальной деятельности. Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском производстве: материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Москва, 31 января – 1 февраля 2001 г.). М. : Лиджист, 2001, С. 212–213.

Зовнішня спеціалізація судів, як правило, супроводжується процесуальною спеціалізацією. Коли в певній країні створюються спеціалізовані суди, цілком логічно припустити, що законодавець може передбачити певні правила розгляду та вирішення ними судових справ. Саме таким чином, внаслідок переважно автономного становлення і розвитку кожної галузі процесуального права України, без врахування їх онтологічної єдності та із значною суб'єктивною гіперболізацією їх особливостей, виникла концептуальна роз'єднаність процесуальних кодексів (до їх викладення в новій уніфікованій редакції в 2017 році) та наявність між їх однотипними положеннями істотних відмінностей не лише термінологічного, а й змістовного характеру¹¹²⁵.

Проте спеціалізація судів не завжди тягне процесуальну спеціалізацію а диференціацію судочинства. Прикладом цього в Україні є створений у сфері господарської юрисдикції Вищий суд з питань інтелектуальної власності¹¹²⁶, який розглядатиме справи за правилами позовного провадження в господарському судочинстві, а також розгляд в порядку загального позовного провадження Вищим антикорупційним судом справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Зважаючи на це, слід погодитися з Н. А. Громошиною, яка вказує, що створення спеціалізованого суду аж ніяк не визначає необхідність формування спеціальної процедури судочинства. Подібна процедура потрібна лише в разі, коли наявна процесуальна форма не може бути використана в силу її невідповідності цілям і завданням спеціалізованого правосуддя, а також предмету судової діяльності¹¹²⁷. Подібного погляду,

¹¹²⁵ Бобрик В. І. Спеціалізація судів та диференціація процесуального законодавства: проблеми оптимізації цивільного правосуддя. Юридична наука. 2015. № 3. С. 11.

¹¹²⁶ Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності: Указ Президента України від 29 вересня 2017 р. № 299/2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/299/2017>

¹¹²⁷ Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Москов. гос. юрид. академия им. О. Е. Кутафина. М., 2010. С. 148.

але через призму нормативного регламентування діяльності спеціалізованих судів, притримується і В. В. Комаров, який пише, що навіть створення спеціалізованих судів не призводить обов'язково до необхідності існування та прийняття різних процесуальних законів¹¹²⁸.

Внутрішня інституційна спеціалізація може супроводжуватись процедурною диференціацією судочинства. Але для цивільного судочинства в Україні наразі це не характерно. Загалом в цивільному судочинстві така ситуація має місце лише в господарському процесі. Так, у більшості господарських судів першої інстанції утворено колегію з розгляду справ про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Наприклад, така колегія утворена та діє в Господарському суді м. Києва¹¹²⁹. В КГС в складі ВС утворена судова палата для розгляду справ про банкрутство¹¹³⁰. Розгляд таких справ здійснюється суддями відповідних колегій (палат) згідно з Кодексом України з процедур банкрутства¹¹³¹.

Чинний ЦПК України не передбачає системних особливостей розгляду в порядку позовного провадження окремих категорій справ, які б обумовлювали процедурну чи матеріально-правову диференціацію. Проте суто теоретично процесуальна диференціація може зумовлювати й спеціалізацію судів. Відсутність безумовної спеціалізації процесуальної діяльності при інституційній спеціалізації пояснюється тим, що матеріально-правові особливості

¹¹²⁸ Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: Монографія; В. В. Комаров, В. І. Тертишкгов, В. В. Баранкова та ін.; За заг. ред. В. В. Комарова. Харків: Харків юридичний, 2008. С. 82.

¹¹²⁹ Спеціалізація суддів Господарського суду міста Києва. URL: <https://ki.arbitr.gov.ua/sud5011/orgsudy/156/>

¹¹³⁰ Про затвердження складу судових палат, персонального складу постійних колегій суддів у складі судових палат, спеціалізації судових палат та суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду. Рішення зборів суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.05.2019 № 6. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zboru_KGS_6.pdf

¹¹³¹ Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>

певної категорії справ є не настільки істотними, що б обумовлювали необхідність встановлення особливого порядку їх розгляду судами. З огляду на викладене, слід погодитися з О. С. Ткачуком, який вказує, що інституційна та процесуальна спеціалізації можуть схрещуватися, тобто, коли інституційна спеціалізація одночасно супроводжується процесуальною (синхронна модель спеціалізації), або існувати паралельно одна від одної, тобто відбувається або інституційна (асинхронна інституційна модель), або процесуальна (асинхронна процесуальна модель) спеціалізація¹¹³².

Визначивши юридичну природу та сутність принципу спеціалізації судоустрою та процесуальної діяльності, форми, в яких він може проявлятися, варто предметно проаналізувати вплив інституційної спеціалізації на позовне провадження у цивільному процесі. При цьому необхідно враховувати як зовнішню, так і внутрішню спеціалізацію судів.

Зовнішня спеціалізація судів може проявлятися у створенні цілісної підсистеми спеціалізованих судів. Наприклад, наразі спеціалізовані адміністративні та господарські суди в Україні мають зовнішню спеціалізацію на рівні судів першої та апеляційної інстанції та внутрішню спеціалізацію на рівні касаційної інстанції. Варто нагадати, що до утворення ВС вказані спеціалізовані суди мали зовнішню спеціалізацію й на рівні й касаційної інстанції, адже існували Вищий господарський суд України та Вищий адміністративний суд України. Таким чином, спеціалізована судова підсистема може бути повною, коли охоплює всі судові інстанції та неповною, коли охоплює тільки деякі судові інстанції. Також зовнішня спеціалізація може проявитися у створенні окремого спеціалізованого суду в системі загальних судів чи у системі спеціалізованих судів, прикладом чого, є Вищий суд з питань інтелектуальної

¹¹³² Ткачук О. С. Реалізація судової влади в цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Х., 2016. С. 58.

власності в підсистемі господарських судів. Отже, зовнішня спеціалізація не є новим явищем для судової системи України.

У сфері цивільної юрисдикції в Україні зовнішня спеціалізація на рівні судів першої інстанції представлена тільки представленою тільки віднесенням справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави до інстанційної юрисдикції Вищого антикорупційного суду (ч. 4 ст. 23 ЦПК України). Розгляд всіх інших категорій цивільних справ відноситься до повноважень місцевих загальних судів. Також до повноважень таких судів Закон України «Про судоустрій і статус суддів» відносить розгляд кримінальних, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (ч. 2 ст. 22). Такий підхід законодавця критикується низкою науковців, які займаються проблемами вітчизняного судоустрою. Так, Е. Є. Сілантьєва вказує, що у Конституції України закладено принцип спеціалізації всієї судової системи, але він дотримується не в повній мірі, оскільки Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не інституціалізував спеціальні провадження загального суду, який продовжує розглядати цивільні, кримінальні, адміністративні справи та справи про адміністративні правопорушення¹¹³³.

Протягом 2010–2017 років в Україні була парадоксальна ситуація, коли за відсутності спеціалізованих судів першої та апеляційної інстанцій з розгляду цивільних справ існував ВССУ. Термін «спеціалізований» у назві цього суду не відображав реальну зовнішню спеціалізацію судів цивільної та кримінальної юрисдикцій. Це стало наслідком підходу до судоустрою як системи спеціалізованих судів. Такий підхід було закріплено в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленій

¹¹³³ Сілантьєва Е. Є. Принцип спеціалізації в судовій системі України на новому етапі судово-правової реформи. Проблеми законності. 2011. Випуск 116. С. 234.

Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006. В цій Концепції вказано, що «на початковому етапі реформи загальні суди доцільно визнати спеціалізованими з розгляду цивільних, кримінальних, а також адміністративних справ, підсудних місцевим загальним судам. На наступному етапі реформи необхідно запровадити спеціалізацію судів із поділом на цивільні, кримінальні та адміністративні...»¹¹³⁴. В подальшому такий підхід був втілений в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-V. Це дало підстави деяким науковцям стверджувати, що загальні суди слід розглядати як спеціалізовані. Так, С. В. Кивалов зазначав, концепція, закладена в новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (2010 року – В.Б.), як раз і виходить з того, що всі суди загальної юрисдикції є спеціалізованими. І це відповідає дійсності, адже юрисдикція судів різних видів, визначена в законі, співпадає¹¹³⁵. Оскільки Закон України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року також не диференціював на інституційному рівні юрисдикцію місцевих судів, зазначена вище теза наразі залишається дискусійною.

Вищевказаний підхід до реалізації принципу спеціалізації системи місцевих загальних судів не отримав свого загального визнання, а аргументи його критиків й наразі є актуальними. Так, голова ВСУ В. В. Онопенко у відкритому листі Президенту України писав, що даний підхід не ґрунтується на конституційних приписах. Системний аналіз положень Конституції України засвідчує, що спеціалізація судів є одним із принципів побудови системи судів загальної юрисдикції, однак при цьому не поширюється на всі види судочинства. Це означає, що спеціалізовані суди входять до єдиної

¹¹³⁴ Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>

¹¹³⁵ Кивалов С. В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды. Одесса : Юридична література, 2010. С. 117.

системи судів загальної юрисдикції, проте не означає і не може означати, що ця система складається виключно зі спеціалізованих судів, тобто є системою спеціалізованих судів¹¹³⁶. Квінтесенція такої позиції ВСУ знайшла своє втілення в п. 4 Пропозицій ВСУ Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України, що були схвалені постановою Пленуму ВСУ від 11.04.2014 № 1. В цьому пункті зазначається: «...необхідно вилучити з Конституції України положення про вищі спеціалізовані суди (частина третя статті 125, частина четверта статті 127) та положення щодо побудови системи судів загальної юрисдикції за принципом спеціалізації (частина перша статті 125)»¹¹³⁷. Однак така позиція не отримала підтримки законодавця.

Спеціалізація судової діяльності – це невід’ємна ознака сучасної судової влади, яка забезпечує якість правосуддя. Це наслідок постійного ускладнення матеріально-правових відносин та диференціації процесуальної форми. І надалі вона буде лише поглиблюватись. Це означає, що в майбутньому в Україні можуть бути створені суди з податкових спорів, сімейні суди, кримінальні суди тощо¹¹³⁸.

Якщо одні науковці ведуть дискусію щодо існування в Україні всіх судів як спеціалізованих, то інші заперечують будь-яку можливість називати господарські та адміністративні суди спеціалізованими, оскільки такий поділ судів не відповідає загальноприйнятим уявленням категорій «загальне» і «спеціальне». Зокрема, Р. О. Куйбіда

¹¹³⁶ Лист Голови Верховного Суду України В. Онопенка Президентові України В. Ф. Януковичу від 12.07.2010. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/DABE6A16EA C53A91C225775E0044D6AD?opendocument>

¹¹³⁷ Пропозиції Верховного Суду України Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11.04.2014 № 1. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28print%29/184A16A3C18F026DC2257CBB00394174>

¹¹³⁸ Бобрик В. І. Спеціалізація судів та диференціація процесуального законодавства: проблеми оптимізації цивілістичного правосуддя. Юридична наука. 2015. № 3. С. 10.

вказує, що «...предмет юрисдикції, і правила судочинства у загальних судах не можна назвати загальними, а в адміністративних – спеціальними. Адже ці три види юрисдикції, так само як і відповідні галузі права, є рівнозначними і самостійними»¹¹³⁹. З цим важко погодитися, адже зазначений автор не розмежовує інституційну та процесуальну спеціалізацію судової діяльності. Крім того, з цим твердженням Р. О. Куйбіди не можна погодитись також з огляду на те, що юрисдикція господарських та адміністративних судів є винятками із цивільної юрисдикції, яка є загальною. Це впливає з ч. 1 ст. 19 ЦПК України, відповідно до якої суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Ця норма вказує на те, що місцеві загальні суди є саме судами загальної юрисдикції, а господарські та адміністративні – це суди спеціалізованої юрисдикції.

Такий погляд наразі поділяється більшістю дослідників. Так, А. А. Бутирський спеціалізованим судом називає орган судової влади, що має власну підсистему і розглядає визначені законом спори з особливим суб'єктним чи об'єктним складом, у особливому процесуальному порядку¹¹⁴⁰. Н. А. Громошина вказує, що спеціалізований суд – це такий суд, який має особливу спеціальну компетенцію на відміну від суду загальної компетенції¹¹⁴¹. В. В. Сердюк зазначає, що спеціалізований суд – це створена в системі судів загальної юрисдикції самостійна судова структура (самостійний вид судів), повноваження якої визначаються законом за

¹¹³⁹ Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: Монографія. Київ: Атіка, 2004. С. 34.

¹¹⁴⁰ Бутирський А. А. Реалізація принципу спеціалізації в судовій системі України. Вісник господарського судочинства. 2012. № 6. С. 195–200.

¹¹⁴¹ Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Москов. гос. юрид. академия им. О. Е. Кутафина. М., 2010. С. 143.

принципом спеціалізованої компетенції з розгляду певної категорії справ, виокремлених за галузевою чи суб'єктною ознакою, а правосуддя здійснюється за нормами відповідних галузей процесуального законодавства¹¹⁴².

Сутність спеціалізованого суду розкривається через притаманні такому суду властивості. Н. О. Рассахатська називає такі ознаки, за якими можна визначити спеціалізований суд чи ні. По-перше, це орган, який передбачений для вирішення певної категорії справ, тобто сфера його діяльності чітко визначена законом, інакшими словами визначена його спеціалізація. Справи, які він розглядає, повинні володіти чітко вираженою специфікою, наявність якої визначає їх розгляд в цьому органі (суді). Коло цих справ повинно бути або чітко визначеним в законі, або ознаки цих справ повинні бути нормативно відображені. По-друге, такий орган діє на основі кодифікованого акту, тобто він повинен бути відокремлений у своїй регламентації від груп норм, що регулюють інші відносини. По-третє, відокремлення не тільки і не стільки групи норм, скільки певної, однорідної групи відносин, що вимагають самостійного регулювання, оскільки характер норм права визначається відповідним характером відносин. По-четверте, даний орган повинен мати власну процесуальну форму, що дозволяє в той же час включити його діяльність в єдину, як і сукупність норм, систему¹¹⁴³. О. С. Ткачук ознаками спеціалізованого суду називає структурну відокремленість у самостійну підсистему, віднесення до предметної

¹¹⁴² Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київський національний університет імені Т. Шевченка. Київ, 2003. С. 5–6.

¹¹⁴³ Рассахатская Н. А. Проблемы специализации гражданско-процессуальной деятельности. Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском производстве: материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Москва, 31 января – 1 февраля 2001 г.). Москва: Лиджист, 2001. С. 213.

юрисдикції таких судів деяких категорій справ і наявність специфічного процесуального порядку їх розгляду¹¹⁴⁴.

КСУ у рішенні у справі за конституційним поданням ВСУ щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010 зазначив, що предмет спірних правовідносин і властива для його розгляду процедура, яка є неоднаковою щодо різних правовідносин, визнаються головними критеріями судової спеціалізації¹¹⁴⁵. Зазначені критерії стосуються зовнішньої спеціалізації за галузевою (адміністративні суди) чи суб'єктною (господарські суди) ознакою.

Частково з усіма вказаними твердженням слід погодитися, особливо стосовно того, що до повноважень (юрисдикції) спеціалізованого суду має відноситись певна категорія (чи група категорій) справ. Ця ознака показує, що не будь-яка спеціальна норма в цивільному процесуальному праві є результатом дії зовнішньої спеціалізації, а тільки та, що націлена на встановлення особливого порядку розгляду певної категорії цивільних справ. Проте складно погодитися з такою ознакою, як наявність специфічного процесуального порядку розгляду справ спеціалізованим судом. Як вказувалось вище, окремий спеціалізований суд може діяти у підсистемі тих судів, де він створений, без окремої процесуальної форми розгляду справ, віднесених до його предметної юрисдикції. Крім того, дискусійною вбачається названа О. С. Ткачуком ознака відокремленості

¹¹⁴⁴ Ткачук О. С. Реалізація судової влади в цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Х., 2016 С. 59–60.

¹¹⁴⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010. Офіційний Вісник України. 2010. № 72. Ст. 2582.

спеціалізованого суду в самостійну підсистему, адже у системі судів загальної юрисдикції цілком можливе існування одного чи кількох спеціалізованих судів, без спеціалізації судів апеляційної та/або касаційної інстанцій.

Можна навести багато прикладів зовнішньої та внутрішньої спеціалізації в інших країнах, про що частково зазначалось вище. Так, в Німеччині зовнішня спеціалізація судів поєднана з процесуальною спеціалізацією (диференціацією). Це впливає з того, що відповідно до § 495 ZPO місцеві суди (Amtsgerichten), до компетенції яких відноситься розгляд дрібних, малозначних цивільних справ з ціною до 5 000 євро, розглядають їх за процедурою, що застосовують суди земель (Landgerichten), якщо інакше не впливає із загальних правил, спеціальних правил та регламенту місцевих судів¹¹⁴⁶. Зважаючи на це, місцеві суди (Amtsgerichten) в системі цивільної юрисдикції ФРН виступають спеціалізованими судами щодо судів земель (Landgerichten), які розглядають всі інші цивільні справи, що визначає інституційну спеціалізацію. Крім того, зазначене свідчить про процесуальну спеціалізацію діяльності таких судів з огляду на те, що порядок їх діяльності відрізняється від загального порядку розгляд цивільних справ, що притаманний діяльності місцевих судів.

В багатьох країнах існують спеціалізовані суди, юрисдикція яких поширюється на окремі категорії цивільних справ за предметним критерієм. Так, у Франції до судів першої інстанції відносяться суди загальної та спеціальної юрисдикції, де перші уособлюються міськими судами, трибуналами малої інстанції та трибуналами великої інстанції, а другі – комерційним (торгівельним) судом, прюдомальним судом, паритетним судом, судом по справам соціального страхування. Процесуальна діяльність судів загальної та

¹¹⁴⁶ Гражданское процессуальное уложение Германии = Deutsche Zivilprozessordnung mit Einfuehrungsgesetz: Ввод. закон к Гражд. процессуальному уложению: пер. с нем. В. Бергманн, введ., сост. М. : Wolters Kluwer Russia, 2006. С. 155.

спеціальної юрисдикції в цивільному процесі регламентується ЦПК Франції. Комерційний (торгівельний) суд Франції розглядає справи, що віднесені до його юрисдикції Торгівельним кодексом Франції та деякими іншими нормативними актами. Зокрема, він розглядає всі спори між комерсантами у рамках їхньої професійної діяльності (як правило ті, які випливають із комерційних договорів); спори між комерсантами та кредитними установами; спори між комерсантами та не комерсантами (споживачами). справи у комерційному суді вирішують непрофесійні судді, які обираються колегією виборщиків. Прюдомальний суд Франції – це також спеціалізований суд для вирішення трудових спорів, тобто спорів між найманим працівником та роботодавцем. Даний суд утворюється та діє на підставі Трудового кодексу Франції. Але йому не підсудні спори, в яких стороною виступають держслужбовці. Такі спори належать до юрисдикції адміністративних судів. Паритетний суд Франції – це спеціальний суд для вирішення спорів по договорах сільськогосподарської оренди. Паритетному суду підсудні такі справи, де з одного боку виступають власники земельних ділянок, будівель сільськогосподарського призначення, власника сільськогосподарських тварин чи власники іншого майна відповідного призначення, а з іншої сторони – фермер чи орендар, які використовують таке майно. Суд по справам соціального страхування Франції є спеціальним судом, який розглядає цивільні справи щодо рішень органів соціального страхування за позовами застрахованих осіб. Такий суд в обов'язковому порядку вирішує справи тільки після того як спроба примирити сторін комісією зі справ соціального страхування не вдалася. До компетенції такого суду входять спори з відносин, що регулюються Кодексом соціального страхування Франції. Зокрема, це можуть бути спори про сплату страхового внеску, про виплати компенсації, про відшкодування затрат на лікування, про розмір страхових виплат тощо¹¹⁴⁷.

¹¹⁴⁷ Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. Пособие. Под ред. д-ра юрид. наук А. Г. Давтян. М. : Проспект, 2009. С. 121–122.

Разом з тим, зовнішня спеціалізація у сфері цивільної юрисдикції у Франції є неповною, адже реалізована тільки на рівні судів першої інстанції. Спеціалізовані суди у Франції не утворюють окремої судової підсистеми. Процесуальна діяльність спеціалізованих судів детально регламентується окремими структурними підрозділами ЦПК Франції. Так, Титул III Книги II містить правила, які стосуються діяльності комерційного суду, Титул IV Книги II містить правила діяльності прюдомального суду тощо. Таким чином, процесуальне законодавство Франції диференціює процедури позовного провадження, за якими здійснюється судочинство в спеціалізованих судах, з огляду на особливості вчинення окремих процесуальних дій. Наприклад, в ст. 855 ЦПК Франції встановлені спеціальні реквізити позовної заяви, що подається до комерційного суду, тоді як загальні реквізити позовної заяви передбачені в ст. 56 ЦПК Франції¹¹⁴⁸.

Таким чином, можна зробити висновок, що зовнішня інституційна спеціалізація судів у зарубіжних країнах супроводжується диференціацією позовного провадження. Спеціалізація судів проводиться за предметним критерієм, за характером вимоги, за суб'єктним критерієм, за ціною позову або за передбачуваною складністю справи. При цьому диференціація позовного провадження може бути неістотною, коли діяльність спеціалізованого суду підпорядковується правилам, встановлених для іншого судового органу, з деякими винятками і доповненнями, як, наприклад, з місцевими судами (Amtsgerichten) в Німеччині. Така ситуація має місце, коли матеріально-правові особливості цивільних справ позовного провадження, що розглядаються загальним і спеціалізованим судами, мають лише незначну відмінність, наприклад, ціну позову. Істотна ж диференціація позовного провадження при

¹¹⁴⁸ Новый гражданский процессуальный кодекс Франции; Пер. с франц. В. Захватаев; Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. Киев: Истина, 2004. С. 204.

зовнішній спеціалізації судів відзначатися відносною самостійністю процедур, встановлених процесуальним законодавством для загальних і спеціалізованих судів. Це передбачає, що діяльність спеціалізованих судів підпорядковується спеціальній процедурі, визначеній спеціальними процесуальними нормами, які передбачають обмежене застосування правил загального позовного провадження (як, наприклад, щодо спеціалізованих судів цивільної юрисдикції у Франції). Істотна диференціація позовного провадження при інституційній спеціалізації судів зумовлена не лише значними відмінностями матеріально-правових особливостей окремих категорій справ позовного провадження, що віднесені до юрисдикції спеціалізованих судів, а й значними особливостями загальної процедури вирішення відповідних спорів. Так, у прюдомальному суді Франції вирішення трудових спорів обов'язково здійснюється у два етапи: спочатку суд намагається примирити сторони, а якщо це не вийде – розглядає відповідний трудовий спір. Така двоетапна процедура зумовила внутрішню спеціалізацію прюдомального суду, який складається з примирного та судового бюро.

Отже, для констатації процесуальної спеціалізації необхідно, щоб процесуальне законодавство встановлювало і загальний порядок розгляду справ, а також містило певну групу спеціальних процесуальних норм, які б встановлювали процедурні особливості діяльності спеціалізованого суду. Такі процедурні особливості можуть конструюватись як окремі виключення із загального порядку розгляду та вирішення справ чи доповнення до нього (істотна диференціація), або як детально регламентована спеціальна процедура, що передбачає застосування лише окремих правил загального позовного провадження. Якщо ж спеціалізована процедура буде повною, тобто не передбачатиме звернення до правил загальної процедури, це свідчитиме не про внутрішню диференціацію позовного провадження, а про зовнішню, тобто така судова процедура становитиме окремий вид (форму) судочинства. Наприклад, відповідно до чинного

законодавства України позовне провадження у цивільному судочинстві та позовне провадження в адміністративному судочинстві в Україні не співвідносяться як загальна та спеціальна процедура.

З аналізу юридичної літератури вбачається, що в юридичній науці триває дискусія з приводу доцільності зовнішньої інституційної спеціалізації в Україні. Прихильники утворення спеціалізованих судів обґрунтовують, що в такому разі: збільшується якість правосуддя за певною категорією судових справ; відбувається зменшення навантаження на загальні суди; правосуддя стає більш доступним; захист суб'єктивних прав, свобод та інтересів стає більш ефективним¹¹⁴⁹. Противники ж утворення спеціалізованих судів вказують на такі аргументи: відбувається ослаблення судової влади; має місце утворення громіздкої, витратної й заплутаної судової системи; ускладнюються правила судової юрисдикції; порушується рівність прав громадян перед законом; ускладнюється вирішення проблема з кадрами в судах; існують умови до утворення надзвичайних судів¹¹⁵⁰. Варто наголосити, що дискусія з приводу створення спеціалізованих судів має не лише правове, й політичне забарвлення, адже стосується судової влади.

¹¹⁴⁹ Вільгушинський М. Й. До питання реалізації принципу спеціалізації в системі судів загальної юрисдикції. Адвокат. 2012. № 6 (141). С. 11; Ефимова Ю. В. Спеціалізація гражданско-процессуальной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 33; Організація судової влади в Україні: Перший аналіз нормативного змісту Закону України «Про судоустрій України». А. О. Селіванов (кер. авт. кол.), Є. В. Фесенко, Н. С. Рудюк та ін.; за наук. ред. А. О. Селіванова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. С. 10; Сілантьєва Е. Є. Принцип спеціалізації в судовій системі України на новому етапі судово-правової реформи. Проблеми законності. 2011. Випуск 116. С. 236; Ткачук О. С. Реалізація судової влади в цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Х., 2016. С. 59; Демченко С. Ф. Теоретико-методологічні засади ефективності господарського судочинства: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.04; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. К., 2010. 429 с.

¹¹⁵⁰ Бойков А. Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990–1996 гг. Москва: Изд-во НИИСЗ, 1997. С. 103; Ершов В. В. Конституционные проблемы судоустройства и судопроизводства. Российская юстиция. 1999. № 2. С. 46–52; Никеров Г. И. Судебная власть в правовом государстве (опыт сравнительного исследования). Государство и право. 2001. № 3. С. 20.

Проаналізувавши різні позиції з даного приводу, а також зважаючи на значну завантаженість місцевих судів, на наш погляд, запроваджувати в Україні спеціалізацію судової діяльності доцільно лише на рівні місцевих судів, адже в такому разі буде збережена єдність судоустрою. В цивільній юрисдикції спеціалізація судів, які вирішуватимуть найпоширеніші категорії справ позовного провадження, в умовах постійного розвитку та ускладнення правового регулювання суспільних відносин є лише питанням часу. Особливо зважаючи на загально світову тенденцією до створення спеціалізованих судів для розгляду окремих категорій цивільних справ. Однак, формування спеціалізованих судів залежить, в першу чергу, від політичних чинників, правових традицій, а також їх фінансово-матеріальне забезпечення. На наш погляд, розгляд найпоширеніших категорій цивільних справ позовного провадження вузькоспеціалізованими суддями в рамках спеціалізованих судів призведе до швидшого та ефективнішого їх вирішення, а це перевершить витрати, пов'язані з такою спеціалізацією судів.

Окрім зовнішньої інституційної спеціалізації, на диференціацію позовного провадження може впливати й внутрішня спеціалізація суддів. Проблемам спеціалізації суддів у юридичній літературі приділяється достатньо уваги як з позицій критики¹¹⁵¹, так і з позицій обґрунтування її як гарантії забезпечення належної якості та ефективності правосуддя¹¹⁵² чи оптимізації функціонування судової системи¹¹⁵³. В цьому контексті слід погодитись з думкою Л. М. Москвич про те, що «внутрішня» спеціалізація є об'єктивною необхідністю, що без надмірних витрат (фінансових, організаційних, кадрових, ресурсних) здатна забезпечити реалізацію

¹¹⁵¹ Сирый Н. Такая судебная система нам не нужна. Юридическая практика. 2007. № 11. 3 березня.

¹¹⁵² Городовенко В. В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя. URL: <http://www.scourt.gov.ua>

¹¹⁵³ Москвич Л. М. Питання оптимізації функціонування судової системи. URL: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/2A8DAA1956D82EA4C22576400048D679>

права людини на правосуддя, що здійснюється компетентним, фаховим судом¹¹⁵⁴.

Внутрішня спеціалізація може здійснюватися як в загальних судах, так і спеціалізованих. Так, кожен прюдомальний суд у Франції складається з п'яти відділів, кожен з яких спеціалізується на вирішенні окремих категорій трудових спорів, які виділені за суб'єктною та галузевою ознаками: трудові спори керівного (інженерно-технічного) складу підприємств, трудові спори у сфері промисловості, трудові спори у сфері торгівлі та сфери обслуговування, трудові спори у сфері сільського господарства, трудові спори в інших сферах¹¹⁵⁵.

Для країн романо-германської правової сім'ї, як вказує Д. Я. Малешін більше характерна зовнішня спеціалізація, в той час як країни загального права тяжіють до внутрішньої¹¹⁵⁶. Насправді, знайти країну з «чистою» зовнішньою чи внутрішньою спеціалізацією складно, оскільки більшість країн, незалежно від їх приналежності до певної правової сім'ї, мають як спеціалізовані суди, так і спеціалізовані структурні підрозділи судів. Це дає підстави говорити про так звану змішану (зовнішньо-внутрішню) інституційну спеціалізацію.

Саме така спеціалізація запроваджена в Україні в господарських і адміністративних судах. З аналізу інформації про спеціалізацію суддів, що розміщена на сайті «Судова влада України»¹¹⁵⁷, вбачається, що в місцевих судах внутрішня спеціалізація проводиться

¹¹⁵⁴ Москвич Л. М. Питання оптимізації функціонування судової системи. URL: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/2A8DAA1956D82EA4C22576400048D679>

¹¹⁵⁵ Самійленко П. С. Порівняльна характеристика механізму розгляду трудових спорів за українським законодавством, французьким та Європейським судом з прав людини. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». 2011. Випуск 17. С. 109.

¹¹⁵⁶ Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России: дисс...докт. юрид. наук: 12.00.15. Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. Москва, 2011. С. 236–254.

¹¹⁵⁷ Судова влада України. Офіційний веб-портал. URL: <https://court.gov.ua/>

лише для розмежування цивільної та кримінальної юрисдикцій. Так само здійснюється внутрішня спеціалізація в апеляційних судах. Прикладів внутрішньої спеціалізації в межах цивільної юрисдикції як на рівні судів першої інстанції, так і на рівні апеляційних судів автору знайти не вдалось.

На час підготовки цієї роботи питання про запровадження внутрішньої спеціалізації в Касаційному цивільному суді при ВС лише обговорюється. Так, суддя цього суду В. І. Крат протягом 2018–2020 років неодноразового наголошував, що для підвищення ролі ВС у судовій системі України потрібно задуматися над запровадженням спеціалізації в КЦС. Така необхідність зумовлена мінімум двома факторами: кількістю справ, які перебувають на розгляді, та відмінністю категорій спорів, які розглядають цивільні суди (цивільні, трудові, сімейні, житлові). Спеціалізація суддів у КЦС не лише дозволить підвищити оперативність розгляду, якість судових рішень та забезпечити однаковість застосування закону, але й буде орієнтиром для юридичної спільноти. Адже можна буде проаналізувати практику не всього суду касаційної інстанції у пошуках релевантного висновку щодо застосування тієї чи іншої норми, а конкретної судової колегії чи палати відповідної спеціалізації¹¹⁵⁸.

В ч.ч. 5 і 6 ст. 37 Закон України «Про судоустрій і статус суддів» законодавець прямо визначає мінімальний обсяг внутрішньої спеціалізації для Адміністративного та Господарського касаційних судів. Проте для КЦС законодавець такі вимоги не встановив. З огляду на це, спеціалізація в КЦС може здійснюватися відповідно до загального правила, визначеного в ч. 4 ст. 37 зазначеного

¹¹⁵⁸ Суддя КЦС ВС Василь Крат: інтерв'ю до річниці створення Верховного Суду. Судово-юридична газета. 14 грудня 2018 року. <https://sud.ua/ru/news/publication/130459-dlya-togo-schob-verkhovniy-sud-stav-sudom-prava-slid-napratsyuvati-mekhanizmi-dlya-povnotsninnoho-funktsionuvannya-filtriv>; Суддя Касаційного цивільного суду у складі ВС Василь Крат: «Довіра суспільства до судової влади втрачається швидко, а здобувається важко». Закон і бізнес. №26 (1480) 27.06-03.07.2020. URL: https://zib.com.ua/ua/print/143235-dovira_suspilstva_do_sudovoi_vladi_vtrachaetsya_shvidko_a_zd.html

Закону – у кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів, кількість та спеціалізація таких судових палат визначаються рішенням зборів суддів касаційного суду з урахуванням судового навантаження.

Відсутність внутрішньої спеціалізації в цивільній юрисдикції на рівні судів першої інстанції в Україні наразі обумовлюється об'єктивними причинами, адже в багатьох місцевих судах кількісний склад кількості суддів становить 3-7 суддів¹¹⁵⁹, які мають забезпечити розгляд не лише цивільних, а й інших справ, віднесених до територіальної юрисдикції відповідного суду. Крім того, в Україні є величезна кількість судів, які не можуть належним чином здійснювати діяльність внаслідок нестачі суддів. Так, станом на вересень 2020 року кількість судів, у яких неможливо здійснювати правосуддя (у зв'язку з відсутністю суддів або закінченням повноважень у суддів, перебуванням у декретній відпустці), становить 8; кількість судів, які здійснюють правосуддя за фактичної кількості суддів у них менше 50 % граничної кількості, – 94; кількість судів, фактична кількість суддів у яких 50 % граничної кількості, – 45¹¹⁶⁰. Очевидно, що в таких судах внутрішня спеціалізація в рамках цивільної юрисдикції не лише не потрібна, а й неможлива. Отже, внутрішня спеціалізація в судах цивільної юрисдикції має запроваджуватись, насамперед, у тих місцевих судах, що мають достатню кількість суддів. В судах з невеликим штатом суддів можна запроваджувати невиключну внутрішню спеціалізацію, яка передбачає, що судді розглядають не лише справи відповідно до встановленої спеціалізації, а й інші категорії справ, щодо яких спеціалізація не визначалась.

¹¹⁵⁹ Наказ Державної судової адміністрації України від 08 серпня 2017 р. № 843 «Про визначення кількості суддів у місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, міста Києва». https://dsa.court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/17ordersmarch/N_843.pdf

¹¹⁶⁰ Рішення Ради суддів України від 24.09.2020 № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr056414-20>

Як вказувалось вище, внутрішня спеціалізація суддів щодо розгляду окремих категорій цивільних справ в місцевих судах в Україні не здійснюється. Це не може не насторожувати, адже, як правильно пише В. В. Городовенко, якщо людина захворіє, то вона звертається не просто до лікаря, а до лікаря-спеціаліста за певним фахом – терапевта, стоматолога, хірурга тощо, і навіть в межах цих фахових напрямів існує ще вужча спеціалізація – нейрохірургія, стоматологічна хірургія тощо. Якщо провести паралель з суддею загального суду, навантаження на якого збільшується і збільшується кількість нормативно-правових актів, породжуючи колізії у праві та конкуренцію правових норм, нині можна, продовжує далі автор, лише поспівчувати суддям, яким задля підтримання належного професійного рівня необхідно опановувати всім цим масивом законодавства за рахунок вільного часу, відпочинку, приділення уваги сім'ї, близьким тощо¹¹⁶¹. При розгляді спорів, наголошує Ю. В. Єфімова, судді стикаються з великою різноманітністю специфічних правовідносин, для глибокого аналізу яких потрібні спеціальні знання. Спеціалізація суддів дозволить підвищити професійний рівень вирішення спорів за рахунок більш глибокого і всебічного вивчення суті спору, а також знизить навантаження на суддів з вирішення спорів¹¹⁶².

Запроваджувати внутрішню спеціалізацію серед суддів у судах цивільної юрисдикції варто стосовно лише тих категорій цивільних справ, які мають найбільшу питому вагу. Так, у 2016 році на розгляді місцевих судів перебувало майже 1 200 тис. позовних заяв, заяв, скарг, подань, клопотань, судових доручень та справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства, серед яких

¹¹⁶¹ Городовенко В. В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя. Вісник Верховного Суду України. 2008. № 1. С. 12–15.

¹¹⁶² Єфімова Ю. В. Специализация гражданско-процессуальной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 44.

750 тис. (або 62,5 %) становили справи позовного провадження. Більшість цивільних справ, що розглядалися у позовному провадженні становили спори, що виникають із договорів (205,7 тис. або 35,1 %) та із сімейних правовідносин (понад 198 тис. або 33,8 %). Значну кількість становлять також спори про спадкове право (66,7 тис. або 11,4 %) і спори, що виникають з житлових правовідносин (29,4 тис., або 5 %)¹¹⁶³. Подібне співвідношенням категорій цивільних справ спостерігається щороку. Відтак, саме щодо найбільш питомих категорій справ позовного провадження варто запроваджувати спеціалізацію суддів місцевих загальних судів.

Відсутність внутрішньої спеціалізації в місцевих загальних судах вказує на те, що суддям складно розглядати та вирішувати широке коло цивільних справ, адже потрібно не лише знати значний обсяг законодавчих актів, а й своєчасно відслідковувати внесення до них змін і формування судової практики щодо всіх категорій цивільних справ. Запровадження ж спеціалізації суддів, досвід розгляду ними вузького кола справ, а також регулярне підвищення їх кваліфікації, на наш погляд, створило б належні умови для якісного правосуддя у відповідних цивільних справах, адже вузький спеціаліст краще знає предмет своєї діяльності, ніж спеціаліст широкого профілю.

Також варто звернути увагу на те, що у деяких зарубіжних країнах передбачена передача суддею спеціалізованого суду на розгляд іншого суду справ, що фактично чи юридично є складними для суддів спеціалізованого суду. Так, у Франції суддя міського суду може прийняти рішення передати підсудну такому суду справу до трибуналу малої інстанції, якщо він у такій справі визнає складність застосування правової норми чи тлумачення укладеного сторонами договору

¹¹⁶³ Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва протягом 2016 року. URL: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html

(ст. 847⁴ ЦПК Франції)¹¹⁶⁴. Зважаючи на відсутність спеціалізованих судів цивільної юрисдикції в Україні запроваджувати в нашій країні подібне правило не варто. Також окремі науковці пропонують у межах одного суду проводити ротацію суддів з однієї спеціалізації на іншу через 2–3 роки для підтримання високого рівня компетентності фахівців¹¹⁶⁵. Але таку пропозиція, на наш погляд, навряд чи варто слід визнати слушною, оскільки така ротація не сприятиме формуванню високої кваліфікації спеціалізованих суддів. Крім того, трудова ротація не відповідає ментальності українського народу.

Інституційна спеціалізація судів має ґрунтуватись на певному критерії (критеріях) визначення їх юрисдикції. Єдиним виваженим критерієм запровадження інституційної спеціалізації судів (як внутрішньої, так і зовнішньої) цивільної юрисдикції наразі слід визнати категорії цивільних справ, що визначені Загальним класифікатором спеціалізацій суддів та категорій справ, затвердженим наказом ДСАУ від 21.12.2018 № 622¹¹⁶⁶. Проте світовий досвід показує, що таким критерієм також може бути ціна позову та/або складність справи. Тим більше, що наразі ДСАУ вищевказаним наказом затвердило Коефіцієнти складності справ за категоріями, визначені за результатами дослідження, проведеного за сприяння проекту USAID «Справедливе правосуддя»¹¹⁶⁷, які рекомендовані до застосування рішенням Ради суддів України від 22.06.2016 № 46¹¹⁶⁸.

¹¹⁶⁴ Новый гражданский процессуальный кодекс Франции / Пер. с франц. В. Захватаев / Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. Киев: Истина, 2004. С. 201.

¹¹⁶⁵ Сілантьєва Е. Є. Принцип спеціалізації в судовій системі України на новому етапі судово-правової реформи. Проблеми законності. 2011. Випуск 116. С. 241.

¹¹⁶⁶ Про затвердження Загального класифікатора спеціалізацій суддів та категорій справ. Наказ Державної судової адміністрації від 21.12.2018 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0622750-18#n23>

¹¹⁶⁷ Основні методологічні підходи та результати дослідження щодо визначення коефіцієнтів навантаження на суддів та складності справ спеціалізованих судів та судів апеляційної інстанції. <http://www.rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-46-dodatok-zvit-m-360d6171cf.pdf>

¹¹⁶⁸ Щодо визначення коефіцієнтів навантаження на суддів. Рішення Ради суддів України від 09.06.2016 № 46. <http://www.rsu.gov.ua/en/events/risenna-rsu-no-46-vid-09062016-sodo-viznacenna-koeficientiv-navantazenna-na-suddiv>

4.4. Матеріально-правова диференціація позовного провадження

Як вказувалось в третьому розділі, в багатьох статтях ЦПК України закріплені норми, що встановлюють процесуальні особливості розгляду та вирішення певних категорій (видів) цивільних справ позовного провадження. Наприклад, позови про стягнення аліментів можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання відповідача або позивача (ч. 1 ст. 28), у справах щодо застосування керівником або роботодавцем чи створення ним загрози застосування негативних заходів впливу до позивача у зв'язку з повідомленням ним або членом його сім'ї про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції» іншою особою обов'язок доказування правомірності прийнятих при цьому рішень, вчинених дій покладається на відповідача (ч. 3 ст. 81), забезпечення позовне про стягнення аліментів можливе шляхом накладення арешту на заробітну плату, пенсію, стипендію тощо (ч. 4 ст. 150) тощо. Очевидно, що подібні норми процесуального права стосуються особливостей вирішенні певних категорій цивільних справ, а отже є спеціальними. Такі норми визначають матеріально-правову диференціацію позовного провадження в цивільному судочинстві.

Спеціальні процесуальні норми щодо позовного провадження закріплені не лише в ЦПК України, а й в багатьох актах матеріального законодавства. Аналіз багатьох кодифікованих актів матеріального законодавства, зокрема, ЦК України, СК України, КзПП України, ЗК України, ЖК України, і деяких Законів України дозволяє встановити в них значну кількість статей, що закріплюють процесуальні норми:

РОЗДІЛ 4. Диференціація позовного провадження

Кодекс/Закон	Статті, в яких закріплені процесуальні норми
1	2
ЦК України ¹¹⁶⁹	12, 16, 29, 32, 35–40, 42, 43, 45, 46, 48, 60, 75, 78, 80, 92, 182, 204, 213, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 277, 306, 328, 344, 351, 352, 353, 355, 357, 362, 365, 366, 368, 369, 370, 372, 376, 386, 397, 402, 406, 432, 444, 535, 540, 551, 570, 591, 614, 623, 626, 649, 651, 652, 660, 668, 752, 754, 825, 826, 843, 882, 925, 937, 976, 998, 1048, 1051, 1057 ¹ , 1134, 1141, 1154, 1166, 1178, 1186, 1190, 1192, 1208, 1213, 1224, 1231, 1256, 1257, 1259, 1272, 1274, 1277, 1282, 1287, 1291, 1293, 1301, 1308
СК України ¹¹⁷⁰	7, 11, 18, 19, 20, 23, 26, 31, 32, 40, 41, 42, 43, 45, 48, 57, 65, 70, 71, 72, 73, 77, 79, 80, 82, 83, 84, 88, 100, 102, 103, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 119, 122, 123, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 145, 146, 148, 152, 154, 156, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 177, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 190, 191, 192, 195, 196, 197, 199, 200, 204, 205, 206, 208, 210, 211, 212, 213, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 228, 229, 230, 231, 232, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 256 ² , 2566, 257, 258, 262, 263, 272, 273
КЗпП України ¹¹⁷¹	39, 43, 136, 138, 231, 232, 235, 236, 237, 237 ¹ , 238, 239, 240 ¹ , 249, 251
ЗК України ¹¹⁷²	30, 88, 97, 102, 145, 151, 153, 158, 160, 210, 212
ЖК УРСР ¹¹⁷³	98, 99, 102, 104, 105, 106, 108, 109, 116, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 156, 157, 165, 169

¹¹⁶⁹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

¹¹⁷⁰ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

¹¹⁷¹ Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року № 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

¹¹⁷² Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-II.I URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

¹¹⁷³ Житловий Кодекс Української РСР 30 червня 1983 р. № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>

1	2
Закон України «Про авторське право і суміжні права» ¹¹⁷⁴	11, 13, 53
Закон України «Про електронні документи та документообіг» ¹¹⁷⁵	8
Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» ¹¹⁷⁶	8, 11
Закон України «Про запобігання корупції» ¹¹⁷⁷	12, 68

І це далеко не повний перелік не лише статей, а й актів матеріального законодавства, в яких закріплені процесуальні норми, адже вичерпне дослідження цього питання виходить за межі предмету цієї роботи.

З приводу таких норм виникає слушне питання про доцільність чи недоцільність їх перенесення до цивільного процесуального законодавства, що обумовлюється необхідністю створення оптимального процесуального законодавства в частині розгляду окремих категорій цивільних справ позовного провадження та забезпечення детальної, з урахуванням специфіки матеріальних

¹¹⁷⁴ Про авторське право і суміжні права. Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>

¹¹⁷⁵ Про електронні документи та документообіг. Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

¹¹⁷⁶ Про приватизацію державного житлового фонду. Закон України від 19 червня 1992 року № 2482-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12#Text>

¹¹⁷⁷ Про запобігання корупції. Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

відносин справ даної категорії, регламентації процесуальних правовідносин і, таким чином, створення додаткових гарантій правильного вирішення цивільних справ різних категорій та передбачуваності цивільної процесуальної діяльності¹¹⁷⁸. При вирішенні зазначеного питання слід враховувати таке.

Цивільне процесуальне право дійсно складається із загальних та спеціальних процесуальних норм. Загальна цивільна процесуальна норма – це універсальна норма, що регламентує процесуальні правовідносини, які є спільними для стадій цивільного процесу та різноманітних проваджень та її застосування не залежить від категорії цивільної справи, що розглядається судом. Спеціальна ж цивільна процесуальна норма – це норма, що регламентує процесуальні відносини, які виникають під час окремих стадій цивільного процесу, при розгляді цивільних справ за правилами певних проваджень або при розгляді судом окремих категорій цивільних справ. Подібної думки стосовно природи спеціальної цивільної процесуальної норми притримуються багато науковців¹¹⁷⁹, хоча деякі обмежують сферу її дії тільки стадіями цивільного процесу¹¹⁸⁰ або видами проваджень¹¹⁸¹, що, на наш погляд, не зовсім коректно. Отже, спеціальні цивільні процесуальні норми завжди регламентують вузьке коло процесуальних

¹¹⁷⁸ Бобрик В. І. Галузеве матеріально-правове забезпечення цивільного процесуального законодавства. Митна справа. 2014. Спецвипуск. С. 159.

¹¹⁷⁹ Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник. За заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ: Атіка, 2007. С. 8–9; Цивільний процес України: академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.; За ред. С. Я. Фурси. Київ: КНТ, 2009. С. 32.

¹¹⁸⁰ Гражданский процесс. Учебник. Издание третье, переработанное и дополненное; Под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. М. : ПБОЮЛ Гриженко Е. М., 2000. С. 11; Шерстюк В. М. Основные проблемы системы гражданского процессуального права: автореф. дисс. ...докт. юрид. наук: 12.00.03. МГУ им. Ломоносова. 1989. С. 21–22.

¹¹⁸¹ Юдельсон К. С. Соотношение гражданских процессуальных норм, сосредоточенных в гражданских процессуальных кодексах и кодексах материального права. Проблемы применения Гражданского процессуального кодекса РСФСР. Калинин, 1974. С. 21.

відносин. Існують спеціальні цивільні процесуальні норми, що стосуються розгляду всіх категорій цивільних справ, наприклад, норми щодо оскарження судових рішень. Проте, в науці, як буде вказано нижче, також виділяють спеціальні норми цивільного процесуального права, регулятивний вплив яких спрямований на окремі види провадження або процедури. В свою чергу, серед спеціальних норм процесуального права, що регулюють позовне провадження, можна виокремити спеціальні процесуальні норми, які визначають особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. Переважна більшість таких норм закріплена в актах матеріального законодавства.

Спеціальні процесуальні норми, що визначають процесуальні особливості окремих категорій цивільних справ, на думку О. В. Бауліна, характеризуються рядом додаткових специфічних ознак: вони завжди застосовуються під час розгляду цивільних справ певної категорії; вони перебувають у тісній взаємодії не тільки із загальними цивільними процесуальними нормами, але і матеріальними нормами, оскільки більшість із них закріплені в актах матеріального законодавства¹¹⁸². З таким висновком варто погодитися, але з одним застереженням – для спеціальних процесуальних норм, закріплених в актах матеріального законодавства, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ позовного провадження, загальними будуть не тільки норми загальної частини цивільного процесуального права, але і спеціальні норми цивільного процесуального права, що регламентують загальний порядок позовного провадження незалежно від категорії цивільних справ. Як правильно зазначав В. М. Шерстюк, аналізуючи співвідношення між загальною та спеціальною нормою цивільного процесуального права, таке

¹¹⁸² Баулин О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. М., 1995. С. 8–9.

співвідношення повинно враховувати, що такі норми мають перебувати на одному рівні¹¹⁸³.

Отже, одні й ті ж процесуальні норми, що регламентують позовне провадження, в залежності від того, з чим їх співвідносити, можуть мати загальний та спеціальний характер. На рівні галузі цивільного процесуального права такі норми є спеціальними, проте на рівні інституту позовного провадження спеціальними нормами будуть ті, що визначають особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, а загальними – ті, що регламентують загальний порядок позовного провадження. Саме тому, С. В. Васильєв, розкриваючи співвідношення спеціальної та загальної норми цивільного процесуального права, наголошує, що норма, яка регулює розгляд конкретної групи справ, завжди є спеціальною по відношенню до норм ЦПК¹¹⁸⁴.

Для розуміння сутності спеціальних процесуальних норм, закріплених у актах матеріального законодавства, необхідно усвідомити причини їх закріплення в таких актах. З цього приводу в літературі висловлена думка, що процесуальні норми з'являються в матеріальному законодавстві тому, що потрібно враховувати своєрідність матеріальних правовідносин, зокрема, слід брати до уваги специфіку суб'єкта, об'єкта та змісту таких відносин, а також через: нерозривний зв'язок таких процесуальних правил із матеріальною нормою; історичні передумови такого закріплення; прагнення уникнути деталізації окремих питань у процесуальних законах; необхідність усунення прогалин у правовому регулюванні, пов'язаних із тим, що матеріальне законодавство, як правило, міняється швидше за процесуальне¹¹⁸⁵.

¹¹⁸³ Шерстюк В. М. Основные проблемы системы гражданского процессуального права: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. МГУ им. Ломоносова. Москва, 1989. С. 22.

¹¹⁸⁴ Васильєв С. В. Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ: навчальний посібник. Харків: Еспада, 2012. С. 10.

¹¹⁸⁵ Баулин О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. М., 1995. С. 9.

Н. М. Кострова серед причин закріплення спеціальних процесуальних норм в актах матеріального законодавства називає відсутність необхідних спеціалізованих нормативно-правових актів, розрахованих на розгляд та вирішення певної групи матеріально-правових спорів¹¹⁸⁶. Н. А. Чечіна критерієм відбору процесуальних норм для їх включення в непроцесуальні акти вважає нерозривну залежність матеріальних і процесуальних правил за їх змістом¹¹⁸⁷. Вказаний критерій одночасно пояснює закріплення в актах матеріального законодавства тих процесуальних норм, без яких не можливе формулювання норми матеріального права, адже в разі їх окремого закріплення в акті матеріального законодавства і процесуальному законодавстві буде втрачено їх зміст, обумовлений відповідним зв'язком

Також слід звернути увагу на те, що процесуальне право лише в ХІХ столітті виділилось з матеріального права. Це також є причиною «вкраплення» процесуальних норм в матеріальне законодавство, адже збереження до тепер значної частини таких «вкраплень» є даниною законотворчої традиції. Прикладом такої традиції є закріплення в Цивільному та Комерційному кодексах Франції норм про докази, а також норм, що визначають виключність судового рішення, його виконавчу силу тощо¹¹⁸⁸. Як зазначають французькі дослідники, теорія доказів інкорпорована в основному в Цивільний кодекс, а ЦПК закріплює лише процес доказування¹¹⁸⁹. Загалом доказове право Франції є автономним і системним правовим утворенням, що має змішану,

¹¹⁸⁶ Кострова Н. М. Процессуальные нормы в структуре советского права. Правоведение. 1983. № 3. С. 47.

¹¹⁸⁷ Чечина Н. А. Учение о нормах гражданского процессуального права. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1987. С. 97.

¹¹⁸⁸ Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. пособие; Под ред. А. Г. Давтян. Москва: Проспект, 2009. С. 84; Медведев И. Г. Письменные доказательства в частном праве России и Франции. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 408 с.

¹¹⁸⁹ Vincent J., Guinchard S. Procédure civile. 27 éd. Dalloz. 2003. P. 789–790.

матеріально-процесуальну природу. При цьому основний акцент робиться на матеріально-правове регулювання доказів, а процесуальні правила стосуються технологічних питань використання доказів в судовому процесі. Тому доказове право Франції розглядають як специфічне правове утворення, що має матеріально-процесуальну природу. Слід наголосити, що у Франції відсутній єдиний комплексний закон про докази, але обговорюється питання про необхідність його розробки і прийняття¹¹⁹⁰.

Спеціальні процесуальні норми в актах матеріального законодавства є процедурними нормами. Однак процедурний характер норми, закріпленої в акті матеріального законодавства, не обов'язково визначає її віднесення до процесуальних норм. Нагадаємо, що в теорії юридичного процесу процедури поділяються на два види: матеріальні, що служать реалізації матеріальних регулятивних правовідносин, та процесуальні, що служать реалізації матеріальних охоронних правовідносин¹¹⁹¹. З огляду на зазначене, норми, що регулюють матеріальну процедуру, в будь-якому разі не підлягають інтеграції в процесуальне законодавство, адже визнані ними процедури не стосуються правового захисту. З цього приводу Н. А. Громошина зазначає, що матеріальні процедури відносяться до сфери матеріального права, а не процесуального, і в силу галузевої приналежності не повинні утворювати структурні розділи в кодексі процесуального права¹¹⁹².

Крім того, спеціальні процесуальні норми в актах матеріального законодавства слід відрізнити від норм матеріального права, що визначають право на захист і предмет доказування в цивільній

¹¹⁹⁰ Гражданский процесс зарубежных стран (Франция и Англия): учебное пособие для аспирантов; Отв. ред. В.Ю. Кулакова. Москва: Проспект, 2017. С. 55.

¹¹⁹¹ Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории. Москва: Юрид. лит., 1991. С. 31.

¹¹⁹² Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Москов. гос. юрид. академия им. О. Е. Кутафина. М., 2010. С. 32.

справі. Так, відповідно до ч. 2 ст. 697 ЦК України, якщо покупець прострочив оплату товару, продавець має право вимагати від нього повернення товару. Така норма, хоч і регулює охоронні матеріальні відносини, визначає лише умови реалізації суб'єктивного права продавця на захист, що передбачені її диспозицією. Жодного процесуального навантаження вона не має, хоч і допомагає визначити предмет доказування при розгляді відповідної цивільної справи. Як правильно вказує С. Я. Фурса про взаємозв'язок норм матеріального права і судової діяльності, у нормах ЦК існують чіткі вказівки повноважень суду на встановлення тих чи інших юридичних обставин, якими є дії (бездіяльність), події, стан. Саме такі юридичні обставини, регламентовані у законі, і такі, що мають місце у реальних відносинах, зіставляє суд при вирішенні конкретної справи¹¹⁹³. Отже, матеріально-правові норми, що застосовуються судами при вирішенні справ чи окремих процесуальних питань, не набувають процесуально-правової природи, а тому в будь-якому разі не підлягають перенесенню в процесуальне законодавство.

В ході наукової дискусії про те, в яких актах законодавства мають бути закріплені спеціальні процесуальні норми, що наразі містяться в актах матеріального законодавства, вироблено чотири підходи до вирішення цієї проблеми.

Перший підхід, що поділяють такі вчені, як О. Є. Мешкова, Я. Ф. Фартхадінов, Н. А. Чечіна, В. М. Шерстюк, К. С. Юдельсон, Є. М. Яковлева та інші, полягає в тому, що розташування спеціальних норм процесуального характеру в актах матеріального законодавства є виправданим. Так, О. Є. Мешкова вказує, що закріплення процесуальних норм окремо від матеріальних у певних випадках привело б до ускладнення правозастосовної діяльності, настільки є тісний взаємозв'язок між цивільним процесуальним

¹¹⁹³ Цивільний процес України: академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.; За ред. С. Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. С. 35–36.

правом та галузями матеріального¹¹⁹⁴. Я. Ф. Фартхадінов, аналізуючи джерела цивільного процесуального права, вказує, що матеріально-правова природа цивільних справ (цивільних, сімейних, житлових і т.д.) є різноманітною, а тому потрібно вводити додаткові норми, що будуть конкретизувати загальні норми, з урахуванням особливостей цих справ. Їх включення в нормативні акти інших галузей права обумовлено потребами законодавчої практики, коли законодавець прописує специфіку способів захисту матеріальних прав. Тому такі норми в актах матеріального законодавства вимушено повинні залишитися, але при цьому треба уникати такого небажаного явища, як повторення тотожних положень в різноманітних актах¹¹⁹⁵. Таким чином, зазначений автор висловився проти дублювання процесуальних норм в актах матеріального та процесуального законодавства.

Прихильники такого підходу вважають, що без процесуальних норм матеріальне законодавство обійтися не може і їх поява там є закономірною. При цьому, Н. А. Чечіна вказує на такі умови закріплення процесуальних норм в актах матеріального законодавства: а) ці норми повинні бути зафіксовані процесуальними нормативними актами; б) якщо зміст процесуальних правил не може бути пізнаний без відповідного матеріально-правового правила; в) якщо у цих правил одна основа. Тому ці правила і застосовуються разом для врегулювання матеріальних і процесуальних відносин¹¹⁹⁶. Фактично Н. А. Чечіна виправдовує наявність великої кількості процесуальних норм в матеріальному законодавстві тим,

¹¹⁹⁴ Мешкова О. Е. Некоторые теоретические аспекты реализации норм права. Реализация норм права: Межвуз. сб. науч. тр. Вып. 2; Под ред. Е. Л. Невзгодиной. Омск: Омск. гос. ун-т, 1999. С. 18.

¹¹⁹⁵ Фартхадінов Я. Ф. Источники гражданского процессуального права. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1986. С. 111–112.

¹¹⁹⁶ Чечина Н. А. Учение о нормах гражданского процессуального права. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1987. С. 97.

що це дозволяє краще зрозуміти їх зміст, особливо тих правил, що стосуються особливостей розгляду окремих категорій справ. В. М. Шерстюк, аналізуючи питання розташування спеціальних процесуальних норм в актах матеріального законодавства, підтримує тих авторів, які вважають можливим та доцільним розташування процесуальних норм в матеріально-правових актах¹¹⁹⁷. Аналогічної позиції дотримувались Є. М. Яковлева¹¹⁹⁸, К. С. Юдельсон¹¹⁹⁹ та інші вчені.

Науковці, які поділяють *другий підхід* (В. М. Барсукова, В. І. Мартиненко, О. Г. Прохоров та інші), не погоджуються з необхідністю закріплення в матеріальному законодавстві спеціальних процесуальних норм та висловлюються за їх вилучення з актів матеріального законодавства та перенесення у відповідні глави ЦПК. Загалом, така теоретична позиція обґрунтовується тим, що система цивільного процесуального права та система цивільного процесуального законодавства повинні співпадати. Так, В. М. Барсукова обґрунтовує доцільність дзеркального відображення системи цивільного процесуального права в ЦПК, так як наявність цивільних процесуальних норм в інших джерелах права свідчить про зворотне. Структура Особливої частини ЦПК, пише зазначена науковиця, не повною мірою відображає реальну систему Особливої частини цивільного процесуального права, не збігається з нею. Норми Особливої частини цивільного процесуального права розташовуються в інших

¹¹⁹⁷ Шерстюк В. М. Основные проблемы системы гражданского процессуального права: автореф. дисс. ...докт. юрид. наук: 12.00.03. МГУ им. Ломоносова. Москва, 1989. С. 25.

¹¹⁹⁸ Яковлева Е. М. К вопросу о соотношении норм процессуального и материального права в гражданских процессуальных кодексах союзных республик. Некоторые вопросы кодификации гражданского процессуального законодательства. Душанбе, 1962, С. 25–30.

¹¹⁹⁹ Юдельсон К. С. Соотношение гражданских процессуальных норм, сосредоточенных в гражданских процессуальных кодексах союзных республик и кодексах материального права. Проблемы применения Гражданского процессуального кодекса РСФСР. Калинин, 1974. С. 20–21.

джерелах матеріального права. У зв'язку з цим, слід розглядати вплив джерел матеріального права на структуру Особливої частини ЦПК, яка поступово враховує процесуальні норми, що знаходяться в них, і змінюється в результаті їх перенесення в ЦПК¹²⁰⁰.

Серед вчених-процесуалістів, які відстоюють необхідність законодавчого закріплення процесуальних особливостей окремих категорій цивільних справ у відповідних главах ЦПК, є автори, які досліджували особливості розгляду певних категорій цивільних справ. Так, В. І. Мартиненко, принципово не відкидаючи неможливість включення процесуальних норм, що мають спеціальний характер, у трудове законодавство, наголошує на необхідності розробки цілої глави ЦПК, яка б містила спеціальні норми процесуального характеру щодо специфіки розгляду судами окремої категорії цивільних справ – «Особливості розгляду і вирішення індивідуальних трудових спорів»¹²⁰¹.

Проти закріплення процесуальних норм в актах матеріального законодавства висловлюються також процесуалісти при дослідженні загальних положень цивільного процесу. Зокрема, О. Г. Прохоров, аналізуючи принцип допустимості засобів доказування, вказував, що таке розміщення процесуальних норм, в тому числі тих, що регулюють допустимість засобів доказування, було виправдано лише на перших порах розвитку права. Норми, що регулюють допустимість засобів доказування, які знаходяться на даний час у джерелах матеріального права, повинні бути вилучені з них і включені в цивільні процесуальні кодекси¹²⁰².

¹²⁰⁰ Барсукова В. Н. Проблемы структуры особенной части Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2009. С. 20.

¹²⁰¹ Мартыненко В. И. Процессуальные особенности рассмотрения индивидуальных трудовых споров в судах общей юрисдикции: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Кубанский государственный университет. Москва, 2006. С. 17.

¹²⁰² Прохоров А. Г. Принцип допустимости средств доказывания в советском гражданском процессуальном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1979. С. 10–11.

Третій підхід (О. В. Баулін, С. В. Васильєв, Н. М. Кострова, В. С. Тадевосян та інші) полягає в поєднанні перших двох підходів. Його прибічники відстоюють ідею т.зв. «подвійної прописки» спеціальних процесуальних норм, що визначають особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. Так, О. В. Баулін зазначає, що безсистемне регулювання особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ передбачає протиріччя між загальними та спеціальними нормами, труднощі тлумачення, виникнення питань про пріоритет однієї норми перед іншою, що ускладнює правозастосовну діяльність. Спосіб закріплення спеціальних норм тільки в актах матеріального права є неприйнятним, оскільки в цьому випадку окремі групи процесуальних положень будуть розвиватися самостійно, не будуть узгоджуватися із загальними. Цей же науковець не погоджується з авторами, які вважають за необхідне вилучити всі процесуальні положення з актів матеріального права. На його думку, завдання полягає в тому, що б забезпечити функціональну та змістовну відповідність загальних і спеціальних процесуальних норм. Ця мета може бути досягнута шляхом включення всіх спеціальних норм в ЦПК, закріплення в цьому нормативному акті глав, що регулюють особливості розгляду окремих категорій справ. Вилучення ж процесуальних правил з актів матеріального права не є необхідним. Таким чином, цей автор допускає дублювання спеціальних процесуальних правил в актах матеріального і процесуального права¹²⁰³.

Також цей підхід поділяє С. В. Васильєв, який стверджує, що складна правова природа окремих норм, яка пов'язана з їх одночасною приналежністю до декількох галузей права, отримала в загальній теорії права назву «подвійної прописки». Використовуючи цей термін, що виражає особливе положення окремих

¹²⁰³ Баулин О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. С. 6, 15.

правових норм в структурі права, вчений робить висновок про «подвійну прописку» процесуальних норм, включених до складу цивільного законодавства. «Подвійна прописка» цих норм означає, що вони одночасно входять у систему цивільного і процесуального законодавства. При такому підході враховуються особливості сучасного кодифікування цивільного і процесуального законодавства, а також взаємодія досліджуваних норм у структурі цивільного і процесуального законодавства. Існування певної сукупності процесуальних норм у структурі цивільного законодавства надає частково комплексного характеру цивільному і процесуальному праву. Ці норми, зародившись у структурі матеріального права, сприяють подальшому розвитку процесуального регулювання¹²⁰⁴.

Н. М. Кострова, аналізуючи процесуальні норми, які визначають особливості розгляду сімейних спорів, вказує, що не можна говорити про існування сімейного процесуального права, а має місце їх «подвійна прописка» в сімейному праві та цивільному процесуальному праві¹²⁰⁵. В. С. Тадевосян допускає включення в сімейне законодавство процесуальних норм не тільки таких, що встановлюють нове процесуальне правило, але і тих, що дублюють положення ЦПК¹²⁰⁶.

Сутність *четвертого підходу* полягає в тому, що спеціальні норми процесуального характеру, які визначають окремі особливості розгляду певних категорій цивільних справ, є частиною нової галузі чи підгалузі процесуального права. Таку думку висловлювали представники загальної теорії права та галузевих

¹²⁰⁴ Васильев С. В. Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ: Навчальний посібник. Харків: Еспада, 2012. С. 22–23.

¹²⁰⁵ Кострова Н. М. Теория и практика взаимодействия гражданского процессуального и семейного права: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Институт государства и права Российской академии наук. Воронеж, 1988. С. 17.

¹²⁰⁶ Тадевосян В. С. Гражданско-процессуальные нормы в законодательстве о браке и семье. Советское государство и право. 1970. № 3. С. 58.

матеріально-правових наук, зокрема, В. М. Горшенєв, П. С. Дружков, Є. А. Лазарева, С. В. Лозовий, Н. В. Плахотіна, С. В. Передерін, Н. Н. Семенюта, В. Н. Скобелкін, С. Ю. Чуча та інші. Так, В. М. Горшенєв і П. С. Дружков вважають, що кожній галузі матеріального права притаманна самостійна галузь процесуального права або, принаймні, підгалузь процесуального права¹²⁰⁷. Наявність спеціальних процесуальних норм в актах матеріального законодавства, на думку представників указаного підходу, зумовлено тим, що не знайдені зручніші форми об'єктивізації таких процесуальних норм¹²⁰⁸. Багатьма вченими обґрунтовувалось існування трудового процесуального права¹²⁰⁹, норми якого закріплені в КЗпП та інших актах трудового законодавства та регулюють процесуальні аспекти розгляду трудових спорів. Прибічники такої ідеї доводять необхідність перенесення спеціальних процесуальних норм до Трудового процесуального кодексу¹²¹⁰.

Підсумовуючи, але не розділяючи таку позицію, Н. А. Громошина наголосила, що існування таких процесуальних особливостей,

¹²⁰⁷ Горшенєв В. М., Дружков П. С. О системе процессуального права в советском государстве. Вопросы правоведения. Новосибирск, 1970. Вып. 5. С. 18.

¹²⁰⁸ Юридическая процессуальная форма: теория и практика. Москва.: Юрид. лит., 1976. С. 40.

¹²⁰⁹ Кузнiченко О. В. Сучасні проблеми створення трудового процесуального права України. Право і безпека. 2004. Т. 3. № 2. С. 154; Николаева Л. А. Защита трудовых прав рабочих и служащих: автореф. дис... докт. юрид. наук. Москва, 1974. С. 6; Плахотіна Н. В. Проблеми регулювання трудових процесуальних відносин в українській правовій системі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2009. С. 6; Трудовое процедурно-процессуальное право: учебное пособие; Скобелкин В. Н. и др.; под ред. В. Н. Скобелкина. Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 2002. 504 с.

¹²¹⁰ Жуйков В. М. Судебная защита прав граждан и юридических лиц. Москва: Городец, 1997. С. 23; Костян І., Пискарев І., Шеломов Б. О специализированных судах по трудовым делам и Трудовом процессуальном кодексе РФ. Хозяйство и право. 2003. № 8. С. 27–41; Лазарева Е. А. Процессуальные особенности рассмотрения дел, возникающих из трудовых правоотношений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 17; Лозовий С. В. Правове регулювання індивідуальних трудових спорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2009. С. 180; Любчик О. А. Процесуальні аспекти судового захисту трудових прав. Європейські перспективи. 2012. № 3. Ч. 3 С. 121.

часом дійсно дуже яскравих, привело в доктрині та практиці до народження пропозицій про «відокремлення» від цивільного процесу та формування спеціалізованого процесу (сімейного, земельного, трудового і т.д.), прийняття однойменних з процесом кодексів і створення відповідних спеціалізованих судів¹²¹¹.

В літературі до таких галузевих процесуальних кодексів найчастіше пропонується включати не лише процесуальні, а й процедурні норми, що стосуються вирішення спорів позасудовими органами. Наприклад, В. М. Скобелкін наголошував на регулюванні Трудовим процесуальним кодексом процедурної діяльності з вирішення трудових спорів не тільки судом, але й іншими органами¹²¹². Однак діяльність різних органів з вирішення спорів здійснюється за різною процедурою, а її результати мають різну юридичну силу. Поєднання в одному кодифікованому акті норм про судові та несудові форми захисту призведе до втрати не лише їх самобутності, а й ефективності. З іншого боку, наповнення Трудового процесуального кодексу лише одними спеціальними нормами не можливо, оскільки повинні бути і загальні, які навряд чи будуть сильно відрізнятися від загальних процесуальних норм, закріплених у ЦПК України, адже такі норми є універсальними для розгляду всіх категорій цивільних спорів. В такому разі, пише М. К. Треушников, ми отримуємо чергове дублювання правових норм. Вилучення з ЦПК цілих розділів, інститутів, перенесення їх в інші процесуальні акти, а так само їх дублювання здатне порушити стрункність, системність і логічність ЦПК і всього процесуального законодавства¹²¹³.

¹²¹¹ Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Москов. гос. юрид. академия им. О. Е. Кутафина. Москва, 2010. С. 131.

¹²¹² Трудовое процедурно-процессуальное право: учебное пособие; Скобелкин В. Н. и др.; под ред. В. Н. Скобелкина. Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 2002. 504 с.

¹²¹³ Треушников М. К. Развитие гражданского процессуального права России. Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. Под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2004. С. 20.

Як підсумовує В. І. Мартиненко, матеріалу для створення Трудового процесуального кодексу очевидно не достатньо¹²¹⁴. З огляду на викладене, з ідеєю утворення нових галузей процесуального права (трудового процесуального, сімейного процесуального тощо) та перенесення в особливі частини таких процесуальних кодексів спеціальних процесуальних норм з актів матеріального законодавства категорично не можна погодитись.

Щодо того, який з перших трьох означених вище підходів слід застосовувати для впорядкування актів матеріального і процесуального законодавства, необхідно звернути увагу ще й на таке.

З одного боку, гіпотеза багатьох спеціальних процесуальних норм, закріплених у актах матеріального законодавства, вказує на кілька юридичних фактів, одні з яких мають процесуальну правову природу, а інші матеріально-правову. Проте лише в своїй єдності вони створюють цілісну умову для застосування диспозиції такої норми до охоронних матеріальних відносин. Так, гіпотезу норми, закріпленої в ч. 4 ст. 267 ЦК України, – «сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові», становлять два юридичних факти: матеріально-правовий – сплив строку позовної давності, та процесуальний – заява сторони про сплив строку позовної давності. Також в актах матеріального законодавства інколи визначені способи захисту порушеного суб'єктивного матеріального права з прямою вказівкою на те, що реалізація таких засобів можлива шляхом звернення до суду (наприклад, п. 2 ч. 1 ст. 232 КЗпП України, ст. 169 СК України). Таким чином законодавець підкреслює відповідні правові гарантії та встановлює, що судовий захист є єдиною юрисдикційною формою захисту відповідних суб'єктивних прав. Такі процесуальні за своєю суттю процесуальні норми зароджуються в матеріальному праві та

¹²¹⁴ Мартыненко В. И. Процессуальные особенности рассмотрения индивидуальных трудовых споров в судах общей юрисдикции: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Кубанский государственный университет. Москва, 2006. С. 9.

нерозривно пов'язані з матеріально-правовими нормами. В разі їх перенесення до процесуального законодавства буде втрачена цілісність регулювання відповідної групи правовідносин актом матеріального законодавства.

З другого боку, спеціальні процесуальні норми та матеріально-правові норми в актах матеріального законодавства не є однорідними. Тому є логічним припустити доцільність їх перенесення до процесуального законодавства. Це дозволило б забезпечити т.зв. «чистоту» галузі матеріального права, яку повинні утворювати однорідні правові норми, та відповідних актів матеріального законодавства. Крім того, законодавець, закріплюючи в актах матеріального законодавства процесуальні норми, не завжди для позначення процесуальних явищ використовує усталені процесуальні терміни. Так, в ст. 1051 ЦК України застосовується термін «свідчення свідків», тоді як в ЦПК України – «показання свідків»; в ч. 3 ст. 156 СК вказується про «правову допомогу», а в ЦПК України – «професійну правничу допомогу» тощо. Зважаючи на процесуальний зміст відповідних норм подібні термінологічні неузгодженості мають вирішуватись шляхом надання переваги в застосуванні саме процесуальній термінології. Це слід враховувати в подальшій законотворчій діяльності.

Отже, хоч перший і другий підходи передбачають чітке вирішення проблеми закріплення спеціальних процесуальних норм в законодавстві, вони обидва не можуть бути визнані прийнятними, адже не враховують їх взаємозв'язок з нормами матеріального права. Крім того, не можна буквально «вирізати» з актів матеріального законодавства всі спеціальні процесуальні норми та «вставити» їх в ЦПК України, адже це може призвести до втрати деякими з них змісту внаслідок відірваності від матеріально-правової основ. Також це зробить ЦПК України громіздким, що значно ускладнить застосування його положень. Тому варто пристати до думки про «подвійну прописку» (вищевказаного

третього підходу) спеціальних процесуальних норм, що визначають особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. Однак такий підхід дозволяє лише теоретично обґрунтувати правову природу спеціальних процесуальних норм в актах матеріального законодавства, а фактично передбачає збереження status quo їх законодавчого розміщення. В цілому ж закріплення процесуальних норм в актах матеріального права навряд чи варто визнати позитивним явищем, адже з теоретичного погляду це призводить до певної розбалансованості між матеріальним і процесуальним правом, а з практичної робить застосування процесуальних норм комплексним, а отже складнішим.

Збільшення частки процесуальних норм в актах матеріального законодавства, як правильно наголошує Н. М. Кострова, посилить неузгодженість процесуальних норм, загострить суперечку між загальними та спеціальними процесуальними нормами¹²¹⁵. З огляду на це, проблема наявності процесуальних норм в актах матеріального законодавства має вирішуватись шляхом виключення з актів матеріального законодавства положень, що дублюють положення процесуального законодавства, а також поступового еволюційного перенесення в ході розвитку законодавства зазначених «вкрапель» в процесуальне законодавство, особливо в рамках рекодифікацій або ґрунтового оновлення окремих законів. Проте не всі процесуальні норми підлягають такому перенесенню.

В деяких актах матеріального права є окремі загальні процедурні норми, направлені на регулювання як судочинства, так і діяльності несудових органів. Наприклад, ст. 160 ЗК України¹²¹⁶ встановлено, що сторони, які беруть участь у земельному спорі, мають право знайомитися з матеріалами щодо цього спору, робити з них виписки,

¹²¹⁵ Кострова Н.М. Проблемы гражданского судопроизводства: учебное пособие. Махачкала: ИПЦ ДГУ, 2002. С. 124.

¹²¹⁶ Земельний кодекс України 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

брати участь у розгляді земельного спору, подавати документи та інші докази, порушувати клопотання, давати усні і письмові пояснення, заперечувати проти клопотань та доказів іншої сторони, одержувати копію рішення щодо земельного спору, і, у разі незгоди з цим рішенням, оскаржувати його. Така норма явно частково дублює норми процесуальних кодексів, в яких визначено процесуальний правовий статус сторін справи, зокрема, ст. 43 ЦПК України. Проте ст. 160 ЗК України поширюється на діяльність не лише судів, а й інших органів, що вирішують земельні спори, до яких згідно ст. 158 ЗК України відносяться також органи місцевого самоврядування та Держгеокадастр. Зважаючи на це, зазначені норми можна виключити з ЗК України, якщо актами законодавства щодо порядку розгляду земельних спорів зазначеними неюрисдикційними органами будуть передбачені права сторін земельного спору, закріплені в ст. 160 ЗК України. Наразі ж для забезпечення збалансованості між ст. 43 ЦПК України і ст. 160 ЗК України варто в останній встановити, що права сторін спору при його розгляді в суді визначаються відповідними процесуальними кодексами. Слід визнати, що в актах матеріального законодавства не повинні міститися цивільні процесуальні норми загального характеру. Тим більше, якщо вони закріплені в ЦПК України чи інших процесуальних кодексах.

Також абсолютно недоцільно переносити до ЦПК України норми, що мають загальний характер для позовного провадження. Прикладом, таких норм є положення ст.ст. 256-268 ЦК України щодо строків позовної давності. Однак варто звернути увагу на те, що більшість науковців заперечують віднесення строку позовної давності до категорій цивільно-процесуального права та обґрунтовують, що строк позовної давності не може бути відновлено (поновлено) в разі його спливу, а позивач має право на судовий захист у разі визнання поважними причин пропущення строку позовної давності¹²¹⁷. Таку

¹²¹⁷ Романюк В. А. Позовна давність у цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. Хмельницький університет управління та права, Хмельницький, 2018. С. 5.

ж правову позицію викладено у постанові ВС від 09.04.2019 у справі № 908/32/15-г¹²¹⁸. Не заперечуючи її в цілому, слід лише звернути увагу на те, що норми інституту позовної давності вочевидь мають і процесуальний аспект, про що свідчить навіть його назва. Закріплені ж в ч.ч. 2 і 3 ст. 267 ЦК України норми взагалі є суто процесуальними, однак їх загальних характер і тісний зв'язок з іншими нормами інституту позовної давності робить недоцільним перенесення їх в процесуальне законодавство.

Наявність нерозривного зв'язку процесуальних норм в актах матеріального законодавства з нормами матеріального права в юридичній літературі визначають критерієм, яким слід керуватись законодавцю при вирішенні питання про перенесення в процесуальне законодавство вказаних процесуальних норм. За відсутності такого зв'язку, стверджує О. А. Позднякова, спеціальна процесуальна норма підлягає виключенню з актів матеріального законодавства¹²¹⁹.

Також недоцільно переносити в процесуальне законодавство закріплені в актах матеріального законодавства норми, що поширюють судову юрисдикцію на вирішення конкретних спорів. Наприклад, за ч. 4 ст. 882 ЦК України акт передачі підрядником виконаних робіт замовнику, що підписаний однією стороною, може бути визнаний судом недійсним. Загалом зі 114 статей ЦК України, що, на нашу думку, закріплюють норми процесуального права (вказані вище в таблиці), 74 статті містять положення про судову юрисдикцію. Це ч. 3 ст. 29, ч. 5 ст. 32, ч. 2 ст. 35, ч. 1-2 ст. 36, ч. 3 ст. 37, ч. 1-2 ст. 38, ч. 1 ст. 39, ч. 1 ст. 42, ч. 1 ст. 43, ст. 45, ч. 1 ст. 46, ч. 1 ст. 48, ч. 3 ст. 182, ч. 2 ст. 213, ч. 3 ст. 215, ч. 2 ст. 220, ч. 2 ст. 221,

¹²¹⁸ Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09 квітня 2019 року в справі № 908/32/15-г. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81369157>

¹²¹⁹ Позднякова Е. А. Особенности гражданских процессуальных норм, содержащихся в Семейном кодексе Российской Федерации: автореф. дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.15. Институт государства и права Российской академии наук. Воронеж, 2007. С. 10.

ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 223, ч. 2 ст. 224, ч. 1 ст. 225, ч. 2 ст. 226, ч. 1 ст. 227, ч. 1 ст. 229, ч. 1 ст. 230, ч. 1 ст. 231, ч. 1 ст. 232, ч. 1 ст. 233, ч. 2 ст. 234, ч. 4 ст. 277, ч. 4 ст. 344, ч. 1 ст. 351, ч. 2 ст. 352, ч. 6 ст. 353, ч. 4 ст. 362, ч. 1 ст. 365, ч. 1 ст. 366, ч. 4 ст. 369, ч. 2 ст. 370, ч. 5, 7 ст. 376, ч. 2 ст. 386, ч. 1 ст. 402, ч. 2 ст. 406, ч. 1 ст. 432, ч. 2 ст. 535, ч. 3 ст. 551, ч. 1 ст. 649, ч. 2 ст. 651, ч.ч. 2, 4 ст. 652, ч. 3 ст. 668, ч. 2 ст. 752, ч. 2 ст. 825, ч. 2 ст. 843, ч. 4 ст. 882, ч. 1 ст. 998, ч. 1 ст. 1057¹, ч. 3 ст. 1134, ч. 2 ст. 1141, ч. 3 ст. 1154, ч. 1 ст. 1208, ч. 2 ст. 1213, ч. 5 ст. 1231, ч. 2 ст. 1256, ч. 2 ст. 1257, ч. 2 ст. 1259, ч. 3 ст. 1272, ч. 5 ст. 1274, ч. 1 ст. 1277, ч. 2 ст. 1282, ч. 1 ст. 1287, ч. 2 ст. 1291, ч. 1 ст. 1293, ст. 1301, ч. 1-2 ст. 1308 ЦК України. Такі норми визначають, з одного боку, право відповідного учасника цивільних правовідносин звернутись до суду з позовом за захистом свого відповідного цивільного права, а, з іншого боку, юрисдикцію суду. Однак вони жодним чином не змінюють положення ЦПК України про цивільну юрисдикцію, а фактично їх конкретизують, не торкаючись при цьому питання про предметну та суб'єктну юрисдикцію, яке підлягає вирішенню відповідно до норм процесуальних кодексів. З цього приводу О. В. Баулін писав, що «не вимагає конкретизації загальне правило підвідомчості суду цивільних, сімейних, житлових справ»¹²²⁰. Також варто наголосити на тому, що такі норми не мають нерозривного зв'язку з нормами матеріального права. Зважаючи на це, подібні норми слід не переносити з актів матеріального законодавства, а взагалі виключити за умови збереження матеріально-правового змісту відповідних статей.

Закріплення в актах матеріального права спеціальних процесуальних норм передбачає необхідність визначення співвідношення між ними і загальними правилами розгляду відповідних справ у порядку позовного провадження. В процесуальній науці

¹²²⁰ Баулін О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. С. 12.

є поширеною думка про те, що спеціальні норми процесуального характеру, які містяться в матеріальному законодавстві, не повинні суперечити принципам цивільного процесуального права, а також природі цивільних процесуальних відносин¹²²¹. Зазначену думку М. К. Треушнікова поділяє С. В. Васильєв¹²²². Дещо відмінну думку з цього приводу висловила Є. О. Позднякова. Вона також обґрунтовує необхідність відповідності спеціальних процесуальних норм загальним процесуальним нормам, але заперечує вирішення колізій між ними за правилом «спеціальна норма скасовує дію загальної». Інше, на думку, зазначеної науковиці, означало б, що процесуальні відносини можуть регламентуватися положеннями матеріального нормативного акту, що неприпустимо з огляду на самостійність галузей матеріального і процесуального права, особливостей їх предмета та методу правового регулювання¹²²³.

Як вже вказувалось вище, наявність спеціальних процесуальних норм в актах матеріального права слід визнати нормальним явищем на нинішньому етапі розвитку законодавства України. Зазначена ж позиція Є. О. Позднякової суперечить цій думці. Зважаючи на це, слід підтримати вищевказану думку М. К. Треушнікова та С. В. Васильєва.

Процесуалістами (Цихоцький А. В., Чечіна Н. А., Яков В. В., Підлубна О. В. та інші) неодноразово пропонувалося закріпити в ЦПК примат норм (правило про вищу юридичну силу) його процесуальних норм над цивільними процесуальними нормами,

¹²²¹ Формы защиты прав инвесторов в сфере рынка ценных бумаг; Под ред. проф. М. К. Треушникова. М.: Городец, 2000. С. 40–46.

¹²²² Васильев С. В. Особенности взгляду окремих категорій цивільних справ: навчальний посібник. Харків: Еспада, 2012. С. 6.

¹²²³ Позднякова Е. А. Особенности гражданских процессуальных норм, содержащихся в Семейном кодексе Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Институт государства и права Российской академии наук. Воронеж, 2007. С. 11.

закріпленими в актах матеріального законодавства або в інших законах¹²²⁴. Як зазначає Н. А. Чечіна, розробляючи матеріальне законодавство, слід дотримуватись правила про «верховенство» процесуального законодавства відносно матеріального, що включає процесуальні норми¹²²⁵.

І. Е. Берестова виступила з критикою відповідної пропозиції О. В. Підлубної, яку розцінює через призму вирішення колізії законів. І. Е. Берестова зазначає, що доктриною та практикою розроблено перелік правил щодо подолання колізійної ситуації, виходом з якої зазначена авторка не вважає встановлення догмату процесуального права на матеріальним у процесі здійснення судочинства. Також вона наголошує на хибності ототожнення О. В. Підлубною положень, пов'язаних зі здійсненням правосуддя в матеріальній нормі з процесуальним характером певних норм матеріального права, що стосуються окремих питань цивільного процесу.

Наукова концепція про примат норм ЦПК не була сприйнята законодавцем, а тому наразі і ЦПК України, і закони України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справи, є такими, що мають однакову юридичну силу. З огляду на це, при розв'язанні правових колізій між будь-якими нормами, у т.ч. процесуальними, закріпленими в одному акті законодавства, застосовуються загальновизнані прийоми тлумачення правових норм,

¹²²⁴ Цихоцкий А. В. Диссертационное исследование проблем источников гражданского процессуального права. Современные проблемы гражданского права и процесса: сб. статей. Отв. ред. А. В. Цихоцкий. Новосибирск: Институт философии и права, 2002. С. 27; Чечина Н. А. Учение о нормах гражданского процессуального права. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1987. С. 100; Ярков В. В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук 12.00.03. Свердловский юрид. ин-т. Екатеринбург, 1992. С. 30; Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Чернівецький національний університеті м. Ю. Федьковича. Чернівці. 2007. С. 6–7.

¹²²⁵ Чечина Н. А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. С. 97.

а у разі виявлення суперечностей (колізії) між положеннями різних нормативно-правових актів, які мають однакову юридичну силу, застосовуються положення нормативно-правового акту, який прийнято пізніше або який є спеціальним тощо¹²²⁶.

Разом з тим, на наш погляд, думку про примат ЦПК в системі законодавства про цивільне судочинство не слід однозначно відкидати, адже відповідні правові колізії можуть стосуватися не лише окремих норм, закріплених в актах матеріального та процесуального законодавства, а й принципів судочинства. Так, відповідно до ч. 3 ст. 166 СК України при задоволенні позову щодо позбавлення батьківських прав суд одночасно приймає рішення про стягнення аліментів на дитину. Однак принцип диспозитивності цивільного судочинства, закріплений в ст. 13 ЦПК України, передбачає, зокрема, що суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, в межах заявлених нею вимог. Отже, якщо суд, ухвалюючи рішення про позбавлення батьківських прав, за своєю ініціативою без заявленої відповідної позовної вимоги позивача стягне з відповідача аліменти, він дотримається зазначеної норми матеріального права, проте грубо порушить вищевказану норму матеріального права, що є підставою для скасування такого рішення суду при його перегляді апеляційним чи касаційним судом.

З огляду на цю та інші подібні правові колізії вищевказану наукову думку про примат процесуальних норм, закріплених в ЦПК України слід визнати цілком слушною, хоч і не досконалою. На наш погляд, її варто було б реалізувати в ЦПК України подібно до ч. 2 ст. 4 ЦК України. Це передбачає визнання ЦПК України основним актом законодавства України про цивільне судочинство, а також те, що при поданні до Верховної Ради України проекту закону, який регулює цивільні процесуальні відносини інакше, ніж

¹²²⁶ Лист Міністерства юстиції України від 29.04.2011 № 5149-0-26-11-18. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MUS18548?an=1>

ЦПК України, відповідний суб'єкт законодавчої ініціативи зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до ЦПК України, який розглядається Верховною Радою України одночасно з відповідним первісним законопроектом. Така норма втілила б «м'який» примат ЦПК України та могла б стати нормативною основою поступового викорінення «вкраплень» спеціальних процесуальних норм з актів матеріального законодавства та законодавчо закріпила б «материнський» статус ЦПК України в системі цивільного процесуального законодавства.

З аналізу чинного ЦПК України та інших актів законодавства про цивільне судочинство вбачається незначна концентрація норм, що визначають матеріально-правову диференціацію позовного провадження. Як вже вказувалось вище, норми, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, розпорошені по різних статтях розділам I і III ЦПК України, а також актам матеріального законодавства. З цього приводу О. В. Баулін зазначає, що особливістю спеціальних норм, що регулюють розгляд окремих категорій цивільних справ позовного провадження, є їх хаотична розосередженість в ЦПК і актах матеріального права; процесуальна норма розміщується зазвичай поруч з тією матеріальною нормою, застосування якої опосередковує, або її розташування є безсистемним¹²²⁷.

До 2015 року в ЦПК України норми про особливості розгляду в порядку позовного провадження будь-якої категорії цивільних справ взагалі структурно не виділялись. Однак Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 13.05.2014 № 198-VIII розділ III «Позовне провадження» ЦПК України було доповнено главою 9 «Особливості позовного

¹²²⁷ Баулін О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве. Воронеж, Изд-во Воронеж. Гос. Ун-та, 1997. С. 77.

провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування»¹²²⁸. Тим самим вперше в Україні законодавець закріпив у окремій структурній частині зазначеного Кодексу особливості розгляду в порядку позовного провадження окремої категорії цивільних справ, виходячи з її матеріально-правового змісту, тим самим започаткувавши матеріально-правову диференціацію позовного провадження¹²²⁹.

Разом з тим, в історії цивільного судочинства на українських землях були відомі приклади структурування процесуального законодавства на основі матеріально-правової диференціації позовного провадження. Так, книга III Статуту цивільного судочинства 1864 року, яка називалась «Ізъятія ізъ общаго порядка гражданскаго судопроизводства», містила розділи, поділені на глави, в яких закріплювались особливості розгляду окремих категорій цивільних справ: справи казенного управління, справи про відшкодування шкоди, завдані розпорядженнями посадових осіб, провадження у шлюбних справах і справах щодо законності народження тощо¹²³⁰.

Матеріально-правова диференціація позовного провадження відображається і в процесуальному законодавстві інших країн.

¹²²⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 13.05.2014 р. № 198-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №17. Ст. 118.

¹²²⁹ Бобрик В. І. Провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування як вид галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного процесу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 1. Т. 1. С. 139–142; Бобрик В. Початок галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів і їх витребування. Перспективні напрямки юридичної науки на шляху до євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Тернопіль, 2015. С. 22–24; Бобрик В. І. Матеріальна диференціація цивільного судочинства: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць. 2015. Випуск 2. С. 15–19.

¹²³⁰ Уставъ гражданскаго судопроизводства 20 ноября 1864 года. Судебные уставы. Съ изложениемъ разсуждений, на коихъ они основаны. Часть первая. Санкт-Петербургъ: Въ Типографіи Втораго Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1866. URL: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/115/>

Так, ще до недавнього часу в шостій книзі ZPO встановлювались особливості судочинства у спорах, що витікають із сімейних правовідносин, у справах про встановлення правовідносин між батьками і дітьми і аліментних правовідносин (Familiensachen, Kindschaftsund Unterhaltsachen)¹²³¹. Однак ці норми були виключені і чинній редакції ZPO вони не містяться¹²³². В ЦПК Франції в книзі третій (Livre troisieme. Dispositions particulieres a certaines matieres) закріплені положення, що стосуються окремих категорій справ (ст.ст. 1038–1441⁴). Ця книга складається з 4 титулів: «Особи», «Майно», Режими майнових відносин між подружжям. Спадкування і безоплатні правочини»; «Зобов'язання і договори», в яких передбачені різноманітні особливості судового розгляду значної кількості категорій цивільних справ, починаючи від змісту та порядку подання заяви, закінчуючи особливостями касаційного оскарження та виконання судових рішень¹²³³.

В літературі висловлювались різні погляди з приводу концентрації спеціальних процесуальних норм, що встановлюють особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, в окремих структурних частинах ЦПК. Так, на думку В. М. Барсукової, оскільки позовне провадження є підрозділом, що складається з глав, то процесуальні особливості розгляду окремих категорій справ повинні включатися в зазначений підрозділ не у вигляді розділу, а у вигляді глави. Причому особливості окремих категорій справ в зазначеній главі слід розташовувати у вигляді параграфів, що складаються з статей¹²³⁴.

¹²³¹ Елисеєв Н. Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран: Учеб. 2-е изд., перераб. и доп. М. : ТК Велби, Из-во Проспект, 2004. С. 32.

¹²³² Zivilprozessordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 5. Dezember 2005. BGBl. I S. 3202; 2006 I S. 431; 2007 I S. 1781. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/BjNR005330950.html#BjNR005330950BJNG071307311>

¹²³³ Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции. Пер. с франц. В Захватаев. Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев. Отв. ред. А. Довгерт. К. : Истина, 2004. С. 256–354.

¹²³⁴ Барсукова В. Н. Проблемы структуры особенной части Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации: автореф. дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2009. С. 17–18.

З таким підходом загалом слід погодитися. Однак необхідно уточнити структурування в ЦПК України статей щодо особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ. При вирішенні цього питання слід враховувати:

- структуру чинного ЦПК України, у т.ч. наявність в розділі II ЦПК України глави 12 «Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави»;

- віднесення до предметної цивільної юрисдикції згідно з ст. 19 ЦПК України справ, що виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших відносин;

- Загальний класифікатор спеціалізацій суддів та категорій справ, затверджений наказом ДСАУ від 21.12.2018 № 622¹²³⁵;

- уніфікацію підходів до урегулювання особливостей позовного провадження в окремих категоріях справ у цивілістичному судочинстві. Це обумовлено тим, що в КАС України процесуальні особливості розгляду окремих категорій справ закріплені в главі 11 «Особливості позовного провадження в окремих категоріях адміністративних справ» розділу II «Позовне провадження». Зазначена глава диференційована на три параграфи, кожен з яких присвячений особливостям розгляду складних, термінових, зразкових та типових справ. Така диференціація адміністративного судочинства є дворівневою – на верхньому рівні вона є процедурною, адже в кожному параграфі закріплена особлива процедура розгляду відповідних справ. Нижній рівень (матеріально-правова диференціація) передбачений лише в § 1 і § 2, в яких закріплені особливості розгляду в порядку позовного провадження окремих категорій відповідних адміністративних справ.

¹²³⁵ Про затвердження Загального класифікатора спеціалізацій суддів та категорій справ. Наказ Державної судової адміністрації від 21.12.2018 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0622750-18#n23>

З огляду на зазначену логіку законодавця запропоновано внести зміни до розділу III ЦПК України, шляхом викладення в новій редакції глави 12. Авторський концепт такої глави полягає в тому, що вона повинна називатись «Особливості позовного провадження в окремих категоріях цивільних справ» і складатися з 6 параграфів, кожен з яких буде присвячений особливостям розгляду справ відповідно з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших відносин. В свою чергу, в таких параграфах міститимуться статті, в кожній з яких будуть закріплені особливості розгляду певної конкретної категорії цивільних справ, виходячи з Загального класифікатора спеціалізацій суддів та категорій справ. Диференціація таких справ в окремих статтях має відбуватися з огляду на предмет спору, який повинен співвідноситися з існуючими у відповідному матеріальному Кодексі способами захисту відповідних матеріальних прав¹²³⁶. Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави мають бути закріплені в параграфі «Особливості розгляду інших справ».

Також варто звернути увагу на те, що деякі науковці, які досліджували специфіку розгляду трудових спорів і сімейних спорів у цивільному судочинстві, пропонують закріпити в ЦПК України процесуальні норми, що закріплювали б загальні особливості розгляду всіх трудових спорів і всіх сімейних спорів. Так, В. Ф. Безп'ята пропонує відобразити положення щодо процесуальної дієздатності як працівника, так і роботодавця, підсудності трудових спорів, обов'язкового застосування в стадії досудового розгляду примирювальних процедур, можливості суду з власної ініціативи збирати докази для з'ясування всіх обставин справи з метою винесення законного та обґрунтованого рішення тощо¹²³⁷.

¹²³⁶ Бобрик В. І. Галузеве матеріально-правове забезпечення цивільного процесуального законодавства. Митна справа. 2014. Спецвипуск. С. 161–162.

¹²³⁷ Безп'ята В. Ф. Судовий захист права на працю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. С. 7.

Поділяючи в цілому таку думку, П. С. Барышников пропонує не робити досудове врегулювання трудового спору обов'язковим, оскільки це затягне розгляд справи, а також не підтримує ідею скорочених строків розгляду трудових спорів, так як це негативно позначається на діяльності суду¹²³⁸. В. І. Мартиненко пропонує закріпити принцип асиметрії доказування, відповідно до якого обов'язок доказування у всіх випадках розгляду трудових спорів має бути покладений на роботодавця, а суд повинен мати право виходу за межі заявлених вимог працівником, з метою захисту його порушених або оспорюваних трудових прав¹²³⁹. Є. А. Лазарева пропонує закріпити презумпцію добросовісності роботодавця, а також право сторін трудового спору на передачу справи до третейського суду¹²⁴⁰. Н. А. Кострова наголошує, що наявність великої кількості спеціальних процесуальних норм, які регламентують розгляд сімейних спорів, зумовлює розробку загальних положень розгляду сімейних спорів (загальне процесуальне регулювання), які матимуть відношення до всіх категорій сімейних справ або їх переважної більшості. До них можна віднести участь у таких справах органів опіки та піклування, пільгові правила підсудності, звільнення від сплати судових витрат по багатьом сімейним справам, посилення виховної функції правосуддя по сімейним справам шляхом винесення окремих ухвал суду тощо¹²⁴¹. Є. О. Позднякова серед загальних положень розгляду сімейних

¹²³⁸ Барышников П.С. Гражданское судопроизводство по трудовым спорам: автореф. дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная юридическая академия. Саратов, 2017. С. 8, 17.

¹²³⁹ Мартыненко В. И. Процессуальные особенности рассмотрения индивидуальных трудовых споров в судах общей юрисдикции: дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.15. Кубанский государственный университет. Москва, 2006. С. 10, 21.

¹²⁴⁰ Лазарева Е. А. Процессуальные особенности рассмотрения дел, возникающих из трудовых правоотношений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. С. 10, 8.

¹²⁴¹ Кострова Н. М. Теория и практика взаимодействия гражданского процессуального и семейного права: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Институт государства и права Российской академии наук. Воронеж, 1988. С. 13, 25–26, 35.

спорів пропонує закріпити правило, за яким суд може вийти за межі заявлених вимог при вирішенні сімейних спорів, якщо цього будуть вимагати права та інтереси дитини, а також розглядати в якості доказів думку дитини та висновок органів опіки та піклування¹²⁴². З подібними думками навряд чи варто погодитись, оскільки зазначені особливості притаманні лише окремих категоріям справ, що виникають з відповідних галузево-матеріальних правовідносин.

Кожна із спеціальних статей зазначеної глави, у свою чергу, може передбачати особливості: 1) підсудності; 2) суб'єктів права звернення до суду та інших учасників процесу; 3) строків звернення до суду, його форми та порядку здійснення; 4) можливих способів захисту; 5) доказування (правила про допустимість засобів доказування, про розподіл між сторонами обов'язку доказування тощо); 6) негайного виконання рішення суду та набрання ним законної сили; 7) оскарження рішення чи обмеження його преюдиціальної сили (встановлення заборони на апеляційне чи касаційне оскарження або можливість оскарження лише в частині встановлених фактів); 8) встановлення порядку і способу виконання рішення (виконання під умовою); 9) одночасного чи окремого покладення на позивача обов'язків, а на відповідача прав; 10) інші особливості розгляду окремої категорії справ¹²⁴³.

При конструюванні зазначених спеціальних процесуальних норм щодо особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ позовного характеру також слід звертати увагу на проведені вищими судами України (ВС, ВСУ, ВССУ) узагальнення судової практики та роз'яснення. Як приклад, можна навести положення абз. 1

¹²⁴² Позднякова Е. А. Особенности гражданских процессуальных норм, содержащихся в Семейном кодексе Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Институт государства и права Российской академии наук. Воронеж, 2007. С. 10–11.

¹²⁴³ Бобрик В. І. Галузеве матеріально-правове забезпечення цивільного процесуального законодавства. Митна справа. 2014. Спецвипуск. С. 162.

п. 5 постанови Пленуму ВССУ від 30 березня 2012 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин», відповідно до якого позовна заява про вирішення спору, що виникає з кредитних правовідносин, за формою і змістом повинна відповідати загальним правилам, а залежно від предмета та підстави позову – і вимогам, які містяться у спеціальному законодавстві. Зокрема, у разі пред'явлення позову про звернення стягнення на предмет іпотеки у заяві має бути викладено обставини, необхідні для ухвалення рішення, вказані в ст. 39 Закону України «Про іпотеку»¹²⁴⁴. Щоправда слід звернути увагу на думку О. В. Бауліна, який заперечує доцільність включення правозастосовних положень, що містяться в роз'ясненнях вищого суду до нормативних актів, так як вони не мають нормативного характеру. Вони конкретизують дію та застосування загальних процесуальних норм з використанням інформації, яка міститься в нормах матеріального права¹²⁴⁵. На нашу думку, результати узагальнення судової практики можуть бути основою для формування спеціальної процесуальної норми, що визначатиме процесуальну особливість позовного провадження при розгляді певної категорії справ.

Матеріально-правова диференціація цивільного судочинства вказує лише на особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, але не свідчить про наявність нового виду позовного провадження чи процедури на кшталт спрощеного позовного провадження, заочного розгляду справи тощо. Однак якщо особливості

¹²⁴⁴ Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12>

¹²⁴⁵ Баулін О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. С. 10.

розгляду окремих категорій позовних справ набудуть системності, деталізації та охоплюватимуть весь хід розгляду певної категорії справ позовного провадження в суді першої інстанції, можна буде констатувати виокремлення (появу) нового виду позовного провадження.

ВИСНОВКИ

В монографії викладені результати теоретичного узагальнення наукової проблеми, пов'язаної з диференціацією цивільного судочинства в Україні, та запропоновано їй нове вирішення шляхом формування та верифікації її концепції, що визначає структуру цивільного судочинства та тенденції його подальшого розвитку. Проведене комплексне дослідження диференціації цивільного судочинства дозволило встановити його зміст, підстави, межі, види (рівні), структуру, вплив на його ефективність, визначити окремі прогалини процесуально-правового регулювання, а також запропонувати нове та уточнене бачення деяких категорій цивільного процесу.

Важливими результатами дослідження стали є такі висновки.

1. Концепції (теорії) судового права та загального юридичного процесу є теоретичними абстракціями, що дозволяють краще пізнати близькі за своєю суттю реальні динамічні правові явища та встановлений законодавством порядок їх здійснення. Подальша їх наукова розробка повинна здійснюватися не шляхом їх взаємного заперечення, а навпаки – шляхом інтеграції сильних, науково виважених і практично виправданих конструкцій кожної з них з відкиданням їх надмірно теоретичних і суперечливих положень. Загально правовим і таким, що поширюється на всі галузі права, слід визнаний заснований на теорії юридичного процесу підхід, за яким встановлена законодавством сукупність юридичних процедур (як процесуальних, так і матеріально-правових), яким притаманна єдність правового регулювання й які об'єднані спільною метою

(завданням), під впливом правової традиції стає складним явищем вищого порядку – певним видом юридичного процесу.

2. Терміном цивілістичний процес необхідно позначати інтегральну теоретичну категорію, що вказує на сутнісну єдність всіх судових процесів некримінального характеру (цивільного, господарського та адміністративного судочинства) й використовується для наукового обґрунтування штучності дуалізму (плюралізму) цивільної юрисдикції й доцільності їх подальшої уніфікації.

3. Цивільний процес є багатограним правовим терміном, доктринальні традиції застосування якого вказують принаймні на такі його значення (аспекти), що взаємно доповнюють одне одного, розкриваючи складну сутність відповідного поняття:

1) як синонім «цивільного судочинства»:

– діяльність (дії) суду та його учасників з розгляду та вирішення цивільних справ;

– цивільні процесуальні відносини, урегульовані цивільним процесуальним правом, що виникають, змінюються та припиняються на підставі процесуальних дій;

2) як синонім «цивільного судочинства» та «цивільної процесуальної форми» – встановлений цивільним процесуальним законом порядок судового розгляду та вирішення цивільних справ;

3) як синонім «провадження» – перебіг розгляду судом конкретної цивільної справи;

4) як синонім «цивільного судочинства» та «цивільного процесуального права» – навчальна дисципліна, предметом вивчення якої є цивільне процесуальне право та цивільне судочинство;

5) як синонім «цивільного процесуального права»:

– галузь права, що регулює цивільні процесуальні відносини;

– галузь юридичної науки, що досліджує цивільне судочинство та цивільне процесуальне право.

4. Онтологічна сутність цивільного судочинства полягає у процесуальних діях, якими є активні (власне дії та рішення) та

пасивні (бездіяльність) вчинки суб'єктів цивільного судочинства, що залежать від їх волі, пов'язані з реалізацією їх цивільного процесуального статусу, обумовлюють виникнення, зміну чи припинення цивільних процесуальних правовідносин, й вчиняються відповідно до порядку цивільного судочинства, який утворюють встановлені процесуальним законодавством процедури. Складна сутність цивільного судочинства обумовлює його диференціацію.

5. Здійснення правосуддя в цивільних справах є єдиним призначенням, а не функцією судової влади в Україні. Ознаками правосуддя в цивільних справах є такі властивості: а) це діяльність з розгляду та вирішення справ, віднесених до цивільної юрисдикції, б) здійснюється незалежним і неупередженим (безстороннім) судом, встановленим законом, в) втілює правильне й справедливе правозастосування, г) поширюється на всі цивільні справи, що вирішуються судами, д) здійснюється в установленому законом порядку цивільного судочинства, е) втілюється у судових рішеннях, які набрали законної сили. Дійсна діяльність суду є правосуддям лише якщо її властивості відповідають всім зазначеним ознакам.

Правосуддя у цивільних справах – це законний та справедливий розгляд і вирішення в установленому законом порядку цивільного судочинства незалежним і неупередженим судом, встановленим законом, юридичних справ, віднесених до цивільної юрисдикції, що втілюється в судових рішеннях.

6. Система функцій судової влади є багаторівневою та визначається тим, що судова влада має різні напрямки впливу на суспільні відносини. На найвищому рівні функції судової влади поділяються за сферою впливу на загальні та спеціальні. Загальні функції судової влади є тими напрямами її впливу, які характеризують таку владу в цілому й здійснюються у всіх видах судочинства – виховна, превентивна, правозастосовна, правотворча тощо. Спеціальні функції судової влади визначають особливості її реалізації при здійсненні правосуддя в цивільних, господарських,

адміністративних, кримінальних та інших справах. Спеціальними функціями судової влади в цивільному судочинстві в Україні є: а) вирішення індивідуальних юридичних спорів; б) звернення до примусового виконання безспірних грошових вимог; в) підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів; г) забезпечення виконавчого провадження; д) судовий контроль за виконавчим провадженням; е) судовий контроль за альтернативним вирішенням спорів; є) екзекватурування рішень іноземних судів і органів альтернативного вирішення спорів. Множинність спеціальних функцій судової влади в цивільному судочинстві є функціональною передумовою його диференціації, адже кожна така функція судової влади реалізується судами за особливою процедурою (процедурами), що визначаються загальними і спеціальними правилами, встановленими цивільним процесуальним законом.

7. Диференціацію цивільного судочинства слід тлумачити як:

– *тенденцію його розвитку*, що виражає свого роду можливість і здатність системи судочинства до відповідного структурного поділу. В такому аспекті диференціація проявляється в процесуальній науці при пошуку структурних і функціональних способів оптимізації цивільного судочинства, а також у правовій політиці щодо здійснення правосуддя;

– *процес його розвитку*, що проявляється у формуванні та закріпленні в процесуальному законодавстві нових процедур (проваджень) чи поділу існуючих. Цей аспект вказує на законотворючу роботу з удосконалення цивільного процесуального законодавства;

– *його закономірність*, що полягає в поділі судочинства на окремі елементи та їх групи, які на певний відрізок часу утворюють його структуровану систему. В такому аспекті диференціація цивільного судочинства має значення, насамперед, для застосування норм процесуального права, тобто для судової практики, не втрачаючи властивості предмету наукового дослідження.

Диференціація цивільного судочинства завжди пов'язана із запровадженням варіативності існуючої процедури або появою нової процедури, що підпорядкована загальним правилам і має особливості її здійснення.

8. Слово «провадження» утворено внаслідок неправильного перекладу з російської слова «производство», що є скороченням від «судопроизводство». Незважаючи на це, «провадження» за тривалий час використання стало усталеною категорією та невід'ємною частиною понятійного апарату актів процесуального законодавства України та процесуальної доктрини, що включає різні за своєю суттю процесуальні категорії – судовий розгляд, види проваджень, стадії судочинства, етапи окремих стадій, судову справу, примусове виконання судових рішень та рішень інших органів, а також судочинство в цілому. Оскільки таке поняття утворене з порушенням правила формальної логіки про співмірність дефініції запропоновано звести його обсяг виключно до позовного, наказного і окремого проваджень, що є його видами. У всіх інших словосполученнях зі словом «провадження» в актах законодавства його слід або взагалі виключити, якщо це можливо без втрати суті, або замінити належними відповідниками, такими як «судочинство», «розгляд», «перегляд», «справа» тощо.

9. Диференціація цивільного судочинства (як закономірність), що передбачає поділ його процедур, виокремлені види яких володіють як загальними, так і спеціальними властивостями, що вказує на незмінність критерію поділу, є розгорнутою (багаторівневою) і здійснюється за горизонталлю (процедурна та матеріально-правова) і за вертикаллю (інстанційна). Така диференціація цивільного судочинства в загальних рисах визначає його складну матричну структуру. Призначення диференціації цивільного судочинства полягає у створенні передумов для ефективного виконання загального завдання цивільного судочинства та реалізації функцій судової влади, забезпеченні економії процесуальних засобів, раціоналізації

та оптимізації розгляду цивільних справ і сприянні врегулюванню спорів приватноправового характеру.

10. **Процедурна** диференціація цивільного судочинства полягає в поділі процедур цивільного судочинства залежно від їх призначення (спрямування) на:

основні – спрямовані на вирішення справи по суті,

допоміжні – спрямовані на вирішення окремих процесуальних питань, пов'язаних з перебігом справи, а також вирішенням клопотань та заяв осіб, які беруть участь у справі.

11. *Основні процедури* цивільного судочинства за критерієм спеціальної функції судової влади, що втілюються в предметі судового розгляду, поділяються на:

провадження (позовне, наказне та окреме), предмет розгляду яких полягає у вирішенні вимог матеріально-правового характеру,

особливі процедури, предметом розгляду яких є інші вимоги (не матеріально-правового характеру), до яких належать вирішення окремих процесуальних питань, пов'язаних з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб); оскарження рішення, дії або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця; оскарження рішення третейського суду, оспорування рішення міжнародного комерційного арбітражу; визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню; визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню; визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів.

Основні процедури за різними критеріями можуть бути диференційовані на окремі види (наприклад, позовне провадження за змістом поділяється на: а) загальне, б) спрощене). У межах кожної основної процедури можуть бути виділені *субсидіарні процедури*,

що спрямовані на вирішення справи по суті, але не носять самостійного характеру, застосовуються лише за певних умов, встановлених процесуальним законодавством і пов'язаних з процесуальною поведінкою учасників справи, мають особливий порядок здійснення та не охоплюють весь перебіг судочинства на певній стадії (наприклад, заочний розгляд справи, врегулювання спору за участю судді).

12. Допоміжні процедури, залежно від норм, якими вони визначені (загальними чи *спеціальними*), поділяються на:

загальні – застосовуються при розгляді справ будь-якого виду на всіх стадіях цивільного судочинства (наприклад, відвід судді),

спеціальні – застосовуються тільки в межах певного виду (кількох видів) провадження (особливої процедури) або однієї чи кількох стадій цивільного судочинства (наприклад, забезпечення позову).

13. Кожен вид основних процедур може бути диференційований за особливостями розгляду окремих категорій цивільних справ, що можуть стосуватися: підсудності, складу учасників справи та їх процесуального статусу, процесуальних строків, судових витрат, предмету та підстави позову чи іншої вимоги, забезпечення позову, забезпечення доказів, предмету доказування, здійснення доказування, змісту судового рішення та порядку його виконання. Така диференціація цивільного судочинства, яку запропоновано називати **матеріально-правовою**, частково поглиблює процедурну диференціацію. Матеріально-правова диференціація є основою структури окремого провадження.

14. **Інстанційна** диференціація цивільного судочинства полягає в його поділі на стадії, що є структурно та темпорально відокремленими його частинами, зміст яких становить процесуальна діяльність суб'єктів судового процесу, спрямована на досягнення мети відповідної інстанції – суду чи органу (особи), яка здійснює примусове виконання рішень. Зважаючи на непослідовність

використання в ЦПК України терміну «стадія», що полягає в позначенні не лише власне стадії, а й етапів, періодів різних динамічних процесуальних явищ (стадія провадження, стадія підготовчого провадження, стадія відкриття провадження у справі тощо), запропоновано закріпити в цьому Кодексі чіткий перелік стадій цивільного судочинства та відмовитись від розширеного застосування цього терміну.

15. Стадіями цивільного судочинства є:

- розгляд справи – здійснює суд першої інстанції з метою вирішення справи по суті;
- апеляційний перегляд – здійснює апеляційний суд (апеляційні суди, Верховний Суд, Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду) з метою перевірки законності та обґрунтованості судового рішення;
- касаційний перегляд – здійснює касаційний суд (Верховний Суд) з метою перевірки законності судового рішення;
- перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами – здійснює встановлений процесуальним законодавством суд з метою перевірки законності та обґрунтованості судового рішення з огляду на обставину (нововиявлену або виключну), про існування якої стало відомо після ухвалення судового рішення;
- виконання судового рішення – здійснює орган державної виконавчої служби (державний виконавець) або приватний виконавець з метою забезпечення фактичного виконання судового рішення.

16. В ЦПК України слід передбачити, що не підлягають розгляду в порядку позовного провадження справи, які стосуються встановлення особливого правового статусу фізичної особи (вказані у пунктах 1, 3, 4, 9, 10 ч. 2 ст. 293 ЦПК України), а подання позову з такими вимогами має бути підставою для відмови у відкритті провадження, а якщо провадження було помилково відрите – закриття провадження у справі.

17. Позовне провадження – це традиційна та детально урегульована процесуальним законодавством структурно складна процедура, призначена для вирішення спірних цивільних справ матеріально-правового характеру, при здійсненні якої проявляються всі принципи цивільного процесу, правила якої є загальними для інших видів проваджень і особливих процедур цивільного судочинства. Справами позовного провадження є спори про право, що підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, тобто відповідають ознакам, вказаним в ч. 1 ст. 19 ЦПК України, за винятком справ, що вирішуються в окремому провадженні та за особливими процедурами цивільного судочинства, а також вимог, що не підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства.

18. Заочне провадження не є видом позовного провадження, адже не охоплює повний перебіг розгляду цивільної справи судом першої інстанції. Втілена в цивільному судочинстві України модель заочного провадження є ускладненою субсидіарною процедурою позовного провадження, що протирічить ідеї спрощення судочинства, яка лежала в основі його запровадження, тому запропоновано виключити перегляд заочного рішення судом, який його ухвалив, і встановити, що таке рішення підлягає апеляційному перегляду на загальних підставах.

19. Спрощене позовне провадження в силу того, що саме є винятком із загальних правил (загального позовного провадження), не повинно визнаватись загальним порядком (правилами) для інших процедур цивільного судочинства, зокрема, для перегляду судових рішень, інакше процесуальне законодавство встановлює винятки з винятків.

20. ЦПК України та практика Верховного Суду об'єктивують самостійну матричну процедуру, за якою цей суд перевіряє законність судових рішень у цивільних справах і яка за своєю сутністю не співпадає ні зі спрощеним, ні із загальним позовним провадженням, що призначені для розгляду та вирішення справи судом

першої інстанції, внаслідок чого не доцільно поширювати на процесуальну діяльність касаційного суду правила будь-якого виду позовного провадження.

21. ЦПК України містить формальну колізію щодо мети спрощеного позовного провадження, адже законодавець декларує, що для справ спрощеного позовного провадження пріоритетним є їх швидке вирішення (п. 4 ч. 4 ст. 19), та одночасно встановлює, що у такому порядку може бути розглянута будь-яка справа, віднесена до юрисдикції суду, за певними винятками (ч. 2 ст. 274). І хоча така колізія не впливає на правозастосування, для її усунення запропоновано виключити з ЦПК України вказівку про пріоритетність швидкого вирішення справ у порядку спрощеного провадження.

22. Спрощене позовне провадження за чинним ЦПК України є видом позовного провадження, в порядку якого за усіченою процедурою з викликом чи без виклику учасників справи суди першої інстанції за власною ініціативою або за клопотанням позивача розглядають та вирішують переважно на підставі письмових доказів малозначні та/або нескладні спори, перелік яких є невичерпним за деякими винятками, а апеляційні та касаційний суди переглядають судові рішення у всіх категоріях цивільних справах. Однак з огляду на його онтологічну сутність спрощене провадження слід визнати безальтернативним видом позовного провадження з простою та доступною процедурою, за якою суд першої інстанції швидко розглядатиме виключний перелік малозначних і нескладних спорів на підставі поданих учасниками справи письмових доказів як з викликом, так і без виклику сторін за активного процесуального сприяння з боку суду.

23. Зважаючи на стан правової культури українського суспільства та низький рівень його довіри до судів, наразі слід встановити виключний перелік категорій справ спрощеного позовного провадження (аналогічно до переліку справ наказного провадження), що не міститиме оціночних понять («малозначність», «незначність», «невелика ціна»), до якого зважаючи на судову практику,

рекомендації Комітету міністрів Ради Європи та світовий досвід запропоновано віднести справи за позовами:

- ціна яких не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, за деякими винятками;

- про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства);

- про розірвання шлюбу;

- про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд;

- про стягнення шкоди, завданої дорожньо-транспортною пригодою у разі притягнення винної особи до адміністративної відповідальності за постановою суду в справі про адміністративне правопорушення;

- про стягнення шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у разі притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за вироком суду;

- про оскарження дій чи бездіяльності нотаріусів;

- про звернення стягнення на предмет застави, крім іпотеки;

- у спорах, що виникають з трудових відносин;

- у спорах, пов'язаних з орендою житла;

- у спорах, пов'язаних із захистом прав споживачів;

- з вимогами, за якими може бути видано судовий наказ, у разі скасування відповідного судового наказу, якщо вони не охоплюються вищевказаними категоріями справ.

24.3 урахуванням принципу справедливості запропоновано зменшити на 1/3 ставки судового збору в справах, що підлягають

розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, адже таке провадження передбачає менші, порівняно із загальним позовним провадженням, витрати судом процесуальних засобів і часу, що дозволить підвищити доступ до правосуддя в Україні.

25. Поділяючи в цілому наукову позицію про можливість і доцільність застосування процесуальної аналогії, запропоновано визнати її в цивільному процесуальному праві обмеженою, оскільки використання як аналогії закону, так і аналогії права для регулювання процесуальних правовідносин не повинно суперечити закону й призводити до порушення процесуальних прав й інтересів учасників процесу та інших осіб.

26. Оскільки загальними правилами при розгляді справ у окремому провадженні та за особливими процедурами є правила позовного провадження, в ст. 19 ЦПК України слід встановити, що справи окремого провадження, про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду розглядаються судом у порядку позовного провадження, з винятками та особливостями, встановленими цим Кодексом.

27. За ознакою порядку та форми здійснення спрощене позовне провадження диференціюється на: письмове – здійснюється без повідомлення (виклику) учасників справи та без проведення судового засідання у порядку т.зв. «письмового провадження»; усне – здійснюється з повідомленням (викликом) учасників справи та з проведенням судового засідання (засідань).

28. Розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження повинен здійснюватися лише за одне судове засідання, за винятком випадків, установлених в ч. 4 ст. 279 (відкладення розгляду справи для надання додаткового часу для подання відповіді на відзив та (або) заперечення) та п. 1 ч. 2 ст. 223 ЦПК України (неявка в судове

засідання учасника справи, щодо якого відсутні відомості про повідомлення про судові засідання). Інші ж підстави для відкладення розгляду справи, вказані в ч. 2 ст. 223 ЦПК України, в спрощеному позовному провадженні або взагалі не повинні застосовуватись, або повинні визнаватися судом підставою для розгляду справи за правилами загального позовного провадження.

29. Зважаючи на ч. 1 ст. 279 ЦПК України, яка, зокрема, передбачає, що особливості розгляду справи в спрощеному позовному провадженні повинні бути визначені в главі 10 розділу III ЦПК України, запропоновано всі положення про особливості розгляду справ у спрощеному позовному провадженні, що наразі закріплені в різних статтях розділів I і III ЦПК України, концентровано визначити саме в главі 10 розділу III ЦПК України.

30. Наявні економічні та політичні умови в Україні не обумовлюють актуальність створення спеціалізованих судів у сфері цивільної юрисдикції, тому організаційним засобом підвищення ефективності судочинства є спеціалізація суддів місцевих загальних судів щодо розгляду найпитоміших за кількістю категорій справ позовного провадження. Запровадження такої судової спеціалізації та напрацьований спеціалізованими суддями досвід розгляду та вирішення вузького кола справ, в сукупності з регулярним підвищенням їх кваліфікації є додатковим засобом забезпечення правосуддя в цивільних справах.

31. Для зручності правозастосування запропоновано внести зміни до розділу III ЦПК України, шляхом викладення в новій редакції глави 12, визначивши в її статтях особливості позовного провадження в окремих категоріях цивільних справ. Така глава має складатися з 6 параграфів, кожен з яких буде присвячений особливостям розгляду справ відповідно з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових правовідносин та інших справ. В статтях таких параграфів з урахуванням Загального класифікатора спеціалізацій суддів та категорій справ слід концентровано закріпити ті

особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, що наразі закріплені у різних статтях розділів I і III ЦПК України та актах матеріального законодавства. Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави мають бути закріплені в параграфі «Особливості розгляду інших справ».

32. Зважаючи на наявність правових колізій між процесуальними нормами, закріпленими в ЦПК України, і нормами процесуального характеру, закріпленими в актах матеріального законодавства, слід встановити «м'який примат» ЦПК України, що передбачає визнання цього Кодексу основним актом законодавства України про цивільне судочинство, а також те, що при поданні до Верховної Ради України проекту закону, який передбачає регулювання цивільних процесуальних відносин інакше, ніж ЦПК України, відповідний суб'єкт законодавчої ініціативи зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до ЦПК України, який розглядається Верховною Радою України одночасно з первісним законопроектом. Це має стати нормативною основою поступового викорінення зайвих «вкраплень» спеціальних процесуальних норм з актів матеріального законодавства та законодавчо закріпило б «материнський» статус ЦПК України в системі законодавства про цивільне судочинство.

33. Напрямами подальших наукових досліджень проблем диференціації цивільного судочинства можуть стати:

- критерії розмежування «правосудного» і «неправосудного» судового рішення;
- сутність, зміст і особливості допоміжних процедур в цивільному судочинстві, як в цілому, так і окремих з них;
- запровадження в цивільне судочинство нових скорочених, спрощених і навіть ускладнених процедур в межах позовного провадження;
- теоретичні засади і практичні аспекти процесуальної діяльності на різних стадіях цивільного судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абова Т. Е. Виды производств в арбитражном процессе. АПК и ГПК 2002 г.: сравнительный анализ и актуальные проблемы правоприменения. Материалы Всерос. науч.-практ. конф. М. : Рос. правовая акад., 2004. С. 79–81.
2. Аболонин Г. О. Групповые иски. М.: Норма, 2001. 256 с.
3. Аболонин Г. О. Массовые иски. М.: Волтерс Клувер, 2011. 416 с.
4. Абрамов С. Н. Гражданский процесс: учебник для юридических институтов и юридических факультетов университетов; Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юстиции СССР. М., Госюриздат, 1948. 484 с.
5. Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс : Учебник. М., Госюриздат, 1952. 420 с.
6. Абрамова А. И. Процедурные вопросы правоприменения. Проблемы совершенствования советского законодательства: труды. М. : Изд-во ВНИИ, 1990. С. 37–47.
7. Абросимова Е. Б. Судебная власть: Конституционно-правовые аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.02. Ин-т государства и права. М., 1991. 29 с.
8. Абушенко Д. Б. Проблемы взаимовлияния судебных актов и юридических фактов материального права в цивилистическом процессе : дис. ... докт. юрид. Наук : 12.00.15. Уральский государственный юридический университет. Екатеринбург, 2014. 415 с.
9. Авдеенко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. Л.: Изд-во Ленинград. Ун-та, 1969. 72 с.

10. Авдюков М. Г. Виды судопроизводства в советском гражданско-процессуальном праве. Вестник МГУ. Сер. Экономика, философия, право. 1956. № 2. С. 112–124.
11. Аверин Д. Д. Классовая природа и основные институты гражданского процесса Франции. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1968. 46 с.
12. Аверьянов А. Н. Категория «система» в диалектическом материализме. М. : Мысль, 1974. 70 с.
13. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. М. : Политиздат, 1985. 263 с.
14. Административное право. Бахрах Д. Н., Россинский Б. В., Старилов Ю. Н. 3-е изд., пересмотр. и доп. М. : Норма, 2008. 816 с.
15. Азаров В. А. Функции правосудия и судебного контроля на рубеже XXI столетия. Дайджест. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии. 2001. № 11 (Ч. 3). С. 101–106.
16. Актуальные проблемы унификации гражданского процессуального и арбитражного процессуального законодательства: монография; под. общ. ред. М. А. Рожковой. М. : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: ИНФРА-М, 2017. 304 с.
17. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. Т. 2. М. : «Юрид. лит-ра», 1982. 360 с.
18. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. М. : Статут, 1999. 712 с.
19. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе. М. : Юрид. лит., 1971. 223 с.
20. Алексеев С. С. Структура советского права. М. : Юрид. лит., 1975. 264 с.
21. Алексеев С. С. Философия права: История и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы. М. : НОРМА, 1999. 329 с.
22. Алексеев С. С. Проблемы теории права: курс лекций. В 2-х т. Т. 1. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1972. 396 с.

23. Алиев Т. Т. Производство по пересмотру судебных постановлений ввиду вновь открывшихся обстоятельств в гражданском судопроизводстве: Теоретические и практические аспекты, перспективы развития : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Саратовский государственный социально-экономический университет. Саратов, 2005. 444 с.

24. Алімов К. О. Зарубіжний досвід цивільного процесу Німеччини та Франції. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 6. С. 66-68. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2017/17.pdf/

25. Альтернативні способи вирішення спорів: навч. посіб. М. Я. Білак та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. Д. Притики. Харків : Право, 2019. 261 с.

26. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва протягом 2016 року. URL: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html/

27. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді цивільних справ у 2018 році. Верховний Суд. Київ 2019. С. 3-4. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_KCS_2018_1.pdf

28. Андрієнко І. С. Цивільний процес України : навчальний посібник-практикум для практичних занять та самостійної роботи. Одеса, ОДУВС, 2015. 172 с.

29. Андрійцьо В. Д. Сутність та структурні елементи цивільного процесу як правового явища. Форум права. 2013. № 1. С. 20-25.

30. Андрушко П. П. Деякі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного рішення в кримінальному провадженні (ст. 375 КК). Вісник Верховного Суду України. 2014. № 8. С. 38-46

31. Арапов Н. Т. Проблемы теории и практики правосудия по гражданским делам. Л. : Изд-во ЛГУ, 1984. 128 с.

32. Арбитражный процесс: учебник: для вузов по специальности 021100 «Юриспруденция»; А. В. Абсалямов и др.; отв. ред. В. В. Янков. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2006. 875 с.

33. Аргунов А. В. Особое производство в гражданском процессуальном праве России и Франции. Москва : Проспект, 2013. 231 с.

34. Аргунов А. В., Аргунов В. В. О «единстве» российского гражданского процесса (на примере приказного производства). Цивилистическая процессуальная мысль. Международный сборник научных статей; Под. общ. ред. д.ю.н., проф. С. Я. Фурсы, Киев : Алерта, 2014. С. 21–31.

35. Арсеньев В. Д. О едином порядке производства по уголовным делам и пределах его дифференциации. Вопросы борьбы с преступностью. Труды Иркутского государственного университета. Т. 85. Серия юридическая. Выпуск 10. Ч. 4. Иркутск. 1970. С. 63–71.

36. Артамонова Е. М. Защита прокурором прав и законных интересов неопределенного круга лиц в гражданском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. НДИ проблем укрепления законности и правопорядка при Генеральной прокуратуре Российской РФ. М., 2004. 198 с.

37. Асадов А. М., Драхенберг Т. В. К вопросу о системе отраслей права и критерии отраслевой дифференциации. Актуальные проблемы административного и административно-процессуального права: матер. ежегод. Всерос. научно-практ. конф., посвящ. памяти д.ю.н., проф., заслуж. деятеля науки РФ В. Д. Сорокина (15 марта 2011 г.): в 2 ч. СПб., 2011. С. 34–43.

38. Асадов А. М., Драхенберг Т. В. К вопросу о телеологическом критерии дифференциации системы российского права. Проблемы права. 2012. № 2. С. 176–181.

39. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. М. : Политиздат, 1981. 432 с.

40. Ахмач Г. М. Цивільне процесуальне законодавство в аспекті перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами в апеляційній інстанції. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 5. С. 63–66.

41. Баймолдина З. Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан : В двух томах. Т. 1. Общая часть (Темы 1–15). Учебник. Алматы : КазГЮА, 2001. 416 с.

42. Байтин М. И. Сущность и основные функции социалистического государства. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1979. 302 с.

43. Байтин М. И., Яковенко О. В. Теоретические вопросы правовой процедуры. Журнал российского права. 2000. № 8. С. 93–102.

44. Балашов А. Н., Мишутина Э. И. Вопросы применения аналогии закона и аналогии права в гражданском судопроизводстве. Российская юстиция. 2009. № 10. С. 59–62.

45. Бандурка О. М., Тищенко М. М. Адміністративний процес : підруч. для вищ. навч. закл. К. : Літера ЛТД, 2002. 287 с.

46. Бардин П. И. Об Основах гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Советское государство и право. 1962. № 1. С. 12–23.

47. Барихин А. Б. Большой юридический энциклопедический словарь. М. : Книжный мир, 2000. 792 с.

48. Барсукова В. Н. Проблемы структуры особенной части Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. Наук : 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2009. 27 с.

49. Барышников П. С. Гражданское судопроизводство по трудовым спорам : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратовская государственная юридическая академия. Саратов, 2017. 19 с.

50. Басай В. Д. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України : підруч. : у 3-х кн. Коломия: Вік, 2006. 972 с.

51. Батаева Н. С. Судебная защита прав и интересов неопределенного круга лиц : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Моск. гос. юрид. академия. М., 1999. 32 с.

52. Батрин О. В. Право апеляційного оскарження рішення в цивільному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук :

12.00.03; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2014. 202 с.

53. Баулин О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. Наук : 12.00.03. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. М., 1995. 21 с.

54. Баулин О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве. Воронеж, Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1997. 101 с.

55. Баулин О. В., Носырева Е. И., Фильченко Д. Г., Шеменова О. Н. Виды гражданского судопроизводства : учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» и специальности «Юриспруденция». Под общ. ред. О. В. Баулина, Е. И. М. : Infotropic media, 2012. 280 с.

56. Бахрах Д. Н. Юридический процесс: понятие, особенности и виды. Государство и право. 2009. N 7. С. 82–86.

57. Бахрах Д. Н. Юридический процесс и административное производство. Журнал российского права. 2000. № 9. С. 8–13.

58. Безнасюк А. С., Рустамов Х. У. Судебная власть : Учебник для вузов. М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 455 с.

59. Безп'ята В. Ф. Судовий захист права на працю : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.03. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 194 с.

60. Беликов К. А. Дифференциация системы права: критика традиционных критериев, выдвижение новых подходов (с позиций субъекта права). Юридическая мысль. Научно-практический журнал. 2007. № 3 (41). С. 5–16.

61. Беляневич О. А. Про уніфікацію і спеціалізацію процесуального права. Університетські наукові записки. Хмельницький: Хмельниц. ун-т управ. та права, 2012. № 1 (41). С. 95–105.

62. Берестова І. Е. Захист публічних інтересів учасників цивільних відносин: взаємозв'язок цивільного судочинства і конституційного провадження : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02,

12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2019. 510 с.

63. Берестова І. Е. Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільного судочинства та конституційному провадженні: монографія. К. : ФОП Маслаков, 2018. 496 с.

64. Бессараб Н. М. Юрисдикція та підсудність цивільних справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса, 2015. 19 с.

65. Бибило В. Н. Судебная власть в уголовном судопроизводстве. Минск : Издательство «Право и экономика», 2001. 210 с.

66. Бичкова С. С. Особливості судового захисту прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб. Судова апеляція. 2013. № 2 (31). URL: <https://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/48705/>

67. Бичкова С. С., Бобрик В. І. Законна сила судового рішення та віндикація: пошук справедливості. Правовий порядок у підприємницьких відносинах: засоби забезпечення : Збірник матеріалів круглого столу. За заг. ред. О. А. Беяневич. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 42–46.

68. Бичкова С. С., Бобрик В. І., Хіміч С. П. Відновлення втраченого судового провадження : Науково-практичний коментар Розділу IX Цивільного процесуального кодексу України. К. : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 19 с.

69. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія. К. : Атіка, 2011. 418 с.

70. Бігун В. С. Філософія правосуддя як напрям філософії права. Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 19–26.

71. Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). Вісник

Львівського Університету. Серія юридична. Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. Вип. 48. С. 21–27.

72. Білоусов Ю. В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. Університетські наукові записки. 2012. № 1 (41). С. 295–309.

73. Білоусов Ю. Цивільне виконавче право як самостійна галузь права. Закон і Бізнес. 2001. № 5 (3–9 лютого).

74. Бобрик В. И. Европейские стандарты упрощенных судебных процедур, основанных на малозначительности исковых требований. Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза : междунар. науч.-практ. конф. (Кишинев, 27-28 марта 2015 г.). Ч. 2. Кишинев, Antetit, 2015. С. 125–128.

75. Бобрик В. И. Использование деятельностного подхода при исследовании проблем оптимизации цивилистического судопроизводства. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. 2014. № 11–12. Р. 274–276.

76. Бобрик В. И. Перспективы имплементации европейских стандартов отправления правосудия по гражданским делам в законодательство Украины. Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід; матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21–22 листопада 2014 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2014. С. 75–77.

77. Бобрик В. И. Специализация судов в Украине и её влияние на судоустройство и процессуальное законодательство. Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов : междунар. науч.-практ. конф. (Кишинев, 7–8 ноября 2014 г.). Кишинев, 2014. Ч. 1. С. 71–73.

78. Бобрик В. И. Судебная защита нарушенного права как цель цивилистического судопроизводства и вектор его оптимизации. *International Scientific Journal Euro-American Scientific Cooperation*. 2014. Vol. 7. Р. 10–14.

79. Бобрик В. И. Унификация цивилистического судопроизводства в Украине: предпосылки и понятие. Право и политика. 2012. № 2. С. 143–150.

80. Бобрик В. История становления дуализма гражданской юрисдикции и тенденции унификации задач гражданского и хозяйственного судопроизводства в Украине. Право и закон. 2013. № 2 (2). С. 157–161.

81. Бобрик В. І. Взаємозв'язок спеціалізації судів та диференціації процесуального законодавства в Україні. Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду. Проблеми і перспективи: матеріали наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24–26 травня 2011 р.). Одеса : Астропринт, 2011. С. 439–442.

82. Бобрик В. І. Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ за Цивільним процесуальним кодексом України: сьогодення і перспективи. Приватне право і підприємництво. 2009. Вип. 8. С. 78–83.

83. Бобрик В. І. Внутрішня диференціація цивільного та господарського процесів. Цивілістична процесуальна думка : наук.-практ. журн. 2015. № 1. С. 26–31.

84. Бобрик В. І. Вплив гармонізації процесуального права на вдосконалення цивілістичного судочинства в Україні. Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у XXI ст. : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 30–31 січня 2015 р.). Запоріжжя: ЗНУ, 2015. С. 32–35.

85. Бобрик В. І. Галузеве матеріально-правове забезпечення цивільного процесуального законодавства. Митна справа. 2014. Спец. вип. С. 158–163.

86. Бобрик В. І. Деякі аспекти виконання судових рішень про зобов'язання боржника відновити порушене право стягувача. Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів : зб. наук. пр. за результатами Другої наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 4 березня 2011 р.). Хмельницький:

Хмельницький університет управління та права, 2011. С. 264–268.

87. Бобрик В. І. Деякі аспекти удосконалення механізму обчислення процесуальних строків в цивілістичному судочинстві. Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27–28 лютого 2015 р.). Запоріжжя : Запорізь. гром. орг. «Істина», 2015. С. 36–39.

88. Бобрик В. І. Дискурс про критерії розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 18–19 жовтня 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 97–100.

89. Бобрик В. І. Диференціація цивільного та господарського процесу. П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22 травня 2015 р.). Одеса: Астропринт, 2015. С. 62–65.

90. Бобрик В. І. До питання про концепцію правового регулювання господарського судочинства. Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. матеріалів II Міжн. наук.-практ. конф. «Методологія частного права: современное состояние и перспективы развития» (м. Київ, 22–23 травня 2009 р.). К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. С. 140–144.

91. Бобрик В. І. Докази і доказування у справах про покладення на працівника матеріальної відповідальності та застосування заходів дисциплінарної відповідальності. Докази і доказування в окремих категоріях цивільних справ : зб. наук. пр.; За заг. ред. О. Д. Крупчана. К. : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 90–96.

92. Бобрик В. І. Європейське наказне провадження як основа для оптимізації цивілістичного судочинства в Україні. Право і суспільство. 2015. № 3. С. 42–48.

93. Бобрик В. І. Європейське наказне провадження. Приватне право і підприємництво. 2013. Вип. 12. С. 176–180.

94. Бобрик В. І. Єдність і відмінність конституційних основ судового захисту приватних прав в Україні та країнах СНД. Процесуальні форми захисту приватних прав осіб в Україні та СНД : зб. наук. пр.; За ред. О. Д. Крупчана. К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. С. 66–82.

95. Бобрик В. І. Єдність судової практики як фактор стабільності цивільного обороту. Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення: збірник наукових праць. Беяневич О. А., Берестова І. Е., Бобрик В. І. та ін., за ред. О. А. Беяневич. К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. С. 177–194.

96. Бобрик В. І. Єдність та відмінність судового контролю за виконанням судових рішень в цивільних, господарських і адміністративних справах. Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів : зб. наук. пр. за результатами Третьої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 14–15 червня 2012 р.). Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права, 2012. С. 308–318.

97. Бобрик В. І. Загальнопозовне провадження та спеціальні процедури позовної форми цивільного і господарського судочинства. Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 30–31 січня 2015 р.). Кривий Ріг: ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2015. С. 52–55.

98. Бобрик В. І. Заходи процесуального примусу: порівняльно-правовий аналіз в різних видах цивілістичного судочинства. Підприємництво, господарство і право. 2014. № 10. С. 16–21.

99. Бобрик В. І. Значення мети сучасного цивілістичного процесу для оптимізації цивільного й господарського судочинства в Україні. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2014. № 4 (I). С. 86–93.

100. Бобрик В. І. Інститут заочного розгляду в цивільному процесі України та країн СНД: уніфікація процесуального регулювання. Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19–20 грудня 2014 р.). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2014. С. 53–55.

101. Бобрик В. І. Категорії цивільних і господарських справ. Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування) : матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.). К. : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 117–122.

102. Бобрик В. І. Колегіальний розгляд справ судом першої інстанції в господарському та адміністративному судочинстві. Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 14–15 листопада 2014 р.). Ужгород : ФОП Бреза Е. А., 2014. С. 100–101.

103. Бобрик В. І. Концептуальні засади уніфікації цивільної та господарської процесуальних форм. Верховенство права у новітніх законодавчих реформах: доктрина та практика : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 11 грудня 2014 р.). К., 2014. С. 73–76.

104. Бобрик В. І. Ліквідація спору як основна функція цивілістичного судочинства та критерій уніфікації судових процедур. Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. Ч. I. С. 62–65.

105. Бобрик В. І. Ліквідація спору як основна функція цивілістичного судочинства та критерій уніфікації судових процедур. «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2014. Ч. I. С. 62–65.

106. Бобрик В. І. Матеріальна диференціація цивільного судочинства: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. Науковий вісник публічного та приватного права : збірник наукових праць. 2015. Випуск 2. С. 15–19.

107. Бобрик В. І. Матеріально-правові передумови уніфікації цивілістичного судочинства в Україні. «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 26–27 грудня 2014 року. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2014. С. 43–45.

108. Бобрик В. І. Методологічні засади дослідження питань оптимізації цивілістичного судочинства. Права та обов'язки людини у сучасному світі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14–15 листопада 2014 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. Ч. 1. С. 90–92.

109. Бобрик В. І. Методологічні підходи до поняття «диференціація» в юридичній науці. Приватне право і підприємництво. 2018. Вип. 18. С. 14–18.

110. Бобрик В. І. Міжнародна уніфікація і гармонізація процесуального права як напрям оптимізації цивільного і господарського судочинства в Україні. Часопис Київського університету права. 2014. № 3. С. 133–140.

111. Бобрик В. І. Окремі аспекти забезпечення єдності судової практики в цивілістичному судочинстві. Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 13–14 лютого 2015 р.). Херсон : Видавн. дім «Гельветика», 2015. С. 32–35.

112. Бобрик В. І. Оптимізація єдності судової практики цивілістичного судочинства як фактор стабільності цивільного обороту. Митна справа. 2015. № 1 (97). Ч. 2. Кн. 2. С. 217–224.

113. Бобрик В. І. Оптимізація інституту процесуальних строків у цивільному судочинстві України. Юридична наука. 2015. № 4. С. 7–13.

114. Бобрик В. І. Оптимізація інституту судового контролю за виконанням рішень судів в цивілістичному процесі. Право як ефективний суспільний регулятор : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 20–21 лютого 2015 р.). Львів : Західноукр. орг. «Центр правничих ініціатив», 2015. С. 30–33.

115. Бобрик В. І. Оптимізація процесуальної доступності цивільного правосуддя. Тенденції та пріоритети реформування законодавства України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 12–13 грудня 2014 р.): у 2 ч. Херсон: Видавн. дім «Гельветика», 2014. Ч. I. С. 62–65.

116. Бобрик В. І. Оптимізація своєчасності розгляду і вирішення справ в порядку цивільного судочинства. Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р.). Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2014. С. 70–72.

117. Бобрик В. І. Оптимізація та уніфікація строків апеляційного оскарження в цивільному, господарському і адміністративному процесі. Дев'ять осінніх юридичних читань : зб. тез міжнар. наук. конф. (м. Хмельницький, 12–13 листопада 2010 р.): у 4-х ч. Ч. 3: Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес. Хмельницький : Вид-во Хмельн. ун-ту упр. та права, 2010. С. 305–307.

118. Бобрик В. І. Оптимізація цивільного судочинства в напрямку спрощення судових процедур: особливості наказного провадження в Україні та країнах СНД. Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів : міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21–22 листопада 2014 р.): у 2 ч. К. : Центр прав. наук. дослідж., 2014. Ч. I. С. 55–57.

119. Бобрик В. І. Основні засади процесуальної оптимізації цивілістичного судочинства. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матеріали міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 27–28 лютого 2015 р.). Ужгород : Ужгор. нац. ун-т, 2014. С. 63–65.

120. Бобрик В. І. Перспективи спрощення в Україні судового розгляду цивільних і господарських справ з невеликою ціною позову в контексті європейського досвіду. Підприємництво, господарство і право. 2015. № 3. С. 11–15

121. Бобрик В. І. Письмове провадження як форма оптимізації цивільного і господарського судочинства України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 11. Т. 2. С. 4–7.

122. Бобрик В. І. Питання впливу спеціалізації судів на диференціацію процесуального законодавства. Правотворча та правозастосовна діяльність: теорія, практика, професійний досвід : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 3 березня 2015 р.). К., 2015. С. 93–96.

123. Бобрик В. І. Питання інтеграції матеріально-правових норм процесуального характеру в цивільне процесуальне законодавство. Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6–7 лютого 2015 р.). Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2015. С. 90–93.

124. Бобрик В. І. Поглиблення диференціації цивільного та господарського судочинства як прояв імплементації європейських стандартів судочинства. Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України : зб. матеріалів наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 16 травня 2018 р.). К. : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. С. 22–24.

125. Бобрик В. І. Позовне провадження як основа внутрішньої матеріально-правової диференціації судових процедур у цивільному і господарському судочинстві. Судова апеляція. 2014. № 4 (37). С. 83–90.

126. Бобрик В. І. Поняття «спір про право» в наказному провадженні. Господарсько-правове, цивільно-правове та

фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України : зб. доп. та тез повідомл. учасників цивільно-прав. секції всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 14 листопада 2008 р.); Ред. Кол. С. Г. Кузьменко, О. І. Антонюк. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 66–70.

127. Бобрик В. І. Принцип правової визначеності та забезпечення однаковості судової практики в Україні. Європейська конвенція з прав людини та судочинство в Україні : зб. наук. пр.; За ред. В. І. Бобрика. К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 54–71.

128. Бобрик В. І. Проблеми набрання чинності судовим наказом у цивільному процесі. Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Острого, 30-31 травня 2008 р.). Острого : Вид-во НУ «Острозька академія», 2008. С. 141–145.

129. Бобрик В. І. Провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування як вид галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного процесу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 1. Т. 1. С. 139–142.

130. Бобрик В. І. Процесуальна оптимізація процедур судового контролю за виконанням рішень судів цивільної та господарської юрисдикцій як заключної стадії цивілістичного процесу. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2015. № 1 (І). С. 38–45.

131. Бобрик В. І. Процесуальні строки в цивілістичному процесі. Актуальні правові та організаційні проблеми публічного управління та судочинства : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 12–13 квітня 2013 р.): у 2-х ч. Ч. 2: Вплив вимог Європейської конвенції з прав людини на вітчизняне судочинство в адміністративних, цивільних і господарських справах. Актуальні проблеми здійснення адміністративного, цивільного та

господарського судочинства. К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. С. 32–45.

132. Бобрик В. І. Розуміння змісту мети сучасного цивілістичного судочинства як основа його оптимізації. Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 6-7 лютого 2015 р.). Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2015. С. 19–22.

133. Бобрик В. І. Роль рішень Конституційного Суду України в оптимізації процесуального регулювання цивільного і господарського судочинства. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право». 2014. Вип. 2. С. 215–221.

134. Бобрик В. І. Роль цивільного процесуального права як уніфікованого правового регулятора здійснення правосуддя в цивільних і господарських справах. Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30–31 січня 2015 р.). Львів : Західноукр. орг. «Центр правничих ініціатив», 2015. С. 38–40.

135. Бобрик В. І. Склад суду першої інстанції в цивілістичному судочинстві. Стратегія модернізації приватного права в сучасних умовах : зб. наук. пр. / За ред. В. І. Короля, Ю. В. Білоусова. К.-Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права, 2013. С. 298–302.

136. Бобрик В. І. Спеціалізація судів та диференціація процесуального законодавства : проблеми оптимізації цивілістичного правосуддя. Юридична наука. 2015. № 3. С. 7–13.

137. Бобрик В. І. Спеціалізація судової діяльності за законодавством України. Приватне право і підприємництво. 2019. Вип. 19. С. 73–77.

138. Бобрик В. І. Суд присяжних в цивілістичному процесі України : аргументи за і проти. Підприємництво, господарство і право. 2014. № 5. С. 15–19.

139. Бобрик В. І. Суди як юридичні особи публічного права. Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного

права в приватних відносинах : зб. наук. пр.; За ред. О. Д. Крупчана, О. О. Первомайського. К. : Ред. журн. «Право України», 2013. С. 134–146.

140. Бобрик В. І. Судова юрисдикція (підвідомчість) справ за участю Антимонопольного комітету України. Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання. Зб. наук. пр. (за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 20 листопада 2008 р.). К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. С. 285–291.

141. Бобрик В. І. Теоретико-методологічні засади співвідношення змісту понять «вид і порядок судочинства» та «правила проваджень» в цивільному і господарському процесах. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право». 2014. Вип. 1. С. 147–151.

142. Бобрик В. І. Теоретико-правові основи процесуальної оптимізації цивілістичного судочинства. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. XIV Редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса : Юридична література, 2014. С. 341–346.

143. Бобрик В. І. Теоретичні засади диференціації структури цивілістичного судочинства в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права : зб. наук. пр. 2015. Вип. 1. С. 13–17.

144. Бобрик В. І. Теоретичні засади реалізації в цивілістичному судочинстві України спрощеного провадження як шлях до його оптимізації. Людина і закон : публічно-правовий вимір : матеріали наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 7–8 листопада 2014 р.) : у 2-х ч. Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2014. Ч. I. С. 50–53.

145. Бобрик В. І. Теоретичні основи уніфікації процесуального регулювання цивілістичного правосуддя. Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 26–27 грудня 2014 р.) : у 2-х ч. Львів : Західноукр. орг. «Центр правничих ініціатив», 2014. Ч. 1. С. 79–81.

146. Бобрик В. І. Теоретичні передумови оптимізації цивілістичного судочинства : монографія. К. : «МП Леся», 2014. 87 с.

147. Бобрик В. І. Уніфікація процесуального права в сфері цивільного і господарського судочинства як напрям обмеження дуалізму форм судового захисту приватних прав та інтересів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 3-2. Т. 2. С. 21–24.

148. Бобрик В. І. Уніфікація цивільного та господарського судочинства як передумова обмеження дуалізму цивільної юрисдикції. Актуальні питання розвитку права та законодавства : наукові дискусії : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 28–29 листопада 2014 р.) : у 2-х ч. Львів : Західноукр. орг. «Центр правничих ініціатив», 2014. Ч. 1. С. 64–67.

149. Бобрик В. І. Уніфікація цивільного, господарського і адміністративного судочинства як загальний напрямок оптимізації судочинства в Україні. Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи : зб. наук. пр. круглого столу (с. залізний Порт, Херсонська обл., 28–29 травня 2010 р.). К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. С. 8–10.

150. Бобрик В. І. Форми захисту корпоративного права. Охорона корпоративних прав : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (1–2 жовтня 2010 р.). Івано-Франківськ : Прикарп. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2011. С. 7–11.

151. Бобрик В. І. Функції судової влади в цивільному судочинстві та їх вплив на його диференціацію. Актуальні проблеми юрисдикційного захисту приватних прав та інтересів в умовах судової реформи; За заг. ред. В. І. Бобрика. К. : НДІ приватного права і підприємства ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 7–24.

152. Бобрик В. І. Цивільна юрисдикція через призму частини третьої статті 124 Конституції України. Приватне право і підприємництво. 2017. Вип. 17. С. 52–56.

153. Бобрик В. І. Цивільне процесуальне право – уніфікований правовий регулятор цивільного і господарського судочинства в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. Вип. 6-2. Т. 1. С. 127–130.

154. Бобрик В. І. Цивільне та господарське судочинство : проблема уніфікації судових процедур. Наукова дискусія : питання юриспруденції : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Тернопіль, 27 листопада 2014 р.). Тернопіль, 2014. С. 32–36.

155. Бобрик В. І. Щодо доцільності уніфікації законодавства про цивільне, господарське та адміністративне судочинство. Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (23 квітня 2010 р.). К., 2010. Ч. 2. С. 304–305.

156. Бобрик В. І. Щодо мети господарського судочинства. Проблеми розвитку науки господарського права і вдосконалення господарського законодавства : матеріали круглого столу (м. Київ, 4 грудня 2015 р.). К. : Вид-во Ліра-К, 2015. С. 37–40.

157. Бобрик В. І., Бичкова С. С. Законна сила судового рішення та віндикація : пошук справедливості. Правовий порядок у підприємницьких відносинах : засоби забезпечення : зб. матеріалів круглого столу. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 42–46.

158. Бобрик В. І., Рязанцева Н. О. До проблеми визначення поняття «оптимізація судочинства». Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 4–5 червня 2010 р.). Луцьк : Волин. обл. друк., 2010. С. 336–338.

159. Бобрик В. І., Савчин Н. М. Процесуально-правова природа судових помилок у цивільному судочинстві України : монографія. Чернівці : Місто, 2017. 180 с.

160. Бобрик В. Международные приоритеты оптимизации гражданского судопроизводства в Украине. *Jurnalul juridic national : teorie și practică*. 2014. № 6 (10). С. 114–116.

161. Бобрик В. Перспективи впровадження процедури спрощеного розгляду в цивільному та господарському процесах України як спосіб їх оптимізації. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Svazek 1. Vydání 6. P. 563–568.

162. Бобрик В. Початок галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження : провадження у справах про визнання необґрунтованими активів і їх витребування. Перспективні напрямки юридичної науки на шляху до євроінтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Тернопіль, 2015. С. 22–24.

163. Бобрик В. Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову : європейський досвід і перспективи в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 12. С. 4–9.

164. Бобрик В. Цивільні процесуальні засоби протидії використанню підробленого виконавчого листа. Європейські стандарти захисту прав у цивільному судочинстві : випробування часом : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 вересня 2014 р.). К. : ВД «Дакор», 2014. С. 41–44.

165. Богданов А. А. Тектология : (Всеобщая организационная наука). В 2-х кн. М. : Экономика, 1989, Кн. 1. 304 с.

166. Богданов А. А. Тектология : (Всеобщая организационная наука). В 2-х кн. М. : Экономика, 1989, Кн. 2. 351 с.

167. Бозя Я. О., Воронов М. П., Дяченко С. В. Поняття наказного провадження. Сучасні питання економіки і права. 2014. С. 117–119.

168. Бойко В. Проблеми правосуддя в Україні і шляхи їх вирішення. *Право України*. 2002. № 3. С. 4; Васильева А. С. Соотношение судебного контроля и правосудия. *Российский судья*. 2006. № 7. С. 17–19.

169. Бойко Н., Миронова В. Українсько-давньогрецько-латинський словник. 2-ге вид., допов. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 271 с.

170. Бойков А. Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990–1996 гг. Москва : Изд-во НИИСЗ, 1997. 383 с.

171. Большая советская энциклопедия. Гл. ред. А. М. Прохоров, 3-е изд. Т. 1–30. 1969–78. Т. 8. Дебитор – Евкалипт. М. : Советская энциклопедия, 1972. 592 с.

172. Большая советская энциклопедия. Гл. ред. А. М. Прохоров, 3-е изд. Т. 1-30. 1969–78. Т. 18. Никко – Отолиты. М., «Сов. энциклопедия», 1974. 632 с.

173. Бондар І. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2009. 211 с.

174. Боннер А. Т. Некоторые проблемы социалистического правосудия. Труды. ВЮЗИ. Т. 17 : Вопросы гражданского процессуального права. М., ВЮЗИ, 1971. С. 189–206.

175. Боннер А. Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе. М. : Юрид. лит., 1980. 416 с.

176. Боннер А. Т. Существует ли «юридический процесс». Труды ВЮЗИ. М. : ВЮЗИ, 1980. С. 51–61.

177. Боровиков С. А. Влияние норм материального права на нормы арбитражного процессуального права : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. 175 с.

178. Борщенко В. В. Групові позови в господарському процесі. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04, НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. Київ, 2015. 190 с.

179. Братель О. «Процесуальна аналогія» як об'єктивна дійсність сучасного цивільного судочинства України. Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 27 трав. 2016 р. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. цивіл. права та процесу, Каф. охорони інтелектуал. власності, цивіл.-прав. дисциплін ; Всеукр.

громад. орг. «Асоціація цивілістів України». – Харків : ХНУВС, 2016. С. 323–326.

180. Бринцев В. Д. Судебная власть. Правосудие : пути реформирования в Украине. Х. : Ксилон, 1998. 186 с.

181. Бринцев В. Д. Судебная власть (правосудие). Итоги реформ 1992–2003 гг. на Украине. Харьков : Ксилон, 2004. 224 с.

182. Бринцев В. Д. Теория и практика управления судом в правовом государстве. К. : Юрінком Інтер, 2010. 440 с.

183. Бугаевский А. А. Гражданский процесс в его движении с приложением типичных дел : опыт изучения гражданского процесса для судей, членов коллегий защитников и др. Л. : Военная типография, 1924. 127 с.

184. Бутирська І. А. Диференціація господарської процесуальної форми. Актуальні проблеми господарського права і господарського процесу : Матеріали круглого столу (м. Київ, 9 листопада 2018 р.). К. : Видавництво Ліра-К, 2018. С. 195–199.

185. Бутирський А. А. Реалізація принципу спеціалізації в судовій системі України. Вісник господарського судочинства. 2012. № 6. С. 195–200.

186. Бюлов О. Учение о процессуальных возражениях и процессуальные предпосылки. Пер. с нем. Д. С. Ксенофонтовой; отв. ред. Д. Х. Валеев. Москва : Статут, 2019. 240 с.

187. Валеев Д. Х. Виды гражданских судопроизводств и исполнительное производство. Новеллы гражданского процессуального права : Материалы Всероссийской научно-практической конференции (30–31 января 2004 г., МГЮА). М., 2004. С. 136–137.

188. Валуева Н. Понятие и особенности приказного производства как вида гражданского судопроизводства в Украине. LEGEA SI VIATA. 2014. № 12/2. С. 15–18.

189. Вандышев В. В., Дернова Д. В. Гражданский процесс. Конспект лекций. Издание 3-е, доп. и перераб. СПб. : Питер, 2004. 157 с.

190. Ванеева Л. А. Судебное познание в советском гражданском процессе : Учеб. пособ.; под ред. проф. Н. А. Чечиной. Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 1972. 134 с.

191. Васильев А. М. Правовые категории : Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. М. : Юридическая литература, 1976. 264 с.

192. Васильев С. В. Гражданский процесс. Курс лекций. Харьков : Эспада, 2010. 682 с.

193. Васильев С. В. Гражданский процесс : учебное пособие 2-е изд., доп. Харьков : Одиссей, 2007. 511 с.

194. Васильев С. В. Деликтное судопроизводство (судопроизводство о возмещении вреда) : учеб. пособие. Х. : Одиссей, 2005. 448 с.

195. Васильев С. В. Энциклопедия гражданского процесса. Х. : Харьков юридический, 2009. 816 с.

196. Васильева А. С. Соотношение судебного контроля и правосудия. Российский судья. 2006. № 7. С. 17–19.

197. Васильев С. В. Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ : навчальний посібник. Харків : Еспада, 2012. С. 370 с.

198. Васильев С. В. Порівняльний цивільний процес : Підручник. Київ : Алерта, 2015. 352 с.

199. Васильев С. В. Судова практика : поняття, значення і види. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. 2013. № 1082, вип. 16. С. 191–195.

200. Васильев С. В. Цивільний процес : навчальний посібник. Харків : ТОВ «Одиссей», 2008. 480 с.

201. Васильевский Е. В. Курс гражданского процесса : Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. М. : Статут, 2016. 624 с.

202. Васильевский Е. В. Учебник гражданского процесса. 2-е изд., перераб. М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1917. 429 с.

203. Васильевский Е. В. Учебник гражданского процесса. МГУ им. М. В. Ломоносова, юрид. фак., каф. граждан. процесса, КубГУ, юрид.

фак., каф. граждан. процесса и трудового права. Краснодар : Совет. Кубань, 2003. 524 с.

204. Введение в философию : Учеб. пособие для вузов. Авт. колл. : Фролов И. Т. и др. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Республика, 2003. 623 с.

205. Веливис С. И. Об оставлении судом гражданских дел без рассмотрения. Вестник Московского университета. Серия «Право». 1969. № 5. С. 59–67.

206. Великий Д. П. Единство и дифференциация уголовно-процессуальной формы : история, современность, перспективы : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Моск. гос. юрид. академия. М., 2001. 211 с.

207. Вербіцька М. В. Наказне провадження в цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львівський національний ун-т імені Івана Франка. Львів, 2011. 231 с.

208. Вершинин А. П. Способы защиты гражданских прав в суде : дис. ... докт. юрид. наук в форме науч. докл. : 12.00.03 Санкт-Петербург. ун-т. СПб., 1998. 56 с.

209. Видоборець Т. Забезпечення позову при розгляді справи в МКАС : міф чи реальність? Юридична газета. 2010. Випуск № 38 (21.09.2010).

210. Виды гражданского судопроизводства : учеб. Пособие. Трещева Е. А., Дерюшкина Т. А., Юдин А. В. и др.; отв. ред. Трещева Е. А.; Самар. Гос. Ун-т. Самара : Самар. Ун-т, 2007. 318 с.

211. Вукот М. А. Еще раз о правовой природе исполнительного производства. Актуальные проблемы процессуальной цивилистической науки. Материалы, посвященные 80-летию профессора М. А. Вукот. Саратов. 2003. С. 50–53.

212. Вукот М. А., Зайцев И. М. Гражданский процесс России : Учебник. М. : Юрист, 1999. 384 с.

213. Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України : дис. ... канд. юрид. наук:12.00.10. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». К. 2004. 187 с.

214. Висновок Венеціанської комісії CDL-AD(2015)027. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/\\$FILE/Висновок_Венеціанської_комісії_CDL-AD\(2015\)027.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/$FILE/Висновок_Венеціанської_комісії_CDL-AD(2015)027.pdf)

215. Витрук Н. В. Механизм реализации политических прав и свобод граждан. Советское государство в условиях развитого социалистического общества. М., 1978. С. 93–127.

216. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. Отв. ред. : Патюлин В. А. М. : Наука, 1979. С. 35–42.

217. Витушко В. А. Общенаучная методология в цивилистике . Журнал российского права. 2000. № 3. С. 54–60.

218. Вільгушинський М. Й. До питання реалізації принципу спеціалізації в системі судів загальної юрисдикції. Адвокат. 2012. № 6 (141). С. 9–13.

219. Войтовський В. С. Касаційне оскарження у цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 208 с.

220. Волошин Ю. О. Принцип. Юридична енциклопедія : В 6 т. Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», Т. 5. 2003. С. 110–111.

221. Воронов К. М. Концепції взаємодії державних судів і міжнародних комерційних арбітражів. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 4. С. 80–83

222. Воскобитова Л. А. Сущностные характеристики судебной власти. Ставрополь : Ставропольсервисшкола, 2003. 160 с.

223. Габай Т. В. Педагогическая психология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. 4-е изд., стер. М. : Издательский центр «Академия», 2008. 65 с.

224. Гагаринов А. В. Понятие гражданского процесса. Правоведение. 1998. № 4. С. 96–99.

225. Гадомський Д. Інститут групових (класових) позовів як

інструмент захисту порушених або оспорюваних прав. Юридичний журнал. 2006. № 10. С. 107–110-

226. Галушко К. Ю. Спенсер Герберт. Енциклопедія історії України : у 10 т. Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2012. Т. 9 : С. 742.

227. Гаркуша О. О. Організація і діяльність судів цивільної юрисдикції в Україні : автореф. дис. ...канд.. юрид. наук : 12.00.10. Акад. адвокатури України. Київ, 2009. 21 с.

228. Гарсія Гаррідо М. Х. Римское частное право : Казусы, иски, институты. Перевод с испанского; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. М. : Статут, 2005. 812 с.

229. Герасимова А. А. Функции судебной власти в механизме современного российского государства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Пензенский государственный университет. Пенза, 2011. 218 с.

230. Гетманцев О. В. Звернення судових рішень до виконання в системі цивільного судочинства. Науковий вісник Чернівецького університету. 2013. Випуск 660. Правознавство. С. 75–80.

231. Гетманцев О. В. Методологія науки цивільного процесуального права. Вісник Чернівецького університету. 2011. Випуск 578. Правознавство. С. 76–79.

232. Гетманцев О. В. Системний підхід у науці цивільного процесуального права. Науковий вісник Чернівецького університету. 2011. Випуск 597. Правознавство. С. 69–73.

233. Гладышев С. И. Исполнительное производство Англии. М. : Лекс-Книга», 2002. 223.

234. Гойман В. И. Обеспечение реализации закона в современных условиях. Советское государство и право. 1991. № 12. С. 12–22.

235. Голиченко М. М., Жильцова Н. А. О спорности в делах особого производства. Арбитражный и гражданский процесс. 2006. № 8. С. 10–14.

236. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. Под ред. : Попова Ю. А., Треушников М. К. Краснодар : Изд-во КГАУ, 2004. 484 с.

237. Гольмстен А.Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. С-Пб. : Тип. В.С. Балашева, 1885. 334 с.

238. Гончаренко В. Г. Концептуальні питання правової реформи в Україні. Вісник Академії адвокатури України. 2006. № 5. С. 20–29.

239. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х. : Право, 2012. 447 с.

240. Городовенко В. В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя. Вісник Верховного Суду України. 2008. № 1. С. 12–15.

241. Городовенко В. Про становище незалежної судової влади. Право України. 2002. № 9. С.120–123.

242. Горшенев В. М. Процессуальная форма и ее назначение в советском праве. Советское государство и право. 1973. № 12. С. 18–24.

243. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М. : Юрид. лит., 1972. 258 с.

244. Горшенев В.М., Дружков П.С. О системе процессуального права в советском государстве. Вопросы правоведения. Новосибирск, 1970. Вып. 5. С. 12–24.

245. Грабовська О. Специфіка формування предмета доказування в цивільному процесі. Підприємство, господарство і право. 2016. № 3. С. 15–20.

246. Гражданский процесс : учеб. для вузов. Под ред. М. К. Треушникова д.ю.н., проф., засл. деятеля науки РФ. -2-е изд., перераб. и доп. М. : Городец, 2007. 783 с.

247. Гражданский процесс : учебник для вузов. Отв. ред. В. В. Ярков. 7-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2009. 750 с.

248. Гражданский процесс в межкультурном диалоге : Евразийский контекст : Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18–21 сентября 2012 г., Москва, Россия : сб. доклад. Под ред. д.ю.н. Д.Я. Малешина; Международная ассоциация процессуального права. М. : Статут, 2012. 720 с.

249. Гражданский процесс зарубежных стран : учеб. пособие. С. А. Алехина и др.; под ред. А. Г. Давтян; М-во образования и науки Рос. Федерации, Моск. гос. юрид. акад. Москва : Проспект, 2009. 480 с.

250. Гражданский процесс России : учеб. Афанасьев С. Ф., Бахарева О. А., Вилкут М. А. и др.; под ред. М. А. Вилкут. М. : Юристъ, 2004. 459 с.

251. Гражданский процесс Украины : учебник для студ. юрид. спец. вузов. Ю. С. Червоний и др. Под ред. Ю. С. Червоний ; Одесская национальная юридическая академия. К. : Истина, 2006. 399 с.

252. Гражданский процесс Украины : Учебное пособие. Ю. С. Червоний, В. О. Ермолаева, Е. Н. Соломахина, Е. А. Голубцова и др.; Отв. ред. Ю. С. Червоний. Х. : «Одиссей», 2003. 352 с.

253. Гражданский процесс. Общая часть : Учебник; Под общ. ред. : Белова Т.А., Колядко И.Н., Юркевич Н.Г. Минск : Амалфея, 2000. 576 с.

254. Гражданский процесс. Учебник. Авдеенко И. И., Евсеев П. Н., Кабакова М. А., Калистратова Р. Ф., и др.; Отв. ред. : Чечина Н. А., Чечот Д. М. М. : Юрид. лит., 1968. 456 с.

255. Гражданский процесс. Учебник. Воложанин В.П., Кайгородов В.Д., Кац А.К., Козлов А.Ф., и др.; Отв. ред. : К. И. Комиссаров, Осипов Ю.К. М. : БЕК, 1996. 475 с.

256. Гражданский процесс. Учебник. Издание третье, переработанное и дополненное; Под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. М. : ПБОЮЛ Гриженко Е. М., 2000. 544 с.

257. Гражданский процесс : Курс лекций, читанных проф. Ю. С. Гамбаровым. 1894/95 ак. г. Гражданский процесс. Хрестоматия. Учебное пособие. 3-е издание. Под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2015. 896 с.

258. Гражданский процесс : учеб. 3-е изд., перераб. и доп.; под ред. М. К. Треушникова. М. : Издательский Дом «Городец», 2010. 816 с.;

259. Гражданский процесс : учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция». Абушенко Д. Б., Воложанин В. П., Загайданова С. К. и др.; Отв. ред. В. В. Ярков. 5-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2004. 687 с.

260. Гражданский процесс : учеб. пособие. В. А. Кройтор, С. Г. Кузьменко, Л. В. Сапейко и др.; под ред. В. А. Кройтора. 5-е изд., перераб. и доп. Х. : Эспада, 2010. 264 с.

261. Гражданский процесс : Учебник для бакалавров. Отв. ред. Блажеев В.В., Уксусова Е.Е. М. : Издательство «Проспект», 2015. 736 с.

262. Гражданский процесс : Учебник для юрид. ин-тов и фак. Вукот М. А., Воронков Г. В., Гукасян Р. Е. и др.; Под ред. К. С. Юдельсона. М. : «Юридическая литература». 1972. 440 с.

263. Гражданский процесс : Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Под ред. М.К. Треушникова. М. : Городец, 2007. 784 с.

264. Гражданский процесс : Учебник. Под ред. д.ю.н., проф. А. Г. Коваленко, д.ю.н., проф. А. А. Мохова, д.ю.н., проф. М. Н. Филиппова. М. : Юридическая фирма «КОНТРАКТ», «ИНФРА-М», 2008. 448 с.

265. Гражданский процесс : Учебник. Под ред. М. К. Треушникова. 6-е изд., перераб. и доп. М. : Издательский Дом «Городец», 2018. 832 с.

266. Гражданский процесс : Хрестоматия. Аргунов В. В., Борисова Е. А., Скрипников И. А., Салогубова Е. В., Треушников А. М. Под ред. М. К. Треушникова. М. Городец, 2005. 896 с.

267. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь : закон Республики Беларусь от 11.01.1999 № 238-3 URL: <http://kodeksy.by/grazhdanskiy-processualnyy-kodeks>

268. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан : закон Республики Казахстан от 13.07.1999 № 412-1 URL: https://online.zakon.kz/ Document/?doc_id=34329053

269. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова : закон Республики Молдова от 30.05.2003 № 225 URL: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=286229>

270. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации в схемах с комментариями. По сост. на 13 дек. 2010 г. : науч.-практ. учеб. пособие. Отв. ред. Г. Д. Улетова. 4-е изд., доп. и перераб. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2011. 562 с.

271. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации : федеральный закон Российской Федерации от 14.11.2002 № 138-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39570/364556ad9d938ff4e92168304bd596d2bbcb4216/

272. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. Решетникова И. В., Ярков В. В.; Редкол. : Алексеев С. С., Бельх В. С., Казаков А. В., Пиликин Г. Г., Плетнев В. А., Стоякин Г. ., Якушев В. С., Ярков В. В. М., Екатеринбург : Норма, 1999. 312 с.

273. Гражданское право : Учебник в 3-х томах. Под ред. Сергеева А. П., Толстого Ю. К. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Проспект, 2005. Т. 1. 765 с.

274. Гражданское процессуальное право России : Учеб. для вузов. Моск. гос. юрид. акад. Под ред. М. С. Шакарян М. : Юристъ, 2002. 634 с.

275. Гражданское процессуальное право Украинской ССР : учеб. пособие для юрид. спец. вузов. Штефан М. И., Дрижчаная Е. Г., Радзиевская Л. К. и др. К. : Выща шк., 1989. 320 с.

276. Гражданское процессуальное право : учебник для бакалавров : для вузов по направлению 030900 «Юриспруденция». С. Ф. Афанасьев, А. И. Зайцев; Саратов. гос. юрид. акад. – 4-е изд., перераб. и доп. М. : Юрайт, 2013. 655 с.

277. Гражданское процессуальное право : учебник. Алехина С. А., Блажеев В. В., Боннер А. Т. и др.; под ред. Шакарян М. С. М. : Велби : проспект, 2004. 584 с.

278. Гражданское процессуальное уложение Германии (Deutsche Zivilprozessordnung mit Einfuehrungsgesetz) : Ввод. закон к Гражд. процессуальному уложению : пер. с нем. В. Бергманн, введ., сост. М. : Wolters Kluwer Russia, 2006. 472 с.

279. Граціанов А. І. Процес систематизації та уніфікації законодавства і розвиток правової ситеми України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нац. акад. внутр. справ України. К., 2004. 185 с.

280. Грегуль Г. Вимоги до юридичних термінів. Проблеми Української термінології. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. Політехніка», 2008. С. 294–297.

281. Грибанов Ю. Ю. Рассмотрение дел в порядке упрощенного производства в гражданском и арбитражном процессе : Сравнительное исследование правовых систем России и Германии : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Кемеровский государственный университет. Кемерово, 2007. 235 с.

282. Громов И. А., Мацкевич А. Ю., Семенов В. А. Западная теоретическая социология. СПб. : Ольга, 1996. 286 с.

283. Громов С. А. Соотношение частного и публичного права в российской системе права : тенденции дифференциации и интеграции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Северо-западная академия государственной службы. СПб., 2004. 226 с.

284. Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.15. Москов. гос. юрид. академия им. О Е Кутафина. М., 2010. 409 с.

285. Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве : монография. М. : Проспект, 2010. 264 с.

286. Громошина Н. А. Судебная власть и правосудие в гражданском судопроизводстве. LEX RUSSICA (РУССКИЙ ЗАКОН). 2008. № 5. С. 1048–1074.

287. Грось Л. А. Влияние норм материального права на гражданское процессуальное право (научно-практические проблемы) : дис. ...

д-ра юрид. наук : 12.00.03 12.00.04. Хабаровская государственная академия экономики и права. Хабаровск, 1999. 527 с.

288. Грошевий Ю. М. Актуальні проблеми судоустрою та судочинства в Україні. Унів. наук. зап. 2007. № 1. 2007. С. 6–12.

289. Грошевий Ю. М. Вибрані праці; упоряд. : О. В. Капліна, В. І. Маринів. Х. : Право, 2011. 656 с. Грошевий Ю. М., Марочкін І. Є. Органи судової влади в Україні. К. : Ін Юре, 1997. 20 с.

290. Грошевой Ю. М. Законодательство о судоустройстве Украины и проблемы его классификации. Правова система України : теорія і практика : тези доп. і наук. повідомлень наук.-практ. конф., 7–8 жовтня 1993 р. Президія Верховної Ради України; АН України. Ін-т держави і права; відп. ред. Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко; укл. М. І. Малишко, В. М. Стретович. К., 1993. С. 354–356.

291. Губська А. В., Києвець О. В. Групові позови в цивільному процесі : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2015. 180 с.

292. Гук Б. М. Проблеми дефініції поняття виконавчого провадження. Університетські наукові записки. 2009. № 1 (29). С. 101–106.

293. Гукасян Р. Е. Влияние материально-правовых отношений на форму процесса в исковом производстве. Вопросы теории и практики гражданского процесса : межвуз. науч. сб. Саратов. юрид. ин-т им. Д. И. Курского ; отв. ред. К. С. Юдельсон. Саратов, 1976. Вып. 1. С. 25–32.

294. Гукасян Р. Е. Соотношение материального и процессуального права – важная проблема юридической науки на современном этапе. Вопросы развития и защиты прав граждан : межвуз. темат. сб. Калинин. гос. ун-т ; отв. ред. Р. Е. Гукасян. Калинин, 1977. С. 5–15.

295. Гукасян Р. Е. Соотношение материального и процессуального права, норм и правоотношений. Труды ВЮЗИ. Проблемы соотношения материального и процессуального права. М.; 1980 С. 14–19.

296. Гурвич М. А. Об экономии процессуальных средств в советском гражданском судопроизводстве. Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства. Саратов, 1962. С. 184–189.

297. Гурвич М. А. Рецензия на книгу В. К. Пучинского «Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству». М., Госюриздат, 1962. 89 с. Правоведение. 1964. № 3. С. 131–135.

298. Гусарев С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. Альманах права. 2011. Вип. 2. С. 29–33.

299. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навчальний посібник. К. : Знання, 2005. 655 с.

300. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Національний університет «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х., 2011. 37 с.

301. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 431 с.

302. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія. Х. : Право, 2010. 352 с.

303. Гусаров К. В. Функції правосуддя у цивільному процесі. Зовнішня торгівля : право та економіка. 2006. № 3. С. 81–83.

304. Гусаров К. В. Функціональні повноваження суду в стадії розгляду цивільної справи та проблема заочного рішення. Українське право. № 1. Київ, 2004. С. 136–142.

305. Гуценко К. Ф., Ковалев М. А. Правоохранительные органы Учебник для юридических вузов и факультетов. Под ред. К. Ф. Гуценко. М. : Зерцало, 2007. 440 с.

306. Давтян А. Г. Гражданское процессуальное право Германии. М. : Городец, 2000. 320 с.

307. Давыдов В. В. Теория деятельности и социальная практика. Вопросы философии. 1996. № 5. С. 52–62.

308. Дайджест судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають на стадії виконання судових рішень від 01.08.2019 URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_VP_11_2019_1.pdf

309. Дамбаева И. Некоторые проблемы заочного производства в гражданском процессе Российской Федерации. Арбитражный и гражданский процесс. 2006. № 10. С. 18–20.

310. Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве : теоретико-прикладные проблемы : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.15. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2008. 51 с.

311. Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве : теоретико-прикладные проблемы. М. : Волтерс Клувер, 2007. 364 с.

312. Дегтярев С. Л. Судебные процедуры в современном гражданском процессе. Арбитражный и гражданский процесс. 2004. № 10. С. 12–14.

313. Дегтярев С. Соотношение правовых категорий «правосудие» и «судопроизводство» в гражданском процессе. Арбитражный и гражданский процесс. 2006. № 8. С. 5–.

314. Дем'янова О. В. Чинники формування стадійної структури цивільного судочинства. Право і суспільство. 2018. № 5. С. 76–82.

315. Демченко С. Проблеми підвищення ефективності господарського судочинства. Вісник Національної академії прокуратури України. 2010. № 1. С. 20–24.

316. Демченко С. Ф. Про поняття «правосуддя» і «доступність правосуддя». Вісник Академії правових наук України. 2010. № 2. С. 96–102.

317. Демченко С. Ф. Теоретико-методологічні засади ефективності господарського судочинства : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.04; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. К., 2010. 429 с.

318. Деришев Ю. В. Оптимизация досудебного производства в уголовном процессе России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Омский юридический институт МВД РФ. Омск, 1999. 25 с.

319. Дерій О. О. Аліментні зобов'язання в цивілістичному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. К., 2014. 18 с.

320. Дика А. О. Сутність цивілістичного процесу та його значення для розробки оптимальних процедур, спрямованих на охорону та захист цивільних прав. Часопис Київського університету права. 2016. № 4. С. 217–220.

321. Дмитриев Ю. А. Черемных Г. Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека. Государство и право. 1997. № 8. С. 44–50.

322. Добровольная (беспорная) юрисдикция в России и за рубежом (Восточная и Западная Европа, Латинская Америка, Китай); под ред. В. В. Аргунова. М. : Статут, 2014. 352 с.

323. Добровольский А. А., Иванова С. А. Основные проблемы исковой формы защиты права. М., МГУ, 1979. 145 с.

324. Дождев Д. В. Римское частное право : Учебник для вузов. Под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В. С. Нерсесянца. 2-е изд., изм. и доп. М. : Норма, 2006. 284 с.

325. Дорофеев В. Оппонент или Пояснительная записка к речи Н. И. Бухарина на одной из гражданских панихид 1928 г. Литературная газета. 1988. № 49 (7 декабря). С. 13.

326. Дрейшев Б. В. Правотворческие отношения в советском государственном управлении. Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. 175 с.

327. Дубов Г. Плюралізм правової методології : зміст, особливості інтерпретацій та умов формування юридичної науки на сучасному етапі розвитку. Часопис Київського університету права. 2011. № 1. С. 48–51.

328. Дудник Р.М. Галузева диференціація українського права : поняття, рівні і тенденції розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 209 с.

329. Дузінкевич Т. І. Повноваження суду першої інстанції цивільної юрисдикції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2015. 279 с.

330. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. М. : Канон, 1995. 352 с.

331. Дюрягин И. Я. Применение норм советского права и социальное (государственное) управление. Теоретические проблемы : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Свердловский юрид. ин-т. Свердловск, 1975. 35 с.

332. Елисеев Н. Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран : Учеб. 2-е изд., перераб. и доп. М. : ТК Велби, Из-во Проспект, 2004. 604 с.

333. Елисейкин П. Ф. Особенности судебного рассмотрения отдельных категорий гражданских дел : учеб. пособие. Ярославль : Яросл. гос. ун-т, 1974. 34 с.

334. Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Л., 1974. 31 с.

335. Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности и компетенция суда в особом производстве по советскому гражданскому процессуальному праву. Ученые записки Дальневосточного государственного университета (юридические науки). Т. 14. 1968. С. 26–40.

336. Елисейкин П. Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение. М. : Юрид. лит., 1973. 127 с.

337. Ершов В. В. Конституционные проблемы судоустройства и судопроизводства. Российская юстиция. 1999. № 2. С. 46–52.

338. Етимологічний словник української мови. У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Т. 5. Р-Т. Уклад. : Р. В. Болдирев та ін. К. : Наук. думка, 2006. 704 с.

339. Ефимова Ю. В. Специализация гражданско-процессуальной деятельности : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. 199 с.

340. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с.

341. Женетль С., Чучунова Н. Некоторые проблемы упрощенного производства. Арбитражный и гражданский процесс. 2005. № 12. С. 9–13.

342. Жеребкін В. Є. Логіка : Підручник. 9-те вид., стер. К. : Т-во «Знання», КОО, 2006. 255 с.

343. Жеруолис И. А. Сущность советского гражданского процесса. Редкол. : Булота А., Вансявичюс С., Жеруолис И., Жюрис А. (Отв. ред.), Пальскис Е. Вильнюс : Минтис, 1969. 204 с.

344. Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам : актуальные вопросы : монография. М. : Проспект, 2013. 560 с.

345. Жилин Г. А. Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции. М. : Городец, 2000. 320 с.

346. Жилин Г. А. Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции : дисс. ... докт. юрид. наук в форме науч. доклада : 12.00.03. Ур. гос. юрид. акад. М., 2000. 70 с.

347. Житловий Кодекс Української РСР 30 червня 1983 р. № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>

348. Жуйков В. М. Судебная защита прав граждан и юридических лиц. Москва : Городец, 1997. 318 с.

349. Забрамная Н. Ю. Пересмотр судебных постановлений по вновь открывшимся или новым обстоятельствам в гражданском процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. М., 2016. 31 с.

350. Загайнова С. К. Судебные акты в гражданском и арбитражном процессе : теоретические и прикладные проблемы :

дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.15. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2008. 485 с.

351. Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М. : «Волтерс Клувер», 2007. 400 с.

352. Загайнова С. К. Судебный прецедент : проблемы правоприменения. М. : Издательство НОРМА, 2002. 176 с.

353. Загальна теорія держави і права : Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

354. Зайвий Т. В. Співвідношення понять «вид цивільного судочинства», «вид провадження» та «порядок розгляду певних категорій цивільних справ». Південноукраїнський правничий часопис. 2011. № 3. С. 121–123.

355. Зайцев И. М. Процессуальные функции гражданского судопроизводства. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1990. 137 с.

356. Зайцев И. М. Сущность хозяйственных споров. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1974. 157 с.

357. Зайцев И. М., Рассахатская Н. А. Гражданская процессуальная форма : понятие, содержание и значение. Государство и право. 1995. № 2. С. 47–70.

358. Зайцев Р. В. Признание и приведение в исполнение в России иностранных судебных актов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2005. 26 с.

359. Захарова О. Процесуальні гарантії в цивільному процесі. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Випуск № 83. 2010. С. 32–34.

360. Захарова О. Система процесуальних гарантій у цивільному процесі. National law journal:theory and practice. 2015. № 3. С. 53–56.

361. Захарова О. С. Завдання цивільного судочинства. Деякі теоретичні проблеми. Адвокат. 2009. № 11(110). С. 10–13.

362. Заходи процесуального примусу : Науково-практичний коментар Глави 9 Розділу I Цивільного процесуального кодексу України; С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, М. О. Гетманцев. К. : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 18 с.

363. Згама А. О. Апеляційний перегляд судових актів за цивільним, господарським та адміністративним процесуальним законодавством : питання уніфікації та диференціації. Юридичний науковий електронний журна. 2015. № 1. С. 67–70. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/18.pdf

364. Здрок О. Н. Гражданский процесс зарубежных стран. Курс лекций : Учебное пособие. Мн. : БГУ, 2004. 147 с.

365. Зейдер Н. Б. Предмет и система советского гражданского процессуального права. Правоведение. 1962. № 3. С. 69–82.

366. Зеленецкий В. С. Структура советского уголовного процесса. Проблемы правоведения : республик. междувед. науч. сб. К. : Вища школа, 1981. Вып. 42. С. 100–107.

367. Земельний кодекс України 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

368. Зуб А. Дифференциация гражданской процессуальной формы сквозь призму синергетики и теоретичного моделирования. Национальный юридический журнал : теория и практика. 2015. № 6 (16). С. 139–143.

369. Зуб О. Ю. Спрошене провадження як модель цивільного судочинства. Проблеми законності : зб. наук. пр. 2015. Вип. 131. С. 62–70.

370. Зубович М. М. Ценностный аспект методологии гражданской процессуальной науки. Сибирский юридический вестник. 2004. № 3. С. 70–73.

371. Ивакин В. Н. Юридическая природа возбуждения гражданского дела в суде общей юрисдикции. Вестник Университета имени О. Е. Кутафина. 2017. № 3. С. 59–71.

372. Иванчишин П. А. Общество. Государство. Власть : учеб. пособие. М. : Граница, 1994. 383 с.

373. Иеринг Р. Цель в праве. Перевод. СПб. : Изд. Н. В. Муравьева, 1881. Т. 1. 412 с.

374. Исаенкова О. В. Виды гражданского судопроизводства в новом процессуальном законодательстве. Новеллы гражданского процессуального права : материалы науч.-практ. конф., посвящ. 80-летию М. С. Шакарян. МГЮА, 30–31 января 2004 г.; отв. ред. Н. А. Громошина. М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. С. 130–134.

375. Исаенкова О. В. Проблемы исполнительного права в гражданской юрисдикции : автореф. дис. ... докт. юрид. наук:12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2003. 17 с.

376. Исаенкова О. В., Демичев А. А., Соловьева Т. В., Ткачева Н. Н. Иск в гражданском судопроизводстве : сб.; под ред. О. В. Исаенковой. М. : Волтерс Клувер, 2009. 216 с.

377. Иск и исковая форма защиты в гражданском процессе. О. В. Исаенкова, О. В. Николайченко, Т. В. Соловьева, Н. Н. Ткачева; под ред. О. В. Исаенковой. М. : Юрайт, 2019. 183 с.

378. История теоретической социологии. В 4-х т. Отв. ред. и составитель Ю.Н. Давыдов. Т. 4. СПб. : РХГИ, 2000. 736 с.

379. Ігонін Р. В. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів виконавчого провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Національна академія держ. податкової служби України. Ірпінь, 2007. 211 с.

380. Ілюпол І. М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2018. 250 с.

381. Каган М. С. Избранные труды : в 7 томах. Том I. Проблемы методологии. Санкт-Петербург : Петрополис, 2005. 356 с.

382. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения. М. : Юрид. лит., 1965. 204 с.

383. Калашник О. Аналогія як спосіб подолання прогалин у цивільному судочинстві. Юридичний вісник. 2014. № 6. С. 334–341.

384. Калініченко Ю. В. Родовий та видовий об'єкти завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину. Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 819–821.

385. Калюжний Р. А., Атаманчук І. В. Розвиток процесуального права України. К. : «МП Леся», 2015. 188 с.

386. Каминская В. И. Место процессуальных норм в системе советского права. Демократические основы советского социалистического правосудия. Под ред. М. С. Строговича. М., 1965. С. 63–129.

387. Караванський С. Й. Бережін мовне багатство України! (Продовження. До уваги міністерства юстиції України). URL: <https://varta.kharkov.ua/blogs/karavanskyi/1105815>; Натрапив у юридичній літературі на зворот прийняти справу до провадження. Що він означає? URL: http://movakrapka.blogspot.com/2015/10/blog-post_14.html?m=0

388. Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав в цивілістичному процесі : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 2.00.03. К., 2014. 36 с.

389. Кармаза О. О. Поняття та зміст цивілістичного юридичного процесу. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького : Журнал. Серія Право. 2017. № 3(15). С. 146–152.

390. Карнаух Т. М. Проблеми застосування правової аналогії у цивільному судочинстві України. Наук. зап. НаУКМА. Сер. Юрид. науки. 2010. Т. 103. С. 106–109.

391. Карташов В. Н. Юридическая деятельность : понятие, структура, ценность. Под ред. : Матузов Н. И. – Саратов : Изд-во Саратов-ун-та, 1989. 218 с.

392. Каск Л. И. Системный подход в познании государства и права. Правоведение. 1977. № 4. С. 31–40.

393. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права : учеб. пособие. М. : Высшее образование, 2008. 358 с.

394. Квасневська Н. Д. Відповідальність за постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Державний науково-дослідний інститут МВС. К., 2009. 186 с.

395. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства : становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Нац. акад. внутр. справ. К., 2013. 35 с.

396. Кельман М. С. Юридична наука : проблеми методології. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.

397. Керимов Д. А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. 560 с.

398. Кивалов С. В. Судебная реформа в Украине : разочарования и надежды. Одесса : Юридична література, 2010. 271 с.

399. Кібенко О., Уркевич В. Підходи Великої Палати Верховного Суду до визначення юрисдикційності спорів. Судебно-юридическая газета. 2020. 24 березня. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/164290-pidkhodi-velikoyi-palati-verkhovnogo-sudu-do-viznachennya-yurisdiktsiynosti-sporiv?fbclid=IwAR2FbIrsVFSL64rP4-xNA4JkNcYLPb-An5uojKhA Gru4fWHkZS9zzF4upck>

400. Ківалова Т. С. Діалектичний метод та системний підхід як методологічна основа наукових досліджень у галузі цивільного права (на прикладі деліктних зобов'язань). Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2010. Т. 9. С. 204–216.

401. Клеандров М. И. О составляющих понятия «экономическое правосудие». Актуальные проблемы науки и практики коммерческого права. Вып. 5 : сб. науч. ст. М. : Волтерс Клувер, 2005. С. 279–296.

402. Клейн Н. И. Сравнительный анализ норм ГПК РФ и АПК РФ о производстве по делам, возникающим из административных и иных правоотношений. Вестник гражданского процесса. 2013. № 3. С. 8–18.

403. Клейнман А. Ф. Гражданский процесс : Учебник для правовых школ и юридических курсов (М., 1936). Клейнман А. Ф. Избранные труды. Т. II. Краснодар, 2009. 816 с.

404. Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс. М., Изд-во Моск. ун-та. 1964. 407 с.

405. Коваленко А. Г., Сергеева О. Ю. Значение принципа состязательности в судебном доказывании. Правоведение. 1998. № 1. С. 160–161.

406. Коваль В. М. Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві : монографія. Одеса : Юридична література, 2011. 528 с.

407. Ковальський В. С. Охоронна функція права : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2010. 336 с.

408. Ковин В. Ф. Подготовка гражданского дела к судебному разбирательству : дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1971. 316 с.

409. Ковтун І. І. Походження та розвиток української судової термінології. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2014. Т. 1127, Вип. 71. С. 41–46.

410. Кодекс административного судопроизводства Российской Федерации от 08.03.2015 N 21-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102380990&rdk=25>

411. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

412. Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року № 322-VIII
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

413. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>

414. Кодин В. Н. К проблеме определения понятия «цель». Вестник МГУ. Сер. «Философия». 1968. № 1. С. 29–35.

415. Козачук Д. А. Відновлення втраченого провадження як особлива стадія адміністративного судочинства. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 1. С. 185–188.

416. Козлов А. Ф., Осипов Ю. К. Советское гражданское процессуальное право : Учебное пособие. Под ред. М. А. Гурвича. М. : Изд. ВЮЗИ, 1957, 370 с.

417. Козлова Е. И., Кутафин О. Е. Конституционное право России : учеб. 3-е изд. М. : Юрист, 2004. 587 с.

418. Козловський А. А. Гносеологічні принципи права. Проблеми філософії права. 2005. Т. III. № 1–2. С. 32–44.

419. Колесник Р. М. Підстави перегляду рішень господарських судів за нововиявленими обставинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Київ, 2018. 203 с.

420. Колобродова О. В. Місце та значення перегляду судових актів у зв'язку з нововиявленими обставинами в цивільному процесі. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 3 (7). С. 60–71.

421. Колоколов Н. А. Судебная власть как общеправовой феномен : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01; Владимирский юридический институт ФСИН России. Нижний Новгород, 2006. 53 с.

422. Колос А. Теоретичні проблеми спрощеного провадження у цивільному процесі. Цивільне право і процес. 2019. С. 32–35.

423. Колотилова І. О. Законність та обґрунтованість рішень суду в цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 190 с.

424. Колотова О. В. Допустимість застосування аналогії у галузях права. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 60–66.
425. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.
426. Коляда Т. А. Поняття диференціації правового регулювання праці. *Право і безпека*. 2003. Т. 2. № 3. С. 93–97.
427. Комаров В. В. Гражданский процесс в глобальном контексте. *Юрид. наука и образование*. 2009. № 2. С. 95–126.
428. Комаров В. В. До питання методології науки цивільного процесуального права. *Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнародної наукової конференції, (Харків, 13–14 груд, 2002 р.)*. Х., 2003. С. 240–243.
429. Комаров В. В. Лекція професора В. Комарова : вступ до курсу «Цивільний процес». *Право України*. 2011. № 10. С. 120–152.
430. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Х. : Право, 2012. 624 с.
431. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право : проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. За заг. ред. Н. С. Кузнецової*. Х., 2008. Т. 3 : Цивільно-правові науки. *Приватне право*. С. 542–573.
432. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право : проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 154–174.
433. Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Право України*. 2011. № 10. С. 22–44.
434. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві : навч. посіб. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. 42 с.
435. Комаров В. В., Семенец А. И. Формы защиты гражданских прав и концентрация судебной власти. *Проблеми держави і права*

України : Тематичний збірник наукових праць. К. : УМК ВО. 1992. С. 3–9.

436. Комаров С. А. Общая теория государства и права : учебник для бакалавриата и магистратуры. 9-е изд., испр. и доп. М. : Изд-во «Юрайт», 2019. 506 с.

437. Коментар до Закону України «Про судоустрій України». За заг. ред. В. Т. Маляренка. Верховний Суд України. К. : Юрінком Інтер, 2003. 464 с.

438. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

439. Конституционное (государственное право) зарубежных стран : В 4 т. Тома 1–2. Часть общая : Учебник. Отв. ред. проф. Б. А. Страшун. 3-е изд., обновл. и дораб. М. : Издательство БЕК, 2000. 784 с.

440. Конституционное право : Учебник. Отв. ред. А. Е. Козлов. М. : Издательство БЕК, 1997. 464 с.

441. Конституционный статус личности в СССР. Редкол. : Н. В. Витрук, В. А. Масленников, Б. Н. Топорнин. М. : Юрид. лит., 1980. 256 с.

442. Конституція України від 28 червня 199 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

443. Конституція України : науково-практичний коментар; В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. Харків : Видавництво «Право»; Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 808 с.

444. Копейчиков В. В. Стадии реализации прав и свобод личности. Реализация прав граждан в условиях развитого социализма. М. : Наука, 1983. С. 196–207.

445. Короєд С. О. Господарське судочинство : історія становлення, вплив на дуалізм цивільної юрисдикції та перспективи розвитку господарсько-процесуальної форми захисту прав юридична наука. 2015. № 6. С. 28–34.

446. Короєд С. О. Захист порушеного права як мета цивільного судочинства : проблемні питання забезпечення ефективності. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 61. С. 135–140.

447. Короєд С. О. Зміна мети цивільного судочинства як основа його реформуванн. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2014. Вип. 65. С. 114–120.

448. Короєд С. О. Методологічні основи визначення структури цивільної процесуальної діяльності. Судова апеляція. 2016. № 4. С. 90–96.

449. Короєд С. О. Оптимізація механізму судового розгляду окремих категорій справ у господарському судочинстві України. Судова апеляція. 2016. № 1 (42). С. 68–75.

450. Короєд С. О. Пропорційність – нова засада цивільного судочинства : аналіз положень проекту нової редакції Цивільного процесуального кодексу України. Традиції та новації юридичної науки : минуле, сучасність, майбутнє : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. Відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 649–651.

451. Короєд С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства : монографія; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ : Леся, 2013. 508 с.

452. Короєд С. О. Судове керівництво : принцип чи функція цивільного судочинства? Держава і право. 2012. Випуск 56. С. 280–284.

453. Короєд С. О. Судові процедури в різних видах цивільного судочинства. Судова апеляція. 2016. № 3. С. 69–77.

454. Короєд С. О. Теоретико-правові основи підвищення ефективності правосуддя в цивільних справах : монографія. К. : «МП Леся», 2013. 211 с.

455. Короєд С. О. Цивільний процес та цивільне судочинство : концепція уніфікованого розуміння понять. Держава і право :

Збірник наукових праць. Серія Юридичні науки. Випуск 73. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К. : Вид-во «Юридична думка», 2016. С. 255.

456. Короленко В. М. Доктринальні підходи до уніфікації та диференціації цивілістичних судочинств. Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрНУ України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України» (м. Харків, 20–21 листоп. 2013 р.). Х., 2013. С. 403–405.

457. Короленко В. Уніфікація і диференціація судових форм захисту права на працю в контексті вимог Європейської конвенції з прав людини. Вісник Академії адвокатури України. 2012. Число 3. С. 193–196.

458. Коршунов Н. М., Мареев Ю. Л. Гражданский процесс : учебник. 4-е изд., пересм. М. : Норма : ИНФРА-М, 2010. 928 с.

459. Косаренко О. І. Проблеми аналогії в контексті реформування цивільного судочинства. Вісник Академії адвокатури України. 2010. № 18. С. 183–186.

460. Костицький М. В. Деякі аспекти філософських і методологічних проблем наук процесуального права. Право. Науково-інформаційний вісник. 2013. № 7. С. 12–18.

461. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 3–11.

462. Кострова Н. М. Процессуальные нормы в структуре советского права. Правоведение. 1983. № 3. С. 43–48.

463. Кострова Н. М. Развитие процессуальных правил разбирательства семейных дел. Журнал российского права. 2001. № 7. С. 52–58.

464. Кострова Н. М. Специализация судопроизводства по ГПК РФ и АПК РФ : проблемы правотворчества и правоприменения. АПК и ГПК 2002 г. : сравнительный анализ и актуальные проблемы

правоприменения : Материалы Всерос. науч.-практ. конф. (г. Москва, 2–4 апреля 2003 г.). М. : РАП, 2004. С. 97–102.

465. Кострова Н. М. Теория и практика взаимодействия гражданского процессуального и семейного права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.15. Институт государства и права Российской академии наук. Воронеж, 1988. 353 с.

466. Кострова Н. М. Проблемы гражданского судопроизводства : учебное пособие. Махачкала : ИПЦ ДГУ, 2002. 147 с.

467. Костян И., Пискарев И., Шеломов Б. О специализированных судах по трудовым делам и Трудовом процессуальном кодексе РФ. Хозяйство и право. 2003. № 8. С. 27–41.

468. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав : проблеми теорії та судової практики : монографія. К. : Алерта. 2017. 494 с.

469. Котляр Н. П. Цель как модель деятельности; МГУ им. М. В. Ломоносова. Кафедра философии гуманитар. фак. Рукопись депонирована в ИНИОН АН СССР. М., 1991. 312 с.

470. Коханська М. Л. Диференціація судових процедур у цивільному судочинстві та її значення для ефективного судового захисту. Право і суспільство. 2018. № 4. Частина 2. С. 71–76.

471. Коханська М. Л. Ефективність цивільного судочинства та диференціація судових процедур. Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.) : у двох томах. Т. 2. гол. ред. : О. М. Тогочинський. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПТС, 2020. С. 115–118.

472. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. К. : Істина, 2006. 944 с.

473. Красницька А. В., Чулінда Л. І. Вимоги до вживання юридичних термінів у нормативно-правових актах. Українська

мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 29 листоп. 2018 р.): у 2 ч. Редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 1. 100–104.

474. Краткий философский словарь. А. П. Алексеев, Г. Г. Васильев и др.; Под ред. А. П. Алексеева. 2-е изд., перераб. и доп. М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. 496 с.

475. Кримінальне право. Особлива частина : підручник. У 2-х т. Т. 2. За ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : «Елтон – 2», 2012. 703 с.

476. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

477. Кримінальний процес : підручник Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. За заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.

478. Кримінальний процес : підручник. Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман та ін.; За ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2013. 824 с.

479. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

480. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

481. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система : проблеми сучасної теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.

482. Кройтор В. А., Фролов М. М., Ясинок Н. М. Исполнительное производство. За ред. В. А. Кройтора. 2-е вид., доб. і доп. Х : Эспада, 2005. 232 с.

483. Крымский Д.И. Упрощенные производства в гражданском процессе зарубежных стран : автореф. дисс. ... канд. юрид.

наук : 12.00.15. Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. М., 2011. 26 с.

484. Кузнiченко О. В. Сучаснi проблеми створення трудового процесуального права України. Право i безпека. 2004. Т. 3. № 2. С. 153–157.

485. Куйбiда Р. О. Реформування правосуддя в Україні : стан i перспективи : Монографiя. К. : Атіка, 2004. 288 с.

486. Куйбiда Р. О. Спецiалiзацiя, територiальнiсть та iнстанцiйнiсть в органiзацiї системи судiв України. Бюлетень Мiнiстерства юстицiї України. 2005. № 9. С. 82–91.

487. Кулакова В. Ю., Мирзоян М. Э., Соловьев А. А. Гражданской процесс зарубежных стран (Франция и Англия) учебное пособие для аспирантов. Отв. Ред. В. Ю. Кулакова. М. : Проспект, 2017. 256 с.

488. Кулапов В. Л., Потапенко Е. Г. Теоретические основы правовой интеграции : монография. М. : Юрлитинформ, 2011. 184 с.

489. Курило М. П. Позовне провадження як унiверсальна форма судових процесiв у рiзних галузях процесуального права. Науковi записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 3. С. 64–73.

490. Курило М. П. Цивiльне процесуальне право України та унiфiкацiя його основи iнших процесуальних галузей права : теорiя i практика. Суми : Сумський аграрний унiверситет, 2013. 400 с.

491. Курочкин С. А. Процессуальные формы участия судов в отношениях, возникающих в связи с рассмотрением дел в третейских судах и международных коммерческих арбитражах. Развитие процессуального законодательства : к пятилетию действия АПК РФ, ГПК РФ и Федерального закона РФ «О третейских судах в Российской Федерации» : материалы международной научно-практической конференции, посвященной юбилею профессора Т. Е. Абовой. Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2008. С. 527–528.

492. Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе. М. : Инфотопик Медия, 2012. 560 с.

493. Курс советского гражданского процессуального права : Теоретические основы правосудия по гражданским делам. В 2-х томах. Т. 1. Абова Т. Е., Гуреев П. П., Добровольский А. А., Мельников А. А., и др.; Редкол. : Гуреев П. П., Добровольский А. А., Мельников А. А. (Отв. ред.), Тадевосян В. С., Трубников П. Я. М. : Наука, 1981. 464 с.

494. Курс цивільного процесу : Підручник. В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.

495. Куцин М. М. Функції суду як органу судової влади у кримінальних справах. Часопис Київського університету права. 2006. № 1. С. 148–155.

496. Кучер Т. М. Докази, доказування та доведення в цивілістичному процесі. К. : Видавець Позднишев, 2015. 427 с.

497. Кучук А.М. Принципи пізнання правових явищ як елемент методології. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 4. С. 8–11.

498. Лазарев В. В. (1940-) Избранные труды : в 3 т.; Федеральная палата адвокатов Российской Федерации, Юридическая фирма «ЮСТ». М. : Новая юстиция, 2010. Т. 1 : Закон. Законность. Применение закона. 2010. 647 с.

499. Лазарева В. А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе. Самара : Изд-во «Самарский университет», 1999. 136 с.

500. Лазарева Е. А. Процессуальные особенности рассмотрения дел, возникающих из трудовых правоотношений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2005. 22 с.

501. Ланг П. П. Особые производства в юридическом процессе : теоретико-правовое исследование : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Казанский (Приволжский) гос. ун-т. Казань, 2017. 39 с.

502. Латинсько-український словник. Трофимчук М. С., Трофимчук О. П. Львів : Вид-во ЛБА, 2001. 693 с.

503. Левицька Н. О. Матеріальні та процесуальні нормативно-правові інститути. Митна справа. 2013. № 2. Ч. 2. Кн. 2. С. 28–34.
504. Лейба Є. В. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі : монографія. К. : Алерта, 2016. 187 с.
505. Лейст О. Э. Теоретические проблемы санкций и ответственности по советскому праву : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. : 12.00.01. МГУ им. М. В. Ломоносова. М., 1978. 27 с.
506. Лемешко О. М., Овчаренко О. М. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності : окремі проблеми. Вісник Верховного Суду України. 2010. № 7. С. 33–39.
507. Лесницкая Л. Ф. Система законодательства о гражданском судопроизводстве. Система советского законодательства. Отв. ред. И. С. Самощенко. М. : Юридическая литература, 1980. С. 316–325.
508. Лесько А. О. Врегулювання спору за участю судді : проблеми і перспективи. Правова держава. 2019. № 34. С. 48–56.
509. Лимарь І. В. Дискусійні питання місця виконавчого провадження в системі права України. Інформація і право. 2019. № 2(29). С. 186–193.
510. Лист Голови Верховного Суду України В. Онопенка Президентіві України В. Ф. Януковичу від 12.07.2010. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/DABE6A16EAC53A91C225775E0044D6AD?opendocument>
511. Лист Міністерства юстиції України від 29.04.2011 № 5149-0-26-11-18. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MUS18548?an=1>
512. Лівар Ю. О. Про виконавчі провадження в адміністративному праві. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2015. Вип. 19. С. 198–202.
513. Лісецька К. Ю. До питання про застосування аналогії процесуального закону (за матеріалами практики верховного суду). Право і громадянське суспільство. 2017. № 3–4. С. 103–112.

514. Логинов П. В. Предварительная подготовка гражданских дел к слушанию в судебном заседании. М., Государственное издательство Юридической литературы, 1960. 148 с.

515. Лозовой С. В. Правове регулювання індивідуальних трудових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2009. 205 с.

516. Локшина С. М. Краткий словарь иностранных слов. Издание 6-е, стер. М. : Русский язык, 1979. 352 с.

517. Лолаев Т. П. О «механизме» течения времени. Вопросы философии. 1996. № 1. С. 51–57.

518. Лузан Т. Спiр про право як критерiй розмежування справ цивiльної юрисдикцiї. Юридичний вiсник. 2014. № 3. С. 372–376.

519. Лукич Р. Методология права. Пер. с серб. М. : Прогресс, 1981. 304 с.

520. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М. : Издательство Норма, 2003. 240 с.

521. Луспеник Д. Д. Процесуальна аналогія в цивільному судочинстві : де-юре та де-факто (постановка проблеми). Адвокат. 2006. № 2. С. 12–17.

522. Любчик О. А. Процесуальні аспекти судового захисту трудових прав. Європейські перспективи. 2012. № 3(3) С. 120–125.

523. Магомедов А. М. Философские проблемы о функциях. Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 1984. 184 с.

524. Макеева Е. М. Система права Российской Федерации (вопросы теории и практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. МГУ. М., 2006. 24 с.

525. Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.15. МГУ. М., 2011. 633 с.

526. Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России : монография. М. : Статут, 2011. 496 с.

527. Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. М. : Статут, 2010. 208 с.

528. Малешин Д. Я. Структура гражданской процессуальной деятельности. Вестник Московского университета. Серия 11. Право. 2010. № 4. С. 36–60.

529. Малешин Д. Я. Суд в процессе исполнения судебных постановлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. МГУ. М., 2002. 230 с.

530. Малинин М. И. Труды по гражданскому процессу. Сборник научных трудов. М. : Статут, 2014. 640 с.

531. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. К. : Праксіс, 2008. 344 с.

532. Малишев Б. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 1 (5). С. 47–62.

533. Мальшев К. И. Курс гражданского судопроизводства : в 3 т. Т. 1. 2-е изд., испр. и доп. СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1876. 449 с.

534. Маляренко В. Т. Правосуддя. Юридична енциклопедія : в 6 т. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Укр. енцикл., 2001. Т. 5. С. 50.

535. Манжул І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 11. С. 11–17.

536. Манова Н. С. Теоретические проблемы уголовно-процессуальных производств и дифференциация их форм : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09. М., 2005. 55 с.

537. Маркс К., Энгельс Ф., Сочинения, тома 1–39. Издание второе. М. : Издательство политической литературы, 1955–1974 г.г. Т. 23. 920 с.

538. Марочкин И. Е. Природа судебной власти. Избранное. Составители : Червякова Е. Б., Марочкин А. И., Мех Ю. В. Харьков : Изд-во «Плеяда», 2015. С. 50–69.

539. Марочкин И. Е. Ценность судебной власти. Проблемы законности : Респ. міжвідом. наук. збірник. Відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2003. Вип.60. С. 177–182.

540. Марочкін І. Є. Органи судової влади. І. Є. Марочкін. Избранное. Составители : Червякова Е. Б., Марочкин А. И., Мех Ю. В. Харьков : Изд-во «Плеяда», 2015. С. 59–80.

541. Марочкін І. Є. Судова влада як основний суб'єкт судового права. Право України. 2015. № 3. С. 100–111.

542. Мартыненко В. И. Процессуальные особенности рассмотрения индивидуальных трудовых споров в судах общей юрисдикции : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Кубанский государственный университет. Москва, 2006. 196 с.

543. Мартышин О. В. О дифференциации отраслей права. Труды Московской государственной юридической академии : сб. ст. М., 2002. № 9. С. 32–34.

544. Мартышин О. В. Проблема ценностей в теории государства и права. Государство и право. 2004. № 10. С. 5–14.

545. Маршев С. А. О дифференциации форм уголовного судопроизводства. Развитие и совершенствование уголовно-процессуальной формы. Воронеж. 1979. С. 141–147.

546. Масленникова Н. И. Понятие стадии гражданского процесса. Проблемы действия и совершенствования советского гражданско-процессуального законодательства. Свердловск, 1982. С. 40–48.

547. Матиевский М. Д. Спор о праве в советском гражданском процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук:12.00.03. М., 1978. 25 с.

548. Матиевский М. Д. Спор о праве и гражданское дело. Правоведение. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. № 2. С. 104–108.

549. Матузов Н. И. О методологической ситуации в российском правоведении. Вестник Саратовской государственной академии права. 2008. № 4. С. 51–60.

550. Махина С. Н. Административный процесс : проблемы теории, перспективы правового регулирования. Воронеж : Изд-во Воронежского государственного университета, 1999. 232 с.

551. Махінчук В. Передумови та основні напрями формування вітчизняного законодавства про медіацію в підприємницьких спорах. Юридична Україна. 2013. № 4. С. 40–44.

552. Махніцький О. І. Судова влада : сутність, зміст та поняття. Актуальні проблеми держави і права. 2013. № 70. С. 19–25.

553. Машков А., Дубов Г. Перші кроки становлення методології права у вітчизняній юридичній науці. Про українське право : Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. За ред. проф. І. Безклубого. К. : Грамота, 2009. Ч. IV. С. 318–325.

554. Медведев И. Г. Письменные доказательства в частном праве России и Франции. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. 408 с.

555. Мельник С. М. Процесуальна форма в кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001. 22 с.

556. Мельников А. А. Особое производство в советском гражданском процессе. М. : Наука, 1964. 128 с.

557. Мельников А. А. Правосудие как предмет конституционного регулирования. М., 1972. 53 с.

558. Мельников А. А. Советский гражданский процессуальный закон. Вопросы теории гражданского процессуального права. М. : Наука, 1973. 160 с.

559. Менкель-Мидоу К. Американский национальный доклад. Неформальное, формальное и «полуформальное» правосудие в США. Гражданский процесс в межкультурном диалоге : евразийский контекст : Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права. 18–21 сентября 2012 г., Москва, Россия : Сборник докладов. Под ред. Д. Я. Малешина. М. : Статут, 2012. С. 114–139.

560. Методологія в праві : монографія. І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. К. : Грамота, 2017. 658 с.

561. Мешкова О. Е. Некоторые теоретические аспекты реализации норм права. Реализация норм права : Межвуз. сб. науч.

тр. Вып. 2; Под ред. Е. Л. Невзгодиной. Омск : Омск. гос. ун-т, 1999. С. 16–21.

562. Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 200 с.

563. Мищенко Е. В. Дифференциация и унификация уголовно-процессуальных форм производств по отдельным категориям уголовных дел : монография. М., 2014. 256 с.

564. Мірнінович У. А. Поняття та ознаки судової влади. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2012. Вип. 8. С. 20–23.

565. Мірошниченко М. І. Мірошниченко В. І. Історія вчень про державу і право : Навч. посіб. Нац. акад. внутр. справ України. К. : Атіка, 2001. 224 с.

566. Міщенко О. Є. Правове регулювання здійснення адміністративного судочинства в умовах реформування та економічних перетворень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Відкр. міжнарод. ун-т розв. людини «Україна. К. : Відкр. міжнарод. ун-т розв. людини «Україна», 2011. 19 с.

567. Мозолин А. П. О гражданско-процессуальном правоотношении. Советское государство и право. 1955. № 6. С. 52–58.

568. Молчанов В. В. Собрание доказательств в гражданском процессе. М. : Изд-во МГУ, 1991. 96 с.

569. Молчанов В. В. Собрание доказательств в гражданском процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. МГУ. М., 1986. 236 с.

570. Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя. Перша світова конференція по незалежності правосуддя, Монреаль, 1983 р. URL: <http://www.judges.org.ua/d5.htm>

571. Морандьєр Л. Жюллио де ла. Гражданское право Франции. В 3-х томах. Пер. с фр. и вступительная статья Е. А. Флейшиц. М. : Иностранная литература, 1958. Т. 1. 742 с.

572. Мордовец А. С. Демократия, право, процедура. Теория государства и права. Курс лекций. М. : Юристъ, 1997. 776 с.

573. Москалевич Г. Н. Основные подходы к определению стадий гражданского судопроизводства. ВЕСТНИК-ЭКОНОМИСТ ЗАБГУ. 2015. № 10 (электронный научный журнал). URL: https://vseup.ru/static/articles/Moskalevich_1.pdf

574. Мурадян М. Э. Судебное право (в контексте трёх процессуальных кодексов) : монография. М. : ТК Велби; Изд-во «Проспект», 2003. 128 с.

575. Мурашин Г. О. До питання реформування судової влади. Правова держава. К., 1997. Вип. 7. С. 68–75.

576. Навроцька Ю. В., Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. (у схемах і таблицях). За заг. ред. Ю. В. Навроцької. Львів : ЛДУВС, 2013. 388 с.

577. Назарова Н. А. Реформирование и развитие российского гражданского судопроизводства во второй половине XIX – начале XX века : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижегородская правовая академия. Нижний Новгород, 2007. 170 с.

578. Наказне провадження в цивільному процесі : монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 203 с.

579. Настольная книга судьи по гражданским делам. 2-е изд., перераб. и доп. Под ред. Н. К. Толчеева. М. ТК Велби, Проспект. 2008. 650 с.

580. Немеш П. Ф., Фенич В. П. Курс цивільного процесу : Загальна частина. Підручник. Ужгород : Вид-во РІК-У, 2020. 808 с.

581. Немов Р. С. Психология : Учебник : В 3 кн. Кн. 1 : Общие основы психологии. М., 1995. 496 с.

582. Ненашев М. М. Спор о праве и его место в гражданском процессе : автореферат дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2011. 30 с.

583. Нерсесянц В. С. История и современность (об укреплении взаимосвязей юридических дисциплин исторического и теоретического профиля). Методология историко-правовых исследований. Академия наук СССР. Институт государства и права. М., 1980. С. 38–57.

584. Нефедьев Е. А. Избранные труды по гражданскому процессу; Редкол. : Абова Т. Е., Боннер А. Т., Вукот М. А., Данильченко Л. Г., Жилин Г. А., Жуйков В. М., Исаенкова О. В., Каллистратова Р. Ф., Коростелева Ю. А., Мантул Г. А., Маняк Н. ., Мартыненко В. И., Носырева Е. И., Попова Ю. А., Сахнова Т. В., Сергиенко А. А., Туманова Л. В., Чернов А. Д., Шакарян М. С., Шерстюк В. М., Ярков В. В. Краснодар : Сов. Кубань, 2005. 400 с.

585. Нижний А. В. Спiр про право у цивiльному процесуальному законодавствi та судовiй практицi. Вiсник Верховного Суду України. 2015. № 3(175). С. 26–34.

586. Никеров Г. И. Судебная власть в правовом государстве (опыт сравнительного исследования). Государство и право. 2001. № 3. С. 16–20.

587. Никитюк Е. Н. Об основаниях возникновения права совместной собственности супругов : некоторые вопросы компетенции суда. Цивилистическая процессуальная мысль : международный сб. научных статей. Вып. 5 (2) Гражданский, хозяйственный (арбитражный) процесс. К. : Алерта, 2016. С. 486–491.

588. Николаева Л. А. Защита трудовых прав рабочих и служащих (Развитие демократических начал и укрепление социалистической законности в рассмотрении трудовых споров) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Москва, 1974. 26 с.

589. Николина К. В. Юридична процедура : поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова К., 2011. 19 с.

590. Николина К. В. Юридична процедура : поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ. ун-т права. К., 2011. 215 с.

591. Ніколенко Л. М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини : їх взаємозв'язок у господарському судочинстві. Наше право. 2013. № 10. С. 148–154.

592. Новый гражданский процессуальный кодекс Франции. Пер. с франц. В. Захватаев. Предисловие : А. Довгерт, В. Захватаев. Отв. ред. А. Довгерт. Киев : Истина, 2004. 544 с.

593. Носырева Е. И. Виды современного гражданского судопроизводства и их классификация. Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. Под ред. М. К. Треушникова. – М. : Городец, 2004. С. 88–99.

594. Носырева Е. И. О функциях суда первой инстанции при рассмотрении гражданских дел. Российское правовое государство : итоги формирования и перспективы развития : Ч. 2 : Гражданское право, гражданское процессуальное и арбитражное процессуальное право; Под ред. Ю.Н. Старилова. Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2004. С. 131–141.

595. О'Коннор Д., Мак-Дермотт Ян. Искусство системного мышления : Творческий подход к решению проблем и его основные стратегии Пер. с англ. Киев, 2001. 213 с.

596. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Под ред. Проф. М. Н. Марченко. Том 2. Теория права. М. : Издательство «Зерцало», 1998. 816 с.

597. Общая теория права. Учебник для юридических вузов. Под общей ред. проф. А. С. Пиголкина. 2-е издание, перераб. и доп. М. : Изд-во МГТИ им. Н. Э. Баумана, 1996. 384 с.

598. Огурцов А. П. Процесс. Новая философская энциклопедия. В четырех томах. Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет : В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин. М., Мысль, 2010, т. III, Н С. 378–379.

599. Ожегов С. И. Словарь русского языка : около 57000 слов; под редакцией Н. Ю. Шведовой. 16-е изд., испр. М. : Русский язык, 1984. 798 с.

600. Окреме провадження : моногр. В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 312 с.

601. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1984. Ч. 2 : О-Я . 514 с.

602. Онищук І. І. Термінологія та законодавчі дефініції у нормативно-правових актах. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2012. № 6. С. 153–160.

603. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.

604. Оніщенко Н. М. Правова система : Проблеми теорії. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 352 с.

605. Оптимізація громадянського правосуддя Росії. С. Л. Детьєв і др.; Предисловіє В. Ф. Яковлева; Под ред. В. В. Яркова. М. : Волтерс Клувер, 2007. 192 с.

606. Організація судової влади в Україні : Навч. посіб.; За ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. 184 с.

607. Організація судової влади в Україні : Перший аналіз нормативного змісту Закону України «Про судоустрій України». А. О. Селіванов (кер. авт. кол.), Є. В. Фесенко, Н. С. Рудюк та ін.; за наук. ред. А. О. Селіванова. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 111 с.

608. Орлов С. А. Теория и практика языков программирования. Учебник для вузов. 2-е изд. Стандарт 3-го поколения. С-Пб. : «Издательский дом «Питер», 2017. 685 с.

609. Орлова Т. В. Дифференциация форм судебного разбирательства в уголовном процессе : монография. М. : Изд-во «Проспект», 2014. 117 с.

610. Осипов Ю. К. Подведомственность юридических дел. Свердловск, 1973. 124 с.

611. Осипов Ю. К. Элементы и стадии применения норм советского гражданского процессуального права. Проблемы применения норм гражданского процессуального права. Научные труды Свердловского юридического института. Отв. ред. К. И. Комиссаров Вып. 48. Свердловск, 1976. С. 29–46.

612. Основи римського приватного права : Підручник. В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.

613. Основні методологічні підходи та результати дослідження щодо визначення коефіцієнтів навантаження на суддів та складності справ спеціалізованих судів та судів апеляційної інстанції. URL: <http://www.rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-46-dodatok-zvit-m-360d6171cf.pdf>

614. Основні напрями дисертаційних досліджень та наукова новизна у роботах учнів Фурси С. Я. Правова наукова школа Фурси С. Я.; за ред. Фурси Є. І., Нікітюк О. М. К. : Алерта, 2016. 224 с.

615. Основы гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 08.12.1961. Ведомости Верховного Совета СССР, 1961, № 50, ст. 526.

616. Особенности рассмотрения и разрешения отдельных категорий гражданских дел (исковое производство); под ред. И. К. Пискарева. М. : Издательский дом «Городец», 2005. 512 с.

617. Особливості судового розгляду справ про адміністративні правопорушення : науково-практичний посібник. М. В. Лошицький, В. І. Бобрик, С. О. Короєд. Керівник авторського колективу М. В. Лошицький. К. : «МП Леся», 2010. 536 с.

618. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть : Учеб. пособие для вузов по специальности 021200 «Юриспруденция» Москва : Юристъ, 2003. 667 с.

619. Осокина Г. Л. О сущности производств по делам об оспаривании решений третейских судов и о выдаче исполнительных листов на принудительное исполнение решений третейских судов.

Тенденции развития гражданского процессуального права России : сб. науч. статей. СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. С. 69–74.

620. Осокина Л. К. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть : Учебное пособие. Томск : Изд-во Том. ун-та, 2002. 616 с.

621. Островська Л. А. Непрямі (похідні) позови : міжнародний досвід та законодавство України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 20 с.

622. Павлушина А. А. Теория юридического процесса : итоги, проблемы, перспективы развития : монография; Федер. агентство по образованию, Гос. образоват. учреждение высш. проф. образования «Сам. гос. экон. Акад». Самара : Изд-во Сам. гос. экон. акад., 2005. 478 с.

623. Падох Я. Історія українського судівництва. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. Т. 2. С. 665–670.

624. Панова И. В. Курс административно-процессуального права России : Научный редактор проф. Э. Н. Ренов. Саратов. Издательство «Научная книга». 2003. 566 с.

625. Панова И. В. Юридический процесс. Научный редактор проф. Н. М. Конин. Саратов : Святопись, 1998. 148 с.

626. Панова И. В. Административный процесс в РФ : направления реформирования, концепция административно-процессуального кодекса и программы учебного курса. Сборник научных трудов ВГУ. Вып. 11. Принципы современного российского права. Изд-во Воронежского государственного университета, 1999. С. 125–126.

627. Папкова О.А. Усмотрение суда. М. Статут, 2005. 413 с.

628. Пастухова В. И. Назначение и функции судебной власти в Республике Беларусь. Юридический журнал. 2008. № 4. С. 37–41.

629. Пацація М. Ш. Процесуальна діяльність проверочних інстанцій арбітражного суду. Проблеми ефективності. М. : ИПЦ Маска, 2008. 696 с.

630. Пацация М. Ш. Проблемы эффективности судопроизводства в свете новых АПК и ГПК РФ. АПК и ГПК 2002 г. : сравнительный анализ и актуальные проблемы правоприменения. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. М. : РАП, 2004. С. 68–76.

631. Пашинский А. И. Особенности аксиологического и деонтологического подходов к изучению права. Проблемы ценностного подхода в праве : традиции и обновление. Отв. ред. В. С. Нерсесянц. М., 1996. С. 15–20.

632. Перевалов, В. Д. Теория государства и права : учебник для бакалавров. 3-е изд., испр. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2015. 428 с.

633. Перепелюк В. Г. Диференціація процесуального права : погляд крізь призму адміністративного судочинства. Публічне право. 2013. № 2 (10). С. 29–36.

634. Переплеснина Е. М. Модернизация судебной власти в контексте взаимодействия конституционного и международного права : моногр. М. : ИНФРА-М, 2013. 248 с.

635. Перунова О. М., Леонтьева Л. В. Поняття, значення та складники процесуальної форми цивільного судочинства. Modern researches : progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union : Collective monograph. Part 2. Miskolc, Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. P. 868–886.

636. Петров Д. Е. Дифференциация и интеграция структурных образований системы российского права : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Саратовская государственная юридическая академия. Саратов, 2015. 505 с.

637. Пенцов М. В. Функції судової влади в Україні та країнах СНД. Форум права. 2014. № 2. С. 358–363. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

638. Пивоварова Ю. А. Основные критерии разграничения гражданского судопроизводства РФ на виды. Право, экономика

и управление : теория и практика : материалы Всеросс. науч. конф. с международным участием (Чебоксары, 11 апр. 2020 г.). Редкол. : Г. Н. Петров и др. Чебоксары : ИД «Среда», 2020. С. 338–341.

639. Півненко В. Щодо завдань, функцій та незалежності органів судової влади. Вісник прокуратури. 2002. № 2(14). С. 17–21.

640. Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права : поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Чернівецький національний університеті м. Ю. Федьковича. Чернівці. 2007. 209 с.

641. Підлубна О. Відновлення втраченого судового провадження. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 4. С. 82–86.

642. Плахотіна Н. В. Проблеми регулювання трудових процесуальних відносин в українській правовій системі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2009. 20 с.

643. Побирченко И. Г. Хозяйственные споры и формы их разрешения : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 1.2.719. Киевский ордена Ленина государственный университет имени Т. Г. Шевченко. К., 1971. 31 с.

644. Погорецький М. А. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України : проблемні питання матеріального та процесуального права. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 223–234.

645. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

646. Позднякова Е. А. Особенности гражданских процессуальных норм, содержащихся в Семейном кодексе Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Институт государства и права Российской академии наук. Воронеж, 2007. 24 с.

647. Позовне провадження : монографія. В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, П. І. Радченко та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 552 с.

648. Позовне, наказне та окреме провадження у цивільному процесі України. Практикум : навч. посібник для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів. Притика Ю. Д., Василина Н. В., Грабовська О. О. та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Притики Ю. Д.; відповід. ред. Ізарова І. О. К. : ВД «Дакор», 2014. 233 с.

649. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Редкол. : Козлова Н. В., Корнеев С. М., Кулагина Е. В., Панкратов П. А. 3-е изд., стереотип. М. : Статут, 2001. 354 с.

650. Поленина С. В. Теоретические проблемы системы советского законодательства. Отв. ред. : Халфина Р.О. М. : Наука, 1979. 205 с.

651. Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10>

652. Положення про організацію і методику узагальнення судової практики, затверджене рішенням зборів суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24.06.2011 № 8. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/vr008740-11>

653. Поляков И. Н. Доступность и эффективность гражданского судопроизводства : насущные проблемы и пути их решения. Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве : материалы Всероссийской научно-практической конференции, 31 января – 1 февраля 2001 г. Москва, 2001. URL: http://www.legist.ru/conf/_Polyakov.htm

654. Поляков И. Н. О цивилистическом процессе и реформе российской судебной системы. (вопросы гармонизации). Арбитражный и гражданский процесс. 2014. № 8. С. 51–56.

655. Помазанов А. В. Касаційний перегляд судових рішень у цивільному процесі України : дис. ... доктора філософії : 081 (Право). К., НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 252 с.

656. Попов О. І. Інстанційна система судів цивільної юрисдикції. Університетські наукові записки. 2012. № 3 (43) С. 145–151.

657. Попова Ю. А. Судопроизводство по делам, возникающим из публично-правовых отношений (теоретические проблемы). Монография. Науч. ред. : Филиппова П.М. Краснодар : КГАУ, 2002. 192 с.

658. Попондопуло В. Ф. Проблемы единства и дифференциации российского права и законодательства. Российский юридический журнал. Екатеринбург, 2011. № 1 (76). С. 26–37.

659. Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затверджений рішенням Вищої ради правосуддя від 19.04.2018 № 1200/0/15-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18#Text>

660. Посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина). Рада Європи / Європейський Суд з прав людини, 2013. С. 5–14. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf

661. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2020 р. у справі № 461/6662/17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C012297?an=&ed=&dtm=>

662. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 р. у справі № 612/579/16-ц. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C009937?an=&ed=&dtm=>

663. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 листопада 2018 р. у справі № 401/169/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78376918>

664. Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09 квітня 2019 року в справі № 908/32/15-г. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81369157>

665. Постанова Верховного Суду (Касаційний цивільний суд) від 03 травня 2018 р. у справі № 404/251/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73868460>

666. Постанова Верховного суду (Касаційний цивільний суд) від 13 березня 2020 р. у справі 314/2550/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88232349>

667. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 вересня 2020 р. у справі № 755/10683/17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C014823?an=3>

668. Постанова Верховного Суду від 11 липня 2018 р. у справі № 643/6628/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75447754>

669. Постанова Касаційного адміністративного суду від 31 жовтня 2018 року у справі N 2-а-3494/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77586424/>

670. Постатейный комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РФ. Под ред. П. В. Крашенинникова. М. : «Статут», 2003. 702 с.

671. Потапенко С. В. О сходстве и различиях иска в гражданском и административном судопроизводстве. Актуальные проблемы гражданского и административного судопроизводства. Материалы межвузовской научно-практической конференции. Под редакцией С. В. Потапенко. Краснодар : Кубанский государственный университет, 2019. С. 3–10.

672. Правосуддя : філософське та теоретичне осмислення : колективна монографія. А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба; відп. ред. В. С. Бігун. К., 2009. 316 с.

673. Правосудие в современном мире : монография. В. М. Лебедев, Т. Я. Хабриева, А. С. Автономов и др.; под ред. В. М. Лебедева, Т. Я. Хабриевой. 2-е изд., доп. и перераб. М. : Норма, 2017. 784 с.

674. Правосудие в современном мире : Монография. Под ред. Т. Я. Хабриевой, В. М. Лебедева. М. : Норма : НИЦ ИНФРА-М, 2014. 720 с.

675. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях) : Коментарії, рекомендації, пропозиції. М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник. Х. : Харьков юрид., 2008. 708 с.

676. Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні (показники за I півріччя 2006 р.) : узагальнення, підготовлене Верховним Судом України. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/77C139C9DE61E95BC2257B7C0043C062](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/77C139C9DE61E95BC2257B7C0043C062)

677. Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні : узагальнення Верховного Суду України [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/77C139C9DE61E95BC2257B7C0043C062](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/77C139C9DE61E95BC2257B7C0043C062); Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення : узагальнення Верховного Суду України http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VSS00037.html

678. Пред'явлення позову. Відкриття провадження у справі : Науково-практичний коментар Глави 2 Розділу 3 Цивільного процесуального кодексу України. С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, С. П. Хіміч. К. : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 56 с.

679. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава) : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В. Н. Корецького, 2012. 317 с.

680. Притика Ю. Д. Правові засади формування і функціонування міжнародного комерційного арбітражу в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 1997. 180 с.

681. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2006. 632 с.

682. Притика Ю. Забезпечувальні заходи в міжнародному комерційному арбітражі. Право України. 2011. № 1. С. 139–149.

683. Притуляк В. М. Процесуальна природа виконавчого провадження крізь призму практики європейського суду з прав людини практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права.

Матеріали круглого столу, м. Одеса, 5 квітня 2016 року. Одеса : «Юридична література», 2016. С. 68–72.

684. Приходько И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе : основные проблемы : С.-Пб, Издательство юридического факультета Государственного С.-Петербургского университета, 2005. 672 с.

685. Про авторське право і суміжні права. Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>

686. Про визначення кількості суддів у місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, міста Києва. Наказ Державної судової адміністрації України від 08 серпня 2017 р. № 843. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/17ordersmarch/N_843.pdf

687. Про виконавче провадження. Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

688. Про відходи. Закон України від 5 березня 1998 року № 187/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#Text>

689. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо групових позовів про захист прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище. Проект Закону від 15.05.2019 № 10292. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65935

690. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 13.05.2014 р. № 198-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 17. Ст. 118.

691. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. Відомості Верховної

Ради (ВВР). 2016. № 28. Ст. 532. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6>

692. Про Державний бюджет України на 2020 рік. Закон України від 14 листопада 2019 року № 294-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2020. № 5. Ст. 31.

693. Про електронні документи та документообіг. Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

694. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття. Закон України від 2 березня 2000 року № 1533-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text>

695. Про запобігання корупції. Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

696. Про засади державної регіональної політики. Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

697. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09#Text>

698. Про затвердження Загального класифікатора спеціалізацій суддів та категорій справ. Наказ Державної судової адміністрації від 21.12.2018 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0622750-18#n23>

699. Про затвердження складу судових палат, персонального складу постійних колегій суддів у складі судових палат, спеціалізації судових палат та суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду. Рішення зборів суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.05.2019 № 6. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zboru_KGS_6.pdf

700. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006. Офіційний вісник України від 24.05.2006. 2006. № 19. Ст. 1376.

701. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. № 2296-XII. Відомості Верховної Ради. 1992. № 30. Ст. 426.

702. Про оплату праці. Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>

703. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів. Закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>

704. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12>

705. Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11#Text>

706. Про приватизацію державного житлового фонду. Закон України від 19 червня 1992 року № 2482-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12#Text>

707. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб. Закон України від 23 лютого 2012 року № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>

708. Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним. Постанова

Пленуму Верховного Суду України від 28.03.1972 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-72#Text>

709. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 5 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>

710. Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності : Указ Президента України від 29 вересня 2017 р. № 299/2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/299/2017>

711. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні : монографія / Берестова І. Е., Бичкова С. С., Бобрик В. І. та ін.; за ред. О. Д. Крупчана. К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 180 с.

712. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : Монографія; В. В. Комаров, В. І. Тертиштков, В. В. Баранкова та ін. ; За заг. ред. В. В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 928 с.

713. Проект Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, розроблений Вищою радою правосуддя станом на 05 серпня 2020. URL: <https://hcj.gov.ua/page/yesits>

714. Прокудина Л. А. Соотношение понятий «деятельность суда» и «отправление правосудия». Право. 2010. № 3. С. 43–59.

715. Проміжний висновок Венеціанської комісії CDL-PI(2015)016. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3)

716. Пропозиції Верховного Суду України Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11.04.2014 № 1. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28print%29/184A16A3C18F026DC2257CBV00394174>

717. Протасов В. Н. О насущной потребности в новой учебной дисциплине. Государство и право. 2003. № 12. С. 53–59.

718. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории. Москва : Юрид. лит., 1991. 143 с.

719. Протасов В. Н. Процессуальный механизм в правовом регулировании социалистических общественных отношений. Советское государство и право. 1973. № 12. С. 120–125.

720. Протасов В. Н. Теория государства и права : учебник и практикум для академического бакалавриата. М. : Издательство Юрайт, 2015. 487 с.

721. Протасов В. Н. Юридическая процедура. М. : Юрид. лит., 1991. 79 с.

722. Прохоров А. Г. Принцип допустимости средств доказывания в советском гражданском процессуальном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1979. 22 с.

723. Прусенко Г. Проблеми та перспективи забезпечення позову в міжнародному комерційному арбітражі за законодавством України. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 3. С. 47–53.

724. Прущак В. Є. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України : дис. ... доктора філософії : 081. Одеса, НУ «Одеська юридична академія, 2020. 192 с.

725. Пугинский Б. И. Основные проблемы теории гражданско-правовых средств : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. МГУ. М., 1985. 411 с.

726. Пучинский В. К. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству. М. : Госюриздат, 1962. 89 с.

727. Пучинський В. К. Гражданский процесс зарубежных стран. Под ред. В.В. Безбаха. М., Зерцало, 2008. 506 с.

728. Пушкар П., Бабанли Р. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини : практичні поради. «Судебно-юридическая газета». 2 травня 2019 року. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni>

poradi?fbclid=IwAR2m3m2PqB01gYSQFyFkgLBk2IVPTvbDJ0Va-GNR
YOurOocFJBuMKmLRgVo

729. Рабец А. М. Интеграция и дифференциация в праве. Труды Московской государственной юридической академии : сб. ст. М., 2002. № 9. С. 54–57.

730. Рабинович П. М. Державна влада. Юридична енциклопедія : в 6 т. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол. : Шемшученко Ю. С. (голова) та ін. Т. 2. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. С. 86.

731. Рабинович П. М. Упрочнение законности – закономерность социализма. Львов : Львовиздат., 1975. 260 с.

732. Рабинович-Захарин С. Л. К вопросу о дифференциации советского трудового права. Вопросы советского гражданского и трудового права. Ч. 1. М. Издательство Академии наук СССР, 1952. С. 95–110.

733. Радько Т. Н. Теория государства и права : учебник. 2-е изд. М. : Проспект, 2009. 752 с.

734. Разуваев Н. В. Правовая система и критерии отраслевой дифференциации права. Правоведение. 2002. № 3. С. 31–55.

735. Разумовский О. С. Закономерности оптимизации в науке и практике. Новосибирск : Наука, 1990. 176 с.

736. Рассахатская Н. А. Гражданская процессуальная форма : учебное пособие. Саратов : Изд-во СГАП, 1998. 88 с.

737. Рассахатская Н. А. Пределы гражданской процессуальной формы. Правоведение. 1996. № 3 (214). С. 137–144.

738. Рассахатская Н. А. Проблемы специализации гражданско-процессуальной деятельности. Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском производстве : материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Москва, 31 января – 1 февраля 2001 г.). Отв. ред. И. А. Приходько. М. : Лиджист, 2001, С. 212–217.

739. Реализация прав граждан в условиях развитого социализма. Е. В. Аграновская, Н. В. Витрук, Л. Н. Заводская и др.; отв. ред. Е. А. Лукашева. М. : Наука, 1983. 264 с.

740. Резуненко А. Н. Пересмотр судебных актов, вступивших в законную силу, по вновь открывшимся обстоятельствам как стадия гражданского процесса : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Волгоградская академия МВД России. Волгоград, 2001. 157 с.

741. Рекомендация R (81) 7 Комитета министров Совета Европы государствам-членам относительно путей облегчения доступа к правосудию от 14 мая 1981 года. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_133

742. Рекомендация R (84) 5 Комитета министров Совета Европы государствам-членам относительно принципов гражданского судопроизводства, направленных на совершенствование судебной системы от 28 февраля 1984 года URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_126

743. Рекомендация R (95) 5 Комитета министров государствам-членам относительно введения в действие и улучшения функционирования систем и процедур обжалования по гражданским и торговым делам от 7 февраля 1995 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_153#Text

744. Реутов В. П. Развитие взглядов на отраслевую дифференциацию права. Проблемы развития российского законодательства : сб. ст. Пермь, 2002. С. 4–18.

745. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Городец, 1999. 284 с.

746. Решетникова И. В. Перспективы развития гражданского процессуального законодательства. Журнал российского права. 2004. № 11. С. 12–22.

747. Решота В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2016. Випуск 62. С. 119–127.

748. Рішення Європейського суду з прав людини від 03 травня 2005 р. Справа «Странніков проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_389#Text

749. Рішення Європейського суду з прав людини від 07 листопада 2019 р. Справа «Горбатюк проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e60#Text

750. Рішення Європейського суду з прав людини від 07 травня 2002 р. Справа «Бурдов проти Росії». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_045

751. Рішення Європейського суду з прав людини від 10 грудня 2009 р. Справа «Васильчук проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_532

752. Рішення Європейського суду з прав людини від 11 липня 2013 р. Судова справа «Веренцов проти України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_945

753. Рішення Європейського суду з прав людини від 11 січня 2005 р. Справа «Дубенко проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_251#Text

754. Рішення Європейського суду з прав людини від 22 лютого 2004 р. Справа «Шаренок проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_235

755. Рішення Європейського суду з прав людини від 28 липня 1999 р. Справа «Імобільяре Саффі» проти Італії». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_075#Text

756. Рішення Європейського суду з прав людини від 28 липня 1999 р. Справа «Імобільяре Саффі» проти Італії». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_075#Text

757. Рішення Європейського суду з прав людини від 6 вересня 2005 року. Справа «Салов проти України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_428/print1452943751448194

758. Рішення Київського районного суду м. Одеси від 21 березня 2019 р. у справі 520/5439/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80605055>

759. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 р., судова справа №10–рп/2011. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11>

760. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р., судова справа №5–рп/2005. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>

761. Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 р., судова справа №17–рп/2010. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10>

762. Рішення Конституційного Суду України від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами». Офіційний вісник України. 2010. № 72. Ст. 2582.

763. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) 30 січня 2003 року № 3–рп/2003, справа № 1–12/2003. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>

764. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15–рп/2004, справа № 1–33/2004. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>

765. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного

тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) N 8-рп/2002 від 7 травня 2002 року, справа № 1-1/2002. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02>

766. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) № 1-3/2008 від 10 січня 2008 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08>

767. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010. Офіційний Вісник України. 2010. № 72. Ст. 2582.

768. Рішення Ради суддів України від 24.09.2020 № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr056414-20>

769. Рожкова М. А. Правовая категория процессуальных правоотношений в российской доктрине цивилистического процесса. Евразийский юридический журнал. 2009. № 9. С. 108–115.

770. Романюк В. А. Позовна давність у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03. Хмельницький університет управління та права, Хмельницький, 2018. 20 с.

771. Романюк Я. М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії та практики) : монографія. К. : Ін Юре, 2016. 532 с.

772. Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київський національний університет

імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. Київ, 2017. 36 с.

773. Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов : загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. Вісник Верховного Суду України. 2015. № 3. С. 35–47.

774. Российская социологическая энциклопедия; ред. Осипов Г. В. М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 672 с.

775. Российская юридическая энциклопедия. М. : ИНФРА-М, 1999. 1110 с.

776. Рябченко Ю. Ю. Судовий захист прав споживачів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2008. 208 с.

777. Рязановский В. А. Единство процесса : Учебное пособие. С. : АОО Издательский дом «Городец», 2005 80 с.

778. Савельева Т. А. Судебная власть в гражданском процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Саратовская гос. академия права. Саратов, 1996. 20 с.

779. Садиков О. Н. Дифференциация и унификация гражданского законодательства. Советское государство и право. М. : Наука, 1969. № 12. С. 36–44.

780. Сакара Н. Новели цивільного процесу. Проблемні та практичні аспекти. Огляд від 15.10.2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_Sakara.pdf

781. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2005. 209 с.

782. Салищева Н. Г., Хаманева Н. Ю. Исполнительная и судебная ветви власти : соотношение и взаимодействие. Государство и право. 2000. № 1. С. 35–42.

783. Салогубова Е. В. Римский гражданский процесс. М. : Юрид. бюро «Городец», 1997. 144 с.

784. Самійленко П. С. Порівняльна характеристика механізму розгляду трудових спорів за українським законодавством,

французьким та Європейським судом з прав людини. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». 2011. Випуск 17. С. 105–115.

785. Сапунков В. И. К вопросу о структуре гражданского процессуального кодекса. Вопросы науки советского гражданского процессуального права : Труды ВЮЗИ; отв. ред. М. С. Шакарян. Москва : ВЮЗИ, 1977. Т. 51. С. 100–108.

786. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Статут, 2014. 784 с.

787. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса : теоретические начала и основные институты. М. : Волтерс Клувер, 2008. 696 с.

788. Сахнова Т. В. Наука гражданского процессуального права : традиции и современность. Гражданский процесс : наука и преподавание. Под ред. М. К. Треушникова, Е. А. Борисовой. М., 2005. С. 32–37.

789. Сахнова Т. В. Новые ГПК и АПК РФ : единство процесса. АПК и ГПК 2002 г. : сравнительный анализ и актуальные проблемы правоприменения : Материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Москва, 2–4 апреля 2003 г.). М. : Российская академия правосудия, 2004. С. 25–35.

790. Сахнова Т. В. Новые ГПК и АПК : еще раз о единстве процесса (заметки по поводу). Ученые записки юридического института Красноярского государственного университета. Красноярск, 2003. Вып. 2. С. 315–323.

791. Сахнова Т. В. Цивилистический процесс : онтология судебной защиты. Вестник гражданского процесса. 2011. № 1. С. 54–65.

792. Сахнова Т. В., Шишмарева Т. П. О судебных процедурах в цивилистическом процессе, или к вопросу о дифференциации процессуальной формы. Теоретические и практические проблемы гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства. Сборник научных статей. С.-Пб., Краснодар : Юрид. центр Пресс, 2005. С. 53–62.

793. Сахнова Т. Судебные процедуры (о будущем цивилистического процесса). Арбитражный и гражданский процесс. 2009. № 2. С. 9–13.

794. Селивон Н. Ф. Взаимодействие судебной власти с международным коммерческим арбитражем. Право Украины. 2011. № 2. С. 138–147.

795. Селіванов А. Реформування конституційних засад організації судової влади в Україні. Право України. 2003. № 7. С. 14–15.

796. Семенов В. М. К вопросу о ценности советского гражданского процессуального права и гражданской процессуальной формы. Демократия и право развитого социалистического общества. Материалы Всесоюзной научной конференции, 21–23 ноября 1973 г. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. С. 320–323.

797. Сенік С. В. Лемик Р. Я. Цивільне процесуальне право : навчальний посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУіМ. Івана Франка, 2010. 423 с.

798. Сенякин И. Н. Специализация и унификация российского законодательства. Под ред. М.И. Байтин. Саратов, 1993. 194 с.

799. Сергієнко Н. А. Виконавчий процес (як діяльність) : поняття та ознаки. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : юридичні науки. 2020. № 4. Том 31 (70). С. 50–55.

800. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київський національний університет імені Т. Шевченка. Київ, 2003. 20 с.

801. Середа О. О. Правова процедура : теоретико-правові засади та практичні виміри : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2008. 20 с.

802. Середня заробітна плата за регіонами за місяць у 2020 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/reg_zp_m/reg_zpm_u/arh_zpm_u.htm

803. Сериков Ю. А. Презумпции в гражданском судопроизводстве. М. : Волтерс Клувер, 2006. 170 с.

804. Сибільова Н. В. Порядок організації та діяльність судової влади. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar2-2.htm>

805. Сивак Н. В. Упрощенное производство в арбитражном процессе : монографія. Москва : «Проспект», 2011. 87 с.

806. Сивак Н. В. Упрощенные судебные производства, основанные на малозначительности заявленных требований. Российская юстиция. 2009. № 10. С. 41–46.

807. Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. Основи наукових досліджень : навчальний посібник для вищих педагогічних закладів освіти. К. : ДНІТ, 2000. 259 с.

808. Сидоренко О. О., Уварова О. О. Матеріальне і процесуальне право : питання функціонального співвідношення. Юрист України. 2012. № 4(21). С. 19–24.

809. Сидоров І. Поняття функцій судів загальної юрисдикції. Вісник прокуратури. 2003. № 1 (19). С. 97–102.

810. Силабус курсу «Теоретичні проблеми кримінального судочинства» Ступінь вищої освіти – магістр. Тернопільський національний економічний університет. https://www.wunu.edu.ua/opp/uf/pravoohoronna_diyalist/pravoohoronna_dialnist_magistr/t%0%b5%d0%beretuchni_problemu_kruminalnogo_sudochunstva/syllabus.pdf

811. Сильвестрі Е. Процедура дрібних позовів : міркування та ідеї з Європи й Італії для українських реформ. Право України. 2017. № 8. С. 147–153.

812. Синюков В. Н., Григорьев Ф. А. Правовая система : вопросы правореализации : Учебное пособие. М-во внутр. дел Рос. Федерации. Сарат. Высш. Шк. Саратов, 1995. 55 С.

813. Сирый Н. Такая судебная система нам не нужна. Юридическая практика. 2007. № 11. 3 березня.

814. Сибільов Д. М. Генетичні ознаки виконавчого провадження в системі цивільної юрисдикції. Юрист України. 2011. Вип. 2. С. 34–38.

815. Сілантьєва Е. Є. Організаційно-правові проблеми принципу спеціалізації судів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого Харків, 2014. 20 с.

816. Сілантьєва Е. Є. Принцип спеціалізації в судовій системі України на новому етапі судово-правової реформи. Проблеми законності. 2011. Випуск 116. С. 231–241.

817. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

818. Скакун О. Методологічний підхід і метод у порівняльному правознавстві : їхнє співвідношення. Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Число 4. Правова освіта і наука. Методологія юридичних досліджень. К. : Грамота. 2009. С. 210–219.

819. Скакун О. Ф. Судова влада, судова система, судочинство, правосуддя : співвідношення понять. Судова влада в Україні і світі : історія, сучасність, перспективи розвитку розвитку. За ред. І. Б. Усенка. К., Наукова думка, 2014. С. 17–19.

820. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник. Харків : Консум; Ун-т внутр. справ, 2001. 656 с.

821. Скакун О. Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс) : підруч. 2-е вид., перероб. і доп. Х. : Еспада, 2009. 752 с.

822. Скачкова Г. С. Расширение сферы действия трудового права и дифференциация его норм. Монография М. : МГИУ, 2003. 316 с.

823. Скитович В. В. Некоторые методологические проблемы исследования гражданского права и процесса. Методологические проблемы правоведения. Под ред. М.Н. Марченко. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994. С. 7–25.

824. Склярєнко В. Г. Етимологічні розвідки. 11. Мовознавство. 2011. № 5. С. 3–10.

825. Скомороха В. Окремі питання поділу влади, визначення державної та судової влади, незалежності судової влади. Вісник Верховного Суду України. 2000. № 1. С. 52–67.

826. Скорченко Ю. В. Деякі проблеми зміцнення судової гілки влади. Вісник Верховного Суду України. 2003. № 2(36). С. 33–35.

827. Скрипилев Е. А. Историко-сравнительный метод в правоведении России второй половины XIX – начала XX в. Методология историко-правовых исследований. Академия наук СССР. Институт государства и права. М., 1980. С. 17–28.

828. Скрипнюк В. М. Методологічні аспекти структурно-функціонального аналізу судової влади. Острозька академія : Наукові записки. Серія «Право». Острог : НаУ «Острозька академія». 2002. С. 75–77.

829. Слабченко М. Є. Судівництво на Україні XVII-XVIII ст.ст. М. Є. Слабченко. Харків : Вид-во «Союз» Харківського Кредитного Союзу Кооперативів, 1919. 38 с.

830. Слепченко Е. В. Гражданское судопроизводство : проблемы единства и дифференциации : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.15. С.-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2012. 484 с.

831. Слепченко Е.В. Гражданское судопроизводство : проблемы единства и дифференциации. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2011. 499 с.

832. Слинько Д. В. Загальнотеоретичні чинники диференціації системи процесуального права. Вісник Харківського національного університету ім. Каразіна. Серія «Право». 2015. Вип. № 19. № 1151. С. 21–25.

833. Слинько Д. Поняття, зміст та основні ознаки юридичного процесу. Jurnalul juridic național : teorie și practică. 2016. № 1. С. 19–23.

834. Словник української мови : в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 9. Ред. тому : І. С. Назарова та ін. К. : Наукова думка, 1978. 916 с.

835. Словник української мови : в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 11 : Х-Ь. Ред. тому С. І. Головащук. К. : Наукова думка, 1980. 699 с.

836. Словник української мови : в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 8 : Природа-Ряхтливий. Ред. тому : В. О. Винник та ін. К. : Наукова думка, 1977. 927 с.

837. Словник української мови : в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т. 7 : Поїхати-Приробляти. К. : Наукова думка, 1976. 723 с.

838. Словник української мови : в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т. 2 : Г-Ж. Ред. тому : П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. К. : Наукова думка, 1971. 550 с.

839. Словник української мови : в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т. 4 : І-М. Ред. тому : А. А. Бурячок, П. П. Доценко. . К. : Наукова думка, 1973. 840 с.

840. Смирнов А. В. Калиновский К. Б. Уголовный процесс : учеб. для вузов. СПб. : Питер, 2004. 697 с.

841. Смирнова И. С. Критерии дифференциации основных уголовно-процессуальных производств. Вестник Омской юридической академии. 2015. № 1(26). С. 65–69.

842. Смокович М. Судова влада : місце в суспільстві та судовий контроль. Юридична Україна. 2012. № 10. С. 103–106.

843. Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2001. 24 с.

844. Советский гражданский процесс. Учебник. Авдюков М. Т., Аверин Д. Д., Анасова С. В., Добровольский А. А., и др.; Под ред. : Добровольский А. А. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. 367 с.

845. Советский гражданский процесс. Учебник. Боннер А. Т., Гурвич М. А., Курьлев С. В., Марышева Н. И., и др.; Отв. ред. : Шакарян М. С. М. : Юрид. лит., 1985. 528 с.

846. Советский гражданский процесс. Учебник. Воложанин В. П., Воробьев М. К., Земченко Н. А., Кац А. К., и др.; Отв. ред. : Комиссаров К. И., Семенов В. М. М. : Юрид. лит., 1978. 432 с.

847. Советский гражданский процесс. Учебник. Воложанин В. П., Земченко Н. А., Кац А. К., Козлов А. Ф., и др.; Под ред. : Комиссаров К. И., Семенов В. М. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юрид. лит., 1988. 480 с.

848. Советский гражданский процесс. Учебник. Воробьев М. К., Гурвич М. А., Курьлев С. В., Марышева Н. И., и др.; Под ред. : Гурвич М. А. М. : Высш. шк., 1967. 436 с.

849. Советский энциклопедический словарь. Ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. М. : Советская энциклопедия, 1984. 1600 с.

850. Советское государственное право. Авт. кол. : В. С. Основин, М. Г. Кириченко, Е. И. Козлова ; Отв. ред. Е. И. Козлова. М. : Юрид. лит., 1983. 496 с.

851. Советское гражданское процессуальное право : учебник для юрид. ин-тов и фак. Под общ. ред. проф. К. С. Юдельсона. М. : Юрид. лит., 1965. 471 с.

852. Сорокин В. Д. Правовое регулирование : предмет, метод, процесс. Правоведение. 2000. № 4. С. 34–45.

853. Спеціалізація суддів Господарського суду міста Києва. URL: <https://ki.arbitr.gov.ua/sud5011/orgsudy/156/>

854. Стадий. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1900. Т. XXXI. С. 398.

855. Стадія. Юридична енциклопедія : у 6 т.; ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : С. 736.

856. Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 20 с.

857. Стефанчук Р. О. Система особистих немайнових прав у сфері авторства. Університетські наукові записки. 2005. № 3 (15). С. 60–65.

858. Стефанюк В. С. Судовий контроль у сфері судової влади. Вісник Верховного Суду України. 1999. № 4. С. 2–4.

859. Строгович М. С. Философские основы юридической науки. Тезисы докладов и сообщений на межвузовской конференции по теоретическим и методологическим проблемам правовой науки. Кишинев, 1965. С. 23–26.

860. Суддівська помилка : критерії розмежування зловживання (свавілля), недбалості та добросовісної поведінки : аналітичний звіт. Київ, 2015. 31 с.

861. Суддя Касаційного цивільного суду у складі ВС Василь Крат : «Довіра суспільства до судової влади втрачається швидко, а здобувається важко». Закон і бізнес. № 26 (1480) 27.06-03.07.2020. URL: https://zib.com.ua/ua/print/143235-dovira_suspilstva_do_sudovoi_vladi_vtrachaetsya_shvidko_a_zd.html

862. Суддя КЦС ВС Василь Крат : інтерв'ю до річниці створення Верховного Суду. Судово-юридична газета. 14 грудня 2018 року. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/130459-dlya-togo-schob-verkhovniy-sud-stav-sudom-prava-slid-napratsyuvati-mekhanizmi-dlya-povnotsinnogo-funktsionuvannya-filtriv>

863. Судебная власть. Т. Е. Абова, Е. Б. Абросимова, М. В. Бобровский и др.; под ред. И. Л. Петрухина. М. : ООО «ТК Велби», 2003. 720 с.

864. Судова влада в Україні : історичні витоки, закономірності, особливості розвитку. За ред. І.Б. Усенка. К., Наукова думка, 2014. 503 с.

865. Судова влада України. Офіційний веб-портал. URL: <https://court.gov.ua/>

866. Судова влада України. Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

867. Судова влада : моногр. І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Х. : Право, 2015. 792 с.

868. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Лист Верховного Суду України від 01.01.2012. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00037?an=1>

869. Судове провадження у справах, які виникають з публічно-правових відносин : монографія. О. І. Угриновська, Ю. В. Білоусов ; редкол. П. М. Рабінович та ін.; Акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. Львів : Астрон, 2004. 160 с.

870. Судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402–VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

871. Сурилов А. В., Долгополова Л. Д., Ежова О. Е. Методология социалистического правоведения. К. : УМК ВО, 1988. 52 с.

872. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін. ; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.

873. Сушко Л. П. Місце судового контролю в правовій державі. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2007. № 6. С. 122–124.

874. Сырых В. М. Материалистическая теория права : Избранное. М. : РАП, 2011. 1256 с.

875. Сырых В. М. Метод правовой науки : (Основные элементы, структура). М. : Юрид. лит., 1980. 176 с.

876. Тадевосян В. С. Гражданско-процессуальные нормы в законодательстве о браке и семье. Советское государство и право. 1970. № 3. С. 58–65.

877. Талан Л. Г. Виконавче провадження в структурі цивілістичного процесу. Вісник Академії правових наук України. Х. : Право, 2009. № 2(57). С. 96–102.

878. Таликін Є. А. Диференціація господарської процесуальної форми як засіб досягнення її адекватності характеру господарських конфліктів. Часопис Київського університету права. 2012. № 3. С. 251–256.

879. Таликін Є. А. Окремі аспекти визначення меж диференціації господарської процесуальної форми. Університетські наукові записки. 2012. № 4. С. 249–255.

880. Таликін Є. А. Теоретико-правові проблеми господарської процесуальної форми : монографія. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. 419 с.

881. Тараненко В. Ф., Блажеєв В. В. О видах гражданского судопроизводства в советском гражданском процессуальном праве. Актуальные проблемы теории и практики : правосудие по гражданским делам : Сборник научных трудов. М. : ВЮЗИ, 1990. С. 15–45.

882. Тарасов Н. Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа). Правоведение. 2001. № 1. С. 31–50.

883. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки : монография. Екатеринбург, Издательство гуманитарного университета (УрГЮА), 2001. 264 с.

884. Тарасова А. Г. Юридическая процедура как средство обеспечения реализации прав и свобод человека и гражданина. Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд. 2011. № 2 (15). С. 259–260.

885. Тарасова В. А. Процессуальная форма деятельности органов социального обеспечения. Советское государство и право. 1973. № 11. С. 111–115.

886. Тарахонич Т. І. Методологічні аспекти дослідження правового регулювання. Держава і право. 2009. Вип. 45. С. 20–26.

887. Тарахонич Т. І. Методологічні підходи та принципи дослідження правового регулювання. Часопис Київського університету права. 2009. № 3. С. 15–19.

888. Тарент И. Г. Историко-философский анализ тектологии А. А. Богданова : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03. М., 2003. 190 с.

889. Татулич І. Ю. Процедури в цивільному судочинстві. European Reforms Bulletin : scientific peer-reviewed journal. Люксембург. 2015. № 2. С. 62–66.

890. Татулич І. Ю. Стадії в цивільному судочинстві. Підприємство, господарство і право. 2008. № 9. С. 100–102.

891. Татулич І. Ю. Цивільна процесуальна форма в суді першої інстанції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. К., 2012. 20 с.

892. Татулич І. Ю., Пацурківський П. С. Структура цивільної процесуальної форми. Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук, праць. Правознавство. Вип. 461. Чернівці : Рута, 2008. С. 54–56.

893. Тахтаджян А. Л. Слово о тектологии. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука : в 2-х кн. Кн. 2. М. : Экономика, 1989. С. 348–349.

894. Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави. Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнародної наукової конференції, (Харків, 13–14 груд. 2002 р.). Х., 2003. С. 3–13.

895. Ташназаров С. А. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Ташкент, 1988. 27 с.

896. Теньков С. Тлумачення змісту правочину як окрема категорія судових спорів (огляд судової практики). Вісник господарського судочинства. 2007. № 3. С. 71–75.

897. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Ред. журн. «Право України», 2013. 172 с.

898. Теоретичні та практичні аспекти розгляду судами спорів, що виникають із договорів підряду : монографія; І. Е. Берестова, В. І. Бобрик, М. М. Великанова та ін.; за заг. ред. В. В. Луця. К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. 320 с.

899. Теория юридического процесса. Бенедик И. В., Горшенев В. М., Крупин В. Г., Мельников Ю. И., и др.; Под общ. ред. : Горшенев В. М. Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. Ун-те, 1985. 179 с.

900. Терехин В. А., Герасимова А. А. Современная реформа в России и развитие функций судебной власти. Российская юстиция. 2011. № 10. С. 42–46.

901. Тертишніков В. І. Основи цивільного судочинства : навч.-практ. посіб. Вид 3-е, доп. і перероб. Харків : «ФІНН», 2011. 376 с.
902. Тертишніков В. І. Цивільний процес України (лекції) : навч. посіб. Харків : Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. 576 с.
903. Тертишніков В. І. Цивільний процес України : навч.-практ. посіб. 4-е вид., доп. і перероб. Х. : Видавництво «Юрайт», 2012. 424 с.
904. Тертышников В. И., Шутенко О. В. Основы исполнительного производства. Х. : Консум, 2004. 124 с.
905. Тиковенко А. Г. Авторитет власти : прошлое и настоящее. Минск, 1992. С. 75 с.
906. Тимченко Г. П. Підготовка справи до судового розгляду : витоки та сучасний стан. Часопис Київського університету права. 2010. № 3. С. 142–146.
907. Тимченко Г. П. Принципи судочинства України : методологія дослідження. Правова держава. 2010. Вип. 21 С. 306–317.
908. Тимченко С. Г. П. Проблеми реалізації принципів судочинства на стадії перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. Держава і право. 2010. № 47. С. 312–318.
909. Тиханський О. Функції і призначення інституту врегулювання цивільного спору за участю судді. Jurnalul juridic național : teorie și practică. 2018. № 4. Том 1. С. 104–108.
910. Тихиня В. Г. Гражданский процесс : учебник. 2-е изд., перераб. Минск : ТетраСистемс, 2013. 496 с.
911. Тихомиров Ю. А. О концепции развития административного права и процесса. Государство и право. 1998. № 2. С. 7–11.
912. Ткач А. Н. Юридические процедуры : от теории к практике. Юрист. 2002. № 1. С. 5–9.
913. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : монографія. Х. : Право, 2016. 600 с.
914. Ткачук О. С. Реалізація судової влади в цивільному судочинстві України : структурно-функціональний аспект : дисс. ... докт.

юрід. наук : 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Х., 2016. 547 с.

915. Ткачук О. С. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 77–96.

916. Токарева Е. В. Понятие публичного интереса в цивилистическом процессе. Право и политика. 2011. № 8. С. 1248–1253.

917. Толковий словарь живого великорусского языка : В 4 т. / Вступ. ст. А. М. Бабкина, В. П. Вомперского. М. : Рус. яз., 1998. Т. 1–4. Наст. изд. воспр. изд. 1955 г., напеч. со 2-го изд. (1880–1882 г.). Т. 3. П–М. – 555 с.

918. Толковий словарь русского языка : в 4 т. Под ред. Д. Н. Ушакова. Том III : П – Ряшка. Гл. ред. Б. М. Волин, Д. Н. Ушаков; Сост. В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Б. А. Ларин, С. И. Ожегов, Б. В. Томашевский, Д. Н. Ушаков; Под ред. Д. Н. Ушакова. М. : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1939. 1424 с.

919. Трач Ю. Ю. Деякі аспекти порівняння групового позову та позову на захист невизначеного кола осіб. Держава і право. 2009. № 43. С. 334–339.

920. Трач Ю. Ю. Передумови формування інституту групового позову в цивільному процесі України. Судова апеляція. 2009. № 1. С. 98–103.

921. Трегубов Е. Л. Право на справедливий суд в практиці європейського суду з прав людини. Форум права. 2010. № 1. С. 358–363. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10telzpl.pdf>

922. Треушников М. К. Гражданский процесс : теория и практика. М. : Издательский дом «Городец», 2008. 352 с.

923. Треушников М. К. Развитие гражданского процессуального права России. Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. Под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2004. С. 5–20.

924. Трофименко В. Диференціація процесуальної форми як пріоритетний напрямок реформування кримінального судочинства. Питання боротьби зі злочинністю. 2012. № 3 (70). С. 242–250.

925. Трофименко В. Кримінальна процесуальна форма як соціально-правова цінність. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 4 (79). С. 154–164.

926. Трофименко В. М. Процесуальна форма : сутність і значення у кримінальному судочинстві. Проблеми законності. 2012. № 120. С. 202–208.

927. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 437 с.

928. Трофименко В. М. Щодо питання диференціації кримінальної процесуальної форми. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер., присвяч. до 70-річчя д. ю. н., професора Ю. П. Аленіна (21 квітня 2017 р., м. Одеса). За ред. Г. О. Ульянової, І. В. Гловюк; відп. за вип. І. В. Гловюк; уклад. В. А. Завтур ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Юрид. л-ра, 2017. С. 76–77.

929. Трудовое право. Энциклопедический словарь. М. : Издательство «Советская энциклопедия», 1979. 832 с.

930. Трудовое процедурно-процессуальное право : учебное пособие; Скобелкин В. Н. и др.; под ред. В. Н. Скобелкина. Воронеж : Издательство Воронежского государственного университета, 2002. 504 с.

931. Труфанова Ю., Голова В. Наказне провадження як спрощена форма розгляду цивільних справ. Актуальні проблеми правознавства. 2020. № 2 (22). С. 119–124.

932. Тютюгін В. І. Капліна О. В., Тітко І. А. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови : окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України. Вісник Верховного Суду України. 2012 № 2. С. 42–48.

933. Уварова О. О. Норми матеріального і процесуального права : функціональне співвідношення. Юридична осінь 2012 року : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів (м. Харків, 13 листопада 2012 р.). За заг. ред. А. П. Гетьмана. Х. : НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. С. 3–5.

934. Угриновська О., Гембара Г. Спрощене позовне провадження : законодавча регламентація та проблеми судової практики. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 12. С. 85–89.

935. Удальцова И. В. Проблема судебного признания гражданина ограниченно дееспособным или недееспособным : учеб. пособ. Х. : Нац. юрид. акад. Украины, 1999. 198 с.

936. Узагальнення практики розгляду судами деяких питань, пов'язаних із відновленням втраченого судового провадження, у тому числі на тимчасово окупованій території і в зоні АТО. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Лист від 01.01.2017. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VRR00219?an=1>

937. Узагальнення судової практики розгляду судами Кіровоградської області справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Апеляційний суд Кіровоградської області. URL: <https://kra.court.gov.ua/sud1190/150/1533>

938. Узелач А. Основной доклад. Секция 2. Цели гражданского процесса. Гражданский процесс в межкультурном диалоге : евразийский контекст : Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18–21 сентября 2012 г., Москва, Россия : Сборник докладов. Под ред. д.ю.н. Д.Я. Малешина; Международная ассоциация процессуального права. М. : Статут, 2012 С. 140–169.

939. Українська мова в професійній діяльності : Навч. посіб. В. В. Жайворонок, В. М. Бріцин, О. О. Тараненко. К. : Вища шк 2006. 431 с.

940. Уксусова Е. Е. Взаимосвязи гражданского процессуального права с правом материальным : проблемы теории и практики

(окончание). Актуальные проблемы российского права. 2017. № 4. С. 80–88.

941. Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 202 с.

942. Уніфікація та диференціація загальних положень цивільного процесуального законодавства України : монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 192 с.

943. Управленческие процедуры. под ред. Б. М. Лазарева. М. : Наука, 1988. 272 с.

944. Уставъ гражданского судопроизводства 20 ноября 1864 года. Судебные уставы. Съ изложениемъ разсуждений, на коихъ они основаны. Часть первая. Санкт-Петербургъ : Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1866. URL: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/115/>

945. Усталова А. В. Виды гражданского судопроизводства : соотношение общих и специальных правил. Вопросы развития теории гражданского процессуального права. Под ред. : Иванова С. А., Треушников М. К. М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1981. С. 146–147.

946. Уткина И. В. Заочное решение в гражданском процессе. Москва : ООО «Городец-издат», 2003. 192 с.

947. Ухвала Верховного Суду України від 31 травня 2006 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VS06310?an=4>

948. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 27 листопада 2015 р. у справі 752/16722/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53844732>

949. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 3 серпня 2020 р. у справі № 753/6871/20. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90824169>

950. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 16 січня 2018 р. в цивільній справі №344/17038/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71634932>

951. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 14 жовтня 1997 року № 44-з, справа № 016/1241-97. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97>

952. Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. Актуальні проблеми держави і права. 2008. № 59–64. С. 61.

953. Фартхадинов Я. Ф. Источники гражданского процессуального права. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1986. 164 с.

954. Фатхутдінова О. В. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2000. 201 с.

955. Федоренко Т. В. Форми та способи захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. Порівняльно-аналітичне право (електронне наукове видання). 2016. № 5. URL: http://www.pap.in.ua/5_2016/42.pdf

956. Феннич В. П. Доказові презумпції в цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України. Київ, 2009. 222 с.

957. Философская энциклопедия : в 5 т. Глав. ред. Ф. В. Константинов. М. : Советская энциклопедия, 1962. Т. 2 : Дизъюнкция – комическое. 575 с.

958. Философский энциклопедический словарь. Гл. редакция : Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. М. : Советская энциклопедия, 1983. 840 с.

959. Фокина М. Система целей доказывания в гражданском и арбитражном процессе. Общие положения. Арбитражный и гражданский процесс. 2006. № 4. С. 25–36.

960. Фоков А. П. Судебный контроль в России и Франции (сравнительно-правовой аспект) : моногр. М. : Российская академия правосудия, 2001. 175 с.

961. Формы защиты прав инвесторов в сфере рынка ценных бумаг. Андреева Т. К., Борисова Е. А., Герасимова Е. С., Жуйков В. М., и др.; Под ред. : Треушников М. К. М. : Городец, 2000. 400 с.

962. Француз Т. І. Політико-правові проблеми становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні : автореф. кан... юрид. наук : 12.00.13. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2001. 18 с.

963. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підруч. 2-е вид. перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 512 с.

964. Фролова О. В. Апеляційне оскарження ухвал суду першої інстанції у цивільному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Київ, 2017. 254 с.

965. Фурса С. Я. Формування теоретичних основ виконавчих процесуальних правовідносин : сутність, система, ознаки та класифікація. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Київ, 2013. Вип. 95. С. 12–16.

966. Фурса С. Я., Фурса Е. И. Цивилистический процесс в Украине : основные проблемы становления и тенденции развития. Цивилистический процесс : основные проблемы и тенденции развития : сб. материалов международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня рождения доктора юридических наук, профессора, Заслуженного деятеля науки РФ Маргариты Андреевны Викут. Саратов : Издательский центр «Наука», 2012. С. 382–383.

967. Фурсов Д. А. Виды гражданского и арбитражного судопроизводства : учеб. пособие. М. : ЦМИПКС, 1998. С. 35.

968. Футей Б. Становлення правової держави в Україні : 1991–2005. 2-е вид., доп. і переробл. К. : Юрінком Інтер, 2005. 352 с.

969. Хавронюк М. Диференціація кримінальної відповідальності : чи кримінальна безвідповідальність? Підприємництво, господарство і право. 2009. № 8. С. 3–7.

970. Халфина Р. О. Диалектические противоречия и право. Советское государство и право. 1988. № 1. С. 30–37.

971. Халфина Р. О. Значение историко-правовых исследований для теории права. Методология историко-правовых исследований / отв. ред. В. Е. Гулиев. Москва : Ин-т гос. и права Академии наук СССР, 1980. С. 29–40.

972. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. М. : Юрид. лит., 1974. 352 с.

973. Харитонов Є. О., Старцев О. В. Цивільне право України : Підручник. Вид. 2, перероб. і доп. К. : Істина, 2007. 816 с.

974. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне і публічне право та деякі аспекти теорії правовідносин. Проблеми законності. 2002. Вип. 53. С. 142–149.

975. Харитонов Л. А. Герменевтический подход к толкованию правовых норм. Криминалистъ. С.-Пб. : Изд-во С.-Петербур. юрид. ин-та Академии Ген. прокуратуры РФ. 2011. № 1 (8). С. 113–117.

976. Хвостов Е. А. О некоторых проблемах совершенствования работы арбитражных судов. Арбитражные споры. 2007. № 4. URL: <http://ppt.ru/news/53060>

977. Хомінець В. В. Сутність диференціації кримінально-процесуальної форми. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2007. № 37. С. 40–47.

978. Хотинська-Нор О. З. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого судочинства в Україні відповідно

до європейських стандартів в загальному контексті судової реформи. Судова апеляція. 2016. № 4 (45). С. 6–16.

979. Хотинська-Нор О. З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд : український контекст. Адвокат. 2015. № 1. URL: <http://iadvocate.com.ua/pravo-na-sud-vstanovlenyj-zakonom-yak-strukturnyj-element-prava-na-spravedlyvyj-sud-ukrayinskyj-kontekst/>

980. Хутыз М. Х. Общие положения гражданского процесса. Историко-правовое исследование. М. : Юрид. лит., 1979. 112 с.

981. Цал-Цалко Ю. Ю. Процесуальні особливості розгляду спорів щодо поділу спільного майна подружжя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Одеська нац. юрид. акад. Одеса, 2010. 20 с.

982. Царегородцева Е. А. Способы оптимизации гражданского судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2006. 236 с.

983. Цвік М. В. Про систему юридичних актів. Вісник академії правових наук України. 2002. № 4 (31). С. 14–24.

984. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб.; за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. К. : Атіка, 2007. 404 с.

985. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник. За заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2006. 384 с.

986. Цивільне процесуальне право України : підруч.; Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2009. 760 с.

987. Цивільне процесуальне право України : Підручник. М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, Ю. В. Білоусов та ін.; За заг. ред. д.ю.н., професора М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2016. 890 с.

988. Цивільне процесуальне право України : підруч. для студ. юрид. спец. Вузів. В. В. Комаров та ін.; ред. В. В. Комаров; Акад. прав. наук України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х. : Право, 1999. 592 с.

989. Цивільне судочинство України : основні засади та інститути : моногр. В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2016. 848 с.;

990. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

991. Цивільний процес України. Академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. За заг. ред. Фурси С.Я. К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. 848 с.

992. Цивільний процес України : підручник; за заг. ред. М. М. Ясинка. К. : Правова єдність : Алерта, 2014. 744 с.

993. Цивільний процес : інтерактивний курс. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2007. 616 с.

994. Цивільний процес : Навч. посіб. А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. За ред. Ю. В. Білоусова. К : Прецедент, 2005. 293 с.

995. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

996. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. За заг. ред. М. М. Ясинка. К. : Алерта, 2018. С. 43

997. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар; С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бобрик та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2008. 840 с.

998. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар. С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.; За заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. К. : Атіка, 2010. 896 с.

999. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР, затверджений Законом від 18.07.1963. ВВР. 1963. № 30. Ст. 464.

1000. Цивільний процесуальний кодекс : науково-практичний аналіз. 2-ге вид. К. : ВД «Дакор», 2014. 810 с.

1001. Циппеліус Р., Корнут Р. Юридична методологія. Прогр. техн. допомоги Європ. Союзу (Tasic) Україні. К. : Реферат, 2004. 173 с.

1002. Цират Г. Обеспечительные меры в международном коммерческом арбитраже : состояние и перспективы регулирования. *Leges et iura*. 2014. № 3. С. 200–203.

1003. Цихоня Д. Ю. Оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад». Одеса, 2015. 216 с.

1004. Цихоцкий А. В. Методология науки гражданского процесса. Теоретические и прикладные проблемы реформы гражданской юрисдикции : Межвузовский сборник научных трудов. Екатеринбург, 1998. С. 7–25.

1005. Цихоцкий А. В. Методология науки гражданского процессуального права. Актуальные проблемы правоповедения в современный период. Томск, 1996. С. 90–93.

1006. Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск : Наука; Сиб. предприятие РАН, 1997. 392 с.

1007. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві. Форум права. 2012. № 4. С. 990–999.

1008. Цыганенко С. С. Общий и дифференцированный порядки уголовного производства. автор. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. СПбГУ. СПб, 2004. 498 с.

1009. Чарыев М. Р. Функции судебной власти. Российский судья. 2002. № 3. С. 7–11.

1010. Чашин А. Н. Гражданский и арбитражный процесс : учебник. М. : Дело и сервис, 2010. 688 с.

1011. Черданцев А. Ф. Специализация и структура норм права. Правоведение. 1970. № 1. С. 41–49.

1012. Черникова О. А. Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Київський міжнародний університет. Київ, 2016. 225 с.

1013. Чечина Н. А. Избранные труды по гражданскому процессу. СПб. : Изд-во СПбГУ, 2004. 656 с.

1014. Чечина Н. А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. Избранные труды по гражданскому процессу. СПб. : Изд-во СПбГУ, 2004. С. 409–518.

1015. Чечина Н. А. Особенности судопроизводства по отдельным категориям гражданских дел. Избранные труды по гражданскому процессу. СПб. : Изд-во СПбГУ, 2004. С. 633–640.

1016. Чечина Н. А. Учение о нормах гражданского процессуального права. Избранные труды по гражданскому процессу. СПб. : Изд-во СПбГУ, 2004. С. 480–518.

1017. Чечот Д. М. Избранные труды по гражданскому процессу; Сост. : Новиков Е. Ю.; Сост., предисл. и коммент : Ференс-Сороцкий А. А. – С.-Пб. : Изд. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. 616 с.

1018. Чечот Д. М. Неисковые производства. М. : Юрид. лит., 1973. 168 с.

1019. Чечот Д. М. Проблема защиты субъективных прав и интересов в порядке неисковых производств советского гражданского процесса : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 712. ЛГУ. Ленинград, 1969. 36 с.

1020. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. 71 с.

1021. Чечот, Дмитрий Михайлович. Неисковые производства. Москва : Юрид. лит., 1973. 164 с.

1022. Чиркин В. Е. Основы государственной власти. М. : Юристъ, 1996. 112 с.

1023. Чернооченко С. І. Цивільний процес України : Навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 292 с.

1024. Чернооченко С. І. Цивільний процес : Навчальний посібник. Вид 2-ге, перероб. та доп. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 308 с.

1025. Чудиновская Н. А. Установление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе. М., Волтерс Клувер. 2008. 192 с.

1026. Чулюкин Л. Д. Природа и значение цели в советском праве. Казань : Издательство Казанского университета, 1984. 93 с.

1027. Чумак О. О. Виконавче провадження та виконавчий процес : сучасний стан та перспективи. Актуальні проблеми права : теорія і практика. 2013. № 27. С. 582–588.

1028. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : моногр. К. : Алерта, 2016. 434 с.

1029. Чурпіта Г. В. Правове регулювання інституту доказів і доказування у цивілістичних судочинствах : компаративістичний аспект. Криміналістичний вісник. 2014. № 1(21). С. 38–44.

1030. Чурпіта Г. В. Щодо поняття «вид цивільного судочинства». Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2015. Вип. 15(2). С. 68–70.

1031. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : дис. ... д.ю.н. : 12.00.03. Нац. акад. внут. справ. Київ, 2016. 479 с.

1032. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі : підручник для студентів магістратури за спеціальністю «Педагогіка вищої школи». Д. : НГУ, 2014. С. 33–35.

1033. Шадура Д. М. Принцип спеціалізації судової системи та форми судочинства в Україні. Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доп. та наук. повідомлень учасн. міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 січ. 2007 р. Харків. М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. С. 282–285.

1034. Шадура Д. М. Цивільна юрисдикція : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с.

1035. Шакарян М. С. Соотношения судебной формы с иными формами защиты субъективных прав граждан и организаций. Актуальные проблемы защиты субъективных прав граждан и организаций : сб. науч. тр./ Всесоюз. юридич. заоч. ин-т. М. : ВЮЗИ. 1985. С. 7–17.

1036. Шакирьянов Р. В. Действие принципа процессуальной экономии в гражданском процессе. Вестник гражданского процесса. 2012. № 4. С. 46–67.

1037. Шаповал К. В. Принцип спеціалізація як концептуальна передумова створення земельних судів в Україні. Вісник Академії адвокатури України. 2011. Число 3(22). С. 160–166.

1038. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 255–272.

1039. Шевчук С. Судовий захист прав людини : Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-е, випр., доп. К. : Реферат, 2007. 848 с.

1040. Шейко В. М., Кушнарченко Н. М.. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 5-те вид., стер. К. : Знання, 2006. 307 с.

1041. Шемшученко Ю. С. Влада. Юридична енциклопедія : в 6 т. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол. : Шемшученко Ю. С. (голова) та ін. Т. 1. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. С. 489.

1042. Шепітько М. Кримінально-правовий підхід до розуміння поняття правосуддя. Вісник Національної академії правових наук України. 2015. № 3 (82). С. 126–133.

1043. Шерстюк В. М. Основные проблемы системы гражданского процессуального права : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. МГУ им. Ломоносова. 1989. 400 с.

1044. Шерстюк В. М. Система советского гражданского процессуального права (вопросы теории). М. Изд-во МГУ, 1989. 131 с.

1045. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права : Философия права. Часть теоретическая. Т. 1 : Вып. 1–4. М. : Бр. Башмаковы, 1910. 839 с.

1046. Шигаль Д. А. До питання щодо розмежування понять порівняння, порівняльного. Порівняльно-правового та історичко-правового порівняльного методів. Форум права. 2012. № 3. С. 828–832. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_143

1047. Шило О. До питання щодо диференціації кримінальнопроцесуальної форми. Право України. 2010. № 9. С. 180–187.

1048. Шиманович О. М. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі. Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2011. Т. 24 (63). № 1. С. 90–97.

1049. Шишкін В. І. Судові системи країн світу : навч. посіб. : у 3 кн.. К. : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 2001. 336 с.

1050. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс; Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.

1051. Штефан М. Й. Цивільний процес. Підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти : К. Ін Юре. 1997. 608 с.

1052. Штефан М.Й. Цивільний процес : Підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. 2-ге вид., перероб. та доп. К. : Ін Юре, 2001. 696 с.

1053. Штефан О. О. Цивільний процесуальний порядок захисту суб'єктивного авторського права : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2017. 602 с.

1054. Штефан О. О., Логінов О. А. Цивільний процес України : навчальний посібник К. : Юрінком Інтер, 2012. 368 с.

1055. Штивельберг Ф. В. Основания и пределы дифференциации в трудовом праве России : дисс. ... канд.юрид. наук : 12.00.05. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2004. 200 с.

1056. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка : навч. посіб. для вищих навч. Закладів. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.

1057. Щеглов В. Н. Единство гражданского процесса и его объект. Труды ВЮЗИ. Т. 51. М., 1977. С. 26–34.

1058. Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение. М. : Издательство «Юридическая литература», 1966. 168 с.

1059. Щедровицкий Г. П. Избранные труды. М. : Шк. Культ. Полит., 1995. 800 с.

1060. Щедровицкий Г. П. Начала системно-структурного исследования взаимоотношений в малых группах : Курс лекций. Из архива Г. П. Щедровицкого. Т. 3. М., 1999. 352 с.

1061. Щедровицкий Г. П. Педагогика и логика. Сборник. Авторы : Г. Щедровицкий, В. Розин, Н. Алексеев, Н. Непомнящая. М. : КАСТАЛЬ 1993. 416 с.

1062. Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология = Philosophy. Science. Methodology : монографія. Сост., общ. ред. Пископфель А. А. и др. Москва : Шк. культ. политики, 1997. 641 с.

1063. Щербак С. В. Зміст виконавчого процесу. Правовий вісник УАБС. 2011. № 2 (5). С. 15–19.

1064. Щербак С. В. Суб'єкти виконавчого процесу. Вісник Української академії банківської справи. 2012. № 6. С. 35–38.

1065. Щербак С. В. Судові та виконавчі процедури в цивілістичному процесі. Часопис Київського університету права. 2014. № 1. С. 187–191.

1066. Щербак С. В. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2002. 17 с.

1067. Щербанюк О. В. Становлення концепції судового права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2015. Випуск 32. Том 1. С. 157–160.

1068. Щербина В. С., Резнікова В. В. Диференціація та спеціалізація як тенденція розвитку сучасного господарського процесу. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали Міжнародної наукової конференції (Чернівці, 26–27 жовтня 2017 р.). Чернівці : Технодрук, 2017. С. 175–181.

1069. Щодо визначення коефіцієнтів навантаження на суддів. Рішення Ради суддів України від 09.06.2016 № 46. <http://www.rsu.gov.ua/en/events/risenna-rsu-no-46-vid-09062016-sodo-viznacenna-koeficientiv-navantazenna-na-suddiv>

1070. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии : судебное разбирательство, медиация и арбитраж. Пер. с англ. ; под ред. Р. М. Ходыкина. М. : Инфотропик Медиа, 2012. 544 с.

1071. Эпштейн М. Философия возможного. Модальности в мышлении и культуре. СПб, Алетейя, 2001. 336 с.

1072. Юдельсон К. С. Исковое производство в составе гражданской юрисдикции. Вопросы теории и практики гражданского процесса. Вып. 1. Саратов, 1976. С. 3–18.

1073. Юдельсон К. С. Советский гражданский процесс. М. : Гос. изд-во юрид. литературы, 1956. 438 с.

1074. Юдельсон К. С. Соотношение гражданских процессуальных норм, сосредоточенных в гражданских процессуальных кодексах и кодексах материального права. Проблемы применения Гражданского процессуального кодекса РСФСР. Калинин, 1974. С. 18–21.

1075. Юдин А. В. Особое производство в арбитражном процессе. Самара, Издательство Самарского университета, 2003. 212 с.

1076. Юдин А. В. Правильный выбор вида гражданского судопроизводства : самоцель или способ оптимизации судебной защиты прав? Российский судья. 2009. № 2. С. 21–23.

1077. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. М. : Изд-во «Наука», 1978. 377 с.

1078. Юзікова Н. С. Судові та правоохоронні органи України : Навчальний посібник. Вид. четверте, перероб. і допов. К. : Істина, 2006. 320 с.

1079. Юков М. К. О критериях выделения институтов в гражданском процессуальном праве. Проблемы действия и совершенствования советского гражданского процессуального законодательства. Межвузовский сборник научных трудов. Свердловский юридический институт; отв. ред. К. И. Комиссаров. Свердловск : Уральский рабочий, 1982. С. 51–59.

1080. Юков М. К. Самостоятельность норм, регулирующих исполнительное производство. Проблемы совершенствования ГПК РСФСР. Свердловск, 1975. С. 91–97.

1081. Юков М. К. Теоретические проблемы системы гражданского процессуального права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Свердловский юридический институт. Свердловск, 1982. 28 с.

1082. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика. Под ред. : Горшенев В. М., Недбайло П. Е. М. : Юрид. лит., 1976. 280 с.

1083. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5 : П – С. 736 с.

1084. Юркевич Н. Г. О структуре и некоторых направлениях совершенствования ГПК. Тенденции и перспективы развития права и укрепления социалистической законности. Вып. 4 Минск, 1990. С. 138–146.

1085. Юсупов В. А. Правоприменительная деятельность органов управления. М. : Юрид. лит., 1979. 136 с.

1086. Яблочков Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства. Изд. 2-е, доп. Ярославль : Книгоизд-во И. К. Гассанова, 1912. VIII, 326 с.

1087. Якимович Ю. К. Структура советского уголовного процесса : система стадий и система производств. Основные и дополнительные производства : монография. Томск : Изд-во Том. ун-та. 1991. 138 с.

1088. Якимович Ю. К., Ленский А. В., Трубникова Т. В. Дифференциация уголовного процесса. Монография. Томск : Изд-во Томского университета, 2001. 300 с.

1089. Якимчук С. О. Виконання судових рішень як частина судового розгляду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.

1090. Яковенко О. В. Правовая процедура : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратовская государственная академия права. Саратов, 1999. 21 с.

1091. Яковлев В. Ф. Отраслевая дифференциация и межотраслевая интеграция как основы системы законодательства. Правоведение. 1975. № 1. С. 16–23.

1092. Яковлева Е. М. К вопросу о соотношении норм процессуального и материального права в гражданских процессуальных кодексах союзных республик. Некоторые вопросы кодификации гражданского процессуального законодательства. Душанбе, 1962. С. 25–30.

1093. Якуб М. Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. М., Юридическая литература, 1981. 144 с.

1094. Ярко В. В. Проблемы реализации судебных актов. Проблемы совершенствования правосудия по гражданским делам. Ярославль : Изд-во Ярославского ун-та, 1991. С. 79–85.

1095. Ярко В. В. Статус судебной практики в России : некоторые вопросы. Юридическая наука и образование. Вып. 1. М., 2008. С. 200–2016.

1096. Ярко В. В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : дисс. ... докт. юрид. наук 12.00.03. Свердловский юрид. ин-т. Екатеринбург, 1992. 36 с.

1097. Ярко В. В. Юридические факты в цивилистическом процессе. Монография. М. : Инфотропик Медиа, 2012. 608 с.

1098. Ярова Т. М. Юрисдикційна форма захисту цивільних прав та інтересів. Українське правосуддя : здобутки та перспективи :

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 травня 2008 року. Чернівці : Рута, 2008. С. 292–295.

1099. Ярошенко І. С. Актуальні питання римського цивільного процесу. Правове регулювання економіки. 2012. № 11–12. С. 278–290.

1100. Ятченко Є. О. Забезпечувальні заходи в господарському процесі України та у міжнародному комерційному у арбітражі. Судова апеляція. 2016. № 3 (44). С. 84–91.

1101. Bertalanffy von L. General System theory : Foundations, Development, Applications. 1st ed. N. Y. : George Braziller, Inc., 1968. 289 p.

1102. Bobryk V., Bychkova S., Briukhovetska M., Makhinchuk V., Panova L. Mediation and Mediation in Bioethics in Medical Sphere. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. 2020. Vol. 23. Issue 3. URL: <https://www.abacademies.org/journals/month-june-year-2020-vol-23-issue-3-journal-jleri-past-issue.html>

1103. Bobryk V., Makhinchuk V., Chernenko O., Reznik H. The concept and attributes of justice in civil cases under the procedural law of Ukraine. Asia Life Sciences Supplement. 2020. Vol. 22 (1). Pp. 113–131.

1104. Bülow O. Die Lehre von den Processeinreden und die Processvoraussetzungen. Giessen, Verlag von E. Roth, 1868. 320 s.

1105. Bülow O. Klage und Urteil. Eine Grundfrage des Verhältnisses Zwischen Privatrecht und Prozess. Zeitschrift für deutschen Zivilprozeß. Bd. 31. Berlin, 1903. S. 191–270.

1106. Civil Procedure Rules, 1998. URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/1998/3132/article/26.7/made>

1107. Deguchi M., Storme M. The Reception and Transmission of Civil Procedural Law in the Global Society : Legislative and Legal Educational Assistance to Other Countries in Procedural Law. Garant, 2008. 346 p.

1108. Europe : Rankings by Country of Average Monthly Net Salary (After Tax) (Salaries And Financing). Numbeo.com. URL: https://www.numbeo.com/cost-of-living/country_price_rankings?itemId=105®ion=150&displayCurrency=EUR

1109. EC Regulation № 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure. Official Journal of the European Union. 2007. L. 199/1.

1110. Friedenthal J. H., Kane M. K., Miller A. R. Civil Procedure. West Publishing, 2005. 758 p.

1111. Hornsby v. Greece. Judgment of The European Court of Human Rights 19 March 1997. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020>

1112. Menkel-Meadow Carrie, Dispute Processing and Conflict Resolution : Theory, Practice and Police. By Carrie Menkel-Meadow. Farnham : Ashgate Press. 2003. 544 p.

1113. Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine. Judgment of The European Court of Human Rights 30 May 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2249069%2F11%22%5D%7D>

1114. Romashov v. Ukraine, no. 67534/01, Judgment of The European Court of Human Rights 27 July 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61946>

1115. Sakhnova T. V. Development of simplified procedures in civilistic process in the context of legislative reforms. J. Sib. Fed. Univ. Humanit. Soc. Sci., 2020, 13(1), pp. 103–115.

1116. Scollo v. Italy. Judgment of The European Court of Human Rights 28 September 1995 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57936>

1117. Stephen N. Sabrin, The Limitation of Transsubstantive Procedure : An Essay on Adjusting the One Size Fits All Assumption. 87 Denver University L. Rev. 377. 2010. Pp. 377–406.

1118. Stephen N. Suhrin, Margaret Y. K. Woo. Litigating in America : Civil Procedure in context. 2006. 320 p.

1119. The principles of social order. Selected Essays of Lon L. Fuller, edited with an Introduction by Kenneth I. Winston. Duke University Press, Durham, N.C., 1981. 313 p.

1120. Vincent J., Guinchard S. Procédure civile. 27 éd. Dalloz. 2003. 1068 p.

1121. Windscheid B. Die Actio des Römischen Civilrechts vom Standpunkt des Heutigen Rechts. Düsseldorf, 1856. 238 S.

1122. Winter E. Zivilprozess. <https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/zivilprozess-48476>

1123. Zivilprozessordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 5. Dezember 2005. BGBl. I S. 3202; 2006 I S. 431; 2007 I S. 1781. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/BJNR005330950.html#BJNR005330950BJNG071307311>

НОТАТКИ

Наукове видання

БОБРИК Володимир Іванович

**ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО
СУДОЧИНСТВА: МЕТОДОЛОГІЯ,
СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ**

Монографія

Дизайн обкладинки — А. Юдашкіна
Технічне редагування — Т. Шутова
Верстка — Ю. Ковальчук

Підписано до друку 27.11.2020 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Droid. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 36,97. Тираж 300. Замовлення № 0321м-81.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.